ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ

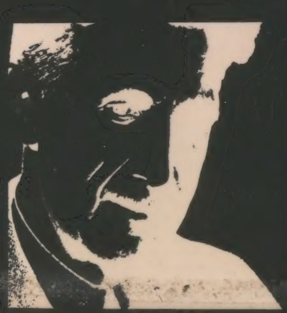

ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ὁ Τζώρτζ Ὄργουελ (τοῦ ὁποίου τὸ πραγματικὸ ὄνομα ἦταν Ἔρικ Μπλαίρ), γεννήθηκε στὶς Ἰνδίες τὸ 1903 καὶ σπούδασε στὸ Ἤτον. Ἀπ' τὸ 1922 ὡς τὸ 1928 ὑπηρέτησε στὴν Μπούρμα στὴν ἀποικιακὴ ἀστυνομία. Τὰ ἑπόμενα δυὸ χρόνια ἔζησε στὸ Παρίσι κι ὕστερα ἐπέστρεψε στὴν Ἀγγλία ὅπου ἐργάστηκε σὰ δάσκαλος. Ἀργότερα ἐργάστηκε σὲ βιβλιοπωλεῖα. Στὰ 1937 πῆγε στὴν Ἱσπανία γιὰ νὰ πολεμήσει μὲ τὴ μεριὰ τῶν Δημοκρατικῶν καὶ τραυματίστηκε. Στὴ διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκόσμιου Πόλεμου ἐργάστηκε γιὰ τὸ BBC. Στὰ 1943 ἐργάστηκε στὴν ἐφημερίδα Tribune κι ἀργότερα ἔγινε τακτικὸς συνεργάτης τοῦ Observer, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὁποίου πῆγε στὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία σὰν εἰδικὸς ἀνταποκριτής. Πέθανε στὸ Λονδίνο στὰ 1950.

ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ

ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ

Μετάφραση: Νίκος Β. 'Αλεξίου

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ : Φόρος τιμῆς στήν Καταλωνία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : Νίκος Β. Ἀλεξίου

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ : Ἀγαμέμνωνα Γιοβάνη, Θεμιστοκλέους 80, τήλ. 36.15.079.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ : *«ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ»*, Κιάφας 3, ΑΘΗΝΑ, τηλ. 36.39.980.

ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ

1

Στούς Στρατῶνες «Λένιν» στή Βαρκελώνη, μιά μέρα προτοῦ καταταχτῶ στήν πολιτοφυλακή, εἶδα ἕναν Ἰταλό πολιτοφύλακα νά στέκεται μπροστά στό τραπέζι τῶν ἀξιωματικῶν.

Ἦταν ἕνας ρωμαλέος νέος 25 ἤ 26 χρονῶν, μέ κοκκινόξανθα μαλλιά καί δυνατούς ὤμους. Τό ζαρωμένο, δερμάτινο κασκέτο του σκέπαζε τό ἕνα του μάτι. Στεκόταν μέ τό προφίλ του στραμμένο πρός τή μεριά μου, καί τό σαγόνι του ἀκουμπησμένο στό στῆθος, κοιτάζοντας μέ ἀπορία κι ἀποδοκιμασία ἕνα χάρτη πού εἶχε ἀνοίξει πάνω στό τραπέζι ἕνας ἀπ' τούς ἀξιωματικούς. Κάτι στό πρόσωπό του μέ συγκίνησε βαθιά. Ἦταν τό πρόσωπο ἑνός ἄντρα πού θά σκότωνε καί θά θυσίαζε τή ζωή του γιά ἕνα φίλο — τό πρόσωπο πού θά περίμενες νά 'χει ἕνας ἀναρχικός, μόλο πού θά μποροῦσε κάλλιστα νά 'ταν καί κομμουνιστής. Ἔβλεπες χαραγμένες πάνω του τόσο μιά εἰλικρίνεια ὅσο καί μιά ἀγριάδα, καθώς ἐπίσης καί κεῖνο τό συγκινητικό σεβασμό πού τρέφουν οἱ ἀγράμματοι γιά τούς ὑποτιθέμενους ἀνωτέρους τους. Ἦταν φανερό ὅτι τά 'χε χαμένα μέ τό χάρτη· φαίνεται πώς θεωροῦσε τό διάβασμα τοῦ χάρτη σάν ἕνα φοβερό διανοητικό κατόρθωμα. Δέν ξέρω καλά-καλά γιατί, ἀλλά σπάνια ἔχω δεῖ κάποιον — ὁποιονδήποτε ἄνθρωπο, ἐννοῶ — πού νά τόν συμπαθήσω τόσο γρήγορα. Ἐνῶ μιλοῦσαν γύρω ἀπ' τό τραπέζι, κάποιο σχόλιο ἀποκάλυψε ὅτι ἤμουν ξένος. Ὁ Ἰταλός σήκωσε τό κεφάλι του κι εἶπε γρήγορα: «Ἰταλός;»

Ἀπάντησα μέ τά σπασμένα Ἰσπανικά μου «Ὄχι, Ἄγγλος. Καί σύ;»

«Ἰταλός».

Καθώς φεύγαμε ἀπ' τό δωμάτιο, μέ πλησίασε κι ἔσφιξε τό χέρι μου πολύ δυνατά. Τί παράξενη, στ' ἀλήθεια, εἶναι ἡ συμπάθεια πού μπορεῖ νά νιώσεις γιά ἕναν ξένο! Ἦταν σάν τά πνεύματά μας νά κατάφεραν γιά μιά στιγμή νά ξεπεράσουν τό χάσμα τῆς γλώσσας καί τῆς παράδοσης καί νά ἐξοικειωθοῦν τέλεια. Ἔλπιζα ὅτι μέ εἶχε συμπαθήσει κι ἐκεῖνος ὅσο τόν συμπάθησα ἐγώ. Ἀλλά ἤξερα, ἐπίσης, ὅτι γιά νά διατηρήσω τήν πρώτη μου ἐντύπωση γι' αὐτόν δέ θά 'πρεπε νά τόν ξαναδῶ καί, περιττό νά τό

πῶ, δέν τόν ξαναεῖδα ποτέ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ γνωριμίες εἶναι πολύ συνηθισμένες στήν Ἰσπανία.

Ἀναφέρω αὐτό τόν Ἰταλό πολιτοφύλακα γιατί ἡ ἀνάμνησή του ἔχει παραμείνει ζωντανή στή μνήμη μου. Μέ τήν τριμμένη του στολή καί τό ἄγριο ἀλλά καλοκάγαθο πρόσωπό του, ἀντιπροσωπεύει γιά μένα τήν ειδική ἀτμόσφαιρα κείνης τῆς ἐποχῆς. Εἶναι δεμένος μέ ὅλες μου τίς ἀναμνήσεις ἀπό κείνη τήν περίοδο τοῦ πολέμου — τίς κόκκινες σημαῖες στή Βαρκελώνη, τά θλιβερά τραῖνα γεμάτα μέ ἐξαθλιωμένους στρατιῶτες, πού σέρνονταν πρός τό μέτωπο, τίς γκρίζες, τσακισμένες ἀπ' τόν πόλεμο πόλεις πιό πάνω, τά λασπωμένα, παγωμένα χαρακώματα στά βουνά.

Αὐτά συνέβαιναν στά τέλη τοῦ Δεκέμβρη 1936, λιγότερο ἀπό 7 μῆνες νωρίτερα ἀπό τούτη τήν ὥρα πού γράφω αὐτές τίς γραμμές, κι ὅμως εἶναι μιά περίοδος πού ἔχει σχεδόν λησμονηθεῖ. Σ' αὐτή τήν περίπτωση, μεταγενέστερα γεγονότα τήν ἔχουν ἀπαλείψει πιό τέλεια ἀπ' ὅ,τι τό 1935 ἤ τό 1905. Εἶχα ἔρθει στήν Ἰσπανία μέ σκοπό νά γράψω ἄρθρα γιά τίς ἐφημερίδες, ἀλλά κατατάχθηκα στήν πολιτοφυλακή σχεδόν ἀμέσως, γιατί κείνη τήν ἐποχή καί σ' ἐκείνη τήν ἀτμόσφαιρα αὐτό φαινόταν σάν τό μόνο πράγμα πού θά μποροῦσε νά διανοηθεῖ κανείς. Οἱ ἀναρχικοί ἐξακολουθοῦσαν νά ἐλέγχουν οὐσιαστικά τή Βαρκελώνη κι ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἀκόμα στό φόρτε της. Σέ ὅποιον βρισκόταν ἐκεῖ ἀπ' τήν ἀρχή, θά φαινόταν ἴσως ὅτι, ἀκόμα καί τό Δεκέμβρη ἤ τό Γενάρη, ἡ ἐπαναστατική περίοδος εἶχε τερματιστεῖ· ἀλλά, ὅταν ἐρχόταν κανείς κατευθεῖαν ἀπ' τήν Ἀγγλία, ἡ ὄψη τῆς Βαρκελώνης ἦταν κάτι ἐκπληκτικό καί συνταραχτικό. Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού βρισκόμουνα σέ μιά πόλη ὅπου ἡ ἐργατική τάξη βρισκόταν σέ θέση ἰσχύος. Οὐσιαστικά, κάθε κτίριο, ἀνεξάρτητα μεγέθους, εἶχε καταληφτεῖ ἀπ' τούς ἐργάτες, κι ἦταν στολισμένο μέ κόκκινες σημαῖες ἤ τήν μαυροκόκκινη σημαία τῶν ἀναρχικῶν· σέ κάθε τοῖχο ἦταν ζωγραφισμένο τό σφυροδρέπανο καί τ' ἀρχικά τῶν ἐπαναστατικῶν κομμάτων· ὅλες σχεδόν οἱ ἐκκλησίες εἶχαν καταστραφεῖ κι οἱ εἰκόνες τους εἶχαν καεῖ. Ἐδῶ καί κεῖ ἐκκλησίες κατεδαφίζονταν συστηματικά ἀπό ὁμάδες ἐργατῶν. Κάθε μαγαζί καί καφενεῖο ἔφερε μιάν ἐπιγραφή πού ἀνάφερε ὅτι εἶχε κολλεκτιβοποιηθεῖ· ἀκόμα κι οἱ λοῦστροι εἶχαν κολλεκτιβοποιηθεῖ καί τά κασελάκια τους ἦταν βαμμένα κοκκινόμαυρα. Τά γκαρσόνια κι οἱ ἐπόπτες τῶν καταστημάτων σέ κοίταζαν κατάφατσα καί σέ ἀντιμετώπιζαν σάν ἴσο. Ὁ δουλοπρεπής κι ἀκόμα κι ὁ γαλήφικος τρόπος ὁμιλίας εἶχαν προσωρινά ἐξαφανιστεῖ. Κανείς δέν ἔλεγε «Κύριε» ἤ «Δόν» ἤ ἀκόμα καί «Ὑμεῖς»· ὁ καθένας φώναζε τόν ἄλλο «Σύντροφε» καί «σύ» κι ἔλεγε «Χαίρετε» ἀντί νά λέει «Καλημέρα». Τό φιλοδώρημα εἶχε ἀπαγορευτεῖ μέ νόμο, κι ἡ πρώτη μου σχεδόν ἐμπειρία ἦταν ἕνα κατσάδιασμα ἀπ' τό διευθυντή ἑνός ξενοδοχείου ἐπειδή ἐπιχείρησα νά δώσω φιλοδώρημα στό παιδί τοῦ ἀσανσέρ. Δέν ὑπῆρχαν ἰδιωτικά αὐτοκίνητα, εἶχαν ὅλα ἐπιταχθεῖ, κι ὅλα τά τράμ καί τά ταξί καί πολλά ἄλλα μέσα συγκοινωνίας ἦταν βαμμένα μαυροκόκκινα. Παντοῦ ὑπῆρχαν ἐπαναστατικές ἀφίσες, πού γυάλιζαν πάνω στούς τοίχους μέ ζωηρά μαυροκόκκινα χρώματα, κι ἔκαναν τίς λίγες διαφημίσεις

πού 'χαν απομείνει νά φαίνονται σάν πιτσιλιές λάσπης. Κάτω στή Ράμπλας, τή φαρδιά κεντρική λεωφόρο τής πόλης όπου πηγαινοέρχονταν συνέχεια πλήθη άνθρώπων, τά μεγάφωνα μετάδιδαν έπαναστατικά τραγούδια όλη μέρα κι άκόμα ώς άργά τή νύχτα. Καί τό πιό παράξενο άπ' όλα ήταν ή όψη τοῦ πλήθους. Ἐξωτερικά ήταν μιά πόλη όπου οἱ εὔπορες τάξεις ήταν οὐσιαστικά ἀνύπαρκτες. Ἔξω ἀπό ἕνα μικρό ἀριθμό γυναικῶν καί ξένων, δέν ὑπῆρχε κανένας «καλοντυμένος». Ὅλοι σχεδόν φοροῦσαν φτηνά ἐργατικά ροῦχα ἤ μπλέ φόρμες τῆς δουλειᾶς, ἤ κάποια παραλλαγή τῆς στολῆς τῆς πολιτοφυλακῆς. Ὅλα αὐτά ήταν παράξενα καί συγκινητικά. Ὑπῆρχαν σ' αὐτά πολλά πού δέν τά καταλάβαινα, ἀλλά ἀντιλήφτηκα ἀμέσως ὅτι ἦταν μιά κατάσταση πραγμάτων πού ἄξιζε νά πολεμήσει κανείς γι' αὐτήν. Ἐπίσης πίστευα ὅτι τά πράγματα ἦταν ὅπως φαίνονταν, ὅτι αὐτό ἦταν πραγματικά ἕνα Ἐργατικό Κράτος κι ὅτι ὁλόκληρη ἡ μπουρζουαζία εἴτε εἶχε φύγει, εἴτε εἶχε σκοτωθεῖ, ἤ εἶχε προσχωρήσει. ἐθελοντικά στούς ἐργάτες. Δέν εἶχα καταλάβει ὅτι μεγάλοι ἀριθμοί εὐπορων μπουρζουάδων παράμεναν ἁπλῶς στήν ἀφάνεια, κι ὅτι παριστάνανε γιά τήν ὥρα τούς προλετάριους.

Μαζί μέ ὅλα αὐτά ὑπῆρχε καί κάτι ἀπ' τήν ὀλέθρια ἀτμόσφαιρα τοῦ πολέμου. Ἡ πόλη εἶχε μιά θλιβερή, ἀκατάστατη ὄψη, οἱ δρόμοι καί τά κτίρια ἦταν σέ κακό χάλι, ὁ φωτισμός τῶν δρόμων τίς νύχτες φτωχός ἐξαιτίας τοῦ φόβου ἀεροπορικῶν ἐπιδρομῶν, τά πιότερα μαγαζιά ἄθλια καί μισοάδεια. Τό κρέας σπάνιζε καί τό γάλα ἦταν οὐσιαστικά δυσεύρετο, ὑπῆρχε μιά ἔλλειψη σέ κάρβουνο, ζάχαρη καί βενζίνα, καί μιά πραγματικά σοβαρή ἔλλειψη ψωμιοῦ. Ἀκόμα καί σ' αὐτή τήν περίοδο οἱ οὐρές γιά ψωμί κάλυπταν συχνά ἑκατοντάδες γυάρδες. Κι ὅμως, στό βαθμό πού μποροῦσε νά κρίνει κανείς, οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἱκανοποιημένοι καί γεμάτοι ἐλπίδα. Δέν ὑπῆρχε ἀνεργία καί τό κόστος ζωῆς ἦταν ἀκόμα ἐξαιρετικά χαμηλό· ἔβλεπες ἐλάχιστους πραγματικά ἄπορους, καί καθόλου ζητιάνους, ἔξω ἀπ' τούς τσιγγάνους. Πάνω ἀπ' ὅλα, ὑπῆρχε μιά πίστη στήν ἐπανάσταση καί τό μέλλον, μιά αἴσθηση ὅτι εἶχαν ξαφνικά μεταπηδήσει σέ μιά ἐποχή ἰσότητας κι ἐλευθερίας. Οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦσαν νά φέρονται σάν ἄνθρωποι κι ὄχι σά γρανάζια μές στήν καπιταλιστική μηχανή. Στά κουρεῖα ὑπῆρχαν ἀναρχικές ἀνακοινώσεις (οἱ μπαρμπέρηδες ἦταν ἀναρχικοί) πού ἐξηγοῦσαν σοβαρά ὅτι οἱ μπαρμπέρηδες δέν ἦταν πιά δοῦλοι. Στούς δρόμους ὑπῆρχαν χρωματιστές ἀφίσες πού καλοῦσαν τίς πόρνες νά πάψουν νά ἐκδίδονται. Γιά ὅποιον προερχόταν ἀπ' τό σκληροτράχηλο, σκωπτικό πολιτισμό τῶν Ἀγγλόφωνων φυλῶν, ὑπῆρχε κάτι μᾶλλον συγκινητικό στή σχολαστικότητα μέ τήν ὁποία ἀντιμετώπιζαν αὐτοί οἱ ἰδεολόγοι Ἱσπανοί τίς χιλιοειπωμένες ἐπαναστατικές φράσεις. Ἐκεῖνο τόν καιρό ἐπαναστατικές μπαλάντες τοῦ πιό ἁπλοϊκοῦ εἴδους, πού μίλαγαν ὅλες γιά τήν προλεταριακή ἀδελφότητα καί τήν ἀχρειότητα τοῦ Μουσολίνι, πουλιόντουσαν στούς δρόμους γιά λίγα σεντίμια*. Συχνά ἔβλεπα κάποιον ἀ-

* Σ.τ.Μ. Κάτι ἀντίστοιχο μέ τή δεκάρα.

γράμματο στρατιώτη ν' ἀγοράζει μιά τέτοια μπαλάντα, νά συλλαβίζει μέ κόπο τίς λέξεις, κι ὕστερα, ὅταν τήν εἶχε μάθει, ν' ἀρχίζει νά τήν τραγουδάει σ' ἕνα ταιριαστό σκοπό.

Ὅλο αὐτό τό διάστημα βρισκόμουνα στούς στρατῶνες «Λένιν», ἐκπαιδευόμενος, ὑποτίθεται, γιά τό μέτωπο. Ὅταν κατατάχθηκα στήν πολιτοφυλακή, μοῦ 'χαν πεῖ ὅτι θά μ' ἔστελναν στό μέτωπο τήν ἑπόμενη μέρα, ἀλλά στήν πραγματικότητα ἔπρεπε νά περιμένω μέχρι νά ἑτοιμαστεῖ μιά νέα ἑκατονταρχία. Οἱ ἐργατικές πολιτοφυλακές, πού εἶχαν συγκροτηθεῖ βιαστικά ἀπ' τά συνδικάτα στήν ἀρχή τοῦ πολέμου, δέν εἶχαν ἀκόμα ὀργανωθεῖ σύμφωνα μέ τό κλασσικό στρατιωτικό πρότυπο. Οἱ μονάδες χωρίζονταν ὡς ἑξῆς: στό «τμῆμα», πού ἀποτελοῦνταν ἀπό 30 ἄντρες, τήν ἑκατονταρχία, πού ἀποτελούνταν ἀπό 100 ἄντρες, καί τή φάλαγγα, πού σήμαινε οὐσιαστικά ἕναν ὁποιοδήποτε μεγαλύτερο ἀριθμό ἀντρῶν. Οἱ στρατῶνες «Λένιν» ἦταν ἕνα συγκρότημα ἀπό ὑπέροχα, πέτρινα κτίρια, μέ μιά σχολή ἱππασίας καί τεράστιες λιθόστρωτες αὐλές· ἦταν προηγούμενα στρατῶνες τοῦ ἱππικοῦ, ἀλλά εἶχαν καταληφτεῖ στή διάρκεια τῶν μαχῶν τοῦ 'Ιούνη. Ἡ δική μου ἑκατονταρχία στεγαζόταν κάτω ἀπ' τίς πέτρινες φάτνες, στίς ὁποῖες ἦταν ἀκόμα χαραγμένα τά ὀνόματα τῶν ἀλόγων τοῦ ἱππικοῦ. Ὅλα τά ἄλογα εἶχαν ἐπιταχτεῖ κι εἶχαν σταλεῖ στό μέτωπο, ἀλλά ὁλόκληρος ὁ χῶρος βρώμαγε ἀκόμα ἀπ' τά κάτουρα τῶν ἀλόγων καί τή σάπια βρώμη. Ἔμεινα στούς στρατῶνες περίπου μιά βδομάδα. Θυμᾶμαι βασικά τίς μυρωδιές ἀπ' τ' ἄλογα, τά τρεμουλιαστά σαλπίσματα (ὅλοι οἱ σαλπιγκτές μας ἦταν ἐρασιτέχνες — ἔμαθα γιά πρώτη φορά τά 'Ισπανικά σαλπίσματα, ἀκούγοντάς τα κοντά στίς φασιστικές γραμμές), τό γδοῦπο πού ἔκαναν οἱ πεταλωμένες μέ καρφιά μπότες στήν αὐλή, τίς μεγάλες πρωινές παρελάσεις στή χειμωνιάτικη λιακάδα, τούς ἄγριους ποδοσφαιρικούς ἀγῶνες, μέ 50 παῖχτες σέ κάθε ὁμάδα, στή χαλικόστρωτη σχολή ἱππασίας. Ὑπῆρχαν 1000 περίπου ἄντρες στούς στρατῶνες, καί γύρω στίς 20 γυναῖκες, ξέχωρα ἀπ' τίς γυναῖκες τῶν πολιτοφυλάκων πού εἶχαν ἀναλάβει τό μαγείρεμα. Ὑπῆρχαν ἀκόμα γυναῖκες πού ὑπηρετοῦσαν στίς πολιτοφυλακές, ἀλλά ὄχι πολλές. Στίς πρῶτες μάχες εἶχαν πολεμήσει στό πλευρό τῶν ἀντρῶν σά νά μή συνέβαινε τίποτα. Εἶναι κάτι πού φαίνεται φυσικό σέ καιρό ἐπανάστασης. Οἱ ἰδέες, ὅμως, εἶχαν ἀρχίσει ἤδη ν' ἀλλάζουν. Οἱ ἀρσενικοί πολιτοφύλακες ἔπρεπε νά κρατοῦνται μακριά ἀπ' τή σχολή ἱππασίας, ὅταν οἱ γυναῖκες ἔκαναν γυμνάσια ἐκεῖ, γιατί τίς κορόιδευαν καί τίς ἔκαναν νά τά χάνουν. Λίγους μῆνες νωρίτερα, δέ θά 'βλεπε κανείς τίποτα τό κωμικό στό νά χειρίζεται ὅπλο μιά γυναίκα.

Σ' ὅλο τό στρατόπεδο κυριαρχοῦσε μιά κατάσταση βρωμιᾶς καί χάους, στήν ὁποία βύθιζαν οἱ πολιτοφύλακες κάθε κτίριο ὅπου ἔμεναν, καί πού φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα ἀπ' τά ὑποπροϊόντα τῆς ἐπανάστασης. Σ' ὁποια γωνιά κι ἄν πήγαινες βρισκόσουνα ἀντιμέτωπος μέ σωρούς ἀπό σπασμένα ἔπιπλα, χαλασμένες σέλλες, μπρούτζινα κράνη τοῦ ἱππικοῦ, ἄδειες θῆκες ἀπό σπαθιά, καί σαπισμένα τρόφιμα. Ὑπῆρχε τρομερή σπατάλη στό

φαγητό, κι ἰδιαίτερα στό ψωμί. Μόνο ἀπ' τή δική μου αἴθουσα, πετιόταν ἕνα καλάθι ψωμί σέ κάθε γεῦμα — κάτι φοβερά αἰσχρό ὅταν τό στερούνταν οἱ πολίτες. Τρώγαμε σέ μακριά, αὐτοσχέδια τραπέζια, μέσα ἀπό μόνιμα λιγδιασμένες καραβάνες, καί πίναμε ἀπό ἕνα φοβερό πράγμα πού τό λέγανε πορρόν. Τό πορρόν εἶναι ἕνα εἶδος γυάλινου μπουκαλιοῦ μέ μακρύ, κυλινδρικό στόμιο, ἀπ' ὅπου ξεπετάγεται ἕνας λεπτός πίδακας κρασιοῦ κάθε φορά πού τό ἀναποδογυρίζεις, ἔτσι ὥστε μπορεῖς νά πιεῖς ἀπό μακριά, δίχως ν' ἀκουμπᾶς τά χείλια σου σ' αὐτό, καί μπορεῖ νά περάσει ἀπό χέρι σέ χέρι. Μόλις εἶδα ἕνα πορρόν σέ λειτουργία, ἀντέδρασα ἀμέσως καί ζήτησα ἐπίμονα ἕνα κύπελλο. Μοῦ θύμιζε ἔντονα τίς «πάπιες» τοῦ νοσοκομείου, ἰδιαίτερα ὅταν ἦταν γεμάτο μέ ἄσπρο κρασί.

Σιγά-σιγά μοίραζαν στολές στούς νεοσύλλεκτους κι ἐπειδή ἐδῶ ἦταν Ἰσπανία, ὅλα μοιράζονταν ἀνακατωμένα, ἔτσι πού δέν ἦταν ποτέ ἀπόλυτα σίγουρο ποιός εἶχε πάρει τί, καί διάφορα πράγματα πού χρειαζόμασταν πιότερο, ὅπως ζῶνες καί φυσιγγιοθῆκες, τά πήραμε τήν τελευταία στιγμή, ὅταν τό τραῖνο μᾶς περίμενε ἤδη γιά νά μᾶς μεταφέρει στό μέτωπο. Ἀνάφερα τή «στολή» τῆς πολιτοφυλακῆς, πράγμα πού μπορεῖ νά ἔδωσε λαθή γιά λαθεμένες ἐντυπώσεις. Δέν ἦταν ἀκριβῶς μιά ὁμοιόμορφη στολή. «Πολύμορφη» θά 'ταν ἴσως τό ὄνομα πού θά τῆς ταίριαζε καλύτερα. Τά ροῦχα ὅλων ἀκολουθοῦσαν τό ἴδιο γενικό σχέδιο, ἀλλά ἦταν ἀδύνατο νά βρεῖς ἀνάμεσά τους δυό ὅμοια. Σχεδόν ὅλοι οἱ στρατιῶτες φοροῦσανε βαμβακερή στρατιωτική χυλότα, ἀλλά ἡ ὁμοιότητα τέλειωνε ἐδῶ. Μερικοί φοροῦσαν πουτίς*, ἄλλοι βαμβακερές γκέττες, ἄλλοι δερμάτινες γκέττες ἤ ψηλές μπότες. Ὅλοι φοροῦσαν ἕνα χιτώνιο μέ φερμουάρ, ἀλλά μερικά ἦταν δερμάτινα, ἐνῶ ἄλλα μάλλινα, κι ἡ ποικιλία τῶν χρωμάτων τους ἦταν φοβερή. Τά εἴδη τῶν σκούφων ἦταν περίπου ὅσα κι αὐτοί πού τά φοροῦσανε. Ἦταν συνήθεια νά στολίζεις τό μπροστινό μέρος τοῦ σκούφου σου μέ τό σῆμα τοῦ κόμματός σου, κι ἐπιπλέον ὅλοι σχεδόν φορούσανε ἕνα κόκκινο ἤ ἕνα μαυροκόκκινο μαντήλι γύρω ἀπ' τό λαιμό τους. Μιά φάλαγγα πολιτοφυλακῆς ἔμοιαζε κείνη τήν ἐποχή μ' ἕνα συρφετό πού 'χε ἀλλόκοτη ὄψη. Ἀλλά τά ροῦχα ἔπρεπε νά μοιραστοῦν γρήγορα, ἔτσι ὅπως ἔβγαιναν ἀπ' τό τάδε ἤ τό δεῖνα ἐργοστάσιο, καί δέν ἦταν καθόλου ἄσχημα ροῦχα, ἄν ἔπαιρνε κανείς ὑπόψη τίς περιστάσεις.

Τά πουκάμισα κι οἱ κάλτσες, ὅμως, ἦταν ἄθλια, βαμβακερά πράγματα, πού δέν πρόσφεραν καμιά προστασία ἐνάντια στό κρύο. Ἀνατριχιάζω ὅταν σκέφτομαι τί πρέπει νά πέρασαν οἱ πολιτοφύλακες τούς πρώτους μῆνες πού ἦταν ὅλα ἀνοργάνωτα. Θυμᾶμαι πού μοῦ 'πεσε στά χέρια μιά ἐφημερίδα περίπου 2 μηνῶν, στήν ὁποία ἕνας ἀπ' τούς ἡγέτες τοῦ POUM**, ὕστερα ἀπό μιά ἐπίσκεψη στό μέτωπο, ἔλεγε ὅτι θά 'κανε ὅ,τι

* Σ.τ.Μ. Ἕνα εἶδος παλιᾶς στρατιωτικῆς γκέττας πού ἀποτελοῦνταν ἀπό μιά μακριά ὑφασμάτινη λουρίδα.

** Σ.τ.Μ. Ἑνοποιημένο Μαρξιστικό Ἐργατικό Κόμμα. Κόμμα Τροτσκιστικῶν τάσεων.

περνοῦσε ἀπ' τό χέρι του γιά «νά 'χει κάθε στρατιώτης μιά κουβέρτα». Μιά φράση πού σέ κάνει ν' ἀνατριχιάζεις, ἄν ἔτυχε ποτέ νά κοιμηθεῖς σέ χαράκωμα.

Τή δεύτερη μέρα μου στούς στρατῶνες, ἄρχισε ἐκεῖνο πού ὀνομάστηκε κωμικά «ἐκπαίδευση». Στήν ἀρχή διαδραματίστηκαν φοβερές σκηνές χάους. Οἱ νεοσύλλεκτοι ἦταν βασικά ἀγόρια 16-17 χρονῶν ἀπ' τίς φτωχογειτονιές τῆς Βαρκελώνης, γεμάτοι ἐπαναστατική φλόγα, ἀλλά ἀγνοώντας τελείως τί σημαίνει πόλεμος. Ἦταν ἀδύνατο ἀκόμα καί νά τούς βάλεις νά σταθοῦν στή γραμμή. Ἡ πειθαρχία ἦταν ἀνύπαρκτη· ἄν δέν ἄρεσε σέ κάποιον μιά διαταγή, ἔβγαινε ἀπ' τή σειρά καί λογομαχοῦσε ἄγρια μέ τόν ἀξιωματικό. Ὁ ὑπολοχαγός πού μᾶς ἐκπαίδευε ἦταν ἕνας εὔσωμος, συμπαθητικός νέος πού ἦταν προηγούμενα ἀξιωματικός τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, καί πού φαινόταν ἀκόμα σάν τέτοιος, μέ τό χαμαρωτό του βάδισμα καί τήν ἄψογη στολή του. Καί τό πιό περίεργο, ἦταν εἰλικρινής καί φλογερός σοσιαλιστής. Ἀκόμα πιότερο κι ἀπ' τούς ἴδιους τούς στρατιῶτες, ἐπέμενε στήν ἀπόλυτη κοινωνική ἰσότητα μεταξύ ὅλων τῶν βαθμῶν. Θυμᾶμαι τήν πονεμένη του ἔκπληξη ὅταν ἕνας ἀδαής νεοσύλλεκτος τόν ἀποκάλεσε «Κύριε». «Τί! Κύριε; Ποιός εἶναι αὐτός πού μέ φωνάζει "Κύριε"; Δέν εἴμαστε ὅλοι σύντροφοι;». Ἀμφιβάλλω ἄν αὐτό ἔκανε τή δουλειά του εὐκολότερη. Στό μεταξύ ἡ στρατιωτική ἐκπαίδευση τῶν νεοσύλλεκτων ἦταν τέτοια, ὥστε δέ θά μποροῦσε νά τούς χρησιμέψει σέ τίποτα. Μοῦ εἶχαν πεῖ ὅτι οἱ ξένοι δέν ἦταν ὑποχρεωμένοι νά πηγαίνουν στά γυμνάσια (παρατήρησα ὅτι οἱ Ἱσπανοί εἶχαν μιά συγκινητική πίστη ὅτι ὅλοι οἱ ξένοι γνώριζαν πιότερα γιά τά στρατιωτικά θέματα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἴδιοι). Ἀνυπομονοῦσα πολύ νά μάθω νά χειρίζομαι ἕνα πολυβόλο· ἦταν ἕνα ὅπλο πού δέ μοῦ 'χε δοθεῖ ποτέ ἡ εὐκαιρία νά χρησιμοποιήσω. Πρός μεγάλη μου ἀπογοήτευση, ἀνακάλυψα ὅτι δέ μᾶς δίδασκαν τίποτα γιά τή χρήση τῶν ὅπλων. Ἡ λεγόμενη ἐκπαίδευση ἦταν ἁπλῶς ἀσκήσεις ἀκριβείας τοῦ πιό ἀπαρχαιωμένου κι ἀνόητου εἴδους· «κλίνατε ἐπ' ἀριστερά», «κλίνατε ἐπί δεξιά», «μεταβολή», «σημειωτόν σέ φάλαγγα κατά τριάδες», κι ὅλες οἱ ὑπόλοιπες ἀπό κεῖνες τίς ἄχρηστες ἀνοησίες πού 'χα μάθει ὅταν ἤμουνα 15 χρονῶν. Ἦταν μιά ἀπίθανη μορφή ἐκπαίδευσης γιά ἕναν ἀντάρτικο στρατό. Εἶναι φανερό ὅτι ὅταν ἔχεις στή διάθεσή σου λίγες μόνο μέρες γιά νά ἐκπαιδεύσεις ἕνα στρατιώτη, θά πρέπει νά τόν διδάξεις μόνο τά πιό ἀναγκαῖα· πῶς νά προφυλάγεται, πῶς νά προχωρεῖ σέ ἀκάλυπτο ἔδαφος, πῶς νά στήνει σκοπιές καί νά σκάβει ὀρύγματα καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τό χειρισμό τῶν ὅπλων. Κι ὅμως αὐτός ὁ συρφετός ἀπό πρόθυμα παιδιά, πού σέ λίγες μέρες θά βρίσκονταν στήν πρώτη γραμμή, δέν εἶχαν μάθει κάν νά πυροβολοῦν ἤ νά βγάζουν τήν περόνη ἀπό μιά χειροβομβίδα. Ἐκεῖνο τόν καιρό δέν εἶχα ἀντιληφτεῖ πῶς αὐτό συνέβαινε ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν ὅπλα. Στήν πολιτοφυλακή τοῦ POUM, ἡ ἔλλειψη τουφεκιῶν ἦταν τόσο ἀπελπιστική ὥστε τά νέα στρατεύματα πού ἔφταναν στό μέτωπο ἦταν ἀναγκασμένα πάντα νά παίρνουν τά τουφέκια τους ἀπ' τούς στρατιῶτες πού ἀντικαθι-

στοῦσαν. Σ' ὁλόκληρους τοὺς στρατῶνες «Λένιν», δέν ὑπῆρχαν, πιστεύω, ἄλλα τουφέκια ἔξω ἀπό κεῖνα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ σκοποί.

Ὕστερα ἀπό λίγες μέρες, μόλο πού εἴμαστε ἀκόμα σκέτος συρφετός, μέ βάση τά κοινά κριτήρια, μᾶς θεώρησαν ἄξιους νά παρουσιαστοῦμε στήν πόλη, καί τά πρωϊνά πηγαίναμε γιά γυμνάσια στούς δημόσιους κήπους, πάνω στό λόφο πέρα ἀπ' τήν Πλατεῖα Ἱσπανίας. Αὐτός ἦταν ὁ κοινός χῶρος γιά γυμνάσια ὅλων τῶν κομματικῶν πολιτοφυλακῶν, ἐκτός τῶν Καραμπινιέρων καί τῶν πρώτων ἀποσπασμάτων τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ πού μόλις εἶχε συγκροτηθεῖ. Πάνω στούς δημόσιους κήπους μποροῦσες νά δεῖς ἕνα παράξενο κι ἐνθαρρυντικό θέαμα. Κάτω ἀπ' τά πόδια σου, σέ κάθε δρομάκι καί μονοπάτι, ἀνάμεσα στά τυπικά παρτέρια μέ λουλούδια, διμοιρίες καί λόχοι βάδιζαν πάνω κάτω μέ βῆμα, φουσκώνοντας τά στήθια τους καί προσπαθώντας ἀπεγνωσμένα νά μοιάζουν μέ στρατιῶτες. Ἦταν ὅλοι τους ἄοπλοι, μόλο πού οἱ πιότεροι φοροῦσαν κομμάτια τῆς στολῆς τῆς πολιτοφυλακῆς σάν μπαλώματα ἐδῶ καί κεῖ. Ἡ διαδικασία ἦταν πάντα σχεδόν ὅμοια. Γιά 3 ὧρες βαδίζαμε πάνω κάτω (τό Ἱσπανικό βῆμα εἶναι πολύ μικρό καί γρήγορο), ὕστερα σταματάγαμε, διαλυόμαστε, καί μαζευόμαστε ὅλοι διψασμένοι σ' ἕνα μικρό μπακάλικο, πού ἦταν στή μέση τοῦ δρόμου καθώς κατέβαινες τό λόφο κι ἔκανε χρυσές δουλειές μέ τό φτηνό κρασί πού διέθετε. Ὅλοι μοῦ φέρονταν πολύ φιλικά. Σάν Ἄγγλος ἤμουνα κάτι τό ἀξιοπερίεργο, κι οἱ ἀξιωματικοί τῆς Καραμπινιερίας μέ συμπαθοῦσαν πολύ καί μέ κέρναγαν ποτά. Στό μεταξύ, ὅποτε μοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νά ξεμοναχιάσω τόν ὑπολοχαγό μας, τόν παρακαλοῦσα νά μέ μάθει νά χειρίζομαι τό πολυβόλο. Συνήθιζα νά βγάζω ἀπ' τήν τσέπη τό Λεξικό Οὔγκο καί νά βάζω μπροστά τά σπασμένα Ἱσπανικά μου: «Ἐγώ τά καταφέρνω ὅπλο. Δέν τά καταφέρνω πολυβόλο. Πο'ός μέ μάθει πολυβόλο; Πότε πᾶμε μάθουμε πολυβόλο;».

Ἡ ἀπάντηση ἦταν πάντα ἕνα ἐνοχλημένο χαμόγελο καί μιά ὑπόσχεση ὅτι θά ἐκπαιδευόμαστε στό χειρισμό τοῦ πολυβόλου «αὔριο». Περιττό, βέβαια, νά τό πῶ ὅτι αὐτό τό «αὔριο» δέν ἦρθε ποτέ. Πέρασαν μερικές μέρες κι οἱ νεοσύλλεκτοι ἔμαθαν νά βαδίζουν μέ βῆμα καί νά στέκονται προσοχή μόλις σχεδόν τούς δινόταν τό παράγγελμα, ἀλλά τό μόνο πού ἤξεραν ἀπό ὅπλα ἦταν ἴσως ἀπό ποιά ἄκρη ἔβγαινε ἡ σφαίρα. Κάποια μέρα ἕνας ἔνοπλος Καραμπινιέρος σουλατσάρισε πρός τό μέρος μας, ὅταν ἀναπαυόμαστε, καί μᾶς ἐπέτρεψε νά ἐξετάσουμε τό ὅπλο του. Ἀποκαλύφθηκε ὅτι σ' ὁλόκληρο τό τμῆμα μου κανείς ἄλλος ἔξω ἀπό μένα δέν ἤξερε νά ὁπλίσει ἕνα τουφέκι, κι ἀκόμα λιγότερο νά σκοπεύσει.

Ὅλον αὐτό τόν καιρό ἀντιμετώπιζα τά συνηθισμένα προβλήματα μέ τήν Ἱσπανική γλῶσσα. Ἔξω ἀπό μένα ὑπῆρχε μόνο ἄλλος ἕνας Ἄγγλος στούς στρατῶνες, καί κανένας ἄλλος, ἀκόμα κι ἀνάμεσα στούς ἀξιωματικούς, δέν ἤξερε οὔτε λέξη Γαλλικά. Ἡ κατάσταση δυσκόλευε γιά μένα ἀπ' τό γεγονός πώς ὅταν οἱ σύντροφοί μου κουβέντιαζαν μεταξύ τους, μιλοῦσαν συνήθως τήν Καταλάνικη διάλεκτο. Ὁ μόνος τρόπος γιά νά τά βγάζω πέρα ἦταν νά κουβαλάω συνέχεια μαζί μου ἕνα μικρό λεξι-

κό, πού τό 'βγαζα άστραπιαία ἀπ' τήν τσέπη μου στίς κρίσιμες στιγμές. Πάντως προτιμοῦσα νά εἶμαι ξένος στήν 'Ισπανία παρά σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα. Πόσο εὔκολο εἶναι νά κάνεις φίλους στήν 'Ισπανία! Μέσα σέ μιά-δυό μέρες ὑπῆρχαν καμιά εἰκοσαριά πολιτοφύλακες πού μέ φώναζαν μέ τό μικρό μου ὄνομα, μοῦ ἔδειχναν τά κατατόπια καί μ' ἔπνιγαν κυριολεχτικά μέ τή φιλοξενία τους. Δέ γράφω κανένα προπαγανδιστικό βιβλίο καί δέ θέλω νά ἐξιδανικεύσω τήν πολιτοφυλακή τοῦ POUM. 'Ολόκληρο τό σύστημα τῶν πολιτοφυλακῶν εἶχε σοβαρά κουσούρια, κι οἱ ἴδιοι οἱ στρατιῶτες ἦταν κάθε λογῆς καρύδι, γιατί αὐτή τήν ἐποχή ἡ ἐθελοντική κατάταξη εἶχε ἀρχίσει σιγά σιγά νά μειώνεται καί πολλοί ἀπ' τούς καλύτερους ἄντρες βρίσκονταν ἤδη στό μέτωπο ἤ εἶχαν σκοτωθεῖ. 'Υπῆρχε πάντα ἀνάμεσά μας ἕνα ὁρισμένο ποσοστό πού ἦταν τελείως ἄχρηστοι. Γονεῖς ἔφερναν τά δεκαπεντάχρονα παιδιά τους γιά κατάταξη, μόνο καί μόνο γιά τίς 10 πεσέτες τή μέρα, πού ἦταν ὁ μισθός τοῦ πολιτοφύλακα· ἐπίσης γιά τό ψωμί, πού ἔπαιρναν ἄφθονο οἱ πολιτοφύλακες καί πού μποροῦσαν νά τό πᾶνε κρυφά στά σπίτια τους. 'Αλλά προκαλῶ τόν καθένα νά μπεῖ ὅπως ἐγώ στήν 'Ισπανική ἐργατική τάξη — θά 'ταν ἴσως πιό σωστό νά πῶ στήν Καταλάνικη ἐργατική τάξη, γιατί ξέχωρα ἀπό μερικούς 'Αραγωνέζους κι 'Ανδαλουσιάνους εἶχα νά κάνω μόνο μέ Καταλάνους — καί νά μήν ἐντυπωσιαστεῖ ἀπ' τή στοιχειώδη τους εὐγένεια καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἀπ' τήν εὐθύτητα καί τή γενναιοδωρία τους. 'Η γενναιοδωρία τοῦ 'Ισπανοῦ, μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τῆς λέξης, εἶναι μερικές φορές σχεδόν ἐνοχλητική. "Αν τοῦ ζητήσεις ἕνα τσιγάρο, θά σέ ὑποχρεώσει νά πάρεις ὁλόκληρο τό πακέτο. Καί πέρα ἀπ' αὐτή, ὑπάρχει μιά γενναιοδωρία μέ μιά βαθύτερη ἔννοια, μιά ἀληθινή πνευματική γενναιοδωρία, πού συνάντησα ξανά καί ξανά κάτω ἀπ' τίς πιό ἀντίξοες συνθῆκες. Μερικοί ἀπ' τούς δημοσιογράφους κι ἄλλοι ξένοι πού ταξίδεψαν στήν 'Ισπανία στή διάρκεια τοῦ πολέμου, ἔχουν δηλώσει ὅτι μυστικά οἱ 'Ισπανοί ζήλευαν τήν ξένη βοήθεια. Τό μόνο πού μπορῶ νά πῶ εἶναι πώς ποτέ δέν παρατήρησα κάτι τέτοιο. Θυμᾶμαι ὅτι λίγες μέρες προτοῦ φύγω ἀπ' τούς στρατῶνες, μιά ὁμάδα ἀντρῶν γύρισε μέ ἄδεια ἀπ' τό μέτωπο. Μιλάγανε συνεπαρμένα γιά τίς ἐμπειρίες τους κι ἦταν γεμάτοι ἐνθουσιασμό γιά κάποιους Γάλλους στρατιῶτες πού πολεμοῦσαν δίπλα τους στή Χουέσκα. Οἱ Γάλλοι ἦταν πολύ γενναῖοι εἶπαν, προσθέτοντας μ' ἐνθουσιασμό: «Εἶναι πιό γενναῖοι ἀπό μᾶς!». Φυσικά, ἐγώ πρόβαλλα ἀντιρρήσεις, ὁπότε μοῦ ἐξήγησαν ὅτι οἱ Γάλλοι ἦταν πιό γνῶστες τῆς τέχνης τοῦ πολέμου — ἦταν πιό εἰδικοί στίς βόμβες, τά πολυβόλα, καί πάει λέγοντας. Κι ὅμως τό σχόλιο εἶχε μεγάλη σημασία. "Ενας "Αγγλος θά προτιμοῦσε νά κόψει τό χέρι του παρά νά ἐκστομίσει ἕνα τέτοιο πράγμα.

Κάθε ξένος πού ὑπηρετοῦσε στήν πολιτοφυλακή περνοῦσε τίς πρῶτες λίγες βδομάδες του μαθαίνοντας ν' ἀγαπάει τούς 'Ισπανούς καί νά ἐξοργίζεται ἀπ' ὁρισμένες χαραχτηριστικές τους συνήθειες. Στήν πρώτη γραμμή ἡ δική μου ὀργή ἔφτασε συχνά τά ὅρια τῆς μανίας. Οἱ 'Ισπανοί εἶναι καλοί σέ πολλά πράγματα, ἀλλά ὄχι στό νά πολεμᾶνε. "Ολοι οἱ ξένοι

ἔμεναν κατάπληκτοι ἀπ' τήν ἀνικανότητα καί, πάνω ἀπ' δλα, ἀπ' τήν ἐξοργιστική ἀσυνέπειά τους. Ἡ μόνη Ἱσπανική λέξη πού κανένας ξένος δέν μπορεῖ νά μή μάθει εἶναι τό «αὔριο» (στήν κυριολεξία, «αὔριο τό πρωί»). Ὅποτε εἶναι δυνατό, ἡ δουλειά τοῦ σήμερα ἀναβάλλεται γιά α ὔ ρ ι ο. Αὐτό εἶναι τόσο περιβόητο, πού ἀκόμα κι οἱ ἴδιοι οἱ Ἱσπανοί ἐπινοοῦν ἀνέκδοτα γιά νά τό σατιρίσουν. Στήν Ἱσπανία τίποτα, ἀπό ἕνα γεῦμα ὥς μιά μάχη, δέ γίνεται ποτέ στήν ὥρα του. Συνήθως δλα γίνονται πιό ἀργά καί μόνο περιστασιακά — ἔτσι ὥστε νά μήν μπορεῖς νά βασιστεῖς οὔτε στό δτι θά γίνονται πιό ἀργά — γίνονται πιό νωρίς. Ἕνα τραῖνο πού εἶναι νά φύγει στίς 8, θά ξεκινήσει συνήθως μεταξύ 9 καί 10, ἀλλά μιά φορά, ἴσως, τή βδομάδα, ἐπειδή ἔτσι τοῦ κάπνισε τοῦ ὁδηγοῦ, φεύγει στίς 7.30. Κάτι τέτοια εἶναι λίγο ἐκνευριστικά. Θεωρητικά, πάντως, μᾶλλον θαυμάζω τούς Ἱσπανούς πού δέν κατέχονται ἀπ' τήν ψύχωση πού ἔχουμε ἐμεῖς οἱ Βόρειοι μέ τήν ὥρα· κάτι πού δυστυχῶς ἔχω κι ἐγώ.

Ὕστερα ἀπό ἀτέλειωτες φῆμες, α ὔ ρ ι ο καί καθυστερήσεις, πήραμε ξαφνικά διαταγή νά ξεκινήσουμε γιά τό μέτωπο σέ 2 ὧρες, τή στιγμή πού δέν μᾶς εἶχαν ἀκόμα μοιράσει δλα τά ἐφόδια. Ἐπακολούθησαν φοβερές σκηνές χάους στό τμῆμα ἀνεφοδιασμοῦ· τελικά, ἀρκετοί ἄντρες ἀναγκάστηκαν νά φύγουν δίχως νά ἐφοδιαστοῦν πλήρως. Οἱ στρατῶνες εἶχαν ξαφνικά πλημμυρίσει ἀπό γυναῖκες πού φαίνονταν νά 'χουν ξεφυτρώσει ἀπ' τή γῆ καί βοηθοῦσαν τούς ἄντρες τους νά τυλίξουν τίς κουβέρτες τους καί νά φτιάξουν τούς γυλιούς τους. Ἦταν μᾶλλον ταπεινωτικό γιά μένα πού ἔπρεπε νά μοῦ δείξει πῶς νά φορέσω τήν καινούργια μου, δερμάτινη φυσιγγιοθήκη μιά νεαρή Ἱσπανίδα, ἡ γυναίκα τοῦ Οὐίλλιαμς, τοῦ ἄλλου Ἄγγλου πολιτοφύλακα. Ἦταν ἕνα εὐγενικό πλάσμα, μέ σκουρόχρωμα μάτια κι ἔντονη θηλυκότητα, πού ἔδειχνε λές καί τό μόνο πού εἶχε κάνει στή ζωή της ἦταν νά κουνάει μιά μωρουδίστικη κούνια, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα εἶχε πολεμήσει γενναῖα στίς ὁδομαχίες τοῦ Ἰούλη. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν ἔγγυος καί τό μωρό γεννήθηκε 10 μόλις μῆνες μετά τό ξέσπασμα τοῦ πολέμου· τό 'χε ἴσως πιάσει πίσω ἀπό κανένα ὁδόφραγμα.

Τό τραῖνο θά ἔφευγε στίς 8, κι ἦταν γύρω στίς 8.10 δταν οἱ ταλαιπωρημένοι, ἱδρωμένοι ἀξιωματικοί κατάφεραν νά μᾶς συγκεντρώσουν στήν πλατεία τῶν στρατώνων. Θυμᾶμαι πολύ καλά τή φωτισμένη μέ δάδες σκηνή — τήν ὀχλοβοή καί τήν ἔνταση, τίς κόκκινες σημαῖες νά κυματίζουν στό φῶς ἀπ' τίς δάδες, τίς πυκνές γραμμές τῶν πολιτοφυλάκων μέ τούς γυλιούς στήν πλάτη καί τίς τυλιγμένες κουβέρτες περασμένες στούς ὤμους· καί τίς φωνές καί τό κροτάλισμα ἀπ' τίς μπότες καί τίς τενεκεδένιες καραβάνες, καί μετά ἕνα φοβερό καί τελικά ἀποτελεσματικό συριγμό γιά νά σωπήσουμε· κι ἔπειτα κάποιο πολιτικό κομισσάριο νά στέκεται κάτω ἀπό μιά τεράστια κόκκινη σημαία πού κυμάτιζε καί νά μᾶς βγάζει λόγο στά Καταλάνικα. Τελικά μᾶς ὁδήγησαν στό σταθμό, παίρνοντας τό μακρύτερο δρόμο, 3 ἤ 4 μίλλια, ἔτσι ὥστε νά μᾶς δεῖ δλη ἡ πόλη. Στή Ράμπλας, μᾶς διέταξαν νά σταματήσουμε ἐνῶ μιά δανεισμένη ὀρχήστρα ἔπαιζε κάποιο ἐ-

παναστατικό σκοπό. 'Ακούστηκαν γιά μιά ἀκόμα φορά τά «κατακτητές», «ἥρωες» καί τά τοιαῦτα — φωνές κι ἐνθουσιασμοί, κόκκινες καί μαυροκόκκινες σημαῖες παντοῦ, φιλικά πλήθη πού 'χαν συγκεντρωθεῖ στά πεζοδρόμια γιά νά μᾶς δοῦν, γυναῖκες πού κουνοῦσαν τά χέρια τους ἀπ' τά παράθυρα. Πόσο φυσικά φαίνονταν τότε ὅλα· πόσο μακρινά κι ἀπίθανα φαίνονται τώρα! Τό τραῖνο ἦταν τόσο παραφορτωμένο, πού δέν ὑπῆρχε κενός χῶρος οὔτε στό πάτωμα, γιά νά μή μιλήσουμε γιά τίς θέσεις. Τήν τελευταία στιγμή ἡ γυναίκα τοῦ Οὐίλλιαμς ἦρθε τρέχοντας στήν πλατφόρμα καί μᾶς ἔδωσε ἕνα μπουκάλι κρασί κι ἕνα μέτρο ἀπό κεῖνο τό κόκκινο λουκάνικο, πού 'χει γεύση σαπουνιοῦ καί σοῦ προκαλεῖ διάρροια. Τό τραῖνο κύλησε ἀργά, ἀφήνοντας πίσω τήν Καταλωνία, στήν πεδιάδα τῆς 'Αραγωνίας, μέ τήν συνηθισμένη σέ καιρό πολέμου ταχύτητα τῶν 20 περίπου χιλιομέτρων τήν ὥρα.

2

Τό Μπαρμπάστρο, μόλο πού βρισκόταν μακριά ἀπ' τήν πρώτη γραμμή, φαινόταν θλιβερό καί νεκρωμένο. Πλήθη ἀπό πολιτοφύλακες πηγαινοέρχονταν στούς δρόμους, προσπαθώντας νά ζεσταθοῦν. Σ' ἕνα γκρεμισμένο τοῖχο εἶδα μιά ἀφίσα ἀπ' τόν περασμένο χρόνο, πού ἀνακοίνωνε ὅτι «6 ὡραῖοι ταῦροι» θά σκοτώνονταν στήν ἀρένα στίς τάδε ἡμερομηνίες. Πόσο θλιβερά φαίνονταν τά ξεθωριασμένα της χρώματα! Ποῦ νά 'ταν τώρα οἱ ὡραῖοι ταῦροι κι οἱ ὡραῖοι ταυρομάχοι; 'Απ' ὅ,τι ἔδειχναν τά πράγματα δέ γινόταν σήμερα σχεδόν καμιά ταυρομαχία στή Βαρκελώνη· γιά κάποιο ἄγνωστο λόγο, οἱ καλύτεροι ταυρομάχοι ἦταν φασίστες.

'Ο λόχος μου στάλθηκε μέ φορτηγά στό Σιετάμο, καί μετά δυτικά στήν 'Αλκουμπιέρ, ἐλάχιστα πίσω ἀπ' τό μέτωπο τῆς Σαραγόσσα. Τό Σιετάμο εἶχε πολιορκηθεῖ 3 φορές, προτοῦ τελικά τό καταλάβουν οἱ ἀναρχικοί τόν 'Οκτώβρη, καί ορισμένα μέρη του ἦταν σμπαράλια ἀπ' τούς κανονιοβολισμούς, ἐνῶ τά πιότερα σπίτια εἶχαν γίνει κόσκινο ἀπ' τίς σφαῖρες. Βρισκόμαστε τώρα 1500 πόδια πάνω ἀπ' τή θάλασσα. Ἔκανε φοβερό κρύο, ἐνῶ πυκνές ὁμίχλες, πού δέ φαίνονταν νά 'ρχονται ἀπό πουθενά, ἔκαναν τήν ὅραση ἀδύνατη. 'Ανάμεσα στό Σιετάμο καί τό 'Αλκουμπιέρ, ὁ ὁδηγός τοῦ φορτηγοῦ ἔχασε τό δρόμο του (αὐτό ἦταν ἕνα ἀπ' τά συνηθισμένα χαρακτηριστικά τοῦ πολέμου) καί περιπλανιόμασταν ὧρες μές στήν ὁμίχλη. Ἦταν ἀργά τή νύχτα ὅταν φτάσαμε στήν 'Αλκουμπιέρ. Κάποιος μᾶς ὁδήγησε μέσα ἀπό βάλτους μέ λάσπη σ' ἕνα σταῦλο μουλαριῶν ὅπου τρυπώσαμε μές στ' ἄχυρα καί κοιμηθήκαμε ἀμέσως. Τό ἄχυρο δέν εἶναι ἄσχημο γιά ὕπνο ὅταν εἶναι καθαρό, ὄχι βέβαια τόσο καλό σάν τό σανό, ἀλλά καλύτερο ἀπ' τήν ψάθα. Μόνο μέ τό πρωϊνό φῶς ἀνακάλυψα ὅτι τό ἄ-

χυρο ήταν γεμάτο ψίχουλα, σχισμένες ἐφημερίδες, κόκκαλα, ψόφια ποντίκια, καί κοφτερά κονσερβοκούτια ἀπό γάλα.

Βρισκόμασταν τώρα κοντά στήν πρώτη γραμμή, ἀρκετά κοντά γιά νά μυρίσουμε τή χαρακτηριστική μυρουδιά τοῦ πολέμου — ἀπό δική μου ἐμπειρία, μιά μυρουδιά ἀπό περιττώματα καί σαπισμένη τροφή. Ἡ Ἀλκουμπιέρ δέν εἶχε βομβαρδιστεῖ ποτέ κι ἦταν σέ καλύτερη κατάσταση ἀπ' τά πιότερα χωριά πού βρίσκονταν πίσω ἀκριβῶς ἀπ' τό μέτωπο. Ὅμως πιστεύω ὅτι ἀκόμα καί σέ εἰρηνική περίοδο δέ θά μποροῦσες νά ταξιδέψεις σ' ἐκεῖνο τό μέρος τῆς Ἰσπανίας, δίχως νά σοῦ προκαλέσει κατάπληξη ἡ ἰδιαίτερα ἄθλια μιζέρια τῶν χωριῶν τῆς Ἀραγωνίας. Εἶναι χτισμένα σά φρούρια, μιά μάζα ἀπό φτωχικά σπιτάκια φτιαγμένα μέ λάσπη καί πέτρες, συγκεντρωμένα γύρω ἀπ' τήν ἐκκλησία, κι ἀκόμα καί τήν ἄνοιξη εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά δεῖς πουθενά κανένα λουλούδι· τά σπίτια δέν ἔχουν κῆπο, μόνο αὐλή στό πίσω μέρος, ὅπου ψωριάρες κότες σουλατσέρνουν πάνω σέ σωρούς κοπριᾶς. Ἔκανε ἀπαίσιο καιρό, μέ διαδοχικές ἐναλλαγές ὁμίχλης καί βροχῆς. Οἱ στενοί χωματόδρομοι εἶχαν ὀργωθεῖ τόσο πολύ πού θύμιζαν θάλασσα ἀπό λάσπη, ἔχοντας 2 πόδια βάθος, σέ μερικά σημεῖα, μές ἀπ' τήν ὁποία ἀγωνίζονταν νά περάσουν τά φορτηγά, μέ τίς ρόδες νά στριφογυρίζουν, κι οἱ χωριάτες μέ τά ἄχαρα κάρα τους, πού τά σέρνανε σειρές ἀπό μουλάρια, καμιά φορά καί 6 μουλάρια στή σειρά. Τό συνεχές πήγαινε ἔλα τῶν στρατευμάτων εἶχε ὑποβιβάσει τό χωριό σέ μιά κατάσταση ἀνείπωτης βρωμιᾶς. Δέ διέθετε καί ποτέ του δέν εἶχε ἀποχωρήσει κάτι τέτοιο ὅπως μιά τουαλέτα ἤ μιά ἀποχέτευση ὁποιουδήποτε εἴδους, καί δέν ὑπῆρχε πουθενά οὔτε μιά τετραγωνική γυάρδα, ὅπου νά μπορεῖς νά περπατήσεις δίχως νά προσέχεις τά βήματά σου. Ἡ ἐκκλησία χρησιμοποιοῦνταν ἀπό καιρό σάν ἀφοδευτήριο· τό ἴδιο κι ὅλα τά χωράφια σέ ἀκτίνα 400 περίπου μέτρων. Δέν μπορῶ ποτέ νά σκεφτῶ τούς 2 πρώτους μου μῆνες στόν πόλεμο, δίχως νά θυμηθῶ τά παγωμένα, γεμάτα καλαμιές, χωράφια πού οἱ ἄκρες τους ἦταν σκεπασμένες μέ σκατά.

Πέρασαν 2 μέρες κι ἀκόμα δέ μᾶς εἶχαν μοιράσει ὅπλα. Ἄν πήγαινες στήν Ἐπιτροπή Πολέμου κι ἐπιθεωροῦσες τίς τρῦπες στόν τοῖχο — τρῦπες ἀπό ὁμοβροντίες ὅπλων, πού εἶχαν γίνει ἀπ' τήν ἐκτέλεση διαφόρων φασιστῶν ἐκεῖ — εἶχες δεῖ ὅλα τ' ἀξιοθέατα πού εἶχε νά ἐπιδείξει ἡ Ἀλκουμπιέρ. Πέρα στήν πρώτη γραμμή τά πράγματα φαίνονταν ἥσυχα· πολύ λίγοι τραυματίες ἔρχονταν. Τό πιό συναρπαστικό ἀπ' ὅλα ἦταν ὁ ἐρχομός φασιστῶν λιποταχτῶν, πού τούς ἔφερναν μέ συνοδεία ἀπ' τήν πρώτη γραμμή. Πολλοί ἀπ' τούς στρατιῶτες πού βρίσκονταν ἀπέναντί μας, σ' αὐτό τό μέρος τοῦ μετώπου, δέν ἦταν κάν φασίστες, ἁπλῶς ἐξαθλιωμένοι κληρωτοί πού ὑπηρετοῦσαν τή θητεία τους τήν ἐποχή πού ξέσπασε ὁ πόλεμος καί τό μόνο πού θέλανε ἦταν νά δραπετεύσουν. Ποῦ καί ποῦ, μικρές ὁμάδες ἀπ' αὐτούς τό ρισκάρανε καί ξεγλιστρούσανε στίς γραμμές μας. Δίχως ἀμφιβολία, θά μιμοῦνταν τό παράδειγμά τους πολλοί περισσότεροι, ἄν δέν εἶχαν συγγενεῖς στίς φασιστοκρατούμενες περιοχές. Αὐτοί οἱ λιποτάχτες ἦταν οἱ πρῶτοι «ἀληθινοί» φασίστες πού ἀντίκρυζα. Μοῦ ἔκανε ἐν-

τύπωση τό ὅτι δέν ξεχώριζαν ἀπό μᾶς, ἄν ἐξαιρέσεις τό ὅτι φοροῦσαν χακί φόρμες. Ἦταν πάντα πεθαμένοι ἀπ' τήν πείνα ὅταν φτάνανε — κάτι ἀρκετά φυσικό ὕστερα ἀπό μιά-δυό μέρες περιπλάνηση στήν οὐδέτερη ζώνη, ἀλλά ἐπιδείχνονταν πάντα θριαμβευτικά ἀπ' τούς δικούς μας σάν ἀπόδειξη ὅτι τά φασιστικά στρατεύματα λιμοχτονοῦσαν. Κοίταζα ἕναν ἀπ' αὐτούς καθώς ἔτρωγε στό σπίτι ἑνός χωρικοῦ. Ἦταν κατά κάποιο τρόπο ἕνα μᾶλλον θλιβερό θέαμα. Ἕνα ψηλό, εἰκοσάχρονο ἀγόρι, μέ βαθιά καμμένο δέρμα ἀπ' τόν ἀέρα καί κουρελιασμένα ροῦχα, καθόταν ζαρωμένο δίπλα στή φωτιά, ἀδειάζοντας μέ ἀσύλληπτη ταχύτητα μιά καραβάνα γεμάτη ραγού, κι ὅλη τήν ὥρα τά μάτια του κινούνταν νευρικά, ἀτενίζοντας τούς πολιτοφύλακες πού στέκονταν γύρω του καί τόν παρακολουθοῦσαν. Νομίζω ὅτι τό μισοπίστευε ἀκόμα ὅτι εἴμαστε αἱμοδιψεῖς «Κόκκινοι» κι ὅτι θά τόν σκοτώναμε μόλις τέλειωνε τό φαγητό του. Ὁ ἔνοπλος ἄντρας πού τόν φρουροῦσε τόν χτύπαγε ἐνθαρρυντικά στόν ὦμο καί μουρμούριζε παρηγορητικά λόγια. Μ' ἀν ἀξέχαστη μέρα ἔφτασε μιά φουρνιά ἀπό 15 λιποτάχτες μαζί. Τούς ὁδήγησαν μές στό χωριό θριαμβευτικά, μ' ἕναν ἄντρα πάνω σ' ἕνα ἄσπρο ἄλογο νά βαδίζει ἐπικεφαλῆς. Κατάφερα νά βγάλω μιά μᾶλλον θαμπή φωτογραφία, πού μοῦ τήν κλέψανε ἀργότερα.

Τό πρωΐ τῆς τρίτης μέρας πού βρισκόμαστε στήν Ἀλκουμπιέρ, ἔφτασαν τά ὅπλα. Ἕνας λοχίας μ' ἕνα σκληρό, σκουροκίτρινο πρόσωπο τά μοίραζε στό σταῦλο. Ἔνιωσα μιά θλιβερή ἀπογοήτευση μόλις ἀντίκρυσα τό πράγμα πού μοῦ δώσανε. Ἦταν ἕνα γερμανικό Μάουζερ μέ χρονολογία 1896 — πάνω ἀπό 40 χρόνια παλιό! Ἦταν σκουριασμένο, τό κλεῖστρο δέν ἄνοιγε εὔκολα, ὁ ξύλινος ὑποφυλακτήρας τῆς κάννης ἦταν σπασμένος· μιά ματιά στό στόμιο τοῦ ὅπλου μοῦ ἔδειξε πώς ἦταν τόσο φαγωμένο πού δέν ἔπαιρνε ἐπισκευή. Τά πιότερα τουφέκια ἦταν ἐξίσου φριχτά, μερικά ἀπ' αὐτά ἀκόμα χειρότερα, καί δέν ἔγινε καμιά προσπάθεια νά δοθοῦν τά καλύτερα ὅπλα στούς ἄντρες πού ἤξεραν νά τά χρησιμοποιήσουν. Τό καλύτερο τουφέκι ἀπ' ὅλα, μόνο 10 χρονῶν, δόθηκε σ' ἕνα μισοηλίθιο, δεκαπεντάχρονο κτηνάκι, πού ὅλοι τό φώναζαν «ἀδελφή». Ὁ λοχίας μᾶς ἔκανε μιά πεντάλεπτη «ἐκπαίδευση», ἐξηγώντας μας πῶς γεμίζουν τό ὅπλο καί πῶς λύνουν τό κλεῖστρο. Πολλοί πολιτοφύλακες δέν εἶχαν ξαναπιάσει ὅπλο στά χέρια τους, κι ἐλάχιστοι, φαντάζομαι, ἤξεραν σέ τί χρησίμευε τό στόχαστρο. Μᾶς μοίρασαν φυσίγγια, 50 στόν καθένα, κι ὕστερα ἀφοῦ συνταχθήκαμε, βάλαμε τό γυλιό στήν πλάτη καί ξεκινήσαμε γιά τήν πρώτη γραμμή, πού βρισκόταν 3 περίπου μίλια μακρύτερα.

Ἡ ἑκατονταρχία, 80 ἄντρες κι ἀρκετά σκυλιά, προχώρησε ἄτσαλα στό δρόμο. Κάθε φάλαγγα τῆς πολιτοφυλακῆς εἶχε τουλάχιστον ἕνα σκυλί μαζί της σά μασκώτ. Ἕνα ἀξιοθρήνητο ζῶο πού βάδιζε μαζί μας, ἦταν σημαδεμένο μέ τ' ἀρχικά POUM, γραμμένα μέ μεγάλα γράμματα, καί προχωροῦσε σκυφτό σά νά καταλάβαινε ὅτι κάτι δέν πήγαινε καλά μέ τήν ἐμφάνισή του. Ἐπικεφαλῆς τῆς φάλαγγας, δίπλα στήν κόκκινη σημαία, προχωροῦσε πάνω σ' ἕνα μαῦρο ἄλογο ὁ Τζώρτζ Κόπ, ὁ γεροδεμένος Βέλγος διοικητής μας· λίγο πιό μπροστά ἕνας νεαρός τοῦ ἱππικοῦ τῆς πολιτο-

φυλακῆς, πού θύμιζε ἔφιππους ληστές, πηγαινοερχόταν μέ τ' ἄλογό του, ἀνηφορίζοντας μέ χαλπασμό κάθε ὕψωμα πού συναντοῦσε καί παίρνοντας ἐντυπωσιακές πόζες στήν κορφή. Τά ὑπέροχα ἄλογα τοῦ Ἰσπανικοῦ Ἱππικοῦ εἶχαν ἐπιταχθεῖ σέ μεγάλους ἀριθμούς στή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης καί παραχωρήθηκαν στήν πολιτοφυλακή, πού φυσικά, καταπιάστηκε νά τά ξεθεώσει στήν τρεχάλα.

Ὁ δρόμος προχωροῦσε ἑλικοειδῶς, ἀνάμεσα ἀπό κίτρινα, ἄγονα χωράφια, πού 'χαν μείνει ἀκαλλιέργητα μετά τή συγκομιδή τοῦ προηγούμενου χρόνου. Μπροστά μας ἐκτείνονταν οἱ χαμηλές ὀροσειρές πού βρίσκονται ἀνάμεσα στήν Ἀλκουμπιέρ καί τή Σαραγόσσα. Βρισκόμαστε τώρα κοντά στήν πρώτη γραμμή, κοντά στίς βόμβες, τά πολυβόλα, καί τή λάσπη. Κατά βάθος ἤμουν φοβισμένος. Ἤξερα ὅτι τό μέτωπο ἦταν ἥσυχο γιά τήν ὥρα, ἀλλά ἀντίθετα ἀπ' τούς πιότερους ἄντρες γύρω μου, ἤμουν ἀρκετά μεγάλος γιά νά θυμᾶμαι τό Μεγάλο Πόλεμο*, ἄν κι ὄχι τόσο μεγάλος γιά νά 'χω πολεμήσει σ' αὐτόν. Ὁ Πόλεμος σήμαινε γιά μένα βλήματα πού μούγκριζαν καί θραύσματα ἀπό ἀτσάλι καί, πάνω ἀπ' ὅλα, σήμαινε λάσπη, ψεῖρες, πείνα, καί κρύο. Τό περίεργο εἶναι ὅτι φοβόμουνα τό κρύο πιότερο κι ἀπ' τόν ἐχθρό. Ἡ σκέψη του μέ βασάνιζε ὅλο τόν καιρό πού βρισκόμουνα στή Βαρκελώνη. Μερικές φορές ἔτυχε νά μείνω ἀκόμα καί ξάγρυπνος τίς νύχτες, σκεπτόμενος τό κρύο στά χαρακώματα, τήν ἀναφορά στά φρικτά ξέφωτα πού τά βομβαρδίζουν οἱ ἀέρηδες, τίς ἀτέλειωτες ὧρες τῆς σκοπιᾶς μ' ἕνα παγωμένο τουφέκι, τήν παγωμένη λάσπη πού θά 'μπαινε μέσα στίς μπότες μου. Ὁμολογῶ, ἐπίσης, ὅτι ἕνιωθα ἕνα εἶδος τρόμου καθώς κοίταζα τούς ἀνθρώπους πού βάδιζαν δίπλα μου. Εἶναι ἀδύνατο νά διανοηθεῖτε μέ τί ἀπαίσιο συρφετό μοιάζαμε. Προσχωράγαμε ἄτακτα, μέ πολύ λιγότερη συνοχή κι ἀπό ἕνα κοπάδι πρόβατα· δέν εἴχαμε κάνει 2 μίλια κι ἡ ὀπισθοφυλακή τῆς φάλαγγας εἶχε μείνει τόσο πίσω πού 'χε χαθεῖ ἀπ' τά μάτια μας. Κι οἱ μισοί τουλάχιστον ἀπ' τούς λεγόμενους «ἄντρες» ἦταν παιδιά — στήν κυριολεξία παιδιά, 16 χρονῶν τό πολύ. Κι ὅμως ἦταν ὅλοι χαρούμενοι καί γοητευμένοι ἀπ' τήν ἰδέα ὅτι ἐπιτέλους πήγαιναν στό μέτωπο. Καθώς πλησιάζαμε, τά παιδιά μπροστά, γύρω ἀπ' τήν κόκκινη σημαία, ἄρχισαν νά φωνάζουν «Ζήτω τό POUM», «Φασίστες ἀδελφές!» καί πάει λέγοντας· — φωνές πού ὑποτίθεται ὅτι ἦταν πολεμικές κι ἀπειλητικές, ἀλλά πού, καθώς ἔβγαιναν ἀπό κεῖνα τά παιδικά στόματα, ἀκούγονταν τόσο ἄτονες, λές κι ἦταν νιαουρίσματα μικρῶν γατιῶν. Φαινόταν φοβερό πού οἱ ὑπερασπιστές τῆς Δημοκρατίας ἔπρεπε νά 'ναι τοῦτος ὁ συρφετός ἀπό κουρελιάρικα παιδιά, πού κρατοῦσαν παμπάλαια ὅπλα, τά ὁποῖα δέν ἤξεραν κάν νά χρησιμοποιήσουν. Θυμᾶμαι πού ἀναρωτιόμουνα τί θά συνέβαινε ἄν ἕνα φασιστικό ἀεροπλάνο περνοῦσε ἀπ' τό δρόμο μας — ἄν ὁ ἀεροπόρος θά ἔμπαινε στόν κόπο νά βουτήξει πρός τά κάτω καί νά μᾶς ρίξει καμιά ριπή μέ τό πολυβόλο του. Εἶναι σίγουρο ὅτι ἀκόμα κι ἀπό ψηλά θά μποροῦσε νά καταλάβει ὅτι δέν εἴμαστε ἀληθινοί στρατιῶτες.

* Σ.τ.Μ. Ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Στό σημεῖο ὅπου ὁ δρόμος ἔφτανε στίς ὀροσειρές, στρίψαμε δεξιά κι ἀνηφορίσαμε σ' ἕνα στενό μονοπάτι πού προχωροῦσε ἑλικοειδῶς γύρω ἀπ' τό βουνό. Οἱ λόφοι σ' ἐκεῖνο τό μέρος τῆς 'Ισπανίας ἔχουν περίεργη μορφή, ἕνα σχῆμα σάν πέταλο ἀλόγου, μέ κάπως ἐπίπεδες κορφές, καί πολύ ἀπότομες πλαγιές πού καταλήγουν σέ τεράστιες χαράδρες. Στίς ψηλότερες πλαγιές δέ φυτρώνει τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπό μικροσκοπικούς θάμνους καί ρείκια, μέ τόν ἀσβεστόλιθο σάν ἄσπρα κόκκαλα νά ξεχωρίζει παντοῦ. Ἡ πρώτη γραμμή ἐδῶ δέν ἦταν μιά συνεχής σειρά ἀπό χαρακώματα, κάτι πού θά 'ταν ἀδύνατο σέ μιά τόσο ὀρεινή περιοχή· ἦταν ἁπλῶς μιά ἁλυσίδα ἀπό ὀχυρωμένα πόστα, πού τά ὀνόμαζαν πάντα «θέσεις», στημένα σέ κάθε λοφοκορφή. Πέρα μακριά μποροῦσες νά διακρίνεις τή «θέση» μας στήν κορφή τοῦ «πέταλου»· ἕνα προχειροφτιαγμένο ταμπούρι ἀπό σάκκους ἄμμου, μιά κόκκινη σημαία ν' ἀνεμίζει, τόν καπνό ἀπ' τό ἀνασκάλεμα τῆς φωτιᾶς. Καθώς πλησιάσαμε λίγο πιό κοντά, μποροῦσες νά μυρίσεις μιά ἀηδιαστική, γλυκερή μπόχα, πού ἔκανε ἀρκετές βδομάδες γιά νά φύγει ἀπ' τά ρουθούνια μου. Μέσα στή χαράδρα, πού ἦταν ἀμέσως πίσω ἀπ' τή «θέση», εἶχαν ριχτεῖ τά σκουπίδια πολλῶν μηνῶν — ἕνα παχύ στρῶμα σαπίλας ἀπό ψωμιά, σκατά, καί σκουριασμένα κονσερβοκούτια.

Ἡ ὁμάδα πού θ' ἀντικαταστούσαμε, ἑτοίμαζε τά πράγματά της. Βρίσκονταν 3 μῆνες στήν πρώτη γραμμή· οἱ στολές τους ἦταν καλυμένες μέ λάσπη, οἱ μπότες τους κομμάτια, καί τά πιότερα πρόσωπα ἦταν σκεπασμένα ἀπό γενειάδες. Ὁ λοχαγός πού διοικοῦσε τή «θέση», τοῦ ὁποίου τό ὄνομα ἦταν Λεβίνσκι, ἀλλά πού ὅλοι τόν φώναζαν Μπέντζαμιν — κι ἦταν Πολωνοεβραῖος, ἀλλά εἶχε σά μητρική του γλώσσα τή γαλλική — βγῆκε ἕρποντας ἀπ' τό ἀτομικό του ὄρυγμα καί μᾶς χαιρέτησε. Ἦταν ἕνας κοντός νεαρός, γύρω στά 25, μέ ἄγρια μαῦρα μαλλιά, κι ἕνα χλωμό, ἐκφραστικό πρόσωπο, πού σ' αὐτή τή φάση τοῦ πολέμου ἦταν πάντα πολύ βρώμικο. Μερικές ἀδέσποτες σφαῖρες ἔσκαγαν πάνω ἀπ' τά κεφάλια μας. Ἡ «θέση» ἦταν ἕνας ἡμικυκλικός χῶρος, μέ διάμετρο γύρω στίς 50 γυάρδες, κι ἕνα παραπέτο πού 'ταν φτιαγμένο σέ ἴση ἀναλογία ἀπό σάκκους μέ ἄμμο κι ἀπό κομμάτια ἀσβεστόλιθου.

Ὑπῆρχαν 30 ἤ 40 ὀρύγματα σκαμμένα μές στό ἔδαφος σάν ποντικοφωλιές. Ὁ Οὐίλλιαμς, ἐγώ, κι ὁ 'Ισπανός κουνιάδος τοῦ Οὐίλλιαμς, ὁρμήσαμε στά γρήγορα νά χωθοῦμε στό πιό κοντινό ἄδειανό ὄρυγμα, πού φαινόταν πιό ἄνετο. Κάπου πιό μπροστά ἀκούστηκε μιά σποραδική τουφεκιά, πού προκάλεσε ἕνα περίεργο, κυματοειδή ἀντίλαλο ἀνάμεσα στούς βραχώδεις λόφους. Μόλις ἀφήσαμε τούς γυλιούς μας καί βγαίναμε ἕρποντας ἀπ' τό ὄρυγμα ἀκούστηκε μιά δεύτερη τουφεκιά κι ἕνα ἀπ' τά παιδιά τῆς μονάδας μας ἐγκατέλειψε γοργά τό παραπέτο μέ τό πρόσωπο πλημμυρισμένο στό αἷμα. Εἶχε πυροβολήσει μέ τό τουφέκι του καί τά κατάφερε νά τό κάνει νά ἐκραγεῖ· τό κεφάλι του ἦταν ξεσχισμένο ἀπ' τά θραύσματα τῆς σκασμένης σφαίρας. Ἦταν ὁ πρῶτος μας τραυματίας καί, μάλιστα, πληγωμένος ἀπ' τό ἴδιο του τό χέρι.

Τό ἀπόγευμα ἀναλάβαμε νά φυλάξουμε τήν πρώτη μας σκοπιά, κι ὁ

Μπέντζαμιν μᾶς ἔδειξε τά κατατόπια. Μπροστά ἀπ' τό παραπέτο ὑπῆρχε ἕνα σύστημα ἀπό στενά χαρακώματα σκαμμένα μές τό βράχο κι ἐφοδιασμένα μ' ἐξαιρετικά πρωτόγονες πολεμίστρες, φτιαγμένες ἀπό κομμάτια ἀσβεστόλιθου. Ὑπῆρχαν 12 σκοποί, τοποθετημένοι σέ διάφορα σημεῖα τοῦ χαρακώματος καί πίσω ἀπ' τό ἐσωτερικό παραπέτο. Μπροστά στό χαράκωμα ἦταν τό συρματόπλεγμα, καί μετά ἡ λοφοπλαγιά κατηφόριζε σέ μιά φαινομενικά ἄβαθη χαράδρα· ἀπέναντι ὑπῆρχαν γυμνοί λόφοι, σέ μερικά σημεῖα σκέτοι βραχώδεις γκρεμοί, ὅλοι γκρίζοι καί ψυχροί, δίχως κανένα ἴχνος ζωῆς, οὔτε κάν ἕνα πουλί. Κοίταξα προσεχτικά μές ἀπό μιά πολεμίστρα προσπαθώντας νά ἐντοπίσω τό χαράκωμα τῶν φασιστῶν.

«Ποῦ εἶναι ὁ ἐχθρός;».

Ὁ Μπέντζαμιν κούνησε τό χέρι του ἀόριστα.

«Ὄβερ ζέαρ*» — «Ἐκεῖ πέρα». (Ὁ Μπέντζαμιν μιλοῦσε Ἀγγλικά — τρομερά Ἀγγλικά).

«Ποῦ ἀ κ ρ ι β ῶ ς ; ».

Ἀπ' ὅ,τι ἤξερα γιά τόν πόλεμο χαρακωμάτων, οἱ φασίστες θά 'πρεπε νά βρίσκονται 50 ἤ 100 γυάρδες πιό πέρα. Δέν μποροῦσα νά δῶ τίποτα — τά χαρακώματά τους ἦταν, φαίνεται, πολύ καλά κρυμμένα. Τότε, μέ μιά ξαφνική ἀπογοήτευση εἶδα πού ἔδειχνε ὁ Μπέντζαμιν· στήν ἀπέναντι λοφοκορφή, πέρα ἀπ' τή χαράδρα, τουλάχιστον 700 μέτρα μακριά, διακρινόταν τό μικροσκοπικό περίγραμμα ἑνός παραπέτου, καί μιά κοκκινοκίτρινη σημαία — ἡ «θέση» τῶν φασιστῶν. Ἡ ἀπογοήτευσή μου ἦταν ἀπερίγραπτη. Δέν εἴμαστε κάν κοντά τους! Ἀπό τέτοια ἀπόσταση τά τουφέκια μας ἦταν ὁλότελα ἄχρηστα. Ἀλλά τήν ἴδια στιγμή ἀκούστηκε μιά φωνή γεμάτη ἔξαψη. Δυό φασίστες, πού φαίνονταν σάν γκρίζες σκιές στό βάθος, ἀνέβαιναν ἀπέναντι στή γυμνή λοφοπλαγιά. Ὁ Μπέντζαμιν ἅρπαξε τό πιό κοντινό τουφέκι, σκόπευσε, καί τράβηξε τή σκανδάλη. Κλίκ! Ἡ σφαίρα ἦταν σκάρτη. Σκέφτηκα πώς ἦταν κακός οἰωνός.

Οἱ νέοι σκοποί δέν πρόλαβαν καλά-καλά νά μποῦν στό χαράκωμα κι ἀμέσως ἄρχισαν νά ἐξαπολύουν πυκνούς πυροβολισμούς, δίχως κανένα εἰδικό στόχο. Μποροῦσα νά διακρίνω τούς φασίστες, μικροσκοπικούς, σά μυρμήγκια, νά πηγαινοέρχονται· πίσω ἀπ' τό παραπέτο τους, καί ποῦ καί ποῦ, μιά μαύρη κουκίδα, πού δέν ἦταν παρά ἕνα κεφάλι, ἔμενε γιά λίγο ἀκίνητο, ἐκτεθειμένο μέ θράσος. Ἦταν φανερό ὅτι δέν εἶχε νόημα νά πυροβολεῖς. Ἀλλά σέ λίγο, ὁ σκοπός πρός τ' ἀριστερά μου, ἐγκαταλείποντας τό πόστο του μέ τόν χαρακτηριστικό Ἱσπανικό τρόπο, σύρθηκε κοντά μου κι ἄρχισε νά μέ προτρέπει νά πυροβολήσω. Προσπάθησα νά τοῦ ἐξηγήσω ὅτι ἀπό τέτοια ἀπόσταση καί μέ τέτοια ὅπλα, μόνο τυχαία θά μποροῦσες νά πετύχεις ἕναν ἄνθρωπο. Ἀλλά αὐτός ἦταν παιδί, καί συνέχισε νά μοῦ δείχνει μέ τό ὅπλο του μιά ἀπ' τίς κουκίδες, χαμογελώντας τόσο ἐκστατικά ὅσο κι ἕνα σκυλί πού περιμένει νά τοῦ ρίξεις ἕνα βότσαλο γιά νά τρέξει νά τό πιάσει. Τελικά, ρύθμισα τό στόχαστρο τοῦ ὅπλου μου στά 700 μέτρα

* Σ.τ.Μ. OVER THERE (προφ. Ὄβερ δέαρ).

καί πυροβόλησα. Ἡ κουκίδα ἐξαφανίστηκε. Ἐλπίζω ὅτι ἡ σφαίρα μου ἔφτασε ἀρκετά κοντά γιά νά τόν κάνει νά τρομάξει. Ἦταν ἡ πρώτη φορά στή ζωή μου πού εἶχα πυροβολήσει ἕναν ἄνθρωπο.

Τώρα πού εἶχα δεῖ τό μέτωπο ἔνιωθα μιά βαθιά ἀηδία. Τό ὀνόμαζαν αὐτό πόλεμο! Καί νά σκεφτεῖς ὅτι δέν εἴχαμε καμιά ἐπαφή μέ τόν ἐχθρό! Δέν ἔκανα καμιά προσπάθεια νά κρατάω τό κεφάλι μου μές στό χαράκωμα. Ὡστόσο, λίγο ἀργότερα, μιά σφαίρα σφύριξε κοντά στ' αὐτί μου κάνοντας ἕνα ἄγριο βόμβο καί σφηνώθηκε στό ὀπισθόχωμα. Ἀλίμονο! Ἔσκυψα. Σ' ὅλη μου τή ζωή ὁρκιζόμουνα ὅτι δέ θά ἔσκυβα τήν πρώτη φορά πού μιά σφαίρα θά πέρναγε πάνω ἀπ' τό κεφάλι μου· ἀλλά ἡ κίνηση φαίνεται πώς εἶναι ἐνστικτώδικη, κι ὅλοι σχεδόν τήν κάνουν τουλάχιστον μιά φορά.

3

Στόν πόλεμο χαρακωμάτων 5 πράγματα εἶναι σημαντικά: τά καυσόξυλα, ἡ τροφή, ὁ καπνός, τά κεριά, κι ὁ ἐχθρός. Τό χειμώνα, στό μέτωπο τῆς Σαραγόσσας, ἡ σημασία τους ἀκολουθοῦσε αὐτή τή σειρά, μέ τελευταῖο ἀτυχῶς τόν ἐχθρό. Ἄν ἐξαιροῦσες τή νύχτα, πού θά μπορούσαμε νά δεχτοῦμε αἰφνιδιαστική ἐπίθεση, κανείς δέ νιαζόταν γιά τούς ἐχθρούς. Ἦταν ἁπλῶς ἀπομακρυσμένα, μαῦρα ἔντομα πού τά 'βλεπες ποῦ καί ποῦ νά χοροπηδᾶνε πάνω κάτω. Αὐτό πού ἀπασχολοῦσε πραγματικά καί τούς δυό στρατούς ἦταν ἡ προσπάθεια νά κρατηθοῦν ζεστοί.

Θά 'πρεπε παρεπιπτόντως νά προσθέσω ὅτι ὅσον καιρό ἔμεινα στήν Ἰσπανία εἶδα ἐλάχιστες μάχες. Ἤμουνα στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας ἀπ' τό Γενάρη ὥς τό Μάη, κι ὥς τά τέλη τοῦ Μάρτη δέ συνέβηκε σχεδόν τίποτα σ' αὐτό τό μέτωπο, ἔξω ἀπ' τή σύγκρουση στήν Τερουέλ. Τό Μάρτη ἔγιναν σφοδρές μάχες γύρω ἀπ' τή Χουέσκα, ἀλλά ἡ προσωπική μου συμμετοχή σ' αὐτές ἦταν μηδαμινή. Ἀργότερα, τόν Ἰούνη, ἔγινε ἡ καταστροφική ἐπίθεση ἐνάντια στή Χουέσκα, στήν ὁποία ἀρκετές χιλιάδες ἄντρες σκοτώθηκαν σέ μιά μόνο μέρα, ἀλλά ἐγώ εἶχα τραυματιστεῖ κι ἤμουνα ἐκτός μάχης ὅταν συνέβηκε αὐτό. Ἐκεῖνα πού θεωρεῖ κανείς φυσιολογικά σά φριχτές συνέπειες τοῦ πολέμου σπάνια συνέβηκαν σέ μένα. Κανένα ἀεροπλάνο δέν ἔριξε ποτέ μιά βόμβα κοντά μου, δέ θυμᾶμαι νά 'σκασε ποτέ καμιά ὀβίδα σέ ἀπόσταση μικρότερη ἀπό 50 γυάρδες ἀπό μένα, καί πολέμησα σῶμα μέ σῶμα μόνο μιά φορά. (Θά μποροῦσα νά πῶ ὅτι πολύ συχνά κι ἡ μιά φορά εἶναι ἀ ρ κ ε τ ή). Φυσικά βρέθηκα συχνά μπροστά σέ πυκνά πυρά πολυβόλων, ἀλλά συνήθως ἀπό μεγάλες ἀποστάσεις. Ἀκόμα καί στή Χουέσκα ἤσουνα γενικά ἀρκετά ἀσφαλής, ἄν ἔπαιρνες στοιχειώδη μέτρα προφύλαξης.

Ἐδῶ πάνω, στούς λόφους γύρω ἀπ' τή Σαραγόσσα, κυριαρχοῦσε μό-

νο ἡ ἀνία κι ἡ ταλαιπωρία τοῦ στατικοῦ πολέμου. Μιά ζωή ἐξίσου ἥσυχη μ' ἑνός ὑπάλληλου γραφείου καί σχεδόν τό ἴδιο μονότονη. Σκοπιά, περίπολος, σκάψιμο — σκάψιμο, περίπολος, σκοπιά. Σέ κάθε λοφοκορφή, εἴτε φασιστική, εἴτε δημοκρατική, ἕνα τσοῦρμο ρακένδυτοι, βρώμικοι ἄντρες, τουρτούριζαν γύρω ἀπ' τή σημαία τους καί προσπαθοῦσαν νά κρατηθοῦν ζεστοί. Καί μέρα-νύχτα οἱ ἄστοχες σφαῖρες περιπλανιόντουσαν μές στίς ἄδειες κοιλάδες καί μόνο σέ πολύ σπάνιες περιπτώσεις σφηνώνονταν σ' ἕνα ἀνθρώπινο κορμί.

Συχνά συνήθιζα ν' ἀγναντεύω τό παγωμένο τοπεῖο καί νά συλλογιέμαι πόσο ἄσκοπα ἦταν ὅλα αὐτά. Τό ἀδιέξοδο αὐτοῦ τοῦ εἴδους πολέμου! Νωρίτερα, γύρω στόν Ὀκτώβρη, εἶχαν γίνει ἄγριες μάχες γιά τήν κατάληψη ὅλων αὐτῶν τῶν λόφων. Ὕστερα, ἐπειδή ἡ ἔλλειψη ἀντρῶν κι ὅπλων, κι ἰδίως πυροβολικοῦ, ἔκαναν ἀδύνατη ὁποιαδήποτε μεγάλης κλίμακας ἐπιχείρηση, ὁ κάθε στρατός εἶχε ἐγκατασταθεῖ κι ὀχυρωθεῖ στίς λοφοκορφές πού εἶχε κερδίσει. Πέρα πρός τά δεξιά μας ὑπῆρχε ἕνα μικρό φυλάκιο, ποῦ ἀνῆκε κι αὐτό στό POUM, καί στήν κορφή ἀριστερά μας καί πρός τά πίσω, μιά «θέση» τοῦ PSUC* ἦταν ἀπέναντι σέ μιά ψηλότερη κορφή, πού στίς μικρότερες κορφές της ἦταν σπαρμένα κάμποσα μικρά φασιστικά φυλάκια. Ἡ λεγόμενη «γραμμή» ἔκανε διάφορα ζίγκ-ζάκ πάνω κάτω, σχηματίζοντας ἕνα σχέδιο πού θά 'ταν ὁλότελα ἀκατανόητο, ἄν σέ κάθε θέση δέν κυμάτιζε μιά σημαία. Οἱ σημαῖες τοῦ POUM καί τοῦ PSUC ἦταν κόκκινες, ἐνῶ τῶν ἀναρχικῶν μαυροκόκκινες· οἱ φασίστες ὕψωναν συνήθως τή μοναρχική σημαία (κόκκινη - κίτρινη - κόκκινη), ἀλλά μερικές φορές ὕψωναν τή σημαία τῆς Δημοκρατίας (κόκκινη - κίτρινη - μώβ). Τό τοπεῖο ἦταν ὑπέροχο, ἄν μποροῦσες νά ξεχάσεις ὅτι σέ κάθε βουνοκορφή ὑπῆρχαν στρατεύματα κι ὅτι συνακόλουθα ἦταν βρωμισμένη μέ κονσερβοκούτια καί σκεπασμένη μέ σκατά. Δεξιά μας ἡ ὀροσειρά ἔστριβε νοτιοανατολικά καί παραχωροῦσε τή θέση της στήν πλατιά κοιλάδα πού προσεκτείνονταν ὥς τή Χουέσκα. Στή μέση τῆς πεδιάδας μερικοί μικροσκοπικοί κύβοι ἦταν ἁπλωμένοι σά νά 'χε ρίξει κανείς ζάρια· αὐτή ἦταν ἡ πόλη Ρόμπρες, πού βρισκόταν στά χέρια τῶν δημοκρατικῶν. Συχνά τά πρωϊνά ἡ κοιλάδα ἦταν κρυμμένη κάτω ἀπό μιά θάλασσα ἀπό σύννεφα, ὅπου ξεπρόβαλαν οἱ λόφοι, γαλάζιοι κι ἐπίπεδοι κι ἔδιναν στό τοπίο μιά παράξενη ὄψη πού θύμιζε ἀρνητικό φωτογραφίας. Πέρα ἀπ' τήν Χουέσκα ὑπῆρχαν κι ἄλλοι λόφοι ὅμοιοι μέ τούς δικούς μας, σκεπασμένοι μέ σχέδια ἀπό χιόνι πού ἄλλαζαν μέρα μέ τή μέρα. Στό βάθος μακριά, οἱ τρομερές κορφές τῶν Πυρηναίων, ὅπου τό χιόνι δέν λυώνει ποτέ, φαίνονταν σά νά ἐπιπλέανε στόν ἀέρα. Ἀκόμα καί κάτω στήν πεδιάδα τά πάντα φαίνονταν νεκρά καί γυμνά. Οἱ λόφοι ἀπέναντί μας ἦταν γκρίζοι καί ζαρωμένοι σάν τό δέρμα τοῦ ἐλέφαντα. Σχεδόν πάντα δέ φαινόταν ἴχνος πουλιοῦ στόν οὐρανό. Δέν θυμᾶμαι νά εἶδα ποτέ μου ἄλλη χώρα πού νά 'χει τόσο λίγα

* Σ.τ.Μ. Ἑνοποιημένο Σοσιαλιστικό Κόμμα Καταλωνίας. Ρεφορμιστικό κόμμα σοσιαλδημοκρατικῶν τάσεων.

πουλιά. Τά μόνα πουλιά πού βλέπαμε ποῦ καί ποῦ ἦταν ἕνα εἶδος κίσσας, καί τά κοπάδια ἀπό πέρδικες πού μᾶς τρόμαζαν τή νύχτα μέ τό ξαφνικό τίναγμα τῶν φτερῶν τους καί πολύ σπάνια βλέπαμε ἀητούς πού πέταγαν ψηλά, δίχως νά δίνουν σημασία στούς πυροβολισμούς, πού συχνά τούς ἀκολουθοῦσαν. Τή νύχτα, ὅταν εἶχε ὁμίχλη, βγαίναμε περίπολο στήν κοιλάδα πού 'ταν ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στούς φασίστες. Ἡ δουλειά αὐτή δέν ἦταν καί τόσο δημοφιλής γενικά, μιά και ἔκανε πάρα πολύ κρύο καί ἦταν πολύ εὔκολο νά χαθεῖ κανείς, κι ἔτσι ἀνακάλυψα σύντομα πώς μποροῦσα νά πάρω ἄδεια νά βγῶ γιά περίπολο ὅσο συχνά ἤθελα. Στίς μεγάλες ἀνώμαλες χαράδρες δέν ὑπῆρχαν καθόλου μονοπάτια ἤ διαβάσεις. Ὁ μόνος τρόπος γιά νά μπορεῖς νά βρεῖς τό δρόμο σου ἦταν νά κάνεις πολλές διαδρομές, παρατηρώντας κάθε φορά καινούργια σημάδια. Σέ εὐθεία, τό κοντινότερο φασιστικό φυλάκιο ἦταν 700 μέτρα ἀπ' τό δικό μας, ἀλλά ἀπεῖχε ἑνάμισι μίλι ἄν τό ὑπολόγιζες ἀπό τόν μόνο ἐφικτό δρόμο πού μποροῦσε νά περάσει κανείς. Ἦταν μᾶλλον διασκεδαστικό νά περιπλανιέσαι μές στίς σκοτεινές κοιλάδες μέ τίς ἀδέσποτες σφαῖρες νά πετᾶνε πάνω ἀπ' τό κεφάλι σου σκούζοντας σάν ἀκτίτες*. Καλύτερα κι ἀπό τή νύχτα ἦταν ὅταν ἔπεφτε βαριά ὁμίχλη, πού διαρκοῦσε συχνά ὅλη μέρα καί εἶχε τή συνήθεια νά μαζεύεται γύρω ἀπ' τίς κορφές, ἀφήνοντας τίς κοιλάδες ἀκάλυπτες. Ὅταν πλησίαζες κάπως τίς φασιστικές γραμμές, ἀναγκαζόσουνα νά σέρνεσαι ἀργά σά σαλιγκάρι· ἦταν πολύ δύσκολο νά κινεῖσαι ἀργά κι ἀθόρυβα στίς πλαγιές αὐτῶν τῶν λόφων, ἀνάμεσα στούς ξερούς θάμνους καί τούς ἀσβεστόλιθους πού κουδούνιζαν σάν καμπανάκια. Μόνο μέ τήν τρίτη ἤ τέταρτη προσπάθεια κατάφερα νά βρῶ τό δρόμο πρός τίς φασιστικές γραμμές. Ἡ ὁμίχλη ἦταν πολύ πυκνή καί προχώρησα μέ τά τέσσερα ὥς τό συρματόπλεγμα γιά νά στήσω αὐτί. Ἄκουγα τούς φασίστες πού μιλοῦσαν καί τραγουδοῦσαν μέσα. Μετά, πρός μεγάλο μου τρόμο, ἀντιλήφθηκα μερικούς ἀπ' αὐτούς νά κατηφορίζουν τό λόφο πρός τή μεριά μου. Κρύφτηκα πίσω ἀπό κάποιο θάμνο πού ξαφνικά μοῦ φάνηκε πολύ μικρός, καί προσπάθησα νά ὁπλίσω τό ὅπλο μου δίχως νά κάνω θόρυβο. Ὡστόσο, αὐτοί στρίψανε λίγο πιό πάνω καί δέν ἤρθανε πρός τή μεριά μου. Πίσω ἀπό τό θάμνο ὅπου κρυβόμουνα, βρῆκα διάφορα κατάλοιπα ἀπό παλιότερες μάχες — ἕνα σωρό ἀπό ἄδειες φυσιγγιοθῆκες, ἕνα πέτσινο κασκέτο μέ τρύπα ἀπό σφαίρα, καί μιά κόκκινη σημαία, προφανῶς δική μας. Τήν πῆρα πίσω στή δική μας θέση, ὅπου τήν σχίσανε δίχως καθόλου συναισθηματισμό γιά νά χρησιμοποιηθεῖ σάν πατσαβούρα.

Μέ εἶχαν κάνει δεκανέα ἤ CABO, ὅπως λεγόταν, μόλις φτάσαμε στό μέτωπο, κι ἤμουνα ἐπικεφαλῆς μιᾶς ὁμάδας 12 ἀντρῶν. Δέν ἦταν καθόλου ἀργαμισθία αὐτό, εἰδικά στήν ἀρχή. Ἡ ἑκατονταρχία ἦτανε ἕνας ἀνεκπαίδευτος συρφετός πού στό μεγαλύτερο μέρος του ἀποτελοῦνταν ἀπό ἔφηβους. Ἐδῶ κι ἐκεῖ στήν πολιτοφυλακή συναντοῦσες παιδιά μόλις 11 ἤ 12 χρο-

* Σ.τ.Μ. Ἀκτίτις ἡ ὑπόλευκος. Ἕνα εἶδος πουλιοῦ.

νῶν, πού ἦταν πρόσφυγες ἀπό φασιστοκρατούμενες περιοχές κι εἶχαν καταταγεῖ στήν πολιτοφυλακή βρίσκοντας πώς αὐτός ἦταν ὁ εὐκολώτερος τρόπος γιά νά βγάλουν τό ψωμί τους. Τούς ἀπασχολοῦσαν κυρίως σέ ἀγγαρεῖες στά μετόπισθεν, ἀλλά καμιά φορά κατάφερναν νά γλιστρήσουν ὥς τήν πρώτη γραμμή, ὅπου ἀποτελοῦσαν δημόσιο κίνδυνο. Θυμᾶμαι ἕνα τερατάκι, πού πέταξε μιά χειροβομβίδα μές στή φωτιά τῆς κατασκήνωσης «γιά πλάκα». Στό Μόντε Ποκέρο, δέ νομίζω νά ὑπῆρχε κανείς μικρότερος ἀπό 15 χρονῶν, ἀλλά ὁ μέσος ὅρος τῆς ἡλικίας πρέπει νά ἦταν ὁπωσδήποτε κάτω ἀπ' τά 20. Ἀγόρια αὐτῆς τῆς ἡλικίας δέν θά 'πρεπε ποτέ νά χρησιμοποιοῦνται στή πρώτη γραμμή, γιατί δέν μποροῦν ν' ἀντέξουν τήν ἔλλειψη ὕπνου πού εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπ' τόν πόλεμο χαρακωμάτων. Στήν ἀρχή ἦταν σχεδόν ἀδύνατο νά φρουρήσουμε ὅπως πρέπει τίς θέσεις μας τή νύχτα. Τά τρομερά παιδιά τοῦ δικοῦ μας τμήματος μποροῦσαν νά ξυπνήσουν μονάχα ὅταν τούς σέρνανε ἀπ' τά ὀρύγματά τους, τραβώντας τους ἀπ' τά πόδια καί μόλις γύριζες τή πλάτη σου γιά νά φύγεις, ἄφηναν τή θέση τους καί ξαναγύριζαν πίσω γιά νά συνεχίσουν τόν ὕπνο τους, ἤ μποροῦσαν ἀκόμα, παρά τό φοβερό κρύο, ν' ἀκουμπήσουν στό τοῖχο τοῦ χαρακώματος καί ν' ἀποκοιμηθοῦν γρήγορα. Εὐτυχῶς ὁ ἐχθρός δέν ἦταν καθόλου ἐφευρετικός. Ὑπῆρχαν φορές πού μοῦ φαινότανε ὅτι ἡ θέση μας θά μποροῦσε νά καταληφθεῖ ἀπό 20 προσκόπους ὁπλισμένους μέ ἀεροβόλα ἤ ἀκόμα κι ἀπό 20 προσκοπίνες μέ ρακέτες.

Ἐκείνη τήν ἐποχή καί μέχρι πολύ ἀργότερα, οἱ πολιτοφυλακές τῆς Καταλωνίας ἦταν ἀκόμα οργανωμένες ὅπως καί στήν ἀρχή τοῦ πολέμου. Τίς πρῶτες μέρες τῆς ἀνταρσίας τοῦ Φράνκο, οἱ πολιτοφυλακές εἶχαν ὀργανωθεῖ βιαστικά ἀπ' τά διάφορα ἐργατικά συνδικάτα κι ἀπ' τά πολιτικά κόμματα· ἦταν οὐσιαστικά πολιτικές ὀργανώσεις πού ἔπρεπε νά ὑπακούουν πιστά τόσο στό κόμμα τους ὅσο καί στήν κεντρική κυβέρνηση. Ὅταν ὁ Λαϊκός Στρατός, πού ἦταν ἕνας «μή πολιτικός» στρατός, ὀργανωμένος λίγο πολύ ὅπως ἕνας τακτικός στρατός, συγκροτήθηκε στίς ἀρχές τοῦ 1937, οἱ κομματικές πολιτοφυλακές ἐνσωματώθηκαν θεωρητικά σ' αὐτόν. Ἀλλά γιά μεγάλο χρονικό διάστημα οἱ μόνες ἀλλαγές πού γίνανε ἦταν μονάχα στά χαρτιά. Τά στρατεύματα τοῦ νέου Λαϊκοῦ Στρατοῦ δέν ἔφτασαν στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας, παρά μονάχα τόν Ἰούνη, καί μέχρι τότε τό σύστημα τῶν Πολιτοφυλακῶν παράμεινε ἀμετάβλητο. Τό βασικό στοιχεῖο τοῦ συστήματος ἦταν ἡ κοινωνική ἰσότητα ἀνάμεσα σ' ἀξιωματικούς κι ὁπλίτες. Ὅλοι, ἀπό τόν στρατηγό ὥς τό δεκανέα, ἔπαιρναν τόν ἴδιο μισθό, ἔτρωγαν τό ἴδιο φαγητό, φοροῦσαν τά ἴδια ροῦχα κι οἱ σχέσεις τους βασίζονταν στήν ἀπόλυτη ἰσότητα. Ἄν ἤθελες νά ρίξεις ἕνα φιλικό χτύπημα στήν πλάτη τοῦ στρατηγοῦ, πού διοικοῦσε τό τάγμα καί νά τοῦ ζητήσεις τσιγάρο, μποροῦσες νά τό κάνεις καί κανένας δέν θά τό ἔβρισκε παράξενο. Θεωρητικά, τουλάχιστον, ἡ Πολιτοφυλακή ἦταν ὀργανωμένη δημοκρατικά κι ὄχι ἱεραρχικά. Ἦταν εὐνόητο ὅτι ἔπρεπε νά ὑπακοῦς στίς διαταγές, ἀλλά ἦταν ἐπίσης εὐνόητο ὅτι ὅταν ἔδινες μιά διαταγή τήν ἔδινες σά σύντροφος σέ σύντροφο κι ὄχι σάν ἀνώτερος σέ κατώτερο. Ὑπῆρχαν ἀξιωματι-

καί κι όπλίτες, άλλά δέν ύπήρχε στρατιωτική ιεραρχία μέ τήν κοινή έννοια. Δέν ύπήρχαν τίτλοι, παράσημα καί τυπικές χαιρετούρες. Είχαν προσπαθήσει νά φτιάξουν μές στίς Πολιτοφυλακές ένα είδος προσωρινού ζωντανού πρότυπου τής άταξικής κοινωνίας. Φυσικά δέν ύπήρχε τέλεια ίσότητα, άλλά ύπήρχε ή καλύτερη προσέγγιση σ' αύτήν, πού είχα δεί ποτέ μου ή πού θά μπορούσα νά διανοηθώ σέ καιρό πολέμου.

Άλλά όφείλω νά όμολογήσω ότι μέ τή πρώτη ματιά, αύτή ή κατάσταση τών πραγμάτων στό μέτωπο μού προξένησε φρίκη. Πώς στήν εύχή θά μπορούσαμε νά κερδίσουμε τόν πόλεμο μ' ένα στρατό αύτού τού είδους; Αύτό λέγανε όλοι τότε καί παρόλο πού ήταν άλήθεια, ήταν έπίσης κάτι παράλογο. Γιατί σέ κείνες τίς συνθήκες οί πολιτοφυλακές δέν θά μπορούσαν νά 'ναι καλύτερες άπ' ό,τι ήταν. Ένας σύγχρονος μηχανοκίνητος στρατός δέν ξεφυτρώνει στά καλά καθούμενα άπό τό μηδέν, κι άν ή κυβέρνηση περίμενε ώσότου έχει έκπαιδευμένα στρατεύματα στή διάθεσή της, ό Φράνκο δέ θά 'χε συναντήσει καμιάν άντίσταση. Άργότερα έγινε τής μόδας ν' άποδοκιμάζουν καί νά δυσφημούν τίς Πολιτοφυλακές καί συνακόλουθα ν' άποδίδουν τά σφάλματα πού όφείλονταν σέ έλλειψη έκπαίδευσης καί όπλων, στό σύστημα τής «ίσότητας». Στήν πραγματικότητα, κάθε καινούργια φουρνιά πολιτοφυλάκων ήταν ένας άπείθαρχος όχλος, όχι έπειδή οί άξιωματικοί φώναζαν τούς όπλίτες «σύντροφε», άλλά γιατί οί νεοσύλλεκτοι είναι πάντα άπείθαρχοι. Στήν πράξη, ό δημοκρατικός «έπαναστατικός» τύπος πειθαρχίας είναι π'ό άποτελεσματικός άπ' ό,τι θά περίμενε κανείς. Σ' ένα έργατικό στρατό ή πειθαρχία είναι θεωρητικά έθελοντική. Βασίζεται στήν ταξική άφοσίωση, ένώ ή πειθαρχία ένός άστικού στρατού ύποχρεωτικής στράτευσης βασίζεται τελικά στό φόβο. (Ό Λαϊκός Στρατός, πού άντικατάστησε τίς Πολιτοφυλακές, ήταν κάτι ένδιάμεσο μεταξύ τών δύο αύτών τύπων). Στίς Πολιτοφυλακές τά καψόνια κι οί προσβολές, πού συνηθίζονται σ' ένα κοινό στρατό, δέν θά γίνονταν άνεχτά ούτε στιγμή. Οί συνηθισμένες στρατιωτικές τιμωρίες ύπήρχαν, άλλά τίς χρησιμοποιούσαν μονάχα γιά πολύ σοβαρά παραπτώματα. Όταν ένας στρατιώτης δέν ύπάκουε σέ μιά διαταγή, δέν τόν έδγαζες άμέσως άναφορά γιά τιμωρία· έκανες πρώτα έκκληση στά συντροφικά του αίσθήματα. Κυνικοί άνθρωποι, πού δέν έχουν πείρα στόν χειρισμό τών άνθρώπων, θά λέγανε άμέσως πώς αύτό δέν θά «λειτουργούσε», άλλά στήν πραγματικότητα είναι όντως άποτελεσματικό μακροπρόθεσμα. Ή πειθαρχία καί τών χειρότερων τμημάτων τών Πολιτοφυλακών καλυτέρεψε μέ τό πέρασμα τού χρόνου. Τόν Γενάρη όμως ή εύθύνη νά κρατάω 12 νεοσύλλεκτους σ' έτοιμότητα, έκανε σχεδόν τά μαλλιά μου ν' άσπρίσουν. Τόν Μάη γιά ένα μικρό διάστημα έκτελούσα χρέη ύπολοχαγού, έχοντας στίς διαταγές μου περίπου 30 άντρες, Άγγλους καί Ίσπανούς. Όλοι μας είχαμε μήνες στό μέτωπο καί δέ συνάντησα ποτέ τήν παραμικρή δυσκολία στήν έκτέλεση τών διαταγών μου ή στό νά βρώ έθελοντές γιά κάποια έπικίνδυνη άποστολή. Ή «έπαναστατική» πειθαρχία έξαρτάται άπό τήν πολιτική συνείδηση — άπό τό νά καταλαβαίνει κανείς γιατί πρέπει οί διαταγές νά έκτελεστούν· χρειάζεται

χρόνος γιά νά κατορθωθεῖ κάτι τέτοιο, ἀλλά χρειάζεται ἐπίσης χρόνος γιά νά ἐκπαιδευτεῖ ἕνας ἄντρας καί νά μετατραπεῖ σέ ρομπότ στά συνηθισμένα στρατόπεδα. Οἱ δημοσιογράφοι πού εἰρωνεύονταν τό σύστημα τῶν Πολιτοφυλακῶν, σπάνια θυμόνταν ὅτι οἱ Πολιτοφυλακές εἶχαν ἀναλάβει νά κρατήσουν τήν πρώτη γραμμή, ἐνῶ ὁ Λαϊκός Στρατός ἐκπαιδευόταν στά μετόπισθεν. Καί τό γεγονός καί μόνο ὅτι οἱ πολιτοφυλακές ἔμειναν στό μέτωπο, ἀποτελεῖ φόρο τιμῆς γιά τή δύναμη τῆς «ἐπαναστατικῆς» πειθαρχίας. Γιατί μέχρι τόν Ἰούνη τοῦ 1937 περίπου, δέν ὑπῆρχε καμιά δύναμη νά τίς κρατήσει ἐκεῖ, ἔξω ἀπό τήν ταξική τους ἀφοσίωση. Οἱ μεμονωμένοι λιποτάκτες μποροῦσαν νά τουφεκιστοῦν — καί τουφεκίζονταν καμιά φορά — ἀλλά ἄν 1000 ἄντρες εἶχαν ἀποφασίσει νά φύγουν, δέν ὑπῆρχε καμιά δύναμη γιά νά τούς σταματήσει. Ἕνας στρατός, ἄν βρισκόταν στίς ἴδιες συνθῆκες — δηλαδή χωρίς ἀστυνόμευση — θά εἶχε διαλυθεῖ ἀμέσως. Ὅμως οἱ πολιτοφυλακές κρατοῦσαν τό μέτωπο, μόλο πού μόνο ἕνας Θεός ξέρει πῶς κέρδιζαν λίγες νίκες, καί ἀκόμα καί οἱ μεμονωμένες λιποταξίες ἦταν πολύ σπάνιες. Στούς 4 ἤ 5 μῆνες πού ἤμουνα στήν πολιτοφυλακή τοῦ POUM, ἄκουσα μονάχα γιά 4 ἄντρες πού λιποτάκτησαν, κι ἀπ' αὐτούς οἱ 2 ἦταν σίγουρα κατάσκοποι πού εἶχαν καταταχτεῖ στήν Πολιτοφυλακή γιά νά μαζέψουν πληροφορίες. Στήν ἀρχή τό φαινομενικό χάος, ἡ γενική ἔλλειψη ἐκπαίδευσης, τό γεγονός ὅτι ἔπρεπε νά λογομαχήσεις 5 λεπτά προτοῦ πείσεις κάποιον νά ἐκτελέσει μιά διαταγή, μέ τρόμαζαν καί μέ νευρίαζαν. Εἶχα τίς ἰδέες τοῦ βρετανικοῦ στρατοῦ καί ὁπωσδήποτε οἱ Ἰσπανικές πολυτοφυλακές ἦταν κάτι διαφορετικό ἀπ' αὐτόν. Ἀλλά ἄν πάρουμε ὑπόψη τίς συνθῆκες, ἦταν πολύ καλύτερα στρατεύματα ἀπ' ὅτι εἶχε κανείς τό δικαίωμα νά περιμένει.

Στό μεταξύ, καυσόξυλα — πάντα καυσόξυλα. Σ' ὅλη ἐκείνη τήν περίοδο δέν ὑπάρχει καμιά σελίδα στό ἡμερολόγιό μου πού νά μήν ἀναφέρει καυσόξυλα, ἤ μᾶλλον τήν ἔλλειψή τους. Βρισκόμασταν σέ ὑψόμετρο μεταξύ 2 καί 3 χιλιάδες πόδια πάνω ἀπό τή θάλασσα, ἦτανε μεσοχείμωνα καί τό κρύο ἀπερίγραπτο. Πάντως ἡ θερμοκρασία δέν ἦταν ἐξαιρετικά χαμηλή, πολλές βραδιές δέν ἔκανε κάν παγωνιά, κι ὁ χειμωνιάτικος ἥλιος συχνά ἔλαμπε γιά καμιά ὥριτσα τό μεσημέρι· ἀλλά ἀκόμα κι ἄν δέν ἔκανε πραγματικά κρύο, σᾶς βεβαιώνω ὅτι ἔμοιαζε νά κάνει. Ἄλλοτε ἦταν οἱ ἀέρηδες πού σφύριζαν καί σοῦ πέρνανε τό καπέλο ἀπ' τό κεφάλι καί σοῦ ἀνέμιζαν τά μαλλιά πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις κι ἄλλοτε οἱ ὀμίχλες πού κατρακυλοῦσαν μέσα στό χαράκωμα σά νερό καί σέ περόνιαζαν ὥς τά κόκκαλα. Συχνά ἔβρεχε κι ἀκόμα κι ἕνα τέταρτο μονάχα βροχή ἦταν ἀρκετό γιά νά κάνει τίς συνθῆκες ἀβάσταχτες. Τό λεπτό στρῶμα σκόνης πού κάλυπτε τούς ἀσβεστόλιθους μετατρεπόταν ἀμέσως σέ μιά γλιστερή, λιπαρή λάσπη, κι ὅπως ἤμασταν ὑποχρεωμένοι νά περπατᾶμε σέ πλαγιά, ἦταν ἀδύνατο νά μήν γλιστρήσουμε. Σέ σκοτεινές νύχτες εἶχα πέσει συχνά πιότερο ἀπό 20 φορές σέ ἀπόσταση 20 γυαρδῶν. Κι αὐτό ἦταν δυσάρεστο κι ἐπικίνδυνο, γιατί σήμαινε ὅτι τό κλεῖστρο τοῦ ὅπλου σου γέμιζε λάσπη. Μέρες ὁλόκληρες τά ροῦχα, οἱ μπότες, οἱ κουβέρτες καί τά ὅπλα ἦταν λί-

γο πολύ σκεπασμένα μέ λάσπη. Εἶχα φέρει μαζί μου ὅσα χοντρά ροῦχα μποροῦσα νά σηκώσω, ἀλλά πολλοί ἀπ' τούς ἄντρες ἦταν ντυμένοι ἀπελπιστικά ἐλαφρά. Γιά ὁλόκληρη τήν φρουρά, γύρω στούς 100 ἄντρες, ὑπῆρχαν μονάχα 12 χλαῖνες, πού ἔπρεπε νά δίνονται ἀπό τόν ἕνα σκοπό στόν ἄλλο κι οἱ πιότεροι ἄντρες εἶχαν μονάχα μιά κουβέρτα. Μιά παγερή νύχτα ἔφτιαξα ἕναν κατάλογο στό ἡμερολόγιό μου τῶν ρούχων πού φόραγα. Ἔχει κάποιο ἐνδιαφέρον, μιά καί δείχνει τήν ποσότητα ρουχισμοῦ πού μπορεῖ νά σηκώσει τό ἀνθρώπινο σῶμα. Φοροῦσα μιά χοντρή φανέλα καί σώβρακο, ἕνα φανελένιο πουκάμισο, δυό πουλόβερ, μιά μάλλινη ζακέτα, μιά ζακέτα ἀπό χοιρόδερμα, παντελόνι ἀπό χοντρό καναβάτσο, γκέττες, χοντρές κάλτσες, μπότες, μιά χοντρή καμπαρντίνα, ἕνα κασκόλ, φοδραρισμένα δερμάτινα γάντια κι ἕνα μάλλινο κασκέτο. Παρ' ὅλ' αὐτά ὅμως ἔτρεμα σά ζελατίνα. Ἀλλά ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι εἶμαι ὑπερβολικά εὐαίσθητος στό κρύο.

Τά καυσόξυλα ἦταν τό μόνο πράγμα πού μέτραγε πραγματικά. Τό πρόβλημα μ' αὐτά ἦταν πώς δέν ὑπῆρχαν σχεδόν καθόλου. Τό ταλαίπωρο βουνό μας οὔτε στίς καλές του δέν εἶχε πολύ βλάστηση κι ἐδῶ καί μῆνες τό εἶχαν χτενίσει κυριολεχτικά οἱ ξυλιασμένες πολιτοφυλακές, μέ ἀποτέλεσμα νά 'χει καεῖ ἀπό καιρό τό κάθε τί χοντρύτερο ἀπό 'να δάχτυλο. Ὅταν δέν τρώγαμε ἤ κοιμόμασταν, ἤ φυλάγαμε σκοπιά, ἤ κάναμε άγγαρεῖες, ἤμασταν μέσ' στήν κοιλάδα πίσω ἀπό τή θέση μας καί ψάχναμε γιά ξύλα. Ὅλες μου οἱ ἀναμνήσεις ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἔχουν σχέση μέ τό ψάξιμο τῶν ξύλων. Σκαρφαλώναμε πάνω κάτω τίς σχεδόν κατακόρυφες πλαγιές, πάνω ἀπό τούς μυτερούς ἀσβεστόλιθους πού σκίζανε τίς μπότες μας, κι ὁρμούσαμε μ' ἀγωνία πάνω σέ ὁποιοδήποτε μικροσκοπικό κλαράκι βρίσκαμε. Ἄν 2-3 ἄνθρωποι ψάχνανε γιά κάνα δυό ὧρες, μποροῦσαν νά μαζέψουν ἀρκετά καύσιμα γιά νά κρατήσουν τή φωτιά ἀναμμένη περίπου γιά μιά ὥρα. Ὁ ζῆλος μας στό ψάξιμο τῶν ξύλων μᾶς μεταμόρφωνε ὅλους σέ βοτανολόγους. Ταξινομούσαμε κάθε φυτό πού φύτρωνε στή βουνοπλαγιά, ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του νά καίγεται. Τά διάφορα ρείκια καί χορτάρια πού ἦταν καλά γιά προσάναμα, ἀλλά καίγονταν μέσα σέ λίγα λεπτά, τό ἄγριο δεντρολίβανο καί τούς μικροσκοπικούς, λεπτούς θάμνους πού καίγονταν ὅταν ἡ φωτιά ἦταν φουντωμένη, τίς κολοβές δρῦς, μικρότερες κι ἀπό ἕνα θάμνο λαγοκέρασα, πού δέν καίγονταν σχεδόν καθόλου. Ὑπῆρχε κι ἕνα εἶδος ξεροῦ καλαμιοῦ πού ἦταν πολύ καλό γιά προσάναμα, ἀλλά αὐτά φύτρωναν μονάχα στήν κορφή τοῦ λόφου, στ' ἀριστερά μας, κι ἔπρεπε νά πᾶς κάτω ἀπ' τά πυρά τοῦ ἐχθροῦ γιά νά τά μαζέψεις. Ἄν σ' ἔβλεπαν οἱ φασίστες πολυβολητές, δέν ἔχαναν τήν εὐκαιρία νά σοῦ στείλουν μιά ριπή μέ τά πολυβόλα τους. Γενικά, σκόπευαν πολύ ψηλά κι οἱ σφαῖρες κελαηδοῦσαν πάνω ἀπ' τό κεφάλι σου σάν πουλιά, καμιά φορά ὅμως ἔπεφταν χαμηλά καί σπάγανε τίς πέτρες κοντά σου, ὁπότε ἔπεφτες μέ τά μοῦτρα κάτω, δίχως φυσικά νά σταματήσεις νά μαζεύεις τά καλάμια· τίποτα δέν εἶχε τόση σημασία ὅσο τά καυσόξυλα.

Πέρ' ἀπ' τό κρύο, οἱ ἄλλες κακουχίες φαίνονταν πολύ μικρές. Φυσικά, ὅλοι μας ἤμασταν μόνιμα βρώμικοι. Τό νερό, ὅπως καί τό φαγητό μας, ἐρχόταν μέ μουλάρια ἀπ' τήν 'Αλκουμπιέρ καί σέ κάθε ἄντρα ἀναλογοῦσαν γύρω στά 4 ποτήρια τή μέρα. Ἦταν ἕνα ἀπαίσιο νερό, ἐλάχιστα πιό διαφανές ἀπ' τό γάλα. Θεωρητικά ἦταν μόνο γιά νά πίνουμε, ἀλλά ἐγώ πάντα φύλαγα τή καραβάνα μου γεμάτη τά πρωινά. Τό χρησιμοποιοῦσα γιά νά πλένομαι τή μιά καί νά ξυρίζομαι τήν ἄλλη· ποτέ δέν ὑπῆρχε ἀρκετό καί γιά τά δυό. Ἡ «θέση» μας βρώμαγε ἀπαίσια, κι ἔξω ἀπ' τό μικρό περίφραγμα ὑπῆρχαν παντοῦ ἀκαθαρσίες. Μερικοί ἀπ' τούς φαντάρους εἶχαν τή συνήθεια νά κάνουν τήν ἀνάγκη τους μές στό χαράκωμα, ἕνα ἀπαίσιο πράγμα ὅταν εἶσαι ἀναγκασμένος νά περπατᾶς ἐκεῖ μέσα στό σκοτάδι. 'Αλλά ἡ βρωμιά δέν μ' ἐνοχλοῦσε. Ἡ βρωμιά εἶναι κάτι πού τοῦ δίνουν οἱ ἄνθρωποι πολύ σημασία. Εἶναι ἐκπληκτικό τό πόσο γρήγορα συνηθίζεις νά βολεύεσαι δίχως μαντίλι καί νά τρῶς ἀπ' τήν τσίγκινη καραβάνα, στήν ὁποία πλένεσαι κιόλας. Καί δέν ἔβρισκες καμιά δυσκολία νά κοιμᾶσαι μέ τά ροῦχα μετά ἀπό κάνα δυό μέρες. Ἦταν φυσικά ἀδύνατο νά βγάζεις τά ροῦχα σου καί ἰδίως τίς μπότες σου τή νύχτα. Ἔπρεπε νά εἶσαι ἕτοιμος ὁποιαδήποτε στιγμή νά βγεῖς ἔξω, σέ περίπτωση ἐπίθεσης. Σέ 80 νύχτες μόνο τρεῖς φορές ἔβγαλα τά ροῦχα μου, παρόλο πού καμιά φορά κατάφερνα νά τά βγάζω τή μέρα. Ἔκανε πολύ κρύο ἀκόμα γιά ψεῖρες, ἀλλά οἱ ἀρουραῖοι καί τά ποντίκια ἀφθονοῦσαν. Λέγεται συχνά ὅτι δέ βρίσκεις ἀρουραίους καί ποντίκια στό ἴδιο μέρος, ἀλλά αὐτό δέν ἀληθεύει ὅταν ὑπάρχει ἀρκετή τροφή γι' αὐτά.

Κατά τ' ἄλλα δέν ἤμασταν καθόλου ἄσχημα. Τό φαγητό ἦταν ἀρκετά καλό κι ὑπῆρχε μπόλικο κρασί. Μᾶς μοίραζαν τσιγάρα ἕνα πακέτο τή μέρα, σπίρτα κάθε δεύτερη μέρα καί μᾶς μοίραζαν ἀκόμη καί κεριά. Ἦταν λεπτά κεριά σάν κι αὐτά πού βάζουμε στίς τοῦρτες τῶν γενεθλίων καί ὑποθέταμε ὅτι τά εἶχαν πάρει ἀπ' τίς ἐκκλησίες. Ἔδιναν σέ κάθε ὄρυγμα περίπου 3 ἴντσες κερί τή μέρα, ἀρκετό γιά νά καίψει 20 λεπτά τῆς ὥρας. 'Εκείνη τήν ἐποχή ἦταν ἀκόμα δυνατόν ν' ἀγοράσεις κεριά καί εἶχα φέρει ἀρκετά κιλά μαζί μου. 'Αργότερα, ἡ ἔλλειψη σπίρτων καί κεριῶν ἔκανε τή ζωή μας πολύ δύσκολη. Δέν μπορεῖ νά καταλάβει κανείς τή σημασία πού ἔχουν αὐτά τά πράγματα, παρά μονάχα ὅταν τοῦ λείψουν. Σ' ἕνα νυχτερινό συναγερμό, λογουχάρη, ὅταν ὅλοι μέσα στό χαράκωμα ψάχνουν γιά τά ὅπλα τους καί πατᾶνε ὁ ἕνας στή μούρη τοῦ ἄλλου, τό ν' ἀνάψεις ἕνα φῶς μπορεῖ νά σημαίνει τή σωτηρία σου. Κάθε πολιτοφύλακας εἶχε ἕνα τσακμάκι καί μερικές γυάρδες κίτρινου φυτιλιοῦ. Μετά τό ὅπλο του ἦταν τό πιό σπουδαῖο πράγμα πού εἶχε. Αὐτά τά τσακμάκια εἶχαν τό πλεονέκτημα ὅτι μποροῦσες νά τ' ἀνάψεις καί μέ ἀέρα, ἀλλά σιγόκαιγαν μόνο, χωρίς νά βγάζουν φλόγα κι ἔτσι ἦταν ἄχρηστα γιά ν' ἀνάψεις μιά φωτιά. Ὅταν ἡ ἔλλειψη σπίρτων ἔφτασε στό ἀπροχώρητο, ὁ μόνος τρόπος πού μπορούσαμε ν' ἀνάβουμε φωτιά, ἦταν νά βγάζουμε τό βλῆμα ἀπό μιά σφαίρα καί ν' ἀνάβουμε τή μπαρούτη μ' ἕνα τσακμάκι.

Ἦταν πολύ παράξενη ἡ ζωή πού κάναμε — παράξενος τρόπος νά

κάνει κανείς πόλεμο, ἄν μπορεῦσες νά τό πεῖς αὐτό πόλεμο. Ὅλη ἡ πολιτοφυλακή δυσανασχετοῦσε μ' αὐτή τήν ἀδράνεια κι ὅλοι φώναζαν συνέχεια νά τούς ποῦνε γιατί δέν μᾶς ἐπιτρέπανε νά ἐπιτεθοῦμε. Ἀλλά ἦταν ὁλοφάνερο πώς δέν θά γινόταν μάχη γιά πολύν καιρό ἀκόμα, ἐκτός κι ἄν τήν ἄρχιζε ὁ ἐχθρός. Ὁ Τζώρτζ Κόπ στίς τακτικές του ἐπιθεωρήσεις ἦταν ἐντελῶς εἰλικρινής μαζί μας. «Αὐτό δέν εἶναι πόλεμος», ἔλεγε, «εἶναι ἕνα μελόδραμα μέ κάνα θάνατο ποῦ καί ποῦ». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ στασιμότητα στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας εἶχε πολιτικές αἰτίες, γιά τίς ὁποῖες δέν ἤξερα τίποτα κεῖνο τό καιρό· ἀλλά καί οἱ καθαρά στρατιωτικές δυσκολίες δίχως νά λάβουμε ὑπόψη τήν ἔλλειψη ἐφεδρειῶν, ἦταν κατάφωρες στόν καθένα.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἦταν ἡ φύση τοῦ ἐδάφους. Ἡ πρώτη γραμμή, καί ἡ δική μας καί τῶν φασιστῶν, ἦταν ἀπόρθητα φυσικά ὀχυρά, τά ὁποῖα κατά κανόνα μποροῦσες νά τά πλησιάσεις μονάχα ἀπό τή μιά πλευρά. Ἔτσι καί σκάψει κανείς μερικά ὀρύγματα, τέτοια μέρη δέν μποροῦν νά καταληφθοῦν ἀπ' τό πεζικό, ἐκτός κι ἄν ὑπάρχει συντριπτική ὑπεροχή. Στή δική μας θέση ἤ στίς περισσότερες γύρω μας, μιά ντουζίνα ἄντρες μέ 2 πολυβόλα, θά μποροῦσαν νά κρατήσουν σέ ἀπόσταση ἕνα ὁλόκληρο τάγμα. Κουρνιασμένοι ὅπως ἤμασταν πάνω στίς βουνοκορφές, θά πρέπει νά δίναμε ὑπέροχο στόχο γιά τό πυροβολικό. Ἀλλά δέν ὑπῆρχε πυροβολικό. Καμιά φορά ἄφηνα τό βλέμμα μου νά πλανιέται γύρω στό τοπίο κι ἐπιθυμοῦσα — ἄ, μέ τί πάθος! — νά εἶχα κάνα δυό πυροβολαρχίες. Θά μποροῦσες νά καταστρέψεις τίς ἐχθρικές θέσεις, τή μιά μετά τήν ἄλλη, τόσο εὔκολα, ὅσο σπᾶς καρύδια μ' ἕνα σφυρί. Ἀλλά ἀπό τή δική μας μεριά δέν ὑπῆρχαν ἁπλῶς ὅπλα. Οἱ φασίστες κατάφερναν ποῦ καί ποῦ νά φέρνουν κανένα πυροβόλο ἀπό τήν Σαραγόσσα κι ἔριχναν μερικές ὀβίδες, ἀλλά τόσο λίγες ὥστε δέν κατάφερναν νά βροῦν κάν τήν ἀπόσταση βολῆς κι οἱ ὀβίδες πέφτανε δίχως νά κάνουν τήν παραμικρή ζημιά μέσα στίς ἄδειες χαράδρες. Ὅταν ἀντιμετωπίζεις πολυβόλα καί δέν ἔχεις πυροβολικό, 3 μόνο πράγματα μπορεῖς νά κάνεις: ἤ νά ἐγκατασταθεῖς σέ μιά ἀσφαλή ἀπόσταση — 400 γυάρδες ἄς ποῦμε — ἤ νά προχωρήσεις στό ξέφωτο καί νά μακελευτεῖς, ἤ τέλος νά κάνεις νυχτερινές ἐπιθέσεις σέ μικρή κλίμακα, πού δέν ἀλλάζουν τή γενική κατάσταση. Ἀπό πρακτική ἄποψη, οἱ ἐναλλακτικές λύσεις εἶναι ἡ στασιμότητα ἤ ἡ αὐτοκτονία.

Καί πέρ' ἀπ' ὅλ' αὐτά, ὑπῆρχε πλέρια ἔλλειψη πολεμικοῦ ὑλικοῦ κάθε εἴδους. Χρειάζεται προσπάθεια γιά νά συλλάβει κανείς πόσο κακοοπλισμένες ἦταν οἱ πολιτοφυλακές κείνη τήν ἐποχή. Ὁποιοδήποτε δημόσιο σχολεῖο στήν Ἀγγλία μοιάζει περισσότερο μ' ἕνα σύγχρονο στρατό ἀπ' ὅ,τι ἐμεῖς. Ἡ κατάσταση τῶν ὅπλων μας ἦταν τόσο ἐκπληχτική, ὥστε ἀξίζει νά τήν περιγράψουμε μέ λεπτομέρεια.

Γιά κεῖνο τό κομμάτι τοῦ μετώπου ὁλόκληρο τό πυροβολικό ἀποτελοῦνταν ἀπό 4 παλιά ὀβιδοβόλα, μέ 15 βλήματα τό καθένα. Φυσικά ἦταν πάρα πολύ πολύτιμα γιά νά τά χρησιμοποιοῦμε καί τά φυλάγαμε στήν Ἀλκουμπιέρ. Ὑπῆρχαν πολυβόλα πού ἀναλογοῦσαν ἕνα περίπου γιά κάθε

50 ἄντρες. Ἦταν παλιά ὅπλα, ἀλλά εἶχαν ἀρκετή ἀκρίβεια μέχρι τίς 300 μέ 400 γυάρδες. Ἐκτός ἀπ' αὐτά εἴχαμε μόνο τουφέκια, πού τά πιότερα ἀπ' αὐτά χάνανε μόνο γιά παλιοσίδερα. Χρησιμοποιούσαμε 3 εἰδῶν τουφέκια. Πρῶτα-πρῶτα τά μακρύκανα Μάουζερ. Αὐτά σπάνια ἦταν νεώτερα τῶν 20 χρονῶν, τά σκόπευτρά τους ἦταν τόσο χρήσιμα ὅσο κι ἕνα χαλασμένο κοντέρ, καί στά πιότερα οἱ ραβδώσεις ἦταν κατεστραμμένες. Ὡστόσο 1 στά 10 μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ. Μετά εἴχαμε τό κοντόκανο Μάουζερ ἤ μουσκέτο, πού ἦταν πραγματικά ὅπλο τοῦ ἱππικοῦ. Αὐτά ἦταν πιό δημοφιλή άπ' τ' ἄλλα, ἐπειδή ἦταν ἐλαφρότερα καί λιγότερο ἐνοχλητικά μέσα στό χαράκωμα, κι ἐπειδή ἦταν σχετικά καινούργια κι ἔμοιαζαν νά κάνουν τή δουλειά τους. Στήν πραγματικότητα, ἦταν σχεδόν ἄχρηστα. Ἦταν φτιαγμένα ἀπό ξανασυναρμολογημένα κομμάτια, ἔτσι πού κανένα κλεῖστρο δέν ἀνῆκε στό ὅπλο πού ἦταν τοποθετημένο καί ἦταν σίγουρο πώς τά τρία τέταρτα ἀπ' αὐτά θά πάθαιναν ἐμπλοκή ὕστερα ἀπό 5 βολές. Ὑπῆρχαν τέλος καί μερικά τουφέκια Γουίντσεστερ. Ἦταν ὡραῖα ὅπλα γιά νά ρίχνεις ἀλλά φοβερά ἄστοχα καί, καθώς δέν εἴχαμε γεμιστῆρες νά τούς βάλουμε, ἤμασταν ἀναγκασμένοι νά ρίχνουμε μιά μιά βολή. Ὑπῆρχε μεγάλη ἔλλειψη πυρομαχικῶν καί καθένας πού ἐρχόταν στό μέτωπο ἔπαιρνε μονάχα 50 σφαῖρες, πού οἱ πιότερες ἀπ' αὐτές ἦταν κακοφτιαγμένες. Τά ἱσπανικῆς κατασκευῆς φυσίγγια ἦταν ὅλα παλιά ξαναγεμισμένα καί κολλάγανε καί στά καλύτερα ἀκόμα ὅπλα. Τά μεξικάνικα φυσίγγια ἦταν καλύτερα καί γι' αὐτό τά φυλάγαμε γιά τά πολυβόλα. Πιό καλά ἀπ' ὅλα ἦταν τά γερμανικά πυρομαχικά, ἀλλά καθώς τά προμηθευόμασταν μόνο ἀπό αἰχμάλωτους ἤ λιποτάκτες δέν εἴχαμε ἀρκετά. Πάντα φύλαγα μερικά γερμανικά ἤ μεξικανικά στή τσέπη μου γιά νά τά χρησιμοποιήσω σέ ὥρα ἀνάγκης. Στήν πράξη, βέβαια, ὅταν ἐρχόταν ἡ στιγμή, σπάνια ἔριχνα μέ τ' ὅπλο μου.

Δέν εἴχαμε κράνη, ξιφολόγχες, σχεδόν καθόλου ρεβόλβερ, ἤ πιστόλια καί ὄχι πιότερες ἀπό μία χειροβομβίδα γιά κάθε 5 ἤ 10 ἄντρες. Ἡ χειροβομβίδα πού χρησιμοποιούσαμε ἦταν ἕνα φοβερό ἀντικείμενο γνωστό σάν «χειροβομβίδα FAI*» ἐπειδή εἶχε φτιαχτεῖ ἀπό τούς ἀναρχικούς στίς πρῶτες μέρες τοῦ πολέμου. Ἔμοιαζε μέ χειροβομβίδα Μίλς, ἀλλά ὁ μοχλός τοῦ ἐπικρουστήρα δέν συγκρατιότανε ἀπό τήν περόνη, ἀλλά ἀπό ἕνα κομμάτι λευκοπλάστη. Ἔσπαγες τήν ταινία καί ξεφορτωνόσουνα τή χειροβομβίδα ὅσο μποροῦσες πιό γρήγορα. Λέγανε γι' αὐτές τίς χειροβομβίδες ὅτι ἦσαν «ἀμερόληπτες». Σκότωναν καί αὐτόν πού τίς πέταγε καί τόν ἐχθρό. Ὑπῆρχαν κι ἄλλα εἴδη, ἴσως πιό πρωτόγονα ἀλλά λιγότερο ἐπικίνδυνα — γι' αὐτόν πού τίς πετοῦσε, ἐννοῶ. Δέν εἶδα χειροβομβίδα πού ν' ἀξίζει νά τήν πετάξεις παρά μόνο στά τέλη τοῦ Μάρτη.

Κι ἐκτός ἀπό τά ὅπλα, ὑπῆρχε ἔλλειψη σ' ὅλα ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα σ' ἕναν πόλεμο. Δέν εἴχαμε λογουχάρη καθόλου χάρτες ἤ σχέδια: στήν

---

* Σ.τ.Μ. Ἀναρχική Ὁμοσπονδία Ἰβηρικῆς.

'Ισπανία δέν εἶχε γίνει ποτέ πλήρης χαρτογράφηση τοῦ ἐδάφους καί οἱ μόνοι λεπτομερεῖς χάρτες τῆς περιοχῆς ἦταν κάτι παλιοί στρατιωτικοί χάρτες πού βρίσκονταν σχεδόν ὅλοι στά χέρια τῶν φασιστῶν. Δέν εἴχαμε τηλέμετρα, τηλεσκόπια, περισκόπια, ἤ κυάλια, ἐκτός ἀπό δυό-τρία πού ἀνήκανε σέ ἰδιῶτες. Δέν εἴχαμε καθόλου φωτοβολίδες, οὔτε ψαλίδια γιά νά κόβουμε τά σύρματα, οὔτε ὁπλουργεῖο καί σχεδόν καθόλου ὑλικά καθαρισμοῦ καί συντήρησης τοῦ ὁπλισμοῦ. Οἱ 'Ισπανοί φαινόντουσαν νά μήν εἶχαν ἀκούσει ποτέ γιά σκοινοκαθαριστῆρες καί παρακολουθοῦσαν μ' ἔκπληξη ὅταν ἔφτιαξα ἐγώ ἕναν. "Οταν ἤθελες νά καθαρίσεις τ' ὅπλο σου, πήγαινες στό λοχία πού διέθετε «ράβδο καθαρισμοῦ», πού εἶχε κι αὐτή μοιραία στραβώσει καί γρατζούναγε ἐπομένως τίς ραβδώσεις τοῦ ὅπλου. Δέν ὑπῆρχε λάδι συντήρησης. Λάδωνες τ' ὅπλο σου μ' ἐλαιόλαδο, ὅταν μποροῦσες φυσικά νά βρεῖς. Κατά καιρούς ἔχω λαδώσει τό δικό μου μέ βαζελίνη, μέ κρέμα προσώπου κι ἀκόμα μέ λίπος χοιρινοῦ. 'Επιπλέον δέν ὑπῆρχαν καθόλου φανάρια ἤ ἠλεκτρικοί φακοί. Πιστεύω πώς αὐτή τήν περίοδο δέν ὑπῆρχε κάτι τέτοιο, ὅπως ἕνας ἠλεκτρικός φακός, σ' ὅλο τό δικό μας τμῆμα τοῦ μετώπου καί μποροῦσες ν' ἀγοράσεις μόνο στή Βαρκελώνη, καί κεῖ μέ μεγάλη δυσκολία.

Καθώς περνοῦσε ὁ καιρός καί οἱ σποραδικοί πυροβολισμοί ἀντηχοῦσαν ἀνάμεσα στούς λόφους, ἄρχισα ν' ἀναρωτιέμαι μ' ὅλο καί πιότερο σκεπτικισμό, ἄν θά συνέβαινε ποτέ τίποτα γιά νά φέρει λίγη ζωντάνια, μᾶλλον λίγο θάνατο, σ' αὐτόν τόν ἀνάποδο καί στραβό πόλεμο. Στήν πραγματικότητα πολεμούσαμε τήν πνευμονία κι ὄχι τόν ἐχθρό. "Οταν τά χαρακώματα ἀπέχουν μεταξύ τους πάνω ἀπό 500 μέτρα, κανένας δέν τραυματίζεται παρά μόνο ἀπό ἀτύχημα. Φυσικά εἴχαμε δυστυχήματα, ἀλλά τά πιότερα ἦταν αὐτοδημιούργητα. "Αν θυμᾶμαι καλά, οἱ 5 πρῶτοι τραυματίες πού εἶδα στήν 'Ισπανία, εἶχαν ὅλοι τραυματιστεῖ ἀπό δικά μας ὅπλα — ὄχι βέβαια ἐπίτηδες, ἀλλά ἀπό ἀτύχημα ἤ ἀπροσεξία. Τά φθαρμένα μας ὅπλα ἦταν ἀπό μόνα τους ἕνας κίνδυνος. Μερικά ἀπ' αὐτά ἐκπυρσοκροτοῦσαν μόνα τους ὅταν τό κοντάκι τους χτύπαγε μ' ὁρισμένο τρόπο στό ἔδαφος. Εἶδα ἕναν ἄνθρωπο πού χτυπήθηκε μόνος του στό χέρι ἀπ' αὐτή τήν αἰτία. Καί στό σκοτάδι οἱ νεοσύλλεκτοι ἐπανειλημμένα πυροβολοῦσαν ὁ ἕνας τόν ἄλλον. "Ενα ἀπογευματάκι, ἐνῶ δέν εἶχε σουρουπώσει ἀκόμα καλά-καλά, ἕνας σκοπός μέ πυροβόλησε ἀπό 20 μέτρα, ἀλλά ἀστόχησε. "Ενας θεός ξέρει πόσες φορές τό ἰσπανικό ἐπίπεδο σκοποβολῆς μοῦ ἔχει σώσει τή ζωή. Μιάν ἄλλη φορά, εἶχα βγεῖ περίπολο στήν ὁμίχλη καί, προνοητικά, εἶχα προειδοποιήσει τόν ἀρχιφύλακα προηγούμενα. 'Αλλά ὅταν ἐπέστρεφα στά σκοτεινά, παραπάτησα σ' ἕνα θάμνο κι ὁ ξαφνιασμένος σκοπός φώναξε ὅτι ἔρχονται οἱ φασίστες κι εἶχα τήν εὐχαρίστηση ν' ἀκούσω τόν ἀρχιφύλακα νά διατάζει ν' ἀνοίξουν πῦρ πρός τήν κατεύθυνσή μου. Φυσικά ξάπλωσα κάτω κι οἱ σφαῖρες πέρασαν χωρίς νά μ' ἀγγίξουν πάνω ἀπ' τό κεφάλι μου. Τίποτα δέν μπορεῖ νά πείσει ἕναν 'Ισπανό, τουλάχιστον ἕνα νεαρό 'Ισπανό, ὅτι τά πυροβόλα ὅπλα εἶναι ἐπικίνδυνα. Μιά φορά, μᾶλλον ἀργότερα ἀπ'

αὐτό τό περιστατικό, ἔβγαζα φωτογραφία μερικούς πολυβολητές, μέ τό πολυβόλο τους, πού ἦταν στραμμένο κατά πάνω μου.

«Μήν πυροβολεῖτε», εἶπα ἀστειευόμενος, καθώς ἐστίαζα τό φακό.

«Ὤ, ὄχι, δέν θά πυροβολήσουμε».

Τήν ἑπόμενη στιγμή ἀκούστηκε ἕνας φοβερός κρότος καί μιά ριπή πέρασε δίπλα στό μάγουλό μου, τόσο κοντά, πού καψαλίστηκε ἀπό κόκους μπαρούτη. Φυσικά ἦταν ἀτύχημα, δέν ἔγινε σκόπιμα, ἀλλά οἱ φαντάροι τό βρῆκαν πολύ ἀστεῖο. Κι ὅμως, μόνο λίγες μέρες πρίν, εἶχαν δεῖ ἕναν μουλαρά νά πυροβολεῖται κατά λάθος ἀπό ἕναν πολιτικό ἀντιπρόσωπο πού ἀστειευόταν μ' ἕνα αὐτόματο πιστόλι καί εἶχε φυτέψει 5 σφαῖρες στά πλεμόνια τοῦ μουλαρᾶ.

Τά δύσκολα συνθήματα πού χρησιμοποιοῦσαν σ' αὐτή τήν περίοδο, ἦταν κι αὐτά μιά μικρή πηγή κινδύνου. Εἶχαν καθιερώσει αὐτό τό κουραστικό σύστημα μέ τό σύνθημα-παρασύνθημα, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο μιά λέξη πρέπει ν' ἀπαντηθεῖ μέ μιάν ἄλλη. Οἱ λέξεις ἦταν συνήθως ἐπαναστατικοῦ καί παιδαγωγικοῦ περιεχομένου, ὅπως «κουλτούρα-πρόοδος», ἤ «θά εἴμαστε - ἀνίκητοι» καί συχνά ἦταν ἀδύνατο νά καταφέρουμε τούς ἀγράμματους σκοπούς νά θυμοῦνται αὐτές τίς πομπώδεις λέξεις. Ἕνα βράδυ, τό σύνθημα ἦταν «Καταλωνία - Ἡρωϊκή» κι ἕνας στρογγυλοπρόσωπος χωριάτης πού τόν λέγανε Τζαίμ Ντομένες, μέ πλησίασε μέ μεγάλη ἀπορία καί μοῦ ζήτησε νά τοῦ ἐξηγήσω.

«Ἡρωϊκή, τί σημαίνει "ἡρωϊκή";».

Τοῦ εἶπα ὅτι σήμαινε «γενναία». Λίγο ἀργότερα, καθώς παραπατοῦσε στά σκοτεινά μέσα στό χαράκωμα, ἕνας σκοπός τόν σταμάτησε:

«Ἄλτ! Καταλωνία!».

«Γενναία», φώναξε ὁ Τζαίμ, βέβαιος ὅτι ἔλεγε τό σωστό πράγμα.

«Μπάμ».

Ὡστόσο ὁ σκοπός ἀστόχησε. Σ' αὐτόν τόν πόλεμο ὅλοι πάντοτε ἀστοχοῦσαν, ὅταν ἦταν ἀνθρώπινα δυνατό...

4

Ὅταν εἶχα περίπου 3 ἑβδομάδες στό μέτωπο, ἔφτασε στήν Ἀλκουμπιέρ μιά ἀποστολή ἀπό 20-30 ἄντρες ἀπό τήν Ἀγγλία, σταλμένη ἀπό τό ILP καί, γιά νά κρατήσουν ὅλους τούς Ἄγγλους μαζί σ' αὐτό τό μέτωπο, ἔστειλαν τόν Οὐίλλιαμς καί μένα μαζί τους. Ἡ νέα μας θέση ἦταν στό Μόντε Ὀσκιοῦρο, ἀρκετά μίλια πρός τά δυτικά, ἀπ' ὅπου φαινόταν καί ἡ Σαραγόσσα.

Τό φυλάκιο ἦταν κουρνιασμένο σ' ἕνα εἶδος ἀπότομου ἐξογκώματος ἀσβεστόλιθου, μέ ὀρύγματα σκαμμένα ὁριζόντια μέσα στό βράχο σάν φωλιές ὀχθοχελίδονων. Προχωροῦσανε βαθιά μές στό ἔδαφος καί ἦταν θεο-

σκότεινα καί τόσο χαμηλά, πού δέν μπορούσες νά σταθεῖς οὔτε γονατιστός. Στίς κορυφές πρός τ' ἀριστερά μας ὑπῆρχαν ἄλλα δυό φυλάκια τοῦ POUM. Τό ἕνα ἀπ' αὐτά ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο ἕλξης γιά κάθε ἄντρα στό μέτωπο, γιατί ὑπῆρχαν ἐκεῖ 3 στρατιωτίνες τῆς Πολιτοφυλακῆς πού κάναν τό μαγείρεμα. Αὐτές οἱ γυναῖκες δέν ἦταν ἀκριβῶς ὄμορφες, ἀλλά τελικά κρίθηκε ἀναγκαῖο ν' ἀπαγορεύσουν στούς ἄντρες τῶν ἄλλων φυλακίων νά μαζεύονται ἐκεῖ. 500 γυάρδες δεξιά μας ὑπῆρχε ἕνα φυλάκιο τοῦ PSUC, στή στροφή τοῦ δρόμου τῆς 'Αλκουμπιέρ. Ἦταν ἀκριβῶς σέ κεῖνο τό σημεῖο πού ὁ δρόμος ἄλλαζε χέρια. Τή νύχτα μποροῦσες νά παρακολουθεῖς τά φῶτα τῶν φορτηγῶν μας νά προχωροῦν φιδωτά στό δρόμο τῆς 'Αλκουμπιέρ καί, ταυτόχρονα, τά φορτηγά τῶν φασιστῶν νά ἔρχονται ἀπ' τή Σαραγόσσα. Μποροῦσες νά δεῖς καί τήν ἴδια τή Σαραγόσσα, μιά λεπτή γραμμή ἀπό φῶτα σάν τά φωτισμένα φιλιστρίνια ἑνός πλοίου, 12 μίλια νοτιοδυτικά ἀπό μᾶς. Τά κυβερνητικά στρατεύματα τήν κοίταζαν ἀπ' αὐτήν τήν ἀπόσταση ἀπό τόν Αὔγουστο τοῦ '36 κι ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νά τήν κοιτάζουν ἀπ' αὐτήν.

Ἤμασταν καμιά τριανταριά περίπου, μαζύ μ' ἕναν 'Ισπανό (τόν Ραμόν, κουνιάδο τοῦ Οὐίλλιαμς) καί ὑπῆρχαν καί μιά ντουζίνα 'Ισπανοί πολυβολητές. 'Εκτός ἀπό κάνα δυό ἐνοχλητικούς — γιατί, ὅπως ξέρουν ὅλοι, ὁ πόλεμος προσελκύει τά κατακάθια τῆς κοινωνίας — οἱ Ἄγγλοι ἦταν ἐξαιρετικά καλοί τόσο ἀπό σωματική ὅσο κι ἀπό ἠθική ἄποψη. Ἴσως ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους νά 'ταν ὁ Μπόμπ Σμάιλη — ὁ ἐγγονός τοῦ διάσημου ἡγέτη τῶν ἀνθρακωρύχων — πού ἀργότερα χάθηκε τόσο ἄδικα καί ἄσκοπα στή Βαλέντσια. Λέει πολλά γιά τόν χαρακτήρα τῶν 'Ισπανῶν τό γεγονός ὅτι Ἄγγλοι καί 'Ισπανοί πάντα τά πήγαιναν καλά μαζί, παρά τίς γλωσσικές δυσκολίες. Ὅλοι οἱ 'Ισπανοί, ὅπως ἀνακαλύψαμε, ἤξεραν 2 ἀγγλικές ἐκφράσεις. Ἡ μία ἦταν «Ὀκέυ μπέιμπι», καί ἡ ἄλλη ἦταν μιά λέξη πού χρησιμοποιούσανε οἱ πόρνες τῆς Βαρκελώνης στά πάρε δῶσε τους μέ τούς Ἄγγλους ναυτικούς, καί πού πολύ φοβᾶμαι ὅτι δέν θά τήν τυπώσουν οἱ ἐκδότες μου.

Γιά μιά ἀκόμα φορά δέν συνέβαινε τίποτα σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς. Μόνο τά σποραδικά σφυρίγματα ἀπό σφαῖρες καί, πολύ σπάνια, ὁ κρότος ἑνός φασιστικοῦ ὀβιδοβόλου πού μᾶς ἔκανε νά τρέχουμε στό πιό ψηλό σημεῖο γιά νά δοῦμε σέ ποιό λόφο ἔσκαγαν οἱ ὀβίδες. Ὁ ἐχθρός ἦταν κάπως πιό κοντά ἐδῶ. Ἴσως 300 ἤ 400 γυάρδες μακριά. Τό κοντινότερο φυλάκιό τους ἦταν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπό τό δικό μας, μ' ἕνα πολυβολεῖο πού οἱ πολεμίστρες του μᾶς βάζανε συνέχεια σέ πειρασμό νά χαραμίζουμε φυσίγγια. Οἱ φασίστες σπάνια ἔκαναν τόν κόπο νά ρίχνουν μέ τουφέκι, ἀλλά ἔστελναν εὔστοχες ριπές πολυβόλου σέ ὁποιονδήποτε ἔκθετε τόν ἑαυτό του. Ὡστόσο, πέρασαν 10 μέρες καί παραπάνω, πρίν νά ἔχουμε τόν πρῶτο μας τραυματία. Οἱ στρατιῶτες ἀπέναντί μας ἦταν 'Ισπανοί, ἀλλά κατά τά λεγόμενα τῶν λιποτακτῶν, ὑπῆρχαν μαζί τους καί μερικοί Γερμανοί ὑπαξιωματικοί. Κάποτε, στό παρελθόν, ὑπῆρχαν καί Μαυριτανοί ἐκεῖ — οἱ

χαχόμοιροι, πόσο θά ὑπόφεραν ἀπ' τό κρύο — καί στήν οὐδέτερη ζώνη ὑπῆρχε ἀκόμα τό πτῶμα ἑνός Μαυριτανοῦ, πού ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπ' τά ἀξιοθέατα τῆς περιοχῆς. Δυό μίλια περίπου πρός τ' ἀριστερά μας, ἡ γραμμή ἔπαυε νά εἶναι συνεχής καί ὑπῆρχε ἕνα μεγάλο κομμάτι τοῦ ἐδάφους χαμηλότερο καί πολύ πυκνά δασωμένο, πού δέν ἀνῆκε οὔτε στούς φασίστες, οὔτε σέ μᾶς. Καί μεῖς κι αὐτοί κάναμε περίπολο τή μέρα ἐκεῖ. Εἶχε ἀρκετό γοῦστο, παρόλο πού δέν εἶδα φασιστική περίπολο πιό κοντά ἀπό 200 γυάρδες. Ἄν σερνόσουνα μέ τήν κοιλιά μποροῦσες νά διεισδύσεις ἀρκετά μέσα στή φασιστική γραμμή καί μποροῦσες ἀκόμα νά δεῖς τό ἀγροτόσπιτο ὅπου κυμάτιζε ἡ σημαία τῆς μοναρχίας, πού ἀποτελοῦσε τό τοπικό ἀρχηγεῖο τῶν φασιστῶν. Ποῦ καί ποῦ, τοῦ ρίχναμε μιά βροχή ἀπό σφαῖρες μέ τά ὅπλα μας καί μετά γλιστράγαμε γρήγορα πίσω νά καλυφθοῦμε πρίν μᾶς ἐντοπίσουν οἱ πολυβοληταί. Ἐλπίζω νά σπάσανε μερικά τζάμια, ἄν καί ἦταν 800 γυάρδες μακριά καί μέ τά ὅπλα μας δέν μποροῦσες νά 'σαι σίγουρος ὅτι θά χτυποῦσες ἀκόμα καί σπίτι σ' αὐτή τήν ἀπόσταση.

Ὁ καιρός ἦταν συνήθως ξάστερος καί κρύος. Καμμιά φορά ἔκανε λιακάδα τό μεσημέρι, ἀλλά τό κρύο δέν ἔλειπε. Ἐδῶ καί κεῖ στό χῶμα, στίς λοφοπλαγιές, ἔβρισκες πράσινα μπουμπουκάκια ἀπό ἄγριους κρόκους ἤ κρινάκια νά ξεπετάγονται. Ἡ ἄνοιξη ἐρχότανε, ἀλλά πολύ ἀργά. Οἱ νύχτες ἦταν πιό κρύες ἀπό ποτέ ἄλλοτε. Ὅταν τελειώναμε τή σκοπιά τίς πρῶτες πρωινές ὧρες, συνηθίζαμε νά μαζεύουμε σωρό ὅτι εἶχε ἀπομείνει ἀπ' τή φωτιά τοῦ μαγειρείου καί μετά νά στεκόμαστε πάνω στήν κόκκινη θράκα. Ἦταν πολύ ἄσχημο γιά τίς μπότες σου, ἀλλά πολύ καλό γιά τά πόδια σου. Ὑπῆρχαν ὅμως πρωινά, πού ἡ θέα τῆς ἀνατολῆς ἀνάμεσα στίς βουνοκορφές ἔκανε σχεδόν ν' ἀξίζει τόν κόπο νά εἶσαι ἔξω ἀπ' τό κρεβάτι σου ἐκείνη τήν ἀπίθανη ὥρα. Μισῶ τά βουνά, ἀκόμα κι ἀπ' τήν ἄποψη τοῦ θεάματος. Ἀλλά καμιά φορά ἡ αὐγή πού ἔσκαγε πίσω ἀπ' τίς λοφοκορφές, οἱ πρῶτες λεπτές χρυσαφένιες λουρίδες, σάν σπαθιά πού σχίζουν τά σκοτάδια καί μετά τό φῶς, πού δυνάμωνε, κι οἱ θάλασσες ἀπό πορφυρά σύννεφα ν' ἁπλώνονται μακριά σ' ἀφάνταστη ἀπόσταση, ἄξιζαν νά τά δεῖ κανείς ἀκόμα κι ἄν ἦταν ξύπνιος ὅλη τή νύχτα, ἀκόμα κι ἄν τά πόδια τους ἦταν μουδιασμένα ἀπό τά γόνατα καί κάτω καί σκεφτόταν ἄκεφα ὅτι δέν ὑπῆρχε ἐλπίδα γιά φαγητό πρίν περάσουν ἄλλες 3 ὧρες. Εἶδα τήν αὐγή πιό συχνά κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας, ἀπ' ὅτι σ' ὅλη τήν ὑπόλοιπη ζωή μου — ἤ στή διάρκεια τῶν χρόνων πού μοῦ ἀπομένουν, ἐλπίζω.

Εἴχαμε ἔλλειψη ἀπό ἄντρες ἐδῶ, πού σήμαινε πιότερη ὥρα στή σκοπιά καί πιότερες ἀγγαρεῖες. Εἶχα ἀρχίσει νά ὑποφέρω λίγο ἀπό ἔλλειψη ὕπνου, πού εἶναι ἀναπόφευκτη, ἀκόμα καί στόν πιό ἥσυχο πόλεμο. Ἐκτός ἀπό τίς σκοπιές καί τά περίπολα τή νύχτα, εἴχαμε συνέχεια συναγερμούς καί, ὅπως καί νά 'ναι, δέν μπορεῖς νά κοιμηθεῖς καλά χωμένος μέσα σέ μιά τρύπα στό χῶμα, μέ τά πόδια ἀπ' ἔξω παγωμένα ἀπό τό κρύο. Στούς πρώτους μου μῆνες στό μέτωπο νομίζω ὅτι δέν θά εἶχα πάνω ἀπό δώδεκα φορές πού ἤμουνα 24 ὧρες συνέχεια ξάγρυπνος. Ἀλλά ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, δέν εἶχα οὔτε 12 νύχτες πού νά κοιμήθηκα κανονικά. Τό λογικό ποσοστό ἤ-

ταν 20-30 ὥρες τή βδομάδα. Τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς κατάστασης δέν ἦταν τόσο ἄσχημα, ὅσο θά μποροῦσε νά περιμένει κανείς. 'Αποβλακωνόμαστε βέβαια, καί τό κατέβασμα στά βράχια γινόταν πιό δύσκολο, ἀντί εὐκολότερο, ἀλλά αἰσθανόμαστε καλά καί πεινάγαμε συνέχεια — Θεέ μου τί πεῖνα νιώθαμε! Ὅλα τά φαγητά μᾶς φαίνονταν ὡραῖα, ἀκόμα καί τά στερεότυπα φασόλια φούρνου πού ὅλοι μας στήν 'Ισπανία στό τέλος μάθαμε νά μισοῦμε ἀκόμα καί τή θέα τους. Τό νερό μας, αὐτό πού ὑπῆρχε, ἐρχόταγε ἀπό μίλια μακριά, πάνω σέ μουλάρια ἤ μικρά κακομεταχειρισμένα γαϊδουράκια. Γιά κάποιο λόγο, οἱ χωρικοί τῆς 'Αραγωνίας συμπεριφέρονταν στά μουλάρια τους πολύ καλά, ἀλλά στά γαϊδούρια τους ἀπαίσια. Ἄν ἕνα γαϊδούρι ἀρνιόταν νά προχωρήσει, ἦταν πολύ συνηθισμένο νά τό κλωτσᾶνε στ' ἀρχίδια. Ἡ διανομή κεριῶν εἶχε σταματήσει καί τά σπίρτα εἶχαν ἀρχίσει νά τελειώνουν. Οἱ 'Ισπανοί μᾶς ἔμαθαν νά φτιάχνουμε καντιλάκια λαδιοῦ ἀπό κονσερβοκούτια, ἕνα φυσίγγι κι ἕνα κουρέλι. Ὅταν εἶχες λάδι, αὐτά τά μαραφέτια ἔβγαζαν μιά τρεμουλιαστή φλόγα, ἔντασης ἴσης μέ τό ἕνα τέταρτο τῆς φλόγας ἑνός κεριοῦ, ἴσα ἴσα γιά νά μπορεῖς νά βρεῖς τ' ὅπλο σου.

Δέν φαινότανε νά ὑπάρχει ἐλπίδα γιά μιά πραγματική μάχη. Ὅταν φύγαμε ἀπό τό Μόντε Ποκέρο μέτρησα τά φυσίγγια μου κι ἀνακάλυψα ὅτι μέσα σέ δυό βδομάδες εἶχα ρίξει μόνο 3 ντουφεκιές στόν ἐχθρό. Λένε ὅτι χρειάζονται 1000 σφαῖρες γιά νά σκοτώσεις ἕναν ἄντρα, ἀλλά ἔτσι ὅπως πήγαινα ἐγώ, θά χρειαζόμουνα 20 χρόνια γιά νά σκοτώσω τόν πρῶτο μου φασίστα. Στό Μόντε 'Οσκιοῦρο τά χαρακώματα ἦταν πιό κοντά τό 'να μέ τ' ἄλλο καί πυροβολούσαμε πιό συχνά, ἀλλά εἶμαι σίγουρος ὅτι ποτέ δέν χτύπησα κανένα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στό μέτωπο αὐτό καί σ' αὐτή τήν περίοδο τοῦ πολέμου, τό πραγματικό ὅπλο δέν ἦταν τό τουφέκι, ἀλλά τό χωνί. 'Αφοῦ δέν μποροῦσες νά σκοτώσεις τόν ἐχθρό σου, τοῦ φώναζες. Αὐτή ἡ μέθοδος πολέμου ἦταν τόσο ἐκπληκτική, πού χρειάζεται νά τήν περιγράψω. Ὅποτε τά χαρακώματα ἦταν σέ ἀρκετά κοντινή ἀπόσταση γιά ν' ἀκούγεται ἡ φωνή, ὑπῆρχε πάντα πολύ νταβαντούρι μέ τίς φωνές ἀπό τό ἕνα χαράκωμα στό ἄλλο. 'Από μᾶς! «Φασίστες-ἀδελφές», ἀπό τούς φασίστες: «Ζήτω ἡ 'Ισπανία! Ζήτω ὁ Φράνκο!» ἤ ὅταν ξέρανε ὅτι ὑπῆρχαν Ἄγγλοι ἀπέναντί τους: «Ἄγγλοι, γυρίστε στή χώρα σας! Δέ θέλουμε ξένους ἐδῶ». 'Απ' τή μεριά τῶν Δημοκρατικῶν, στίς κομματικές πολιτοφυλακές, εἶχαν ἀναπτύξει ὁλόκληρη τεχνική στό φώναγμα συνθημάτων γιά νά ὑποσκάπτουν τό ἠθικό τοῦ ἐχθροῦ. Σέ κάθε κατάλληλο φυλάκιο, οἱ ἄντρες, συνήθως οἱ πολυβολητές, ἀναλάβαιναν νά φωνάζουν μέ χωνιά. Συνήθως φωνάζανε ἕνα δοσμένο κομμάτι, γεμάτο ἐπαναστατικά συνθήματα, πού ἐξηγοῦσε στούς στρατιῶτες τῶν φασιστῶν ὅτι ἦταν ἁπλῶς οἱ μισθοφόροι τοῦ διεθνοῦς καπιταλισμοῦ, ὅτι πολεμούσανε ἐνάντια στήν ἴδια τους τήν τάξη κλπ. κλπ. καί τούς παρότρυναν νά ἔρθουν μαζί μας. Αὐτό τό ἐπαναλάβαιναν ξανά καί ξανά οἱ στρατιῶτες ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον. Καμιά φορά συνέχιζαν ἔτσι ὅλη τή νύχτα. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶχε κάποια ἀποτελέσματα. Ὅλοι συμφωνοῦσαν ὅτι ἡ συνεχής διαρροή λιπο-

τακτῶν ὀφειλόταν σ' αὐτό. Ἄν τό σκεφτεῖ κανείς λογικά, ὅταν κάποιος κακόμοιρος σκοπός — πολύ πιθανόν μέλος κάποιου σοσιαλιστικοῦ ἤ ἀναρχικοῦ συνδικάτου, πού 'χε κατσταγεῖ παρά τή θέλησή του — παγώνει στό φυλάκιό του, ἀκούγοντας ξανά καί ξανά τό σύνθημα «μή πολεμᾶς ἐνάντια στήν ἴδια σου τήν τάξη», ν' ἀντηχεῖ μές στό σκοτάδι, εἶναι σίγουρο ὅτι θά ἐπηρεαστεῖ. Ἴσως νά παίξει τόν ἀποφασιστικότερο ρόλο στήν τελική του ἀπόφαση νά λιποταχτήσει ἤ ὄχι. Φυσικά, τέτοιες ἐνέργειες δέν ταιριάζουν μέ τήν ἀγγλική ἀντίληψη γιά τόν πόλεμο. Ὁμολογῶ ὅτι ἔνιωσα μεγάλη ἔκπληξη καί σκανδαλίστηκα ὅταν πρωτοεῖδα νά γίνεται αὐτό. Τί ἰδέα νά προσπαθεῖς νά προσηλυτίσεις τόν ἐχθρό σου, ἀντί νά τόν πυροβολεῖς! Τώρα πού τό σκέφτομαι, νομίζω πώς ἀπ' ὅποια σκοπιά κι ἄν τό δεῖς, ἦταν ἕνας ἐντελῶς νόμιμος ἑλιγμός. Στόν συνηθισμένο πόλεμο χαρακωμάτων, ὅταν δέν ὑπάρχει πυροβολικό, εἶναι πάρα πολύ δύσκολο νά προκαλέσεις ζημιά στόν ἐχθρό δίχως νά πάθεις μιάν ἀνάλογη ζημιά. Ἄν μπορεῖς νά ἐξουδετερώσεις ἕναν ἀριθμό στρατιωτῶν τοῦ ἐχθροῦ, κάνοντάς τους νά λιποταχτήσουν, τόσο τό καλύτερο. Οἱ λιποτάκτες εἶναι πράγματι πολύ πιό χρήσιμοι ἀπ' τά πτώματα, γιατί μποροῦν νά δώσουν πληροφορίες. Ἀλλά στήν ἀρχή ἔκανε σ' ὅλους μας κακή ἐντύπωση· νομίζαμε ὅτι οἱ Ἱσπανοί δέν ἔπαιρναν αὐτόν τόν πόλεμο στά σοβαρά. Ὁ στρατιώτης πού φώναζε τά συνθήματα στό φυλάκιο τοῦ PSUC, στό πρῶτο πόστο πρός τά δεξιά μας, ἦταν ἕνας πραγματικός καλλιτέχνης στή δουλειά του. Καμιά φορά, ἀντί νά φωνάζει ἐπαναστατικά συνθήματα, ἁπλῶς ἔλεγε στούς φασίστες ὅτι ἐμεῖς τρώγαμε πολύ καλύτερα ἀπ' αὐτούς. Ἡ περιγραφή του γιά τίς μερίδες πού μᾶς ἔδινε ἡ κυβέρνηση εἶχε τήν τάση νά εἶναι λίγο φανταστική. «Βουτυρωμένη φρυγανιά», ἄκουγες τή φωνή του ν' ἀντηχεῖ πέρα στήν ἐρημική κοιλάδα, «μόλις τώρα καθόμαστε νά φᾶμε βουτυρωμένη φρυγανιά ἐδῶ πέρα. Ὡραῖες φέτες βουτυρωμένης φρυγανιᾶς». Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι, ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι ἀπό μᾶς, εἶχε νά δεῖ βούτυρο ἐδῶ καί βδομάδες ἤ μῆνες, ἀλλά στήν παγωμένη νύχτα, τά νέα τῆς βουτυρωμένης φρυγανιᾶς θά ἔκαναν πολλούς φασίστες νά τρέχουν τά σάλια τους. Ἀφοῦ ἔκαναν καί τά δικά μου σάλια νά τρέχουν παρόλο πού ἤξερα ὅτι ἔλεγε ψέματα.

Μιά μέρα τοῦ Φλεβάρη εἴδαμε ἕνα ἀεροπλάνο τῶν φασιστῶν νά πλησιάζει. Ὅπως συνήθως, σύραμε ἕνα πολυβόλο ἔξω στ' ἀνοιχτό ἔδαφος καί τό στρέψαμε πρός τόν οὐρανό, ξαπλώνοντας ταυτόχρονα ὅλοι κάτω γιά νά σκοπεύσουμε καλύτερα. Οἱ ἀπομονωμένες θέσεις μας δέν ἦταν ἀξιόλογος στόχος γιά βομβαρδισμό καί κατά κανόνα, τά λίγα ἀεροπλάνα τῶν φασιστῶν πού πέρναγαν ἀπό δῶ, ἔκαναν κύκλο γιά ν' ἀποφύγουν τίς ριπές τῶν πολυβόλων μας. Αὐτή τή φορά τ' ἀεροπλάνο πέρασε κατευθείαν ἀπό πάνω μας, πάρα πολύ ψηλά γιά νά μποροῦμε νά τό χτυπήσουμε καί ἀμόλυσε ὄχι βόμβες, ἀλλά ἄσπρα γυαλιστερά πράγματα, πού στροβιλίζονταν στόν ἀέρα. Μερικά ἔπεσαν μές στό φυλάκιο. Ἦταν φύλλα μιᾶς φασιστικῆς ἐφημερίδας, τῆς Heraldo de Aragon, πού ἀνακοινώνανε τήν πτώση τῆς Μάλαγα.

* Σ.τ.Μ. «Κήρυκας τῆς Ἀραγωνίας».

'Εκείνη τή νύχτα οί φασίστες έκαναν μιάν άποτυχημένη έπίθεση. Μόλις έπεφτα γιά ύπνο, μισοπεθαμένος άπό τή νύστα, άκούστηκε ένας δυνατός κρότος άπό σφαίρες, πού πέρναγαν άπό πάνω μας καί κάποιος φώναξε στό όρυγμά μας: «'Επιτίθονται!». Άρπαξα τό όπλο μου καί γλίστρησα πρός τό πόστο μου, πού ήταν στή κορφή τής «θέσης», δίπλα στό πολυβόλο. Τό σκοτάδι ήταν πυκνό κι ό θόρυβος γύρω μας διαβολικός. Τά πυρά 5 πολυβόλων νομίζω σφύριζαν γύρω μας κι άκούσαμε μιά σειρά άπό δυνατούς κρότους άπό χειροβομβίδες πού 'ριχναν οί φασίστες πάνω άπό τό δικό τους παραπέτο μέ τόν πιό ήλίθιο τρόπο. Ήταν πάρα πολύ βαθύ τό σκοτάδι. Κάτω στήν κοιλάδα, πρός τ' άριστερά μας, έβλεπα τίς πρασινωπές λάμψεις τών τουφεκιών άπό μιά μικρή όμάδα άπό φασίστες, άπό μιά περίπολο ίσως, πού όρμήθηκε καί κείνη. Οί σφαίρες πέταγαν γύρω μας στό σκοτάδι, σφυρίζοντας άγρια. Μερικές όβίδες πέρασαν σφυρίζοντας πάνω μας άλλά δέν έπεσαν καθόλου κοντά μας καί (όπως συμβαίνει συνήθως σ' αὐτόν τόν πόλεμο), οί πιότερες δέν έσκασαν. Πέρασα μερικές άσχημες στιγμές όταν άλλο ένα πολυβόλο άνοιξε πῦρ άπό τή λοφοκορφή πού ήταν πίσω μας — στήν πραγματικότητα, είχαν φέρει ένα όπλο γιά νά μᾶς ύποστηρίξουν, άλλά στήν άρχή έμοιαζε σά νά μᾶς είχαν περικυκλώσει οί φασίστες. Ύστερ' άπό λίγο τό πολυβόλο μας έπαθε έμπλοκή, όπως συνέβαινε πάντα μ' αὐτά τά άπαίσια φυσίγγια καί ή ράβδος καθαρισμοῦ είχε χαθεῖ μές στό άδιαπέραστο σκοτάδι. Προφανῶς δέν μπορούσαμε νά κάνουμε τίποτ' άλλο, παρά νά στεκόμαστε άκίνητοι καί νά μᾶς πυροβολοῦν. Οί 'Ισπανοί πολυβολητές δέν καταδεχόντουσαν νά καλυφτοῦν, τό άντίθετο μάλιστα, στέκονταν έκτεθειμένοι σκόπιμα, κι έτσι ήμουν άναγκασμένος νά κάνω κι έγώ τό ίδιο. Όσο μικρή καί χωρίς σημασία κι άν ήταν ή όλη έμπειρία, είχε πολύ ένδιαφέρον. Ήταν ή πρώτη φορά πού είχα βρεθεῖ κάτω άπό πολύ δυνατά πυρά καί πρός μεγάλη μου ταπείνωση άνακάλυψα ότι ήμουν φοβερά τρομαγμένος. Παρατηρῶ ότι πάντοτε νιώθει κανείς τό ίδιο κάτω άπό πολύ δυνατά πυρά — όχι πώς φοβᾶσαι τόσο πολύ ότι θά σέ χτυπήσουν, όσο έπειδή δέν ξέρεις ποῦ θά σέ χτυπήσουν. 'Αναρωτιέσαι συνέχεια ποῦ άκριβῶς θά σέ βρεῖ ή σφαίρα κι αὐτό δίνει σ' όλο σου τό σῶμα τήν πιό δυσάρεστη εὐαισθησία.

Μετά άπό 1-2 ὧρες, οί πυροβολισμοί άραίωσαν καί έσβησαν σιγά-σιγά. Στό μεταξύ, είχαμε μόνο έναν τραυματία. Οί φασίστες είχαν προωθήσει δυό πολυβόλα στήν οὐδέτερη ζώνη, άλλά είχαν κρατήσει άπόσταση άσφαλείας καί δέν έπιχείρησαν νά κάνουν έφοδο στό φυλάκιό μας. Στήν πραγματικότητα, δέν κάνανε έπίθεση, άπλῶς σπαταλούσανε σφαίρες καί θορυβούσανε γιά νά γιορτάσουν τήν πτώση τής Μάλαγα. Ή κύρια σημασία αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ γιά μένα, ήταν πώς μ' έμαθε νά διαβάζω τά νέα στίς έφημερίδες μέ μεγαλύτερη δυσπιστία. 1-2 μέρες άργότερα, οί έφημερίδες καί τό ράδιο μετάδωσαν άναφορά μιᾶς φοβερής έπίθεσης μέ ίππικό καί τάνκς (σέ μιά σχεδόν κατακόρυφη λοφοπλαγιά), πού είχε άποκρουστεῖ άπ' τούς ήρωικούς Άγγλους.

Όταν μάθαμε άπ' τούς φασίστες ότι έπεσε ή Μάλαγα, τό άγνοήσαμε

σάν ψέμα, άλλά τήν άλλη μέρα άκούστηκαν πιό πειστικές φήμες καί θά-τανε κάνα δυό μέρες άργότερα πού άνακοινώθηκε έπίσημα. Λίγο-λίγο, ό-λη ή αίσχρή ίστορία άρχισε νά διαρρέει — πώς είχε έγκαταλειφθεί ή πό-λη δίχως νά ριχτεί ούτε τουφεκιά καί πώς ή λύσσα τών 'Ιταλών ξέσπασε όχι πάνω στά στρατεύματα, πού είχαν φύγει, άλλά στόν άμαχο πληθυσμό, πού είχε κυνηγηθεί καί πολυβοληθεί γιά πολλά μίλια τριγύρω. Αύτά τά νέα προκάλεσαν ένα παγωμένο ρίγος σ' όλη τή γραμμή τού μετώπου, για-τί όποια κι άν ήταν ή άλήθεια, όλοι οί πολιτοφύλακες πίστευαν ότι ό χα-μός τής Μάλαγα όφειλόταν σέ προδοσία. Ήταν ή πρώτη φορά πού άκουσα νά μιλάνε γιά προδοσία ή γιά «διχασμένους στόχους». Δημιούργησε στό μυαλό μου τίς πρώτες άμυδρές άμφιβολίες γι' αύτό τόν πόλεμο, στόν όποίο μέχρι τώρα τό δίκιο καί τό άδικο είχαν φανεί τόσο όμορφα κι άπλά.

Στά μέσα τού Φλεβάρη φύγαμε άπ' τό Μόντε 'Οσκιούρο καί μάς στείλανε, μαζί μ' όλα τά στρατεύματα τού POUM, νά ένωθούμε μέ τό στρα-τό πού πολιορκούσε τήν Χουέσκα. Ήταν ένα ταξίδι 50 μιλίων μέ φορτη-γό καί διασχίσαμε τήν χειμωνιάτικη πεδιάδα, όπου τά κλαδεμένα άμπέλια δέν είχαν άρχίσει άκόμα νά μπουμπουκιάζουν καί τά μικρά φυλλαράκια τού χειμωνιάτικου κριθαριού μόλις σκάγανε μές άπ' τό σκαμμένο χώμα. 4 χιλιόμετρα πέρ' άπ' τά καινούργια μας χαρακώματα, ή Χουέσκα άστρα-φτε μικρή καί καθαρή σάν μιά πόλη άπό κουκλόσπιτα. Μήνες νωρίτερα, όταν πήραμε τό Σιετάμο, ό στρατηγός πού διοικούσε τά δημοκρατικά στρα-τεύματα, είχε πεί εύθυμα: «Αύριο θά πάρουμε τόν καφέ μας στήν Χουέ-σκα». 'Αποδείχτηκε ότι είχε κάνει λάθος. Είχαν γίνει πολλές αίματηρές έ-πιθέσεις, άλλά ή πόλη δέν έπεσε. Καί τό «αύριο θά πάρουμε τόν καφέ μας στήν Χουέσκα», είχε γίνει μόνιμο άνέκδοτο σ' όλο τό στρατό. Άν ξαναπάω ποτέ στήν 'Ισπανία, θά φροντίσω όπωσδήποτε νά πιώ έναν καφέ στήν Χουέσκα.

5

Στήν άνατολική πλευρά τής Χουέσκα, ώς τά τέλη τού Μάρτη δέν συνέβηκε τίποτα — κυριολεκτικά τίποτα. Ήμασταν 1200 μέτρα μακριά άπ' τόν έχθρό. Όταν ό Δημοκρατικός στρατός είχε άπωθήσει τούς φασίστες πίσω στήν Χουέσκα, τά στρατεύματα πού κρατούσανε αύτή τή μεριά τής γραμμής δέν είχαν δείξει ίδιαίτερο ζήλο στήν προέλασή τους κι έτσι αύτό τό κομμάτι τής γραμμής είχε μείνει πίσω. 'Αργότερα θά έπρεπε νά προω-θηθεί — δύσκολη δουλειά κάτω άπ' τά πυρά τού έχθρού — άλλά πρός τό παρόν ό έχθρός ήταν σά νά μήν ύπήρχε. Ή μόνη μας άπασχόληση ήταν νά ζεσταθούμε καί νά βρούμε άρκετά τρόφιμα γιά νά φάμε. Αύτή τήν πε-ρίοδο, πάντως, ύπήρχαν γεγονότα πού μ' ένδιέφεραν πάρα πολύ καί θά τά περιγράψω άργότερα. 'Αλλά, θά κρατήσω καλύτερα τή σειρά τών γε-

γονότων, ἄν προσπαθήσω νά δώσω μιά περιγραφή τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς κατάστασης ἀπ' τή μεριά τῶν κυβερνητικῶν.

Στήν ἀρχή, ἀγνόησα τήν πολιτική ὄψη τοῦ πολέμου καί περίπου αὐτήν τήν περίοδο ἄρχισε, μέ τό ζόρι σχεδόν, νά τραβᾶ τήν προσοχή μου. Ἄν δέν ἐνδιαφέρεστε γιά τή φρίκη τῆς κομματικῆς πολιτικῆς, παρακαλῶ πηδῆξτε αὐτό τό κεφάλαιο. Προσπαθῶ νά κρατήσω τά πολιτικά κομμάτια αὐτῆς τῆς περιγραφῆς σέ χωριστά κεφάλαια, γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο. Ἀλλά συγχρόνως θά 'ταν ὁλότελα ἀδύνατο νά γράψει κανείς γιά τόν Ἱσπανικό πόλεμο ἀπό καθαρά στρατιωτική σκοπιά. Ἦταν πάνω ἀπ' ὅλα πολιτικός πόλεμος. Κανένα γεγονός μέσα σ' αὐτόν, τουλάχιστον στή διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου, δέν εἶναι κατανοητό, ἄν δέν ἔχει κανείς μιά ἰδέα γιά τίς ἐνδοκομματικές διαμάχες πού συνέβαιναν πίσω ἀπ' τίς γραμμές τοῦ Δημοκρατικοῦ στρατοῦ.

Ὅταν ἦρθα στήν Ἱσπανία καί λίγο καιρό μετά, δέν μ' ἐνδιέφερε ἡ πολιτική κατάσταση, ἀλλά ἐπιπλέον δέν τήν γνώριζα κιόλας. Ἤξερα ὅτι γινότανε πόλεμος, ἀλλά δέν εἶχα ἰδέα τί εἴδους πόλεμος. Ἄν μέ ρώταγε κανείς τότε γιατί εἶχα καταταγεῖ στήν Πολιτοφυλακή, θά εἶχα ἀπαντήσει: «γιά νά πολεμήσω τόν φασισμό». Κι ἄν μέ εἴχατε ρωτήσει γιά ποιό σκοπό, θ' ἀπαντοῦσα: «Γιά τήν Κοινή Ἀξιοπρέπεια». Εἶχα δεχτεῖ τήν ἑρμηνεία τοῦ πολέμου ὅπως τήν ἐκφράζανε οἱ ἐφημερίδες News Chronicle — New Statesman, δηλαδή ὅτι ἦταν ἡ ἄμυνα τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντίον ἑνός μανιακοῦ ξεσπάσματος ἀπό ἕνα στρατό καραβανάδων, πού 'ταν μισθοφόροι τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐπαναστατική ἀτμόσφαιρα στή Βαρκελώνη μέ εἶχε συνεπάρει, ἀλλά δέν εἶχα κάνει καμιά προσπάθεια νά τήν καταλάβω. Κι ὅσον ἀφορᾶ τό χαλειδοσκόπιο τῶν πολιτικῶν κομμάτων κι ἐργατικῶν συνδικάτων μέ τά κουραστικά ὀνόματά τους — PSUC, POUM, FAI, CNT*, UGT*, JDI*, JSU*, AIT — ἁπλῶς μ' ἐκνεύριζαν. Φαινόταν ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ἡ Ἱσπανία ὑπόφερε ἀπό μιά ἐπιδημία ἀρχικῶν. Ἤξερα ὅτι ὑπηρετοῦσα σέ κάτι πού λεγόταν POUM (εἶχα καταταγεῖ στήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM ἐπειδή ἔτυχε νά φτάσω στή Βαρκελώνη μέ χαρτιά τοῦ ILP**), ἀλλά δέν κατάλαβα ὅτι ὑπῆρχαν σοβαρές διαφορές ἀνάμεσα στά πολιτικά κόμματα. Στό Μόντε Ποκέρο, ὅταν μοῦ ἔδειξαν ἕνα φυλάκιο πρός τ' ἀριστερά μας καί εἶπαν «αὐτοί εἶναι οἱ Σοσιαλιστές» (ἐννοώντας τό PSUC), ἐγώ ἀπόρησα καί εἶπα: «Δέν εἴμαστε ὅλοι Σοσιαλιστές;». Νόμιζα ὅτι ἦταν ἠλίθιο, ἄνθρωποι πού πολεμοῦσαν γιά τήν ἴδια τους τή ζωή, νά ἔχουν χωριστά κόμματα. Ἡ στάση μου ἦταν πάντα: «Γιατί δέν μποροῦμε νά παρατήσουμε ὅλες αὐτές τίς πολιτικές ἀνοησίες καί νά ξεμπερδεύουμε μέ τόν πόλεμο;». Αὐτή, φυσικά, ἦταν ἡ σωστή «ἀντιφασιστική» θέση, πού εἶχε μέ μεγάλη προσοχή διαδοθεῖ ἀπ' τίς ἀγγλικές ἐφημερίδες, βασικά γιά νά ἐμποδίσει

* Σ.τ.Μ. CNT: Ἐθνική Συνομοσπονδία Ἐργασίας. Ἀναρχικῶν τάσεων. UGT.: Γενική Ἐργατική Ἕνωση. Συνδικάτα πού ἐλέγχονται ἀπ' τούς Σοσιαλιστές. JSU: Νεολαία τοῦ PSUC, JDI: Νεολαία τοῦ POUM.

** Σ.τ.Μ. ILP: Ἀνεξάρτητο Ἐργατικό Κόμμα (Ἀγγλία).

τόν κόσμο νά καταλάβει τήν πραγματική φύση τῆς πάλης. Ἀλλά στήν Ἰσπανία καί εἰδικά στήν Καταλωνία, ἦταν μιά θέση πού δέν μποροῦσε νά κρατήσει ἤ δέν κρατοῦσε κανείς ἐπ' ἀόριστον. Ὁ καθένας, ὅσο ἀπρόθυμος κι ἄν ἦταν, ἔπρεπε νά ἐνταχθεῖ κάπου, ἀργά ἤ γρήγορα. Γιατί ἀκόμα κι ἄν δέ νοιαζόταν καθόλου γιά τά πολιτικά κόμματα καί γιά τίς ἀντιφατικές τους «γραμμές», ἦταν πολύ φανερό ὅτι ἡ ἴδια του ἡ ζωή ἐξαρτιόταν ἀπ' αὐτό. Σάν πολιτοφύλακας ἦταν κανείς ἕνας στρατιώτης πού πολεμοῦσε ἐναντίον τοῦ Φράνκο, ἀλλά ἐπίσης κι ἕνα πιόνι στήν τεράστια πάλη πού γινόταν μεταξύ δυό πολιτικῶν θεωριῶν. Ὅταν ἔψαχνα γιά καυσόξυλα στίς βουνοπλαγιές, κι ἀναρωτιόμουνα ἄν αὐτό ἦταν πραγματικά ἕνας πόλεμος ἤ ἄν τό εἶχε σκαρφιστεῖ τό News Chronicle, ὅταν προσπαθοῦσα ν' ἀποφύγω τά πολυβόλα τῶν Κομμουνιστῶν στήν ἐξέγερση τῆς Βαρκελώνης, ὅταν τελικά ἔφυγα σκαστός ἀπ' τήν Ἰσπανία μέ τήν ἀστυνομία στό κατόπι μου, ὅλ' αὐτά τά πράγματα μοῦ συνέβησαν μ' αὐτόν εἰδικά τόν τρόπο, ἐπειδή ὑπηρετοῦσα στήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM καί ὄχι τοῦ PSUC. Τόσο τεράστια εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ δυό σειρές ἀπό ἀρχικά!

Γιά νά καταλάβει κανείς τή σύνθεση τῶν δυνάμεων στήν πλευρά τῆς κυβέρνησης, πρέπει νά θυμᾶται πῶς ἄρχισε ὁ πόλεμος. Ὅταν ξέσπασαν οἱ μάχες στίς 18 τοῦ Ἰούλη, εἶναι πιθανό ὅτι κάθε ἀντιφασίστας στήν Εὐρώπη ἔνιωσε ἕνα τρεμούλιασμα ἐλπίδας. Γιατί ἐδῶ, ἐπιτέλους, ἡ Δημοκρατία ἀντιστεκόταν στό Φασισμό. Τά τελευταῖα χρόνια οἱ λεγόμενες Δημοκρατικές χῶρες εἶχαν παραδοθεῖ στό φασισμό σέ κάθε βῆμα. Οἱ Ἰάπωνες εἶχαν ἀφεθεῖ ἐλεύθεροι νά κάνουν ὅ,τι θέλουν στήν Μαντζουρία. Ὁ Χίτλερ εἶχε πάρει τήν ἐξουσία κι εἶχε ἀρχίσει ἡ σφαγή τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων κάθε ἀπόχρωσης. Ὁ Μουσσολίνι εἶχε βομβαρδίσει τήν Ἀβησσυνία ἐνῶ 53 κράτη (νομίζω ὅτι ἦταν 53) πρόβαιναν σ' ἀνώδυνες ἐκδηλώσεις δυσφορίας στά παρασκήνια. Ἀλλά ὅταν ὁ Φράνκο προσπάθησε ν' ἀνατρέψει μιά μετριοπαθή ἀριστερή κυβέρνηση, ὁ ἰσπανικός λαός, ἀντίθετα μέ κάθε προσδοκία, εἶχε ξεσηκωθεῖ ἐναντίον του. Φαινόταν — πιθανόν νά ἦταν — ἡ κρίσιμη καμπή.

Ἀλλά ὑπῆρχαν πολλά σημεῖα πού 'χαν ξεφύγει ἀπ' τή γενική προσοχή. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὁ Φράνκο δέν μποροῦσε νά συγκριθεῖ ἀπόλυτα μέ τόν Χίτλερ ἤ τόν Μουσσολίνι. Τό ξεσήκωμά του ἦταν μιά στρατιωτική ἀνταρσία, τήν ὁποία ὑποστήριζε ἡ ἀριστοκρατία καί ἡ ἐκκλησία καί γενικά, τουλάχιστον στήν ἀρχή, ἦταν μιά προσπάθεια ὄχι τόσο νά ἐπιβάλει τόν φασισμό, ὅσο νά ἐπαναφέρει τήν φεουδαρχία. Αὐτό σήμαινε ὅτι ὁ Φράνκο εἶχε ἐναντίον του ὄχι μόνο τήν ἐργατική τάξη, ἀλλά καί μεγάλη μερίδα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Τούς ἴδιους αὐτούς ἀνθρώπους πού εἶναι ὑποστηρικτές τοῦ φασισμοῦ ὅταν παρουσιάζεται μέ μιά πιό μοντέρνα μορφή. Πιό σημαντικό ἀπ' αὐτό ὅμως, ἦταν τό γεγονός ὅτι ἡ ἰσπανική ἐργατική τάξη, ἀντίθετα ἀπ' ὅτι θά γινόταν στήν Ἀγγλία, δέν ἀντιστάθηκε στόν Φράνκο στ' ὄνομα τῆς «Δημοκρατίας» καί τοῦ στάτους κβό. Ἡ ἀντίσταση συνοδευόταν — θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς «ἀποτελοῦνταν» — ἀπό ἕνα συγκεκριμένο ἐπαναστατικό ξέσπασμα. Οἱ χωρικοί εἶχαν καταλάβει τή

γῆ. Πολλά ἐργοστάσια κι οἱ πιότερες ἑταιρίες μεταφορῶν εἶχαν καταληφθεῖ ἀπ' τά ἐργατικά συνδικάτα. Οἱ ἐκκλησίες εἶχαν καταστραφεῖ κι οἱ παπάδες εἶχαν διωχτεῖ ἤ σκοτωθεῖ. Ἡ ἐφημερίδα Daily Mail, μέ τή συνοδεία τῶν χειροκροτημάτων τοῦ καθολικοῦ κλήρου, μποροῦσε νά παρουσιάζει τόν Φράνκο σάν ἕναν πατριώτη πού λύτρωνε τή χώρα του ἀπ' τίς ὀρδές τῶν σατανικῶν «Ἐρυθρῶν».

Τούς πρώτους μῆνες τοῦ πολέμου, ὁ πραγματικός ἀντίπαλος τοῦ Φράνκο δέν ἦταν ἡ κυβέρνηση, ἀλλά τά ἐργατικά συνδικάτα. Μόλις ξέσπασε ἡ ἀνταρσία, οἱ ὀργανωμένοι ἐργάτες τῶν πόλεων ἀπάντησαν μέ γενική ἀπεργία καί μετά ζήτησαν — καί ὕστερα ἀπό ἀγῶνες κατάφεραν — νά πάρουν ὅπλα ἀπ' τίς δημόσιες ἀποθῆκες. Ἄν δέν εἶχαν ἐνεργήσει αὐθόρμητα κι ἀνεξάρτητα, εἶναι πολύ πιθανό ὅτι ὁ Φράνκο δέν θά εἶχε συναντήσει καμιάν ἀντίσταση. Φυσικά δέν μποροῦμε νά εἴμαστε σίγουροι γι' αὐτό, ἀλλά ὑπάρχει τουλάχιστον λόγος νά τό ὑποθέσει κανείς. Ἡ κυβέρνηση δέν εἶχε κάνει σχεδόν καμία προσπάθεια νά προλάβει τήν ἀνταρσία, πού ἀναμενόταν ἀπό καιρό, κι ὅταν ἄρχισαν οἱ φασαρίες, ἡ στάση της ἦταν τελείως χλιαρή κι ἀναποφάσιστη, τόσο πολύ πού ἡ Ἱσπανία εἶχε 3 πρωθυπουργούς σέ μιά μόνο μέρα*. Ἐπιπλέον, τό μόνο πράγμα πού μποροῦσε νά σώσει τήν κατάσταση, ὁ ἐξοπλισμός τῶν ἐργατῶν, ἔγινε ἀπρόθυμα καί μόνον κατόπιν ἰσχυρῶν λαϊκῶν πιέσεων. Ὡστόσο, τά ὅπλα μοιράτηκαν καί στίς μεγάλες πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Ἱσπανίας οἱ φασίστες νικήθηκαν μετά ἀπό μεγάλη προσπάθεια, ἰδιαίτερα τῆς ἐργατικῆς τάξης, μέ τήν βοήθεια μερικῶν ἀπ' τίς ἔνοπλες δυνάμεις (φρουροί ἐφόδου κλπ.) πού εἶχαν μείνει πιστοί. Ἦταν τό εἶδος τῆς προσπάθειας πού θά μποροῦσε νά γίνει μόνο ἀπό ἀνθρώπους πού πολεμοῦσαν μ' ἕνα ἐπαναστατικό σκοπό — δηλαδή, πού πίστευαν ὅτι πολεμοῦσαν γιά κάτι καλύτερο ἀπ' τό στάτους κβό. Στά διάφορα κέντρα τῆς ἀνταρσίας, ὑπολογίζεται ὅτι 3000 ἄνθρωποι σκοτώθηκαν στούς δρόμους σέ μιά καί μόνο μέρα. Ἄντρες καί γυναῖκες, ὁπλισμένοι μόνο μέ κομμάτια δυναμίτη, κάνανε ὁρμητική ἔφοδο μέσα ἀπό ἀνοιχτές πλατεῖες καί καταλάβανε πέτρινα κτίρια πού κρατοῦσαν ἐκπαιδευμένοι στρατιῶτες μέ πολυβόλα. Φωλιές πολυβόλων, πού εἶχαν τοποθετήσει οἱ φασίστες σέ στρατηγικά σημεῖα, καταστρέφονταν ἀπό ταξί πού τά ὁδηγοῦσαν καταπάνω τους μέ 60 μίλια τήν ὥρα. Ἀκόμα κι ἄν δέν εἶχε ἀκούσει κανείς τίποτα γιά τή κατάληψη τῆς γῆς ἀπ' τούς ἀγρότες, τή δημιουργία τοπικῶν σοβιέτ κλπ., θά ἦταν δύσκολο νά πιστέψει ὅτι οἱ Ἀναρχικοί καί οἱ Σοσιαλιστές, πού ἦταν ἡ ραχοκοκαλιά τῆς ἀντίστασης, κάνανε αὐτά τά πράγματα μόνο καί μόνο γιά νά διατηρήσουν τήν καπιταλιστική δημοκρατία, πού εἰδικά κατά τήν ἄποψη τῶν Ἀναρχικῶν, δέν ἦταν τίποτα περισσότερο παρά ἕνας συγκεντρωτικός μηχανισμός ἀπάτης.

Στό μεταξύ οἱ ἐργάτες εἶχαν ὅπλα στά χέρια τους καί, σ' αὐτό τό

* Οἱ Κιρόγκα, Μπάρριος καί Χιράλ. Οἱ δυό πρῶτοι ἀρνήθηκαν νά μοιράσουν ὅπλα στά ἐργατικά συνδικάτα.

στάδιο, ἀρνήθηκαν νά τά παραδώσουν. (Ἀκόμα κι ἕνα χρόνο ἀργότερα ὑπολογιζότανε ὅτι οἱ ἀναρχοσυνδικαλιστές στήν Καταλωνία εἶχαν στή κατοχή τους 30.000 ὅπλα). Τά κτήματα τῶν μεγάλων φιλοφασιστῶν γαιοκτημόνων εἶχαν καταληφθεῖ σέ πολλά μέρη ἀπ' τούς ἀγρότες. Παράλληλα μέ τήν κολλεκτιβοποίηση τῆς βιομηχανίας καί τῶν συγκοινωνιῶν, ἔγινε μιά προσπάθεια νά δημιουργήσουνε πρόχειρα τίς βάσεις μιᾶς ἐργατικῆς κυβέρνησης διαμέσου τοπικῶν ἐπιτροπῶν, ἐργατικῶν περιπόλων γιά ν' ἀντικαταστήσουν τήν παλιά φιλοκαπιταλιστική ἀστυνομία, ἐργατικῶν Πολιτοφυλακῶν πού στηρίζονταν στά ἐργατικά συνδικάτα καί πάει λέγοντας. Φυσικά, ἡ ὅλη διαδικασία δέν ἦταν ὁμοιόμορφη καί προχώρησε πιότερο στήν Καταλωνία, παρά ἀλλοῦ. Ὑπῆρχαν περιοχές ὅπου οἱ θεσμοί τῆς τοπικῆς διοίκησης, παράμειναν σχεδόν ἄθικτοι, κι ἄλλες ὅπου συνυπῆρχαν δίπλα - δίπλα μέ τίς ἐπαναστατικές ἐπιτροπές. Σέ μερικά μέρη δημιουργήθηκαν ἀνεξάρτητες ἀναρχικές κομμοῦνες καί μερικές ἀπ' αὐτές συνέχισαν νά ὑπάρχουν μέχρι κι ἕνα χρόνο ἀργότερα, μέχρις ὅτου τίς κατάπνιξε μέ τή βία ἡ κυβέρνηση. Στήν Καταλωνία, τούς πρώτους λίγους μῆνες κυριαρχοῦσαν οἱ Ἀναρχοσυνδικαλιστές, πού ἐλέγχανε τίς πιότερες νευραλγικές βιομηχανίες. Αὐτό πού εἶχε συμβεῖ στήν Ἰσπανία ἦταν, στή πραγματικότητα, ὄχι ἁπλῶς ἕνας ἐμφύλιος πόλεμος, ἀλλά ἡ ἀρχή μιᾶς Ἐπανάστασης. Αὐτό εἶναι τό γεγονός πού οἱ ἀντιφασιστικές ἐφημερίδες ἔξω ἀπό τήν Ἰσπανία εἶχαν εἰδικά ἀναλάβει νά συσκοτίσουν. Ὅλη ἡ ὑπόθεση εἶχε περιοριστεῖ στό «φασισμός ἐνάντια στή Δημοκρατία» καί ἡ ἐπαναστατική πλευρά εἶχε καλυφτεῖ ὅσο τό δυνατόν περισσότερο. Στήν Ἀγγλία, ὅπου ὁ Τύπος εἶναι πιό συγκεντρωτικός καί τό κοινό μπορεῖ νά ἐξαπατηθεῖ πιό εὔκολα ἀπ' ὅ,τι ἀλλοῦ, μόνο δυό ἐκδοχές τοῦ Ἰσπανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἔχουν δοθεῖ στήν δημοσιότητα: ἡ ἐκδοχή τῶν δεξιῶν, πού μιλάει γιά τούς Χριστιανούς πατριῶτες ἐνάντια στούς αἱμοσταγεῖς μπολσεβίκους κι ἡ ἐκδοχή τῶν ἀριστερῶν, πού μιλάει γι' αὐτούς τούς «κυρίους» δημοκράτες, πού καταστέλλουν μία στρατιωτική ἀνταρσία. Τό κύριο θέμα ἔχει καλυφτεῖ μέ μεγάλη ἐπιτυχία.

Ὑπῆρχαν ἀρκετοί λόγοι γι' αὐτό. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶχαν κυκλοφορήσει φοβερά ψέματα γιά φρικαλεότητες καί ὠμότητες ἀπό τίς φιλοφασιστικές ἐφημερίδες κι οἱ καλοπροαίρετοι προπαγανδιστές, χωρίς ἀμφιβολία, νομίζανε ὅτι βοηθοῦσαν τήν Ἰσπανική κυβέρνηση μέ τό ν' ἀρνοῦνται ὅτι ἡ Ἰσπανία εἶχε γίνει «κόκκινη». Ἀλλά ὁ βασικός λόγος ἦταν ἕνας: ὅτι ἐκτός ἀπό τίς μικρές ἐπαναστατικές ὁμάδες πού ὑπάρχουν σ' ὅλες τίς χῶρες, ὅλος ὁ κόσμος ἦταν ἀποφασισμένος νά ἐμποδίσει τήν ἐπανάσταση στήν Ἰσπανία. Ἰδιαίτερα τό Κομμουνιστικό Κόμμα, μέ τήν Σοβιετική Ἕνωση πίσω του, εἶχε ρίξει ὅλο του τό βάρος ἐναντίον τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ κομμουνιστική θέση ἦταν πώς ἡ ἐπανάσταση σ' αὐτό τό στάδιο ἦταν καταδικασμένη κι ὅτι ὁ στόχος δέν ἔπρεπε νά εἶναι ὁ ἐργατικός ἔλεγχος ἀλλά ἡ ἀστική δημοκρατία. Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε τό γιατί οἱ «φιλελεύθεροι καπιταλιστές» εἶχαν τήν ἴδια γνώμη. Τεράστιες ἐπενδύσεις ξένου κεφαλαί-

ου είχαν γίνει στήν Ἰσπανία. Ἡ Ἑταιρία Μεταφορῶν τῆς Βαρκελώνης, λογουχάρη, ἀντιπροσώπευε 10 ἑκατομμύρια λίρες ἀγγλικοῦ κεφαλαίου· καί στό μεταξύ, τά ἐργατικά συνδικάτα εἶχαν καταλάβει ὅλα τά συγκοινωνιακά μέσα στήν Καταλωνία. Ἄν ἡ ἐπανάσταση προχωροῦσε, δέν θά δινόταν ἀποζημίωση ἤ θά 'ταν πολύ μικρή· ἄν ἐπικρατοῦσε ἡ καπιταλιστική δημοκρατία, οἱ ξένες ἐπενδύσεις θά ἦταν ἐξασφαλισμένες. Κι ἀφοῦ ἡ ἐπανάσταση ἔπρεπε νά συντριβεῖ, ἁπλοποιοῦσε πολύ τά πράγματα τό νά προσποιοῦνται ὅτι δέν ὑπῆρξε ἐπανάσταση. Μέ τόν τρόπο αὐτό, ἡ πραγματική σημασία κάθε γεγονότος μποροῦσε νά καλυφτεῖ· κάθε μετατόπιση δυνάμεως ἀπ' τά ἐργατικά συνδικάτα στήν κεντρική κυβέρνηση μποροῦσε νά παρουσιαστεῖ σάν ἕνα ἀπαραίτητο βῆμα γιά τή στρατιωτική ἀναδιοργάνωση. Ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε ἔτσι, ἦταν ἐξαιρετικά περίεργη. Ἔξω ἀπ' τήν Ἰσπανία, πολύ λίγοι ἄνθρωποι εἶχαν ἀντιληφθεῖ ὅτι γινόταν ἐπανάσταση· μέσα στήν Ἰσπανία κανένας δέν ἀμφέβαλλε γι' αὐτό. Ἀκόμη κι οἱ ἐφημερίδες τοῦ PSUC, πού ἐλέγχονταν ἀπ' τούς κομμουνιστές κι ἦταν λίγο πολύ ἀφοσιωμένες σέ μιά ἀντεπαναστατική πολιτική, μιλοῦσαν γιά τήν «δοξασμένη μας ἐπανάσταση». Στό μεταξύ, ὁ κομμουνιστικός τύπος στίς ξένες χῶρες φώναζε ὅτι δέν ὑπῆρχε πουθενά ἴχνος ἐπανάστασης· ἡ κατάληψη τῶν ἐργοστασίων, ἡ δημιουργία τῶν ἐργατικῶν ἐπιτροπῶν κλπ. δέν εἶχαν συμβεῖ ἤ, ἐναλλακτικά, εἶχαν συμβεῖ, ἀλλά «δέν εἶχαν πολιτική σημασία». Σύμφωνα μέ τήν ἐφημερίδα «Daily Worker» (6 Αὐγούστου 1936) αὐτοί πού λέγανε ὅτι ὁ Ἰσπανικός λαός πολεμοῦσε γιά κοινωνική ἀλλαγή ἤ γιά ὁτιδήποτε ἄλλο ἔξω ἀπ' τήν ἀστική δημοκρατία, ἦταν «ἀπροκάλυπτοι, ἀσυνείδητοι ψεῦτες». Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ὁ Χουάν Λοπέθ, μέλος τῆς κυβέρνησης τῆς Βαλένθια, δήλωσε τόν Φλεβάρη τοῦ 1937 ὅτι «ὁ Ἰσπανικός λαός ἔχυνε τό αἷμα του ὄχι γιά μιά Δημοκρατία καί τό χάρτινο σύνταγμά της,, ἀλλά γιά... μιάν ἐπανάσταση». Ἔτσι φαίνεται ὅτι στούς «ἀπροκάλυπτους ψεῦτες» συμπεριλαβαίνονταν καί μέλη τῆς κυβέρνησης, γιά τήν ὁποία μᾶς καλοῦσαν νά πολεμήσουμε. Μερικές ἀπ' τίς ξένες ἀντιφασιστικές ἐφημερίδες ξέπεσαν ὥς τό ἐπίπεδο τοῦ ἀξιολύπητου ψέματος νά προσποιοῦνται ὅτι οἱ ἐκκλησίες δέχονταν ἐπιθέσεις μόνον ὅταν χρησιμοποιοῦνταν σά φασιστικά ὀχυρά. Στήν πραγματικότητα, οἱ ἐκκλησίες λεηλατήθηκαν παντοῦ καί σάν κάτι τό τελείως φυσικό, γιατί εἶχε γίνει ἀπόλυτα κατανοητό ὅτι ἡ Ἰσπανική Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε μέρος τῆς καπιταλιστικῆς συνωμοσίας. Στούς 6 μῆνες πού ἤμουνα στήν Ἰσπανία, εἶδα μόνο δυό ἀνέπαφες ἐκκλησίες καί μέχρι τόν Ἰούλη τοῦ 1937 περίπου, καμία ἐκκλησία δέν μποροῦσε ν' ἀνοίξει καί νά κάνει λειτουργία, ἐκτός ἀπό κάνα δυό Προτεσταντικές ἐκκλησίες στή Μαδρίτη.

Ἀλλά στό κάτω-κάτω, ἦταν μόνο ἡ ἀρχή μιᾶς ἐπανάστασης, ὄχι μιά ὁλοκληρωμένη κατάσταση. Ἀκόμα κι ὅταν οἱ ἐργάτες, ὁπωσδήποτε στήν Καταλωνία καί πιθανόν κι ἀλλοῦ, εἶχαν τή δύναμη νά τό κάνουν, δέν ἀνάτρεψαν τήν κυβέρνηση, οὔτε τήν ἀντικατάστησαν τελείως. Προφανῶς δέν μποροῦσαν νά τό κάνουν ὅσο ὁ Φράνκο ἦταν «πρό τῶν πυλῶν» καί μερίδα τῆς μικροαστικῆς τάξης μέ τό μέρος τους. Ἡ χώρα βρισκόταν σέ μιά

μεταβατική κατάσταση πού μποροῦσε νά ἐξελιχθεῖ εἴτε πρός τήν κατεύθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ εἴτε νά ξαναγυρίσει σέ μιά συνηθισμένη καπιταλιστική δημοκρατία. Οἱ χωρικοί κρατοῦσαν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς, κι εἶχαν πολλές πιθανότητες νά τήν κρατήσουν, ἐκτός κι ἄν κέρδιζε ὁ Φράνκο· ὅλες οἱ μεγάλες βιομηχανίες εἶχαν κολλεκτιβοποιηθεῖ, ἀλλά τό ἄν θά παράμεναν ἔτσι ἤ θά ξαναγύριζαν στά χέρια τῶν καπιταλιστῶν ἐξαρτιόταν τελικά ἀπό τό ποιά παράταξη θά κέρδιζε τήν ἐξουσία. Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στήν ἀρχή καί ἡ Κεντρική κυβέρνηση καί ἡ Τζενεραλιτάτ τῆς Καταλωνίας (ἡ ἡμιαυτόνομη κυβέρνηση τῆς Καταλωνίας) ἀντιπροσώπευαν τήν ἐργατική τάξη. Ἡ Κυβέρνηση εἶχε ἐπί κεφαλῆς τόν Καμπαλέρο, ἕνα σοσιαλιστή τῆς ἀριστερᾶς, καί περιλάβαινε ὑπουργούς πού ἀντιπροσώπευαν τήν UGT (σοσιαλιστικά συνδικάτα) καί τή CNT (συνδικαλιστικές ἑνώσεις ἐλεγχόμενες ἀπό τούς ἀναρχικούς). Ἡ Καταλάνικη Τζενεραλιτάτ, γιά ἕνα διάστημα εἶχε κυριολεκτικά ἐκτοπιστεῖ ἀπό μιά Ἀντιφασιστική Ἐπιτροπή Ἄμυνας, πού βασικά τήν ἀποτελοῦσαν ἀντιπρόσωποι τῶν συνδικάτων. Ἀργότερα, ἡ Ἐπιτροπή Ἄμυνας* διαλύθηκε καί ἡ Τζενεραλιτάτ ἀναδιοργανώθηκε μέ τέτοιο τρόπο ὥστε ν' ἀντιπροσωπεύσει τά συνδικάτα καί τά διάφορα ἀριστερά κόμματα. Ἀλλά κάθε καινούργιος κυβερνητικός ἀνασχηματισμός ἦταν κι ἕνα ἀκόμα βῆμα πρός τά δεξιά. Πρῶτα διώχτηκε ἀπ' τή Τζενεραλιτάτ τό POUM. 6 μῆνες ἀργότερα, ὁ Καμπαλέρο ἀντικαταστάθηκε ἀπ' τόν δεξιό σοσιαλιστή Νεγκρίν· λίγο ἀργότερα ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τήν Κυβέρνηση κι ἡ CNT. Μετά ἦρθε ἡ σειρά τῆς UGT· στή συνέχεια ἡ CNT διώχτηκε ἀπ' τή Τζενεραλιτάτ. Τελικά, ἕνα χρόνο μετά τό ξέσπασμα τοῦ πολέμου καί τῆς ἐπανάστασης, εἶχε ἀπομείνει μιά κυβέρνηση πού τήν ἀποτελοῦσαν ἀποκλειστικά Σοσιαλιστές τῆς δεξιᾶς, Φιλελεύθεροι, καί Κομμουνιστές.

Ἡ γενική στροφή πρός τά Δεξιά χρονολογεῖται ἀπό τόν Ὀκτώβρη-Νοέμβρη τοῦ 1936 περίπου, ὅταν ἡ ΕΣΣΔ ἄρχισε νά προμηθεύει ὅπλα στήν κυβέρνηση κι ἡ ἐξουσία ἄρχισε νά περνάει ἀπ' τούς Ἀναρχικούς στούς Κομμουνιστές. Ἐκτός ἀπό τήν ΕΣΣΔ καί τό Μεξικό, καμιά ἄλλη κυβέρνηση δέν ἔδειξε διάθεση νά βοηθήσει τήν κυβέρνηση, καί τό Μεξικό, γιά εὐνόητους λόγους, δέν μποροῦσε νά προμηθεύει ὅπλα σέ μεγάλες ποσότητες. Συνακόλουθα, οἱ Ρῶσοι μποροῦσαν νά ὑπαγορεύουν ὅρους. Πολύ λίγες ἀμφιβολίες ὑπάρχουν ὅτι αὐτοί οἱ ὅροι ἦταν στήν οὐσία «ἐμποδίστε τήν ἐπανάσταση ἤ δέν παίρνετε ὅπλα» κι ὅτι ἡ πρώτη κίνηση, ἡ ἐκδίωξη τοῦ POUM ἀπό τήν Καταλάνικη Τζενεραλιτάτ ἔγινε κατόπιν ὁδηγιῶν τῆς ΕΣΣΔ. Ἔχουν ἀρνηθεῖ ὅτι ἀσκήθηκε ὁποιαδήποτε ἄμεση πίεση ἀπό τήν Ρωσική κυβέρνηση, ἀλλά αὐτό τό σημεῖο δέν ἔχει καί τόση σημασία, γιατί

---

* Κεντρική Ἐπιτροπή τῶν Ἀντιφασιστικῶν Πολιτοφυλακῶν: Οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκλέγονταν σ' ἀναλογία μέ τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τῶν ὀργανώσεών τους. 9 ἀντιπρόσωποι ἐκπροσωποῦσαν τά ἐργατικά συνδικάτα, 3 ἀντιπροσώπευαν τά φιλελεύθερα κόμματα τῆς Καταλωνίας καί 2 ἀντιπροσώπευαν τά διάφορα Μαρξιστικά κόμματα (POUM, Κομμουνιστές καί ἄλλοι).

μπορούμε νά πούμε μέ βεβαιότητα ότι τά κομμουνιστικά κόμματα στίς διάφορες χώρες ἀκολουθοῦν τή ρωσική πολιτική καί κανείς δέν ἀρνήθηκε ὅτι τό Κομμουνιστικό κόμμα ἦταν ἐκεῖνο πού κινήθηκε κυρίως ἐνάντια στό POUM, ἀργότερα ἐνάντια στούς Ἀναρχικούς καί στούς Σοσιαλιστές πού ἀκολουθοῦσαν τόν Καμπαλέρο καί, γενικά, ἐνάντια στήν ἐπαναστατική πολιτική. Ἀπ' τή στιγμή πού ἄρχισε νά παρεμβαίνει ἡ ΕΣΣΔ ὁ θρίαμβος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἦταν ἐξασφαλισμένος. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὑπῆρχε εὐγνωμοσύνη πρός τήν ΕΣΣΔ, γιά τά ὅπλα καί τό γεγονός ὅτι τό Κομμουνιστικό Κόμμα, εἰδικά μετά τήν ἄφιξη τῆς Διεθνοῦς Ταξιαρχίας, φαινόταν ἱκανό νά κερδίσει τόν πόλεμο, ἦταν πράγματα πού αὔξησαν τό γόητρο τῶν Κομμουνιστῶν. Δεύτερο, τά ρωσικά ὅπλα διοχετεύονταν διαμέσου τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί τῶν συμμάχων του, οἱ ὁποῖοι φρόντιζαν νά δώσουν ὅσο τό δυνατόν λιγότερα στούς πολιτικούς τους ἀντιπάλους.* Τρίτον, μέ τό νά διακηρύσσουν μιά μή ἐπαναστατική πολιτική, οἱ Κομμουνιστές μπόρεσαν νά συσπειρώσουν ὅλους ἐκείνους πού εἶχαν φοβίσει οἱ ἐξτρεμιστές. Ἦταν εὔκολο, λογουχάρη, νά συγκεντρώσουν γύρω τους τούς πιό πλούσιους χωρικούς ἐνάντια στήν πολιτική τῆς κολλεκτιβοποίησης τῶν ἀναρχικῶν. Ὁ ἀριθμός τῶν κομματικῶν μελῶν αὐξήθηκε σημαντικά μέ τήν εἰσροή ἀτόμων ἀπ' τίς μεσαῖες τάξεις — καταστηματάρχες, κρατικοί ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ, εὐκατάστατοι χωρικοί, κλπ. Ὁ πόλεμος ἦταν στήν πραγματικότητα ἕνας τριμέτωπος ἀγώνας. Ὁ πόλεμος ἐνάντια στόν Φράνκο ἔπρεπε νά συνεχιστεῖ, ἀλλά παράλληλα, σκοπός τῆς κυβέρνησης ἦταν νά ξαναπάρει ὅση ἐξουσία ἀπόμενε στά χέρια τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων. Αὐτό ἔγινε μέ μιά σειρά μικρῆς κλίμακας ἐπιχειρήσεων — μιά πολιτική ἀπό «τσιμπήματα καρφίτσας», ὅπως τήν ὀνόμασε κάποιος — καί σέ γενικές γραμμές πολύ ἔξυπνα. Δέν ὑπῆρξε καμιά γενική καί ὁλοφάνερη ἀντεπαναστατική κίνηση κι ὥς τό Μάη τοῦ 1937 σχεδόν καθόλου ἀνάγκη νά χρησιμοποιήσουν βία. Μποροῦσαν πάντα νά γονατίσουν τούς ἐργάτες μ' ἕνα ἐπιχείρημα πού εἶναι σχεδόν ὁλοφάνερο γιά νά χρειάζεται νά τό ἀναπτύξουμε: «ἄν δέν κάνεις αὐτό, ἐκεῖνο, καί τό ἄλλο, θά χάσουμε τόν πόλεμο». Περιττό νά πούμε ὅτι σέ κάθε περίπτωση ἡ στρατιωτική κατάσταση φαινόταν ν' ἀπαιτεῖ νά ἐγκαταλείψουν οἱ ἐργάτες κάτι πού μόνοι τους εἶχαν κερδίσει τό 1936. Ἀλλά τό ἐπιχείρημα δέν μποροῦσε νά μήν πιάσει, γιατί τό νά χάσουν τόν πόλεμο ἦταν τό τελευταῖο πού ἐπιθυμοῦσαν τά ἐπαναστατικά κόμματα· ἄν χανόταν ὁ πόλεμος, ἡ Δημοκρατία κι ἡ Ἐπανάσταση, ὁ Σοσιαλισμός κι ὁ Ἀναρχισμός θά γίνονταν λέξεις δίχως περιεχόμενο. Οἱ Ἀναρχικοί, τό μόνο ἐπαναστατικό κόμμα πού ἦταν ἀρκετά μεγάλο γιά νά παίζει κάποιο ρόλο, ἀναγκάζονταν νά ὑποχωροῦν σ' ὅλα τά σημεῖα. Ἡ πορεία τῆς κολλεκτιβοποίησης ἀνακόπηκε, οἱ τοπι-

* Αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού τόσο λίγα Ρώσικα ὅπλα ἔφταναν στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας, ὅπου τά στρατεύματα ἀποτελοῦνταν βασικά ἀπό Ἀναρχικούς. Ὥς τόν Ἀπρίλη τοῦ 1937, τό μόνο Ρώσικο ὅπλο πού εἶδα — ἔξω ἀπό μερικά ἀεροπλάνα πού μπορεῖ νά ἦταν, μπορεῖ καί ὄχι, ρωσικά — ἦταν ἕνα καί μοναδικό ὁπλοπολυβόλο.

κές ἐπιτροπές διαλύθηκαν, τά ἐργατικά περίπολα καταργήθηκαν κι ἡ προπολεμική ἀστυνομία, ἐνισχυμένη σέ μεγάλο βαθμό καί πολύ βαριά ὁπλισμένη, ἀποκαταστήθηκε κι ἡ κυβέρνηση πῆρε ὑπό τόν ἔλεγχό της διάφορες νευραλγικές βιομηχανίες πού ἐλέγχονταν ἀπ' τά ἐργατικά συνδικάτα (ἡ κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου τῆς Βαρκελώνης, πού ὁδήγησε στίς μάχες τοῦ Μάη, ἦταν ἕνα ἐπεισόδιο σ' αὐτή τή διαδικασία). Τελικά, καί τό πιό σπουδαῖο ἀπ' ὅλα, οἱ ἐργατικές πολιτοφυλακές, πού στηρίζονταν στά ἐργατικά συνδικάτα, διαλύθηκαν κι ἐνσωματώθηκαν στό νέο Λαϊκό Στρατό, ἕνα μή-πολιτικό στρατό, πού ἦταν ὀργανωμένος πάνω σέ μισοαστικές βάσεις μέ διαφοροποιημένους μισθούς, μιά προνομιούχα κάστα ἀξιωματικῶν, κλπ., κλπ. Στίς ειδικές συνθῆκες πού ὑπῆρχαν, αὐτό ἦταν τό πραγματικά ἀποφασιστικό βῆμα. Στήν Καταλωνία πραγματοποιήθηκε ἀργότερα ἀπ' ὅ,τι ὁπουδήποτε ἀλλοῦ, γιατί τά ἐπαναστατικά κόμματα ἦταν ἐκεῖ πιό ἰσχυρά. Ἦταν φανερό ὅτι ἡ μόνη ἐγγύηση πού θά μποροῦσαν νά 'χουν οἱ ἐργάτες γιά νά διατηρήσουν τίς κατακτήσεις τους, ἦταν νά κρατήσουν κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχό τους μερικές ἀπ' τίς ἔνοπλες δυνάμεις. Ὅπως συνήθως, ἡ διάλυση τῶν Πολιτοφυλακῶν ἔγινε στ' ὄνομα τῆς στρατιωτικῆς ἀποτελεσματικότητας, καί κανείς δέν ἀρνιόταν ὅτι χρειαζόταν μιά συνολική ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ. Θά 'ταν, ὅμως, δυνατό ν' ἀναδιοργανωθοῦν οἱ πολιτοφυλακές καί νά γίνουν πιό ἀποτελεσματικές, δίχως νά πάψουν νά βρίσκονται κάτω ἀπ' τόν ἄμεσο ἔλεγχο τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων· ὁ κύριος στόχος τῆς ἀλλαγῆς ἦταν νά σιγουρευτοῦν ὅτι οἱ ἀναρχικοί δέν θά εἶχαν δικό τους στρατό. Ἐπιπλέον, τό δημοκρατικό πνεῦμα τῶν πολιτοφυλακῶν τίς ἔκανε φυτώρια ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν. Οἱ Κομμουνιστές τό γνώριζαν αὐτό πολύ καλά καί καταφέρονταν συνέχεια καί μέ μανία κατά τοῦ POUM καί τῆς ἀναρχικῆς ἀρχῆς τοῦ ἴσου μισθοῦ γιά ὅλους τούς βαθμούς. Μιά γενική «ἀστικοποίηση», μιά σκόπιμη καταστροφή τοῦ ἐξισωτικοῦ πνεύματος τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἐπανάστασης, διαδραματιζόταν τώρα. Συνέβαιναν ὅλα τόσα γρήγορα, ὥστε ἄνθρωποι πού ἔκαναν ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις στήν Ἰσπανία σέ διαστήματα λίγων μηνῶν, εἶχαν δηλώσει ὅτι τούς φαινόταν ὅτι δέν ἐπισκέπτονταν κάν τήν ἴδια χώρα. Αὐτό πού γιά ἕνα διάστημα κι ἐπιφανειακά μᾶς φαινόταν ὅτι εἶναι ἕνα ἐργατικό κράτος, ἄλλαζε μπροστά στά μάτια μας σέ μιά ἀστική δημοκρατία, μέ τό συνηθισμένο διαχωρισμό ἀνάμεσα σέ πλούσιους καί φτωχούς. Τό φθινόπωρο τοῦ 1937 ὁ «σοσιαλιστής» Νεγκρίν δήλωνε στούς δημόσιους λόγους του «σεβόμαστε τήν ἀτομική ἰδιοκτησία», καί μέλη τῶν Κορτές*, πού στήν ἀρχή τοῦ πολέμου εἶχαν φύγει ἀπό τήν Ἰσπανία γιατί τούς ὑποπτεύονταν γιά φιλοφασίστες, εἶχαν ἀρχίσει νά ἐπιστρέφουν πίσω.

Εἶναι εὔκολο νά καταλάβει κανείς τήν ὅλη διαδικασία ἄν πάρει ὑπόψη του τήν προσωρινή συμμαχία πού ἀναγκάζονται νά συνάψουν, μερικές φορές, κάτω ἀπ' τήν πίεση τοῦ φασισμοῦ, οἱ ἀστοί κι οἱ ἐργάτες. Αὐτή ἡ συμμαχία, γνωστή σάν Λαϊκό Μέτωπο, εἶναι, βασικά, μιά συμμαχία ἐχθρῶν

* Σ.τ.Μ. Τοῦ Κοινοβουλίου.

καί φαίνεται πιθανό ὅτι πρέπει πάντα νά καταλήγει μέ τόν ἕνα συνέταιρο νά καταπίνει τόν ἄλλο. Τό μόνο ἀπρόβλεπτο χαρακτηριστικό στήν Ισπανική κατάσταση — κι ἔξω ἀπ' τήν Ἱσπανία ἔχει προκαλέσει τεράστια σύγχυση καί παρεξήγηση — εἶναι ὅτι ἀνάμεσα στά κόμματα πού ἦταν μέ τό μέρος τῆς κυβέρνησης, οἱ Κομμουνιστές βρισκόντουσαν ὄχι στήν ἄκρα ἀριστερά, ἀλλά στήν ἄκρα δεξιά. Στήν πραγματικότητα, αὐτό δέν θά 'πρεπε νά ἐκπλήσσει, γιατί ἡ στρατηγική τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀλλοῦ, ἰδιαίτερα στή Γαλλία, ἔχει ἀφήσει νά φανεῖ ξεκάθαρα ὅτι ὁ ἐπίσημος κομμουνισμός πρέπει νά θεωρεῖται, τουλάχιστον πρός τό παρόν, σά μιά ἀντεπαναστατική δύναμη. Ἡ ὅλη πολιτική τῆς Κομιντέρν εἶναι τώρα ὑποταγμένη (δικαιολογημένα, ἄν πάρουμε ὑπόψη τήν παγκόσμια κατάσταση) στήν ὑπεράσπιση τῆς ΕΣΣΔ, πού ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα σύστημα στρατιωτικῶν συμμαχιῶν. Εἰδικότερα ἡ ΕΣΣΔ ἔχει συμμαχία μέ τή Γαλλία, μία καπιταλιστική, ἰμπεριαλιστική χώρα. Ἡ συμμαχία εἶναι σχεδόν ἄχρηστη γιά τήν ΕΣΣΔ, ἄν ὁ γαλλικός καπιταλισμός δέν εἶναι ἰσχυρός, γι' αὐτό τό λόγο, ἡ πολιτική τῶν Κομμουνιστῶν στή Γαλλία πρέπει νά εἶναι ἀντεπαναστατική. Αὐτό δέν σημαίνει μόνο ὅτι οἱ Γάλλοι κομμουνιστές προχωροῦν τώρα μέ βῆμα πίσω ἀπό τή Γαλλική σημαία καί τραγουδοῦν τή Μασσαλιώτιδα, ἀλλά, κάτι ἀκόμα πιό σημαντικό, ἔχουν ἀναγκαστεῖ νά σταματήσουν κάθε ἀποτελεσματική ἀγκιτάτσια στίς Γαλλικές ἀποικίες. Ἔχουν περάσει λιγότερο ἀπό τρία χρόνια ἀπό τότε πού ὁ Τορρέζ, ὁ γενικός γραμματέας τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, δήλωνε ὅτι οἱ Γάλλοι ἐργάτες δέν θ' ἄφηναν ποτέ νά τούς ξεγελάσουν καί νά πολεμήσουν ἐνάντια στούς γερμανούς συντρόφους τους*. Τώρα εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιό φλογερούς πατριῶτες τῆς Γαλλίας. Τό στοιχεῖο πού βοηθάει νά καταλάβουμε τήν συμπεριφορά τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος σ' ὁποιαδήποτε χώρα, εἶναι οἱ στρατιωτικές σχέσεις αὐτῆς τῆς χώρας, τωρινές ἤ πιθανές, μέ τήν ΕΣΣΔ. Στήν Ἀγγλία, λογουχάρη, ἡ κατάσταση εἶναι ἀκόμα ἀβέβαιη, γι' αὐτό τό λόγο τό Ἀγγλικό Κομμουνιστικό Κόμμα εἶναι ἀκόμα ἐχθρικό ἀπέναντι στήν ἐθνική κυβέρνηση, καί φαινομενικά, ἀντιτίθεται στόν ἐπανεξοπλισμό. Ἄν ὅμως, ἡ Μεγάλη Βρετανία συνάψει συμμαχία ἤ στρατιωτική συμφωνία μέ τήν ΕΣΣΔ, ὁ Ἄγγλος Κομμουνιστής, ὅπως κι ὁ Γάλλος Κομμουνιστής, δέν θά ἔχει ἄλλη ἐκλογή ἔξω ἀπ' τό νά γίνει καλός πατριώτης καί ἰμπεριαλιστής. Ὑπάρχουν ἤδη προμηνύματα γι' αὐτό. Στήν Ἱσπανία, ἡ Κομμουνιστική «γραμμή» ἐπηρεάστηκε ἀναμφίβολα ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἡ Γαλλία, σύμμαχος τῆς ΕΣΣΔ, δέν θά 'βλεπε μέ καλό μάτι ἕνα ἐπαναστατικό γείτονα καί θά κινοῦσε οὐρανό καί γῆ γιά νά ἐμποδίσει τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἱσπανικοῦ Μαρόκου. Ἡ ἐφημερίδα «Daily Mail,» μέ τά παραμύθια της γιά τήν κόκκινη ἐπανάσταση πού χρηματοδοτήθηκε ἀπ' τή Μόσχα, ἦταν πιό λαθεμένη ἀπ' ὅ,τι συνήθως. Στήν πραγματικότητα, ἦταν οἱ Κομμουνιστές, πιό πολύ ἀπό κάθε ἄλλον, πού ἐμπόδισαν τήν ἐπανάσταση στήν Ἱσπανία. Ἀργότερα, ὅταν οἱ δεξιές δυνάμεις εἶχαν τόν πλήρη ἔλεγχο τῆς

* Στό Κοινοβούλιο, τό Μάρτη τοῦ 1935.

κατάστασης, οἱ Κομμουνιστές δείξανε ὅτι ἦταν πρόθυμοι νά προχωρήσουν πολύ πιότερο ἀπ' τούς φιλελεύθερους στό νά κυνηγήσουν τούς ἐπαναστατικούς ἡγέτες*.

Προσπάθησα νά σκιαγραφήσω τήν γενική πορεία τῆς ἱσπανικῆς ἐπανάστασης τόν πρῶτο χρόνο, γιατί αὐτό διευκολύνει τήν κατανόηση τῆς κατάστασης σέ ὁποιαδήποτε δοσμένη στιγμή. Δέν θέλω ὅμως νά ὑπαινιχθῶ ὅτι τόν Φλεβάρη εἶχα ὅλες αὐτές τίς γνῶμες, πού διαφαίνονται σ' ὅσα ἔγραψα πιό πάνω. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, αὐτά πού μέ διαφώτισαν πιότερο, δέν εἶχαν συμβεῖ ἀκόμη, κι ἄλλωστε, οἱ συμπάθειές μου ἦταν κάτα κάποιο τρόπο διαφορετικές ἀπ' ὅ,τι εἶναι τώρα. Αὐτό συνέβαινε ἐν μέρει ἐπειδή ἡ πολιτική πλευρά τοῦ πολέμου μέ κούραζε καί φυσικά ἀντιδροῦσα στίς γνῶμες πού ἄκουγα περισσότερο, δηλαδή στήν ἄποψη τοῦ POUM-ILP. Οἱ Ἄγγλοι, μέ τούς ὁποίους ὡς ἐπί τό πλεῖστον βρισκόμουνα, ἦταν μέλη τοῦ ILP μέ μερικά μέλη τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος μεταξύ τους κι οἱ πιότεροι εἶχαν καλύτερη πολιτική μόρφωση ἀπό μένα. Βδομάδες ἀτέλειωτες, στή διάρκεια τῆς ἀνιαρῆς περιόδου πού τίποτα δέν συνέβαινε γύρω ἀπ' τή Χουέσκα, ἔβρισκα τόν ἑαυτό μου στό κέντρο μιᾶς πολιτικῆς συζήτησης πού δέν τέλειωνε οὐσιαστικά ποτέ. Μές στό βρωμερό, γεμάτον ρεύματα στάβλο τοῦ ἀγροκτήματος, ὅπου εἴχαμε καταλύσει, μές στήν ἀποπνικτική μαυρίλα τῶν ὀρυγμάτων, πίσω ἀπ' τό παραπέτο τίς παγωμένες ὧρες τῆς νύχτας, οἱ συγκρουόμενες «γραμμές» τῶν κομμάτων συζητιόνταν ξανά καί ξανά. Ἀνάμεσα στούς Ἱσπανούς συνέβαινε τό ἴδιο κι οἱ πιότερες ἐφημερίδες πού βλέπαμε ἔκαναν τή διακομματική διαμάχη κύριο χαρακτηριστικό τους. Θά 'πρεπε νά ἦταν κανείς κουφός ἤ ἠλίθιος γιά νά μήν σχηματίσει μιά ἰδέα γιά τό τί ἀντιπροσώπευαν τά διάφορα κόμματα.

Ἀπό τήν ἄποψη τῆς πολιτικῆς θεωρίας, μόνο 3 κόμματα ἦταν σημαντικά, τό PSUC, τό POUM καί ἡ CNT-FAI, πού χαρακτηρίζονταν γενικά σάν ἀναρχικοί. Παίρνω πρῶτα τό PSUC, ἀφοῦ ἦταν καί τό πιό σημαντικό. Ἦταν τό κόμμα πού τελικά θριάμβευσε κι ἀκόμα κι αὐτή τήν ἐποχή, γιά τήν ὁποία μιλάω, ἦταν φανερό ὅτι βρισκόταν σέ ἄνοδο.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξηγήσω πώς ὅταν μιλᾶμε γιά τήν «γραμμή» τοῦ PSUC, ἐννοοῦμε τή γραμμή τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Τό PSUC ἦταν τό Σοσιαλιστικό Κόμμα τῆς Καταλωνίας. Εἶχε σχηματιστεῖ στήν ἀρχή τοῦ πολέμου ἀπό τή συγχώνευση διαφόρων Μαρξιστικῶν Κομμάτων, συμπεριλαμβανόμενου καί τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Καταλωνίας, ἀλλά τώρα εἶχε περάσει ὁλοκληρωτικά κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχο τῶν Κομμουνιστῶν καί συνδεόταν μέ τήν Τρίτη Διεθνή. Σέ ἄλλα μέρη τῆς Ἱσπανίας δέν εἶχε διαδραματιστεῖ καμιά τυπική ἑνοποίηση μεταξύ Κομμουνιστῶν καί Σοσιαλιστῶν, ἀλλά μποροῦσε παντοῦ νά παρατηρηθεῖ μιά

* Γιά τήν καλύτερη ἔκθεση τῆς ἀλληλεπίδρασης μεταξύ τῶν κομμάτων τοῦ Κυβερνητικοῦ στρατοπέδου, βλέπε τόν «Ἱσπανικό Στίβο», τοῦ Φράντς Μποργκενάου. Αὐτό εἶναι, παρεπιπτόντως, τό καλύτερο βιβλίο πού ἔχει ὥς τώρα κυκλοφορήσει γιά τόν Ἱσπανικό πόλεμο.

ταυτότητα στίς θέσεις τῶν Κομμουνιστῶν καί τῶν Δεξιῶν Σοσιαλιστῶν. Σέ γενικές γραμμές τό PSUC, ἦταν τό πολιτικό ὄργανο τῆς UGT, τῶν σοσιαλιστικῶν ἐργατικῶν συνδικάτων. Τώρα, σ' ὅλη τήν Ἰσπανία, τά συνδικάτα αὐτά ἀριθμοῦν γύρω στό ἑνάμιση ἑκατομμύριο μέλη. Συμπεριλάβαιναν μεγάλα τμήματα χειρωνακτικῶν ἐργατῶν, ἀλλά μετά τό ξέσπασμα τοῦ πολέμου εἶχαν ἐνισχυθεῖ ἀπό μεγάλη εἰσροή μελῶν πού προέρχονταν ἀπ' τή μικροαστική τάξη, γιατί τίς πρῶτες «ἐπαναστατικές» μέρες, κάθε λογῆς ἄνθρωποι τό εἶχαν βρεῖ χρήσιμο νά γίνουν μέλη εἴτε τῆς UGT εἴτε τῆς CNT. Οἱ χαρακτῆρες τῶν δύο αὐτῶν Ὀργανώσεων ἦταν κάπως συγκεχυμένοι, ἀλλά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ CNT ἦταν πιό ξεκάθαρα μιά ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἄρα τό PSUC, ἦταν κόμμα πού ἀποτελούνταν ἐν μέρει ἀπό ἐργάτες κι ἐν μέρει ἀπό μικροαστούς — καταστηματάρχες, δημόσιους ὑπάλληλους καί πλούσιους χωρικούς.

Ἡ «γραμμή» τοῦ PSUC τήν ὁποία κήρυσσε ὁ κομμουνιστικός καί φιλοκομμουνιστικός Τύπος σ' ὅλο τόν κόσμο, ἦταν περίπου αὐτή:

«Τίποτ' ἄλλο δέν ἔχει σημασία πρός τό παρόν ἀπ' τό νά κερδίσουμε τόν πόλεμο. Χωρίς νίκη στόν πόλεμο ὅλα τ' ἄλλα εἶναι χωρίς νόημα. Γι' αὐτό τό λόγο δέν εἶναι κατάλληλη ἡ στιγμή νά μιλᾶμε γιά τή συνέχιση τῆς ἐπανάστασης. Δέν πρέπει ν' ἀποξενώσουμε τούς χωρικούς πιέζοντάς τους νά δεχτοῦν τήν κολλεκτιβοποίηση, καί δέν πρέπει νά τρομάξουμε τίς μεσαῖες τάξεις πού πολεμᾶνε μέ τό μέρος μας. Πάνω ἀπ' ὅλα, γιά χάρη τῆς ἀποτελεσματικότητας, θά πρέπει νά καταργήσουμε τό ἐπαναστατικό χάος. Πρέπει νά ἔχουμε μιά ἰσχυρή Κεντρική Κυβέρνηση ἀντί γιά τοπικές ἐπιτροπές, καί πρέπει νά ἔχουμε ἕναν σωστά ἐκπαιδευμένο κι ἐντελῶς «στρατιωτικοποιημένο» στρατό, κάτω ἀπό ἑνιαία διοίκηση. Ἡ προσκόλληση στά ὑπολείμματα τοῦ ἐργατικοῦ ἐλέγχου καί τό παπαγάλισμα ἐπαναστατικῶν φράσεων εἶναι χειρότερο ἀπό ἄχρηστο. Δέν εἶναι μόνο ἀρνητικό, ἀλλά καί ἀντεπαναστατικό, γιατί ὁδηγεῖ σέ διαιρέσεις πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον μας ἀπ' τούς φασίστες. Σ' αὐτό τό στάδιο δέν πολεμᾶμε γιά Δικτατορία τοῦ Προλεταριάτου, πολεμᾶμε γιά τήν Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Ὅποιος προσπαθεῖ νά μετατρέψει τόν ἐμφύλιο πόλεμο σέ κοινωνική ἐπανάσταση, παίζει τό παιχνίδι τῶν φασιστῶν κι εἶναι οὐσιαστικά, ἔστω κι ἄν δέν ἔχει τήν πρόθεση, προδότης».

Ἡ «γραμμή» τοῦ POUM ἦταν διαφορετική ἀπ' αὐτό σ' ὅλα τά σημεῖα, ἐκτός ἀπ' τή σημασία τοῦ νά κερδίσουμε τόν πόλεμο, φυσικά. Τό POUM ἦταν ἕνα ἀπό κεῖνα τά διαφωνοῦντα Κομμουνιστικά Κόμματα, πού εἶχαν ἐμφανισθεῖ σέ πολλές χῶρες τά τελευταῖα λίγα χρόνια σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίθεσης πρός τόν «Σταλινισμό», δηλαδή τῆς ἀλλαγῆς, πραγματικῆς ἤ φαινομενικῆς, στήν Κομμουνιστική πολιτική. Ἀποτελούνταν ἐν μέρει ἀπό πρώην Κομμουνιστές κι ἐν μέρει ἀπό ἕνα παλιότερο κόμμα, τήν Ἕνωση Ἐργατῶν καί Χωρικῶν. Ἀριθμητικά ἦταν ἕνα μικρό κόμμα*,

* Οἱ ἀριθμοί γιά τά μέλη τοῦ POUM εἶχαν δοθεῖ ὡς ἑξῆς: Ἰούλης 1936, 10 χιλιάδες, Δεκέμβρης 1936, 70 χιλιάδες, Ἰούνης 1937, 40 χιλιάδες. Ἀλλά αὐτά τά

δίχως μεγάλη ἐπιρροή ἔξω ἀπ' τήν Καταλωνία, κι ἡ κυρία σημασία του, προερχόταν ἀπ' τό γεγονός ὅτι περιλάβαινε ἕνα ἀσυνήθιστα ὑψηλό ποσοστό πολιτικά συνειδητοποιημένων μελῶν. Στή Καταλωνία, τό κύριο προπύργιό του ἦταν ἡ Λερίντα. Δέν ἀντιπροσώπευε καμιά Ὁμοσπονδία ἐργατικῶν συνδικάτων. Οἱ πιότεροι πολιτοφύλακες τοῦ POUM ἦταν μέλη τῆς CNT, ἀλλά τά πραγματικά μέλη τοῦ κόμματος ἀνῆκαν γενικά στήν UGT. Ὡστόσο, μόνο στή CNT εἶχε κάποια ἐπιρροή τό POUM. Ἡ «γραμμή» τοῦ POUM ἦταν σέ γενικές γραμμές ἡ ἀκόλουθη:

«Εἶναι ἀνοησία νά λέμε ὅτι θ' ἀντιταχθοῦμε στό Φασισμό μέ τήν ἀστική «Δημοκρατία». Ἡ ἀστική «Δημοκρατία» δέν εἶναι παρά μόνο μιά ἄλλη ὀνομασία τοῦ καπιταλισμοῦ, τό ἴδιο κι ὁ Φασισμός. Τό νά πολεμᾶς τόν Φασισμό γιά χάρη τῆς «Δημοκρατίας» εἶναι σά νά πολεμᾶς ἕνα εἶδος καπιταλισμοῦ γιά χάρη ἑνός ἄλλου εἴδους, πού μπορεῖ νά μετατραπεῖ στό πρῶτο ὁποιαδήποτε στιγμή. Ἡ μόνη πραγματική ἐναλλαγή στό Φασισμό εἶναι ὁ ἐργατικός ἔλεγχος. Ὁποιοσδήποτε μικρότερος στόχος ἀπ' αὐτόν ἤ θά δώσει τή νίκη στόν Φράνκο, ἤ, στήν καλύτερη περίπτωση, θά ἐπιτρέψει στόν Φασισμό νά εἰσχωρήσει ἀπό τήν πίσω πόρτα. Στό μεταξύ, οἱ ἐργάτες πρέπει νά κρατᾶνε μέ τά δόντια κάθε τι πού ἔχουν κερδίσει. Ἄν ὑποχώρουν καί παραχωρήσουν ὁτιδήποτε στήν μισο-ἀστική κυβέρνηση, μποροῦν νά 'ναι σίγουροι ὅτι θά τούς ξεγελάσουν. Οἱ ἐργατικές πολιτοφυλακές κι οἱ ἀστυνομικές δυνάμεις πρέπει νά διατηρήσουν τήν ἀρχική τους μορφή καί ν' ἀντισταθοῦν σέ κάθε προσπάθεια «ἀστικοποίησής» τους. Ἄν οἱ ἐργάτες δέν ἐλέγχουν τίς ἔνοπλες δυνάμεις, τότε οἱ ἔνοπλες δυνάμεις θά ἐλέγχουν τούς ἐργάτες. Ὁ πόλεμος κι ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀδιαχώριστα».

Εἶναι λιγότερο εὔκολο νά καθορίσει κανείς τήν ἄποψη τῶν ἀναρχικῶν. Ἄλλωστε, ὁ γενικός χαρακτηρισμός «Ἀναρχικοί», χρησιμοποιεῖται γιά νά καλύψει ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων μέ μεγάλη ποικιλία ἀντιλήψεων. Ἡ τεράστια ὁμοσπονδία συνδικάτων πού σχηματίζει τό CNT, μέ γύρω στά δύο ἑκατομμύρια μέλη συνολικά, εἶχε γιά πολιτικό της ὄργανο τή FAI, μιά πραγματικά ἀναρχική ὀργάνωση. Ἀλλά, ἀκόμα καί τά μέλη τῆς FAI, ἄν καί πάντα ἐπηρεασμένοι, ὅπως ἴσως οἱ πιότεροι Ἰσπανοί, ἀπ' τήν ἀναρχική φιλοσοφία, δέν ἦταν ἀναγκαστικά ἀναρχικοί μέ τήν καθαρή ἔννοια τῆς λέξης. Ἰδιαίτερα ἀπ' τήν ἀρχή τοῦ πολέμου εἶχαν προχωρήσει πιότερο πρός τή κατεύθυνση τοῦ κοινοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐπειδή οἱ συνθῆκες τούς εἶχαν ἀναγκάσει νά πάρουν μέρος στή συγκεντρωτική διοίκηση κι ἀκόμα νά καταπατήσουν ὅλες τους τίς ἀρχές μέ τό νά μποῦν στή κυβέρνηση. Μολοντοῦτο, ξεχώριζαν βασικά ἀπ' τούς Κομμουνιστές στό βαθμό πού, ὅπως καί τό POUM, στόχευαν στόν ἐργατικό ἔλεγχο κι ὄχι στή κοινοβουλευτική

στοιχεῖα προέρχονται ἀπό πηγές τοῦ POUM· ἕνας ἐχθρικός ὑπολογισμός πιθανόν θά διαιροῦσε διά τοῦ 4. Τό μόνο πράγμα πού μπορεῖ κανείς νά πεῖ μέ σιγουριά γιά τά μέλη τῶν ἰσπανικῶν πολιτικῶν κομμάτων εἶναι ὅτι κάθε κόμμα παρουσίαζε διογκωμένο τόν ἀριθμό τῶν μελῶν του.

δημοκρατία. Δεχόνταν τό σύνθημα τοῦ POUM «ὁ πόλεμος κι ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀδιαχώριστοι», ἄν κι ἦταν λιγότερο δογματικοί πάνω σ' αὐτό. Σέ γενικές γραμμές, ἡ CNT-FAI ὑποστήριζε: 1) Τόν ἄμεσο ἔλεγχο τῆς βιομηχανίας ἀπ' τούς ἐργάτες πού ἀσχολούνταν σέ κάθε κλάδο της, π.χ. στίς συγκοινωνίες, στήν ὑφαντουργία, κτλ. 2) Κυβέρνηση μέ τοπικές ἐπιτροπές κι ἀντίσταση σέ κάθε εἶδος συγκεντρωτικοῦ αὐταρχισμοῦ. 3) Ἀδιάλλαχτη ἐχθρότητα πρός τήν ἀστική τάξη καί τήν Ἐκκλησία. Τό τελευταῖο αὐτό σημεῖο, ἄν καί ἦταν τό λιγότερο ξεκαθαρισμένο, ἦταν καί τό πιό σπουδαῖο. Οἱ ἀναρχικοί ἦταν τό ἀντίθετο τῆς πλειοψηφίας τῶν λεγόμενων ἐπαναστατῶν στό βαθμό πού, ἄν κι οἱ ἀρχές τους ἦταν κάπως ἀσαφεῖς, τό μίσος τους γιά τά προνόμια καί τήν ἀδικία ἦταν ὁλότελα αὐθεντικό. Ἀπό φιλοσοφική ἄποψη, ὁ Κομμουνισμός κι ἡ Ἀναρχία εἶναι ἄκρως ἀντίθετα. Ἀπό πρακτική ἄποψη — δηλ. ὡς πρός τή μορφή τῆς κοινωνίας πού ἔχουν σά στόχο — ἡ διαφορά βρίσκεται στίς μεθόδους, πού εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστες. Οἱ Κομμουνιστές ρίχνουν ὅλο τό βάρος στό συγκεντρωτισμό καί τήν ἀποδοτικότητα, ἐνῶ οἱ Ἀναρχικοί στήν ἐλευθερία καί τήν ἰσότητα. Ὁ Ἀναρχισμός ἔχει βαθιές ρίζες στήν Ἰσπανία καί εἶναι πιθανόν ὅτι θά ἐπιζήσει τοῦ Κομμουνισμοῦ, ὅταν ἡ Ρωσική ἐπιρροή θά ἐξαφανιστεῖ. Στούς δυό πρώτους μῆνες τοῦ πολέμου, ἦταν οἱ Ἀναρχικοί πού πιότερο ἀπό κάθε ἄλλον, εἶχαν σώσει τήν κατάσταση, καί πολύ ἀργότερα ἀκόμη, ἡ πολιτοφυλακή τῶν Ἀναρχικῶν, παρά τήν ἀπειθαρχία της, φημιζόταν ὅτι εἶχε τούς καλύτερους μαχητές ἀνάμεσα στά καθαρά ἱσπανικά στρατεύματα. Ἀπ' τό Φλεβάρη τοῦ 1937 καί μετά, οἱ Ἀναρχικοί καί τό POUM μποροῦν νά θεωρηθοῦν τό ἴδιο χωρίς διακρίσεις. Ἄν οἱ Ἀναρχικοί, τό POUM κι ἡ ἀριστερή πτέρυγα τῶν Σοσιαλιστῶν εἶχαν σκεφτεῖ νά ἑνωθοῦν ἀπ' τήν ἀρχή καί ν' ἀκολουθήσουν μιά ρεαλιστική πολιτική, ἴσως τό ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου νά 'ταν διαφορετικό. Ἀλλά τήν πρώτη περίοδο, ὅταν τά ἐπαναστατικά κόμματα εἶχαν τήν κατάσταση στά χέρια τους, αὐτό ἦταν ἀδύνατο. Ἀνάμεσα σούς Ἀναρχικούς καί τούς Σοσιαλιστές ὑπῆρχαν παλιές ζηλοτυπίες, οἱ ὀπαδοί τοῦ POUM, σάν Μαρξιστές, βλέπανε μέ σκεπτικισμό τούς Ἀναρχικούς, ἐνῶ ἀπό καθαρά ἀναρχική σκοπιά, ὁ «τροτσκισμός» τοῦ POUM δέν ἦταν καλύτερος ἀπ' τόν «σταλινισμό» τῶν Κομμουνιστῶν. Μολοντοῦτο, ἡ τακτική τῶν Κομμουνιστῶν ὁδήγοῦσε στήν ἕνωση αὐτά τά δυό κόμματα. Ὅταν τό POUM πῆρε μέρος στίς καταστροφικές μάχες τῆς Βαρκελώνης τόν Μάη, συμπαραστάθηκε βασικά ἐνστικτώδικα στή CNT, κι ἀργότερα, ὅταν τό POUM καταπνίγηκε, οἱ Ἀναρχικοί ἦταν οἱ μόνοι πού τόλμησαν νά ὑψώσουν τή φωνή τους γιά νά τό ὑπερασπιστοῦν.

Εἶναι εὔκολο νά καταλάβει κανείς γιατί αὐτή τήν ἐποχή προτιμοῦσα τήν ἄποψη τῶν Κομμουνιστῶν ἀπό κείνη τοῦ POUM. Οἱ Κομμουνιστές εἶχαν μιά συγκεκριμένη πρακτική πολιτική, μιά ὁπωσδήποτε καλύτερη πολιτική ἀπ' τήν ἄποψη τοῦ κοινοῦ νοῦ, πού δέν βλέπει παρά λίγους μῆνες μπροστά. Κι ὁπωσδήποτε ἡ καθημερινή πολιτική τοῦ POUM, ἡ προπαγάνδα τους καί πάει λέγοντας, ἦταν ἀπερίγραπτα κακή· θά πρέπει νά ἦταν

ἔτσι, ἀλλιῶς θά μποροῦσαν νά προσελκύσουν πολύ μεγαλύτερη λαϊκή ὑποστήριξη. Ὁ ἀποφασιστικός παράγοντας ἦταν ὅτι οἱ Κομμουνιστές — ἔτσι μοῦ φαινόταν ἐμένα — προχωροῦσαν μέ τόν πόλεμο, ἐνῶ ἐμεῖς κι οἱ Ἀναρχικοί μέναμε στάσιμοι. Αὐτό ἦταν τό γενικό αἴσθημα κείνη τήν ἐποχή. Οἱ Κομμουνιστές εἶχαν κερδίσει δύναμη καί αὔξησαν σημαντικά τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τους, ἐν μέρει κάνοντας ἐκκλήσεις στίς μεσαῖες τάξεις ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν κι ἐν μέρει, ἐπίσης, ἐπειδή φαίνονταν πώς μόνο αὐτοί ἦταν ἱκανοί νά κερδίσουν τόν πόλεμο. Τά ρώσικα ὅπλα κι ἡ ὑπέροχη ὑπεράσπιση τῆς Μαδρίτης ἀπό στρατεύματα πού ἐλέγχονταν κυρίως ἀπ' τούς Κομμουνιστές, εἶχαν κάνει τούς Κομμουνιστές ἥρωες τῆς Ἰσπανίας. Ὅπως τό διατύπωσε κάποιος, κάθε ρωσικό ἀεροπλάνο πού πέταγε πάνω ἀπ' τά κεφάλια μας, ἦταν κομμουνιστική προπαγάνδα. Ἡ ἐπαναστατική ἁγνότητα τοῦ POUM, ἄν κι ἔβλεπα τήν λογική της, μοῦ φαινόταν κάπως μάταιη. Στό κάτω-κάτω, τό μόνο πράγμα πού μέτραγε ἦταν νά κερδηθεῖ ὁ πόλεμος.

Στό μεταξύ, ἡ διαβολική διαμάχη ἀνάμεσα στά κόμματα συνεχιζόταν στίς ἐφημερίδες, σέ φυλλάδια, σ' ἀφίσες, στά βιβλία — παντοῦ. Ἐκεῖνο τόν καιρό, οἱ ἐφημερίδες πού ἔβλεπα πιό συχνά ἦταν αὐτές τοῦ POUM La Batalla καί Adelante* κι ἡ ἀσταμάτητη γρίνια τους ἐνάντια στό «ἀντεπαναστατικό» PSUC μοῦ φαινόταν πουριτανική καί βαρετή. Ἀργότερα, ὅταν μελέτησα πιό προσεχτικά τόν Τύπο τοῦ PSUC καί τῶν Κομμουνιστῶν, ἀντιλήφθηκα ὅτι τό POUM ἦταν σχεδόν ἄμεμπτο σέ σύγκριση μέ τούς ἀντιπάλους του. Ξέχωρα ἀπ' ὁτιδήποτε ἄλλο, εἶχαν πολύ λιγότερες εὐκαιρίες. Ἀντίθετα μέ τούς Κομμουνιστές, δέν εἶχαν κανένα στήριγμα σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐφημερίδα, ἔξω ἀπ' τήν ἴδια τους τή χώρα. Καί στήν ἴδια τήν Ἰσπανία βρίσκονταν σέ πολύ μειονεκτική θέση, ἐπειδή ἡ λογοκρισία τοῦ Τύπου βρισκόταν βασικά κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχο τῶν Κομμουνιστῶν, πράγμα πού σήμαινε ὅτι οἱ ἐφημερίδες τοῦ POUM μποροῦσαν νά κατασχεθοῦν ἤ νά τούς ἐπιβληθεῖ πρόστιμο, ἄν ἔγραφαν ὁτιδήποτε δυσάρεστο. Εἶναι ἐπίσης δίκαιο νά ποῦμε γιά τό POUM ὅτι ἄν καί προπαγάνδιζαν ἀτέλειωτα τήν ἐπανάσταση, παραθέτοντας ἀποσπάσματα ἀπ' τόν Λένιν σέ βαθμό ναυτίας, συνήθως δέν ξέπεφταν σέ προσωπικές βρισιές. Κι ἀκόμα, κρατοῦσαν τήν πολεμική τους κυρίως στ' ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων. Οἱ τεράστιες ἔγχρωμες ἀφίσες τους, πού προορίζονταν γιά τό πλατύ κοινό (οἱ ἀφίσες παίζουν σπουδαῖο ρόλο στήν Ἰσπανία, πού ἔχει τόσο μεγάλο ποσοστό ἀναλφαβητισμοῦ), δέν ἐπιτίθονταν στ' ἀντίπαλα κόμματα, ἀλλά ἦταν ἀντιφασιστικές ἤ ἀφηρημένα ἐπαναστατικές· τό ἴδιο καί τά τραγούδια πού τραγουδοῦσαν οἱ πολιτοφυλακές του. Οἱ ἐπιθέσεις τῶν Κομμουνιστῶν ἦταν μιά τελείως διαφορετική ὑπόθεση. Θά πρέπει ν' ἀναφερθῶ σέ μερικές ἀπ' αὐτές ἀργότερα σ' αὐτό τό βιβλίο. Ἐδῶ μπορῶ νά δώσω μόνο μιά σύντομη περιγραφή τῆς Κομμουνιστικῆς γραμμῆς ἐπίθεσης.

* Σ.τ.Μ. Ἡ «Μάχη» κι ἡ «Πρόοδος».

Ἐπιφανειακά, ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στούς Κομμουνιστές καί τό POUM ἦταν πάνω σέ θέματα τακτικῆς. Τό POUM ἤθελε τήν ἐπανάσταση τώρα, οἱ Κομμουνιστές ὄχι. Ὅλα καλά ὥς ἐδῶ. Ὑπάρχουν πολλά ὑπέρ καί γιά τίς 2 ἀπόψεις. Ἐπιπλέον, οἱ Κομμουνιστές ὑποστήριζαν ὅτι ἡ προπαγάνδα τοῦ POUM διαιροῦσε καί ἀδυνάτιζε τίς κυβερνητικές δυνάμεις κι ἔτσι ἔβαζε σέ κίνδυνο τόν πόλεμο. Ξανά, ἄν καί τελικά ἐγώ δέν συμφωνῶ, θά μποροῦσαν νά εἰπωθοῦν πολλά ὑπέρ αὐτῆς τῆς ἄποψης. Ἀλλά ἀπό κεῖ καί πέρα, ἀρχίζει ἡ ἰδιορρυθμία τῆς Κομμουνιστικῆς τακτικῆς. Διστακτικά στήν ἀρχή κι ὕστερα πιό μεγαλόφωνα, ἄρχισαν νά ὑποστηρίζουν ὅτι τό POUM διαιροῦσε τίς κυβερνητικές δυνάμεις ὄχι ἀπό ἔλλειψη σωστῆς πολιτικῆς, ἀλλά κατόπιν σχεδίου. Δήλωναν ὅτι τό POUM δέν ἦταν τίποτα παραπάνω ἀπό μιά συμμορία μεταμφιεσμένων φασιστῶν, μισθοφόρων τοῦ Φράνκο καί τοῦ Χίτλερ, πού ὑποστήριζαν μιά ψευτοεπαναστατική πολιτική, προκειμένου νά ἐξυπηρετήσουν τήν ὑπόθεση τοῦ φασισμοῦ. Τό POUM ἦταν μιά «Τροτσκιστική» ὀργάνωση κι ἡ «Πέμπτη φάλαγγα τοῦ Φράνκο». Αὐτό ὑπονοοῦσε ὅτι χιλιάδες ἐργάτες, συμπεριλαμβανομένων 8-10 χιλιάδων στρατιωτῶν πού ξεπάγιαζαν στά χαρακώματα τῆς πρώτης γραμμῆς κι ἑκατοντάδων ξένων πού εἶχαν ἔρθει στήν Ἱσπανία γιά νά πολεμήσουν τόν Φασισμό, θυσιάζοντας συχνά τό ἐπάγγελμά τους καί τήν ἐθνικότητά τους, ἦταν ἁπλῶς προδότες, μισθοφόροι τοῦ ἐχθροῦ. Κι αὐτή ἡ ἱστορία διαδόθηκε σ' ὁλόκληρη τήν Ἱσπανία μέ ἀφίσες κλπ., κι ἐπαναλήφτηκε ξανά καί ξανά στόν κομμουνιστικό καί φιλοκομμουνιστικό τύπο ὅλου τοῦ κόσμου. Θά μποροῦσα νά γεμίσω μισή ντουζίνα βιβλία μέ τέτοια ἀποσπάσματα ἀπό ἐφημερίδες, ἄν ἀποφάσιζα νά τά μαζέψω.

Αὐτά, λοιπόν, λέγανε γιά μᾶς: ἤμασταν Τροτσκιστές, Φασίστες, προδότες, δολοφόνοι, δειλοί, κατάσκοποι, καί πάει λέγοντας. Παραδέχομαι ὅτι δέν ἦταν εὐχάριστο, εἰδ' κά ὅταν σκεφτόταν κανείς τούς ἀνθρώπους πού ἦταν ὑπεύθυνοι γι' αὐτό. Δέν εἶναι ὡραῖο πράγμα νά βλέπεις ἕνα Ἱσπανόπουλο γύρω στά 15, νά μεταφέρεται πάνω σέ φορεῖο ἀπ' τήν πρώτη γραμμή, ἕνα ἀποσβολωμένο, κάτασπρο πρόσωπο νά σέ κοιτάει μές ἀπ' τίς κουβέρτες, καί νά σκέφτεσαι τούς κομψούς κυρίους στό Λονδίνο καί στό Παρίσι πού γράφουν φυλλάδια γιά ν' ἀποδείξουν ὅτι αὐτό τ' ἀγόρι εἶναι μεταμφιεσμένος φασίστας. Ἕνα ἀπό τά πιό ἀπαίσια χαρακτηριστικά τοῦ πολέμου εἶναι ὅτι ὅλη ἡ πολεμική προπαγάνδα, ὅλες οἱ φωνές καί τά ψέματα καί τό μίσος, προέρχονται πάντοτε ἀπό ἀνθρώπους πού δέν πολεμᾶνε. Οἱ πολιτοφύλακες τοῦ PSUC πού γνώρισα στό μέτωπο, οἱ κομμουνιστές ἀπ' τήν Διεθνή ταξιαρχία, πού συνάντησα κατά καιρούς, ποτέ δέν μέ φώναξαν τροτσκιστή ἤ προδότη· ἄφηναν αὐτά τά πράγματα γιά τούς δημοσιογράφους στά μετόπισθεν. Οἱ ἄνθρωποι πού κυκλοφοροῦσαν φυλλάδια κι ἔγραφαν ἄρθρα στίς ἐφημερίδες ἐναντίον μας, ἀπολάμβαναν ὅλοι τήν ζεστασιά τοῦ σπιτιοῦ τους, ἤ, στή χειρότερη περίπτωση, τήν ἀσφάλεια τῶν γραφείων τῶν ἐφημερίδων τους στή Βαλέντσια, ἑκατοντάδες μίλια μακριά ἀπ' τίς σφαῖρες καί τή λάσπη. Κι ἔξω ἀπ' τούς λίβελους τῆς διακομματικῆς διαμάχης, ὅλα τά συνηθισμένα συνθήματα τοῦ πολέμου, τά κραυγαλέα κηρύ-

γματα, οἱ ἡρωισμοί, ἡ δυσφήμιση τοῦ ἐχθροῦ, ὅλ' αὐτά γίνονται ἀπό ἀνθρώπους πού δέν πολεμοῦσαν καί πού σέ πολλές περιπτώσεις θά προτιμοῦσαν νά τρέξουν μίλια μακριά, παρά νά πολεμήσουν. Ἕνα ἀπό τά πιό θλιβερά πράγματα πού διδάχτηκα σ' αὐτόν τόν πόλεμο, ἦταν ὅτι ὁ τύπος τῆς Ἀριστερᾶς ἦταν ἐξίσου ψευδολόγος κι ἀνέντιμος μ' ἐκεῖνον τῆς Δεξιᾶς*. Πιστεύω εἰλικρινά ὅτι ἀπ' τή δική μας μεριά — τήν μεριά τῆς Κυβέρνησης — αὐτός ὁ πόλεμος ἦταν διαφορετικός ἀπ' τούς συνηθισμένους ἰμπεριαλιστικούς πολέμους. Ἀλλά ἦταν τέτοια ἡ φύση τῆς πολεμικῆς προπαγάνδας, πού δέν μποροῦσες ποτέ νά τό μαντέψεις. Δέν εἶχαν ἀρχίσει καλά-καλά οἱ μάχες κι οἱ ἐφημερίδες τῆς Δεξιᾶς καί τῆς Ἀριστερᾶς βούτηξαν ταυτόχρονα τήν πένα τους στόν ἴδιο βόθρο ἀπό βρισιές. Ὅλοι θυμόμαστε τήν ἀφίσα τῆς Daily Mail, «ΟΙ ΕΡΥΘΡΟΙ ΣΤΑΥΡΩΝΟΥΝ ΚΑΛΟΓΡΙΕΣ», ἐνῶ γιά τήν ἐφημερίδα Daily Worker, ἡ Λεγεώνα τῶν Ξένων τοῦ Φράνκο «ἀποτελοῦνταν ἀπό δολοφόνους, ἐμπόρους λευκῆς σάρκας, χασικλῆδες κι ἀποβράσματα κάθε Εὐρωπαϊκῆς χώρας». Μέχρι καί τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1937, ἡ ἐφημερίδα New Stateman μᾶς σερβίριζε παραμύθια γιά φασιστικά ὀχυρώματα χτισμένα μέ τά σώματα ζωντανῶν παιδιῶν (κάτι πολύ ἄβολο γιά νά φτιάξει κανείς ὀχυρώματα) κι ὁ κ. Ἄρθουρ Μπράιαν, δήλωνε ὅτι «τό νά κόβουνε μέ πριόνι τά πόδια ἑνός συντηρητικοῦ ἔμπορα ἦταν κάτι τό συνηθισμένο» στήν Δημοκρατική Ἰσπανία. Οἱ ἄνθρωποι πού τά γράφουν αὐτά δέν πολεμοῦν ποτέ τους. Ἴσως πιστεύουν ὅτι τό νά γράφουν τέτοια πράγματα ἀποτελεῖ ὑποκατάστατο τοῦ νά πολεμοῦν. Τά ἴδια συμβαίνουν σ' ὅλους τούς πολέμους. Οἱ στρατιῶτες πολεμοῦν, οἱ δημοσιογράφοι φωνάζουν καί κανένας «ἀληθινός πατριώτης» δέν πλησιάζει τά χαρακώματα τῆς πρώτης γραμμῆς, ἐκτός γιά καμιά σύντομη προπαγανδιστική περιοδεία. Καμιά φορά παρηγοριέμαι ὅταν σκέφτομαι ὅτι τό ἀεροπλάνο ἀλλάζει τίς συνθῆκες τοῦ πολέμου. Ἴσως, ὅταν ὁ ἑπόμενος μεγάλος πόλεμος φτάσει, μπορέσουμε νά δοῦμε αὐτό τό δίχως προηγούμενο σ' ὅλη τήν ἱστορία θέαμα, ἕναν δημοσιογράφο τρυπημένο ἀπό σφαίρα.

Ὅσον ἀφορᾶ λοιπόν τό δημοσιογραφικό του μέρος, αὐτός ὁ πόλεμος ἦταν μιά βρωμερή ἐπιχείρηση, ὅπως κι ὅλοι οἱ προηγούμενοι. Ἀλλά ὑπῆρχε αὐτή ἡ διαφορά, ὅτι ἐνῶ οἱ δημοσιογράφοι προορίζουν τίς πιό δολοφονικές βρισιές τους γιά τόν ἐχθρό, σ' αὐτή τήν περίπτωση, ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός, οἱ Κομμουνιστές καί τό POUM, κατάληξαν νά γράφουν χειρότερα ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο παρά γιά τούς φασίστες. Ὡστόσο, τότε δέν μποροῦσα νά πείσω τόν ἑαυτό μου νά τό πάρει στά σοβαρά. Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στά κόμματα ἦταν ἐκνευριστική κι ἀχόρταγη κι ἀηδιαστική, ἀλλά μοῦ φαινόταν σάν ἕνας οἰκογενειακός τσακωμός. Δέν πίστευα ὅτι θά μποροῦσε

* Θά ἤθελα νά ἐξαιρέσω τήν MANCHESTER GUARDIAN. Γράφοντας αὐτό τό βιβλίο ἀναγκάστηκα νά ἐρευνήσω τ' ἀρχεῖα πολλῶν ἀγγλικῶν ἐφημερίδων. Ἀνάμεσα στίς μεγαλύτερες ἐφημερίδες μας, ἡ MANCHESTER GUARDIAN εἶναι ἡ μόνη πού μ' ἄφησε μ' ἕνα αὐξημένο σεβασμό γιά τήν τιμιότητά της.

ν' ἀλλάξει τίποτα, ἤ ὅτι ὑπῆρχε καμιά πραγματικά ἀσυμβίβαστη διαφορά πολιτικῆς. Εἶχα ἀντιληφτεῖ ὅτι οἱ Κομμουνιστές κι οἱ Φιλελεύθεροι εἶχαν ἀποφασίσει νά μήν ἐπιτρέψουν στήν ἐπανάσταση νά προχωρήσει· δέν εἶχα ἀντιληφτεῖ ὅτι θά ἦταν ἱκανοί νά τήν στρέψουν πρός τά π ί σ ω .

Ὑπῆρχε μιά καλή αἰτιολογία γι' αὐτό. Ὅλον αὐτό τόν καιρό ἤμουνα στό μέτωπο, καί κεῖ ἡ κοινωνική καί πολιτική ἀτμόσφαιρα εἶχε παραμείνει ἀμετάβλητη. Εἶχα φύγει ἀπό τή Βαρκελώνη στίς ἀρχές τοῦ Γενάρη καί δέν πῆγα ἐκεῖ μέ ἄδεια πρίν ἀπ' τά τέλη τοῦ Ἀπρίλη. Κι ὅλον αὐτό τόν καιρό— καί ὄντως μέχρις ἀργότερα — σ' ἐκεῖνο τό κομμάτι τῆς Ἀραγωνίας πού ἦταν κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχο τῶν στρατευμάτων τῶν Ἀναρχικῶν καί τοῦ POUM, οἱ ἴδιες συνθῆκες ἐπιβίωναν, τουλάχιστον φαινομενικά. Ἡ ἐπαναστατική ἀτμόσφαιρα παράμενε ὅπως τήν εἶχα πρωτογνωρίσει. Στρατηγός καί φαντάρος, χωρικός καί πολιτοφύλακας, ἀντιμετωπίζονταν ἀκόμα σάν ἴσοι. Ὅλοι παίρνανε τόν ἴδιο μισθό, φοροῦσαν τά ἴδια ροῦχα, τρώγανε τό ἴδιο φαγητό καί φώναζαν ὁ ἕνας τόν ἄλλον «σύ» καί «σύντροφε». Δέν ὑπῆρχε τάξη ἀφεντικῶν οὔτε τάξη δούλων, δέν ὑπῆρχαν ζητιάνοι, οὔτε πόρνες, οὔτε δικηγόροι, οὔτε παπάδες καί δέν ὑπῆρχε κανενός εἴδους δουλοπρέπεια καί δουλοπρεπεῖς χαιρετισμοί. Ἀνάπνεα τόν ἀέρα τῆς ἰσότητας κι ἤμουνα ἀρκετά ἀγαθός νά πιστέψω ὅτι ἡ ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε σ' ὁλόκληρη τήν Ἰσπανία. Δέν εἶχα καταλάβει ὅτι, λίγο πολύ, κατά τύχη, ἤμουν ἀπομονωμένος μές στό πιό ἐπαναστατικό κομμάτι τῆς ἰσπανικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἔτσι, ὅταν οἱ σύντροφοί μου, πού ἦταν πολιτικά πιό μορφωμένοι ἀπό μένα, λέγανε ὅτι δέν μποροῦσε κανείς νά πάρει μιά καθαρά στρατιωτική στάση ἀπέναντι σ' αὐτό τόν πόλεμο, κι ὅτι ἡ ἐκλογή ἦταν ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση καί στόν φασισμό, εἶχα τήν τάση νά τούς κοροϊδεύω. Σέ γενικές γραμμές δεχόμουνα τήν ἄποψη τῶν Κομμουνιστῶν, πού σέ τελευταία ἀνάλυση ἔλεγε τά ἑξῆς: «Δέν μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά ἐπανάσταση πρίν νά κερδίσουμε τόν πόλεμο», καί ὄχι τήν ἄποψη τοῦ POUM, πού κατάληγε λέγοντας: «Πρέπει νά προχωρήσουμε μπροστά, ἀλλιῶς θά γυρίσουμε πρός τά πίσω». Ὅταν ἀργότερα ἀποφάσισα πώς τό POUM εἶχε δίκιο ἤ τουλάχιστον πιότερο δίκιο ἀπό τούς Κομμουνιστές, αὐτό δέν ἔγινε γιά θεωρητικά θέματα. Στή θεωρία τό ἐπιχείρημα τῶν Κομμουνιστῶν ἦταν καλό. Τό πρόβλημα ἦταν ὅτι ἡ πραγματική τους συμπεριφορά δυσκόλευε τόν ἄλλο νά πιστέψει ὅτι τό προωθούσανε καλόπιστα. Τό συχνά ἐπαναλαμβανόμενο σύνθημα: «Πρῶτα ὁ πόλεμος κι ὕστερα ἡ ἐπανάσταση», ἄν καί τό πίστευε εὐλαβικά ὁ μέσος πολιτοφύλακας τοῦ PSUC, πού πραγματικά νόμιζε ὅτι ἡ ἐπανάσταση θά συνεχιζόταν, ὅταν θά 'χε κερδηθεῖ ὁ πόλεμος, ἦταν ἁπλά καί μόνο γιά τά μάτια. Αὐτό πού ἐπιδίωκαν οἱ Κομμουνιστές δέν ἦταν ν' ἀναβάλλουν τήν ἐπανάσταση γιά ἕνα πιό κατάλληλο χρόνο, ἀλλά νά ἐξασφαλίσουν ὅτι δέν θά γινότανε ποτέ. Αὐτό γινόταν ὅλο καί πιό φανερό μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, καθώς ἡ ἐξουσία ἔφευγε ὅλο καί πιότερο ἀπ' τά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης καί καθώς ὅλο καί πιότεροι ἐπαναστάτες κά-

θε ἀπόχρωσης ρίχνονταν στήν φυλακή. Κάθε κίνηση γινότανε στ' ὄνομα τῆς στρατιωτικῆς ἀναγκαιότητας, γιατί αὐτό τό πρόσχημα ταίριαζε καλύτερα κείνη τή στιγμή, ὥστε ν' ἀπωθοῦνται οἱ ἐργάτες ἀπό μιά πλεονεκτική θέση καί νά ὁδηγοῦνται σέ μιά θέση πού, ὅταν ὁ πόλεμος τέλειωνε, θά τούς ἦταν ἀδύνατο ν' ἀντισταθοῦν στήν ἐπανεγκαθίδρυση τοῦ Καπιταλισμοῦ. Παρακαλῶ νά σημειώσετε ὅτι δέν λέω τίποτα ἐναντίον τῶν Κομμουνιστῶν τῆς βάσης, καί μάλιστα ἐναντίον τῶν χιλιάδων Κομμουνιστῶν πού σκοτώθηκαν ἡρωικά γύρω ἀπ' τή Μαδρίτη. Ἀλλ' αὐτοί δέν ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού χάραζαν τή γραμμή τοῦ κόμματος. Ὅσο γιά τούς ἀνώτερους, εἶναι ἀδιανόητο ὅτι δέν ἐνεργοῦσαν μέ τά μάτια τους ἀνοιχτά.

Ἀλλά σέ τελευταία ἀνάλυση, ἄξιζε τόν κόπο νά κερδηθεῖ ὁ πόλεμος ἀκόμη κι ἄν χανόταν ἡ ἐπανάσταση. Στό τέλος, ὅμως, ἔφτασα στό σημεῖο ν' ἀμφιβάλλω ἄν, μακροπρόθεσμα, ἡ Κομμουνιστική πολιτική ὁδηγοῦσε στή νίκη. Πολύ λίγοι ἄνθρωποι φαίνονταν νά ἔχουν σκεφτεῖ ὅτι μιά διαφορετική πολιτική ἦταν κατάλληλη γιά διαφορετικές περιόδους τοῦ πολέμου. Οἱ Ἀναρχικοί πιθανόν νά ἔσωσαν τήν κατάσταση στούς πρώτους 2 μῆνες, ἀλλά δέν ἦταν ἱκανοί νά ὀργανώσουν τήν ἀντίσταση ἀπό 'να σημεῖο καί μετά· οἱ Κομμουνιστές πιθανόν νά ἔσωσαν τήν κατάσταση τήν περίοδο Ὀκτώβρη - Δεκέμβρη, ἀλλά τό νά κερδίσουν ὁλοκληρωτικά τόν πόλεμο, ἦταν ἕνα ἄλλο θέμα. Στήν Ἀγγλία, ἡ Κομμουνιστική πολεμική πολιτική ἔχει γίνει δεχτή χωρίς καμιά ἀμφισβήτηση, γιατί ἐλάχιστη κριτική ἔχει ἐπιτραπεῖ νά φτάσει μέχρι τίς ἐφημερίδες κι ἐπειδή ἡ γενική τους γραμμή — νά καταργήσουμε τό ἐπαναστατικό χάος, νά ἐπιταχύνουμε τήν παραγωγή, νά «στρατιωτικοποιήσουμε» τόν στρατό — φαίνεται ρεαλιστική κι ἀποτελεσματική. Ἀξίζει τόν κόπο νά τονίσει κανείς τίς ἔμφυτες ἀδυναμίες της.

Γιά νά μπορέσει νά ἐλεγχθεῖ κάθε ἐπαναστατική τάση καί γιά νά γίνει ὁ πόλεμος ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ἕνας συνηθισμένος πόλεμος, ἔγινε ἀπαραίτητο ν' ἀφήσουν ἀνεκμετάλλευτες πολλές στρατιωτικές εὐκαιρίες πού πραγματικά ὑπῆρχαν. Ἔχω περιγράψει πῶς ἤμασταν ὁπλισμένοι, ἤ μᾶλλον ἄοπλοι, στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι σκόπιμα κατακρατοῦσαν τά ὅπλα, ἀπό φόβο ὅτι πολλά ἀπ' αὐτά θά περνοῦσαν στά χέρια τῶν Ἀναρχικῶν, οἱ ὁποῖοι μετά θά τά νοσημοποιοῦσαν γιά ἐπαναστατικό σκοπό. Αὐτό εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά μή γίνει ποτέ ἡ μεγάλη ἐπίθεση στήν Ἀραγωνία, πού θά 'χε ἀναγκάσει τόν Φράνκο ν' ἀποσυρθεῖ ἀπ' τό Μπιλμπάο, καί πιθανότατα ἀπ' τή Μαδρίτη. Ἀλλ' αὐτό ἦταν σχετικά ἕνα μικρό ζήτημα. Τό σπουδαιότερο ἦταν ὅτι, ἀπ' τή στιγμή πού ὁ πόλεμος εἶχε περιοριστεῖ σ' ἕνα «πόλεμο γιά τή Δημοκρατία», ἔγινε ἀδύνατο νά κάνει κανείς ἔκκληση σέ πλατιά κλίμακα, γιά βοήθεια στήν ἐργατική τάξη τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἄν ἀντιμετωπίσουμε τά πράγματα ρεαλιστικά, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐργατική τάξη τοῦ ἐξωτερικοῦ παρακολούθησε τόν Ἱσπανικό πόλεμο σάν ἀποξενωμένη. Δεκάδες χιλιάδες ἄτομα ἦρθαν νά πολεμήσουν, ἀλλά οἱ δεκάδες ἑκατομμύρια πίσω τους ἔμειναν ἀπαθεῖς. Τόν πρῶτο χρόνο τοῦ πολέμου, λέγεται

πώς ὁ πληθυσμός στήν 'Αγγλία εἶχε συνεισφέρει σέ διάφορους «ἐράνους βοηθείας γιά τήν 'Ισπανία», περίπου 250.000 λίρες — πιθανόν λιγότερο ἀπ' τά μισά ἀπ' αὐτά πού ξοδεύουν σέ μιά καί μόνο ἑβδομάδα γιά τόν κινηματογράφο τους. 'Ο μόνος τρόπος μέ τόν ὁποῖο μποροῦσε νά εἶχε βοηθήσει οὐσιαστικά τούς 'Ισπανούς συντρόφους της ἡ ἐργατική τάξη τῶν δημοκρατικῶν χωρῶν ἦταν διαμέσου τῆς βιομηχανικῆς δράσης — μέ ἀπεργίες καί μποϋκοτάζ. Τίποτα τέτοιο δέν ἄρχισε κάν νά γίνεται. Οἱ 'Εργατικοί κι οἱ Κομμουνιστές ἡγέτες δήλωναν ὅτι κάτι τέτοιο ἦταν ἀδιανόητο. Καί χωρίς ἀμφιβολία εἶχαν δίκιο, ἀφοῦ ἐπίσης φώναζαν, ὅσο πιό δυνατά μποροῦσαν, ὅτι ἡ «ἐρυθρή» 'Ισπανία δέν ἦταν κάν «ἐρυθρή». 'Απ' τό 1914-1918, ὁ «πόλεμος γιά τή δημοκρατία» ἠχοῦσε μᾶλλον ἀπαίσια. 'Εδῶ καί χρόνια, οἱ ἴδιοι οἱ Κομμουνιστές διδάσκουν τούς μαχητικούς ἐργάτες σ' ὅλες τίς χῶρες ὅτι ἡ «Δημοκρατία» εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἐξευγενισμένο ὄνομα γιά τόν καπιταλισμό. Τό νά λέει κανείς στήν ἀρχή ὅτι ἡ «Δημοκρατία εἶναι μιά ἀπάτη» καί μετά «πολεμῆστε γιά τήν Δημοκρατία», δέν εἶναι μιά καλή τακτική. "Αν, μέ τό τεράστιο γόητρο τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας πίσω τους, εἶχαν κάνει ἔκκληση στούς ἐργάτες ὅλου τοῦ κόσμου στ' ὄνομα ὄχι τῆς «Δημοκρατικῆς 'Ισπανίας» ἀλλά τῆς «'Επαναστατικῆς 'Ισπανίας», εἶναι δύσκολο νά πιστέψει κανείς ὅτι δέν θά εἶχανε ἀνταπόκριση.

'Αλλά τό πιό σπουδαῖο ἀπ' ὅλα ἦταν ὅτι μέ μιά μή ἐπαναστατική πολιτική, ἦταν δύσκολο, ἄν ὄχι ἀδύνατο, νά χτυπήσουν τά μετόπισθεν τοῦ Φράνκο. "Ως τό καλοκαίρι τοῦ 1937, ὁ Φράνκο εἶχε καταφέρει νά ἐλέγχει μεγαλύτερο πληθυσμό ἀπ' ὅ,τι ἡ Κυβέρνηση — πολύ μεγαλύτερο ἄν ὑπολόγιζε κανείς καί τίς ἀποικίες — μέ περίπου τόν ἴδιο ἀριθμό στρατευμάτων. "Οπως τό ξέρουν ὅλοι, μ' ἕναν ἐχθρικό πληθυσμό στά μετόπισθεν εἶναι ἀδύνατο νά διατηρεῖς ἕνα μεγάλο ἀριθμό στρατευμάτων στό μέτωπο, δίχως νά χρειάζεσαι ἕναν ἐξίσου πολυάριθμο στρατό γιά νά προστατεύει τίς ἐπικοινωνίες σου, νά ἐξουδετερώνει τά σαμποτάζ κλπ. Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι δέν ὑπῆρχε πραγματικό λαϊκό κίνημα στά μετόπισθεν τοῦ Φράνκο. Εἶναι ἀδιανόητο βέβαια, οἱ ἄνθρωποι στήν περιοχή του, τουλάχιστον οἱ ἐργάτες τῶν πόλεων κι οἱ πιό φτωχοί χωρικοί, νά συμπαθοῦσαν ἤ νά θέλανε τόν Φράνκο, ἀλλά μέ κάθε γλίστρημα πρός τά δεξιά, ἡ ἀνωτερότητα τῆς Κυβέρνησης γινόταν ὅλο καί λιγότερο φανερή. Τό ἀκαταμάχητο ἐπιχείρημα γιά ὅλ' αὐτά, εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Μαρόκου. Γιατί δέν ἔγινε ἐξέγερση στό Μαρόκο; 'Ο Φράνκο προσπαθοῦσε νά ἐγκαθιδρύσει μιά φοβερή δικτατορία, κι οἱ Μαυριτανοί τόν προτιμοῦσαν ὄντως ἀπ' τήν κυβέρνηση τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου! 'Η ἀλήθεια εἶναι ὅτι δέν ἔγινε καμιά προσπάθεια γιά νά ὑποκινηθεῖ ἐξέγερση στό Μαρόκο γιατί αὐτό θά σήμαινε ὅτι ὁ πόλεμος ἔπαιρνε ἐπαναστατικό περιεχόμενο. Τό πρῶτο πράγμα πού θάπρεπε νά γίνει, γιά νά βεβαιωθοῦν οἱ Μαροκινοί γιά τήν καλή πίστη τῆς Κυβέρνησης, θά 'ταν ν' ἀνακηρυχτεῖ τό Μαρόκο ἀνεξάρτητο. Καί μποροῦμε νά φανταστοῦμε πόσο εὐχαριστημένοι θά 'ταν οἱ Γάλλοι ἀπ' αὐτό! 'Η καλύτερη στρατηγική εὐκαιρία τοῦ πολέμου χάθηκε μέ τή μάταιη ἐλπίδα προσεταιρισμοῦ τοῦ Γαλλικοῦ καί τοῦ 'Αγγλικοῦ καπιταλισμοῦ. 'Η ὅλη τά-

ση τῆς κομμουνιστικῆς πολιτικῆς ἦταν νά περιορίσει τόν πόλεμο στά πλαίσια ἑνός συνηθισμένου, μή ἐπαναστατικοῦ πολέμου, πράγμα πού δυσκόλευε ἐξαιρετικά τήν Κυβέρνηση, γιατί ἕνας τέτοιος πόλεμος κερδίζεται μόνο μέ ὑλική ὑπεροχή, δηλαδή, σέ τελευταία ἀνάλυση, μέ ἀπεριόριστες προμήθειες ὅπλων. Καί ὁ κύριος προμηθευτής ὅπλων τῆς Κυβέρνησης, ἡ ΕΣΣΔ, βρισκόταν σέ μειονεκτική γεωγραφική θέση σέ σύγκριση μέ τήν Γερμανία καί τήν Ἰταλία. Ἴσως τό σύνθημα τοῦ POUM καί τῶν Ἀναρχικῶν: «ὁ πόλεμος κι ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀδιαχώριστοι», νά 'ταν λιγότερο ρομαντικό ἀπ' ὅ,τι φαινόταν.

Περίγραψα τούς λόγους πού μέ κάνουν νά ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ κομμουνιστική ἀντι-επαναστατική πολιτική ἦταν λαθεμένη, ἀλλά σ' ὅτι ἀφορᾶ τήν ἐπίδρασή της στόν πόλεμο, ἐλπίζω ὅτι ἡ κρίση μου δέν εἶναι σωστή. Ἀκόμα πιότερο, ἐλπίζω νά 'ναι λαθεμένη. Θά 'θελα νά δῶ αὐτόν τόν πόλεμο νά κερδίζεται μέ ὁποιοδήποτε μέσο. Καί φυσικά δέν μποροῦμε ἀκόμα νά ποῦμε τί μπορεῖ νά συμβεῖ. Ἡ Κυβέρνηση μπορεῖ νά στραφεῖ ξανά πρός τ' ἀριστερά, οἱ Μαυριτανοί μπορεῖ νά ἐπαναστατήσουν ἀπό μόνοι τους, ἡ Ἀγγλία μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νά ἐξαγοράσει τήν Ἰταλία, ὁ πόλεμος μπορεῖ νά κερδηθεῖ μέ συμβατικά στρατιωτικά μέσα — κανείς δέν μπορεῖ νά ξέρει τί θά γίνει. Ἀφήνω τίς παραπάνω γνῶμες ἀναλλοίωτες, κι ὁ καιρός θά δείξει ἄν ἔχω δίκιο ἤ ἄδικο.

Ἀλλά τό Φλεβάρη τοῦ 1937, δέν τά 'βλεπα ἀκριβῶς ἔτσι τά πράγματα. Εἶχα σιχαθεῖ τήν ἀδράνεια στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας, καί κυρίως ἔνιωθα ὅτι δέν εἶχα ἐξαντλήσει τό μερτικό πού μοῦ ἀναλογοῦσε στίς μάχες. Σκεφτόμουνα τήν ἀφίσα στήν Βαρκελώνη πού διαφήμιζε τήν κατάταξη στήν πολιτοφυλακή καί ρωτοῦσε μέ κατηγορηματικό τόνο τούς περαστικούς: «Τί ἔχεις κάνει ΕΣΥ γιά τήν Δημοκρατία;» κι ἔνιωθα ὅτι τό μόνο πού μποροῦσα ν' ἀπαντήσω ἦταν: «ἔχω πάρει τό συσσίτιό μου». Ὅταν πρωτομπῆκα στήν πολιτοφυλακή, ὑποσχέθηκα στόν ἑαυτό μου νά σκοτώσω ἕναν φασίστα — στό κάτω κάτω ἄν ὁ καθένας μας σκότωνε ἀπό ἕναν, σέ λίγο δέν θά ὑπῆρχαν — κι ἀκόμη, δέν εἶχα σκοτώσει κανέναν, δέν μοῦ εἶχε δοθεῖ κάν ἡ εὐκαιρία νά τό κάνω. Καί φυσικά ἤθελα νά πάω στή Μαδρίτη. Ὅλοι στό στρατό, ἄσχετα μέ τίς πολιτικές τους ἀπόψεις, θέλανε νά πᾶνε στή Μαδρίτη. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἔπρεπε νά πάρει κανείς μετάθεση γιά τή Διεθνή Ταξιαρχία, γιατί τό POUM δέν εἶχε τώρα πολλά στρατεύματα στή Μαδρίτη κι οἱ Ἀναρχικοί λιγότερα ἀπό πρίν.

Πρός τό παρόν, βέβαια, ἔμενα στό μέτωπο, ἀλλά ἔλεγα σ' ὅλους πώς ὅταν κατέβαινα μέ ἄδεια θά προσπαθοῦσα, ἄν ἦταν δυνατό, νά πάρω μετάθεση γιά τήν Διεθνή Ταξιαρχία, πράγμα πού σήμαινε ὅτι θά ὑπηρετοῦσα κάτω ἀπό κομμουνιστικό ἔλεγχο. Διάφοροι συνάδελφοι ἐπιχείρησαν νά μέ μεταπείσουν, ἀλλά κανείς δέν ἔκανε σοβαρή προσπάθεια ν' ἀνακατευτεῖ στήν ὑπόθεση. Εἶναι δίκαιο νά ποῦμε ὅτι πολύ λίγο «κυνηγοῦσαν» τούς αἱρετικούς στό POUM, ἴσως ὄχι ἀρκετά, ἄν πάρουμε ὑπόψη τίς εἰδικές συνθῆκες. Δέν τιμωροῦσαν κανέναν γιά λαθεμένες πολιτικές πεποιθήσεις, ἐ-

κτός κι ἄν ἦταν φασίστας. Τόν πιότερο καιρό πού ἤμουνα στήν πολιτοφυλακή, τόν πέρασα κάνοντας τσουχτερή κριτική στή γραμμή τοῦ POUM, ἀλλά δέ βρῆκα τόν μπελά μου γι' αὐτό. Δέν ὑπῆρχε κάν πίεση γιά νά γίνει κανείς πολιτικό μέλος τοῦ κόμματος, ἄν καί νομίζω ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν πολιτοφυλάκων ἦταν μέλη. Ἐγώ ὁ ἴδιος, ποτέ δέν ἔγινα μέλος τοῦ κόμματος — πράγμα γιά τό ὁποῖο ἀργότερα, ὅταν διαλύθηκε τό POUM, ἔνιωσα μᾶλλον λύπη.

6

Στό μεταξύ, ἡ καθημερινή — ἤ μᾶλλον, πιό συγκεκριμένα, νυχτερινή — ρουτίνα, οἱ συνηθισμένες ὑποχρεώσεις. Σκοπιά, περιπολίες, σκάψιμο, λάσπη, βροχή, οἱ ἄνεμοι νά σφυρίζουν, ποῦ καί ποῦ χιόνι. Μόνο ὅταν μπήκαμε γιά καλά στόν Ἀπρίλη, ἄρχισαν οἱ νύχτες νά γίνονται αἰσθητά πιό ζεστές. Ἐκεῖ πάνω στό ὀροπέδιο, οἱ μέρες τοῦ Μάρτη, μέ τό βαθυγάλαζο οὐρανό καί τόν ἀδιάκοπο ἀέρα, μοιάζανε πιό πολύ μέ κεῖνες τοῦ Μάρτη στήν Ἀγγλία. Τό χειμωνιάτικο κριθάρι εἶχε γίνει ἕνα πόδι ψηλό, κόκκινα μπουμπούκια ξεπρόβαλαν στίς κερασιές (ἡ γραμμή ἐδῶ πέρναγε μές ἀπό ἐγκαταλειμμένους δεντρόκηπους καί μποστάνια) κι ἄν ἔψαχνες μές στά χαντάκια μποροῦσες νά βρεῖς βιολέτες κι ἕνα εἶδος ἄγριου ὑάκινθου, σά φτωχό τύπο καμπανούλας. Ἀμέσως πίσω ἀπ' τή γραμμή, κυλοῦσε ἕνα ὑπέροχο, κελαριστό, πράσινο ποταμάκι. Τό πρῶτο διάφανο νερό πού εἶχα δεῖ ἀπό τότε πού ἦρθα στό μέτωπο. Μιά μέρα ἔσφιξα τά δόντια καί μπῆκα στό ποταμάκι γιά τό πρῶτο μου μπάνιο μετά ἀπό 6 βδομάδες. Ἦταν κάτι πού θά μπορούσαμε νά τό ἀποκαλέσουμε μᾶλλον σύντομο μπάνιο, γιατί τό νερό ἦταν βασικά λιωμένο χιόνι κι ἡ θερμοκρασία του ἦταν πολύ κοντά στό μηδέν.

Στό μεταξύ, δέ συνέβαινε τίποτα, ποτέ δέν συνέβαινε τίποτα. Οἱ Ἄγγλοι συνήθιζαν νά λένε ὅτι αὐτό δέν ἦταν πόλεμος, ἀλλά μιά κωλοπαντομίμα. Δέ δεχόμαστε ἄμεσα τά πυρά τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ μόνος κίνδυνος προερχόταν ἀπ' τίς ἀδέσποτες σφαῖρες καί καθώς οἱ γραμμές σχημάτιζαν θύλακες μές στίς ἐχθρικές περιοχές κι ἀπ' τίς δυό μεριές, αὐτές μᾶς ἔρχονταν ἀπό κάθε κατεύθυνση. Ὅλοι οἱ τραυματίες μας αὐτό τόν καιρό ἦταν ἀπό ἀδέσποτες. Ὁ Ἄρθουρ Κλίντον ἅρπαξε μιά μυστήρια σφαίρα πού τοῦ θρυμμάτισε τόν ἀριστερό ὦμο κι ἀχρήστεψε, μόνιμα φοβᾶμαι, ὅλο του τό χέρι. Εἴχαμε καί μερικούς κανονιοβολισμούς, ἀλλά ἦταν ἀσυνήθιστα ἄκαρποι. Τό σφύριγμα καί τό σκάσιμο τῶν ὀβίδων θεωρούνταν σά μιά μικρή παρέκκλιση. Οἱ φασίστες ποτέ δέν ἔριχναν τίς ὀβίδες στό παραπέτο μας. Μερικές ἑκατοντάδες μέτρα πίσω μας ὑπῆρχε ἕνα ἐξοχικό σπίτι, ἡ Λά Γκράνχα, μέ μεγάλα ὑποστατικά, πού χρησιμοποιοῦνταν σάν ἀποθήκη,

ἀρχηγεῖο καί μαγειρεῖο γι' αὐτό τό τμῆμα τοῦ μετώπου. Αὐτό προσπαθοῦσαν νά χτυπήσουν οἱ φασίστες πυροβολητές, ἀλλά ἦταν 5 ἤ 6 χιλιόμετρα μακριά καί ποτέ δέν σκόπευαν ἀρκετά καλά γιά νά πετύχουν κάτι πιότερο ἀπ' τό νά σπάζουν τά τζάμια καί νά πελεκᾶνε τούς τοίχους μέ τά θραύσματα. Κινδύνευες μόνο ἄν τύχαινε ν' ἀνηφορίζεις τό δρόμο ὅταν ἄρχιζαν οἱ κανονιές κι οἱ ὀβίδες ἔπεφταν στά χωράφια δεξιά κι ἀριστερά σου. Μάθαινε κανείς σχεδόν ἀμέσως τή μυστήρια τέχνη νά μαντεύει ἀπ' τόν ἦχο μιᾶς ὀβίδας πόσο κοντά θά 'πεφτε. Οἱ ὀβίδες πού ρίχνανε αὐτή τήν ἐποχή οἱ φασίστες, ἦταν πολύ κακῆς ποιότητας. Παρόλο πού ἦταν τῶν 150 χιλιοστῶν, ἔκαναν ἕναν κρατήρα περίπου 6 πόδια πλάτος καί 4 βάθος καί τουλάχιστον μιά στίς 4 δέν ἔσκαγε. Κυκλοφοροῦσαν τά συνηθισμένα ρομαντικά παραμύθια γιά σαμποτάζ στά φασιστικά ἐργοστάσια καί γιά ὀβίδες πού δέν εἶχαν ἐκραγεῖ καί πού μέσα τους ἀντί γιά γόμωση ἔβρισκες ἕνα κομμάτι χαρτί μέ τίς λέξεις «Κόκκινο Μέτωπο», ἀλλά ποτέ δέν εἶδα κάτι τέτοιο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ ὀβίδες ἦταν ἀπελπιστικά παλιές· κάποιος περιμάζεψε μιά φορά ἕνα μπρούτζινο θραῦσμα πού εἶχε πάνω τήν ἡμερομηνία 1917. Τά φασιστικά ὅπλα ἦταν τοῦ ἴδιου τύπου καί διαμετρήματος μέ τά δικά μας καί τίς ὀβίδες πού δέν ἔσκαγαν συχνά τίς «ἀνανεώναμε» καί τίς ρίχναμε πίσω. Λέγανε ὅτι ὑπῆρχε μιά παλιά ὀβίδα, πού τῆς εἶχαν δώσει καί παρατσούκλι, πού ταξίδευε καθημερινά πέρα - δῶθε, χωρίς νά σκάει ποτέ.

Τίς νύχτες στέλναμε συνήθως μικρές περιπόλους στό οὐδέτερο ἔδαφος, γιά νά κατασκοπεύουν τίς φασιστικές γραμμές, κουρνιασμένοι μέσα σέ χαντάκια, προσέχοντας ν' ἀκούσουν θορύβους (σαλπίσματα, κορναρίσματα αὐτοκινήτων κλπ.) πού νά δείχνουν δραστηριότητα στή Χουέσκα. Ὑπῆρχε ἕνα συνεχές πήγαιν' ἔλα στά φασιστικά στρατεύματα κι οἱ ἀριθμοί μποροῦσαν νά ἐλέγχονται ὥς ἕνα σημεῖο ἀπ' τίς ἀναφορές τῶν «ἀφουγκραστῶν». Εἴχαμε πάντα ἰδιαίτερη διαταγή ν' ἀναφέρουμε ἄν χτυποῦσαν καμπάνες. Φαίνεται πώς οἱ Φασίστες πάντα ἄκουγαν λειτουργία προτοῦ ριχτοῦν στή μάχη. Χωμένες μές στά χωράφια καί τούς δεντρόκηπους, ὑπῆρχαν ἐγκαταλειμμένες καλύβες ἀπό λάσπη, πού μποροῦσες νά ἐξερευνήσεις δίχως κίνδυνο μέ κανένα ἀναμμένο σπίρτο, ὅταν βούλωνες τίς χαραμάδες τῶν παράθυρων. Καμιά φορά ἔβρισκες πολύτιμη λεία, ὅπως κανένα τσεκούρι, ἤ φασιστικά παγούρια (καλύτερα ἀπ' τά δικά μας καί πού ἰδιαίτερα τ' ἀναζητούσαμε). Μποροῦσες νά ἐξερευνήσεις καί τή μέρα, ἀλλά τότε ἔπρεπε νά συρθεῖς μέ τά τέσσερα. Πόσο περίεργα συναισθήματα σοῦ δημιουργοῦσε τό νά σέρνεσαι μές σ' αὐτά τά ἄδεια, εὔφορα χωράφια, ὅπου τά πάντα εἶχαν καθηλωθεῖ ἀκριβῶς τή στιγμή τῆς συγκομιδῆς. Ἡ περσινή σοδιά εἶχε μείνει ἀνέπαφη. Τά ἀκλάδευτα κλήματα εἶχαν ἁπλωθεῖ στό χῶμα, τ' ἀδράχτια πάνω στίς καλαμποκιές εἶχαν γίνει σκληρά σάν πέτρα, τά ρεπάνια καί τά ζαχαρότευτλα εἶχαν γίνει ὑπερτροφικά καί μοιάζανε μέ τεράστιους ξύλινους σβόλους. Πόσο θά πρέπει νά καταράστηκαν οἱ χωρικοί καί τούς 2 στρατούς! Καμιά φορά, ὁμάδες στρατιωτῶν, πήγαιναν νά μαζέψουν πατάτες στήν οὐδέτερη ζώνη. Περίπου ἕνα μίλι δεξιά μας, ἐκεῖ

πού οἱ γραμμές ἦταν πιό κοντά ἡ μία μέ τήν ἄλλη, ὑπῆρχε ἕνα χωράφι πατάτες ὅπου συχνάζαμε καί μεῖς καί οἱ Φασίστες. Ἐμεῖς πηγαίναμε ἐκεῖ τή μέρα, αὐτοί τή νύχτα, μιά κι ἐλέγχαμε κείνη τή περιοχή μέ τά πολυβόλα μας. Ἕνα βράδυ, πρός μεγάλη μας ἀγανάκτηση, βγῆκαν ὅλοι μαζί καί δέν ἄφησαν ἴχνος πατάτας. Ἀνακαλύψαμε ἕνα ἄλλο χωράφι πιό πέρα, ὅπου δέν ὑπῆρχε σχεδόν καθόλου κάλυψη, κι εἴμασταν ἀναγκασμένοι νά βγάζουμε τίς πατάτες ξαπλωμένοι μπρούμητα — μιά ἐξαντλητική δουλειά. Ἄν μᾶς ἔριχναν οἱ πυροβολητές τους, ἔπρεπε ν' ἁπλωθοῦμε καί νά γίνουμε ἕνα μέ τό χῶμα, σάν τό ποντίκι πού προσπαθεῖ νά περάσει κάτω ἀπό μιά πόρτα, ἐνῶ οἱ σφαῖρες ἔσπαζαν τούς χωματένιους σβόλους λίγες γυάρδες πίσω μας. Φαινόταν νά 'ξιζε τόν κόπο κεῖνο τόν καιρό: οἱ πατάτες σπάνιζαν πολύ. Ἄν μάζευες ἕνα σάκκο, μποροῦσες νά τόν πᾶς στά μαγειρεῖα καί νά τόν ἀνταλλάξεις μ' ἕνα παγούρι καφέ.

Κι ἀκόμα, δέν συνέβαινε τίποτα, δέν ἔμοιαζε ὅτι θά συνέβαινε ποτέ τίποτα. «Πότε θά ἐπιτεθοῦμε; Γιατί δέν κάνουμε ἐπίθεση;» ἦταν οἱ ἐρωτήσεις πού ἄκουγες νύχτα μέρα, τόσο ἀπό Ἰσπανούς ὅσο κι ἀπό Ἄγγλους. Ὅταν σκέφτεσαι τί σημαίνει μάχη, σοῦ φαίνεται παράξενο ὅτι θέλουν νά πολεμήσουν οἱ στρατιῶτες, κι ὅμως, δίχως ἀμφιβολία, θέλουν. Στόν πόλεμο τῶν χαρακωμάτων 3 πράγματα ἐπιθυμοῦν ὅλοι οἱ στρατιῶτες μιά μάχη, πιότερα τσιγάρα καί μιᾶς βδομάδας ἄδεια. Ἤμασταν κάπως καλύτερα ὁπλισμένοι τώρα ἀπ' ὅ,τι πρίν. Κάθε ἄντρας εἶχε 150 φυσίγγια ἀντί γιά 50 καί σιγά σιγά μᾶς μοίραζαν ξιφολόγχες, ἀτσάλινα κράνη καί μερικές χειροβομβίδες. Κυκλοφοροῦσαν συνέχεια φῆμες γιά ἐπικείμενες μάχες καί νομίζω τώρα ὅτι τίς διαδίδανε σκόπιμα γιά νά διατηρήσουν ψηλά τό ἠθικό τῶν στρατιωτῶν. Δέν χρειαζόταν νά διαθέτει κανείς πολλές στρατιωτικές γνώσεις γιά νά καταλάβει ὅτι δέν θά ὑπῆρχε σημαντική δράση σ' αὐτή τή μεριά τῆς Χουέσκα, τουλάχιστον γιά τήν ὥρα. Τό στρατηγικό σημεῖο ἦταν ὁ δρόμος πρός τή Χάκα, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά. Ἀργότερα, ὅταν οἱ Ἀναρχικοί ἔκαναν τίς ἐπιθέσεις τους στό δρόμο τῆς Χάκα, ἡ δικιά μας δουλειά ἦταν νά κάνουμε «ἐπιθέσεις ἀντιπερισπασμοῦ» καί ν' ἀναγκάσουμε τούς Φασίστες ν' ἀποσπάσουν στρατεύματα ἀπ' τήν ἄλλη μεριά.

Σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα, περίπου 6 βδομάδες, ἔγινε μόνο μία συμπλοκή στό δικό μας μέρος τοῦ μετώπου. Οἱ μονάδες κρούσης μας ἐπιτέθηκαν στό Μανικόμιο, ἕνα ἐγκαταλειμένο τρελοκομεῖο πού οἱ Φασίστες εἶχαν μετατρέψει σέ ὀχυρό. Ὑπῆρχαν ἀρκετές ἑκατοντάδες Γερμανοί πρόσφυγες πού ὑπηρετοῦσαν στό POUM. Ἦταν ὀργανωμένοι σ' ἕνα εἰδικό τάγμα πού λεγόταν Batallon de Choque, κι ἀπό στρατιωτική ἄποψη ἦταν σέ τελείως διαφορετικό ἐπίπεδο ἀπ' τήν ὑπόλοιπη πολιτοφυλακή — ὄντως μοιάζανε μέ στρατιῶτες πιότερο ἀπό κάθε ἄλλον πού εἶδα στήν Ἰσπανία, ἔξω ἀπ' τούς Φρουρούς Ἐφόδου καί μερικούς τῆς Διεθνοῦς Ταξιαρχίας. Στήν ἐπίθεση τά 'καναν θάλασσα ὅπως συνήθως. Πόσες νά εἶναι ἄραγε οἱ ἐπιχειρήσεις σ' αὐτό τόν πόλεμο, ἀπό τή μεριά τῆς Κυβέρνησης, πού δέν ἔγιναν θάλασσα; Οἱ Μονάδες Κρούσης κατάλαβαν τό Μανικόμιο αἰφνιδιαστικά, ἀλλά οἱ δυνάμεις — ξεχνάω ἀκριβῶς ποιᾶς πολιτοφυλακῆς — πού ἐπρό-

κειτο νά τούς ὑποστηρίξουν, καταλαμβάνοντας τόν διπλανό λόφο πού ἔλεγχε τό Μανικόμιο, τήν πάτησαν ἄσχημα. Ὁ λοχαγός πού τούς ὁδηγοῦσε ἦταν ἕνας ἀπό κείνους τούς ἀξιωματικούς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἀμφίβολης ἐμπιστοσύνης, πού ἐπέμενε νά χρησιμοποιεῖ ἡ Κυβέρνηση. Εἴτε ἀπό φόβο, εἴτε ἀπό προδοσία, προειδοποίησε τούς Φασίστες, ρίχνοντας μιά χειροβομβίδα ἀπό 200 μέτρα μακριά. Οἱ ἄντρες του τόν ἐξετέλεσαν ἐπί τόπου, πρός μεγάλη μου εὐχαρίστηση. Ἀλλά ἡ αἰφνιδιαστική ἐπίθεση ἔχασε τό στοιχεῖο τοῦ αἰφνιδιασμοῦ κι οἱ πολιτοφύλακες θερίστηκαν ἀπ' τά πυκνά πυρά κι ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν ἀπό τό λόφο. Ὅταν νύχτωσε, οἱ Μονάδες Κρούσης ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τό Μανικόμιο. Ὅλη τή νύχτα τ' ἀσθενοφόρα γέμιζαν ἀπ' τή μιά ἄκρη ὥς τήν ἄλλη, τόν ἀπαίσιο δρόμο γιά τό Σιετάμο, σκοτώνοντας τούς βαριά τραυματισμένους μέ τά ταρακουνήματά τους.

Ὅλοι ἤμασταν τώρα πιά ψειριασμένοι· ἄν κι ἔκανε ἀκόμα κρύο, ἡ θερμοκρασία ἦταν ἀρκετή τουλάχιστον γι' αὐτό. Εἶχα μεγάλη ἐμπειρία ἀπό τά διάφορα εἴδη παρασιτικῶν ἐντόμων καί ἀπό ἄποψη φρικτῆς ἐνοχλητικότητας ἡ ψείρα ξεπερνᾶ κάθε τί πού ἔχω γνωρίσει. Ἄλλα ἔντομα, ὅπως τά κουνούπια, λογουχάρη, σέ κάνουν νά ὑποφέρεις πιότερο, ἀλλά τουλάχιστον δέν κατοικοῦν πάνω σου. Ἡ ἀνθρώπινη ψείρα μοιάζει κάπως μ' ἕνα μικροσκοπικό ἀστακό καί ζεῖ βασικά μές στό παντελόνι σου. Ἐκτός κι ἄν κάψεις ὅλα σου τά ροῦχα, δέν ὑπάρχει ἄλλος γνωστός τρόπος γιά νά τήν ξεφορτωθεῖς. Γεννάει τά γυαλιστερά ἄσπρα αὐγά της στίς ραφές τοῦ παντελονιοῦ σου, σάν μικροσκοπικά σπυράκια ριζιοῦ, πού ἐπωάζονται καί φτιάχνουν δικές τους οἰκογένειες μέ τρομαχτική ταχύτητα. Νομίζω ὅτι οἱ εἰρηνιστές μπορεῖ νά βροῦν χρήσιμη τήν ἰδέα νά εἰκονογραφοῦν τά φυλλάδιά τους μέ μεγενθυμένες φωτογραφίες ψείρας. Ἡ πολεμική δόξα. Τρίχες! Στόν πόλεμο ὅλοι οἱ στρατιῶτες εἶναι ψειριασμένοι, τουλάχιστον ὅταν κάνει λίγη ζέστη. Οἱ ἄντρες πού πολέμησαν στό Βερντέν, στό Βατερλώ, στό Φλοντέν, στό Σενλάκ καί τίς Θερμοπύλες — ὅλοι τους εἶχαν ψεῖρες νά σουλατσάρουν στ' ἀρχίδια τους. Τίς περιορίζαμε κάπως καίγοντας τ' αὐγά καί κάνοντας μπάνιο ὅσο πιό συχνά μπορούσαμε νά τ' ἀντέξουμε. Τίποτ' ἄλλο, ἔξω ἀπό ψεῖρες, δέν θά μποροῦσε νά μ' ἀναγκάσει νά μπῶ σέ κεῖνο τό παγωμένο ποτάμι.

Εἶχαν ἀρχίσει ὅλα νά σπανίζουν — ἀρβύλες, ροῦχα, καπνός, σαπούνι, κεριά, σπίρτα, λάδι. Οἱ στολές μας εἶχαν κουρελιαστεῖ καί πολλοί ἀπ' τούς ἄντρες δέν εἶχαν ἀρβύλες, μόνο σχοινένια σανδάλια. Ἔβρισκες σωρούς ἀπό λιωμένες ἀρβύλες παντοῦ. Μιά φορά διατηρήσαμε τήν φωτιά τοῦ ὀρύγματός μας ἀναμμένη γιά δυό μέρες μέ παλιές ἀρβύλες, πού δέν εἶναι καί πολύ ἄσχημο καύσιμο. Τώρα εἶχε φτάσει ἡ γυναίκα μου στήν Βαρκελώνη καί μοῦ ἔστελνε τσάι, σοκολάτα, ἀκόμα καί ποῦρα, ὅταν ἔβρισκε. Ἀλλά ἀκόμα καί στή Βαρκελώνη ὑπῆρχε ἔλλειψη ἀπ' ὅλα κι εἰδικά ἀπό καπνό. Τό τσάι ἦταν σά δῶρο ἀπ' τό θεό, παρόλο πού δέν εἴχαμε γάλα καί σπάνια μόνο ζάχαρη. Δέματα στέλνονταν συνέχεια ἀπ' τήν Ἀγγλία γιά τούς ἄντρες τῆς ἀποστολῆς, ἀλλά δέν ἔφταναν ποτέ· τρόφιμα, ροῦχα, τσι-

γάρα — δλ' αὐτά, ἢ ἀρνιόντουσαν νά τά πάρουν στό ταχυδρομεῖο ἢ κατάσχονταν στή Γαλλία. Ἀρκετά παράδοξα, ἡ μόνη ἑταιρία πού κατάφερε νά στείλει πακέτα μέ τσάι — καί μιά ἀξιοσημείωτη φορά ἕνα κουτί μπισκότα — στή γυναίκα μου, ἦταν ἡ ARMY AND NAVY*. Καϋμένη ARMY AND NAVY! Κάναγε εὐγενικά τό καθῆκον τους, παρόλο πού θά 'νιωθαν ἴσως πιό εὐχαριστημένοι ἄν ἡ κατάσταση ἐξελισσόταν ὑπέρ τοῦ Φράνκο. Ἡ ἔλλειψη καπνοῦ ἦταν ἡ χειρότερη ἀπ' ὅλες. Στήν ἀρχή μᾶς μοίραζαν ἕνα πακέτο τσιγάρα τή μέρα, μετά τό περιόρισαν στά 8 τσιγάρα τή μέρα καί μετά σέ 5. Τέλος, ὑπῆρξαν 10 φριχτές μέρες πού δέν μᾶς μοίρασαν καθόλου. Γιά πρώτη φορά στήν Ἰσπανία εἶδα κάτι πού βλέπεις καθημερινά στό Λονδίνο — ἀνθρώπους νά μαζεύουν γόπες.

Γύρω στά τέλη τοῦ Μάρτη ἔπαθε μόλυνση τό χέρι μου καί ἔπρεπε νά πό ἀνοίξουν καί νά τό βάλουν σέ νάρθηκα. Χρειαζόταν νά πάω στό νοσοκομεῖο, ἀλλά δέν ἄξιζε τόν κόπο νά μέ στείλουν στό Σιετάμο γιά ἕνα τόσο ἀσήμαντο πράγμα, κι ἔτσι ἔμεινα στό λεγόμενο νοσοκομεῖο τοῦ Μονφλορίτ, πού ἦταν ἁπλῶς ἕνα κέντρο διερχομένων γιά τούς τραυματίες. Οἱ νοσοκόμοι μοῦ 'κλεψαν σχεδόν ὅ,τι πολύτιμο εἶχα μαζί μέ τήν φωτογραφική μου μηχανή καί ὅλες μου τίς φωτογραφίες. Στό μέτωπο ὅλοι ἔκλεβαν, ἦταν ἡ ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς ἔλλειψης, ἀλλά οἱ νοσοκόμοι ἦταν πάντα οἱ χειρότεροι. Ἀργότερα, στό νοσοκομεῖο τῆς Βαρκελώνης, ἕνας Ἀμερικάνος πού εἶχε ἔρθει νά καταταχθεῖ στήν Διεθνή Ταξιαρχία καί τό πλοῖο του εἶχε τορπιλιστεῖ ἀπό ἕνα ἰταλικό ὑποβρύχιο, μοῦ εἶπε πώς τόν μεταφέραν τραυματισμένο στήν ἀκτή κι ὅτι τή στιγμή πού τόν βάζανε στό φορεῖο, οἱ τραυματιοφορεῖς τοῦ βούτηξαν τό ρολόι.

Ὅσο εἶχα τό χέρι μου στό νάρθηκα, πέρασα μερικές εὐτυχισμένες μέρες τριγυρίζοντας στήν ἐξοχή. Τό Μονφλορίτ ἦταν ἡ συνηθισμένη μάζα ἀπό σπίτια χτισμένα μέ πέτρα καί λάσπη, μέ στενά, ἑλικοειδή δρομάκια, τόσο όργωμένα ἀπ' τό πέρασμα τῶν φορτηγῶν πού μοιάζανε μέ κρατῆρες τῆς Σελήνης. Ἡ ἐκκλησία εἶχε ταλαιπωρηθεῖ ἄσχημα, ἀλλά τήν χρησιμοποιοῦσαν σάν στρατιωτική ἀποθήκη. Σ' ὁλόκληρη τήν περιοχή ὑπῆρχαν μόνο δυό κάπως μεγάλα ἀγροκτήματα, τό Τόρρε Λορένθο καί τό Τόρρε Φαμπιάν καί μόνο δυό πραγματικά μεγάλα σπίτια, προφανῶς τά σπίτια τῶν γαιοκτημόνων πού κάποτε βασίλευαν στήν περιοχή· μποροῦσες νά δεῖς τά πλούτη τους ν' ἀντανακλῶνται ἀντίστροφα στίς ἄθλιες καλύβες τῶν χωρικῶν. Ἀκριβῶς πίσω ἀπ' τό ποτάμι, κοντά στήν πρώτη γραμμή, ὑπῆρχε ἕνας τεράστιος ἀλευρόμυλος μέ μιά ἀγροικία κολλημένη δίπλα του. Ἦταν κρίμα νά βλέπεις αὐτά τά μεγάλα, ἀκριβά μηχανήματα νά σκουριάζουν ἀχρησιμοποίητα καί τούς ξύλινους σωλῆνες ἀπ' ὅπου ἔτρεχε στάρι κι ἀλεύρι νά ἔχουν ξηλωθεῖ γιά νά χρησιμοποιηθοῦν σάν καυσόξυλα. Ἀργότερα, γιά νά βροῦν καύσιμα γιά τά στρατεύματα πού βρίσκονταν στά μετόπισθεν, ἔστειλαν ὁμάδες μέ φορτηγά νά γκρεμίσουν συστηματικά τό κτίριο.

* Σ.τ.Μ. Ἀγγλική ἀλυσίδα καταστημάτων πώλησης ποικίλων εἰδῶν.

Έσπαζαν συνήθως τά σανιδένια πατώματα ένός δωματίου, ρίχνοντας μέσα μιά χειροβομβίδα. Ή Λά Γκράνχα, ή άποθήκη καί μαγειρεΐο μας, πιθανόν νά 'ταν κάποτε γυναικεΐο μοναστήρι. Είχε τεράστιες αύλές καί βοηθητικά κτίρια, καλύπτοντας ένα στρέμμα ή καί παρχπάνω, μέ σταύλους γιά 30 ή 40 άλογα. Τά έξοχικά σπίτια σ' έκείνη τήν περιοχή τής Ισπανίας δέν έχουν ένδιαφέρον άπό άρχιτεκτονική άποψη, άλλά οί άγροικίες τους, άπό άσβεστωμένη πέτρα, μέ στρογγυλές καμάρες καί θαυμάσια δοκάρια στή σκεπή, είναι ώραΐα κτίρια, χτισμένα βάσει σχεδίου πού μπορεΐ νά μήν έχει άλλάξει έδώ κι αιώνες. Καμιά φορά, σοΰ γεννιόταν άθελά σου, κάποια συμπάθεια γιά τούς Φασίστες, πρώην ιδιοκτήτες, όταν έβλεπες πώς μεταχειρίζονταν τά κτίρια πού κατέλάμβανε ή πολιτοφυλακή. Στή Λά Γκράνχα, κάθε δωμάτιο πού δέν χρησιμοποιούσαμε, είχε μετατραπεί σέ τουαλέτα — ένα φοβερό χάος άπό σπασμένα έπιπλα κι άκαθαρσίες. Ή μικρή έκκλησία πού ήταν δίπλα, μέ τούς τοίχους της διάτρητους άπό σφαΐρες, είχε μιά πιθαμή κοπριά στό πάτωμα. Στή μεγάλη αύλή, όπου οί μάγειροι μοιράζανε συσσίτιο, οί σωροί άπ' τά σκουριασμένα κονσερβοκούτια, ή λάσπη, ή κοπριά καί τά φαγητά πού σάπιζαν, ήταν κάτι τό άηδιαστικό. Υπογράμμιζε τό παλιό στρατιωτικό τραγούδι:

Υπάρχουν ποντίκια, ποντίκια
Ποντίκια μεγάλα σά γάτες
Στήν άποθήκη τοΰ σιτιστή!

Τά ποντίκια στή Λά Γκράνχα ήταν όντως μεγάλα σά γάτες ή σχεδόν σά γάτες· τεράστια, πρησμένα κτήνη πού πηγαινοέρχονταν πάνω άπ' τά στρώματα τών σκουπιδιών κι είχαν τέτοιο θράσος πού δέν τό 'βαζαν στά πόδια παρά μόνον άν τά πυροβολοΰσες.

Ή άνοιξη είχε έπιτέλους φτάσει. Ό ούρανός ήταν καταγάλανος, ό άέρας έγινε ξαφνικά σά βάλσαμο. Τά βατράχια έρωτοτροποΰσαν θορυβώδικα μές στά χαντάκια. Γύρω άπ' τή γούρνα πού πίνανε τά μουλάρια τοΰ χωριοΰ βρήκα κάτι ύπέροχα μικρά βατραχάκια, στό μέγεθος τής πέννας, μέ τόσο ζωηρό χρώμα, πού τό χορτάρι δίπλα τους φαινόταν μουντό. Τά χωριατόπαιδα βγαίνανε μέ κουβάδες καί ψάχνανε γιά σαλιγκάρια, πού τά ψήνανε μετά ζωντανά πάνω σέ λαμαρίνες. Μόλις έφτιαξε ό καιρός, οί χωρικοί βγήκανε γιά τό άνοιξιάτικο όργωμα. Είναι χαρακτηριστικό τής άπόλυτης άσάφειας τής Ισπανικής άγροτικής έπανάστασης, ότι δέν μπόρεσα ν' άνακαλύψω μέ βεβαιότητα άν ή γή έκεΐ γύρω ήταν κολλεκτιβοποιημένη ή άν οί χωρικοί τήν είχαν μοιράσει άπλώς μεταξύ τους. Φαντάζομαι, ότι θεωρητικά θά ήταν κολλεκτιβοποιημένη, όντας περιοχή τοΰ POUM καί τών Άναρχικών. Όπως καί νά 'χε, είχαν φύγει οί τσιφλικάδες, τά χωράφια καλλιεργοΰνταν κι οί άνθρωποι φαίνονταν εύχαριστημένοι.Οί φιλι-

κές διαθέσεις πού μᾶς ἔδειχναν οἱ χωρικοί δέν ἔπαψαν ποτέ νά μοῦ κάνουν ἐντύπωση. Γιά μερικούς ἀπ' τούς πιό γέρους, ὁ πόλεμος πρέπει νά φαινόταν δίχως νόημα, προφανῶς δημιουργοῦσε γενική ἔλλειψη κι ἔκανε τή ζωή ὅλων μελαγχολική καί μονότονη. Κι ἀκόμα, καί στίς καλύτερες συνθῆκες, δέν ἀρέσει στούς χωρικούς νά ἔχουν στρατιῶτες μπερδεμένους στά πόδια τους. Κι ὅμως, ἦταν πάντα φιλικοί — φαντάζομαι ἐπειδή σκεφτόντουσαν ὅτι ὅσο ἀνυπόφοροι κι ἄν ἤμασταν κατά τ' ἄλλα, στεκόμασταν ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στά πρώην ἀφεντικά τους. Παράξενο πράγμα ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ἡ Χουέσκα δέν ἦταν οὔτε 5 μίλια μακριά, ἦταν τό ἐμπορικό κέντρο γι' αὐτούς τούς ἀνθρώπους, ὅλοι εἶχαν συγγενεῖς ἐκεῖ, σ' ὅλη τους τή ζωή πήγαιναν ἐκεῖ γιά νά πουλήσουν, μιά φορά τή βδομάδα, τά πουλερικά καί τά λαχανικά τους. Καί τώρα, ἐδῶ κι 8 μῆνες, ἕνα ἀδιαπέραστο φράγμα ἀπό συρματόπλεγμα καί πολυβόλα βρισκόταν στή μέση. Ποῦ καί ποῦ τό ξεχνοῦσαν. Μιά φορά μιλοῦσα μέ μιά γριούλα πού κρατοῦσε μιά ἀπ' αὐτές τίς μικρές σιδερένιες λαμπίτσες στίς ὁποῖες οἱ Ἱσπανοί καῖνε λάδι. «Ποῦ μπορῶ ν' ἀγοράσω μιά τέτοια λάμπα;» ρώτησα. «Στήν Χουέσκα» μοῦ 'πε αὐθόρμητα, καί τότε γελάσαμε κι οἱ δυό. Τά κορίτσια τοῦ χωριοῦ ἦταν ὑπέροχα, ζωντανά πλάσματα μέ κατάμαυρα μαλλιά, λικνιστικό βάδισμα καί μιά ἀντρίκια εὐθύτητα, πού 'ταν ἴσως ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης.

Ἄντρες μέ κουρελιασμένα, μπλέ πουκάμισα, μαῦρα παντελόνια ἀπό ἀλατζά καί μεγάλα ψάθινα καπέλα, ὄργωναν τά χωράφια βαδίζοντας πίσω ἀπ' τά μουλάρια, πού τ' αὐτιά τους ἀνεβοκατέβαιναν ρυθμικά. Τ' ἀλέτρια τους ἦταν ἄθλια κατασκευάσματα πού ἀνακάτωναν λίγο τό χῶμα, δίχως νά χαράζουν αὐλάκι ὅπως τό ξέρουμε μεῖς. Ὅλα τά γεωργικά ἐργαλεῖα ἦταν θλιβερά ἀπηρχαιωμένα, μιά καί τά πάντα καθορίζονταν ἀπ' τήν ἀκρίβεια τοῦ μέταλλου. Ἕνα σπασμένο ὑνί, λογουχάρη, μπαλωνόταν καί ξαναμπαλωνόταν μέχρι πού στό τέλος ἀποτελοῦνταν βασικά ἀπό μπαλώματα. Οἱ τσουγκράνες καί τά δικράνια ἦταν φτιαγμένα ἀπό ξύλο. Ἡ σκαπάνη, σ' ἕνα λαό πού δέν εἶχε οὔτε παπούτσια νά φορέσει, ἦταν κάτι τό ἄγνωστο· σκάβανε μ' ἕνα ἄγαρμπο εἶδος τσάπας, σάν αὐτή πού χρησιμοποιοῦσαν στήν Ἰνδία. Ὑπῆρχε ἕνα εἶδος σβάρνας πού σέ μετέφερε πίσω στήν ὄψιμη Λίθινη Ἐποχή. Ἦταν φτιαγμένη ἀπό σανίδες ἑνωμένες μαζί, στό μέγεθος περίπου ἑνός τραπεζιοῦ τῆς κουζίνας. Στίς σανίδες εἶχαν κάνει ἑκατοντάδες τρύπες καί σέ κάθε τρύπα εἶχαν σφηνώσει ἕνα κομμάτι πυριτόλιθο, πού εἶχε δουλευτεῖ μέ τό χέρι, ἀκριβῶς ὅπως τόν δούλευαν οἱ ἄνθρωποι πρίν ἀπό 10.000 χρόνια. Θυμᾶμαι ὅτι ἔνιωσα σχεδόν τρόμο ὅταν πρωτοεῖδα ἕνα ἀπ' αὐτά τά πράγματα σέ μιά ἑτοιμόρροπη καλύβα στήν οὐδέτερη ζώνη. Ἀπόρησα ἀρκετή ὥρα πρίν καταλάβω ὅτι ἦταν σβάρνα! Ἀγανάκτησα στή σκέψη τῆς δουλειᾶς πού χρειάζεται γιά νά γίνει αὐτό τό πράγμα καί τή φτώχεια πού ἀναγκάζεται νά χρησιμοποιήσει πυριτόλιθο ἀντί γι' ἀτσάλι. Ἀπό τότε κοιτάω τήν βιομηχανοποίηση μέ καλύτερο μάτι. Ἀλλά στό χωριό εἶχαν δυό σύγχρονα τρακτέρ, κατασχεμένα, δίχως ἀμφιβολία, ἀπ' τό κτῆμα κάποιου μεγαλοτσιφλικᾶ. Κάνα δυό φορές πῆγα ὥς τό

μικρό νεκροταφεῖο, περίπου ἕνα μίλι ἔξω ἀπ' τό χωριό. Οἱ νεκροί ἀπ' τό μέτωπο στέλνονταν συνήθως στό Σιετάμο· αὐτοί ἦταν οἱ νεκροί τοῦ χωριοῦ. Ἦταν παράξενα διαφορετικό ἀπό 'να ἀγγλικό νεκροταφεῖο. Κανένας σεβασμός γιά τούς νεκρούς ἐδῶ! Ὅλα ἦταν σκεπασμένα μέ θάμνους καί χορτάρι κι ἀνθρώπινα κόκκαλα ἦταν σκόρπια παντοῦ. Ἀλλά κεῖνο πού 'ταν ὄντως ἐκπληκτικό, ἦταν ἡ τέλεια ἀπουσία θρησκευτικῶν ἐπιγραφῶν στίς ταφόπετρες, μόλο πού ὅλες χρονολογοῦνταν πρίν ἀπ' τήν ἐπανάσταση. Μόνο μιά φορά, νομίζω, εἶδα τό «Προσευχηθεῖτε γιά τήν ψυχή τοῦ Τάδε» πού εἶναι κάτι συνηθισμένο σέ Καθολικούς τάφους. Οἱ πιότερες ἐπιγραφές ἦταν τελείως ἐγκόσμιες, μέ κωμικά ποιήματα γιά τίς ἀρετές τοῦ πεθαμένου. Ἴσως ἕνας στούς πέντε τάφους νά εἶχε ἕνα μικρό σταυρό ἤ μιά πρόχειρη ἀναφορά στόν Παράδεισο, πού συνήθως εἶχε σβηστεῖ μέ σκαρπέλο ἀπό κάποιο ἐπιμελή ἄθεο.

Μοῦ πέρασε ἡ ἰδέα ὅτι σ' αὐτό τό μέρος τῆς Ἰσπανίας οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά μήν ἔχουν ὄντως θρησκευτικό συναίσθημα — θρησκευτικό συναίσθημα, ἐννοῶ, μέ τήν ὀρθόδοξη ἔννοια τῆς λέξης. Εἶναι παράξενο ὅτι ὅλο τόν καιρό πού ἤμουνα στήν Ἰσπανία, οὔτε μιά φορά δέν εἶδα ἄνθρωπο νά κάνει τόν σταυρό του· κι ὅμως, θά περίμενε κανείς αὐτή ἡ κίνηση νά 'χει γίνει ἐνστικτώδικη, ἐπανάσταση - ξεπανάσταση. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ Ἰσπανική Ἐκκλησία θά ἐπιστρέψει (ὅπως λέει καί ἡ παροιμία: ἡ νύχτα καί οἱ Ἰησουίτες πάντα ξανάρχονται) ἀλλά δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι μέ τό ξέσπασμα τῆς ἐπανάστασης κατάρρευσε καί διαλύθηκε σέ βαθμό πού θά 'ταν ἀδιανόητος ἀκόμα καί γιά τήν ἑτοιμοθάνατη Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας, κάτω ἀπό παρόμοιες συνθῆκες. Γιά τούς Ἰσπανούς, τουλάχιστον στήν Καταλωνία καί τήν Ἀραγωνία, ἡ Ἐκκλησία ἦταν νέτα σκέτα μιά βρωμερή ἐπιχείρηση. Κι ἡ Χριστιανική πίστη, ἀντικαταστάθηκε ὥς ἕνα σημεῖο ἀπ' τόν Ἀναρχισμό, πού ἡ ἐπιρροή του εἶναι πλατιά ἁπλωμένη καί πού, ἀναμφίβολα, ἔχει μιά θρησκευτική ἀπόχρωση.

Τή μέρα πού γύρισα ἀπ' τό νοσοκομεῖο, ἦταν πού προωθήσαμε τή γραμμή σ' ὅτι ἦταν πραγματικά ἡ κανονική της θέση, γύρω στίς 1000 γυάρδες μπροστά, κατά μῆκος τοῦ μικροῦ ποταμοῦ πού 'ταν κάπου 200 γυάρδες μπροστά ἀπ' τή γραμμή τῶν φασιστῶν. Αὐτή ἡ ἐπιχείρηση ἔπρεπε νά ἔχει γίνει μῆνες πρίν. Ὁ λόγος πού τήν πραγματοποιούσαμε τώρα, ἦταν ὅτι οἱ Ἀναρχικοί κάνανε ἐπίθεση στό δρόμο τῆς Χάκα καί μέ τή δική μας προώθηση ἀναγκάζαμε τούς Φασίστες ν' ἀποσπάσουν ἀπό κεῖ στρατεύματα γιά νά μᾶς ἀντιμετωπίσουν.

Περάσαμε 60 ἤ 70 ὧρες ξάγρυπνοι κι οἱ ἀναμνήσεις μου συντηροῦνται κάπως θολές, ἤ μᾶλλον σά μιά σειρά εἰκόνων. «Ὑπηρεσία ἀφουγκράσεως» στήν οὐδέτερη ζώνη, 100 γυάρδες ἀπό τήν Κάσα Φρανθέζα, ἕνα ὀχυρωμένο ἀγροτόσπιτο πού ἀποτελοῦσε μέρος τῆς φασιστικῆς γραμμῆς. 7 ὧρες ξαπλωμένος σ' ἕναν ἀπαίσιο βάλτο, μέσα σ' ἕνα νερό πού μύριζε σάπια καλάμια κι ὅπου τό κορμί σου βούλιαζε ὅλο καί βαθύτερα. Ἡ μυρουδιά ἀπ' τά καλάμια, τό κρύο πού σέ μούδιαζε, τ' ἄστρα ἀκίνητα στό σκοτεινό οὐρανό, τό βραχνό κρώξιμο τῶν βατράχων. Μόλο πού ἦταν Ἀπρί-

λης, ἦταν ἡ πιό κρύα νύχτα πού θυμᾶμαι στήν 'Ισπανία. Μόλις 100 γυάρδες πίσω μας, οἱ ὁμάδες ἐργασίας δούλευαν σκληρά, ἀλλά ἡ σιωπή ἦταν ἀπόλυτη, ἔξω ἀπ' τή χορωδία τῶν βατράχων. Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς νύχτας, μόνο μιά φορά ἄκουσα θόρυβο — τόν γνωστό ἦχο τοῦ φτυαριοῦ νά πατικώνει ἄμμο. Εἶναι παράξενο τό πῶς μποροῦν οἱ 'Ισπανοί νά πετύχουν ποῦ καί ποῦ ἕνα θαυμάσιο κατόρθωμα ὀργάνωσης. 'Η ὅλη ἐπιχείρηση ἦταν ὄμορφα σχεδιασμένη. Μέσα σέ 7 ὧρες, 600 ἄντρες κατασκεύασαν 1200 μέτρα πρόχωμα καί χαράκωμα, σ' ἀπόσταση ἀπό 150-300 γυάρδες μακριά ἀπ' τή φασιστική γραμμή, κι ὅλ' αὐτά τόσο σιωπηλά, πού οἱ Φασίστες δέν ἄκουσαν τίποτα καί στή διάρκεια τῆς νύχτας εἴχαμε μονάχα ἕναν τραυματία. Φυσικά, ὑπῆρξαν κι ἄλλοι, τήν ἑπόμενη μέρα. Σέ κάθε ἄντρα εἶχε ἀνατεθεῖ μιά δουλειά, ἀκόμα καί στούς βοηθούς τοῦ μαγειρείου πού φτάσανε ξαφνικά, ὅταν ἡ δουλειά εἶχε πιά τελειώσει, φορτωμένοι μέ κουβάδες κρασί ἀνακατεμένο μέ κονιάκ.

Κι ὅταν ἄρχισε ν' ἀνατέλει, οἱ Φασίστες ἀνακάλυψαν ξαφνικά πώς ἤμασταν ἐκεῖ. 'Ο τετράγωνος, ἄσπρος ὄγκος τῆς Κάζα Φρανθέζα, μόλο πού 'ταν 200 γυάρδες μακριά, φαινόταν νά δεσπόζει πάνω μας, καί τά πολυβόλα στά ὀχυρωμένα, μέ τσουβάλια ἄμμου, παράθυρα τοῦ πάνω ὀρόφου, φαίνονταν νά κατευθύνονται ἴσα μέσα στό χαράκωμα. Ὅλοι σταθήκαμε καί τήν χαζεύαμε ἀπορώντας γιατί δέν μᾶς βλέπανε οἱ Φασίστες. Καί μετά ἀκολούθησε μιά ἄγρια ριπή ἀπό σφαῖρες κι ὅλοι πέσαμε στά γόνατα, σκάβοντας ξέφρενα, βαθαίνοντας τό χαράκωμα κι ἀνοίγοντας μικρά καταφύγια στό πλάι. Τό χέρι μου ἦταν ἀκόμα φασκιωμένο μ' ἐπιδέσμους, δέν μποροῦσα νά σκάψω καί πέρασα τό μεγαλύτερο μέρος τῆς μέρας διαβάζοντας ἕνα ἀστυνομικό μυθιστόρημα — «'Ο χαμένος τοκογλύφος», ἦταν ὁ τίτλος του. Δέν θυμᾶμαι τήν πλοκή, ἀλλά θυμᾶμαι πολύ καθαρά τί αἰσθανόμουνα καθισμένος ἐκεῖ καί διαβάζοντάς το· τό ὑγρό χῶμα τοῦ χαρακώματος, τό πῶς κούναγα συνέχεια τά πόδια μου γιά νά τά βγάλω ἀπ' τή μέση, καθώς οἱ ἄντρες πηγαινοέρχονταν σκυφτοί, τόν κρότο ἀπ' τίς σφαῖρες πού ἔσκαγαν κάνα δυό πόδια πάνω ἀπ' τό κεφάλι μας. 'Ο Τόμας Πάρκερ ἔφαγε μιά σφαίρα ψηλά στό μηρό, πού, ὅπως εἶπε, ἦταν πιότερο «παρά τρίχα» ἀπ' ὅ,τι θά τοῦ ἄρεσε. Εἴχαμε τραυματίες σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς, ἀλλ' αὐτό ἦταν ἀσήμαντο μπροστά στό τί θά παθαίναμε ἄν μᾶς εἶχαν πιάσει «στά πράσσα» τή νύχτα. Ἕνας λιποτάκτης μᾶς εἶπε ἀργότερα ὅτι 5 σκοποί τῶν Φασιστῶν εἶχαν στηθεῖ στό τοῖχο γι' ἀμέλεια. 'Ακόμα καί τώρα θά μποροῦσαν νά μᾶς θερίσουν, ἄν εἶχαν τήν πρωτοβουλία νά φέρουν μερικούς ὅλμους. Ἦταν δύσκολη δουλειά νά κουβαλᾶμε τούς τραυματίες μές στό στενό χαράκωμα, μέ ὅλο κεῖνο τό συνωστισμό πού ἐπικρατοῦσε. Εἶδα ἕναν φουκαρά, μέ τό παντελόνι του μούσκεμα στό αἷμα, νά τόν ἀδειάζουν ἀπ' τό φορεῖο καί νά σφαδάζει ἀπ' τούς πόνους. Ἔπρεπε νά μεταφέρουμε τούς τραυματίες σέ μεγάλη ἀπόσταση, πάνω ἀπό 'να μίλι, γιατί ἀκόμα κι ἄν ὑπῆρχε δρόμος, τά ἀσθενοφόρα ποτέ δέν πλησίαζαν πολύ στήν πρώτη γραμμή. Ἄν πλησίαζαν πολύ κοντά, οἱ Φασίστες εἶχαν τή συνήθεια νά τά βομβαρδίζουν — μέ τό δίκιο τους, γιατί στόν σύγχρονο πόλεμο,

καγείς δέν έχει ένδοιασμούς γιά τήν χρησιμοποίηση ένός άσθενοφόρου γιά μεταφορά πυρομαχικών.

Κι ύστερα, τό άλλο βράδυ, περιμέναμε στό Τόρρε Φαμπιάν γιά νά κάνουμε μιάν έπίθεση, άλλά αύτή ματαιώθηκε τήν τελευταία στιγμή άπ' τόν άσύρματο. Στό πάτωμα τής σιταποθήκης πού περιμέναμε, ύπήρχε ένα λεπτό στρώμα άπό άχυρο πάνω άπό ένα παχύ στρώμα άπό κόκκαλα, κόκκαλα άνθρώπινα άνακατωμένα μέ κόκκαλα άπό άγελάδες κι όλος ό τόπος έβραζε άπ' τά ποντίκια. Τά βρώμικα κτήνη ξετρύπωναν άπ' όλες τίς μεριές. Άν ύπάρχει κάτι πού μισώ πιότερο άπ' ότιδήποτε άλλο, είναι νά περπατάει πάνω μου, μές στό σκοτάδι, ένα ποντίκι. Ωστόσο, είχα τήν ίκανοποίηση νά δώσω σ' ένα μιά γροθιά πού τό πέταξε στόν άέρα.

Καί μετά περιμέναμε 50 ή 60 γυάρδες άπ' τό πρόχωμα τών Φασιστών τή διαταγή γιά νά έπιτεθούμε. Μιά μεγάλη σειρά άπό άντρες κουρνιασμένοι μέσα σ' ένα άρδευτικό χαντάκι, οί ξιφολόγχες τους νά ξεπροβάλλουν άπ' τήν άκρη καί τ' άσπράδι τού ματιού τους νά γυαλίζει μές στό σκοτάδι. Ό Κόπ κι ό Μπέντζαμιν κάθονταν όκλαδόν πίσω μας, μ' έναν άντρα πού 'χε έναν δέκτη άσυρμάτου περασμένο στούς ώμους του. Στόν δυτικό ορίζοντα βλέπαμε ρόδινες λάμψεις πού τίς άκολουθούσαν τεράστιες έκρήξεις μετά άπό άρκετά δευτερόλεπτα. Καί μετά, ένας ήχος πίπ-πίπ-πίπ άπ' τόν άσύρματο καί ψιθυριστά ή διαταγή νά φύγουμε όσο ήταν καιρός. Φύγαμε, άλλά όχι άρκετά γρήγορα. 19 κακόμοιρα παιδιά τού JCI (ή νεολαία τού POUM, πού άντιστοιχούσε μέ τή JSU τού PSUC), πού ήταν τοποθετημένα 40 μόνο γυάρδες περίπου άπ' τό φασιστικό χαράκωμα, τά πρόλαβε ή αύγή καί δέν μπόρεσαν νά ξεφύγουν. Άναγκάστηκαν νά μείνουν όλη τή μέρα μέ μόνο τους κάλυμμα τούφες άπό χόρτα καί μέ τούς Φασίστες νά τά πυροβολούν κάθε φορά πού κινούνταν. Μέχρι νά σκοτεινιάσει, τά 7 ήταν νεκρά καί τά ύπόλοιπα 5 κατάφεραν νά τό σκάσουν μές στό σκοτάδι.

Κι ύστερα, γιά πολλά πρωινά μετά, ό ήχος άπ' τίς έπιθέσεις τών Άναρχικών στήν άλλη μεριά τής Χουέσκα. Ό ίδιος ήχος. Τίς πρωινές ώρες άκουγόταν ξαφνικά ό έναρκτήριος κρότος, άρκετές είκοσάδες βομβών πού σκάγανε ταυτόχρονα — άκόμα κι άπό μίλια μακριά ήταν ένας διαβολικός, άνατριχιαστικός κρότος — καί μετά τό άδιάκοπο κροτάλισμα άπό πολλά τουφέκια καί πολυβόλα, ένας βαθύς ήχος πού έμοιαζε περίεργα μέ τύμπανα. Λίγο λίγο, οί πυροβολισμοί άπλώνονταν σ' όλο τό μήκος τής γραμμής, γύρω άπ' τήν Χουέσκα κι έμεΐς μέναμε παραπατώντας μές στό χαράκωμα καί γέρναμε νυσταγμένοι στό πρόχωμα, ένώ σποραδικές, άσκοπες σφαίρες, περνούσαν πάνω άπ' τά κεφάλια μας.

Στή διάρκεια τής μέρας, τά όπλα βροντούσαν κατά διαστήματα. Τό Τόρρε Φαμπιάν, πού ήταν τώρα τό μαγειρείο μας, βομβαρδίστηκε κι ένα μέρος του καταστράφηκε. Είναι περίεργο άλλά όταν παρακολουθείς βολές πυροβολικού άπό μακριά, θέλεις πάντα ό πυροβολητής νά πετύχει τό στόχο του, έστω κι άν αύτός ό στόχος περιέχει τό φαγητό σου καί μερικούς άπ' τούς συντρόφους σου. Οί Φασίστες πυροβολούσαν καλά έκεΐνο τό πρωί.

Ἴσως νά χειρίζονταν τά κανόνια Γερμανοί πυροβολητές. Σημάδεψαν ὄμορφα τό Τόρρε Φαμπιάν. Μιά ὀβίδα πιό πέρα, μιά ὀβίδα πιό δῶ, καί μπούμ! Σπασμένα δοκάρια πετάχτηκαν κι ἕνα κομμάτι οὐραλίτη* ἔπεσε ἀπό ψηλά σάν τσαλακωμένο τραπουλόχαρτο. Ἡ ἑπόμενη ὀβίδα ἔκοψε μιά γωνία ἀπό ἕνα κτίσμα τόσο προσεχτικά, ὅσο θά τό 'κανε ἕνας γίγαντας μέ μαχαίρι. Ἀλλά οἱ μάγειροί μας ἑτοίμασαν τό φαγητό στήν ὥρα του — ἕνα καταπληκτικό κατόρθωμα.

Καθώς περνοῦσαν οἱ μέρες, τά πυροβόλα, πού δέν τά βλέπαμε ἀλλά τ' ἀκούγαμε, ἄρχισαν ν' ἀποκτοῦν μιά ξεχωριστή προσωπικότητα. Ὑπῆρχαν οἱ δυό πυροβολαρχίες ἀπό Ρωσικά πυροβόλα τῶν 75 χιλιοστῶν πού ρίχνανε ἀπό πίσω μας, καί πού μοῦ θύμιζαν κάπως ἕνα χοντρό ἄνθρωπο νά χτυπάει μιά μπάλα τοῦ γκόλφ. Αὐτά ἦταν τά πρῶτα Ρωσικά ὅπλα πού εἶχα δεῖ — ἤ μᾶλλον ἀκούσει. Εἶχαν μικρή τροχιά καί πολύ μεγάλη ταχύτητα, ἔτσι πού ἄκουγες τήν ἔκρηξη, τό σφύριγμα καί τό σκάσιμο τῆς ὀβίδας, σχεδόν ταυτόχρονα. Πίσω ἀπ' τό Μονφλορίτ ὑπῆρχαν δυό πολύ βαριά πυροβόλα, πού ρίχνανε μερικές φορές τή μέρα, μ' ἕνα βαθύ, πνιχτό, μουγκρητό, πού ἔμοιαζε μέ τό οὐρλιαχτό ἀπό μακρινά, ἀλυσοδεμένα τέρατα. Πάνω στό ὄρος Ἀραγκόν, στό μεσαιωνικό φρούριο πού εἶχαν καταλάβει τά Κυβερνητικά στρατεύματα μ' ἔφοδο τόν περασμένο χρόνο (γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία του, λένε) καί πού φρουροῦσε ἕναν ἀπ' τούς δρόμους πού ὁδηγοῦν στήν Χουέσκα, ὑπῆρχε ἕνα βαρύ ὅπλο πού χρονολογούνταν σίγουρα ἀπ' τόν 19ο αἰώνα. Οἱ τεράστιες ὀβίδες του πέρναγαν σφυρίζοντας ἀπό πάνω μας τόσο ἀργά, ποού πίστευες ὅτι μποροῦσες νά τρέξεις μαζί τους καί νά τίς προλάβεις. Ἡ ὀβίδα αὐτοῦ τοῦ ὅπλου θύμιζε καταπληκτικά ἄνθρωπο πού πηγαίνει μέ τό ποδήλατο σφυρίζοντας. Οἱ ὅλμοι, ἄν καί μικροί, ἔκαναν τόν πιό ἀπαίσιο θόρυβο. Τά βλήματά τους εἶναι σάν μικρές φτερωτές τορπίλες, ὅπως τά μικρά βέλη πού ρίχνουν στή σκοποβολή στίς μπυραρίες καί στό μέγεθος περίπου τοῦ μπουκαλιοῦ τοῦ κιλοῦ. Σκᾶνε μ' ἕνα διαβολεμένο μεταλλικό κρότο, σά νά θρυμματίζεται μιά τεράστια σφαίρα ἀπό σκληρό ἀτσάλι πάνω σέ ἀμόνι. Καμιά φορά, περνοῦσαν ἀπό πάνω μας τ' ἀεροπλάνα μας καί ρίχνανε ἀεροτορπίλες, πού τό μουγκρητό τους ἀντηχοῦσε κι ἔκανε τή γῆ νά τρέμει ἀπό 2 μίλια μακριά. Τά βλήματα ἀπ' τ' ἀντιαεροπορικά τῶν Φασιστῶν ἔσκαγαν κι ἔσπερναν τόν οὐρανό σά συννεφάκια, σέ μιά κακότεχνη ἀκουαρέλα, ἀλλά ποτέ δέν εἶδα νά πλησιάζει ἀεροπλάνο κοντύτερα ἀπό 1000 γυάρδες. Ὅταν ἕνα ἀεροπλάνο κάνει βουτιά καί χρησιμοποιεῖ τά πολυβόλα του, ἀπό κάτω ἀκούγεται σάν φτερούγισμα.

Στή δική μας μεριά τῆς γραμμῆς δέν συνέβαιναν πολλά πράγματα. 200 γυάρδες δεξιά, ἐκεῖ πού οἱ Φασίστες ἦταν σέ ψηλότερο ἔδαφος, οἱ ἐλεύθεροι σκοπευτές τους πετύχαιναν μερικούς ἀπ' τούς συντρόφους μας. 200 γυάρδες ἀριστερά, στή γέφυρα πού πέρναγε τό ποταμάκι, γινότανε ἕνα εἶδος μονομαχίας ἀνάμεσα στούς φασιστικούς ὅλμους καί τούς ἄντρες πού χτίζανε ἕνα τσιμεντένιο φράγμα κατά πλάτος τῆς γέφυρας. Τά φοβε-

* Σ.τ.Μ. Ἕνα εἶδος ὀρυκτοῦ.

ρά βλήματα σφύριζαν πάνω ἀπ' τά κεφάλια, σβίν-κράτς! σβίν-κράτς!, κάνοντας ἕναν διπλά διαβολεμένο θόρυβο ὅταν ἔσκαγαν στόν ἀσφαλτοστρωμένο δρόμο. 100 γυάρδες πιό μακριά μποροῦσες νά σταθεῖς μέ ἀπόλυτη ἀσφάλεια καί νά παρακολουθεῖς τά συντριβάνια ἀπό χῶμα καί μαῦρο καπνό πού ξεπετάγονταν στόν ἀέρα σάν μαγικά δέντρα. Οἱ φουκαράδες γύρω ἀπ' τή γέφυρα περνοῦσαν μεγάλο μέρος τρυπωμένοι μές στίς τρύπες πού εἶχαν σκάψει στίς πλευρές τοῦ χαρακώματος. Ἀλλά ὑπῆρχαν λιγότερες ἀπώλειες ἀπ' ὅ,τι θά περίμενε κανείς, καί τό φράγμα ἀνέβαινε σταθερά, ἕνας τοῖχος ἀπό τσιμέντο 2 πόδια πάχος, μέ πολεμίστρες γιά 2 πολυβόλα κι ἕνα μικρό πεδινό πυροβόλο. Τό τσιμέντο τό ἐνισχύανε μέ σίδερα ἀπό παλιά πλαίσια κρεβατιῶν, τό μόνο σίδερο πού μποροῦσε νά βρεθεῖ γι' αὐτό τό σκοπό.

7

Ἕνα ἀπόγευμα, ὁ Μπέντζαμιν μᾶς εἶπε ὅτι ἤθελε 15 ἐθελοντές. Ἡ ἐπίθεση στό φασιστικό ὀχυρό, πού εἶχε ἀναβληθεῖ τήν προηγούμενη φορά, θά γινόταν κεῖνο τό βράδυ. Λάδωσα τά 10 μεξικανικά φυσίγγια μου, μουτζούρωσα τήν ξιφολόγχη μου (γιά νά μήν προδοθεῖ ἡ θέση μου ἀπ' τή γυαλάδα της) καί ἔβαλα σ' ἕνα πακετάκι ἕνα κομμάτι ψωμί, 3 ἴντσες κόκκινο λουκάνικο κι ἕνα ποῦρο πού μοῦ εἶχε στείλει ἡ γυναίκα μου ἀπ' τή Βαρκελώνη καί πού τό φύλαγα ἐδῶ καί καιρό. Μοιράστηκαν χειροβομβίδες, 3 στόν καθένα. Ἡ Ἱσπανική Κυβέρνηση εἶχε ἐπιτέλους καταφέρει νά παράγει χειροβομβίδες τῆς προκοπῆς. Ἔμοιαζαν μέ τίς Μίλλς, ἀλλά εἶχαν δυό περόνες ἀντί γιά μιά. Ἀφοῦ ἔβγαζες τίς περόνες εἶχες περιθώριο 7 δευτερόλεπτα πρίν σκάσουν. Τό κυριότερο μειονέκτημά τους ἦταν ὅτι ἡ μία περόνη ἦταν πολύ σφικτή, ἐνῶ ἡ ἄλλη πολύ χαλαρή, ἔτσι πού νά βρίσκεσαι σέ δίλημμα ἤ νά τίς ἀφήσεις καί τίς δυό στίς θέσεις τους καί νά μήν μπορεῖς νά βγάλεις τή σφιχτή σέ στιγμή ἀνάγκης ἤ νά βγάζεις τή σφιχτή ἀπό τά πρίν καί νά τρέμεις στή συνέχεια μήπως ἐκραγεῖ τό διαβολόπραγμα στή τσέπη σου. Ἀλλά ἦταν βολική στό πέταμα.

Λίγο πρίν ἀπ' τά μεσάνυχτα, ὁ Μπέντζαμιν μᾶς ὁδήγησε καί τούς 15 κάτω στό Τόρρε Φαμπιάν. Ἀπό νωρίς τό βράδυ, ἡ βροχή ἔπεφτε σάν καταρράκτης. Τ' ἀρδευτικά χαντάκια εἶχαν πλημμυρίσει καί κάθε φορά πού ἔπεφτες σ' ἕνα, βυθιζόσουνα στό νερό ὥς τή μέση. Μές στό πηχτό σκοτάδι καί τήν καταρρακτώδη βροχή, διακρινόταν ἀχνά μιά μάζα ἀπό ἄντρες πού περίμεναν στήν αὐλή. Ὁ Κόπ μᾶς μίλησε, πρῶτα Ἱσπανικά καί μετά Ἀγγλικά, καί μᾶς ἐξήγησε τό σχέδιο ἐπίθεσης. Ἡ φασιστική γραμμή ἐδῶ σχημάτιζε ἕνα Γ καί τό πρόχωμα πού θά κάναμε ἐπίθεση ἦταν σ' ἕνα ὕψωμα στή γωνία τοῦ Γ. Περίπου 30 ἀπό μᾶς, οἱ μισοί Ἄγγλοι κι οἱ μισοί Ἱσπανοί, μ' ἀρχηγό τόν Χόρχε Ρόκα, τόν διοικητή τοῦ Τά-

γματός μας (ἕνα τάγμα τῆς πολιτοφυλακῆς εἶχε περίπου 400 ἄντρες) καί τόν Μπέντζαμιν, θά προχωρούσαμε ἕρποντας καί θά κόβαμε τά σύρματα τῶν Φασιστῶν. Ὁ Χόρχε θά ἔριχνε τήν πρώτη χειροβομβίδα γιά σινιάλο, καί τότε οἱ ὑπόλοιποι θά ρίχναμε μέσα βροχή ἀπό χειροβομβίδες, θά διώχναμε τούς Φασίστες ἀπ' τό πρόχωμα καί θά τό καταλαμβάναμε πρίν μπορέσουν ν' ἀντιδράσουν. Ταυτόχρονα, 70 ἄντρες ἀπ' τά Τάγματα Κρούσης θά ἔκαναν ἐπίθεση στή διπλανή φασιστική θέση, πού βρισκόταν 200 γυάρδες δεξιά ἀπ' τήν ἄλλη καί συνδεότανε μαζί της μ' ἕνα χαράκωμα. Γιά νά μήν πυροβολοῦμε τούς δικούς μας στό σκοτάδι θά φορούσαμε ἄσπρα περιβραχιόνια. Ἐκείνη τή στιγμή ἔφτασε ἕνας ἀγγελιοφόρος καί μᾶς ἀνάγγειλε ὅτι δέν ὑπῆρχαν ἄσπρα περιβραχιόνια. Μές στό σκοτάδι, μιά παραπονεμένη φωνή ἀκούστηκε νά προτείνει: «Δέν μποροῦμε νά τό κανονίσουμε νά φορᾶνε οἱ Φασίστες ἄσπρα περιβραχιόνια;».

Εἴχαμε ἀκόμα κάνα δυό ὧρες μπροστά μας. Ἡ ἀποθήκη πάνω ἀπ' τό στάβλο ἦταν τόσο καταστραμμένη ἀπ' τίς ὀβίδες, πού δέν μποροῦσες νά κινηθεῖς ἐλεύθερα, δίχως φῶς. Τό μισό πάτωμα εἶχε φύγει καί ἀπό κάτω εἶχε κενό 20 πόδια ὥς τά πλακάκια τοῦ στάβλου. Κάποιος βρῆκε μιά σκαπάνη, ἔβγαλε μιά σπασμένη σανίδα ἀπ' τό πάτωμα καί σέ λίγα λεπτά εἴχαμε ἀνάψει φωτιά καί τά μουσκεμένα μας ροῦχα ἄχνιζαν. Κάποιος ἄλλος ἔβγαλε μιά τράπουλα. Μιά φήμη — ἀπό κεῖνες τίς μυστηριώδεις φῆμες πού ἐνδημοῦν σέ τέτοιες περιπτώσεις — κυκλοφόρησε, ὅτι θά μοίραζαν ζεστό καφέ μέ κονιάκ. Κατεβήκαμε ἀνυπόμονα τήν σχεδόν διαλυμένη σκάλα καί τριγυρίζαμε στή σκοτεινή αὐλή, ρωτώντας ποῦ ἦταν ὁ καφές. Ἀλίμονο. Δέν ὑπῆρχε καφές. Ἀντί γι' αὐτό, μᾶς φώναξαν νά συγκεντρωθοῦμε, μᾶς βάλανε στή σειρά κατ' ἄντρα καί τότε ὁ Χόρχε κι ὁ Μπέντζαμιν προχώρησαν γοργά μές στό σκοτάδι κι ἐμεῖς τούς ἀκολουθήσαμε.

Ἔβρεχε ἀκόμα καί τό σκοτάδι ἦταν πυκνό, ἀλλά ὁ ἀέρας εἶχε πέσει. Ἡ λάσπη ἦταν κάτι τό ἀπερίγραπτο. Τά μονοπάτια ἀνάμεσα ἀπ' τά χωράφια ἦταν ἁπλῶς μιά σειρά ἀπό μεγάλους χωματένιους σβόλους, πού γλιστράγανε φοβερά μέ μεγάλες λακκοῦβες παντοῦ. Πολύ πρίν φτάσουμε στό σημεῖο πού θ' ἀφήναμε τό δικό μας πρόχωμα, εἴχαμε ὅλοι πέσει ἀρκετές φορές καί τά τουφέκια μας εἶχαν σκεπαστεῖ ἀπό ἕνα στρῶμα λάσπης. Στό πρόχωμα, μιά μικρή ὁμάδα ἄντρες, οἱ ἐφεδρεῖες μας, περίμεναν μαζί μέ τόν γιατρό καί μιά σειρά ἀπό φορεῖα. Περάσαμε ἕνας-ἕνας μέσα ἀπ' τό ἄνοιγμα πού εἶχε τό πρόχωμα καί διασχίσαμε ἄλλο ἕνα ἀρδευτικό χαντάκι. Πλάτς! Ἄλλη μιά φορά ὥς τή μέση στό νερό, μέ τήν βρωμερή, γλοιώδη λάσπη, νά χώνεται μές στίς μπότες μας. Πάρα ἔξω, πάνω στό χορτάρι, ὁ Χόρχε περίμενε νά βγοῦμε ὅλοι. Καί μετά, διπλωμένος σχεδόν στά δυό, ἄρχισε νά προχωρεῖ σιωπηλά κι ἀργά μπροστά. Τό πρόχωμα τῶν φασιστῶν ἦταν περίπου 150 γυάρδες μακριά. Ἡ μόνη μας ἐλπίδα νά φτάσουμε ὥς ἐκεῖ, ἦταν νά προχωροῦμε ἀθόρυβα.

Ἐγώ ἤμουν μπροστά μέ τόν Χόρχε καί τόν Μπέντζαμιν. Διπλωμένοι στά δυό, ἀλλά μέ τά κεφάλια σηκωμένα, προχωρούσαμε ἀθόρυβα μές στό

σκοτάδι μέ ρυθμό όλοένα καί πιό άργό σέ κάθε βήμα. Ή βροχή μάς χτύπαγε άπαλά στά πρόσωπα. Όταν έριξα μιά ματιά πίσω, διάκρινα τούς άντρες πού ήταν πιό κοντά μου, μιά μάζα άπό καμπουριασμένες σκιές, σάν μεγάλα μαύρα μανιτάρια, πού γλιστρούσαν άργά πρός τά μπρός. Άλλά κάθε φορά πού σήκωνα τό κεφάλι μου, ό Μπέντζαμιν άπό δίπλα ψιθύριζε άγρια μές στ' αύτί μου: «Κάτω τό κεφάλι, κάτω τό κεφάλι». Θά μπορούσα νά τοϋ πώ δτι άδικα άνησυχούσε. Ήξερα άπό πείρα δτι μιά σκοτεινή νύχτα δέν μπορείς νά δεϊς άνθρωπο στά 20 βήματα. Ήταν πολύ πιό σπουδαΐο νά προσέχουμε τούς θορύβους. Άν μάς άκουγαν ήμασταν χαμένοι. Δέν είχαν παρά νά ρίξουν στό σκοτάδι μέ τό πολυβόλο καί δέν θά άπόμενε άλλη λύση άπ' τήν τρεχάλα ή τήν έξόντωσή μας.

Άλλά σέ κείνο τό μουσκεμένο έδαφος ήταν σχεδόν άδύνατον νά κινηθεϊς άθόρυβα. Ό,τι κι άν έκανες, τά πόδια σου κολλούσαν στή λάσπη καί μέ κάθε βήμα άκουγες σλόπ-σλόπ, σλόπ-σλόπ. Καί γιά κακή μας τύχη, ό άέρας είχε πέσει καί παρόλη τή βροχή ήταν μιά πολύ ήσυχη νύχτα. Οί ήχοι θ' άκούγονταν σέ μεγάλη άπόσταση. Πέρασα μιά φοβερή στιγμή δταν κλώτσησα ένα τενεκεδάκι καί νόμισα δτι θά 'πρεπε νά τό άκουσε κάθε Φασίστας σ' άπόσταση άρκετών μιλίων. Άλλά όχι, κανένας θόρυβος, κανένας πυροβολισμός, καμ'ά κίνηση δέν άκούστηκε στίς φασιστικές γραμμές. Προχωρούσαμε μπροστά δλο καί πιό άργά. Δέν μπορώ νά έκφράσω τό βάθος τής έπιθυμίας μου νά φτάσουμε κεϊ. Γιά νά 'μαστε άπλώς σέ καλή άπόσταση γιά τίς χειροβομβίδες πρίν μάς άκούσουν. Σέ τέτοιες ώρες δέ νιώθεις κάν φόβο, μόνο μιά μεγάλη, άπελπισμένη έπιθυμία νά ξεπεράσεις τό ένδιάμεσο έδαφος. Έχω νιώσει άκριβώς τό ΐδιο συναίσθημα κυνηγώντας ένα άγριο ζώο, τήν ΐδια άγωνιώδη έπιθυμία νά φτάσω σ' άπόσταση βολής, τήν ΐδια όνειρική βεβαιότητα δτι είναι άδύνατο. Καί πώς μεγάλωνε ή άπόσταση. Γνώριζα τό έδαφος καλά, δέν ήταν πάνω άπό 150 γυάρδες, κι δμως έμοιαζε πιό πολύ μέ μίλι. Όταν προχωράς σκυφτός μέ τέτοιο ρυθμό, συνειδητοποιεΐς, δπως ΐσως τό μυρμήγκι, τίς τεράστιες έναλλαγές τοϋ έδάφους. Τό υπέροχο κομμάτι άπό λεϊο χορτάρι έδώ, τό άπαίσιο κομμάτι άπό κολλώδη λάσπη πάρα κεϊ, τίς ψηλές καλαμιές πού θροΐζουν καί πρέπει νά τίς άποφεύγεις, τό σωρό άπό πέτρες πού σέ κάνει ν' άπογοητευθεϊς, γιατί σοϋ φαίνεται άδύνατο νά τόν περάσεις άθόρυβα.

Προχωρούσαμε έρποντας τόσες ώρες πού άρχισα νά πιστεύω δτι είχαμε πάρει λάθος κατεύθυνση. Τότε, μές στό σκοτάδι φάνηκαν άχνά λεπτές παράλληλες γραμμές άπό κάτι πιό μαύρο. Ήταν τό έξωτερικό σύρμα (οί φασίστες είχαν δυό σειρές σύρμα). Ό Χόρχε γονάτισε καί ψαχούλεψε στήν τσέπη του. Είχε τόν μοναδικό μας συρματοκόπτη. Σνίπ-σνάπ. Τό σύρμα πού κρεμόταν τώρα μετακινήθηκε άπαλά στό πλάι. Περιμέναμε τούς άντρες πού ήταν πίσω νά πλησιάσουν. Μοϋ φαινόταν δτι κάνανε φοβερό θόρυβο. Τό φασιστικό πρόχωμα, ΐσως ν' άπεϊχε 50 γυάρδες τώρα. Συνεχίσαμε πρός τά μπρός, διπλωμένοι στά δυό. Ένα άργό, άθόρυβο βήμα, σάν τής γάτας πού πλησιάζει μιά ποντικοφωλιά· μετά στάση γιά ν' άκούσεις· μετά άλλο ένα βήμα. Μιά φορά σήκωσα τό κεφάλι μου. Σιωπηλά, ό

Μπέντζαμιν άπλωσε τό χέρι του πίσω άπό τό σβέρκο μου καί μοῦ τό κατέβασε άπότομα. Ἤξερα ὅτι τό έσωτερικό σύρμα ἀπεῖχε μόνο 20 γυάρδες ἀπ' τό παραπέτο. Μοῦ φαινόταν ἀπίθανο ὅτι μποροῦσαν νά φτάσουν ὥς ἐκεῖ 30 ἄντρες, δίχως νά τούς ἀκούσει κανείς. Οἱ ἀνάσες μας καί μόνο ἦταν ἀρκετές γιά νά μᾶς προδώσουν. Κι ὅμως, κατά κάποι τρόπο, τά καταφέραμε καί φτάσαμε ἐκεῖ. Τό πρόχωμα τῶν Φασιστῶν φαινόταν τώρα σάν ἕνα θαμπό, μαῦρο βουναλάκι πού ὑψωνόταν ἀπό πάνω μας. Ἄλλη μιά φορά ὁ Χόρχε γονάτισε καί ψαχούλεψε. Σνίπ-σνάπ. Δέν ὑπῆρχε τρόπος νά κόψεις τό σύρμα ἀθόρυβα.

Ὥστε αὐτό ἦταν τό ἐσωτερικό σύρμα. Συρθήκαμε μέσα μέ τά τέσσερα καί μᾶλλον πιό γρήγορα. Ἄν εἴχαμε καιρό τώρα ν' ἀναπτυχθοῦμε, ὅλα θά πήγαιναν καλά. Ὁ Χόρχε κι ὁ Μπέντζαμιν σύρθηκαν πρός τά δεξιά. Ἀλλά οἱ ἄντρες πίσω μας, πού ἦταν ἁπλωμένοι, ἔπρεπε νά σχηματίσουν οὐρά γιά νά περάσουν μές ἀπ' τό στενό ἄνοιγμα στό σύρμα, καί κείνη ἀκριβῶς τή στιγμή φάνηκε μιάλάμψη κι ἀκούστηκε ἕνα μπάμ ἀπ' τό πρόχωμα τῶν Φασιστῶν. Ὁ σκοπός μᾶς εἶχε ἀκούσει τελικά. Ἡ χειροβομβίδα του ἔσκασε κάπου στήν ἄλλη μεριά τοῦ προχώματος. Ἀμέσως, μέ μεγαλύτερη ἑτοιμότητα ἀπ' ὅ,τι περιμέναμε, ξέσπασε μιά βροντία πυρῶν, 10 ἤ 20 τουφέκια, ἀπ' τό φασιστικό παραπέτο. Ὥστε μᾶς περίμεναν. Στιγμιαία μποροῦσες νά διακρίνεις κάθε σάκκο ἄμμου στίς φοβερές λάμψεις. Ἄντρες πού ἦταν ἀκόμα πολύ πίσω ἔριχναν τίς χειροβομβίδες τους καί μερικές ἔπεφταν ἀπ' αὐτή τή μεριά τοῦ προχώματος. Κάθε πολεμίστρα φαινόταν νά ξερνάει γλῶσσες φωτιᾶς. Εἶναι πάντα ἀπαίσιο νά σέ πυροβολοῦν μές στό σκοτάδι — κάθε λάμψη τουφεκιοῦ φαίνεται νά στρέφεται κατά πάνω σου — ἀλλά τό χειρότερο ἀπ' ὅλα ἦταν οἱ χειροβομβίδες. Δέν μπορεῖς νά συλλάβεις τή φρίκη τους παρά μόνον ὅταν ἔχεις δεῖ μιά τέτοια νά σκάει κοντά σου μές στό σκοτάδι· τή μέρα ὑπάρχει μόνο ὁ κρότος τῆς ἔκρηξης, τή νύχτα ὑπάρχει ἐπιπλέον ἡ ἐκτυφλωτική κόκκινη λάμψη. Εἶχα ριχτεῖ κάτω μέ τήν πρώτη βροντία. Ὅλη αὐτή τήν ὥρα ἤμουν ξαπλωμένος στό πλάι μές στήν πηχτή λάσπη, παλεύοντας ἄγρια μέ τήν περόνη μιᾶς χειροβομβίδας. Τό διαβολόπραγμα δέν ἤθελε νά βγεῖ. Τελικά ἀντιλήφθηκα ὅτι τό γύριζα ἀνάποδα. Ἔβγαλα τήν περόνη, ἀνασηκώθηκα στά γόνατα, ἔριξα τή χειροβομβίδα καί ξανάπεσα πάλι κάτω. Ἔσκασε κάπου πρός τά δεξιά ἔξω ἀπ' τό πρόχωμα· ὁ φόβος μέ εἶχε κάνει ν' ἀστοχήσω. Κείνη ἀκριβῶς τή στιγμή μιά ἄλλη χειροβομβίδα ἔσκασε ἀκριβῶς μπροστά μου, τόσο κοντά πού μποροῦσα νά νιώσω τή ζέστη ἀπ' τήν ἔκρηξη. Ἁπλώθηκα στό χῶμα κι ἔχωσα τή μούρη μου μές στή λάσπη τόσο ἀπότομα πού πόνεσε ὁ σβέρκος μου καί νόμισα ὅτι εἶχα τραυματιστεῖ. Μές ἀπ' τό θόρυβο ἄκουσα πίσω μου μιά φωνή νά λέει ἥσυχα στ' Ἀγγλικά: «χτυπήθηκα». Πραγματικά, ἡ χειροβομβίδα εἶχε τραυματίσει ἀρκετούς γύρω μου, δίχως νά μ' ἀγγίξει. Ἀνασηκώθηκα στά γόνατα κι ἔριξα τή δεύτερη. Οὔτε πού θυμᾶμαι ποῦ πῆγε.

Οἱ Φασίστες πυροβολοῦσαν, οἱ δικοί μας ἀπό πίσω πυροβολοῦσαν κι ἐγώ ἤξερα πολύ καλά ὅτι βρισκόμουνα στή μέση. Αἰσθάνθηκα τόν ἀέρα

ἑνός πυροβολισμοῦ καί κατάλαβα ὅτι κάποιος ἔριχνε ἀκριβῶς ἀπό πίσω μου. Σηκώθηκα καί τοῦ φώναξα: «Μήν πυροβολεῖς ἐμένα, κωλοηλίθιε!». Ἐκείνη τή στιγμή εἶδα ὅτι ὁ Μπέντζαμιν, 10 μέ 15 γυάρδες δεξιά μου, μοῦ ἔγνεφε μέ τό χέρι του. Ἔτρεξα πρός τό μέρος του. Ἔπρεπε νά περάσω μπροστά ἀπ' τίς πολεμίστρες καί καθώς πήγαινα, ἔβαλα τό χέρι πάνω στό μάγουλό μου. Ἀνόητη χειρονομία — λές καί τό χέρι θά σταματοῦσε τή σφαίρα! — ἀλλά φοβόμουνα μήπως χτυπηθῶ στό πρόσωπο. Ὁ Μπέντζαμιν ἦταν ἀκουμπισμένος στό ἕνα γόνατο, μέ μιά ἱκανοποιημένη ἔκφραση στό πρόσωπό του καί πυροβολοῦσε προσεχτικά πρός τίς λάμψεις τῶν τυφεκιῶν μέ τ' αὐτόματο πιστόλι του. Ὁ Χόρχε εἶχε πέσει τραυματισμένος μέ τήν πρώτη ὁμοβροντία καί βρισκότανε κάπου ἀθέατος. Γονάτισα δίπλα στόν Μπέντζαμιν, ἔβγαλα τήν περόνη ἀπ' τήν τρίτη χειροβομβίδα μου καί τήν ἔριξα. Ἆ! Καμιά ἀμφιβολία τούτη τή φορά. Ἔσκασε μές στό πρόχωμα, στή γωνία, ἀκριβῶς δίπλα στό πολυβολεῖο.

Τά πυρά τῶν Φασιστῶν φαίνονταν σά νά ἐλαττώθηκαν ὁλότελα ξαφνικά. Ὁ Μπέντζαμιν πήδηξε ὄρθιος καί φώναξε: «Ἐμπρός! Ἐπίθεση!». Ὁρμήσαμε στή μικρή ἀπότομη πλαγιά ὅπου βρισκόταν τό πρόχωμα. Λέω «ὁρμήσαμε»· «μετακινηθήκαμε βαριά κι ἀδέξια» θά 'ταν μιά πιό σωστή ἔκφραση. Εἶναι γεγονός ὅτι δέν μπορεῖς νά κινηθεῖς γρήγορα ὅταν εἶσαι μουσκεμένος καί λασπωμένος ἀπ' τήν κορφή ὥς τά νύχια καί κουβαλᾶς ἕνα βαρύ τουφέκι μέ ξιφολόγχη καί 150 φυσίγγια. Ἐγώ τό 'χα βέβαιο ὅτι κάποιος φασίστας θά μέ περίμενε στήν κορφή. Ἄν πυροβολοῦσε ἀπ' αὐτήν τήν ἀπόσταση δέν θά μποροῦσε ν' ἀστοχήσει. Κι ὅμως, κατά βάθος πίστευα ὅτι δέν θά πυροβολοῦσε, μόνο θά προσπαθοῦσε νά μέ χτυπήσει μέ τήν ξιφολόγχη του. Νόμιζα ὅτι ἔνιωθα προκαταβολικά τήν αἴσθηση νά διασταυρώνονται οἱ ξιφολόγχες μας κι ἀναρωτιόμουν ἄν τό χέρι του θά 'ταν πιό δυνατό ἀπ' τό δικό μου. Ὡστόσο, δέ μέ περίμενε κανένας φασίστας. Μ' ἕνα συγκεχυμένο αἴσθημα ἀνακούφισης, ἀνακάλυψα ὅτι τό πρόχωμα ἦταν χαμηλό κι οἱ σάκκοι μέ τήν ἄμμο ἀποτελοῦσαν καλό στήριγμα γιά τά πόδια. Συνήθως εἶναι δύσκολο τό σκαρφάλωμα. Τά πάντα μέσα ἦταν διαλυμένα, δοκάρια ἦταν πεταμένα παντοῦ καί θραύσματα ἀπό οὐραλίτη σκόρπια ἐδῶ καί κεῖ. Οἱ χειροβομβίδες μας εἶχαν γκρεμίσει ὅλες τίς καλύβες καί τά ὀρύγματα. Κι ἀκόμα, δέν φαινόταν ψυχή πουθενά. Νόμιζα ὅτι θά παραφυλάγανε χωμένοι κάπου κεῖ γύρω καί φώναξα ἀγγλικά (δέν μποροῦσα νά θυμηθῶ καμιά ἱσπανική λέξη ἐκείνη τή στιγμή) : «Βγεῖτε ἀπό κεῖ. Παραδοθεῖτε!». Καμιά ἀπάντηση. Τότε ἕνας ἄντρας, μιά θολή φιγούρα μές στό μισοσκόταδο, πήδηξε πάνω ἀπ' τήν σκεπή μιᾶς μισοκαταστραμμένης καλύβας κι ἔφυγε τρέχοντας πρός τ' ἀριστερά. Ἄρχισα νά τόν κυνηγῶ, σουβλίζοντας ἄκαρπα τόν ἀέρα μέ τήν ξιφολόγχη μου. Καθώς ἔστριβα τή γωνιά τῆς καλύβας εἶδα ἕναν ἄντρα — δέν ξέρω ἄν ἦταν ὁ ἴδιος πού κυνηγοῦσα — νά τρέχει μές στό χαράκωμα ἐπικοινωνίας πού ὁδηγοῦσε στήν ἄλλη φασιστική θέση. Θά πρέπει νά ἤμουν πολύ κοντά του γιατί τόν ἔβλεπα καθαρά. Ἦταν ξεσκούφωτος καί φαινόταν νά μή φοράει τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπό μιά κουβέρτα πού κρατοῦσε σφιχτά γύρω ἀπ' τούς ὤμους του.

Ἂν πυροβολοῦσα θά τόν εἶχα κάνει κομμάτια. Ἀλλά ἀπό φόβο μήν πυροβολοῦμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον, εἴχαμε διαταγή νά χρησιμοποιοῦμε μόνο τίς ξιφολόγχες ὅταν μπαίναμε μές στό παραπέτο, κι ὅπως καί νά 'ναι, δέν μοῦ πέρασε κάν ἀπ' τό μυαλό ἡ ἰδέα νά τόν πυροβολήσω. Ἀντί γι' αὐτό, ἡ μνήμη μου γύρισε 20 χρόνια πίσω, στόν καθηγητή τῆς πυγμαχίας στό σχολεῖο, πού μᾶς ἔδειχνε μέ ζωντανή παντομίμα πῶς εἶχε σκοτώσει ἕναν Τοῦρκο μέ ξιφολόγχη στά Δαρδανέλια. Ἔπιασα σφιχτά τό τουφέκι μου ἀπ' τό κοντάκι καί βούτηξα πρός τήν πλάτη τοῦ ἄντρα. Ἦταν μόλις πέρα ἀπ' τή μύτη τῆς ξιφολόγχης. Ἄλλη μιά βουτιά καί πάλι παρά τρίχα. Γιά λίγο προχωρούσαμε ἔτσι, αὐτός τρέχοντας μές στό χαράκωμα κι ἐγώ πίσω του, κάνοντας βουτιές γιά τίς ὠμοπλάτες του, χωρίς νά μπορῶ νά τίς φτάσω — ἕνα κωμικό στιγμιότυπο γιά νἄχω νά θυμᾶμαι, ἄν καί φαντάζομαι ὅτι θά φαινόταν λιγότερο κωμικό σ' αὐτόν.

Φυσικά, γνώριζε τό ἔδαφος καλύτερα ἀπό μένα καί μοῦ ξέφυγε γρήγορα. Ὅταν γύρισα πίσω, τό χαράκωμα ἦταν γεμάτο ἀπό ἄντρες πού φωνάζανε. Ὁ θόρυβος τῶν πυροβολισμῶν εἶχε κοπάσει κάπως. Οἱ φασίστες μᾶς ρίχνανε ἀκόμα πυκνά πυρά ἀπό 3 μεριές, ἀλλά ἀπό μεγαλύτερη ἀπόσταση τώρα. Τούς εἴχαμε ἀπωθήσει γιά τήν ὥρα πρός τά πίσω. Θυμᾶμαι πού δήλωσα μέ ὕφος μάντη: «Μποροῦμε νά κρατήσουμε τούτη τή θέση μισή ὥρα, ὄχι παραπάνω». Δέν ξέρω πῶς μοῦ ἦρθε νά πῶ μισή ὥρα. Κοιτάζοντας πέρα ἀπ' τό δεξί παραπέτο μποροῦσες νά δεῖς ἀμέσως ἀμέτρητες πρασινωπές λάμψεις ἀπό τουφέκια νά σκίζουν τό σκοτάδι. Ἀλλά ἦταν πολύ πίσω, 100 ἤ 200 γυάρδες. Τώρα ἡ δουλειά μας ἦταν νά ψάξουμε καί νά πάρουμε ὅ,τι λάφυρα ἄξιζαν τόν κόπο. Ὁ Μπένυζαμιν βγῆκε παραπατώντας ἀπό ἔξαψη μές ἀπ' τή χαλασμένη σκεπή, τραβώντας μέ τό σκοινί του ἕνα κιβώτιο μέ πυρομαχικά.

«Σύντροφοι! Πυρομαχικά! Ἄφθονα πυρομαχικά ἐδῶ!».

«Δέν θέλουμε πυρομαχικά», εἶπε μιά φωνή, «θέλουμε τουφέκια».

Αὐτό ἦταν ἀλήθεια. Τά μισά ἀπ' τά τουφέκια μας εἶχαν μπλοκάρει ἀπ' τή λάσπη κι ἦταν ἄχρηστα. Θά μπορούσαμε νά τά καθαρίσουμε, ἀλλά εἶναι ἐπικίνδυνο νά βγάλεις τό κλεῖστρο μές στό σκοτάδι· τό ἀκουμπᾶς κάπου κι ἔπειτα τό χάνεις. Εἶχα ἕναν μικροσκοπικό ἠλεκτρικό φακό πού εἶχε κατορθώσει ν' ἀγοράσει ἡ γυναίκα μου στή Βαρκελώνη, ἀλλιῶς δέν θά χαμε καθόλου φῶς. Μερικοί ἄντρες μέ καλά ὅπλα ἄρχισαν νά πυροβολοῦν σποραδικά πρός τίς μακρινές λάμψεις. Κανείς δέν τολμοῦσε νά πυροβολεῖ πολύ γρήγορα. Ἀκόμα καί τά καλύτερα τουφέκια εἶχαν τήν τάση νά παθαίνουν ἐμπλοκή ὅταν παραζεσταίνονταν. Ἤμαστε περίπου 16 μές στό παραπέτο, μαζί μέ κάνα δυό τραυματίες. Ἀρκετοί τραυματίες, Ἄγγλοι καί Ἱσπανοί, κοίτονταν ἔξω. Ὁ Πάτρικ Ο' Χάρα, ἕνας Ἰρλανδός ἀπ' τό Μπέλφαστ, πού εἶχε κάποια ἐκπαίδευση στίς πρῶτες βοήθειες, πηγαινοερχόταν μέ πακέτα ἐπιδέσμου, δένοντας τραύματα καί φυσικά τόν πυροβολοῦσαν κάθε φορά πού ἐπέστρεφε στό παραπέτο, παρά τίς ἀγανακτισμένες φωνές του: «Πούμ!».

'Αρχίσαμε νά ἐρευνοῦμε τή φασιστική θέση. Ὑπῆρχαν ἀρκετοί νεκροί γύρω, ἀλλά δέν στάθηκα νά τούς ἐξετάσω. Αὐτό πού γύρευα ἦταν τό πολυβόλο. Ὅλη τήν ὥρα πού ἤμασταν ξαπλωμένοι ἔξω, ἀναρωτιόμουνα ἀόριστα γιατί τό πολυβόλο δέν ἔριχνε. Ἄναψα τόν φακό μου καί φώτισα στό ἐσωτερικό τοῦ πολυβολείου. Τί πικρή ἀπογοήτευση! Τό ὅπλο δέν ἦταν ἐκεῖ. Ὁ τρίποδάς του ἦταν ἐκεῖ, ὅπως καί διάφορα κιβώτια μέ πυρομαχικά κι ἀνταλλακτικά, ἀλλά τό ὅπλο εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Ποέπει νά τό εἶχαν ξεβιδώσει κι ἀπομακρύνει μέ τόν πρῶτο συναγερμό. Χωρίς ἀμφιβολία ἐνεργοῦσαν βάσει διαταγῶν, ἀλλά ἦταν ἠλίθια καί δειλή ἐνέργεια, γιατί ἄν τό εἶχαν ἀφήσει στή θέση του θά μποροῦσαν νά μᾶς εἶχαν ἐξοντώσει ὅλους. Ἤμασταν ἐξοργισμένοι. Ὁ ἐνδόμυχος πόθος μας ἦταν ν' ἁρπάξουμε ἕνα πολυβόλο.

Ψαχουλέψαμε ἐδῶ καί κεῖ, ἀλλά δέν βρήκαμε τίποτα πού ν' ἀξίζει πολλά πράγματα. Ὑπῆρχαν τριγύρω πολλές χειροβομβίδες τῶν φασιστῶν —ἕνας μᾶλλον κατώτερος τύπος χειροβομβίδας πού τήν ἀφόπλιζες τραβώντας ἕνα σπάγγο—κι ἔβαλα κάνα δυό στή τσέπη μου γιά ἐνθύμιο. Ἦταν ἀδύνατο νά μή σοῦ κάνει ἐντύπωση ἡ ἀπροκάλυπτη μιζέρια τῶν φασιστικῶν ὀρυγμάτων. Ὁ σωρός ἀπό ροῦχα, βιβλία, τρόφιμα καί μικρά προσωπικά ἀντικείμενα πού ἔβλεπες στά δικά μας ὀρύγματα, ἀπουσίαζε ἐδῶ τελείως· αὐτοί οἱ κακόμοιροι, ἀπλήρωτοι νεοσύλλεκτοι φαινόταν νά μήν ἔχουν τίποτα ἔξω ἀπ' τίς κουβέρτες τους καί μερικά κομμάτια μουσκεμένο ψωμί. Στή πίσω μεριά ἦταν ἕνα μικρό ὀρυγμα πού πρόβαλε ἐν μέρει πάνω ἀπ' τό ἔδαφος κι εἶχε ἕνα μικρό παράθυρο. Κοιτάξαμε μέ τό φακό μές ἀπ' τό παράθυρο κι ἀμέσως ζητωκραυγάσαμε. Ἕνα κυλινδρικό ἀντικείμενο μέσα σέ δερμάτινη θήκη 4 πόδια ὕψος καί διάμετρο γύρω στά 12 ἑκατοστά, ἦταν ἀκουμπισμένο στόν τοῖχο. Προφανῶς ἡ κάνη τοῦ πολυβόλου. Κάναμε τρέχοντας τόν γύρο καί μπήκαμε ἀπ' τήν πόρτα, γιά ν' ἀνακαλύψουμε ὅτι τό ἀντικείμενο μές στή δερμάτινη θήκη δέν ἦταν πολυβόλο, ἀλλά κάτι πιό πολύτιμο γιά τό στρατό μας, δοσμένης τῆς φοβερῆς ἔλλειψης ἐξοπλισμοῦ. Ἦταν ἕνα τεράστιο τηλεσκόπιο, μέ ἱκανότητα μεγέθυνσης τουλάχιστον 60 ἤ 70 φορές καί μέ πτυσσόμενο τρίποδα. Τέτοια τηλεσκόπια ἁπλῶς δέν ὑπῆρχαν στήν δική μας μεριά καί τά χρειαζόμασταν φοβερά. Τό βγάλαμε ἔξω θριαμβευτικά καί τό στηρίξαμε στό παραπέτο γιά νά τό πάρουμε μετά.

Κείνη τή στιγμή κάποιος φώναξε ὅτι οἱ φασίστες πλησιάζανε. Πραγματικά, ὁ θόρυβος τῶν πυροβολισμῶν εἶχε γίνει πολύ πιό δυνατός. Ἀλλά ἦταν φανερό ὅτι οἱ φασίστες δέν θά ἔκαναν ἀντεπίθεση ἀπ' τά δεξιά, πράμα πού σήμαινε ὅτι θά 'πρεπε νά διασχίσουν τήν οὐδέτερη ζώνη καί νά χτυπήσουν τό ἴδιο τους τό παραπέτο. Ἄν εἶχαν λίγο μυαλό θά μᾶς πλησίαζαν ἀπ' τό ἐσωτερικό τῆς γραμμῆς τους. Πῆγα στήν ἄλλη μεριά τῶν ὀρυγμάτων. Ἡ θέση εἶχε περίπου τό σχῆμα πετάλου, μέ τά ὀρύγματα στή μέση, κι ἔτσι εἴχαμε ἄλλο ἕνα παραπέτο νά μᾶς καλύπτει ἀπ' τ' ἀριστερά. Πυκνά πυρά ἔρχονταν ἀπό κείνη τήν κατεύθυνση, ἀλλά δέν εἶχαν μεγάλη σημασία. Τό ἐπικίνδυνο σημεῖο ἦταν ἀκριβῶς μπροστά, ὅπου δέν ὑπῆρχε καθόλου κάλυμμα. Μιά βροχή ἀπό σφαῖρες ἐρχόταν ἀπ' τήν ἄλλη φασιστι-

κή θέση, πιό πάνω στή γραμμή· προφανῶς τά Τάγματα Κρούσης δέν τήν εἶχαν τελικά καταλάβει. Ἀλλά αὐτή τή φορά ὁ θόρυβος σέ ξεκούφαινε. Ἦταν ἡ ἀκατάπαυστη βουή, σάν τύμπανα, ἀπό πολλά τουφέκια, πού εἶχα συνηθίσει ν' ἀκούω ἀπό μικρή ἀπόσταση· αὐτή ἦταν ἡ πρώτη φορά πού εἶχα βρεθεῖ στή μέση. Καί τώρα φυσικά, οἱ πυροβολισμοί εἶχαν ἁπλωθεῖ σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς γιά μίλια γύρω. Ὁ Ντάγκλας Θόμψον μέ τό 'να χέρι νά κρέμεται στό πλάι τραυματισμένο κι ἄχρηστο, ἀκουμποῦσε στό παραπέτο καί πυροβολοῦσε μέ τ' ἄλλο χέρι πρός τίς λάμψεις. Κάποιος πού τό τουφέκι του εἶχε ἀχρηστευτεῖ, τοῦ γέμιζε τ' ὅπλο.

Ὑπῆρχαν 4 ἤ 5 ἀπό μᾶς σ' αὐτή τή μεριά. Ἦταν κατάφωρο τί ἔπρεπε νά κάνουμε. Ἔπρεπε νά σύρουμε τούς σάκκους ἀπ' τό μπροστινό παραπέτο καί νά φτιάξουμε ἕνα φράγμα στήν ἀπροστάτευτη πλευρά. Κι ἔπρεπε νά βιαστοῦμε. Οἱ πυροβολισμοί πέρναγαν ψηλά πρός τό παρόν, ἀλλά θά μποροῦσαν νά τούς χαμηλώσουν ἀπό στιγμή σέ στιγμή· ἀπ' τίς λάμψεις γύρω μας μποροῦσα νά δῶ ὅτι εἴχαμε κάπου 200 ἄντρες ἐναντίον μας. Ἀρχίσαμε νά ξελασκάρουμε τούς σάκκους, νά τούς μεταφέρουμε 20 γυάρδες μπροστά καί νά τούς ρίχνουμε σ' ἕνα πρόχειρο σωρό. Ἦταν ἀπαίσια δουλειά. Οἱ σάκκοι ἦταν μεγάλοι, γύρω στά 50 κιλά ὁ καθένας καί χρειαζόταν ὅλη σου ἡ δύναμη γιά νά τούς ξεσφηνώσεις. Καί μετά ὁ σάπιος σάκκος σχιζόταν κι ἡ ὑγρή ἄμμος χυνόταν σάν καταρράχτης μές στό σβέρκο καί τά μανίκια σου. Θυμᾶμαι ὅτι ἔνιωθα βαθιά φρίκη γιά ὅλ' αὐτά: τό χάος, τό σκοτάδι, τό φοβερό θόρυβο, τό πήγαιν' ἔλα μές στή λάσπη, τό πάλεμα μέ τούς σάκκους πού σχίζονταν — καί συνεχῶς νά μέ βαραίνει τό τουφέκι μου πού δέν μποροῦσα νά τ' ἀκουμπήσω κάπου ἀπό φόβο μή τό χάσω. Μέχρι πού φώναξα σέ κάποιον καθώς προχωρούσαμε, παραπατώντας μ' ἕνα σάκκο ἀνάμεσά μας: «Αὐτός εἶναι ὁ πόλεμος! Δέν εἶναι φριχτός;». Ξαφνικά, μιά σειρά ψηλές σιλουέτες ἔφτασαν σαλτάροντας πάνω ἀπ' τό μπροστινό παραπέτο. Καθώς πλησίασαν εἴδαμε ὅτι φοροῦσαν τή στολή τῶν δυνάμεων Κρούσης καί ζητωκραυγάσαμε νομίζοντας ὅτι ἦταν ἐνισχύσεις. Ὡστόσο, ἦταν μόνο 4, τρεῖς Γερμανοί κι ἕνας Ἱσπανός. Μάθαμε ἀργότερα τί εἶχε συμβεῖ στίς Δυνάμεις Κρούσης. Δέν γνώριζαν τό ἔδαφος καί στό σκοτάδι εἶχαν ὁδηγηθεῖ σέ λάθος μέρος, ὅπου εἶχαν πιαστεῖ στά σύρματα τῶν φασιστῶν καί μεγάλος ἀριθμός εἶχε σκοτωθεῖ. Αὐτοί οἱ 4 εἶχαν χαθεῖ, γιά καλή τους τύχη. Οἱ Γερμανοί δέν μίλαγαν λέξη ἀγγλικά, γαλλικά ἤ ἱσπανικά. Μέ δυσκολία καί πολλές χειρονομίες τούς ἐξηγήσαμε τί κάναμε καί τούς βάλαμε νά μᾶς βοηθήσουν νά φτιάξουμε τό φράγμα.

Οἱ φασίστες εἶχαν φέρει τώρα ἕνα πολυβόλο. Μπορούσαμε νά τό δοῦμε νά σπινθηρίζει σάν πυροτέχνημα 100 ἤ 200 γυάρδες μακριά. Οἱ σφαῖρες περνοῦσαν ἀπό πάνω μας μ' ἕνα σταθερό, παγερό κρότο. Σέ λίγο εἴχαμε σωριάσει ἀρκετούς σάκκους ἄμμου, ὥστε νά σχηματίζεται ἕνας χαμηλός πρόχειρος προμαχώνας, πού πίσω του, οἱ λίγοι ἄντρες πού ἦταν ἀπ' αὐτή τή μεριά τῆς θέσης, μποροῦσαν νά ξαπλώσουν καί νά πυροβολοῦν. Ἐγώ εἶχα γονατίσει πίσω τους. Ἕνα βλῆμα ἀπ' ὅλμο πέρασε σφυρίζοντας πάνω ἀπ' τά κεφάλια μας κι ἔσκασε κάπου στήν οὐδέτερη ζώνη. Αὐτό ἦταν

ἄλλος ἕνας κίνδυνος, ἀλλά θά τούς ἔπαιρνε μερικά λεπτά ὥσπου νά βροῦν τό στόχο. Τώρα πού εἴχαμε πάψει νά παλεύουμε μ' ἐκείνους τούς ἀπαίσιους σάκκους, δέν ἦταν καί τόσο ἄσχημα, κατά κάποιον τρόπο. Ὁ θόρυβος, τό σκοτάδι, οἱ λάμψεις πού πλησίαζαν, οἱ δικοί μας πού ἀνταποδίδαν τά πυρά πρός τίς λάμψεις. Σοῦ ἔμενε ἀκόμα καί καιρός νά σκεφτεῖς λίγο. Θυμᾶμαι ὅτι ἀναρωτιόμουνα ἄν φοβᾶμαι ἤ ὄχι καί ἀποφάσισα ὅτι ὄχι... Ἔξω, πού πιθανόν ν' ἀντιμετώπιζα λιγότερο κίνδυνο, εἶχα σχεδόν ἀρρωστήσει ἀπ' τό φόβο μου. Ξαφνικά ἀκούστηκε ἄλλη μιά φωνή ὅτι οἱ φασίστες πλησιάζανε. Δέν ὑπῆρχε ἀμφιβολία τούτη τή φορά, οἱ λάμψεις ἀπ' τά τουφέκια ἦταν πολύ πιό κοντά. Εἶδα μιά λάμψη στίς 20 περίπου γυάρδες. Ἦταν φανερό ὅτι πλησιάζανε ἀπ' τό χαράκωμα ἐπικοινωνίας. Οἱ 20 γυάρδες εἶναι ἰδανική ἀπόσταση γιά χειροβομβίδα· ἤμασταν 8 ἤ 9 ἀπό μᾶς, μαζεμένοι κοντά-κοντά καί μία μόνο χειροβομβίδα, ἄν ἦταν εὔστοχη, θά 'ταν ἀρκετή νά μᾶς τινάξει στόν ἀέρα. Ὁ Μπόμπ Σμάιλη, μέ τό αἷμα νά τρέχει στό πρόσωπό του ἀπό 'να μικρό τραῦμα, σηκώθηκε γονατιστός κι ἔριξε μιά χειροβομβίδα. Ζαρώσαμε περιμένοντας νά σκάσει. Τό φυτίλι σιγόκαιγε κόκκινο, καθώς ἡ χειροβομβίδα διάσχιζε τόν ἀέρα, ἀλλά τελικά δέν ἔσκασε. (Τουλάχιστον τό ἕνα τέταρτο ἀπ' αὐτές ἦταν ἄχρηστες). Ἐμένα δέν μοῦ εἶχε μείνει καμιά, ἔξω ἀπ' τίς φασιστικές καί δέν ἤμουνα σίγουρος πῶς λειτουργοῦσαν. Φώναξα τούς ἄλλους νά ρωτήσω ἄν τούς περίσσευε καμιά. Ὁ Ντάγκλας Μόηλ ψαχούλεψε τήν τσέπη του καί μοῦ ἔδωσε μιά. Τήν ἔριξα κι ἔπεσα κάτω μέ τά μοῦτρα. Ἀπό μιά παραξενιά τῆς τύχης, ἀπ' αὐτές πού συμβαίνουν μιά φορά τό χρόνο, τήν εἶχα ρίξει ἀκριβῶς ἐκεῖ πού εἶχε ἀστράψει τό τουφέκι. Ἀκούστηκε ὁ κρότος ἀπ' τήν ἔκρηξη κι ἀμέσως μετά, ἕνα διαβολικό ξέσπασμα ἀπό οὐρλιάσματα καί μουγκρητά. Εἴχαμε πετύχει τουλάχιστον ἕναν. Δέν ξέρω ἄν σκοτώθηκε, ἀλλά σίγουρα ἦταν ἄσχημα πληγωμένος. Δύστυχε φουκαρά, δύστυχε φουκαρά!.. Αἰσθάνθηκα μιά ἀκαθόριστη λύπη καθώς τόν ἄκουγα νά οὐρλιάζει. Ἀλλά τήν ἴδια στιγμή εἶδα ἤ νόμισα ὅτι εἶδα στό θαμπό φῶς ἀπ' τίς τουφεκιές, μιά σιλουέτα νά στέκεται κοντά στό μέρος πού εἶχε φανεῖ ἡ λάμψη τοῦ τουφεκιοῦ. Σήκωσα τό τουφέκι μου κι ἔριξα. Ἀκούστηκε ἄλλο ἕνα οὐρλιαχτό, ἀλλά νομίζω πώς ἦταν κι αὐτό ἀπ' τή χειροβομβίδα. Ρίξαμε κι ἄλλες χειροβομβίδες. Οἱ ἑπόμενες τουφεκιές πού εἴδαμε, ἦταν πολύ μακριά, 100 γυάρδες ἤ καί παραπάνω. Ἔτσι τούς εἴχαμε ἀπωθήσει, προσωρινά τουλάχιστον.

Ὅλοι ἀρχίσαμε νά βρίζουμε καί νά λέμε γιατί στό διάολο δέν μᾶς στέλνανε ἐνισχύσεις. Μ' ἕνα ὁπλοπολυβόλο ἤ 20 ἄντρες μέ καθαρά τουφέκια θά μπορούσαμε νά κρατήσουμε αὐτό τό μέρος ἐνάντια σ' ἕνα τάγμα. Ἐκείνη τή στιγμή ὁ Πάντυ Ντόνοβαν, πού ἦταν ὑπαρχηγός τοῦ Μπέντζαμιν, κι εἶχε σταλεῖ πίσω γιά νά πάρει διαταγές, σκαρφάλωσε πάνω ἀπ' τό μπροστινό παραπέτο.

«Εεε! Βγεῖτε ἀπό κεῖ. Ὅλοι οἱ ἄντρες ν' ἀποσυρθοῦν ἀμέσως!».

«Τί;».

«Ν' ἀποσυρθοῦμε! Νά βγοῦμε ἀπό 'δῶ!».

«Γιατί;».

«Διαταγές. Πίσω στίς δικές μας γραμμές, γρήγορα».

Ἄντρες ἤδη σκαρφάλωναν πάνω ἀπ' τό μπροστινό παραπέτο. Μερικοί ἀπ' αὐτούς παλεύανε μ' ἕνα βαρύ κιβώτιο πυρομαχικῶν. Θυμήθηκα τό τηλεσκόπιο πού εἶχα ἀφήσει ἀκουμπησμένο στό πρόχωμα, στήν ἄλλη μεριά τῆς θέσης. Ἀλλά κείνη τή στιγμή εἶδα ὅτι 4 ἄντρες ἀπ' τίς Δυνάμεις Κρούσης, ἐνεργώντας, ὑποθέτω, βάσει κάποιας μυστήριας διαταγῆς, πού θά εἶχαν πάρει ἀπό πρίν, ἄρχισαν νά τρέχουν κατά μῆκος τοῦ χαρακώματος ἐπικοινωνίας. Αὐτό ὁδηγοῦσε στήν ἄλλη φασιστική θέση καί — ἄν ἔφταναν ἐκεῖ — σέ βέβαιο θάνατο. Ἔτρεξα ξοπίσω τους καθώς ἐξαφανίζονταν μές στό σκοτάδι, προσπαθώντας νά θυμηθῶ τήν Ἱσπανική λέξη πού ἀντιστοιχοῦσε στήν «ὀπισθοχώρηση». Τελικά φώναξα: "Atràs! Atràs!"*, πού ἴσως νά ἔδινε τό σωστό νόημα. Ὁ Ἱσπανός τό κατάλαβε κι ἔφερε τούς ἄλλους πίσω. Ὁ Πάντυ περίμενε στό παραπέτο.

«Ἐλᾶτε γρήγορα, βιαστεῖτε».

«Μά τό τηλεσκόπιο;».

«Στά παπάρια μας τό τηλεσκόπιο! Ὁ Μπέντζαμιν περιμένει ἀπέξω».

Σκαρφαλώσαμε πάνω. Ὁ Πάντυ κράτησε τό σύρμα νά περάσω. Μόλις βγήκαμε ἀπ' τό κάλυμμα τοῦ φασιστικοῦ παραπέτου, βρεθήκαμε κάτω ἀπ' τά διαβολεμένα πυρά πού φαίνονταν νά 'ρχονται ἀπ' ὅλες τίς διευθύνσεις. Μερικά ἀπ' αὐτά, δέν ἀμφιβάλλω, ἔρχονταν ἀπ' τή δικιά μας μεριά, γιατί ὅλοι πυροβολοῦσαν σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς. Ὅπου κι ἄν γυρίζες, μιά βροχή ἀπό σφαῖρες πέρναγε ξυστά ἀπό πάνω σου· οἱ σφαῖρες μᾶς ἔκαναν νά πηγαίνουμε ἀπό δῶ κι ἀπό κεῖ μές στό σκοτάδι σάν ἕνα κοπάδι πρόβατα. Δέν μᾶς διευκόλυνε καθόλου τό γεγονός ὅτι σέρναμε μαζί ἕνα κιβώτιο μέ πυρομαχικά, πού εἴχαμε ἁρπάξει — ἕνα ἀπό κεῖνα πού παίρνουν 1.750 φυσίγγια καί ζυγίζουν γύρω στά 50 κιλά — πέρα ἀπό 'να κιβώτιο μέ χειροβομβίδες κι ἀρκετά τουφέκια τῶν φασιστῶν. Σέ λίγα λεπτά εἴχαμε χαθεῖ γιά τά καλά, μόλο πού ἡ ἀπόσταση ἀπ' τό ἕνα παραπέτο στό ἄλλο, δέν ἦταν οὔτε 200 γυάρδες κι οἱ πιότεροι ἀπό μᾶς γνώριζαν τό ἔδαφος. Βρεθήκαμε σ' ἕνα λασπωμένο χωράφι, νά γλιστρᾶμε δῶ καί κεῖ, μήν ξέροντας τίποτα ἔξω ἀπ' τ' ὅτι οἱ σφαῖρες ἔρχονταν κι ἀπ' τίς δυό μεριές. Δέν ὑπῆρχε φεγγάρι γιά νά προσανατολισθοῦμε, ἀλλά ὁ οὐρανός εἶχε ἀρχίσει νά φωτίζεται λίγο. Οἱ γραμμές μας ἦταν ἀνατολικά ἀπ' τήν Χουέσκα· ἐγώ ἤθελα νά μείνουμε ἐκεῖ πού ἤμασταν μέχρι νά μᾶς ἔδειχνε τό πρῶτο ρόδισμα ποῦ ἦταν ἡ ἀνατολή καί ποῦ ἡ δύση, ἀλλά οἱ ἄλλοι διαφωνοῦσαν. Προχωρήσαμε γλιστρώντας, ἀλλάζοντας κατεύθυνση ἀρκετές φορές καί σέρνοντας τό κιβώτιο τῶν πυρομαχικῶν ὁ καθένας μέ τή σειρά. Τελικά εἴδαμε τή χαμηλή γραμμή ἑνός παραπέτου νά ὑψώνεται μπροστά μας. Μπορεῖ νά ἦταν δικό μας ἤ καί τῶν φασιστῶν. Κανείς δέν εἶχε τήν παραμικρή ἰδέα πρός ποιά κατεύθυνση βαδίζαμε. Ὁ Μπέντζαμιν σύρθηκε

* Σ.τ.Μ. «Πίσω! Πίσω!».

μέ τήν κοιλιά μές ἀπό κάτι ψηλά ἀσπριδερά χόρτα, ὥσπου ἔφτασε σ' ἀπόσταση 20 γυάρδων ἀπ' τό πρόχωμα κι ἀποτόλμησε ἕνα «τίς εἶ;». Μιά κραυγή τοῦ ἀπάντησε. «Πούμ». Μ' ἕνα πήδημα βρεθήκαμε ὄρθιοι, κάναμε τό γύρο τοῦ παραπέτου, πλατσουρίσαμε ἄλλη μιά φορά μές στό ἀρδευτικό χαντάκι — πλάτσ-γκλού! — καί σέ λίγο εἴμαστε ἀσφαλεῖς.

Ὁ Κόπ περίμενε μές στό παραπέτο μαζί μέ λίγους Ἰσπανούς. Ὁ γιατρός καί τά φορεῖα εἶχαν φύγει. Φαινόταν ὅτι ὅλοι οἱ τραυματίες εἶχαν μαζευτεῖ, ἔξω ἀπ' τόν Χόρχε κι ἕναν ἀπ' τούς δικούς μας, τόν Χίντλστοουν, πού ἦταν ἀγνοούμενος. Ὁ Κόπ βημάτιζε πάνω-κάτω, πολύ χλωμός. Ἀκόμα κι οἱ παχουλές δίπλες στό σβέρκο του ἦταν χλωμές. Δέν ἔδινε σημασία στίς σφαῖρες πού πέρναγαν πάνω ἀπ' τό χαμηλό παραπέτο κι ἔσκαγαν κοντά στό κεφάλι του. Οἱ πιότεροι ἀπό μᾶς εἴχαμε κουρνιάσει πίσω ἀπ' τό παραπέτο γιά κάλυψη. Ὁ Κόπ μουρμούριζε: «Χόρχε! Φίλε Χόρχε!». Καί μετά στ' ἀγγλικά: «Ἄν ὁ Χόρχε ἔχει πεθάνει, εἶναι φοβερό, φοβερό». Ὁ Χόρχε ἦταν προσωπικός του φίλος κι ἕνας ἀπ' τούς καλύτερους ἀξιωματικούς του. Ξαφνικά, στράφηκε σέ μᾶς καί ζήτησε 5 ἐθελοντές, δυό Ἄγγλους καί τρεῖς Ἰσπανούς νά πᾶνε νά ψάξουνε γιά τούς ἀγνοούμενους ἄντρες. Προσφερθήκαμε ὁ Μόυλ κι ἐγώ μαζί μέ 3 Ἰσπανούς.

Καθώς βγαίναμε, οἱ Ἰσπανοί μουρμούριζαν ὅτι εἶχε ἀρχίσει νά φέγγει ἐπικίνδυνα. Ἦταν ἀλήθεια. Ὁ οὐρανός ἦταν ἀχνογάλανος. Ἕνας φοβερός θόρυβος ἀπό ἐρεθισμένες φωνές ἐρχόταν ἀπ' τό φασιστικό παραπέτο. Προφανῶς εἶχαν καταλάβει ξανά τή θέση κι εἶχαν βάλει πιότερες δυνάμεις ἀπό πρίν. Ἤμασταν κάπου 60 ἤ 70 γυάρδες ἀπ' τό παραπέτο ὅταν μᾶς εἶδαν ἤ μᾶς ἄκουσαν, κι ἔστειλαν μιά πυκνή βροχή ἀπό σφαῖρες πού μᾶς ἔκανε νά ριχτοῦμε μέ τή μούρη στό χῶμα. Ἕνας τους ἔριξε μιά χειροβομβίδα πάνω ἀπ' τό παραπέτο — καθαρό σημάδι πανικοῦ. Ἤμασταν ξαπλωμένοι στό χορτάρι, περιμένοντας μιά εὐκαιρία γιά νά προχωρήσουμε, ὅταν ἀκούσαμε, ἤ νομίσαμε ὅτι ἀκούσαμε — δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ἦταν ἁπλῶς ἡ φαντασία μας, ἀλλά τότε μᾶς φαινόταν πολύ φυσικό — τίς φωνές τῶν φασιστῶν νά πλησιάζουν. Εἶχαν βγεῖ ἀπ' τό παραπέτο καί μᾶς κυνηγοῦσαν. «Τρέξε!» φώναξα στόν Μόυλ καί μ' ἕνα πήδημα βρέθηκα ὄρθιος. Θεέ μου, πῶς ἔτρεξα! Νωρίτερα, τήν ἴδια νύχτα νόμιζα ὅτι δέν μπορεῖς νά τρέξεις ὅταν εἶσαι μούσκεμα ἀπ' τήν κορφή ὥς τά νύχια καί φορτωμένος μέ τουφέκι καί φυσίγγια· τώρα ἔμαθα ὅτι π ά ν τ α μπορεῖς νά τρέξεις, ὅταν νομίζεις ὅτι σέ κυνηγοῦν 50 ἤ 100 ὁπλισμένοι ἄντρες. Ἀλλά ἄν ἐγώ ἔτρεχα γρήγορα, ἄλλοι ἔτρεχαν ἀκόμη γρηγορότερα. Στό τρεχαλητό μου ἀντιλήφθηκα νά μέ περνάει κάτι σάν βροχή μετεωριτῶν. Ἦταν οἱ 3 Ἰσπανοί πού εἶχαν προχωρήσει μπροστά. Εἶχαν φτάσει πίσω στό παραπέτο πρίν μπορέσω νά τούς προλάβω. Ἡ ἀλήθεια ἦταν ὅτι τά νεῦρα μας ἦταν σμπαράλια. Ἤξερα, ὡστόσο ὅτι στό ἡμίφως ἕνας ἄντρας εἶναι ἀόρατος ἐκεῖ πού 5 φαίνονται ὁλοκάθαρα κι ἔτσι γύρισα πίσω μόνος μου. Κατάφερα νά φτάσω ὥς τό ἐξωτερικό σύρμα κι ἐρεύνησα τό ἔδαφος ὅσο καλύτερα μποροῦσα, ἀλλ' ὄχι καί τόσο καλά μιά καί ἤμουν ἀναγκασμένος νά σέρνομαι μέ τήν κοιλιά. Δέν ὑπῆρχε πουθενά ἴχνος τοῦ

Χόρχε ή τοῦ Χίντλστοουν καί γύρισα πίσω. Μάθαμε μετά ὅτι καί οἱ δυό εἶχαν μεταφερθεῖ στό σταθμό πρώτων βοηθειῶν γωρίτερα. Ὁ Χόρχε εἶχε τραυματιστεῖ ἐλαφρά στόν ὦμο. Ὁ Χίντλστοουν εἶχε ἕνα φοβερό τραῦμα — μιά σφαίρα εἶχε διαπεράσει ὅλο τό μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ του χεριοῦ, σπάζοντας τό κόκκαλο σέ πολλά σημεῖα· καθώς κείτονταν στό ἔδαφος, ἀνήμπορος, μιά χειροβομβίδα εἶχε σκάσει κοντά του κι εἶχε κόψει διάφορα ἄλλα κομμάτια ἀπ' τό κορμί του. Εὐτυχῶς ὅμως γιατρεύτηκε. Ἀργότερα μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε προχωρήσει μόνος του κάμποση ἀπόσταση, ξαπλωμένος ἀνάσκελα, μέχρι πού εἶχε πιαστεῖ ἀπό ἕναν τραυματισμένο Ἰσπανό καί εἶχαν βοηθήσει ὁ ἕνας τόν ἄλλο.

Εἶχε ἀρχίσει τώρα νά φέγγει. Σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς γιά μίλια γύρω, βροντοῦσαν σποραδικοί πυροβολισμοί χωρίς νόημα, σάν τή βροχή πού συνεχίζει μετά τήν καταιγίδα. Θυμᾶμαι πόσο θλιβερά φαινόντουσαν ὅλα, οἱ λασπωμένοι βάλτοι, οἱ δακρυσμένες λεῦκες, τό κιτρινωπό νερό μές στά χαρακώματα. Καί τά κουρασμένα πρόσωπα τῶν ἀντρῶν, ἀξύριστα, λασπωμένα καί μαυρισμένα ἀπ' τίς κάπνες. Ὅταν ἔφτασα στό ὀρυγμά μου, οἱ 3 ἄντρες, πού τό μοιράζονταν μαζί μου, κοιμόντουσαν κιόλας βαθιά. Εἶχαν ξαπλώσει μ' ὅλο τους τόν ἐξοπλισμό καί κρατώντας ἀγκαλιά τά τουφέκια τους. Ὅλα ἦταν μούσκεμα μέσα κι ἔξω ἀπ' τ' ὀρυγμα. Ἀφοῦ ἔψαξα πολύ ὥρα, κατάφερα νά μαζέψω ἀρκετά στεγνά ξυλαράκια γιά ν' ἀνάψω μιά μικρή φωτιά. Μετά κάπνισα τό ποῦρο πού φύλαγα καί πού, ἀρκετά περίεργα, δέν εἶχε σπάσει στή διάρκεια τῆς νύχτας.

Ἀργότερα μάθαμε ὅτι ή ἐπιχείρηση εἶχε πετύχει, ὅσο εἶναι δυνατό νά πετύχουν αὐτά τά πράγματα. Ἦταν ἁπλῶς μία ἐπιδρομή μέ σκοπό νά κάνει τούς φασίστες ν' ἀποσπάσουν στρατεύματα ἀπ' τήν ἄλλη μεριά τῆς Χουέσκα, ὅπου οἱ Ἀναρχικοί ἐπιτίθονταν ξανά. Ὑπολόγισα ὅτι οἱ φασίστες εἶχαν ρίξει γύρω στούς 100 ή 200 ἄντρες στήν ἀντεπίθεση, ἀλλά ἕνας λιποτάκτης μᾶς εἶπε ἀργότερα ὅτι ἦταν 600. Πιθανόν νά 'λεγε ψέματα — οἱ λιποτάκτες, γιά εὐνόητους λόγους, συχνά προσπαθοῦσαν νά γίνονται ἀρεστοί λέγοντας αὐτά πού θέλαμε ν' ἀκούσουμε. Ἦταν κρίμα πού ἀφήσαμε τό τηλεσκόπιο. Ἡ σκέψη ὅτι χάσαμε αὐτό τό ὡραῖο λάφυρο μέ στεναχωρεῖ ἀκόμα καί τώρα.

8

Οἱ μέρες ἔγιναν πιό ζεστές κι ἀκόμα κι οἱ νύχτες ἄρχισαν νά γίνονται ὑποφερτές. Σ' ἕνα δέντρο, φαγωμένο ἀπ' τίς σφαῖρες, μπροστά στό παραπέτο μας, σχηματίζονταν πυκνά τσαμπιά ἀπό κεράσια. Τό μπάνιο στό ποτάμι ἔπαψε νά 'ναι μαρτύριο κι ἔγινε σχεδόν εὐχάριστο. Ἄγριες τριανταφυλλιές μέ τεράστια ρόζ ἄνθη στό μέγεθος πού ἔχει τό πιατάκι φλυτζανιοῦ, ἁπλώνονταν πάνω ἀπ' τίς τρύπες τῶν ὀβίδων γύρω ἀπ' τό Τόρρε Φα-

μπιάν. Πίσω ἀπ' τίς γραμμές συναντοῦσες χωρικούς μέ ἄγρια τριαντάφυλλα στ' αὐτιά τους. Τά βράδια ἔβγαιναν μέ πράσινα δίχτυα, κυνηγώντας ὀρτύκια. Ἅπλωναν τό δίχτυ πάνω στίς κορφές τῶν χόρτων καί μετά ξάπλωναν καί μιμούνταν τή φωνή τοῦ θηλυκοῦ. Ὅποιο ἀρσενικό βρισκόταν κοντά ἔτρεχε πρός τό μέρος ἐκεῖνο κι ὅταν ἔμπαινε κάτω ἀπ' τό δίχτυ, ρίχνανε μιά πέτρα νά τό τρομάξουν, ὁπότε αὐτό φτερούγιζε καί μπλεκόταν στό δίχτυ. Φαίνεται πώς πιάνανε μόνο ἀρσενικά ὀρτύκια κι αὐτό μοῦ φαινόταν ἄδικο.

Ὑπῆρχε ἕνα τμῆμα μέ Ἀνδαλουσιάνους δίπλα μας, στή γραμμή τώρα. Δέν ξέρω πῶς ἀκριβῶς φτάσανε σ' αὐτό τό μέτωπο. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἐξήγηση ἦταν ὅτι τό 'χαν κοπανήσει ἀπ' τή Μάλαγα τόσο γρήγορα, πού ξέχασαν νά σταματήσουν στή Βαλέντσια. Ἀλλά φυσικά, αὐτό τό λέγανε οἱ Καταλάνοι, πού κάνανε ὅτι τάχα κοίταζαν ἀφ' ὑψηλοῦ τούς Ἀνδαλουσιάνους σάν ἡμιβάρβαρη φυλή. Ὁπωσδήποτε, οἱ Ἀνδαλουσιάνοι εἶχαν φοβερή ἄγνοια. Ἐλάχιστοι ἀπ' αὐτούς ξέρανε νά διαβάζουν καί φαινόταν ν' ἀγνοοῦν κάτι πού ὅλοι ξέρουν στήν Ἰσπανία — σέ πιό πολιτικό κόμμα ἀνῆκαν. Πίστευαν ὅτι ἦταν Ἀναρχικοί, ἀλλά δέν ἦταν βέβαιοι· μπορεῖ καί νά ἦταν Κομμουνιστές. Ἦταν χαρακτηριστικά ἄνθρωποι τῆς ὑπαίθρου, ἴσως βοσκοί ἤ ἐργάτες στούς ἐλαιῶνες, μέ δέρμα αὐλακωμένο καί πρόσωπο βαθιά σκαμμένο ἀπ' τόν ἄγριο ἥλιο τοῦ νότου. Μᾶς ἦταν πολύ χρήσιμοι, γιατί εἶχαν μιά καταπληκτική ἐπιδεξιότητα νά στρίβουν τσιγάρα μέ ξερό ἰσπανικό καπνό. Ἡ διανομή τσιγάρων εἶχε σταματήσει ἀλλά στό Μονφλορίτ μποροῦσες ποῦ καί ποῦ ν' ἀγοράσεις κανένα πακέτο φτηνό καπνό, πού ἀπό ἐμφάνιση κι ὑφή, ἦταν σάν ψιλοκομμένο ἄχυρο. Δέν εἶχε ἄσχημη γεύση, ἀλλά ἦταν τόσο ξερός, πού ἀκόμα κι ὅταν κατάφερνες νά στρίψεις τσιγάρο, ὁ καπνός ξεχυνόταν ἀπ' τήν ἄκρη κι ἔμενε ἕνας ἄδειος κύλινδρος. Οἱ Ἀνδαλουσιάνοι, ὅμως, μποροῦσαν νά στρίβουν θαυμάσια τσιγάρα πού τά δίπλωναν μέ κόλπο στίς ἄκρες.

Δυό Ἄγγλοι κρεβατώθηκαν ἀπό ἡλίαση. Οἱ πιό ζωηρές ἀναμνήσεις μου ἀπό κείνη τήν περίοδο, εἶναι ἡ κάψα τοῦ μεσημεριάτικου ἥλιου καί ἡ δουλειά — γυμνοί ἀπ' τή μέση καί πάνω — μέ σάκκους γεμάτους ἄμμο νά πληγώνουν τούς ἤδη ξεφλουδισμένους ἀπ' τόν ἥλιο ὤμους μας. Κι ἡ ἀπαίσια κατάσταση τῶν ρούχων καί τῶν ἀρβυλῶν μας, πού πέφτανε κυριολεκτικά κομμάτι-κομμάτι ἀπό πάνω μας. Κι οἱ περιπέτειες μέ τό μουλάρι πού ἔφερνε τά τρόφιμα καί πού, παρόλο πού δέ νιαζόταν γιά τό τουφεκίδι, τό 'βαζε στά πόδια ὅταν ἔσκαγαν στόν ἀέρα ὀβίδες, καί τά κουνούπια, πού μόλις ἄρχιζαν νά ἐμφανίζονται, κι οἱ ἀρουραῖοι, πού ἦταν μεγάλοι μπελάς καί καταβροχθίζανε ἀκόμα καί δερμάτινες ζῶνες καί φυσιγγιοθῆκες. Τίποτα δέν συνέβαινε ἔξω ἀπό καμιά ἀπώλεια ἀπ' τίς σφαῖρες τῶν ἐλεύθερων σκοπευτῶν, τίς σποραδικές βολές πυροβολικοῦ καί τίς ἀεροπορικές ἐπιδρομές πάνω ἀπ' τή Χουέσκα. Τώρα πού εἶχαν πυκνώσει οἱ φυλλωσιές στά δέντρα, εἴχαμε φτιάξει «φωλιές» γιά ἐλεύθερους σκοπευτές στίς λεῦκες πού ὑπῆρχαν κατά μῆκος τῆς γραμμῆς. Στήν ἄλλη πλευρά τῆς Χουέσκα, οἱ ἐπιθέσεις ἐξασθενοῦσαν σιγά-σιγά. Οἱ Ἀναρχικοί εἶχαν ὑποστεῖ με-

γάλες ἀπώλειες, δίχως νά καταφέρουν ν' ἀποκόψουν τελείως τό δρόμο πρός τή Χάκα. Εἶχαν καταφέρει νά ἐγκατασταθοῦν ἀρκετά κοντά κι ἀπ' τίς δυό μεριές, ὥστε νά βρίσκεται ὁ δρόμος κάτω ἀπ' τά πυρά τῶν πολυβόλων τους κι ἔτσι νά μή μποροῦν νά περάσουν ἁμάξια· ἀλλά τό κενό εἶχε βάθος ἕνα χιλιόμετρο καί οἱ φασίστες εἶχαν κατασκευάσει ἕναν «αὐλακοειδή δρόμο», κάτι σάν τεράστιο χαράκωμα, ἀπ' ὅπου μποροῦσαν νά πηγαινοέρχονται μερικά φορτηγά. Οἱ λιποτάκτες ἀνάφεραν ὅτι στήν Χουέσκα ὑπῆρχαν ἄφθονα πυρομαχικά καί πολύ λίγα τρόφιμα. Ὅμως ἦταν φανερό ὅτι ἡ πόλη δέν θά 'πεφτε. Ἴσως νά 'ταν ἀδύνατο νά τήν καταλάβουμε μέ τούς 15.000 κακοοπλισμένους ἄντρες πού ἦταν διαθέσιμοι. Ἀργότερα, τόν Ἰούνη, ἡ Κυβέρνηση ἔφερε στρατεύματα ἀπ' τή Μαδρίτη καί συγκέντρωσε 30.000 ἄντρες μαζί μέ μεγάλο ἀριθμό ἀεροπλάνων, ἀλλά πάλι ἡ πόλη δέν ἔπεσε.

Ὅταν φύγαμε μέ ἄδεια, εἶχα περάσει 115 μέρες στό μέτωπο καί, τότε, αὐτή ἡ περίοδος μοῦ φαινόταν ἀπ' τίς πιό ἄγονες τῆς ζωῆς μου. Εἶχα κατατάγεῖ στήν πολιτοφυλακή γιά νά πολεμήσω ἐνάντια στό Φασισμό καί δέν εἶχα πολεμήσει σχεδόν καθόλου ἀκόμη· ὑπῆρχα ἁπλῶς σάν ἕνα παθητικό ἀντικείμενο καί δέν ἔκανα τίποτ' ἄλλο, σ' ἀντάλλαγμα γιά τό συσσίτιό μου, ἔξω ἀπ' τό νά ὑποφέρω ἀπ' τό κρύο καί τήν ἀϋπνία. Ἴσως αὐτή νά 'ναι ἡ μοίρα τῶν πιότερων στρατιωτῶν στούς πιότερους πολέμους. Ἀλλά τώρα πού μπορῶ νά δῶ αὐτή τήν περίοδο προοπτικά, δέν τήν θεωρῶ τελείως χαμένη. Θά ἐπιθυμοῦσα ὄντως νά εἶχα ὑπηρετήσει τήν Ἰσπανική Κυβέρνηση κάπως πιό ἀποτελεσματικά· ἀλλά ἀπό προσωπική ἄποψη — ἀπό τήν ἄποψη τῆς δικῆς μου ἐξέλιξης — αὐτοί οἱ 3 ἤ 4 πρῶτοι μῆνες στό μέτωπο ἦταν λιγότερο ἄσκοποι ἀπ' ὅ,τι νόμιζα τότε. Σχημάτιζαν ἕνα εἶδος διαλείμματος στή ζωή μου, κάτι τελείως διαφορετικό ἀπ' ὅ,τι εἶχε προηγηθεῖ κι ἴσως κι ἀπ' ὅ,τι θά ἐπακολουθοῦσε. Μέ δίδαξαν πράγματα πού μέ κανένα ἄλλο τρόπο δέν θά μποροῦσα νά μάθω.

Τό βασικό εἶναι ὅτι ὅλον αὐτόν τόν καιρό ἤμουν ἀπομονωμένος, γιατί στό μέτωπο εἶσαι σχεδόν ὁλότελα ἀποκομμένος ἀπ' τόν ἔξω κόσμο: ἀκόμα καί γι' αὐτά πού συνέβαιναν στή Βαρκελώνη, εἴχαμε μιά πολύ ἀμυδρή ἰδέα ἀνάμεσα σ' ἀνθρώπους πού θά μποροῦσαν σέ γενικές γραμμές, ἄν κι ὄχι ἀπόλυτα, νά χαρακτηριστοῦν σάν ἐπαναστάτες. Αὐτό ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ συστήματος τῶν πολιτοφυλακῶν, πού δέν ἄλλαξε ριζικά στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας ὥς τόν Ἰούνη περίπου τοῦ 1937. Οἱ ἐργατικές πολιτοφυλακές, πού στηρίζονταν στά συνδικάτα κι ἀποτελοῦνταν ἀπ' ἀνθρώπους μέ τίς ἴδιες περίπου πολιτικές ἰδέες, εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τό χαναλιζάρισμα σ' ἕνα μέρος τῶν πιό ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν τῆς χώρας. Εἶχα πέσει σχεδόν κατά τύχη στήν μόνη σημαντικοῦ μεγέθους κοινότητα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἡ πολιτική συνειδητοποίηση κι ἡ δυσπιστία ἀπέναντι στόν καπιταλισμό, ἦταν κάτι πιό συνηθισμένο ἀπ' τά ἀντίθετά τους. Ἐδῶ στήν Ἀραγωνία βρισκόμουνα ἀνάμεσα σέ δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπους, πού προέρχονταν βασικά, ἄν ὄχι ἀποκλειστικά, ἀπ' τήν ἐργατική τάξη, πού ζοῦσαν ὅλοι στό ἴδιο ἐπίπεδο καί πού οἱ σχέσεις τους εἶχαν σά βάση τήν ἰσότητα. Στήν θεωρία ἦταν τέλεια ἰσότητα κι ἀκόμα καί στήν πράξη δέν ἀπεῖχε πο-

λύ ἀπ' αὐτήν. Κατά μιά ἔννοια, θά 'ταν ἀλήθεια νά ποῦμε ὅτι δοκιμάζαμε μιά προκαταβολική γεύση τοῦ Σοσιαλισμοῦ, ἐννοώντας ὅτι ἡ κυρίαρχη νοοτροπία ἦταν σοσιαλιστική. Πολλά ἀπ' τά συνηθισμένα κίνητρα τῆς πολιτισμένης ζωῆς — ὁ σνομπισμός, ἡ ἀπληστία, ὁ φόβος τοῦ ἀφεντικοῦ κλπ. — εἶχαν ἁπλῶς πάψει νά ὑπάρχουν. Ἡ συνηθισμένη ταξική διαίρεση τῆς κοινωνίας εἶχε ἐξαφανιστεῖ σέ τέτοιο βαθμό, πού θά 'ταν σχεδόν ἀδιανόητος στό μολυσμένο ἀπ' τό χρῆμα περιβάλλον τῆς 'Αγγλίας· δέν ὑπῆρχε κανείς ἄλλος ἔξω ἀπ' τούς χωρικούς κι ἐμᾶς, καί κανείς δέν ἀνῆκε σέ κανένα ἀφεντικό. Φυσικά μιά τέτοια κατάσταση πραγμάτων δέν μποροῦσε νά διαρκέσει. Ἦταν ἁπλῶς μιά προσωρινή καί τοπική φάση σ' ἕνα τεράστιο παιγνίδι, πού παίζεται σ' ὅλη τήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. 'Αλλά κράτησε ἀρκετά γιά ν' ἀφήσει τίς ἐπιδράσεις του σ' ὁποιον τήν ἔζησε. Ὅσο καί νά ἔβριζε κανείς τότε, ἀντιλαμβανόταν ἀργότερα ὅτι εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφή μέ κάτι τό ἄγνωστο καί πολύτιμο. Εἶχε ζήσει σέ μιά κοινότητα ὅπου ἡ ἐλπίδα ἦταν πιό φυσιολογική ἀπ' τήν ἀπάθεια ἤ τόν κυνισμό, ὅπου ἡ λέξη «σύντροφε» σήμαινε συντροφικότητα κι ὄχι ἀπάτη, ὅπως συμβαίνει στίς πιότερες χῶρες. 'Ανάσαινε κανείς τόν ἀέρα τῆς ἰσότητας. Ξέρω πολύ καλά ὅτι ἔχει γίνει τώρα τῆς μόδας ν' ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Σοσιαλισμός ἔχει ὁποιαδήποτε σχέση μέ τήν ἰσότητα. Σέ κάθε χώρα τοῦ κόσμου, μιά σημαντική μερίδα ἀπό καλοντυμένους καθηγητάκηδες καί κομματικούς γραφειάδες ἀσχολοῦνται πυρετώδικα νά «ἀποδείχνουν» ὅτι ὁ Σοσιαλισμός δέν σημαίνει τίποτ' ἄλλο ἀπό ἕναν σχεδιασμένο κρατικό καπιταλισμό, μ' ἀνέπαφο τό κίνητρο τοῦ κέρδους. 'Αλλά εὐτυχῶς ὑπάρχει ἐπίσης κι ἕνα ὅραμα τοῦ Σοσιαλισμοῦ τελείως διαφορετικό ἀπ' αὐτό. Αὐτό πού τραβάει τούς ἁπλούς ἀνθρώπους στό Σοσιαλισμό καί τούς κάνει πρόθυμους νά ριψοκινδυνέψουν τό τομάρι τους γι' αὐτόν, τό μυστηριακό περιεχόμενο τοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητας· γιά τήν μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων, Σοσιαλισμός σημαίνει ἀταξική κοινωνία ἤ δέν σημαίνει ἀπολύτως τίποτα. Κι ἐδῶ εἶναι πού ἀποδείχθηκαν πολύτιμοι γιά μένα ἐκεῖνοι οἱ λίγοι μῆνες στήν πολιτοφυλακή. Γιατί οἱ ἱσπανικές πολιτοφυλακές, ὅσο διάρκεσαν, ἦταν ἕνα εἶδος μικρόκοσμου μιᾶς ἀταξικῆς κοινωνίας. Σ' ἐκείνη τήν κοινότητα ὅπου κανένας δέν εἶχε τό πάθος τοῦ κέρδους, ὅπου ὑπῆρχε ἔλλειψη τῶν πάντων, ἀλλά κανένα προνόμιο καί καμιά δουλοπρέπεια, μποροῦσες ἴσως νά δεῖς ἕνα προμήνυμα γιά τό πῶς θά 'ταν τ' ἀρχικά στάδια τοῦ Σοσιαλισμοῦ. Καί, στό κάτω-κάτω, ἀντί νά μ' ἀπογοητεύσει, μέ προσέλκυσε πιό ἔντονα. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά κάνει τήν ἐπιθυμία μου νά δῶ τόν Σοσιαλισμό νά θριαμβεύει, πολύ πιό βαθιά ἀπ' ὅ,τι ἦταν πρίν. Αὐτό ἴσως νά ὀφείλεται ἐν μέρει στήν καλή μου τύχη νά βρεθῶ ἀνάμεσα σ' 'Ισπανούς, πού μέ τήν ἔμφυτη καλωσύνη τους καί τήν πανταχοῦ παροῦσα ἐπίδραση τοῦ 'Αναρχισμοῦ, θά ἔκαναν ἀκόμα καί τ' ἀρχικά στάδια τοῦ Σοσιαλισμοῦ ἀνεκτά ἄν τούς δινόταν ἡ εὐκαιρία.

Φυσικά, κείνη τήν ἐποχή δέν εἶχα συνειδητοποιήσει κάν τίς ἀλλαγές πού συνέβαιναν στό μυαλό μου. Ὅπως ὅλοι γύρω μου, αὐτά πού αἰσθανόμουν κυρίως ἦταν πλήξη, ζέστη, κρύο, βρωμιά, ψεῖρες, στέρηση καί, ἀραιά καί ποῦ, κίνδυνο. Τά πράγματα τώρα εἶναι τελείως διαφορετικά.

Κείνη ἡ περίοδος πού μοῦ φαινόταν τότε τόσο ἄκαρπη καί μονότονη, ἔχει τώρα μεγάλη σημασία γιά μένα. Εἶναι τόσο διαφορετική ἀπ' τήν ὑπόλοιπη ζωή μου, κι ἔχει ἤδη ἀποκτήσει κείνη τή μαγική ἰδιότητα πού διαθέτουν, κατά κανόνα, μόνο οἱ πολύ παλιές ἀναμνήσεις. Ἦταν ἄσχημη ὅσο διαρκοῦσε, ἀλλά εἶναι ἕνα καλό κομμάτι γιά νά ξαναθυμᾶμαι πότε-πότε. Μακάρι νά μποροῦσα νά σᾶς μεταδώσω τήν ἀτμόσφαιρα κείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐλπίζω νά τό κατάφερα λίγο στά προηγούμενα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Εἶναι ὅλα δεμένα στό μυαλό μου μέ τό χειμωνιάτικο κρύο, τίς κουρελιασμένες στολές, τά ὀβάλ ἰσπανικά πρόσωπα, τό ρυθμικό κροτάλισμα τῶν πολυβόλων, τή μυρουδιά ἀπό οὖρα καί σάπιο ψωμί, τήν μεταλλική γεύση τῆς φασολάδας πού καταβροχθίζαμε βιαστικά μέσ' ἀπό βρώμικες καραβάνες.

Ὅλη ἡ περίοδος διατηρεῖται μέσα μου μέ μιά παράξενη ζωντάνια. Μέ τό νοῦ μου ξαναζῶ περιστατικά πού μπορεῖ νά φαίνονται πολύ ἀσήμαντα· γιά ν' ἀξίζουν νά τά θυμᾶται κανείς. Βρίσκομαι πάλι στό ὄρυγμα στό Μόντε Ποσέρο, στό πεζούλι ἀπό ἀσβεστόλιθο πού χρησιμεύει γιά κρεβάτι κι ὁ νεαρός Ραμόν ροχαλίζει, μέ τήν μύτη χωμένη ἀνάμεσα στούς ὤμους μου. Προχωρῶ παραπατώντας στό λασπωμένο χαράκωμα μές ἀπ' τήν ὁμίχλη πού μέ τυλίγει σάν κρύος ἀτμός. Εἶμαι στή μέση μιᾶς σχισμῆς στήν βουνοπλαγιά, προσπαθώντας νά κρατήσω τήν ἰσορροπία μου καί νά βγάλω μιά ρίζα ἄγριο δεντρολίβανο ἀπ' τό χῶμα. Ψηλά πάνω ἀπ' τό κεφάλι μου, κάτι ἄσκοπες σφαῖρες κελαηδάνε.

Εἶμαι ξαπλωμένος, κρυμμένος ἀνάμεσα σέ μικρά πευκάκια στό χαμηλό ἔδαφος δυτικά τοῦ Μόντε Ὀσκοῦρο, μαζί μέ τόν Κόπ, τόν Μπόμπ Ἔντουαρντ καί 3 Ἰσπανούς. Πέρα στό γυμνό γκρίζο λόφο δεξιά μας, μιά σειρά Φασίστες σκαρφαλώνουν σάν μυρμήγκια. Λίγο πιό μπροστά, ἕνα σάλπισμα ἀντηχεῖ ἀπ' τίς φασιστικές γραμμές. Ὁ Κόπ συναντᾶ τό βλέμμα μου καί μέ μιά παιδιάστικη χειρονομία, βάζει κοροϊδευτικά τήν παλάμη μ' ἀνοιχτά τά δάχτυλα στήν μύτη καί τή γυρίζει πρός τόν ἦχο.

Εἶμαι στήν βρώμικη αὐλή στή Λά Γκράνχα, ἀνάμεσα σ' ἕνα πλῆθος ἀπό ἄντρες πού παλεύουν μέ τίς καραβάνες τους γύρω ἀπ' τό καζάνι μέ τό ραγού. Ὁ χοντρός καί νευριασμένος μάγειρας τούς κρατάει σ' ἀπόσταση μέ τήν κουτάλα. Σ' ἕνα τραπέζι ἐκεῖ κοντά, ἕνας γεννειοφόρος μ' ἕνα μεγάλο περίστροφο στή ζώνη του, κόβει στά πέντε τίς φρατζόλες τοῦ ψωμιοῦ. Πίσω μου μιά φωνή Κόκνυ* (ὁ Μπίλλ Τσέημπερς, μέ τόν ὁποῖο τσακώθηκα ἄσχημα καί πού ἀργότερα σκοτώθηκε ἔξω ἀπ' τήν Χουέσκα), τραγουδάει:

Ὑπάρχουν ποντίκια, ποντίκια
ποντίκια μεγάλα σά γάτες
Στήν...

---

* Σ.τ.Μ. Λαϊκή προφορά τοῦ Λονδίνου.

Μιά ὀβίδα περνάει σφυρίζοντας ἀπό πάνω. Παιδιά 15 χρονῶν πέφτουν χάμω μέ τήν μούρη. Ὁ μάγειρας πηδάει πίσω ἀπ' τό καζάνι. Ὅλοι σηκώνονται μέ ντροπιασμένη ἔκφραση καθώς ἡ ὀβίδα σκάει 100 γυάρδες μακριά.

Περπατάω πέρα-δῶθε στή σκοπιά, κάτω ἀπ' τίς λεῦκες, μέ τά μαῦρα κλαδιά. Στό ξέχειλο χαντάκι ἔξω τά ποντίκια κολυμποῦν, κάνοντας τόσο θόρυβο, λές κι ἦταν κάστορες. Καθώς ἀρχίζει νά ὑψώνεται πίσω μας τό κιτρινωπό φῶς τῆς αὐγῆς, ὁ Ἀνδαλουσιάνος σκοπός, τυλιγμένος στή χλαίνη του, ἀρχίζει νά τραγουδάει. Πέρα ἀπ' τήν οὐδέτερη ζώνη, 100 ἤ 200 γυάρδες μακριά, ἀκούγεται ὁ Φασίστας σκοπός πού τραγουδάει κι αὐτός.

Στίς 25 τοῦ Ἀπρίλη, ὕστερα ἀπό τά συνηθισμένα «αὔριο», ἕνα ἄλλο τμῆμα μᾶς ἀντικατάστησε καί παραδώσαμε τά ὅπλα μας, φτιάξαμε τούς γυλιούς μας, καί προχωρήσαμε μέ βῆμα πίσω στό Μονφλορίτ. Δέν δυπήθηκα πού ἄφηνα τό μέτωπο. Οἱ ψεῖρες πολλαπλασιάζονταν μές στό παντελόνι μου πολύ γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι μποροῦσα νά τίς σκοτώνω κι ἕνα μῆνα τώρα δέν εἶχα κάλτσες καί πολύ λίγη σόλα εἶχε ἀπομείνει στίς ἀρβύλες μου, ἔτσι πού περπατοῦσα σχεδόν ξυπόλητος. Ἤθελα ἕνα ζεστό μπάνιο, καθαρά ροῦχα καί νά κοιμηθῶ μιά βραδιά σέ κρεβάτι μέ σεντόνια, μέ πιότερο πάθος ἀπ' ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά θέλει κανείς, ὅταν ζεῖ μιά φυσιολογική πολιτισμένη ζωή. Κοιμηθήκαμε λίγες ὧρες σέ μιά σιταποθήκη στό Μονφλορίτ, μπήκαμε σ' ἕνα φορτηγό λίγο μετά τά μεσάνυχτα, πήραμε τό τραῖνο τῶν 5 στό Μπαρμπάστρο καί — ἀφοῦ εἴχαμε τήν τύχη νά συνδεθοῦμε μέ τήν ταχεία στή Λερίντα — φτάσαμε στή Βαρκελώνη στίς 3 τό ἀπόγευμα, 26 τοῦ μήνα. Κι ἀπό κεῖ καί πέρα ἄρχισαν οἱ μπελάδες.

9

Ἀπ' τό Μανταλαίη, στήν Πάνω Μπούρμα, μπορεῖς νά ταξιδέψεις μέ τραῖνο ὥς τό Μαϊμίγιο, τόν κύριο ὀρεινό σταθμό τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, πού βρίσκεται στήν ἄκρη τοῦ ὀροπέδιου Σάν. Εἶναι μιά μᾶλλον παράξενη ἐμπειρία. Ξεκινᾶς ἀπ' τήν χαρακτηριστική ἀτμόσφαιρα μιᾶς πόλης τῆς ἀνατολῆς — τόν καυτό ἥλιο, τά σκονισμένα φοινικόδεντρα, τίς μυρωδιές ἀπό ψάρια καί μυρωδικά καί σκόρδο, τά χυμώδη τροπικά φροῦτα, τά πλήθη μέ τά μελαμψά πρόσωπα — καί τήν ἔχεις συνηθίσει τόσο πολύ πού τήν μεταφέρεις ἀνέπαφη, γιά νά τό ποῦμε ἔτσι, στό βαγόνι τοῦ τραίνου. Νοερά βρίσκεσαι ἀκόμα στό Μανταλαίη, ὅταν τό τραῖνο σταματάει στό Μαϊμίγιο, 4000 πόδια πάνω ἀπ' τή θάλασσα. Ἀλλά βγαίνοντας ἀπ' τό βαγόνι εἶναι σά νά βρίσκεσαι σ' ἕνα διαφορετικό ἡμισφαίριο. Ξαφνικά ἀναπνέεις δροσερό, γλυκό ἀέρα, πού θά μποροῦσε νά 'ταν τῆς Ἀγγλίας καί βλέπεις ολόγυρά σου πρασινάδα, ἔλατα, καί βουνίσιες γυναῖκες μέ ρόδινα μάγουλα, πού πουλᾶνε καλάθια γεμάτα φράουλες.

Ἡ ἐπιστροφή στή Βαρκελώνη, ὕστερα ἀπό τρισήμιση μῆνες στό μέτωπο, μοῦ θύμισε αὐτή τήν εἰκόνα. Ὑπῆρχε ἡ ἴδια ἀπότομη κι ἐκπληκτική ἀλλαγή. Μές στό τραῖνο, σ' ὅλη τή διαδρομή πρός τή Βαρκελώνη, ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ μετώπου διατηρούνταν. Ἡ βρώμα, ὁ θόρυβος, ἡ ἔλλειψη ἀνέσεων, τά κουρελιασμένα ροῦχα, τό αἴσθημα τῆς στέρησης, ἡ συντροφικότητα κι ἡ ἰσότητα. Στό τραῖνο, πού 'ταν ἤδη γεμάτο πολιτοφύλακες ὅταν ξεκίνησε ἀπ' τό Μπαρμπάστρο, εἰσέβαλαν ὅλο καί πιότεροι χωρικοί σέ κάθε σταθμό. Χωρικοί μέ μπόγους γεμάτους λαχανικά, μέ τρομαγμένες κότες πού τίς κράταγαν κρεμασμένες ἀπ' τά πόδια, μέ σακκιά πού χοροπηδοῦσαν στό πάτωμα καί πού, ὅπως ἀνακαλύψαμε, ἦταν γεμάτα μέ ζωντανά κουνέλια. Τελικά εἰσέβαλε κι ἕνα ἀρκετά μεγάλο κοπάδι πρόβατα, πού ὁδηγήθηκαν μές στά βαγόνια καί σφηνώθηκαν σέ κάθε κομματάκι ἐλεύθερου χώρου πού ὑπῆρχε. Οἱ πολιτοφύλακες τραγουδοῦσαν δυνατά ἐπαναστατικά τραγούδια, πού σκέπαζαν τό θόρυβο τοῦ τραίνου κι ἔστελναν φιλιά ἤ κουνοῦσαν κόκκινα καί μαῦρα μαντίλια σέ κάθε ὡραῖο κορίτσι σ' ὅλο τό μῆκος τῆς γραμμῆς. Μπουκάλια μέ κρασί καί γλυκάνισο, τό ἀπαίσιο Ἀραγωνέζικο λικέρ, ταξίδευαν ἀπό χέρι σέ χέρι. Μέ τά ἱσπανικά παγούρια ἀπό κατσικόδερμα μποροῦσες, ζουλώντας τα, νά στείλεις ἕνα πίδακα κρασιοῦ ὥς τήν ἄλλη μεριά τοῦ βαγονιοῦ, μές στό στόμα τοῦ φίλου σου, πράγμα πού σέ γλύτωνε ἀπό πολλούς μπελάδες. Δίπλα μου, ἕνα ἀγόρι 15 χρονῶν μέ μαῦρα μάτια, διηγόταν φανταστικές ἱστορίες γιά τά κατορθώματά του στό μέτωπο σέ δυό γέρους χωρικούς μέ ζαρωμένα πρόσωπα, πού τόν ἄκουγαν μ' ἀνοιχτό τό στόμα. Ὕστερα ἀπό λίγο, οἱ χωρικοί ἄνοιξαν τά μπογαλάκια τους κι ἔβγαλαν τό κόκκινο κρασί. Ὅλοι ἤμασταν βαθιά εὐτυχισμένοι, πιό εὐτυχισμένοι ἀπ' ὅ,τι μπορῶ νά περιγράψω. Ἀλλά ὅταν τό τραῖνο γλίστρησε μές ἀπ' τό Σαμπαντέλ κι ἔφτασε στή Βαρκελώνη, μπήκαμε σέ μιά ἀτμόσφαιρα πού 'ταν ἐλάχιστα πιό ξένη κι ἐχθρική γιά μᾶς καί τούς ὁμοίους μας, ἀπ' ὅ,τι ἄν βρισκόμαστε στό Παρίσι ἤ τό Λονδίνο.

Σ' ὅποιον ἔχει ἐπισκεφτεῖ τή Βαρκελώνη 2 φορές σέ διάστημα λίγων μηνῶν, στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ἔχουν κάνει ἐκπληκτική ἐντύπωση οἱ ἀλλαγές πού συνέβηκαν σ' αὐτήν. Κι ἀρκετά παράξενα, ἄσχετα μέ τό ἄν πῆγαν πρῶτα τόν Αὔγουστο καί μετά τόν Γενάρη ἤ, σάν καί μένα, πρῶτα τόν Δεκέμβρη καί μετά τόν Ἀπρίλη, ὅλοι ἔλεγαν τό ἴδιο πράγμα: ἡ ἐπαναστατική ἀτμόσφαιρα εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Δίχως ἀμφιβολία, σ' ὅποιον εἶχε πάει κεῖ τόν Αὔγουστο, ὅταν τό αἷμα ἦταν ἀκόμα νωπό στούς δρόμους καί ἡ πολιτοφυλακή ἦταν ἐγκαταστημένη σ' ὅλα τ' ἀκριβά ξενοδοχεῖα, ἡ Βαρκελώνη τόν Δεκέμβρη θά τοῦ φαινόταν μπουρζουάδικη· σ' ἐμένα, πού εἶχα ἔρθει φρέσκος ἀπ' τήν Ἀγγλία, ἔμοιαζε πιότερο μ' ἐργατική πόλη ἀπ' ὅ,τι θά μποροῦσα νά φανταστῶ. Τώρα τό κύμα εἶχε κοπάσει. Ἦταν ξανά συνηθισμένη, κάπως ταλαιπωρημένη ἀπ' τόν πόλεμο, ἀλλά χωρίς κανένα ἐξωτερικό σημάδι τῆς κυριαρχίας τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἡ ἀλλαγή στήν ὄψη τοῦ πλήθους ξάφνιαζε. Ἡ στολή τῆς πολιτοφυλακῆς καί οἱ μπλέ φόρμες εἶχαν σχεδόν ἐξαφανιστεῖ· ὅλοι φαίνονταν νά φοροῦν τά κομψά, καλοκαιρινά κοστούμια στά ὁποῖα εἰδικεύονται οἱ Ἰ-

σπανοί ραφτάδες. Χοντροί, εύποροι άντρες, κομψές γυναίκες καί γυαλιστερά αυτοκίνητα παντού. (Φαινομενικά, δέν υπήρχαν ακόμα ιδιωτικά αυτοκίνητα. Ωστόσο, όποιος ήταν «κάτι», φαινόταν ότι μπορούσε νά 'χει αυτοκίνητο στή διάθεσή του). Οί αξιωματικοί τού νέου Λαϊκού Στρατού, πού δέν υπήρχαν σχεδόν όταν έφυγα άπ' τήν Βαρκελώνη, πηγαινοέρχονταν τώρα κατά μπουλούκια. Ό Λαϊκός Στρατός είχε έναν αξιωματικό γιά κάθε 10 άντρες. Ορισμένοι άπ' αυτούς τούς αξιωματικούς είχαν υπηρετήσει στήν πολιτοφυλακή καί τούς είχαν φέρει άπ' τό μέτωπο γιά τεχνική εκπαίδευση, άλλά ή πλειοψηφία ήταν νεαροί πού είχαν προτιμήσει νά πάνε στή Σχολή Πολέμου, αντί νά καταταγούν στήν πολιτοφυλακή. Ή σχέση τους μέ τούς στρατιώτες τους δέν ήταν ακριβώς ίδια όπως σ' έναν αστικό στρατό, άλλά υπήρχε μιά ξεκάθαρη κοινωνική διαφοροποίηση, πού εκφραζόταν μέ τήν διαφορά μισθού καί στολής. Οί οπλίτες φορούσαν ένα είδος καφετιάς φόρμας άπό χοντρό πανί, οί αξιωματικοί φορούσαν μιά κομψή στολή, χρώματος χακί, μ' εφαρμοστή μέση, πού έμοιαζε σχεδόν μέ τή στολή αξιωματικού τού Βρετανικού Στρατού. Δέ νομίζω νά 'χε πάει στό μέτωπο παραπάνω άπό ένας στούς είκοσι άπό δαύτους, άλλά όλοι τους είχαν αυτόματα πιστόλια περασμένα στή ζώνη· εμείς στό μέτωπο δέν μπορούσαμε νά βρούμε πιστόλια μέ κανένα τρόπο. Καθώς προχωρούσαμε στό δρόμο πρόσεξα ότι οί άνθρωποι χάζευαν τή βρώμικη εμφάνισή μας. Φυσικά, όπως όλοι οί άντρες πού είχαν περάσει αρκετούς μήνες στό μέτωπο, ήμασταν φοβερό θέαμα. Αισθανόμουν ότι έμοιαζα μέ σκιάχτρο. Ή πέτσινη ζακέτα μου ήταν κουρελιασμένη, τό μάλλινο κασκέτο μου είχε χάσει τό σχήμα του κι έπεφτε συνέχεια, σκεπάζοντας τό ένα μου μάτι, οί αρβύλες δέν είχαν σόλες. Όλοι μας ήμασταν λίγο πολύ στήν ίδια κατάσταση, κι επιπλέον, είμαστε βρώμικοι κι αξύριστοι, έτσι δέν ήταν παράξενο πού μάς χάζευαν οί άνθρωποι. Άλλά μ' απογοήτευσε λίγο, καί μ' έκανε ν' αντιληφθώ ότι τούς τελευταίους 3 μήνες συνέβαιναν αλλόκοτα πράγματα.

Τίς επόμενες μέρες ανακάλυψα άπό αμέτρητες ενδείξεις ότι ή πρώτη μου εντύπωση δέν ήταν λαθεμένη. Μιά βαθιά αλλαγή είχε κυριαρχήσει στήν πόλη. Υπήρχαν δυό γεγονότα πού έδ'ναν τόν κύριο τόνο σ' όλα τ' άλλα. Ό ένας ήταν ότι οί άνθρωποι — οί πολίτες — είχαν σχεδόν χάσει τό ενδιαφέρον τους γιά τόν πόλεμο· ό άλλος ήταν ότι ό συνηθισμένος διαχωρισμός τής κοινωνίας σέ πλούσιους καί φτωχούς, σ' ανώτερη καί κατώτερη τάξη, είχε αρχίσει νά επιβάλλεται ξανά.

Ή γενική αδιαφορία γιά τόν πόλεμο ήταν εκπληκτική καί μάλλον αηδιαστική. Τρόμαζε τούς ανθρώπους πού έρχονταν άπ' τή Μαδρίτη ή ακόμα κι άπ' τή Βαλένσια. Όφειλόταν έν μέρει, στήν απόσταση τής Βαρκελώνης άπ' τό μέτωπο. Παρατήρησα τό ίδιο πράγμα ένα μήνα αργότερα στήν Ταραγωνία, όπου ή κοινωνική ζωή μιάς όμορφης, παραλιακής πόλης συνεχιζόταν σχεδόν αδιατάραχτη. Άλλά ήταν σημαντικό τό γεγονός ότι σέ όλη τήν Ισπανία ή εθελοντική κατάταξη στό στρατό είχε περιοριστεί άπ' τό Γενάρη καί μετά. Στήν Καταλωνία, τό Φλεβάρη, εμφανίστηκε ένα κύμα ενθουσιασμού γιά τήν προώθηση τού Λαϊκού Στρατού, πού όμως δέν οδή-

γησε σέ μεγάλη αὔξηση τῶν κατατάξεων. Μετά ἀπό 6 μῆνες πολέμου, ἡ Ἱσπανική Κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά καταφύγει στήν ὑποχρεωτική στρατολογία, πού θά 'ταν φυσική σ' ἕναν πόλεμο μέ ξένη χώρα, ἀλλά φαινόταν αταίριαστη σ' ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀναμφίβολα, αὐτό εἶχε σχέση μέ τή διάψευση τῶν ἐπαναστατικῶν ἐλπίδων μέ τίς ὁποῖες εἶχε ξεκινήσει ὁ πόλεμος. Τά μέλη τῶν συνδικάτων πού εἶχαν σχηματίσει τίς πολιτοφυλακές κι εἶχαν ἀπωθήσει τούς Φασίστες πίσω στή Σαραγόσσα τίς πρῶτες ἑβδομάδες τοῦ πολέμου, τά 'χαναν ὅλ' αὐτά βασικά γιατί πίστευαν ὅτι πολεμοῦσαν γιά τόν ἐργατικό ἔλεγχο. Ἀλλά γινόταν ὅλο καί πιό φανερό, ὅτι ὁ ἐργατικός ἔλεγχος ἦταν μιά χαμένη ὑπόθεση, κι ὁ ἁπλός ἄνθρωπος καί εἰδικά τό προλεταριάτο τῶν πόλεων, πού ἐπανδρώνει τήν πρώτη γραμμή σ' ὅλους τούς πολέμους, ἐμφύλιους καί μή, δέν μποροῦσε νά κατηγορηθεῖ ὅτι ἔδειχνε μιά κάποια ἀπάθεια. Κανείς δέν ἤθελε νά χάσει τόν πόλεμο, ἀλλά οἱ πιότεροι κατατρώγονταν ἀπ' τήν ἀγωνία πότε θά τελειώσει. Τό πρόσεχες ὅπου κι ἄν πήγαινες. Συναντοῦσες παντοῦ τήν ἴδια τυπική παρατήρηση: «Αὐτός ὁ πόλεμος — φοβερός, δέν εἶν' ἔτσι; Πότε θά τελειώσει;». Οἱ πολιτικά συνειδητοποιημένοι ἄνθρωποι γνώριζαν πολύ πιότερα γιά τήν καταστροφική πάλη μεταξύ Ἀναρχικῶν καί Κομμουνιστῶν, παρά γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν Φράνκο. Γιά τίς μάζες, τό πιό σημαντικό πράγμα ἦταν ἡ ἔλλειψη τροφίμων. Εἶχαν ἀρχίσει νά θεωροῦν «τό μέτωπο» σάν ἕνα φανταστικό, μακρινό μέρος, ὅπου ἐξαφανίζονταν οἱ νέοι ἄντρες κι εἴτε δέν ἐπέστρεφαν καθόλου ἤ γύριζαν ὕστερα ἀπό 3 ἤ 4 μῆνες μέ τεράστια χρηματικά ποσά στήν τσέπη. (Ἕνας πολιτοφύλακας ἔπαιρνε συνήθως τούς μισθούς του ἀναδρομικά ὅταν ἔπαιρνε τήν ἄδειά του). Κανείς δέν ἔδινε ἰδιαίτερη προσοχή στούς τραυματίες, ἀκόμα κι ὅταν τριγύριζαν μέ δεκανίκια. Τό ν' ἀνήκεις στήν πολιτοφυλακή δέν ἦταν πιά τῆς μόδας. Τά μαγαζιά, πού ἀποτελοῦσαν πάντα τό βαρόμετρο τῶν προτιμήσεων τοῦ κοινοῦ, τό ἔδειχναν αὐτό ξεκάθαρα. Ὅταν πρωτοῆρθα στή Βαρκελώνη, τά μαγαζιά, ὅσο φτωχικά κι ἀπεριποίητα κι ἄν ἦταν, ειδικεύονταν στόν ἐξοπλισμό τῶν πολιτοφυλάκων. Ἔβλεπες πηλίκια, μπουφάν, ζῶνες, μαχαίρια κυνηγιοῦ, παγούρια, θῆκες γιά περίστροφα, νά ἐκτεθονται σ' ὅλες τίς βιτρίνες. Τώρα ἦταν αἰσθητά πιό κομψά, ἀλλά ὁ πόλεμος εἶχε περάσει στό περιθώριο. Ὅπως ἀνακάλυψα ἀργότερα, ὅταν ἀγόραζα τόν ἐξοπλισμό μου, πρίν ξαναγυρίσω στό μέτωπο, μερικά εἴδη πρώτης ἀνάγκης πού τά χρειαζόσουνα ἀπελπισμένα στήν πρώτη γραμμή, τά 'βρισκες πολύ δύσκολα.

Στό μεταξύ, γινόταν συστηματική προπαγάνδα ἐνάντια στίς κομματικές πολιτοφυλακές κι ὑπέρ τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Ἡ κατάσταση ἦταν μᾶλλον περίεργη. Ἀπ' τό Φλεβάρη, ὅλες οἱ ἔνοπλες δυνάμεις εἶχαν θεωρητικά ἐνσωματωθεῖ στό Λαϊκό Στρατό κι οἱ πολιτοφυλακές εἶχαν ἀναδιοργανωθεῖ στά χαρτιά, μέ βάση τίς ἀρχές τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ, μέ διαφοροποιημένα μισθολόγια, ἐπίσημες διακρίσεις ἀξιωματικῶν, κλπ., κλπ. Οἱ μεραρχίες ἐπανδρώνονταν ἀπό «μικτές ταξιαρχίες», πού ὑποτίθεται ὅτι ἀποτελούνταν ἐν μέρει ἀπό στρατεύματα τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ κι ἐν μέρει ἀπ' τήν πολιτοφυλακή. Ἀλλά οἱ μόνες ἀλλαγές πού ἔγιναν πραγματικά, ἦταν

ἀλλαγές στ' ὄνομα. Τά στρατεύματα τοῦ POUM, λογουχάρη, πού πρίν ὀνομάζονταν «Μεραρχία Λένιν» τώρα λέγονταν «29η Μεραρχία». Ὡς τόν 'Ιούνη, πολύ λίγα στρατεύματα τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ ἔφτασαν στό μέτωπο τῆς 'Αραγωνίας, μ' ἀποτέλεσμα οἱ πολιτοφυλακές νά διατηρήσουν τήν ξεχωριστή δομή τους καί τόν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τους. 'Αλλά σέ κάθε τοῖχο οἱ πράκτορες τῆς Κυβέρνησης εἶχαν γράψει: «Χρειαζόμαστε ἕνα Λαϊκό Στρατό» κι ἀπ' τό ραδιόφωνο καί τόν Κομμουνιστικό Τύπο χλευάζονταν ἀσταμάτητα, καί καμιά φορά μέ πολύ κακοήθη τρόπο, οἱ πολιτοφυλακές, πού περιγράφονταν σάν κακοεκπαιδευμένες, ἀπείθαρχες, κλπ. κλπ. 'Ο Λαϊκός Στρατός περιγράφονταν πάντα σάν «ἡρωικός». Συχνά αὐτή ἡ προπαγάνδα σοῦ ἔδινε τήν ἐντύπωση ὅτι ὑπῆρχε κάτι τό ἀξιοπεριφρόνητο στό γεγονός ὅτι πῆγες ἐθελοντικά στό μέτωπο καί κάτι τό ἀξιέπαινο στό νά περιμένεις νά σ' ἐπιστρατεύσουν. Πρός τό παρόν, ὅμως, οἱ πολιτοφυλακές κρατοῦσαν τό μέτωπο, ἐνῶ ὁ Λαϊκός Στρατός ἐκπαιδευόταν στά μετόπισθεν κι αὐτό τό γεγονός ἔπρεπε νά γίνεται γνωστό ὅσο τό δυνατόν λιγότερο. Οἱ πολιτοφύλακες πού πήγαιναν στό μέτωπο δέν περνοῦσαν μές ἀπ' τούς δρόμους μέ μουσικές καί σημαῖες. Τούς ἔστελναν κρυφά μέ τραῖνο ἤ μέ φορτηγό στίς 5 τό πρωί. Μερικά ἀποσπάσματα τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ ἄρχιζαν τώρα νά φεύγουν γιά τό μέτωπο, αὐτά, ὅμως, περνοῦσαν μ' ἐπισημότητα μές ἀπ' τούς δρόμους σάν καί πρῶτα· ἀλλά ἀκόμα κι αὐτά, ἐξαιτίας τῆς γενικῆς πτώσης τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τόν πόλεμο, γίνονταν δεκτά μέ μικρότερο συγκριτικά ἐνθουσιασμό. Τό γεγονός ὅτι οἱ πολιτοφύλακες ἦταν, στά χαρτιά, καί στρατιῶτες τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ, χρησιμοποιήθηκε πολύ ἐπιδέξια στήν προπαγάνδα τοῦ Τύπου. Ὅλες οἱ τιμές ἀποδίδονταν αὐτομάτως στό Λαϊκό Στρατό, ἐνῶ ὅλο τό φταίξιμο ἐπιφυλλάσσονταν γιά τίς πολιτοφυλακές. Μερικές φορές συνέβαινε τά ἴδια στρατεύματα νά τά παινεύουν μέ τή μιά τους ἰδιότητα καί νά τά κατηγοροῦν μέ τήν ἄλλη.

'Αλλά πέρα ἀπ' ὅλ' αὐτά, ὑπῆρχε ἡ ἐκπληκτική ἀλλαγή στήν κοινωνική ἀτμόσφαιρα. Κάτι πολύ δύσκολο νά τό φανταστεῖ κανείς ἄν δέν τό 'χει ζήσει. Ὅταν πρωτοῆρθα στή Βαρκελώνη, νόμιζα ὅτι ἦταν μιά πόλη ὅπου οἱ ταξικές διακρίσεις κι οἱ μεγάλες διαφορές πλούτου ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτες. 'Οπωσδήποτε ἔτσι ἔμοιαζε νά 'ναι. Τά «κομψά» ροῦχα ἦταν κάτι τό ἀφύσικο, κανένας δέν ζάρωνε ἀπό φόβο ἤ δεχόταν φιλοδωρήματα, ἐνῶ σερβιτόροι, ἀνθοπώλισσες καί λοῦστροι σέ κοίταζαν κατάματα καί σέ ἀποκαλοῦσαν «σύντροφε». Δέν εἶχα ἀντιληφθεῖ ὅτι αὐτό ἦταν βασικά ἕνα μίγμα ἐλπίδας καί καμουφλάζ. Ἡ ἐργατική τάξη πίστευε σέ μιά ἐπανάσταση πού εἶχα ἀρχίσει ἀλλά δέν ἑδραιώθηκε ποτέ κι οἱ ἀστοί εἶχαν φοβηθεῖ καί μεταμφιέζονταν προσωρινά σ' ἐργάτες. Τούς πρώτους μῆνες τῆς ἐπανάστασης πρέπει νά ὑπῆρχαν χιλιάδες ἄνθρωποι πού σκόπιμα φοροῦσαν φόρμες καί φώναζαν ἐπαναστατικά συνθήματα γιά νά σώσουν τό τομάρι τους. Τώρα τά πράγματα ἐπέστρεφαν στή φυσιολογική τους κατάσταση. Τά καλά ἑστιατόρια καί ξενοδοχεῖα ἦταν γεμάτα πλούσιους πού καταβρόχθιζαν ἀκριβά γεύματα, ἐνῶ γιά τόν ἐργατικό πληθυσμό οἱ τιμές τῶν τροφίμων εἶχαν φτάσει στά ὕψη, δίχως ἀντίστοιχη αὔξη-

ση τοῦ μεροκάματου. Ἔξω ἀπ' τήν ἀκρίβεια τῶν πάντων, ἦταν κι οἱ ἀλλεπάλληλες ἐλλείψεις, μιά τό ἕνα καί μιά τό ἄλλο πού, φυσικά, πάντα χτυποῦσαν τούς φτωχούς μᾶλλον παρά τούς πλούσιους. Τά ἑστιατόρια καί τά ξενοδοχεῖα δέν ἔδειχναν νά δυσκολεύονται πολύ νά προμηθευτοῦν ὅ,τι θέλανε, ἀλλά στίς ἐργατικές συνοικίες οἱ οὐρές γιά ψωμί, λάδι κι ἄλλα ἀναγκαῖα, ἁπλώνονταν ἑκατοντάδες γυάρδες. Προηγούμενα στή Βαρκελώνη μοῦ 'χε κάνει ἐντύπωση ἡ ἔλλειψη ζητιάνων. Τώρα ὑπῆρχαν ἕνα σωρό. Ἔξω ἀπ' τά ζαχαροπλαστεῖα στό τέρμα τῆς ὁδοῦ Ράμπλας, ὁμάδες ἀπό ξυπόλυτα παιδιά ἦταν πάντα ἕτοιμα νά περικυκλώσουν ὅποιον ἔβγαινε, ζητώντας του λίγο φαΐ. Οἱ «ἐπαναστατικές» μορφές ὁμιλίας πέφτανε σ' ἀχρηστία. Οἱ ξένοι σπάνια σέ ἀποκαλούσανε τώρα «σύ» καί «σύντροφε»· λέγανε συνήθως «κύριε» καί «ὑμεῖς». Τό «καλημέρα» ἄρχιζε ν' ἀντικαθ·στᾶ τό «χαίρετε». Οἱ σερβιτόροι φοροῦσαν πάλι τά κάτασπρα πουκάμισά τους κι οἱ ἐπόπτες τῶν καταστημάτων ὑποκλίνονταν ξανά μέ τόν παλιό τρόπο. Ἡ γυναίκα μου κι ἐγώ μπήκαμε σ' ἕνα κατάστημα ἀντρικῶν εἰδῶν στήν Ράμπλας γιά ν' ἀγοράσουμε κάλτσες. Ὁ καταστηματάρχης ὑποκλινόταν κι ἔτριβε τά χέρια του μέ τρόπο πού δέν κάνουν οὔτε στήν Ἀγγλία σήμερα, ἄν καί συνήθιζαν νά τό κάνουν 20 χρόνια νωρίτερα. Μέ λαθραῖο, πλάγιο τρόπο, ἡ συνήθεια τοῦ φιλοδωρήματος ξαναγύριζε. Τά ἐργατικά περίπολα εἶχαν πάρει τή διαταγή νά διαλυθοῦν κι ἡ προπολεμική ἀστυνομία ἦταν ξανά στούς δρόμους. Ἕνα ἀπ' τά ἀποτελέσματα αὐτοῦ ἦταν ὅτι τά καμπαρέ καί τά πορνεῖα πεοιοπῆς, πολλά ἀπ' τά ὁποῖα εἶχαν κλειστεῖ ἀπ' τά ἐργατικά περίπολα, ξανάνοιξαν ἀμέσως*. Ἕνα μικρό ἀλλά σημαντικό παράδειγμα τοῦ πῶς ἦταν τώρα ὅλα προσανατολισμένα πρός ὄφελος τῶν πιό εὔπορων τάξεων, ἦταν ἡ ἔλλειψη καπνοῦ. Γιά τήν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἔλλειψη τοῦ καπνοῦ ἦταν τόσο ἀπελπιστική, πού πουλιόνταν στούς δρόμους τσιγάρα γεμισμένα μέ ψιλοκομμένη γλυκόριζα. Τά δοκίμασα μιά φορά. (Πολλοί ἄνθρωποι τά δοκίμασαν μιά φορά). Ὁ Φράνκο ἔλεγχε τίς Καναρίους νήσους, ὅπου βγαίνουν ὅλα τά ἰσπανικά καπνά· συνακόλουθα, τά μόνα ἀποθέματα καπνοῦ πού εἶχαν ἀπομείνει στό Κυβερνητικό στρατόπεδο, ἦταν ἐκεῖνα πού ὑπῆρχαν πρίν ἀπ' τόν πόλεμο, κι εἶχαν ἐξαντληθεῖ σέ τέτοιο σημεῖο πού τά καπνοπωλεῖα ἄνοιγαν μόνο μιά φορά τή βδομάδα· ἀφοῦ περίμενες στήν οὐρά 2 ὧρες, μποροῦσες, ἄν ἤσουν τυχερός, νά πάρεις τρία τέταρτα τῆς οὐγγιας καπνό. Θεωρητικά ἡ Κυβέρνηση δέν ἐπέτρεπε τήν ἀγορά καπνοῦ ἀπ' τό ἐξωτερικό, γιατί αὐτό σήμαινε μείωση τῶν ἀποθεμάτων χρυσοῦ, πού ἔπρεπε νά φυλαχτοῦν γιά ὅπλα κι ἄλλα ἀπαραίτητα. Στήν πραγματικότητα, ὑπῆρχε ἕνα σταθερό ἐμπόριο μέ λαθραῖα τσιγάρα ἀπ' τά πιό ἀκριβά, Λάκυ Στράικ καί πάει λέγοντας, πού πρόσφεραν σπουδαία εὐκαιρία γιά κερδοσκοπία. Μποροῦσες ν' ἀγοράσεις τά λαθραῖα τσιγάρα φανερά στά καλά ξενοδοχεῖα κι ὄχι λιγότερο φανερά στούς δρόμους, δοσμένου ὅτι θά πλήρωνες 10 πεσέτες (τό μεροκάματο ἑνός

* Λέγεται ὅτι τά ἐργατικά περίπολα εἶχαν κλείσει τό 75 τοῖς ἑκατό τῶν μπορντέλων.

πολιτοφύλακα) τό πακέτο. Τό λαθρεμπόριο εὐνοοῦσε τούς πλούσιους καί γι' αὐτό τό παραβλέπανε. Ἄν εἶχες ἀρκετά χρήματα, δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μήν μπορεῖς νά βρεῖς σ' ὁποιαδήποτε ποσότητα, μ' ἐξαίρεση ἴσως τό ψωμί πού τό μοιράζανε μέ τό δελτίο ἀρκετά αὐστηρά. Αὐτή ἡ ἀνοιχτή ἀντίθεση πλούτου καί φτώχειας θά 'ταν ἀδύνατη λίγους μῆνες νωρίτερα, ὅταν ἡ ἐργατική τάξη εἶχε ἀκόμη, ἤ φαινόταν ὅτι εἶχε, τόν ἔλεγχο. Ἀλλά δέν θά 'ταν ἴσως δίκαιο νά τήν ἀποδώσουμε ἀποκλειστικά στή μετατόπιση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐν μέρει ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἀσφάλειας τῆς ζωῆς στή Βαρκελώνη, ὅπου δέν ὑπῆρχαν πολλά πράγματα πού νά σοῦ θυμίζουν τόν πόλεμο, ἔξω ἀπό καμιά σποραδική ἀεροπορική ἐπιδρομή. Ὅσοι εἶχαν πάει στή Μαδρίτη, ἔλεγαν ὅτι τά πράγματα ἦταν τελείως διαφορετικά ἐκεῖ. Στή Μαδρίτη, ὁ κοινός κίνδυνος ἀνάγκαζε σχεδόν κάθε λογῆς ἀνθρώπους νά 'χουν κάποιο αἴσθημα συντροφικότητας. Ἕνας χοντρός πού τρώει ὀρτύκια, ἐνῶ παιδιά ζητιανεύουν τό ψωμί, εἶναι ἕνα ἀηδιαστικό θέαμα, ἀλλά ὑπάρχουν λιγότερες πιθανότητες νά δεῖς κάτι τέτοιο κάτω ἀπ' τόν ἦχο τῶν ὅπλων.

Μιά-δυό μέρες μετά τίς ὁδομαχίες, θυμᾶμαι ὅτι περνοῦσα ἀπό ἕναν ἀπ' τούς πιό ἀκριβούς δρόμους κι εἶδα ἕνα ζαχαροπλαστεῖο μέ τή βιτρίνα γεμάτη ἀπ' τίς πιό λαχταριστές πάστες καί γλυκίσματα μέ τίς πιό ἐξωφρενικές τιμές. Τέτοια καταστήματα βλέπεις στή Μπόντ Στρήτ ἤ στή Ρύ ντέ λά Παί*. Καί θυμᾶμαι ὅτι ἔνιωσα κάτι σάν φρίκη καί κατάπληξη πού χαραμίζονταν ἀκόμα λεφτά γιά τέτοια πράγματα σέ μιά χώρα χτυπημένη ἀπ' τόν πόλεμο καί τήν πεῖνα. Ἀλλά πρός Θεοῦ, δέν θέλω νά ὑποκριθῶ προσωπική ἀνωτερότητα. Ὕστερα ἀπό ἀρκετῶν μηνῶν στερήσεις, εἶχα μιά φοβερή ἐπιθυμία γιά καλό φαΐ καί κρασί, κοκτέηλ, ἀμερικάνικα τσιγάρα καί πάει λέγοντας, κι ὁμολογῶ ὅτι ἀπόλαυσα κάθε πολυτέλεια πού εἶχα τά χρήματα νά τήν ἀγοράσω. Στή διάρκεια κείνης τῆς πρώτης βδομάδας, πρίν ἀρχίσουν οἱ ὁδομαχίες, εἶχα ἀρκετές σκοτοῦρες, πού ἐπιδροῦσαν ἡ μιά πάνω στήν ἄλλη, κατά περίεργο τρόπο. Ἀρχικά, ὅπως εἶπα, προσπαθοῦσα νά βολευτῶ ὅσο καλύτερα μποροῦσα. Δεύτερον, χάρη στό ὑπερβολικό φαΐ καί πιοτό, ἤμουν λίγο ἀδιάθετος ὅλη ἐκείνη τή βδομάδα. Ἔνιωθα λίγο ἄσχημα, ἔπεφτα στό κρεβάτι γιά μισή μέρα, σηκωνόμουνα κι ἔτρωγα ἄλλο ἕνα ὑπερβολικό γεῦμα καί μετά ἔνιωθα ξανά ἄσχημα. Συγχρόνως, εἶχα ἀρχίσει μυστικές διαπραγματεύσεις γιά ν' ἀγοράσω ἕνα ρεβόλβερ. Ἤθελα ἕνα ρεβόλβερ πάρα πολύ — στόν πόλεμο τῶν χαρακωμάτων εἶναι πολύ πιό χρήσιμο ἀπ' τό τουφέκι — κι ἦταν πολύ δύσκολο νά βρεθεῖ. Ἡ Κυβέρνηση τά μοίραζε στούς ἀστυνομικούς καί τούς ἀξιωματικούς τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ, ἀλλά ἀρνιόταν νά δώσει στήν πολιτοφυλακή· ἤσουν ἀναγκασμένος νά τ' ἀγοράσεις παράνομα ἀπ' τίς μυστικές ἀποθῆκες τῶν Ἀναρχικῶν. Μετά πολλές φασαρίες καί ταλαιπωρίες, ἕνας Ἀναρχικός φίλος μου, κατάφερε νά μοῦ προμηθέψει ἕνα μικρό αὐτόματο πιστόλι τῶν 26 χιλ., ἕνα ἄθλιο

---

* Σ.τ.Μ. Κεντρικοί δρόμοι τοῦ Λονδίνου καί τοῦ Παρισιοῦ ἀντίστοιχα.

ὅπλο, ἄχρηστο γιά μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπό 5 γυάρδες, ἀλλά καλύτερο ἀπ' τό τίποτα. Καί πέρα ἀπ' ὅλ' αὐτά, ἔκανα καί προκαταρκτικές ἐνέργειες γιά νά φύγω ἀπ' τήν πολιτοφυλακή τοῦ POUM καί νά ἐνταχθῶ σέ κάποια ἄλλη μονάδα πού θά ἐξασφάλιζε τήν ἀποστολή μου στό μέτωπο τῆς Μαδρίτης.

Τό εἶχα πεῖ σ' ὅλους ἐδῶ καί πολύ καιρό ὅτι σκόπευα νά φύγω ἀπ' τό POUM. Στό μέτρο πού ἀφοροῦσε τίς καθαρά προσωπικές μου προτιμήσεις, θά 'θελα νά πάω μέ τούς 'Αναρχικούς. 'Αν γινόταν κανείς μέλος τῆς CNT, μποροῦσε νά μπεῖ στή πολιτοφυλακή τῆς FAI, ἀλλά μοῦ εἶπαν ὅτι ἡ FAI ἦταν πιθανό νά μ' ἔστελνε στήν Τερουέλ. 'Αν ἤθελα νά πάω στή Μαδρίτη, ἔπρεπε νά μπῶ στή Διεθνή Ταξιαρχία, πού σήμαινε ὅτι ἔπρεπε νά ἔχω συστάσεις ἀπό κάποιο μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Βρῆκα ἕνα φίλο Κομμουνιστή, πού ὑπηρετοῦσε στήν 'Ισπανική 'Ιατρική Βοήθεια, καί τοῦ ἐξήγησα τήν περίπτωσή μου. Φαινόταν πολύ πρόθυμος νά μέ στρατολογήσει καί μοῦ ζήτησε, ἄν ἦταν δυνατόν, νά πείσω κι ἄλλους Ἄγγλους τοῦ ILP νά 'ρθουν μαζί μου. Ἄν ἡ ὑγεία μου ἦταν σέ καλύτερη κατάσταση, ἴσως νά 'χα συμφωνήσει ἀμέσως. Εἶναι δύσκολο νά πεῖ κανείς τώρα τί σημασία θά 'χε αὐτό. Εἶναι πολύ πιθανό ὅτι θά μέ εἶχαν στείλει στήν 'Αλμπασέτ, προτοῦ ἀρχίσουν οἱ μάχες τῆς Βαρκελώνης· ὁπότε, μήν ἔχοντας δεῖ τίς μάχες ἀπό κοντά, ἴσως νά εἶχα δεχτεῖ τήν ἐπίσημη ἐκδοχή γι' αὐτές σάν ἀληθινή. 'Απ' τήν ἄλλη μεριά, ἄν βρισκόμουνα στή Βαρκελώνη στή διάρκεια τῶν μαχῶν, κάτω ἀπό Κομμουνιστικές διαταγές, ἀλλά διατηρώντας ἀκόμα τήν αἴσθηση τῆς προσωπικῆς μου πίστης πρός τούς συντρόφους μου στό POUM, ἡ θέση μου θά 'ταν τραγική. Ὅμως μοῦ ἔμενε ἀκόμη μιά βδομάδα ἄδεια κι ἤθελα πάρα πολύ νά ξαναβρῶ τήν ὑγεία μου προτοῦ γυρίσω στό μέτωπο. 'Επίσης, — αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ λεπτομέρειες πάντα καθορίζουν τό πεπρωμένο μας — ἔπρεπε νά περιμένω τόν τσαγκάρη νά μοῦ φτιάξει ἕνα καινούργιο ζευγάρι ἀρβύλες. ('Ολόκληρος ὁ ἰσπανικός στρατός δέν μπόρεσε νά μοῦ προμηθεύσει ἕνα ζευγάρι ἀρβύλες ἀρκετά μεγάλες γιά νά μοῦ κάνουν). Εἶπα στόν Κομμουνιστή φίλο μου ὅτι θά ἔκανα τίς τελικές ἑτοιμασίες ἀργότερα. Στό μεταξύ ἤθελα νά ξεκουραστῶ. Μοῦ γεννήθηκε ἀκόμα κι ἡ ἰδέα ὅτι θά μπορούσαμε νά πηγαίναμε — ἡ γυναίκα μου κι ἐγώ — στή θάλασσα γιά δυό-τρεῖς μέρες. Τί τρελλή ἰδέα! Ἡ πολιτική ἀτμόσφαιρα ἔπρεπε νά μ' εἶχε προειδοποιήσει ὅτι αὐτά τά πράγματα δέν γίνονται στίς μέρες μας.

Γιατί κάτω ἀπ' τήν ἐπιφανειακή ὄψη τῆς πόλης, κάτω ἀπ' τήν πολυτέλεια καί τήν αὐξανόμενη φτώχεια, κάτω ἀπ' τήν φαινομενικά χαρούμενη ὄψη τῶν δρόμων, μέ τούς πάγκους γεμάτους λουλούδια, τίς πολύχρωμες σημαῖες, τίς προπαγανδιστικές ἀφίσες καί τά στριμωγμένα πλήθη, ὑπῆρχε ἕνα φανερό καί φοβερό αἴσθημα πολιτικῆς ἀντιζηλίας καί μίσους. Ἄνθρωποι κάθε πολιτικῆς ἀπόχρωσης, πρόλεγαν: «θά 'χουμε φασαρίες ὅπου νά 'ναι». Ὁ κίνδυνος ἦταν ὁλοφάνερος καί κατανοητός. Ἦταν ὁ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού θέλανε νά προχωρήσει ἡ ἐπανάσταση καί σ' αὐτούς πού θέλανε νά τήν ἐλέγξουν ἤ νά τήν ἐμποδίσουν — σέ τε-

λευταία ἀνάλυση, ἀνάμεσα στούς Ἀναρχικούς καί τούς Κομμουνιστές. Ἀπό πολιτική ἄποψη, δέν ὑπῆρχε τώρα ἄλλη δύναμη στήν Καταλωνία, ἔξω ἀπ' τό PSUC καί τούς φιλελεύθερους συμμάχους του. Ἀλλά ἐνάντια σ' αὐτούς ὑπῆρχαν οἱ ὀπαδοί τῆς CNT, πού ἦταν λιγότερο καλά ὁπλισμένοι καί λιγότερο σίγουροι γιά τό τί θέλανε ἀπ' τούς ἀντιπάλους τους, ἀλλά ἰσχυροί ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τους καί τῆς ὑπεροχῆς τους σέ διάφορες νευραλγικές διαμηχανίες. Δοσμένης μιᾶς τέτοιας ἀντιπαράθεσης δυνάμεων, ἦταν σίγουρο ὅτι θά γίνονταν φασαρίες. Ἀπ' τήν σκοπιά τῆς ἐλεγχόμενης ἀπ' τό PSUC Τζενεραλιτάτ, τό πρῶτο ἀναγκαῖο βῆμα γιά νά σταθεροποιήσει τήν θέση της, ἦταν νά πάρει τά ὅπλα ἀπ' τά χέρια τῶν ἐργατῶν τῆς CNT. Ὅπως τόνισα νωρίτερα, ἡ κίνηση νά διασπάσουν τίς νόμιμες πολιτοφυλακές ἦταν κάτα βάθος ἕνας ἑλιγμός πού ἀπόβλεπε σ' αὐτό τό σκοπό. Ταυτόχρονα, οἱ προπολεμικές ὁπλισμένες ἀστυνομικές δυνάμεις, ἡ Ἐθνοφρουρά, καί πάει λέγοντας, εἶχαν ξαναμπεῖ σέ δράση κι εἶχαν ἐνισχυθεῖ κι ὁπλιστεῖ σημαντικά. Αὐτό μποροῦσε νά σημαίνει μόνο ἕνα πράγμα. Ἡ Ἐθνοφρουρά, εἰδικά, ἦταν ἕνα σῶμα χωροφυλακῆς τοῦ συνηθισμένου Εὐρωπαϊκοῦ τύπου, πού ἐδῶ κι ἕναν αἰώνα σχεδόν ἔπαιζε τό ρόλο τοῦ μαντρόσκυλου τῆς ἄρχουσας τάξης. Στό μεταξύ, εἶχε βγεῖ ἕνα διάταγμα πού ὅριζε ὅτι ἔπρεπε νά παραδοθοῦν ὅλα τά ὅπλα πού ἦταν στήν κατοχή ἰδιωτῶν. Φυσικά, κανείς δέν ὑπάκουσε σ' αὐτή τή διαταγή. Ἦταν ὁλοφάνερο ὅτι μόνο μέ τήν βία μποροῦσαν νά παρθοῦν τά ὅπλα τῶν Ἀναρχικῶν. Ὅλο αὐτό τό χρονικό διάστημα κυκλοφοροῦσαν φῆμες, πάντα ἀόριστες κι ἀντιφατικές λόγω τῆς λογοκρισίας στίς ἐφημερίδες, γιά μικροσυγκρούσεις πού συνέβαιναν σ' ὅλη τήν Καταλωνία. Σέ διάφορα μέρη οἱ ἔνοπλες ἀστυνομικές δυνάμεις εἶχαν κάνει ἐπιθέσεις σ' ἀναρχικά προπύργια. Στήν Πουιγξερντά, στά Γαλλικά σύνορα, μιά ὁμάδα ἀπό Καραμπινιέρους στάλθηκαν νά καταλάβουν τό Τελωνεῖο πού ἐλεγχόταν ἀπ' τούς Ἀναρχικούς, κι ὁ Ἀντόνιο Μαρτίν, ἕνας γνωστός Ἀναρχικός, σκοτώθηκε. Παρόμοια ἐπεισόδια εἶχαν συμβεῖ στή Φιγκουέρας, καί, νομίζω, στήν Ταραγωνία. Στή Βαρκελώνη εἶχε γίνει μιά σειρά ἀπό λίγο-πολύ ἀνεπίσημες συμπλοκές στά ἐργατικά προάστια. Μέλη τῆς CNT καί τῆς UGT ἀλληλοδολοφονοῦνταν ἐδῶ καί κάμποσο καιρό. Σέ πολλές περιπτώσεις, τίς δολοφονίες ἀκολουθοῦσαν τεράστιες προκλητικές κηδεῖες, πού συνειδητά ἀποσκοποῦσαν στό ν' ἀναζωπυρώνουν τά πολιτικά μίση. Λίγο καιρό πρίν, εἶχε δολοφονηθεῖ ἕνα μέλος τῆς CNT κι οἱ ὀπαδοί της εἶχαν βγεῖ κατά ἑκατοντάδες χιλιάδες γιά ν' ἀκολουθήσουν τήν πομπή. Στά τέλη τοῦ Ἀπρίλη, μόλις εἶχα φτάσει στή Βαρκελώνη, ὁ Ρολντάν, ἐξέχων μέλος τῆς UGT, δολοφονήθηκε, ὑποτίθεται ἀπό κάποιον τῆς CNT. Ἡ Κυβέρνηση διέταξε νά κλείσουν ὅλα τά καταστήματα κι ὀργάνωσε μιά τεράστια ἐπικήδεια παρέλαση, ἀποτελούμενη βασικά ἀπό ἄντρες τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ, πού ἔκανε 2 ὧρες νά περάσει ἀπόνα δοσμένο σημεῖο. Ἀπ' τό παράθυρο τοῦ ξενοδοχείου τήν παρακολούθησα δίχως ἐνθουσιασμό. Ἦταν φανερό ὅτι ἡ λεγόμενη κηδεία ἦταν ἁπλῶς ἐπίδειξη δυνάμεως· μερικά τέτοια ἀκόμα καί θά μποροῦσαμε νά ἔχουμε αἱματοχυσία. Τήν ἴδια νύχτα, ἡ γυναίκα μου κι ἐγώ ξυ-

πνήσαμε ἀπό μιά ὁμοβροντία πυροβολισμῶν πού ἀκούστηκαν ἀπ' τήν Πλατεία Καταλωνίας, 100 ἤ 200 γυάρδες πιό πέρα. Τήν ἄλλη μέρα, μάθαμε ὅτι δολοφονήθηκε κάποιος τῆς CNT, ἀπό ἕνα μέλος, ὑποτίθεται, τῆς UGT. Ἦταν φυσικά πολύ πιθανό αὐτοί οἱ φόνοι νά διαπράττονται ἀπό προβοκάτορες. Μπορεῖ κανείς νά ἐκτιμήσει τή στάση πού τηροῦσε ὁ ξένος καπιταλιστικός Τύπος ἀπέναντι στή διαμάχη Κομμουνιστῶν-Ἀναρχικῶν, ἀπ' τό γεγονός ὅτι ὁ φόνος τοῦ Ρολντάν πῆρε πλατιά δημοσιότητα, ἐνῶ ὁ φόνος ἀντίποινο ἀποσιωπήθηκε προσεχτικά.

Πλησίαζε ἡ Πρωτομαγιά καί γινόταν λόγος γιά μιά τεράστια διαδήλωση στήν ὁποία θά παίρναν μέρος καί ἡ CNT καί ἡ UGT. Οἱ ἡγέτες τῆς CNT, πιό μετριοπαθεῖς ἀπό πολλούς ὀπαδούς τους, ἀπό καιρό ἐργάζονταν γιά μιά συμφιλίωση μέ τήν UGT· ὅπως, ὁ βασικός τόνος τῆς πολιτικῆς τους ἦταν νά προσπαθήσουν νά σχηματίσουν ἕνα μεγάλο συνασπισμό ἀπ' τά δυό συνδικάτα. Ἡ ἰδέα λοιπόν ἦταν νά διαδηλώσουν μαζί, ἡ CNT κι ἡ UGT, γιά νά δείξουν τήν ἀλληλεγγύη τους, ἀλλά τήν τελευταία στιγμή ἡ διαδήλωση ματαιώθηκε. Ἦταν φανερό ὅτι θά ὁδηγοῦσε σέ ταραχές. Κι ἔτσι δέν ἔγινε τίποτα τήν Πρωτομαγιά. Ἦταν μιά παράξενη κατάσταση. Ἡ Βαρκελώνη, ἡ λεγόμενη ἐπαναστατική πόλη, ἦταν πιθανῶς ἡ μόνη πόλη στή μή Φασιστική Εὐρώπη, πού δέν γιόρτασε ἐκείνη τή μέρα. Ἀλλά ὁμολογῶ ὅτι ἤμουν μᾶλλον ἀνακουφισμένος. Τό ἀπόσπασμα τοῦ ILP ἦταν προγραμματισμένο νά βαδίσει μέ τήν πτέρυγα τοῦ POUM στήν παρέλαση κι ὅλοι περίμεναν φασαρίες. Τό τελευταῖο πράγμα πού ἐπιθυμοῦσα ἦταν ν' ἀνακατευτῶ σέ ἄσκοπες ὁδομαχίες. Τό νά προχωρεῖς στό δρόμο πίσω ἀπό κόκκινες σημαῖες μ' ἐπαναστατικά συνθήματα καί νά σέ καθαρίζει κάποιος τελείως ἄγνωστος μέ τό ὁπλοπολυβόλο του ἀπό κάποιο ψηλό παράθυρο, δέν εἶναι κατά τήν γνώμη μου ἕνας χρήσιμος τρόπος γιά νά πεθάνεις.

10

Γύρω στό μεσημέρι, στίς 3 τοῦ Μάη, ἕνας φίλος διασχίζοντας τό σαλόνι τοῦ ξενοδοχείου, εἶπε τυχαία: «Ἔμαθα ὅτι γίνανε κάτι φασαρίες στό Τηλεφωνικό Κέντρο». Γιά κάποιο λόγο, δέν ἔδωσα σημασία κείνη τή στιγμή.

Τό ἴδιο ἀπόγευμα, μεταξύ 3 καί 4, ἤμουνα στά μισά περίπου τῆς ὁδοῦ Ράμπλας, ὅταν ἄκουσα ἀρκετούς πυροβολισμούς πίσω μου. Γυρίζοντας, εἶδα μερικούς νεαρούς, μέ τουφέκια στά χέρια καί τά μαυροκόκκινα μαντήλια τῶν Ἀναρχικῶν γύρω στό λαιμό τους, νά προχωροῦν ἄκρη-ἄκρη σέ μιά πάροδο πού ἔβγαζε ἀπ' τήν Ράμπλας πρός τά βόρεια. Ἦταν φανερό ὅτι ἀντάλλασσαν πυροβολισμούς μέ κάποιον πού ἦταν σ' ἕνα ψηλό ὀκτάγω-

νο πύργο, ἐκκλησία νομίζω, πού δέσποζε στήν πάροδο. Σκέφτηκα ἀμέσως: «"Αρχισε!». Ἀλλά τό σκέφτηκα, δίχως μεγάλη ἔκπληξη. Ἐδῶ καί μέρες, ὅλοι περιμέναμε ν' ἀρχίσει ἀπό στιγμή σέ στιγμή. Ἀντιλήφθηκα ὅτι ἔπρεπε νά γυρίσω πίσω στό ξενοδοχεῖο μου ἀμέσως, νά δῶ ἄν ἦταν καλά ἡ γυναίκα μου. Ἀλλά οἱ Ἀναρχικοί γνέφανε στόν κόσμο νά κάνει πίσω καί τούς φώναζαν νά μή διασχίσουν τή γραμμή τοῦ πυρός. Ἀντήχησαν κι ἄλλοι πυροβολισμοί. Οἱ σφαῖρες ἀπό τόν πύργο περνοῦσαν πάνω ἀπ' τό δρόμο κι ἕνα πλῆθος πανικόβλητων ἀνθρώπων ἔτρεχε στή Ράμπλας γιά ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τό σημεῖο τῆς συμπλοκῆς. Πάνω-κάτω στό δρόμο ἄκουγες νά βροντᾶνε μεταλλικά ρολά, καθώς οἱ καταστηματάρχες ἔκλειναν τά παράθυρά τους. Εἶδα δυό ἀξιωματικούς τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ νά ὀπισθοχωροῦν μέ προφύλαξη, ἀπό δέντρο σέ δέντρο, καί μέ τό χέρι στό ρεβόλβερ τους. Μπροστά μου, τό πλῆθος ὁρμοῦσε στό σταθμό τοῦ Μετρό, στή μέση τῆς Ράμπλας γιά νά καλυφτεῖ. Ἀποφάσισα ἀμέσως νά μήν τούς ἀκολουθήσω. Μπορεῖ νά παγιδευόμουνα ἐκεῖ κάτω γιά ὧρες.

Κείνη τή στιγμή, ἕνας Ἀμερικάνος γιατρός πού ἦταν μαζί μας στό μέτωπο, μέ πλησίασε τρέχοντας καί μοῦ ἅρπαξε τό χέρι. Βρισκόταν σέ φοβερή ἔξαψη.

«"Ελα, πρέπει νά πᾶμε στό Ξενοδοχεῖο Φαλκόν». (Τό Ξενοδοχεῖο Φαλκόν ἦταν ἕνα εἶδος πανσιόν πού τό διατηροῦσε τό POUM καί τό χρησιμοποιοῦσαν κυρίως οἱ πολιτοφύλακες ὅταν ἔπαιρναν τήν ἄδειά τους). «Τά παιδιά τοῦ POUM θά συναντηθοῦν ἐκεῖ. Οἱ φασαρίες ἀρχίζουν. Πρέπει νά 'μαστε συσπειρωμένοι».

«Μά τί στό διάβολο συμβαίνει;» ρώτησα.

Ὁ γιατρός μέ τραβοῦσε ἀπ' τό χέρι κι ἡ ἔξαψή του ἦταν πολύ μεγάλη γιά νά μπορέσει νά μοῦ δώσει μιά ξεκάθαρη ἐξήγηση. Φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος βρισκόταν στήν Πλατεία τῆς Καταλωνίας ὅταν ἔφτασαν ἀρκετά φορτηγά γεμάτα μ' ὁπλισμένους ἄντρες τῆς Ἐθνοφρουρᾶς καί σταμάτησαν στό Τηλεφωνικό Κέντρο, τό ὁποῖο διεύθυναν κυρίως ἐργάτες τῆς CNT κι ἔκαναν ξαφνικά ἐπίθεση. Τότε ἔφτασαν μερικοί Ἀναρχικοί κι ἡ συμπλοκή γενικεύτηκε. Κατάλαβα ὅτι οἱ «φασαρίες» πού εἶχαν γίνει «νωρίτερα», ὀφείλονταν στήν ἀπαίτηση τῆς Κυβέρνησης νά παραδοθεῖ τό Τηλεφωνικό Κέντρο πού φυσικά ἀπορρίφτηκε.

Καθώς κατηφορίζαμε τό δρόμο, ἕνα φορτηγό, πού ἐρχόταν ἀπ' τήν ἀντίθετη κατεύθυνση, μᾶς προσπέρασε μέ φόρα. Ἦταν γεμάτο Ἀναρχικούς μέ τουφέκια στά χέρια. Στό μπροστινό μέρος ἕνας κουρελής νέος ἦταν ξαπλωμένος πάνω σ' ἕνα σωρό ἀπό στρώματα πίσω ἀπό ἕνα ἐλαφρύ πολυβόλο. Ὅταν φτάσαμε στό Ξενοδοχεῖο Φαλκόν, πού βρισκόταν στό κάτω μέρος τῆς Ράμπλας, ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων συνωστίζονταν στόν προθάλαμο· ὑπῆρχε μεγάλη σύγχυση, κανείς δέν φαινόταν νά ξέρει τί ἔπρεπε νά κάνουμε καί κανείς δέν ἦταν ὁπλισμένος, ἔξω ἀπό κάτι λίγους τῶν Δυνάμεων Κρούσης, πού συνήθως φύλαγαν σκοποί στό κτίριο. Πῆγα στήν Τοπική Ἐπιτροπή τοῦ POUM, πού ἦταν σχεδόν ἀπέναντι. Στόν πάνω ὄροφο, στήν

αίθουσα όπου πήγαιναν συνήθως νά πληρωθοῦν οἱ πολιτοφύλακες, ἕνα ἄλλο πλῆθος συνωστιζότανε. Ἕνας ψηλός, χλωμός, μᾶλλον ὡραῖος, ἄντρας, περίπου 20 χρονῶν, μέ πολιτικά ροῦχα, προσπαθοῦσε ν' ἀποκαταστήσει τήν τάξη καί μοίραζε ζῶνες καί φυσιγγιοθῆκες ἀπό ἕνα σωρό στή γωνία. Δέν φαινόταν νά ὑπάρχουν ἀκόμα τουφέκια. Ὁ γιατρός εἶχε ἐξαφανιστεῖ — νομίζω ὅτι ὑπῆρχαν ἤδη τραυματίες κι εἶχαν κάνει ἔκκληση γιά γιατρούς—ἀλλά μόνο ἕνας Ἄγγλος εἶχε φτάσει. Τελικά, ἀπό ἕνα ἐσωτερικό γραφεῖο, ὁ ψηλός ἄντρας καί μερικοί ἄλλοι ἄρχισαν νά φέρνουν ἀγκαλιές ἀπό τουφέκια καί νά τά μοιράζουν. Ὁ ἄλλος Ἄγγλος κι ἐγώ, σάν ξένοι, ἤμασταν λιγάκι ὕποπτοι καί στήν ἀρχή κανένας δέν μᾶς ἔδινε ὅπλο. Τότε ἔφτασε κάποιος πολιτοφύλακας πού γνώριζα ἀπ' τό μέτωπο καί μέ αναγνώρισε, κι ἔτσι μᾶς ἔδωσαν κάπως ἀπρόθυμα τουφέκια καί μερικά φυσίγγια. Ἀπό μακριά ἀκούγονταν πυροβολισμοί κι οἱ δρόμοι εἶχαν ἐρημώσει. Ὅλοι λέγανε ὅτι ἦταν ἀδύνατο νά περάσει κανείς τήν Ράμπλας. Ἡ Ἐθνοφρουρά εἶχε καταλάβει κτίρια σέ στρατηγικές θέσεις καί πυροβολοῦσε ὅποιον περνοῦσε. Θά εἶχα ριψοκινδυνεύσει νά πάω ὡς τό ξενοδοχεῖο, ἄν δέν κυκλοφοροῦσε ἡ φήμη ὅτι θά γινόταν ἐπίθεση στήν Τοπική Ἐπιτροπή ἀπό στιγμή σέ στιγμή καί θά 'ταν καλύτερα νά εἴμαστε διαθέσιμοι. Σ' ὅλο τό κτίριο, στίς σκάλες καί στό πεζοδρόμιο ἀπέξω, μικρές ὁμάδες ἀνθρώπων στέκονταν καί μιλοῦσαν μ' ἔξαψη. Κανείς δέν φαινόταν νά ἔχει πολύ ξεκάθαρη ἰδέα γιά τό τί συνέβαινε. Τό μόνο πού μπόρεσα νά μάθω ἦταν ὅτι ἡ Ἐθνοφρουρά εἶχε ἐπιτεθεῖ στό Τηλεφωνικό Κέντρο κι εἶχε καταλάβει διάφορα στρατηγικά σημεῖα πού δέσποζαν σ' ἄλλα κτίρια πού κατέχονταν ἀπό ἐργάτες. Ὑπῆρχε ἡ γενική ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἐθνοφρουρά «καταδίωκε» τή CNT καί τήν ἐργατική τάξη γενικά. Ἦταν ἀξιοσημείωτο ὅτι σ' αὐτό τό στάδιο κανείς δέν φαινόταν νά κατηγορεῖ τήν Κυβέρνηση. Οἱ πιό φτωχές τάξεις τῆς Βαρκελώνης ἔβλεπαν τήν Ἐθνοφρουρά σάν κάτι πού ἔμοιαζε μᾶλλον μέ τούς «Black and Tans»*, καί φαινόταν νά τό παίρνουν σά δεδομένο ὅτι εἶχε ἀρχίσει τήν ἐπίθεση ἀπό δική της πρωτοβουλία. Ὅταν ἄκουσα πῶς εἶχαν τά πράγματα, ἔνιωσα πιό ἄνετα μέ τήν συνείδησή μου. Τό ζήτημα ἦταν ἀρκετά ξεκάθαρο. Ἀπό τή μιά μεριά ἡ CNT, ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἀστυνομία. Δέν ἀγαπῶ ἰδιαίτερα τόν ἐξιδανικευμένο «ἐργάτη» ὅπως τόν ἔχουν στό μυαλό τους οἱ ἀστοί Κομμουνιστές, ἀλλά ὅταν βλέπω ἕναν πραγματικό ἐργάτη μ' αἷμα κα' ὀστά νά 'ρχεται σέ σύγκρουση μέ τόν φυσικό του ἐχθρό, τόν ἀστυφύλακα, δέν χρειάζεται ν' ἀναρωτηθῶ μέ ποιανοῦ τό μέρος εἶμαι.

Πέρασε πολύ ὥρα καί τίποτα δέν φαινόταν νά συμβαίνει ἀπ' τή δική μας μεριά τῆς πόλης. Δέν μοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό ὅτι μποροῦσα νά τηλεφωνήσω στό ξενοδοχεῖο νά δῶ ἄν ἦταν καλά ἡ γυναίκα μου· τό ἔπαιρνα σά δοσμένο ὅτι τό Τηλεφωνικό Κέντρο θά εἶχε πάψει νά λειτουργεῖ — ἄν

---

* Σ.τ.Μ. Εἰδικό ἀστυνομικό σῶμα, πού χρησιμοποιήθηκε ἐναντίον τῶν Ἰρλανδῶν Ἐπαναστατῶν τό 1921. Τ' ὄνομά τους προέρχεται ἀπ' τίς μαῦρες καί καφέ στολές τους.

κι ἡ διακοπή ἦταν στήν πραγματικότητα γιά δυό ὧρες. Μοῦ φαινόταν ὅτι ὑπῆρχαν 300 περίπου ἄνθρωποι καί στά δυό κτίρια. Κυριαρχοῦσαν οἱ ἄνθρωποι τῶν πιό φτωχῶν τάξεων, ἀπ' τίς φτωχογειτονιές κοντά στήν προκυμαία· ἀνάμεσά τους ἦταν κι ἕνας ἀριθμός γυναικῶν, πού μερικές τους κουβαλοῦσαν μωρά, κι ἕνα πλῆθος μικρῶν, κουρελιάρικων ἀγοριῶν. Φαντάζομαι ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς δέν εἶχαν ἰδέα τοῦ τί συμβαίνει κι εἶχαν καταφύγει στά κτίρια τοῦ POUM ἁπλά καί μόνο γιά προστασία. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνας ἀριθμός πολιτοφυλάκων πού ἦταν μέ ἄδεια καί μερικοί ξένοι. Ἀπ' ὅ,τι μποροῦσα νά ὑπολογίσω, ὑπῆρχαν μόνον 60 τουφέκια γιά ὅλους μας. Τό γραφεῖο πάνω πολιορκοῦνταν συνέχεια ἀπό ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων πού ζητοῦσαν τουφέκια κι ἔπαιρναν τήν ἀπάντηση ὅτι δέν ὑπῆρχαν ἄλλα. Οἱ πιό νεαροί πολιτοφύλακες, πού φαίνονταν νά θεωροῦν τήν ὅλη ὑπόθεση σάν ἕνα εἶδος γλεντιοῦ, ψαχούλευαν ἐδῶ καί κεῖ καί προσπαθοῦσαν νά πάρουν τουφέκια ἀπ' αὐτούς πού εἶχαν, ἤ μέ παρακάλια ἤ κλέβοντάς τα. Δέν πέρασε πολύ ὥρα κι ἕνας ἀπ' αὐτούς μοῦ βούτηξε τό τουφέκι μου μ' ἕναν πανέξυπνο τρόπο κι ἔγινε ἀμέσως ἄφαντος. Κι ἔτσι, ἤμουν πάλι ἄοπλος, ἄν ἐξαιροῦσες τό μικρό, αὐτόματο πιστόλι μου, γιά τό ὁποῖο εἶχα μόνο μιά γεμάτη φυσιγγιοθήκη.

Σκοτείνιασε, ἄρχισα νά πεινάω κι ἀπ' ὅ,τι φαινόταν δέν ὑπῆρχε φαγητό στό Φαλκόν. Ὁ φίλος μου κι ἐγώ γλιστρήσαμε ὡς τό ξενοδοχεῖο του, πού δέν ἦταν μακριά ἀπό κεῖ, γιά νά βροῦμε κάτι νά φᾶμε. Οἱ δρόμοι ἦταν τελείως σκοτεινοί κι ἥσυχοι, δέ φαινόταν ψυχή, τά ρολά ἦταν κατεβασμένα σ' ὅλα τά μαγαζιά, ἀλλά ἀκόμα δέν εἶχαν φτιαχτεῖ ὁδοφράγματα. Ἔγινε μεγάλη φασαρία πρίν μᾶς ἀφήσουν νά μποῦμε στό ξενοδοχεῖο, πού ἦταν κλειδωμένο κι ἀμπαρωμένο. Ὅταν γυρίσαμε πίσω, ἔμαθα ὅτι λειτουργοῦσε τό Τηλεφωνικό Κέντρο καί πῆγα στό τηλέφωνο τοῦ πάνω γραφείου γιά νά τηλεφωνήσω στή γυναίκα μου. Δέν ὑπῆρχε τηλεφωνικός κατάλογος στό κτίριο καί δέν ἤξερα τόν ἀριθμό τοῦ ξενοδοχείου Κοντινεντάλ· ἀφοῦ ἔψαξα ἀπό δωμάτιο σέ δωμάτιο περίπου μιά ὥρα, βρῆκα ἕναν τουριστικό ὁδηγό πού εἶχε τόν ἀριθμό. Δέν μπόρεσα νά ἐπικοινωνήσω μέ τήν γυναίκα μου, ἀλλά κατάφερα νά βρῶ τόν Τζών Μακνέαρ, τόν ἀντιπρόσωπο τοῦ ILP στή Βαρκελώνη. Μοῦ εἶπε ὅτι ὅλα ἦταν ἐντάξει, κανείς δέν εἶχε χτυπηθεῖ καί μέ ρώτησε ἄν εἴμαστε ἐντάξει στήν Τοπική Ἐπιτροπή. Τοῦ εἶπα ὅτι θά ἤμασταν ἐντάξει ἄν εἴχαμε λίγα τσιγάρα. Τό εἶπα γι' ἀστεῖο, φυσικά· παρ' ὅλ' αὐτά, μισή ὥρα ἀργότερα, φάνηκε ὁ Μακνέαρ μέ δυό πακέτα Λάκι Στράικ. Εἶχε ἀψηφήσει τούς θεοσκότεινους δρόμους, ὅπου πηγαινοέρχονταν ἀναρχικά περίπολα, πού τόν εἶχαν σταματήσει δυό φορές μέ τήν ἀπειλή ὅπλου γιά νά ἐξετάσουν τά χαρτιά του. Δέν θά ξεχάσω αὐτή τή μικρή πράξη ἡρωισμοῦ. Εἴμαστε πολύ χαρούμενοι παίρνοντας τά τσιγάρα.

Εἶχαν τοποθετήσει ἔνοπλους φρουρούς στά πιό πολλά παράθυρα καί κάτω στό δρόμο μιά μικρή ὁμάδα ἀπ' τίς Δυνάμεις Κρούσης σταματοῦσε κι ἀνάκρινε τούς λίγους περαστικούς. Κατέφτασε ἕνα περιπολικό τῶν Ἀναρχικῶν, γεμάτο ὅπλα. Δίπλα στόν ὁδηγό καθόταν ἕνα ὄμορφο κορίτσι μέ μαῦρα μαλλιά, περίπου 18 χρονῶν καί πάνω στά πόδια της κούρνιαζε ἕνα ὁπλοπο-

λυδόλο. Πέρασα πολύ ὥρα περιπλανώμενος μές στό τεράστιο καί ἀσυνάρτητο κτίριο, πού ἦταν ἀδύνατο νά μάθεις τή γεωγραφία του. Ὑπῆρχαν παντοῦ τά συνηθισμένα σκουπίδια, τά σπασμένα ἔπιπλα καί τά σκισμένα χαρτιά πού φαίνεται νά εἶναι ἀναπόφευκτα ὑποπροϊόντα τῆς ἐπανάστασης. Παντοῦ κοιμόντουσαν ἄνθρωποι. Σ' ἕνα σπασμένο καναπέ σέ κάποιο διάδρομο, δυό φτωχές γυναῖκες ἀπ' τήν ἀποβάθρα ροχάλιζαν ἤρεμα. Τό κτίριο ἦταν θέατρο - καμπαρέ πρίν τό καταλάβει τό POUM. Ὑπῆρχαν παλκοσένικα σ' ἀρκετές αἴθουσες. Σέ μιά ὑπῆρχε κι ἕνα μοναχικό πιάνο μέ οὐρά. Τελικά ἀνακάλυψα αὐτό πού γύρευα — τό ὁπλοστάσιο. Δέν ἤξερα πῶς θά ἐξελισσόταν ἡ κατάσταση κι ἤθελα ἀπελπισμένα ἕνα ὅπλο. Εἶχα ἀκούσει τόσο συχνά νά λένε ὅτι τά ἀντίπαλα κόμματα, τό PSUC, τό POUM, κι ἡ FAI-CNT, ἔκρυβαν ὅπλα στή Βαρκελώνη, πού δέν μποροῦσα νά πιστέψω ὅτι 2 ἀπ' τά βασικά κτίρια τοῦ POUM περιεῖχαν μόνο τά 50 ἤ 60 τουφέκια πού εἶχα δεῖ. Τό δωμάτιο πού ἔπαιζε ρόλο ὁπλοστάσιου, ἦταν ἀφρούρητο κι εἶχε λεπτή πόρτα· ἕνας ἄλλος Ἄγγλος κα' γώ, δέν δυσκολευτήκαμε καθόλου νά τήν διαρρήξουμε. Ὅταν μπήκαμε μέσα ἀνακαλύψαμε ὅτι μᾶς εἶχαν πεῖ τήν ἀλήθεια — δέν ὑπῆρχαν ἄλλα ὅπλα. Τό μόνο πράγμα πού βρήκαμε, ἦταν 2 περίπου ντουζίνες τουφέκια μικροῦ διαμετρήματος κι ἀπαρχαιωμένου τύπου καί μερικά κυνηγετικά ὅπλα, δίχως ἴχνος πυρομαχικῶν γι' αὐτά. Ἀνέβηκα πάνω στό γραφεῖο καί ρώτησα ἄν τούς περίσευαν καθόλου σφαῖρες πιστολιοῦ. Δέν ὑπῆρχαν. Εἶχαν ὅμως μερικά κιβώτια χειροβομβίδες, πού μᾶς τίς εἶχε φέρει ἕνα ἀπ' τά περιπολικά τῶν Ἀναρχικῶν. Ἔβαλα δυό σέ μιά ἀπ' τίς φυσιγγιοθῆκες μου. Ἦταν ἕνα πρωτόγονο εἶδος χειροβομβίδας, πού τήν ἄναβες τρίβοντας κάτι σάν σπίρτο στήν κορφή κι εἶχαν τή τάση νά σκᾶνε ἀπό μόνες τους.

Ἄνθρωποι ἦταν ξαπλωμένοι σ' ὅλο τό πάτωμα καί κοιμόντουσαν. Σ' ἕνα δωμάτιο ἔκλαιγε ἕνα μωρό, ἔκλαιγε ἀδιάκοπα. Ἄν καί ἦταν Μάης, ἡ νύχτα ἄρχιζε νά ψυχραίνει. Σ' ἕνα ἀπ' τά παλκοσένικα ὑπῆρχαν ἀκόμα οἱ κουρτίνες τῆς αὐλαίας κι ἔκοψα μιά μέ τό μαχαίρι μου, τυλίχτηκα ὁλόκληρος καλά καλά καί κοιμήθηκα μερικές ὧρες. Θυμᾶμαι ὅτι ὁ ὕπνος μου ἦταν ταραγμένος ἀπ' τή σκέψη ὅτι ἐκεῖνες οἱ ἀπαίσιες χειροβομβίδες μπορεῖ νά μέ τίναζαν στόν ἀέρα, ἄν ἔπεφτα πάνω τους μέ δύναμη καθώς γύριζα. Στίς 3 τό πρωί, ὁ ψηλός ὡραῖος ἄντρας πού φαινόταν νά 'ναι ὁ ὑπεύθυνος μέ ξύπνησε, μοῦ 'δωσε ἕνα τουφέκι καί μ' ἔβαλε σκοπό σ' ἕνα ἀπ' τά παράθυρα. Μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Σαλάς, ὁ Ἀρχηγός τῆς Ἀστυνομίας πού ἦταν ὑπεύθυνος γιά τήν ἐπίθεση στό Τηλεφωνικό Κέντρο, εἶχε τεθεῖ ὑπό κράτηση. (Στήν πραγματικότητα, ὅπως μάθαμε ἀργότερα, ἁπλῶς τόν πετάξανε ἀπ' τή θέση του. Μολοντοῦτο, ἡ εἴδηση ἐπιβεβαίωσε τή γενική ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἐθνοφρουρά εἶχε ἐνεργήσει δίχως διαταγές). Μόλις ξημέρωσε, οἱ ἄνθρωποι κάτω στό ἰσόγειο ἄρχισαν νά χτίζουν ὁδοφράγματα, ἕνα ἔξω ἀπ' τήν Τοπική Ἐπιτροπή κι ἕνα ἄλλο ἔξω ἀπ' τό ξενοδοχεῖο Φαλκόν. Οἱ δρόμοι τῆς Βαρκελώνης εἶναι στρωμένοι μέ τετράγωνα βότσαλα, πού διευκολύνουν τό χτίσιμο τοίχου, καί κάτω ἀπ' αὐτές ὑπάρχει ἕνα χοντρό χαλίκι πού εἶναι καλό γιά τό γέμισμα σάκκων. Ἡ κατασκευή κεί-

γων τῶν ὁδοφραγμάτων ἦταν ἕνα παράξενο κι ὑπέροχο θέαμα· καί τί δέν θά 'δινα γιά νά μποροῦσα νά τό φωτογραφίσω. Μ' ἐκεῖνο τό εἶδος τῆς παθιασμένης ἐνεργητικότητας πού δείχνουν οἱ Ἰσπανοί ὅταν ἔχουν ἀποφασίσει θετικά νά κάνουν μιά δουλειά, μεγάλες σειρές ἀπό ἄντρες, γυναῖκες καί πολύ μικρά παιδιά, βγάζανε τά βότσαλα, τά μεταφέρανε σ' ἕνα μικρό καρότσι πού εἶχαν βρεῖ κάπου καί πηγαινοέρχονταν φορτωμένοι μέ βαριά σακκιά γεμάτα χαλίκι. Στήν εἴσοδο τῆς Τοπικῆς Ἐπιτροπῆς, μιά νεαρή Γερμανοεβραία, πού φοροῦσε τό παντελόνι τῆς στολῆς τῆς Πολιτοφυλακῆς, παρακολουθοῦσε μέ τό χαμόγελο στά χείλη. Σέ 20 ὧρες τό ὕψος τῶν ὁδοφραγμάτων ἦταν σάν τό μπόι ἑνός ἀνθρώπου, μέ σκοπευτές στημένους στίς πολεμίστρες καί πίσω ἀπό 'να ὁδόφραγμα ἔκαιγε μιά φωτιά κι οἱ ἄντρες τηγάνιζαν αὐγά.

Μοῦ εἶχαν ξαναπάρει τό τουφέκι καί δέν φαινόταν νά ὑπάρχει τίποτα χρήσιμο πού νά μποροῦσε νά κάνει κανείς. Ἕνας ἄλλος Ἄγγλος καί γώ ἀποφασίσαμε νά γυρίσουμε στό ξενοδοχεῖο Κοντινεντάλ. Πολλοί πυροβολισμοί ἀκούγονταν μακριά, ἀλλά δέν φαίνονταν νά 'ρχονται ἀπ' τή Ράμπλας. Καθώς ἀνηφορίζαμε, ρίξαμε μιά ματιά στήν ἀγορά. Πολύ λίγα μαγαζιά εἶχαν ἀνοίξει κι αὐτά τά πολιορκοῦσαν ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων ἀπ' τίς ἐργατικές συνοικίες, νότια τῆς Ράμπλας. Μόλις φτάσαμε ἐκεῖ, ἀκούστηκαν πυκνοί πυροβολισμοί ἔξω, μερικά ἀπ' τά τζάμια τῆς σκεπῆς ἔγιναν θρύψαλα καί τό πλῆθος ὅρμησε πρός τίς πίσω ἐξόδους. Μερικά μαγαζιά ἔμειναν παρ' ὅλ' αὐτά ἀνοιχτά, κι ἔτσι προλάβαμε νά πάρουμε ἀπό ἕνα φλυτζάνι καφέ ὁ καθένας κι ἀγοράσαμε κι ἕνα κομμάτι κατσικίσιο τυρί πού τό ἔχωσα στήν τσέπη μου δίπλα στίς χειροβομβίδες. Λίγες μέρες ἀργότερα, μοῦ χρησίμευσε πολύ αὐτό τό τυρί.

Στή γωνιά τοῦ δρόμου πού εἶχα δεῖ τούς Ἀναρχικούς ν' ἀρχίζουν νά πυροβολοῦν τήν προηγούμενη μέρα, τώρα ὑψωνόταν ἕνα ὁδόφραγμα. Ὁ ἄντρας πού βρισκόταν ἀπό πίσω μοῦ φώναξε νά προσέχω (ἐγώ ἤμουν στήν ἄλλη μεριά τοῦ δρόμου). Οἱ ἄντρες τῆς Ἐθνοφρουρᾶς πάνω στόν πύργο τῆς ἐκκλησίας πυροβολοῦσαν ἀδιάκριτα ὅποιον περνοῦσε. Πραγματικά, μιά σφαίρα πέρασε δίπλα μου σφυρίζοντας πολύ κοντά. Ὅταν πλησίασα τό Διοικητικό Κτίριο τοῦ POUM ἀκούστηκαν ξανά ἀπ' τήν ἀπέναντι μεριά τοῦ δρόμου κραυγές προειδοποίησης ἀπό μερικούς ἀπ' τίς Δυνάμεις Κρούσης πού στέκονταν στήν εἴσοδο — κραυγές πού κείνη τή στιγμή δέν κατάλαβα τί σήμαιναν. Ὑπῆρχαν δέντρα κι ἕνα περίπτερο ἐφημερίδων ἀνάμεσα σέ μένα καί τό κτίριο (οἱ δρόμοι αὐτοῦ τοῦ τύπου στήν Ἰσπανία ἔχουν ἕνα φαρδύ πεζοδρόμιο στή μέση) καί δέν μποροῦσα νά δῶ τί ἔδειχναν. Πῆγα στό Κοντινεντάλ, βεβαιώθηκα ὅτι ὅλα ἦταν ἐντάξει, ἔπλυνα τό πρόσωπό μου καί μετά ξαναγύρισα στό Διοικητικό Κτίριο τοῦ POUM (ἦταν περίπου 100 γυάρδες πιό κάτω) γιά νά πάρω διαταγές. Ὁ θόρυβος ἀπ' τά πυρά τῶν τουφεκιῶν καί τῶν πολυβόλων πού ἐρχόταν ἀπ' ὅλες τίς κατευθύνσεις ἔμοιαζε τώρα πιά μέ τόν σαματά κανονικῆς μάχης. Μόλις εἶχα βρεῖ τόν Κόπ καί τόν ρωτοῦσα τί ἔπρεπε νά κάνουμε ὅταν ἀκούστηκαν τρομαχτικοί κρότοι ἀπό κάτω. Ἦταν τόσο δυνατοί πού ἤμουν σίγουρος ὅτι μᾶς ρίχνανε

μέ πολυβόλο. Στήν πραγματικότητα ήταν μονάχα χειροβομβίδες πού κάνουν διπλό θόρυβο όταν σκάνε σέ πέτρινα κτίρια.

'Ο Κόπ έριξε μιά ματιά έξω άπ' τό παράθυρο, κρατώντας τό μπαστούνι του πίσω άπ' τή πλάτη κι είπε: «"Ας έρευνήσουμε», καί κατηφόρισε άργά τίς σκάλες μέ τόν συνηθισμένο άτάραχο τρόπο του καί γώ τόν άκολούθησα. Μόλις μέσα άπ' τήν πόρτα, ήταν μιά όμάδα τών Δυνάμεων Κρούσης πού κατρακυλούσαν χειροβομβίδες στό πεζοδρόμιο σά νά παίζανε βόλους. Οί χειροβομβίδες έσκαγαν 20 γυάρδες πιό πέρα, μ' έναν έκκωφαντικό θόρυβο πού άνακατευόταν μέ τόν κρότο άπ' τίς τουφεκιές. Στή μέση τού δρόμου, πίσω άπ' τό περίπτερο, ξεπρόβαλε ένα κεφάλι — ήταν τό κεφάλι ένός 'Αμερικάνου πολιτοφύλακα πού τόν γνώριζα πολύ καλά — πού έμοιαζε καταπληκτικά μέ τίς καρύδες πού βάζουν γιά στόχο στή σκοποβολή στά πανηγύρια. 'Αργότερα μόνο κατάλαβα τί πραγματικά συνέβαινε. Δίπλα στό κτίριο τού POUM ήταν μιά καφετέρια, μέ ξενοδοχείο άπό πάνω, πού λεγόταν Καφέ Μόκα. Τή προηγούμενη μέρα, είχαν εισβάλει έκεί 20 ή 30 ένοπλοι 'Εθνοφρουροί καί μετά, όταν άρχισε ή μάχη, είχαν καταλάβει ξαφνικά τό κτίριο κι είχαν όχυρωθεί μέσα. 'Υποτίθεται ότι τούς είχαν διατάξει νά καταλάβουν τήν καφετέρια σάν προκαταρκτικό βήμα γιά νά κάνουν άργότερα έπίθεση στά γραφεία τού POUM. Νωρίς τό πρωί, έκαναν μιά προσπάθεια νά βγούν, άνταλλάχτηκαν πυροβολισμοί, ένας όπλίτης τών Δυνάμεων Κρούσης είχε τραυματιστεί σοβαρά κι ένας 'Εθνοφρουρός είχε σκοτωθεί. Οί 'Εθνοφρουροί είχαν ύποχωρήσει ξανά μές στό ζαχαροπλαστείο, άλλά όταν ό 'Αμερικάνος κατηφόρισε τό δρόμο, άνοιξαν πύρ έναντίον του, μόλο πού ήταν άοπλος. 'Ο 'Αμερικάνος είχε καλυφτεί πίσω άπ' τό περίπτερο κι οί άντρες τών Δυνάμεων Κρούσης έριχναν χειροβομβίδες στούς 'Εθνοφρουρούς γιά νά τούς άναγκάσουν νά μπούν μέσα ξανά.

'Ο Κόπ, μέ μιά ματιά άντιλήφθηκε τί τρέχει, βγήκε σπρώχνοντας μπροστά καί τράβηξε πίσω έναν κοκκινομάλλη Γερμανό πού μόλις έκείνη τή στιγμή έβγαζε τήν περόνη άπό μιά χειροβομβίδα μέ τά δόντια του. Φώναξε σ' όλους νά κάνουν πίσω άπ' τή πόρτα καί μάς είπε σέ πολλές γλώσσες ότι έπρεπε ν' άποφύγουμε τήν αίματοχυσία. Μετά βγήκε έξω στό πεζοδρόμιο καί μπροστά στούς άντρες τής 'Εθνοφρουράς έβγαλε έπιδεικτικά τό πιστόλι του καί τό άκούμπησε κάτω. Δυό 'Ισπανοί άξιωματικοί τής Πολιτοφυλακής τόν μιμήθηκαν καί μετά οί τρείς τους προχώρησαν άργά πρός τήν πόρτα πού πίσω της βρίσκονταν ζαρωμένοι οί 'Εθνοφρουροί. "Ηταν κάτι πού καί νά μέ πλήρωναν δέν θά μπορούσα νά τό κάνω. "Αοπλοι, πλησίαζαν άντρες πού τά 'χαν χαμένα άπ' τό φόβο καί πού κρατούσαν όπλισμένα τουφέκια στό χέρι. "Ενας άπ' αύτούς, φορώντας μονάχα ένα πουκάμισο καί κίτρινος άπ' τό φόβο, βγήκε νά μιλήσει μέ τόν Κόπ. "Εδειχνε μέ τό δάχτυλο ταραγμένος δυό χειροβομβίδες πού είχαν μείνει στό πεζοδρόμιο δίχως νά έκραγούν. 'Ο Κόπ γύρισε πίσω καί μάς είπε νά τίς έξουδετερώσουμε. 'Εκεί πού βρίσκονταν, ήταν κίνδυνος γιά όποιον περνούσε. "Ενας άντρας τών Δυνάμεων Κρούσης έριξε μέ τό τουφέκι του στή μιά καί τήν έσκασε, μετά έριξε στήν άλλη, άλλά άστόχησε. Τού ζήτησα νά

μοῦ δώσει τό τουφέκι του, γονάτισα καί πυροβόλησα. Δυστυχῶς, λυπᾶμαι πού τό λέω, ἀστόχησα κι ἐγώ. Αὐτός ἦταν ὁ μοναδικός πυροβολισμός πού ἔριξα στή διάρκεια τῶν ταραχῶν. Τό πεζοδρόμιο ἦταν σκεπασμένο μέ σπασμένα γυαλιά ἀπ' τήν ἐπιγραφή τοῦ Καφέ Μόκα καί 2 αὐτοκίνητα πού βρίσκονταν ἀπ' ἔξω, τό ἕνα τό ὑπηρεσιακό αὐτοκίνητο τοῦ Κόπ, ἦταν διάτρητα ἀπ' τίς σφαῖρες καί τά παρμπρίζ τους εἶχαν γίνει θρύψαλα ἀπ' τίς ἐκρήξεις τῶν χειροβομβίδων.

Ὁ Κόπ μέ πῆρε ξανά πάνω καί μοῦ ἐξήγησε τήν κατάσταση. Ἔπρεπε νά ὑπερασπιστοῦμε τά κτίρια τοῦ POUM ἄν δέχονταν ἐπίθεση, ἀλλά οἱ ἀρχηγοί τοῦ εἶχαν στείλει ὁδηγίες ὅτι ἔπρεπε νά κρατήσουμε ἀμυντική στάση καί νά μήν ἀνοίξουμε πῦρ ἄν μπορούσαμε νά τό ἀποφύγουμε. Ἀκριβῶς ἀπέναντι ἦταν ἕνας κινηματογράφος πού λεγόταν Πολιοράμα, μ' ἕνα μουσεῖο ἀπό πάνω καί στήν κορυφή ψηλά, πάνω ἀπ' τό γενικό ὕψος τῶν κτιρίων, δέσποζε ἕνα μικρό ἀστεροσκοπεῖο μέ δυό θόλους. Οἱ θόλοι βλέπανε στό δρόμο καί λίγοι ἄντρες μέ τουφέκια τοποθετημένοι ἐκεῖ θά μποροῦσαν νά ἐμποδίσουν ὁποιαδήποτε ἐπίθεση στά κτίρια τοῦ POUM. Οἱ ἐπιστάτες τοῦ σινεμά ἦταν μέλη τῆς CNT καί θά μᾶς ἄφηναν νά πηγαινοερχόμαστε, ὅσο γιά τούς ἄντρες τῆς Ἐθνοφρουρᾶς, στό Καφέ Μόκα, δέν θά εἴχαμε προβλήματα μ' αὐτούς. Δέν θέλανε νά πολεμήσουν καί θά 'ταν πολύ εὐχαριστημένοι νά μᾶς ἀφήσουν ἥσυχους, ἄν κάναμε καί μεῖς τό ἴδιο. Ὁ Κόπ ἐπανέλαβε ὅτι οἱ διαταγές μας ἦταν νά μήν πυροβολήσουμε παρά μόνον ἄν μᾶς πυροβολοῦσαν ἤ ἄν δέχονταν ἐπίθεση τά κτίριά μας. Κατάλαβα, μόλο πού δέν τό εἶπε, ὅτι οἱ ἀρχηγοί τοῦ POUM ἦταν ἔξω φρενῶν πού τούς ἔμπλεξαν σ' αὐτή τήν ὑπόθεση, ἀλλά ἔνιωσαν ὅτι ἔπρεπε νά ὑποστηρίξουν τή CNT.

Εἶχαν ἤδη βάλει σκοπούς στό ἀστεροσκοπεῖο. Τά ἑπόμενα τρία μερόνυχτα τά πέρασα συνέχεια στή σκεπή τοῦ Πολιοράμα, ἔξω ἀπό μικρά διαλείμματα πού πήγαινα γιά φαγητό στό ξενοδοχεῖο. Δέν διάτρεχα κίνδυνο, δέν ὑπόφερα παρά μόνο ἀπό πείνα καί πλήξη, κι ὅμως ἦταν μιά ἀπ' τίς πιό ἀνυπόφορες περιόδους τῆς ζωῆς μου. Νομίζω ὅτι λίγες ἐμπειρίες μπορεῖ νά εἶναι πιό ἀπαίσιες, πιό ἀπογοητευτικές ἤ τελικά νά σπάζουν τά νεῦρα πιότερο ἀπό κεῖνες τίς φρικτές μέρες τῶν ὁδομαχιῶν.

Καθόμουνα στή σκεπή κι ἀποροῦσα μέ τήν τρέλα τῆς ὅλης ἱστορίας. Ἀπ' τά μικρά παράθυρα τοῦ ἀστεροσκοπείου μποροῦσες νά δεῖς μίλια γύρω — μιά ἀτέλειωτη θέα ἀπό ψηλά, λεπτά κτίρια, γυάλινους τρούλους καί φανταστικές, κυρτές στέγες μέ χτυπητά πράσινα καί χάλκινα κεραμίδια· πέρα πρός τήν ἀνατολή διακρινόταν τό γυαλιστερό, ἀχνογάλαζο χρῶμα τῆς θάλασσας — ἡ πρώτη φορά πού ἔβλεπα τή θάλασσα ἀπό τότε πού ἦρθα στήν Ἰσπανία. Κι ὅλη αὐτή ἡ τεράστια πόλη τοῦ ἑνός ἑκατομμυρίου κατοίκων ἦταν φυλακισμένη σ' ἕνα εἶδος βίαιης ἀδράνειας, σ' ἕναν ἐφιάλτη ἀπό θόρυβο δίχως κίνηση. Οἱ ἡλιόλουστοι δρόμοι ἦταν τελείως ἄδειοι. Τίποτα δέν συνέβαινε ἔξω ἀπ' τή βροχή ἀπό σφαῖρες ἀπ' τά ὁδοφράγματα καί τά ὀχυρωμένα μέ σάκκους ἄμμου παράθυρα. Κανένα ἁμάξι δέν κουνιόταν στούς δρόμους· ἐδῶ καί κεῖ, στήν Ράμπλας, τά τράμ στέκονταν ἀκίνητα ἐκεῖ πού

τά εἶχαν παρατήσει οἱ ὁδηγοί τους, πού τό 'βαλαν στά πόδια ὅταν ἄρχισε ἡ μάχη. Κι ὅλο αὐτό τό διάστημα, ὁ διαβολικός θόρυβος, ἀντηχώντας ἀπό χιλιάδες πέτρινα κτίρια, συνεχιζόταν ἀδιάλειπτα σάν τροπική καταιγίδα. Κράκ-κράκ, μπάμ-μπάμ — καμιά φορά ξεθύμαινε σέ σποραδικούς πυροβολισμούς, ἄλλες φορές πάλι, ἐπιταχυνόταν σέ μιά ἐκκωφαντική ὁμοβροντία, ἀλλά δέν σταμάταγε ποτέ ὅσο κρατοῦσε τό φῶς τῆς μέρας, καί τό ἑπόμενο πρωί, ἀκριβῶς μόλις χάραζε, ἄρχιζε ξανά.

Τί διάβολο συνέβαινε, ποιός πολεμοῦσε ποιόν καί ποιός κέρδιζε, ἦταν κάτι πολύ δύσκολο νά τό ἀνακαλύψεις στήν ἀρχή. Οἱ κάτοικοι τῆς Βαρκελώνης εἶναι τόσο συνηθισμένοι στίς ὁδομαχίες καί γνωρίζουν τόσο καλά τήν τοπική γεωγραφία, πού ἤξεραν σχεδόν ἀπό ἔνστικτο ποιό πολιτικό κόμμα θά καταλάμβανε ποιούς δρόμους καί ποιά κτίρια. Ἕνας ξένος βρίσκεται σέ πολύ μειονεκτική θέση. Κοιτάζοντας ἀπ' τό ἀστεροσκοπεῖο μποροῦσα ν' ἀντιληφτῶ ὅτι ἡ Ράμπλας, πού εἶναι ἕνας ἀπ' τούς κεντρικούς δρόμους τῆς πόλης, σχημάτιζε μιά διαχωριστική γραμμή. Στό δεξί μέρος τῆς Ράμπλας, οἱ ἐργατικές συνοικίες ἦταν ὁλοκληρωτικά 'Αναρχικές' στ' ἀριστερό μέρος γίνονταν σποραδικές μάχες στά ἑλικοειδῆ δρομάκια, ἀλλά τό PSUC κι ἡ 'Εθνοφρουρά ἔλεγχαν λίγο πολύ τήν περιοχή. Ψηλά στήν δική μας ἄκρη τῆς Ράμπλας, γύρω ἀπ' τήν πλατεία τῆς Καταλωνίας, ἡ κατάσταση ἦταν τόσο μπερδεμένη, πού θά 'ταν τελείως ἀκατανόητη ἄν δέν εἶχε ὑψωθεῖ σέ κάθε κτίριο ἡ σημαία τοῦ κόμματος πού τό κατεῖχε. Τό κυριότερο σημεῖο ἐδῶ ἦταν τό Ξενοδοχεῖο Κολόν, τό ἀρχηγεῖο τοῦ PSUC πού δέσποζε στήν πλατεία τῆς Καταλωνίας. Σ' ἕνα παράθυρο κοντά στό προτελευταῖο «Ο» τῆς τεράστιας ἐπιγραφῆς «Hotel Colon», πού ἁπλωνόταν σ' ὅλο τό μπροστινό μέρος τοῦ κτιρίου, εἶχε τοποθετηθεῖ ἕνα πολυβόλο πού μποροῦσε νά σαρώσει τήν πλατεία μέ φοβερή ἀποτελεσματικότητα. 100 γυάρδες πιό κάτω, στό δεξί μας μέρος, ἡ JSU, ὁ Σύνδεσμος νεολαίας τοῦ PSUC, (κάτι ἀντίστοιχο μέ τόν Σύνδεσμο Κομμουνιστικῆς Νεολαίας στήν 'Αγγλία), κρατοῦσε ἕνα μεγάλο πολυόροφο κατάστημα, πού τά ὀχυρωμένα μέ σάκκους ἄμμου πλαϊνά του παράθυρα ἔβλεπαν φάτσα στό ἀστεροσκοπεῖο μας. Εἶχαν κατεβάσει τήν κόκκινη σημαία τους κι εἶχαν ὑψώσει τήν ἐθνική σημαία τῆς Καταλωνίας. Στό Τηλεφωνικό Κέντρο, τήν ἀφετηρία ὅλης τῆς φασαρίας, ἡ ἐθνική σημαία τῆς Καταλωνίας κι ἡ σημαία τῶν 'Αναρχικῶν κυμάτιζαν δίπλα δίπλα. Εἶχαν καταλήξει σέ κάποιο εἶδος προσωρινοῦ συμβιβασμοῦ ἐκεῖ, κι ἔτσι τό Κέντρο δούλευε κανονικά καί δέν ἀκούγονταν πυροβολισμοί ἀπ' τό κτίριο.

Στή δική μας θέση ἐπικρατοῦσε μιά παράξενη ἡσυχία. Οἱ 'Εθνοφρουροί πού βρίσκονταν στό Καφέ Μόκα, εἶχαν κατεβάσει τά μεταλλικά ρολά κι εἶχαν στοιβάξει τά ἔπιπλα γιά νά φτιάξουν ἕνα ὀχύρωμα. 'Αργότερα, 6 περίπου ἀπ' αὐτούς, ἀνέβηκαν στήν ταράτσα ἀπέναντί μας καί φτιάξανε ἄλλο ἕνα φράγμα μέ στρώματα, πού πάνω του ὕψωσαν τή σημαία τῆς Καταλωνίας. 'Αλλά ἦταν φανερό ὅτι δέν ἤθελαν ν' ἀρχίσουν μάχη. 'Ο Κόπ εἶχε κάνει ρητή συμφωνία μαζί τους: ἄν δέν μᾶς πυροβολοῦ-

σαν εκεΐνοι, δέν θά τούς πυροβολούσαμε κι εμείς. Είχε πιάσει αρκετές φιλίες μέ τούς Έθνοφρουρούς καί τούς είχε επισκεφτεί αρκετές φορές στό Καφέ Μόκα. Φυσικά, είχαν κατασχέσει ότιδήποτε πόσιμο διέθετε ή καφετέρια, κι έκαναν δώρο στόν Κόπ 15 μπουκάλια μπύρα. Σ' άνταπόδοση ό Κόπ τούς έδωσε ένα άπ' τά τουφέκια μας γιά νά τούς άποζημιώσει γιά ένα πού είχαν χάσει τήν προηγούμενη μέρα. Μολοντοῦτο, ένιωθα παράξενα καθισμένος κεῖ πάνω στήν ταράτσα. Μερικές φορές άπλώς έπληττα μ' όλη τήν υπόθεση, δέν έδινα σημασία στό διαβολεμένο θόρυβο καί πέρναγα ώρες διαβάζοντας μιά σειρά άπό βιβλία τσέπης τῆς σειρᾶς Πένγκουϊν πού, ευτυχῶς, είχα άγοράσει λίγες μέρες νωρίτερα· μερικές φορές πάλι αίσθανόμουνα πολύ έντονα τούς όπλισμένους άντρες πού μέ κοιτοῦσαν άπό 50 γυάρδες μακριά. Ήταν σά νά βρισκόμουν στά χαρακώματα ξανά. Άρκετές φορές έπιασα τόν εαυτό μου νά μιλάει άπ' τή δύναμη τῆς συνήθειας, γιά τούς Έθνοφρουρούς, άποκαλώντας τους «οί Φασίστες». Συνήθως υπῆρχαν 6 άντρες κεῖ πάνω. Βάζαμε άπό ένα σκοπό στούς 2 πύργους τοῦ άστεροσκοπείου κι οί υπόλοιποι καθόμαστε στήν μολυβένια ταράτσα άπό κάτω, όπου δέν υπῆρχε άλλο κάλυμμα έξω άπό ένα πέτρινο περίφραγμα. Είχα υπόψη μου ότι οί Έθνοφρουροί θά μποροῦσαν άνά πᾶσα στιγμή νά πάρουν τηλεφωνικές διαταγές ν' άνοίξουν πῦρ. Είχαν συμφωνήσει νά μᾶς προειδοποιήσουν πρίν τό κάνουν, άλλά δέν ήταν σίγουρο ότι θά τηροῦσαν τή συμφωνία. Μόνο μιά φορά, όμως, φάνηκε ότι θ' άρχιζε φασαρία. Ένας άπ' τούς Έθνοφρουρούς άπέναντι, γονάτισε κι άρχισε φασαρία. Ένας άπ' τούς Έθνοφρουρούς άπέναντι, γονάτισε κι άρχισε νά πυροβολεί πάνω άπ' τ' όχύρωμα. Έγώ ήμουν σκοπός στό άστεροσκοπεΐο κείνη τή στιγμή. Έστριψα τό τουφέκι μου πρός τή μεριά του καί φώναξα:

«Τί;».

«Έ! Μή μᾶς πυροβολεῖς!».

«Μή μᾶς πυροβολεῖς γιατί θά ρίξουμε καί μεῖς!».

«Όχι, όχι! Δέν πυροβολοῦσα έσᾶς! Κοίτα έκεῖ κάτω».

Έδειξε μέ τό τουφέκι του σέ μιά πάροδο, πού περνοῦσε κάτω άπ' τό κτίριό μας. Πράγματι, ένας νεαρός μέ μπλέ φόρμα καί τό τουφέκι στό χέρι, έστριβε γρήγορα τή γωνία. Προφανῶς, μόλις είχε ρίξει έναν πυροβολισμό στούς άντρες πάνω στήν ταράτσα.

«Αυτόν πυροβολοῦσα. Έριξε πρῶτος. (Πιστεύω ότι έλεγε τήν άλήθεια). Δέν θέλουμε νά χτυπήσουμε έσᾶς. Δέν είμαστε παρά έργάτες, όπως άκριβῶς καί σεῖς».

Χαιρέτησε άντιφασιστικά*, κι έγώ τοῦ τό άνταπέδωσα. Τοῦ φώναξα:

«Σᾶς έχει μείνει καθόλου μπύρα;».

«Όχι, τέλειωσε όλη».

Τήν ίδια μέρα, δίχως φανερό λόγο, ένας άντρας στό κτίριο τοῦ JSU πιό κάτω, σήκωσε ξαφνικά τό τουφέκι του καί μοῦ έριξε καθώς έσκυβα

* Σ.τ.Μ. Ύψωμα σφιγμένης γροθιᾶς.

ἀπ' τό παράθυρο. Ἴσως νά ἦμουν πειρασμός σάν στόχος. Δέν ἀνταπόδωσα τόν πυροβολισμό. Ἄν κι ἀπεῖχε μόνο 100 γυάρδες, ἡ σφαίρα πέρασε τόσο ξόφαλτσα, πού δέν χτύπησε οὔτε τή σκεπή τοῦ ἀστεροσκοπείου. Ὅπως συνήθως, τό ἱσπανικό ἐπίπεδο σκοποβολῆς μ' ἔσωσε. Μέ πυροβόλησαν ἀρκετές φορές ἀπό κεῖνο τό κτίριο.

Ὁ τρομερός θόρυβος τῶν πυροβολισμῶν συνεχιζόταν ἀτέλειωτα. Ἀλλά ἀπ' ὅ,τι μποροῦσα νά δῶ, κι ἀπ' ὅ,τι ἄκουγα, οἱ μάχες ἦταν ἀμυντικές κι ἀπ' τίς δυό μεριές. Οἱ ἄνθρωποι ἔμεναν ἁπλῶς στά κτίριά τους ἤ πίσω ἀπ' τά ὁδοφράγματά τους καί ρίχνανε στούς ἄλλους ἀπέναντι. Περίπου μισό μίλι μακριά μας ἦταν ἕνας δρόμος πού μεριχά ἀπ' τά κεντρικά γραφεῖα τῆς CNT καί τῆς UGT βρίσκονταν σχεδόν ἀπέναντι τό ἕνα μέ τό ἄλλο· ἀπό κείνη τή μεριά ὁ θόρυβος ἦταν φοβερός. Πέρασα ἀπό κεῖνο τό δρόμο τή μέρα πού τέλειωσαν οἱ μάχες κι οἱ βιτρίνες τῶν μαγαζιῶν ἦταν σάν κόσκινα. (Οἱ πιότεροι μαγαζάτορες στή Βαρκελώνη εἶχαν κολλήσει σταυρωτά στίς βιτρίνες τους λουρίδες χαρτιοῦ, ἔτσι πού ὅταν μιά σφαίρα χτύπαγε τό τζάμι, τά κομμάτια δέν σκόρπαγαν). Μερικές φορές ὁ θόρυβος ἀπ' τό τουφεκίδι καί τούς πολυβολισμούς ἀνακατευόταν μέ τόν κρότο τῶν χειροβομβίδων. Καί σέ μεγάλα διαστήματα, ἴσως καμιά ντουζίνα φορές ὅλο κι ὅλο, ἀκούγονταν φοβερά δυνατές ἐκρήξεις πού δέν μποροῦσα τότε νά ἐξηγήσω. Ὁ ἦχος θύμιζε ἀεροπορικό βομβαρδισμό, ἀλλά αὐτό ἦταν ἀδύνατο γιατί δέν ὑπῆρχαν γύρω ἀεροπλάνα. Μοῦ εἶπαν ἀργότερα — πολύ πιθανό νά 'ταν ἀλήθεια — ὅτι προβοκάτορες ἀνατίναζαν μεγάλες ποσότητες πυρομαχικῶν γιά ν' αὐξήσουν τό γενικό θόρυβο καί πανικό. Ὡστόσο, δέν ἀκούστηκαν πυρά πυροβολικοῦ. Εἶχα στήσει αὐτί γιά ν' ἀκούσω, γιατί ἄν ἄρχιζαν νά ρίχνουν τά κανόνια θά σήμαινε ὅτι ἡ κατάσταση γινόταν σοβαρή (τό πυροβολικό εἶναι ὁ ἀποφασιστικός παράγοντας στίς ὁδομαχίες). Ὕστερα κυκλοφόρησαν στίς ἐφημερίδες ἀπίστευτα παραμύθια γιά πυροβολαρχίες πού ρίχνανε στούς δρόμους, ἀλλά κανείς δέν μπόρεσε νά δείξει οὔτε ἕνα κτίριο πού νά' χε πληγεῖ ἀπό ὀβίδα. Ἐξάλλου, ὁ ἦχος τῶν πυροβόλων εἶναι χαρακτηριστικός καί δέν τόν μπερδεύεις ἄν τόν ἔχεις συνηθίσει.

Σχεδόν ἀπ' τήν ἀρχή ὑπῆρχε ἔλλειψη τροφίμων. Μέ μεγάλη δυσκολία καί μέ κάλυμμα τό σκοτάδι (γιατί οἱ Ἐθνοφρουροί δροῦσαν σάν ἐλεύθεροι σκοπευτές στή Ράμπλας) ἔφερναν φαγητό ἀπ' τό ξενοδοχεῖο Φαλκόν γιά τούς 15 ἤ 20 πολιτοφύλακες πού ἦταν στό Διοικητικό Κτίριο τοῦ POUM, ἀλλά δέν ἔφτανε καλά καλά, κι ὅσο πιό πολλοί μπορούσαμε, πηγαίναμε στό ξενοδοχεῖο Κοντινεντάλ γιά νά φᾶμε. Τό Κοντινεντάλ τό εἶχε «κολλεκτιβοποιήσει» ἡ Τζενεραλιτάτ κι ὄχι ἡ CNT ἤ ἡ UGT, ὅπως καί τά πιότερα ξενοδοχεῖα κι ἔτσι θεωροῦνταν οὐδέτερο ἔδαφος. Μόλις ἄρχισαν οἱ μάχες τό ξενοδοχεῖο ἦταν φίσκα μ' ἕνα ἀπίθανο συνονθύλευμα ἀνθρώπων. Ὑπῆρχαν ξένοι δημοσιογράφοι, ὕποπτοι τύποι κάθε πολιτικῆς ἀπόχρωσης, ἕνας Ἀμερικάνος ἀεροπόρος στήν ὑπηρεσία τῆς Κυβέρνησης, διάφοροι Κομμουνιστές πράκτορες, συμπεριλαμβανομένου κι ἑνός χοντροῦ Ρώ-

ισυ μέ καταχθόνια δψη, πού λέγαν ότι ήταν πράκτορας τῆς OGPU* καί τοῦ εἶχαν βγάλει τό παρατσούκλι Τσάρλυ Τσάν** καί πού φοροῦσε στή ζώνη του πάντα ἕνα ρεβόλβερ καί μιά καταπληκτική μικρή χειροβομβίδα, μερικές εὔπορες ἱσπανικές οἰκογένειες πού ἔδειχναν νά 'ναι μέ τό μέρος τῶν Φασιστῶν, δυό τρεῖς τραυματίες ἀπ' τή Διεθνή Ταξιαρχία καί μιά ὁμάδα φορτηγατζίδων ἀπό κάτι τεράστια γαλλικά φορτηγά πού μετάφεραν πορτοκάλια στή Γαλλία κι εἶχαν καθυστερήσει ἀπ' τίς φασαρίες, κι ἕνας ἀριθμός ἀξιωματικῶν τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Ὁ Λαϊκός Στρατός σάν σύνολο ἔμενε οὐδέτερος στίς μάχες, ἄν καί μερικοί στρατιῶτες τό 'σκασαν ἀπ' τόν στρατώνα καί πῆραν μέρος σάν ἄτομα. Τήν τρίτη τό πρωί εἶχα δεῖ κάνα δυό στά ὀδοφράγματα τοῦ POUM. Στήν ἀρχή, πρίν ὀξυνθεῖ ἡ ἔλλειψη τροφίμων καί πρίν ἀρχίσουν οἱ ἐφημερίδες ν' ἀναζωπυρώνουν τά μίση, ὑπῆρχε μιά τάση νά θεωρεῖται ἡ ὅλη ὑπόθεση σάν ἀστεῖο. Τέτοια πράγματα συνέβαιναν κάθε χρόνο στή Βαρκελώνη, ἔλεγε ὁ κόσμος. Ὁ Τζώρτζ Τίολι, ἕνας Ἰταλός δημοσιογράφος καί πολύ φίλος μας, μπῆκε μιά μέρα μέ τό παντελόνι του μούσκεμα στό αἷμα. Εἶχε βγεῖ νά δεῖ τί γινόταν κι ἔδενε τήν πληγή ἑνός τραυματία στό πεζοδρόμιο, ὅταν κάποιος παίζοντας, ἔριξε μ' ά χειροβομβίδα πού εὐτυχῶς δέν τόν τραυμάτισε σοβαρά. Θυμᾶμαι πού τόν ἄκουσα νά λέει ὅτι οἱ πλάκες τῶν δρόμων τῆς Βαρκελώνης ἔπρεπε νά 'ναι ἀριθμημένες. Θά βοηθοῦσε πολύ στό χτίσιμο καί τό χάλασμα τῶν ὀδοφραγμάτων. Καί θυμᾶμαι 2 ἄντρες ἀπ' τή Διεθνή Ταξιαρχία πού κάθονταν στό δωμάτιό μου στό ξενοδοχεῖο, ὅταν μπῆκα κουρασμένος, πεινασμένος καί βρώμικος, ὕστερα ἀπό μιά νύχτα στή σκοπιά. Ἡ στάση τους ἦταν τελείως οὐδέτερη. Ἄν ἦταν καλά μέλη τοῦ κόμματος, θά μέ παρότρυναν, ὑποθέτω, ν' ἀλλάξω παράταξη ἤ ἀκόμα θά μποροῦσαν νά μέ πιάσουν καί νά μοῦ πάρουν τίς χειροβομβίδες πού εἶχα στίς τσέπες μου· ἀντί γι' αὐτά, εἶπαν μόνο ὅτι μέ λυπόντουσαν πού ἤμουν ἀναγκασμένος νά περάσω τήν ἄδειά μου φυλάγοντας σκοπιά πάνω σέ μιά ταράτσα. Ἡ γενική στάση ἦταν: «Εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἐπεισόδιο μεταξύ Ἀναρχικῶν κι Ἀστυνομίας — δέν ἔχει μεγάλη σημασία». Παρόλη τήν ἔνταση τῆς μάχης καί τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων, πιστεύω ὅτι αὐτό πλησίαζε πιότερο τήν ἀλήθεια ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐπίσημη ἐκδοχή, πού παρουσίαζε τά γεγονότα σάν προσχεδιασμένη ἀνταρσία.

Ἦταν γύρω στήν Τετάρτη (5 τοῦ Μάη) πού ἄρχισε νά φαίνεται μιά ἀλλαγή στήν κατάσταση. Οἱ δρόμοι μέ τ' ἀμπαρωμένα παράθυρα εἶχαν ἀπαίσια ὄψη. Οἱ λίγοι πεζοί πού εἶχαν ἀναγκαστεῖ νά βγοῦν γιά τόν ἄλφα

* Σ.τ.Μ. Γιά τίς «διεθνιστικές» κι «ἐπαναστατικές» δραστηριότητες τῆς παραπάνω ὑπηρεσίας, βλέπε τό βιβλίο ΑΜΠΕΛ ΠΑΖ: Ντουρρούτι, Ἡ Κοινωνική Ἐπανάσταση στήν Ἰσπανία (Ἐλεύθερος Τύπος, 1979, Τόμος Β') καθώς καί τό ὑπό ἔκδοση βιβλίο μας «Ἡ GPU στήν Ἰσπανία: Ἡ Σταλινική Ἀντεπανάσταση στόν Ἰσπανικό Ἐμφύλιο».

** Σ.τ.Μ. Γνωστός ἥρωας ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων.

ἡ 6ῆτα λόγο, πηγαινοέρχονταν σκυφτοί, ἀνεμίζοντας ἄσπρα μαντήλια. Καί σ' ἕνα σημεῖο, στή μέση τῆς Ράμπλας, πού ἦταν ἀσφαλές ἀπ' τίς σφαῖρες, μερικοί ἄντρες φώναζαν «ἐφημερίδες» στόν ἄδειο δρόμο. Τήν Τρίτη, ἡ ἐφημερίδα Solidaridad Obrera* τῶν 'Αναρχικῶν εἶχε περιγράψει τήν ἐπίθεση στό Τηλεφωνικό Κέντρο σάν «τερατώδη προβοκάτσια» (ἤ κάτι τέτοιο), ἀλλά τήν Τετάρτη ἄλλαξε τόνο κι ἄρχισε νά παρακαλεῖ τούς ἀνθρώπους νά ἐπιστρέψουν στίς δουλειές τους. Τά γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας τοῦ POUM La Batalla**, πού ἦταν ἀνυπεράσπιστα, εἶχαν δεχτεῖ ἐπιδρομή κι εἶχαν καταληφτεῖ ἀπ' τούς 'Εθνοφρουρούς τήν ἴδια περίπου ὥρα πού ἔγινε ἡ ἐπίθεση στό Τηλεφωνικό Κέντρο, ἀλλά ἡ ἐφημερίδα τυπωνόταν καί μερικά φύλλα κυκλοφόρησαν ἀπό ἄλλη διεύθυνση. Παρότρυνε τόν κόσμο νά μείνει στά ὁδοφράγματα. Οἱ ἄνθρωποι τά 'χαν χαμένα κι ἀναρωτιόντουσαν ποῦ θά κατάληγαν τά πράγματα. 'Αμφιβάλλω ἄν εἶχε φύγει ἀκόμα κανείς ἀπ' τά ὁδοφράγματα, ἀλλά ὅλοι εἶχαν βαρεθεῖ τίς ἄσκοπες μάχες, πού ἦταν φανερό ὅτι δέν μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν σέ κανένα θετικό ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ κανένας δέν ἤθελε νά ἐξελιχθοῦν σέ κανονικό ἐμφύλιο πόλεμο, πού μπορεῖ νά σήμαινε χάσιμο τοῦ πολέμου ἐνάντια στό Φράνκο. Ἄκουσα αὐτό τό φόβο νά ἐκφράζεται ἀπ' ὅλες τίς μεριές. 'Απ' ὅ,τι μποροῦσε νά καταλάβει κανένας ἀπ' αὐτά πού ἔλεγε ὁ κόσμος, τά ἁπλά μέλη τῆς CNT θέλανε, κι αὐτό θέλανε ἀπό τήν ἀρχή, μόνο δυό πράγματα: νά τούς δοθεῖ πίσω τό Τηλεφωνικό Κέντρο καί ν' ἀφοπλιστεῖ ἡ μισητή 'Εθνοφρουρά. Ἄν ἡ Τζενεραλιτάτ εἶχε ὑποσχεθεῖ νά κάνει αὐτά τά δύο, κι ἀκόμα, ἄν ὑποσχόταν νά βάλει τέρμα στή κερδοσκοπία τῶν τροφίμων, δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τά ὁδοφράγματα θά κατεδαφίζονταν μέσα σέ δυό ὧρες. 'Αλλά ἦταν φανερό ὅτι ἡ Τζενεραλιτάτ δέν θά ὑπόκυπτε. Ἄσχημες φῆμες κυκλοφοροῦσαν παντοῦ. Λεγόταν ὅτι ἡ Κυβέρνηση τῆς Βαλένθια ἔστελνε 6000 ἄντρες γιά νά καταλάβουν τή Βαρκελώνη κι ὅτι 5000 ἄντρες ἀπ' τά στρατεύματα τῶν 'Αναρχικῶν καί τοῦ POUM εἶχαν φύγει ἀπ' τό μέτωπο τῆς 'Αραγωνίας γιά νά τούς ἀντιμετωπίσουν. Μόνον ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς φῆμες ἦταν ἀληθινή. Παρακολουθώντας ἀπ' τό ἀστεροσκοπεῖο, εἴδαμε τίς χαμηλές γκρίζες φιγοῦρες πολεμικῶν πλοίων νά πλησιάζουν στό λιμάνι. 'Ο Ντάγκλας Μόυλ, πού εἶχε κάνει στό Ναυτικό, εἶπε ὅτι ἔμοιαζαν μέ βρετανικά ἀντιτορπιλικά. Ἦταν πραγματικά βρετανικά ἀντιτορπιλικά, μόλο πού δέν τό μάθαμε παρά μόνον ἀργότερα.

Ἐκεῖνο τό βράδυ ἀκούσαμε ὅτι στήν Πλατεία τῆς 'Ισπανίας 400 'Εθνοφρουροί εἶχαν παραδοθεῖ μαζί μέ τά ὅπλα τους στούς 'Αναρχικούς· ἐπίσης ἄρχισαν νά διαχέονται κάπως ἀόριστα πληροφορίες ὅτι στά προάστια (κυρίως στίς ἐργατικές συνοικίες) ἡ CNT ἔλεγχε τήν κατάσταση. Φαινόταν ὅτι κερδίζαμε. 'Αλλά τό ἴδιο βράδυ μέ ζήτησε ὁ Κόπ καί, μέ μιά στενοχωρημένη ἔκφραση, μοῦ εἶπε ὅτι μόλις εἶχε πάρει πληροφορίες ὅτι ἡ

* Σ.τ.Μ. 'Εργατική 'Αλληλεγγύη. 'Η ἐπίσημη ἀναρχική ἐφημερίδα.

** Σ.τ.Μ. 'Η Μάχη.

Κυβέρνηση ἐπρόκειτο νά θέσει τό POUM ἐκτός νόμου καί νά τοῦ κηρύξει τόν πόλεμο. Τά νέα μέ τάραξαν. Ἦταν ἡ πρώτη μου ἀτελής ἀντίληψη τῆς ἑρμηνείας πού ἐπρόκειτο νά δοθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων σ' αὐτά τά γεγονότα. Πρόβλεπα ἀόριστα ὅτι ὅταν τέλειωναν οἱ μάχες, ὅλο τό φταίξιμο θά ἔπεφτε στό POUM πού ἦταν τό πιό ἀδύνατο κόμμα, κι ἑπομένως, ὁ πιό κατάλληλος ἀποδιοπομπαῖος τράγος. Καί στό μεταξύ, ἡ τοπική μας οὐδετερότητα εἶχε τερματιστεῖ. Ἄν ἡ Κυβέρνηση κήρυχνε πόλεμο στό POUM, δέν εἴχαμε ἄλλη ἐκλογή ἔξω ἀπ' τό ν' ἀμυνθοῦμε κι ἐδῶ στό Διοικητικό Κτίριο μπορούσαμε νά εἴμαστε σίγουροι ὅτι οἱ Ἐθνοφρουροί δίπλα μας θά ἔπαιρναν διαταγές νά μᾶς ἐπιτεθοῦν. Ἡ μόνη μας ἐλπίδα ἦταν νά τούς ἐπιτεθοῦμε πρῶτοι. Ὁ Κόπ περίμενε στό τηλέφωνο γιά διαταγές. Ἄν μαθαίναμε ὁριστικά ὅτι τό POUM εἶχε τεθεῖ ἐκτός νόμου, ἔπρεπε νά ἑτοιμαστοῦμε ἀμέσως γιά νά καταλάβουμε τό Καφέ Μόκα.

Θυμᾶμαι τό μεγάλο, ἐφιαλτικό βράδυ, πού περάσαμε ὀχυρώνοντας τό κτίριο. Κλειδώσαμε τ' ἀτσάλινα πατζούρια στήν μπροστινή εἴσοδο καί πίσω τους χτίσαμε ἕνα φράγμα μέ πέτρινες πλάκες, πού εἶχαν ἀφήσει ἐκεῖ κάτι ἐργάτες ποῦ 'καναν ἐπιδιορθώσεις. . Ἐλέγξαμε τά ὅπλα μας. Μαζί μέ τά 6 τουφέκια πού ἦταν στήν ταράτσα τοῦ Πολιοράμα ἀπέναντι, εἴχαμε 21 τουφέκια, τό ἕνα ἐλαττωματικό, γύρω στίς 50 σφαῖρες γιά κάθε τουφέκι καί μερικές ντουζίνες χειροβομβίδες· κατά τ' ἄλλα, τίποτα ἔξω ἀπό μερικά πιστόλια καί ρεβόλβερ. Μιά ντουζίνα περίπου ἄντρες, Γερμανοί οἱ πιό πολλοί, εἶχαν προσφερθεῖ ἐθελοντικά γιά τήν ἐπίθεση στό Καφέ Μόκα, ἄν γινόταν. Θά κάναμε τήν ἐπίθεση ἀπ' τήν ταράτσα, φυσικά, γύρω στίς πρῶτες πρωινές ὧρες, καί θά τούς αἰφνιδιάζαμε. Ἦταν πιότεροι, ἀλλά τό ἠθικό μας ἦταν καλύτερο καί σίγουρα θά μπορούσαμε νά καταλάβουμε αἰφνιδιαστικά τό κτίριο, παρόλο πού ἦταν βέβαιο ὅτι θά ὑπῆρχαν ἀπώλειες. Δέν εἴχαμε καθόλου τρόφιμα στό κτίριο ἔξω ἀπό μερικές πλάκες σοκολάτα καί εἶχε κυκλοφορήσει μιά φήμη ὅτι «αὐτοί» θά κόβανε τό νερό. (Κανείς δέν ἤξερε ποιοί ἦταν «αὐτοί». Μπορεῖ νά 'ταν ἡ Κυβέρνηση πού ἔλεγχε τό ὑδραγωγεῖο, ἤ μπορεῖ νά ἦταν ἡ CNT — κανείς δέν ἤξερε). Ξοδέψαμε πολύ ὥρα γεμίζοντας ὅλους τούς νιπτῆρες, ὅλους τούς κουβάδες πού μπορέσαμε νά βροῦμε, καί τελικά τά 15 μπουκάλια τῆς μπύρας πού εἶχαν δώσει στόν Κόπ οἱ Ἐθνοφρουροί.

Ἤμουνα σ' ἄπαισια ψυχική κατάσταση καί ψόφιος ἀπ' τήν κούραση ὕστερα ἀπό 60 ὧρες μ' ἐλάχιστο ὕπνο. Ἦταν τώρα ἀργά τή νύχτα. Ἄνθρωποι κοιμόντουσαν στό πάτωμα πίσω ἀπ' τ' ὀχύρωμα, στό ἰσόγειο. Ἐπάνω βρισκόταν ἕνα μικρό δωμάτιο μέ καναπέ, πού σκοπεύαμε νά τό χρησιμοποιήσουμε γιά πρῶτες βοήθειες, ἄν καί, περιττό νά τό πῶ, ἀνακαλύψαμε ὅτι δέν ὑπῆρχαν οὔτε ἰώδιο, οὔτε ἐπίδεσμοι σ' ὅλο τό κτίριο. Ἡ γυναίκα μου εἶχε ἔρθει ἀπ' τό ξενοδοχεῖο γιά τήν περίπτωση πού θά χρειαζόμασταν νοσοκόμα. Ξάπλωσα στόν καναπέ, νιώθοντας ὅτι τήν ἤθελα μισή ὥρα ἀνάπαυση πρίν ἀπ' τήν ἐπίθεση στό Μόκα, ὅπου μπορεῖ καί νά σκοτωνόμουνα. Θυμᾶμαι ὅτι ἔνιωθα ἐξαιρετικά ἄβολα ἐξαιτίας τοῦ πιστολιοῦ μου πού ἦταν περασμένο στή ζώνη μου καί πίεζε τά πλευρά μου. Καί

τό ἑπόμενο πράγμα πού θυμᾶμαι, ἦταν πού ξύπνησα κι εἶδα τή γυναίκα μου νά στέκεται δίπλα μου. Ἦταν μέρα, δέν εἶχε συμβεῖ τίποτα, ἡ Κυβέρνηση δέν εἶχε κηρύξει πόλεμο στό POUM, τό νερό δέν εἶχε κοπεῖ κι ἔξω ἀπ' σποραδικούς πυροβολισμούς στούς δρόμους, ὅλα ἦταν κανονικά. Ἡ γυναίκα μου μοῦ εἶπε ὅτι δέν τῆς ἔκανε καρδιά νά μέ ξυπνήσει καί εἶχε κοιμηθεῖ σέ μιά πολυθρόνα σ' ἕνα ἀπ' τά μπροστινά δωμάτια.

Τό ἴδιο ἀπόγευμα, ἔγινε ἕνα εἶδος ἀνακωχῆς. Οἱ πυροβολισμοί ἔσβησαν σιγά-σιγά κι ὁλότελα ξαφνικά, οἱ δρόμοι γέμισαν ξανά κόσμο. Μερικά μαγαζιά ἄρχιζαν ν' ἀνοίγουν τά ρολά τους, κι ἡ ἀγορά ἦταν γεμάτη ἀνθρώπους πού γύρευαν τρόφιμα, ἄν κι οἱ πάγκοι ἦταν σχεδόν ἄδειοι. Ἦταν ἀξιοσημείωτο, ὅμως, ὅτι τά τράμ δέν ἄρχισαν νά κυκλοφοροῦν. Οἱ Ἐθνοφρουροί ἦταν ἀκόμα ὀχυρωμένοι μές στό Καφέ Μόκα· ἀπό καμιά πλευρά δέν ἄδειασαν τά ὀχυρωμένα κτίρια. Ὅλοι ἔτρεχαν πυρετώδικα, προσπαθώντας ν' ἀγοράσουν τρόφιμα κι ἀπ' ὅλες τίς μεριές ἄκουγες τά ἴδια, ὅλο ἀγωνία, ἐρωτήματα: «Νομίζετε ὅτι σταμάτησε; Νομίζετε ὅτι θά ξαναρχίσει;». «Αὐτή» — ἡ μάχη — θεωρούνταν τώρα σάν κάποιο εἶδος φυσικῆς συμφορᾶς, ὅπως ἕνας τυφώνας ἤ σεισμός, πού συνέβαινε σ' ὅλους ἀνεξαίρετα καί πού δέν εἴχαμε τή δύναμη νά τή σταματήσουμε. Καί πραγματικά, σχεδόν ἀμέσως—στήν πραγματικότητα, φαντάζομαι, κράτησε ἀρκετές ὧρες ἡ ἀνακωχή, ἀλλά μᾶς φάνηκαν πιό πολύ σάν λεπτά παρά ὧρες — μιά ξαφνική δμοβροντία πυροβολισμῶν, σάν καλοκαιριάτικη μπόρα, ἔκανε τόν κόσμο νά διαλυθεῖ· τά μετάλλινα ρολά ξανάκλεισαν, οἱ δρόμοι ἄδειασαν ὡς διά μαγείας, τά ὁδοφράγματα ἐπανδρώθηκαν κι «αὐτή» εἶχε ἀρχίσει ξανά.

Γύρισα πίσω στό πόστο μου στή ταράτσα μ' ἕνα αἴσθημα βαθιᾶς ἀγανάκτησης κι ὀργῆς. Ὅταν παίρνεις μέρος σέ τέτοια γεγονότα, ὑποθέτω ὅτι δημιουργεῖς, σ' ἕνα ὁρισμένο βαθμό, τήν ἱστορία, καί θά 'πρεπε δικαιωματικά νά αἰσθάνεσαι σάν ἱστορικό πρόσωπο. Ἀλλά ποτέ δέν συμβαίνει αὐτό, γιατί σέ τέτοιες στιγμές οἱ φυσικές λεπτομέρειες ὑπερκαλύπτουν πάντα ὁτιδήποτε ἄλλο. Σ' ὅλη τή διάρκεια τῶν γεγονότων ποτέ δέν ἔκανα τή σωστή «ἀνάλυση» τῆς κατάστασης, πού μέ τόση εὐχέρεια κάνουν οἱ δημοσιογράφοι πού βρίσκονται ἑκατοντάδες μίλια μακριά. Αὐτό πού σκεφτόμουν βασικά, δέν ἦταν τό σωστό καί τό ἄδικο αὐτῆς τῆς θλιβερῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης, ἀλλά ἁπλῶς τό πόσο ἄβολα καί πληκτικά ἦταν νά κάθεσαι μέρανύχτα σ' ἐκείνη τήν ἄθλια ταράτσα, καί τήν πεῖνα πού ὁλοένα χειροτέρευε — γιατί κανείς μας δέν εἶχε φάει κανονικά ἀπ' τή Δευτέρα. Σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα, σκεφτόμουν συνέχεια ὅτι θά 'πρεπε νά πάω πίσω στό μέτωπο μόλις τέλειωνε αὐτή ἡ ἱστορία. Ἦταν κάτι ἐξοργιστικό. Ὕστερα ἀπό 150 μέρες στό μέτωπο, εἶχα ἔρθει στή Βαρκελώνη διψασμένος γιά λίγη ξεκούραση κι ἄνεση. Κι ἀντί γι' αὐτό, ἔπρεπε νά κάθομαι σέ μιά ταράτσα, στημένος ἀπέναντι ἀπ' τούς Ἐθνοφρουρούς, πού εἶχαν πλήξει ὅσο κι ἐγώ, καί πού κατά διαστήματα κουνοῦσαν τά χέρια τους καί μέ διαβεβαίωναν ὅτι ἦταν «ἐργάτες» (ἐννοώντας ὅτι ἐλπίζανε ὅτι δέν θά τούς πυροβολοῦσα), ἀλλά πού ὁπωσδήποτε θ' ἄνοιγαν πῦρ ἄν ἔπαιρναν διαταγή νά τό κάνουν.

Ἄν αὐτό ἦταν ἱστορία, δέν τῆς ἔμοιαζε. Ἔμοιαζε πιότερο μέ μιά ἄσχημη περίοδο στό μέτωπο, ὅταν εἴχαμε ἔλλειψη ἀπό ἄντρες καί ἀναγκαζόμασταν νά φυλᾶμε ὑπερβολικές ὧρες σκοπιά· ἀντί νά κάνουμε ἡρωισμούς, ἔπρεπε ἁπλῶς νά μένουμε στημένοι στό πόστο μας, πλήττοντας, νυστάζοντας, κι ὁλότελα ἀδιάφοροι γιά τό τί συνέβαινε.

Μές στό ξενοδοχεῖο μας (τό Κοντινεντάλ), ἀνάμεσα στό ἑτερογενές πλῆθος πού ὡς ἐπί τό πλεῖστον δέν εἶχε τολμήσει νά ξεμυτίσει ἀπ' τήν πόρτα, εἶχε ἀναπτυχτεῖ μιά ἀπαίσια ἀτμόσφαιρα ὑποψίας. Διάφοροι ἄνθρωποι εἶχαν κολλήσει τή μανία τῆς κατασκοπείας, καί πηγαινοέρχονταν μουλωχτά καί ψιθύριζαν ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν κατάσκοποι τῶν Κομμουνιστῶν, ἤ τῶν Τροτσκιστῶν, ἤ τῶν Ἀναρχικῶν, ἤ δέν ξέρω τί. Ὁ χοντρός Ρῶσος πράκτορας στρίμωχνε ὅλους τούς ξένους πρόσφυγες μέ τή σειρά καί τούς ἐξηγοῦσε μέ ἀληθοφάνεια ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεση ἦταν μιά συνωμοσία τῶν Ἀναρχικῶν. Τόν παρακολούθησα μέ κάποιο ἐνδιαφέρον, γιατί ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἔβλεπα ἕναν ἄνθρωπο πού τό ἐπάγγελμά του ἦταν νά λέει ψέματα — ἐκτός ἄν συμπεριλάβει κανείς καί τούς δημοσιογράφους. Ὑπῆρχε κάτι τό ἀποκρουστικό σ' ἐκείνη τήν παρωδία τῆς ζωῆς πολυτελοῦς ξενοδοχείου, πού συνεχιζόταν ἀκόμα πίσω ἀπ' τά ἀμπαρωμένα παράθυρα, ἀνάμεσα στούς κρότους τῶν πυροβολισμῶν. Ἡ μπροστινή τραπεζαρία εἶχε ἐγκαταλειφτεῖ ὅταν πέρασε μιά σφαίρα μές ἀπ' τό παράθυρο καί χτύπησε σέ μιά κολώνα, κι οἱ πελάτες στριμώχνονταν σ' ἕνα μᾶλλον σκοτεινό δωμάτιο στό πίσω μέρος, ὅπου δέν ὑπῆρχαν ποτέ ἀρκετά τραπέζια. Οἱ σερβιτόροι ἦταν τώρα λιγότεροι—μερικοί ἀπ' αὐτούς ἦταν μέλη τῆς CNT κι ἔπαιρναν μέρος στή γενική ἀπεργία — κι εἶχαν παρατήσει τά λευκά πουκάμισα πρός τό παρόν, ἀλλά τά γεύματα σερβίρονταν ἀκόμα μέ μιά προσποίηση ἐπισημότητας. Κι ὅμως, δέν ὑπῆρχε σχεδόν τίποτα γιά φαγητό. Ἐκείνη τήν Τρίτη τό βράδυ, τό κύριο πιάτο στό γεῦμα ἦταν μιά σαρδέλλα γιά τόν καθένα. Τό ξενοδοχεῖο δέν εἶχε ψωμί ἐδῶ καί μέρες κι ἀκόμα καί τό κρασί εἶχε ἀρχίσει νά ἐξαντλεῖται τόσο πού πίναμε ὅλο καί πιό παλιά κρασιά σέ ὅλο καί μεγαλύτερες τιμές. Αὐτή ἡ ἔλλειψη τροφίμων συνεχίστηκε ἀρκετές μέρες μετά τήν λήξη τῶν μαχῶν. Θυμᾶμαι ὅτι 3 μέρες συνέχεια ἡ γυναίκα μου κι ἐγώ τρώγαμε γιά πρωινό ἀπό ἕνα μικρό κομματάκι κατσικίσιο τυρί, δίχως ψωμί καί χωρίς νά πιοῦμε τίποτα. Τό μόνο πού ὑπῆρχε ἄφθονο, ἦταν τά πορτοκάλια. Οἱ Γάλλοι φορτηγατζῆδες εἶχαν φέρει ποσότητες ἀπ' τά πορτοκάλια τους στό ξενοδοχεῖο. Φαίνονταν σκληροί τύποι. Εἶχαν μαζί τους κάτι χτυπητά ντυμένες νεαρές σπανιόλες κι ἕναν πελώριο χαμάλη μέ μαύρη φόρμα. Σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐποχή, τό σνόμπ ἀνθρωπάκι πού ἦταν διευθυντής τοῦ ξενοδοχείου θά ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά τούς κάνει τή ζωή δύσκολη ἤ μᾶλλον, θά εἶχε ἀρνηθεῖ νά τούς δεχτεῖ στό κτίριο, ἀλλά πρός τό παρόν ἦταν δημοφιλεῖς, γιατί ἀντίθετα μ' ἐμᾶς τούς ὑπόλοιπους, εἶχαν δικό τους ἀπόθεμα ψωμιοῦ, καί ὅλοι προσπαθοῦσαν μέ παρακάλια νά τούς ἀποσπάσουν λίγο.

Πέρασα κείνη τή τελευταία νύχτα στή ταράτσα, καί τήν ἄλλη μέρα φαινόταν πράγματι ὅτι οἱ μάχες τελειώνανε. Δέ νομίζω νά πέσανε πολλοί

πυροβολισμοί κείνη τή μέρα — τήν Παρασκευή. Κανείς δέν φαινόταν νά ξέρει σίγουρα ἄν πράγματι ἐρχόντουσαν στρατεύματα ἀπ' τήν Βαλένσια· φτάσανε, γιά τήν ἀκρίβεια, τό ἴδιο βράδυ. Ἡ Κυβέρνηση μετάδιδε μισοκατευναστικά, μισο-ἀπειλητικά μηνύματα, ζητώντας ἀπ' τόν κόσμο νά γυρίσει σπίτι του καί λέγοντας ὅτι μετά ἀπό μιά ὁρισμένη ὥρα ὅποιος κρατοῦσε ὅπλο θά συλλαμβανόταν. Δέν ἔδωσε κανείς μεγάλη προσοχή στά μηνύματα τῆς Κυβέρνησης, ἀλλά παντοῦ οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά ἐγκαταλείπουν τά ὁδοφράγματα. Δέν ἀμφιβάλλω, ὅτι γι' αὐτό εὐθυνόταν βασικά ἡ ἔλλειψη τροφίμων. Ἄκουγες τό ἴδιο σχόλιο παντοῦ: «Δέν ἔχουμε ἄλλα τρόφιμα, πρέπει νά γυρίσουμε πίσω στή δουλειά». Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά οἱ Ἐθνοφρουροί, πού ἦταν σίγουροι ὅτι θά παίρνανε συσσίτιο ὅσο ὑπῆρχαν τρόφιμα στήν πόλη, μπόρεσαν νά μείνουν στά πόστα τους. Τό ἀπόγευμα οἱ δρόμοι εἶχαν ξαναπάρει τή συνηθισμένη τους ὄψη, ἄν καί τά ἐγκαταλειμμένα ὁδοφράγματα στέκονταν ἀκόμα· ἡ Ράμπλας ἦταν γεμάτη κόσμο, τά μαγαζιά σχεδόν ὅλα ἀνοιχτά, καί — τό πιό καθησυχαστικό ἀπ' ὅλα — τά τράμ πού 'χαν μείνει ἀκινητοποιημένα τόσες μέρες, ἄρχισαν νά κυκλοφοροῦν. Οἱ Ἐθνοφρουροί κρατοῦσαν ἀκόμα τό Καφέ Μόκα καί δέν εἶχαν γκρεμίσει τά ὀχυρώματα, ἀλλά μερικοί εἶχαν βγάλει καρέκλες ἔξω καί κάθονταν στό πεζοδρόμιο, μέ τά τουφέκια ἀκουμπησμένα πάνω στά πόδια τους. Ἔκλεισα τό μάτι σ' ἕναν ἀπ' αὐτούς, καθώς περνοῦσα καί κεῖνος μοῦ ἀνταπόδωσε ἕνα μᾶλλον φιλικό χαμόγελο· μέ γνώρισε, φυσικά. Στό Τηλεφωνικό Κέντρο ἡ ἀναρχική σημαία εἶχε κατέβει καί κυμάτιζε μόνον ἡ σημαία τῆς Καταλωνίας. Αὐτό σήμαινε ὅτι οἱ ἐργάτες εἶχαν ἡττηθεῖ ἀποφασιστικά. Κατάλαβα — ἄν καί λόγω τῆς πολιτικῆς μου ἄγνοιας, ὄχι τόσο ξεκάθαρα ὅσο θά 'πρεπε — ὅτι ὅταν ἡ Κυβέρνηση θά αἰσθανόταν πιό σίγουρη γιά τόν ἑαυτό της, θ' ἀκολουθοῦσαν ἀντίποινα. Ἀλλά τότε δέν μ' ἐνδιέφερε αὐτή ἡ ὄψη τῶν πραγμάτων. Ἔνιωθα μόνο μιά βαθειά ἀνακούφιση πού εἶχε σταματήσει ὁ διαβολεμένος θόρυβος τῶν πυροβολισμῶν, καί πού μποροῦσα ν' ἀγοράσω λίγο φαΐ, νά ξεκουραστῶ λίγο καί νά ἡσυχάσω, προτοῦ γυρίσω στό μέτωπο.

Πρέπει νά ἦταν ἀργά κεῖνο τό βράδυ, πού ἐμφανίστηκαν γιά πρώτη φορά στούς δρόμους τά στρατεύματα ἀπ' τή Βαλένσια. Ἦταν οἱ Φρουροί Ἐφόδου, ἄλλο ἕνα σῶμα πού ἔμοιαζε μέ τήν Ἐθνοφρουρά καί τούς Καραμπινιέρους (δηλαδή ἕνα σῶμα πού πρωταρχικό του μέλημα ἦταν τό ἔργο τῆς ἀστυνόμευσης), κι ἦταν τά ἐπίλεκτα στρατεύματα τῆς Δημοκρατίας. Ἐμφανίστηκαν ὁλότελα ξαφνικά, σά νά ξεφύτρωσαν ἀπ' τή γῆ· τούς ἔβλεπες παντοῦ, νά περιπολοῦν στούς δρόμους σέ ὁμάδες τῶν 10 — ψηλοί ἄντρες μέ γκρίζες ἤ μπλέ στολές, μέ τό τουφέκι περασμένο στόν ὦμο, καί μ' ἕνα ὁπλοπολυβόλο σέ κάθε ὁμάδα. Στό μεταξύ ἔπρεπε νά γίνει μιά λεπτή δουλειά. Τά τουφέκια πού χρησιμοποιούσαμε στή σκοπιά στό ἀστεροσκοπεῖο, εἶχαν μείνει ἐκεῖ, κι ἔπρεπε μ' ὁποιοδήποτε μέσο νά τά φέρουμε πίσω στό κτίριο τοῦ POUM. Τό θέμα ἦταν ἁπλῶς νά τά περάσουμε ἀπ' τό δρόμο. Ἦταν μέρος τοῦ κανονικοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ κτίριου, ἀλλά ἄν τά βγάζαμε

στό δρόμο θά παραβαίναμε τίς διαταγές τῆς Κυβέρνησης, κι ἄν μᾶς πιάνανε μ' αὐτά στά χέρια, θά μᾶς συλλάμβαναν στά σίγουρα — χειρότερο ἀκόμα, θά κατάσχανε τά τουφέκια. Ἔχοντας μόνο 21 τουφέκια στό κτίριο, δέν μᾶς ἔπαιρνε νά χάσουμε 6. Ὕστερα ἀπό συζήτηση γιά τό ποιά ἦταν ἡ καλύτερη μέθοδος, ἕνας νεαρός κοκκινομάλλης Ἰσπανός καί γώ ἀρχίσαμε νά τά δγάζουμε κρυφά. Ἦταν ἀρκετά εὔκολο ν' ἀποφύγουμε τά περίπολα τῶν Φρουρῶν Ἐφόδου. Ὁ κίνδυνος ἦταν οἱ ἄντρες τῆς Ἐθνοφρουρᾶς στό Μόκα πού ξέρανε πολύ καλά ὅτι εἴχαμε τουφέκια στό ἀστεροσκοπεῖο καί μπορεῖ νά μᾶς πρόδιναν, ἄν μᾶς δλέπανε νά τά μεταφέρουμε. Ὁ καθένας μας μισογδυνόταν καί πέρναγε ἕνα τουφέκι στόν ἀριστερό του ὦμο, μέ τό κοντάκι κάτω ἀπ' τή μασχάλη, καί τήν κάνη μέσα στό μπατζάκι τοῦ παντελονιοῦ. Ἦταν ἀτυχία πού ἦανε μακρύκανα Μάουζερ. Ἀκόμη κι ἕνας ψηλός ἄντρας σάν κι ἐμένα δέν μπορεῖ νά περπατήσει ἄνετα μ' ἕνα μακρύ Μάουζερ μές στό μπατζάκι του. Ἦταν ἀφόρητο νά κατεβαίνεις τήν ἑλικοειδή σκάλα τοῦ ἀστεροσκοπείου μέ τελείως ἀλύγιστο πόδι. Στό δρόμο ἀνακαλύψαμε ὅτι ὁ μόνος τρόπος νά κινηθοῦμε ἦταν νά δαδίζουμε πολύ σιγά, τόσο πολύ πού νά μήν χρειάζεται νά λυγίζεις τά γόνατα. Ἔξω ἀπ' τό σινεμά εἶδα κάτι ἀνθρώπους πού μέ χαζεύανε μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον, καθώς προχωροῦσα ἀργά σά χελώνα. Συχνά ἔχω διερωτηθεῖ γιά τό τί μπορεῖ νά σκέφτηκαν ὅτι μοῦ συνέδαινε. Τραυματίας πολέμου ἴσως. Τά περάσαμε ὅμως ὅλα τά τουφέκια δίχως κανένα ἐπεισόδιο.

Τήν ἄλλη μέρα, οἱ Φρουροί Ἐφόδου ἦταν παντοῦ, περπατώντας στούς δρόμους σάν κατακτητές. Δέν χωροῦσε ἀμφιβολία ὅτι ἡ Κυβέρνηση ἔκανε ἁπλῶς ἐπίδειξη δυνάμεως γιά νά φοβερίσει έναν πληθυσμό πού ἤδη ἤξερε ὅτι θ' ἀντιστεκόταν. Ἄν ὑπῆρχε πραγματικά φόβος γιά ἄλλα ξεσπάσματα, οἱ Φρουροί Ἐφόδου θά εἶχαν μείνει στούς στρατῶνες καί δέν θά εἶχαν σκορπιστεῖ στούς δρόμους σέ μικρές ὁμάδες. Ἦταν ὑπέροχα στρατεύματα, τά καλύτερα πού εἶχα δεῖ στήν Ἰσπανία, καί, ἄν καί κατά κάποιον τρόπο ἦταν «ὁ ἐχθρός», δέν μποροῦσε νά μή μ' ἐντυπωσιάσει ἡ ἐμφάνισή τους. Ἀλλά ἦταν μέ κάποια ἔκπληξη πού τούς παρακολουθοῦσα νά κόδουν δόλτες πάνω - κάτω. Εἶχα συνηθίσει τούς κουρελιασμένους, κακοοπλισμένους πολιτοφύλακες στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας καί δέν ἤξερα ὅτι ἡ Δημοκρατία εἶχε τέτοιους στρατιῶτες. Ἐκεῖνο πού μ' ἐντυπωσίασε πιότερο ἦταν τά ὅπλα τους, πέρα ἀπ' τό γεγονός ὅτι εἶχαν ἐπιλεγεῖ σύμφωνα μέ τή φυσική τους διάπλαση. Ὅλοι τους ἦταν ὁπλισμένοι μέ ὁλοκαίνουργια τουφέκια τοῦ τύπου πού ἦταν γνωστός σάν «Ρωσικό τουφέκι». (Αὐτά τά τουφέκια στέλνονταν στήν Ἰσπανία ἀπ' τήν ΕΣΣΔ, ἀλλά πιστεύω ὅτι κατασκευάζονταν στήν Ἀμερική). Ἐξέτασα ἕνα ἀπ' αὐτά. Ἀπεῖχε πολύ ἀπ' τό νά εἶναι τέλειο τουφέκι, ἀλλά ἦταν ἄπειρα καλύτερο ἀπό κεῖνα τά φοβερά πανάρχαια τρομπόνια πού εἴχαμε στό μέτωπο. Οἱ Φρουροί Ἐφόδου εἶχαν ἕνα ὁπλοπολυδόλο ἀνά 10 ἄντρες κι ἕνα αὐτόματο πιστόλι ὁ καθένας. Ἐμεῖς στό μέτωπο εἴχαμε περίπου ἕνα πολυδόλο ἀνά 50 ἄντρες κι ὅσο γιά πιστόλια καί ρεβόλδερ, μόνο παράνομα μποροῦσες νά τά προμηθευτεῖς. Δέν

τό εἶχα προσέξει ὥς τότε, ἀλλά τό ἴδιο συνέβαινε παντοῦ. Οἱ Ἐθνοφρουροί κι οἱ Καραμπινιέροι, πού δέν προορίζονταν κάν γιά τό μέτωπο, ἦταν καλύτερα ὁπλισμένοι καί πολύ καλύτερα ντυμένοι ἀπό μᾶς. Ὑποπτεύομαι ὅτι θά γίνεται τό ἴδιο σ' ὅλους τούς πολέμους — πάντα ἡ ἴδια ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς καλοντυμένους καί καλοταϊσμένους ἀστυφύλακες στά μετόπισθεν καί τούς κουρελιασμένους στρατιῶτες στήν πρώτη γραμμή. Σέ γενικές γραμμές, οἱ Φρουροί Ἐφόδου τά πήγαιναν πολύ καλά μέ τόν πληθυσμό μετά τίς πρῶτες μιά-δυό μέρες. Τήν πρώτη μέρα δημιουργήθηκαν μερικές φασαρίες, γιατί μερικοί ἀπ' τούς Φρουρούς Ἐφόδου — ἐνεργώντας ὑποθέτω, μέ συγκεκριμένες ἐντολές — ἄρχισαν νά συμπεριφέρονται μέ προκλητικό τρόπο. Ἀνέβαιναν κατά ὁμάδες στά τράμ, ἔκαναν ἔλεγχο στούς ἐπιβάτες, κι ἄν αὐτοί εἶχαν ταυτότητες τῆς CNT στήν τσέπη τους τίς ἔσκιζαν καί τίς ποδοπατοῦσαν. Αὐτό ὁδήγησε σέ μικροσυμπλοκές μ' ἔνοπλους Ἀναρχικούς καί κάνα-δυό ἄνθρωποι σκοτώθηκαν. Πολύ γρήγορα, ὅμως, οἱ Φρουροί Ἐφόδου παράτησαν τό ὕφος τοῦ καταχτητῆ κι οἱ σχέσεις ἔγιναν πιό φιλικές. Παρατηρήθηκε ὅτι οἱ πιότεροι εἶχαν βρεῖ κορίτσι μετά ἀπό μιά-δυό μέρες.

Οἱ μάχες τῆς Βαρκελώνης εἶχαν δώσει στήν Κυβέρνηση τῆς Βαλένσια τήν δικαιολογία πού περίμενε ἀπό καιρό γιά ν' ἀναλάβει ἕνα πιό πλήρη ἔλεγχο τῆς Καταλωνίας. Οἱ ἐργατικές πολιτοφυλακές θά διαλύονταν καί θά ἐνσωματώνονταν μές στό Λαϊκό Στρατό*. Ἡ σημαία τῆς Ἱσπανικῆς Δημοκρατίας κυμάτιζε τώρα σ' ὅλη τή πόλη — ἦταν ἡ πρώτη φορά πού τήν ἔβλεπα νομίζω, ἐκτός πάνω ἀπ' ἕνα φασιστικό χαράκωμα. Στίς ἐργατικές συνοικίες κατεδαφίζανε τά ὁδοφράγματα λίγο λίγο, γιατί εἶναι πολύ πιό εὔκολο νά φτιάξεις ἕνα ὁδόφραγμα, παρά νά ξαναβάλεις τίς πέτρες πίσω στή θέση τους. Ἔξω ἀπ' τά κτίρια τοῦ PSUC ἄφησαν τά ὁδοφράγματα νά στέκουν καί, πραγματικά, πολλά διατηρήθηκαν ὥς τόν Ἰούνη. Οἱ Ἐθνοφρουροί κατεῖχανε ἀκόμα στρατηγικά σημεῖα. Ἅρπαζαν μεγάλες ποσότητες ὅπλων ἀπ' τά χρυσοφήγγετα τῆς CNT ἄν καί, ἀναμφίβολα, πολλά τή γλίτωσαν. Ἡ ἐφημερίδα La Batalla ἔβγαινε ἀκόμα, ἀλλά ἦταν τόσο πετσοκομμένη ἀπ' τήν λογοκρισία, πού ἡ πρώτη σελίδα ἔφτασε νά 'ναι σχεδόν κενή. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ PSUC δέν περνοῦσαν ἀπό λογοκρισία καί δημοσίευαν ἐμπρηστικά ἄρθρα, ἀπαιτώντας τή διάλυση τοῦ POUM. Δήλωναν ὅτι τό POUM ἦταν μεταμφιεσμένη φασιστική ὀργάνωση, καί πράκτορες τοῦ PSUC κυκλοφοροῦσαν σ' ὁλόκληρη τήν πόλη μιά γελοιογραφία πού παρίστανε τό POUM σάν μιά φιγούρα πού ἔβγαζε μιά μάσκα χαραγμένη μέ τό σφυροδρέπανο κι ἄφηνε νά φανεῖ ἀπό κάτω ἕνα ἀπαίσιο, μανιακό πρόσωπο χαραγμένο μέ τόν ἀγκυλωτό σταυρό. Προφανῶς, εἶχε ἤδη καθοριστεῖ ἡ ἐπίσημη ἐκδοχή γιά τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης: θά τήν παρουσίαζαν σάν «πεμπτοφαλαγγίτικη» φασιστική ἀνταρσία, προσχεδιασμένη ἀποκλειστικά ἀπ' τό POUM.

* Σ.τ.Μ. Βλέπε τό βιβλίο τοῦ Ἀμπέλ Παζ, Ντουρούτι: Ἡ Κοινωνική Ἐπανάσταση στήν Ἱσπανία (Τόμος Β'), ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ. 1979.

Στό ξενοδοχεῖο, ἡ φοβερή ἀτμόσφαιρα ὑποψίας κι ἐχθρότητας εἶχε χειροτερέψει τώρα πού σταμάτησαν οἱ μάχες. Μπροστά στίς κατηγορίες πού ἐξαπολύονταν δεξιά κι ἀριστερά, ἦταν ἀδύνατον νά μείνεις οὐδέτερος. Τά ταχυδρομεῖα δούλευαν ξανά, ξένες κομμουνιστικές ἐφημερίδες εἶχαν ἀρχίσει νά φτάνουν κι οἱ ἐκδοχές τους γιά τίς μάχες δέν ἦταν μόνο ἔντονα κομματικές, ἀλλά, φυσικά, τελείως ἀνακριβεῖς ὅσον ἀφορᾶ τά γεγονότα. Νομίζω ὅτι μερικοί Κομμουνιστές, πού ἦταν ἐκεῖ καί εἶχαν δεῖ τί πραγματικά συνέβαινε, καταστεναχωρήθηκαν μέ τήν ἑρμηνεία πού δόθηκε στά γεγονότα, ἀλλά φυσικά ἦταν ἀναγκασμένοι νά πάρουν τό μέρος τῶν δικῶν τους. Ὁ Κομμουνιστής φίλος μας μέ πρασέγγισε ξανά καί μέ ρώτησε ἄν θἄπαιρνα μετάθεση στή Διεθνή Ταξιαρχία.

Ἔμεινα μᾶλλον κατάπληκτος. «Οἱ ἐφημερίδες σας λένε ὅτι εἶμαι φασίστας», εἶπα. «Σίγουρα θά πρέπει νά 'μαι ὕποπτος πολιτικά, ἀφοῦ ἔρχομαι ἀπ' τό POUM».

«Ὤ, αὐτό δέν πειράζει. Στό κάτω κάτω, ἐκτελοῦσες διαταγές».

Ἀναγκάστηκα νά τοῦ πῶ ὅτι ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἱστορία δέν μποροῦσα νά μπῶ σέ καμιά μονάδα πού ἦταν κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχο τῶν Κομμουνιστῶν. Ἀργά ἤ γρήγορα, αὐτό θά μποροῦσε νά σήμαινε ὅτι θά μέ χρησιμοποιοῦσαν ἐνάντια στήν ἱσπανική ἐργατική τάξη. Δέν μποροῦσες νά ξέρεις πότε θά ξαναξέσπαγε μιά τέτοια φασαρία κι ἄν ἀναγκαζόμουν νά χρησιμοποιήσω τουφέκι σέ μιά τέτοια ὑπόθεση, θά τό χρησιμοποιοῦσα ὑπέρ τῆς ἐργατικῆς τάξης κι ὄχι ἐναντίον της. Τό δέχτηκε πολύ καλά ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλά ἀπό δῶ καί πέρα ὅλη ἡ ἀτμόσφαιρα εἶχε ἀλλάξει. Δέν μποροῦσες, ὅπως γινόταν πρίν, νά πεῖς «συμφωνοῦμε ὅτι διαφωνοῦμε» καί νά πᾶς νά πιεῖς κάτι μ' ἕναν ἄνθρωπο πού ὑποτίθεται ὅτι ἦταν πολιτικός σου ἀντίπαλος. Γινόντουσαν κάτι ἄσχημοι καβγάδες στό σαλόνι τοῦ ξενοδοχείου. Στό μεταξύ, οἱ φυλακές εἶχαν ἤδη γεμίσει καί ξεχειλίσει. Ὕστερα ἀπ' τίς μάχες, οἱ Ἀναρχικοί εἶχαν ἐλευθερώσει φυσικά τούς αἰχμαλώτους τους, ἀλλά οἱ Ἐθνοφρουροί δέν εἶχαν ἐλευθερώσει τούς δικούς τους κι οἱ πιότεροι ἀπ' αὐτούς εἶχαν ριχτεῖ στή φυλακή καί κρατοῦνταν ἐκεῖ, δίχως δίκη, σέ πολλές περιπτώσεις μῆνες ὁλόκληρους. Κι ὅπως πάντα, συλλαμβάνονταν καί τελείως ἄσχετοι ἄνθρωποι ἐξαιτίας τῆς τσαπατσουλιᾶς τῆς ἀστυνομίας. Ἀνάφερα νωρίτερα ὅτι ὁ Ντάγκλας Θόμψον εἶχε τραυματιστεῖ γύρω στίς ἀρχές τοῦ Ἀπρίλη. Μετά χάσαμε τήν ἐπαφή μαζί του, ὅπως συνέβαινε συνήθως ὅταν τραυματιζόταν κανείς, γιατί τούς τραυματίες τούς μεταφέρουν ἀπ' τό 'να νοσοκομεῖο στό ἄλλο. Στήν πραγματικότητα, βρισκόταν στό νοσοκομεῖο τῆς Ταραγωνίας καί τόν ἔστειλαν πίσω στή Βαρκελώνη, ὅταν περίπου ἄρχισαν οἱ συγκρούσεις. Τήν Τρίτη τό πρωί τόν εἶχα συναντήσει στό δρόμο καί τά 'χε χαμένα μ' ὅλους ἐκείνους τούς πυροβολισμούς. Ρώτησε αὐτό πού ρωτοῦσαν ὅλοι:

«Τί στό διάβολο γίνεται δῶ;».

Τοῦ ἐξήγησα ὅσο καλύτερα μποροῦσα. Ὁ Θόμψον εἶπε ἀμέσως:

«Δέν θέλω ν' ἀναμιχθῶ σ' αὐτά. Τό χέρι μου εἶναι ἀκόμα χάλια. Θά γυρίσω στό ξενοδοχεῖο μου καί θά μείνω ἐκεῖ».

Πῆγε στό ξενοδοχεῖο του, ἀλλά δυστυχῶς (πόσο σημαντικό εἶναι στίς ὁδομαχίες νά καταλαβαίνει κανείς τήν γεωγραφία τῆς περιοχῆς), αὐτό βρισκόταν σ' ἕνα μέρος τῆς πόλης πού ἐλέγχονταν ἀπ' τούς Ἐθνοφρουρούς. Ἔγινε ἐπιδρομή στό ξενοδοχεῖο κι ὁ Θόμψον συνελήφθη, ρίχτηκε στή φυλακή, κι ἔμεινε 8 μέρες σ' ἕνα κελί τόσο γεμάτο, πού κανείς δέν μποροῦσε νά ξαπλώσει. Ὑπῆρχαν πολλές παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλοί ξένοι, μ' ἀμφίβολο πολιτικό παρελθόν, κρύβονταν, μέ τήν ἀστυνομία νά τούς ψάχνει καί τόν συνεχῆ φόβο μήν τούς καταδώσουν. Ἦταν χειρότερα γιά τούς Ἰταλούς καί τούς Γερμανούς, πού δέν εἶχαν διαβατήρια κι ἦταν συνήθως ἐπικηρυγμένοι ἀπ' τή μυστική ἀστυνομία τῆς πατρίδας τους. Ἄν συλλαμβάνονταν, τό πιθανότερο ἦταν ὅτι θά τούς ἀπελαύνανε στή Γαλλία, πού θά σήμαινε ἴσως ὅτι θά τούς στέλνανε πίσω στήν Ἰταλία ἤ τήν Γερμανία, ὅπου ἕνας θεός ξέρει τί φρίκη θά τούς περίμενε. Μιά-δυό ξένες γυναῖκες νομιμοποίησαν βιαστικά τή θέση τους, μέ τό νά «παντρευτοῦν» Ἰσπανούς. Μιά νεαρή Γερμανίδα πού δέν εἶχε καθόλου χαρτιά, κρυβόταν ἀπ' τήν ἀστυνομία παριστάνοντας γιά ἀρκετές μέρες τήν ἐρωμένη κάποιου ἄντρα. Θυμᾶμαι τήν ἔκφραση ντροπῆς καί στενοχώριας στό πρόσωπο τοῦ καϋμένου τοῦ κοριτσιοῦ, ὅταν τήν τράκαρα τυχαῖα καθώς ἔβγαινε ἀπ' τήν κρεβατοκάμαρά του. Φυσικά, δέν ἦταν ἐρωμένη του, ἀλλά θά νόμισε στά σίγουρα ὅτι ἐγώ νόμισα πώς ἦταν. Κι ὅλον αὐτό τόν καιρό, εἶχες τό μισητό συναίσθημα ὅτι κάποιος πού 'ταν τώρα φίλος σου, μπορεῖ νά σέ κάρφωνε στή μυστική ἀστυνομία. Ὁ ἀτέλειωτος ἐφιάλτης τῶν μαχῶν, ὁ θόρυβος, ἡ ἔλλειψη ὕπνου, τό μίγμα ἄγχους καί πλήξης τοῦ νά κάθεσαι σέ μιά ταράτσα καί ν' ἀναρωτιέσαι ἄν τό ἑπόμενο λεπτό θά σέ πυροβολοῦσαν ἤ ἄν θ' ἀναγκαζόσουνα νά πυροβολήσεις ἐσύ κάποιον, ὅλ' αὐτά μοῦ εἶχαν τσακίσει τά νεῦρα. Εἶχα φτάσει στό σημεῖο κάθε φορά πού βρόνταγε μιά πόρτα, ν' ἁρπάζω τό πιστόλι μου. Τό Σάββατο τό πρωί ἀκούστηκε κρότος πυροβολισμῶν ἀπ' ἔξω κι ὅλοι φώναζαν: «Ἀρχίζει ξανά». Ἔτρεξα στό δρόμο κι ἀνακάλυψα ὅτι ἦταν μόνο μερικοί ἀπ' τούς Φρουρούς Ἐφόδου πού σκότωναν ἕνα λυσσασμένο σκυλί. Κανείς ἀπό κείνους πού ἦταν τότε ἤ καί μῆνες ἀργότερα, στή Βαρκελώνη, δέν θά ξεχάσει τή φοβερή ἀτμόσφαιρα πού γεννοῦσε ὁ τρόμος, ἡ ὑποψία, τό μίσος, οἱ λογοκριμένες ἐφημερίδες, οἱ γεμάτες φυλακές, οἱ μεγάλες οὐρές γιά τρόφιμα κι οἱ ὁμάδες τῶν ἔνοπλων ἀντρῶν πού περιφέρονταν παντοῦ.

Προσπάθησα νά δώσω μιά ἰδέα τοῦ πῶς ἦταν νά βρεθεῖ κανείς μές στίς μάχες τῆς Βαρκελώνης, ἀλλά δέ νομίζω ὅτι πέτυχα νά μεταδώσω ἀρκετά τήν παράξενη ἀτμόσφαιρα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἕνα ἀπ' τά πράγματα πού μοῦ ἔχουν καρφωθεῖ στό νοῦ, ὅταν ἀναπολῶ τά περασμένα, εἶναι οἱ ἀντιφασιστικές ἐπαφές πού ἔκανες τότε, οἱ φευγαλέες ματιές πού ἔριχνες στους ἀνθρώπους τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, γιά τούς ὁποίους ὅλη αὐτή ἡ ὑπόθεση ἦταν ἁπλῶς μιά φασαρία δίχως νόημα. Θυμᾶμαι τήν κομψο-

ντυμένη κυρία πού εἶδα νά περπατάει ἀργά στή Ράμπλας μ' ἕνα καλάθι γιά τά ψώνια στό χέρι κι ἕνα ἄσπρο σκυλάκι μέ τό λουρί στό ἄλλο, ἐνῶ τά ντουφέκια κροτάλιζαν καί βροντοῦσαν στούς διπλανούς δρόμους. Τό πιθανό εἶναι νά 'ταν κουφή. Καί τόν ἄντρα πού εἶδα νά τρέχει στήν ὁλότελα ἄδεια Πλατεία τῆς Καταλωνίας, κουνώντας ἀπό ἕνα ἄσπρο μαντίλι στό κάθε του χέρι. Καί τήν μεγάλη ὁμάδα ἀνθρώπων, πού φοροῦσαν ὅλοι μαῦρα, πού προσπαθοῦσαν μιά ὥρα περίπου νά διασχίσουν τήν πλατεία Καταλωνίας καί δέν τά κατάφερναν. Κάθε φορά πού ξεπρόβαλαν ἀπ' τή γωνία, οἱ πολυβολητές τοῦ PSUC στό ξενοδοχεῖο Κολόν, ἄνοιγαν πῦρ καί τούς ἀπωθοῦσαν πίσω — δέ ξέρω γιατί, ἀφοῦ ἦταν κατάφωρα ἄοπλοι. Σκέφτομαι πώς ἴσως νά γύριζαν ἀπό κηδεία. Καί τό ἀνθρωπάκι πού ἦταν ἐπιστάτης στό μουσεῖο πάνω ἀπ' τό Πολιοράμα καί πού φαινόταν νά θεωρεῖ τήν ὅλη ὑπόθεση σάν κοινωνική ἐπίσκεψη. Ἦταν τόσο εὐχαριστημένος πού εἶχε Ἄγγλους ἐπισκέπτες — οἱ Ἄγγλοι ἦταν τόσο «συμπαθητικοί», ἔλεγε. Ἔλπιζε ὅτι θά ξαναπηγαίναμε ὅλοι νά τόν δοῦμε, ὅταν τέλειωναν οἱ φασαρίες· πραγματικά, πῆγα καί τόν εἶδα μετά. Καί τό ἄλλο ἀνθρωπάκι, πού κρυβόταν σέ μιά πόρτα γιά κάλυψη καί κούναγε τό κεφάλι του εὐχαριστημένο πρός τήν κόλαση τῶν πυροβολισμῶν τῆς Πλατείας τῆς Καταλωνίας κι ἔλεγε (σά νά μιλοῦσε γιά τόν καιρό) : «Ὥστε ξαναγύρισε ἡ 19 Ἰούλη!». Καί θυμᾶμαι τούς ἀνθρώπους στό παπουτσάδικο πού μοῦ φτιάχνανε τίς ἀρβύλες μου. Βρέθηκα ἐκεῖ πρίν ἀπ' τίς μάχες, μετά πού τέλειωσαν καί μερικά λεπτά στή διάρκεια τῆς σύντομης ἀνακωχῆς στίς 5 τοῦ Μάη. Ἦταν ἕνα ἀκριβό κατάστημα κι οἱ ἄνθρωποι τοῦ μαγαζιοῦ ἀνῆκαν στήν UGT κι ἴσως νά 'ταν μέλη τοῦ PSUC. Ὅπως καί νά 'χε, πολιτικά εἴμαστε ἀντίπαλοι κι ἤξεραν ὅτι ὑπηρετοῦσα στό POUM. Κι ὅμως, ἡ στάση τους ἦταν τελείως ἀδιάφορη. «Τί κρίμα αὐτά τά πράγματα, δέν εἶναι ἔτσι; Καί ἄσχημα γιά τή δουλειά. Τί κρίμα πού δέν σταματᾶνε. Λές καί δέν εἴχαμε ἀρκετά τέτοια στό μέτωπο.» κλπ., κλπ. Θά ὑπῆρχαν πολλοί ἄνθρωποι στή Βαρκελώνη, ἴσως ἡ πλειοψηφία, πού ἔβλεπαν αὐτά τά γεγονότα δίχως κανένα ἐνδιαφέρον ἤ μέ ὄχι πιότερο ἐνδιαφέρον ἀπ' ὅ,τι δείχνανε γιά μιά ἀεροπορική ἐπιδρομή.

Σ' αὐτό τό κεφάλαιο, περίγραψα μόνο τίς προσωπικές μου ἐμπειρίες. Στό ἑπόμενο πρέπει νά πραγματευτῶ ὅσο καλύτερα μπορῶ τά πιό πλατιά θέματα — τί πραγματικά συνέβηκε καί μέ ποιά ἀποτελέσματα, ποιά ἦταν τά δίκαια καί τά ἄδικα τῆς ὑπόθεσης καί ποιός ὁ ὑπεύθυνος, ἄν ὑπάρχει. Ἔχουν τόσο πολύ ἐκμεταλλευτεῖ πολιτικά τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης, πού εἶναι πολύ σημαντικό νά προσπαθήσεις νά τίς δεῖς ἰσορροπημένα. Ἔχουν γραφτεῖ τόσα πολλά πάνω σ' αὐτό τό θέμα, πού θά 'ταν ἀρκετά γιά νά γεμίσουν τόμους ὁλόκληρους. Δέ νομίζω ὅτι ὑπερβάλλω ἄν πῶ ὅτι τά ἐννέα δέκατα ὅλων αὐτῶν εἶναι παραμύθια. Σχεδόν ὅλες οἱ περιγραφές πού δημοσιεύτηκαν τότε εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀπό δημοσιογράφους πού βρίσκονταν μακριά, καί πού δέν ἦταν μόνον ἀνακριβεῖς στά γεγονότα, μά καί σκόπιμα παραπλανητικοί. Ὅπως συνήθως, μόνον ἡ μιά ὄψη τοῦ θέματος ἔφτασε στό πλατύ κοινό. Σάν ὅλους τούς ἄλλους, πού ἦταν τότε στή

Βαρκελώνη, είδα μόνον αυτά πού συνέβαιναν στόν άμεσο περίγυρό μου, άλλά είδα κι άκουσα άρκετά γιά νά μπορώ ν' άνασκευάσω πολλά άπ' τά ψέματα πού κυκλοφόρησαν. Όπως καί πρίν, άν δέν σάς ένδιαφέρουν οί πολιτικές διαμάχες καί τά κόμματα καί ύπο-κόμματα μέ τά μπερδεμένα τους όνόματα, (πού μοιάζουν μάλλον μέ όνόματα στρατηγών σέ Κινέζικο πόλεμο) παρακαλώ, προσπεράστε αύτό τό κεφάλαιο. Είναι σοβαρό πράγμα ν' άναγκάζεσαι νά ύπεισέρθεις στίς λεπτομέρειες τής διακομματικής πολιτικής· είναι σά νά βουτάς σέ βόθρο. Άλλά είναι άπαραίτητο νά προσπαθήσουμε νά βρούμε τήν άλήθεια, στό βαθμό πού μπορούμε. Αύτή ή άθλια διαμάχη σέ μιά μακρινή πόλη, είναι πιό σημαντική άπ' ό,τι φαίνεται ίσως μέ τήν πρώτη ματιά.

11

Ποτέ δέν θά μπορέσουμε νά έχουμε μιά άπόλυτα άκριβή κι άμερόληπτη περιγραφή τών μαχών τής Βαρκελώνης, γιατί δέν ύπάρχουν τά άπαραίτητα άρχεία. Οί μελλοντικοί ίστορικοί δέν θά 'χουν στή διάθεσή τους τίποτ' άλλο άπό 'να συνοθύλευμα κατηγοριών καί κομματικής προπαγάνδας. Έγώ ό ίδιος δέν έχω πολλά στοιχεία πέρα άπ' ό,τι είδα μέ τά μάτια μου κι άπ' ό,τι έμαθα άπό άλλους αύτόπτες μάρτυρες πού τούς θεωρώ άξιόπιστους. Μπορώ όμως ν' άνασκευάσω μερικά άπ' τά πιό χραυγαλέα ψέματα καί νά βοηθήσω νά τοποθετηθεί τό θέμα σέ μιά πιό σωστή βάση.

Πρώτ' άπ' όλα, τί συνέβηκε πραγματικά;

Τόν τελευταίο καιρό ύπήρχε μιά ένταση σ' όλη τήν Καταλωνία. Σέ προηγούμενα κεφάλαια τού βιβλίου έδωσα μιά κάποια περιγραφή τής διαμάχης μεταξύ Κομμουνιστών κι Άναρχικών. Τόν Μάη τού 1937 τά πράγματα είχαν φτάσει στό σημείο πού κάποιο είδος βίαιου ξεσπάσματος μπορούσε νά θεωρηθεί σάν άναπόφευκτο. Η άμεση αίτία τής διένεξης ήταν ή διαταγή νά παραδοθούν όλα τά όπλα πού βρίσκονταν στά χέρια τών πολιτών, πού συνέπιπτε μέ τήν άπόφαση νά συγκροτηθεί μιά βαριά όπλισμένη, «μή πολιτική», άστυνομική δύναμη, άπό τήν όποία θ' άποκλείονταν τά μέλη τών συνδικάτων. Τό νόημα αύτού ήταν ολοφάνερο σ' όλους. Κι ήταν έπίσης ολοφάνερο ότι τό έπόμενο βήμα θά ήταν ή άνάληψη τού έλέγχου μερικών νευραλγικών βιομηχανιών, πού έλέγχονταν άπ' τή CNT. Έπιπλέον, ύπήρχε κι ένα ορισμένο ποσοστό άγανάκτησης άνάμεσα στίς έργαζόμενες τάξεις, έξαιτίας τής ολοένα καί μεγαλύτερης άντίθεσης άνάμεσα στόν πλούτο καί τή φτώχια, κι ένός γενικευμένου άκαθόριστου συναισθήματος ότι ή έπανάσταση είχε σαμποταριστεί. Πολλοί άνθρωποι ένιωσαν εύχάριστη έκπληξη όταν δέν έγιναν ταραχές τήν Πρωτομαγιά. Στίς 3 τού Μάη, ή Κυβέρνηση άποφάσισε ν' άναλάβει τόν έλεγχο τού Τηλεφωνικού Κέντρου πού άπ' τήν άρχή τού πολέμου τό έπάνδρωναν κυρίως έργάτες τής CNT.

Ἡ δικαιολογία ἦταν ὅτι δέν λειτουργοῦσε καλά κι ὅτι γίνονταν ὑποκλοπές ὑπηρεσιακῶν τηλεφωνημάτων. Ὁ Σαλάς, ὁ Ἀρχηγός τῆς Ἀστυνομίας (πού μπορεῖ νά ἔδειξε ἤ ὄχι, «ὑπερβάλλοντα ζῆλο») ἔστειλε τρία φορτηγά γεμάτα ἔνοπλους Ἐθνοφρουρούς νά καταλάβουν τό κτίριο, ἐνῶ ὁπλισμένοι ἀστυνομικοί μέ πολιτικά ροῦχα ἐκκένωναν τούς γύρω δρόμους. Περίπου τήν ἴδια στιγμή, ὁμάδες Ἐθνοφρουρῶν κατέλαβαν διάφορα ἄλλα κτίρια σέ στρατηγικά σημεῖα. Ὅποια κι ἄν ἦταν ἡ πραγματική πρόθεση, ἐπικράτησε ἡ ἐντύπωση ὅτι αὐτό ἦταν τό σύνθημα γιά μιά γενική ἐπίθεση τῆς Ἐθνοφρουρᾶς καί τοῦ PSUC (τῶν κομμουνιστῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν) ἐνάντια στή CNT. Ἡ εἴδηση ὅτι γινόταν ἐπίθεση στά κτίρια τῶν ἐργατῶν ἔκανε γρήγορα τόν γύρο τῆς πόλης, ὁπλισμένοι Ἀναρχικοί ἐμφανίστηκαν στούς δρόμους, ἡ δουλειά σταμάτησε κι οἱ μάχες ξέσπασαν ἀμέσως. Κείνη τή νύχτα καί τό ἑπόμενο πρωί, χτίστηκαν ὁδοφράγματα σ' ὅλη τήν πόλη κι οἱ μάχες συνεχίστηκαν ἀδιάλειπτα ὥς τό πρωί τῆς 6 Μάη. Οἱ μάχες πάντως ἦταν κυρίως ἀμυντικές κι ἀπ' τίς δυό μεριές. Πολιορκήθηκαν κτίρια, ἀλλά ἀπ' ὅ,τι ξέρω, δέν ἔγινε ἐπίθεση καί δέν χρησιμοποιήθηκε πυροβολικό. Σέ γενικές γραμμές, οἱ δυνάμεις τῶν CNT-FAI καί τοῦ POUM κρατοῦσαν τά ἐργατικά προάστια, ἐνῶ οἱ ἀστυνομικές δυνάμεις καί τό PSUC κρατοῦσαν τό κεντρικό καί διοικητικό τμῆμα τῆς πόλης. Στίς 6 τοῦ Μάη ἔγινε ἀνακωχή. ἀλλά ἡ μάχη ξέσπασε ξανά σύντομα, ἐξαιτίας, ἴσως, τῶν πρόωρων προσπαθειῶν τῆς Ἐθνοφρουρᾶς ν' ἀφοπλίσει τούς ἐργάτες τῆς CNT. Τό ἑπόμενο πρωί ὅμως, οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά ἐγκαταλείπουν ἀπό μόνοι τους τά ὁδοφράγματα. Μέχρι τή νύχτα τῆς 5 τοῦ Μάη περίπου, ἡ CNT ἐπικρατοῦσε καί μεγάλοι ἀριθμοί Ἐθνοφρουρῶν εἶχαν παραδοθεῖ. Ἀλλά δέν ὑπῆρχε μιά γενικά παραδεκτή ἡγεσία καί κανένα καθορισμένο σχέδιο — ὄντως, στό βαθμό πού μποροῦσε νά κρίνει κανείς, δέν ὑπῆρχε κανένα ἄλλο σχέδιο ἔξω ἀπό μιά ἀκαθόριστη ἀποφασιστικότητα ν' ἀντισταθοῦν στούς Ἐθνοφρουρούς. Οἱ ἐπίσημοι ἡγέτες τῆς CNT εἶχαν ἑνωθεῖ μ' αὐτούς τῆς UGT στό νά παρακαλοῦν τόν κόσμο νά γυρίσει στή δουλειά του· πάνω ἀπ' ὅλα, ὑπῆρχε ἔλλειψη τροφίμων. Σέ τέτοιες συνθῆκες, κανείς δέν ἦταν ἀρκετά βέβαιος γιά τό ἀποτέλεσμα ὥστε νά συνεχίσει νά πολεμάει. Ὡς τό ἀπόγευμα τῆς 7 τοῦ Μάη, ἡ κατάσταση εἶχε ξαναγυρίσει σχεδόν στήν ὁμαλότητα. Τό ἴδιο βράδυ, 6000 Φρουροί Ἐφόδου, σταλμένοι μέ πλοῖα ἀπ' τή Βαλένθια, ἔφτασαν κι ἀνάλαβαν τόν ἔλεγχο τῆς πόλης. Ἡ Κυβέρνηση ἔβγαλε διαταγή νά παραδοθοῦν ὅλα τά ὅπλα, ἔξω ἀπ' αὐτά πού εἶχαν τά τακτικά σώματα, καί στίς ἀμέσως ἑπόμενες μέρες κατασχέθηκαν μεγάλες ποσότητες ὅπλων. Ὁ ἐπίσημος ἀπολογισμός τῶν ἀπωλειῶν στίς μάχες μιλάει γιά 400 νεκρούς καί γύρω στούς 1000 τραυματίες. 400 νεκροί ἴσως εἶναι ὑπερβολή, ἀλλά ἀφοῦ δέν ὑπάρχει τρόπος νά τό ἐπαληθεύσουμε θά πρέπει νά τό δεχτοῦμε σάν ἀληθινό.

Δεύτερο, ποιές ἦταν οἱ συνέπειες ἀπ' τίς μάχες; Εἶναι φανερό πώς εἶναι ἀδύνατο νά μιλήσουμε μέ κάποια βεβαιότητα γι' αὐτές. Δέν ὑπάρχουν ἀποδείξεις ὅτι ἡ ἐξέγερση εἶχε ἄμεση ἐπίδραση στήν πορεία τοῦ πολέμου, ἄν καί σίγουρα θά εἶχε ἄν συνεχιζόταν ἔστω καί λίγες μέρες ἀκόμα. Χρη-

σιμοποιήθηκε σάν πρόσχημα γιά νά περιέρθει ή Καταλωνία κάτω άπ' τόν άμεσο έλεγχο τής Βαλένσια, γιά νά έπιτευχθεΐ ή διάλυση τών Πολιτοφυλακών καί γιά νά τεθεΐ έκτός νόμου τό POUM καί χωρίς άμφιβολία, έπαιξε κάποιο ρόλο στήν πτώση τής κυβέρνησης τοΰ Καμπαλέρο. Άλλά νομίζω ότι μπορούμε νά είμαστε βέβαιοι ότι αύτά τά πράγματα θά συνέβαιναν έτσι κι άλλιώς. Τό βασικό ζήτημα ήταν άν οί έργάτες τής CNT πού βγήκαν στό δρόμο κέρδισαν ή έχασαν, μέ τό νά δώσουν μάχη σ' αύτή τήν περίπτωση. Έδώ πρόκειται γιά καθαρή είκασία, άλλά ή γνώμη μου είναι πώς κέρδισαν πιότερα άπ' όσα έχασαν. Ή κατάληψη τοΰ Τηλεφωνικοΰ Κέντρου τής Βαρκελώνης ήταν άπλώς ένα περιστατικό μέσα σέ μιά μακριά διαδικασία. Άπ' τόν προηγούμενο χρόνο είχε άφαιρεθεΐ σιγά-σιγά μέ διάφορους έλιγμούς ή άμεση έξουσία άπ' τά χέρια τών συνδικάτων κι ή γενικότερη τάση ειύνοοΰσε μ·άν άπομάκρυνση άπ' τόν έργατικό έλεγχο καί μιά κίνηση πρός τόν συγκεντρωτικό έλεγχο, πού όδηγοΰσε στόν κρατικό καπιταλισμό ή, ίσως, στήν έπανεγκαθίδρυση τοΰ ίδιωτικοΰ καπιταλισμοΰ. Τό γεγονός ότι σ' αύτό τό σημείο έμφανίστηκε άντίσταση, πιθανότατα νά έπιβράδυνε τήν διαδικασία. Ένα χρόνο μετά τό ξέσπασμα τοΰ πολέμου, οί έργάτες τής Καταλωνίας είχαν χάσει μεγάλο μέρος άπ' τήν έξουσία τους, άλλά ή θέση τους ήταν άκόμα συγκριτικά εύνοϊκή. Θά μποροΰσε νά 'ταν λιγότερο εύνοϊκή άν είχαν δείξει διαθέσεις νά «κάτσουν στ' αύγά τους», κάτω άπ' όποιαδήποτε πρόκληση. Ύπάρχουν φορές πού έξυπηρετεΐ καλύτερα νά πολεμήσεις καί νά χάσεις άπ' τό νά μήν πολεμήσεις καθόλου.

Τρίτο, τί σκοπός, άν ύπήρχε, κρυβόταν πίσω άπ' τό ξέσπασμα; Ήταν ένα είδος πραξικοπήματος ή έπαναστατική προσπάθεια; Στόχευε όπωσδήποτε στήν άνατροπή τής Κυβέρνησης; Ήταν καθόλου προσχεδιασμένο;

Ή γνώμη μου είναι ότι ή έξέγερση ήταν προσχεδιασμένη μόνο μέ τήν έννοια ότι όλοι τήν περίμεναν. Δέν ύπήρχαν ένδείξεις γιά κανένα αύστηρά καθορισμένο σχέδιο κι άπ' τίς δυό μεριές. Άπ' τή μεριά τών Άναρχικών, ή δράση ήταν σχεδόν σίγουρα αύθόρμητη, γιατί ήταν μιά ύπόθεση κυρίως τών άπλών μελών. Ό κόσμος βγήκε στούς δρόμους κι οί πολιτικοί του άρχηγοί άκολούθησαν άπρόθυμα ή δέν άκολούθησαν καθόλου. Οί μόνοι άνθρωποι πού μιλοΰσαν μ' έπαναστατικό ύφος ήταν οί «Φ ί λ ο ι τ ο ΰ Ν τ ο υ ρ ο ύ τ ι », μιά μικρή έξτρεμιστική όμάδα μές στή FAI καί τό POUM*. Άλλά κι αύτοί άκολούθησαν, δέν όδηγοΰσαν. Οί Φίλοι τοΰ Ντουρρούτι μοίρασαν κάποιο είδος έπαναστατικοΰ φυλλαδίου, άλλ' αύτό δέν κυκλοφόρησε παρά μόνο στίς 5 τοΰ Μάη καί δέν μποροΰμε νά ποΰμε ότι ήταν ή άφορμή ν' άρχίσουν οί μάχες, πού είχαν ήδη άρχίσει άπό μόνες τους δυό μέρες νωρίτερα. Οί έπίσημοι ήγέτες τής CNT άποκήρυξαν όλη τήν ύπόθεση άπ' τήν άρχή. Ύπήρχαν άρκετοί λόγοι γι' αύτό. Πρώτ' άπ' όλα, τό γεγονός ότι ή CNT άντιπροσωπευόταν άκόμα στήν Κυβέρνηση καί τήν

* Σ.τ.Μ. Ή όμάδα αύτή δέν ά ν ή κ ε στό POUM, άπλώς τό ύποστήριζε σάν μιά έπαναστατική δύναμη. Ήταν μιά άναρχική έξτρεμιστική φράξια πού άντιτίθονταν στή «στρατικοποίηση» τοΰ πολέμου καί διεξήγαγε διαμέσου τοΰ όργάνου της,

Τζενεραλιτάτ ἐξασφάλιζε τό ὅτι οἱ ἡγέτες της θά ἦταν πιό συντηρητικοί ἀπ' τούς ὀπαδούς τους. Δεύτερο, ὁ κύριος στόχος τῶν ἡγετῶν τῆς CNT ἦταν νά συνάψουν μιά συμμαχία μέ τήν UGT κι οἱ μάχες ἦταν μοιραῖο νά πλατύνουν τό χάσμα ἀνάμεσα στή CNT καί τήν UGT, τουλάχιστον γιά τήν ὥρα. Τρίτο — ἄν καί τοῦτο δέν εἶχε γίνει κείνη τήν ἐποχή γενικά γνωστό — οἱ ἡγέτες τῶν 'Αναρχικῶν φοβόντουσαν ὅτι ἄν τά πράγματα προχωροῦσαν πέρα ἀπό ἕνα ὁρισμένο σημεῖο κι οἱ ἐργάτες καταλάμβαναν τήν πόλη, ὅπως ἦταν ἴσως σέ θέση νά κάνουν στίς 5 τοῦ Μάη, τότε θά ἐπακολουθοῦσε ξενική ἐπέμβαση. Ἕνα βρετανικό καταδρομικό καί δυό βρετανικά ἀντιτορπιλικά εἶχαν πλησιάσει τό λιμάνι κι ἀναμφίβολα θά ὑπῆρχαν κι ἄλλα πολεμικά πλοῖα ἐκεῖ γύρω. Οἱ 'Αγγλικές ἐφημερίδες διάδοσαν ὅτι αὐτά τά πλοῖα πήγαιναν στή Βαρκελώνη «γιά νά προστατεύσουν βρετανικά συμφέροντα», ἀλλά στήν πραγματικότητα δέν ἔκαναν καμιά τέτοια κίνηση, δηλαδή δέν ἀποβίβασαν ἄντρες οὔτε πῆραν πρόσφυγες. Δέν μποροῦμε νά 'μαστε βέβαιοι γι' αὐτό, ἀλλά εἶναι τουλάχιστον πολύ πιθανό, ὅτι ἡ Βρετανική Κυβέρνηση, πού δέν εἶχε κουνήσει τό δάχτυλό της γιά νά σώσει τήν 'Ισπανική Κυβέρνηση ἀπ' τό Φράνκο, θά ἐπενέβαινε ἀρκετά γρήγορα γιά νά τήν σώσει ἀπ' τήν ἴδια της τήν ἐργατική τάξη.

Οἱ ἡγέτες τοῦ POUM δέν ἀποκήρυξαν τήν ὑπόθεση, ἀλλά ἐνθάρρυναν μᾶλλον τούς ὀπαδούς τους νά μείνουν στά ὁδοφράγματα καί ἀκόμα ἐνέκριναν (στήν La Batalla τῆς 6 τοῦ Μάη) τό ἐξτρεμιστικό φυλλάδιο πού εἶχαν μοιράσει οἱ Φ ί λ ο ι τ ο ῦ Ν τ ο υ ρ ρ ο ύ τ ι. ('Υπάρχει μεγάλη ἀβεβαιότητα γύρω ἀπ' αὐτό τό φυλλάδιο, ἀντίγραφο τοῦ ὁποίου φαίνεται τώρα, πώς δέν εἶναι κανείς σέ θέση νά παρουσιάσει. Μερικές ξένες ἐφημερίδες τό περιγράψανε σάν μιά «ἐμπρηστική ἀφίσα» πού «τοιχοκολλήθηκε» σ' ὁλόκληρη τήν πόλη. Ὁπωσδήποτε, δέν ὑπῆρξε τέτοια ἀφίσα. Συγκρίνοντας διάφορες ἐξιστορήσεις θά ἔλεγα ὅτι τό φυλλάδιο ζητοῦσε τά ἑξῆς: 1) Τόν σχηματισμό ἐπαναστατικοῦ συμβουλίου (χούντας). 2) Τήν ἐκτέλεση τῶν ὑπευθύνων γιά τήν ἐπίθεση στό Τηλεφωνικό Κέντρο. 3) Τόν ἀφοπλισμό τῶν 'Εθνοφρουρῶν. 'Υπάρχει ἐπίσης κάποια ἀβεβαιότητα ἀναφορικά μέ τό ἄν ἡ La Batalla ἐπιδοκίμασε τό φυλλάδιο. 'Εγώ δέν εἶδα τό φυλλάδιο ἤ τή La Batalla κείνης τῆς ἡμερομηνίας. Τό μόνο φυλλάδιο πού εἶδα σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς μάχης ἦταν ἕνα πού εἶχε μοιραστεῖ ἀπό μιά μικρή ὁμάδα Τροτσκιστῶν («Μπολσεβίκων - Λενινιστῶν») στίς 4 τοῦ Μάη. Αὐτό ἔλεγε ἁπλῶς: «Ὅλοι στά ὁδοφράγματα — γενική ἀπεργία σ' ὅλες τίς βιομηχανίες ἔξω ἀπ' τίς πολεμικές βιομηχανίες». (Μ' ἄλλα λόγια, ζητοῦσε ἁπλῶς αὐτό πού συνέβαινε ἤδη). 'Αλλά στήν πραγματικότητα ἡ στάση τῶν ἡγετῶν τοῦ POUM ἦταν διστακτική. Ποτέ τους δέν εὐνοοῦσαν τήν ἐξέγερση πρίν κερδηθεῖ ὁ πόλεμος ἐνάντια στόν Φράνκο· ἀπ'

Ὁ Φ ί λ ο ς τ ο ῦ Λ α ο ῦ, μιά ἐκστρατεία ἐνάντια στή ρεφορμιστική στάση τῶν ἡγετῶν τῆς CNT κι ὑπέρ τῆς συνέχισης τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα πού εἶχε ἀρχίσει στίς 19 'Ιούλη 1936.

τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἐργάτες εἶχαν κατέβει στούς δρόμους κι οἱ ἡγέτες τοῦ POUM ἀκολούθησαν τήν μᾶλλον σχολαστική, μαρξιστική γραμμή, ὅτι ὅταν οἱ ἐργάτες κατεβαίνουν στούς δρόμους εἶναι καθῆκον τῶν ἐπαναστατικῶν κομμάτων νά βρίσκονται μαζί τους. Κι ἔτσι παρόλο πού ψελλίζανε ἐπαναστατικά συνθήματα γιά τό «ξαναξύπνημα τοῦ πνεύματος τῆς 19ης Ἰούλη» καί τά τοιαῦτα, ἔκαναν ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά περιορίσουν τή δράση τῶν ἐργατῶν στήν ἄμυνα. Λογουχάρη, ποτέ δέν διάταξαν μιά ἐπίθεση σέ κάποιο κτίριο· ἁπλῶς διάταξαν τούς ὀπαδούς τους νά βρίσκονται σ' ἐπιφυλακή καί, ὅπως ἀνάφερα στό προηγούμενο κεφάλαιο, νά μήν πυροβολοῦν ὅταν μποροῦσαν νά τ' ἀποφύγουν. Ἡ La Batalla ἐπίσης ἔδωσε ὁδηγίες νά μή φύγουν στρατεύματα ἀπ' τό μέτωπο.* Ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νά κρίνει κανείς, θά ἔλεγα ὅτι ἡ εὐθύνη τοῦ POUM ἦταν ὅτι ἐνθάρρυνε ἕναν ὁρισμένο ἀριθμό ἀνθρώπων νά μείνει στά ὁδοφράγματα κι ὅτι ἔπεισε πιθανῶς μερικούς νά παραμείνουν ἐκεῖ π'ότερο ἀπ' ὅ,τι θά εἶχαν μείνει ἀπό μόνοι τους. Αὐτοί πού εἶχαν ἐκείνη τήν ἐποχή προσωπική ἐπαφή μέ τούς ἡγέτες τοῦ POUM (ἐγώ προσωπικά δέν εἶχα) μοῦ εἶπαν ὅτι στήν πραγματικότητα ἦταν καταστεναχωρημένοι μέ τήν ὅλη ὑπόθεση, ἀλλά ἔνιωθαν ὅτι ἔπρεπε νά συνδεθοῦν μαζί της. Ἀργότερα, φυσικά, χρησίμευσε γιά τήν ἄντληση πολιτικῶν κερδῶν μέ τόν συνηθισμένο τρόπο. Ὁ Γκόρκιν, ἕνας ἀπ' τούς ἡγέτες τοῦ POUM, ἔφτασε νά μιλήσει ἀργότερα γιά τίς «δοξασμένες μέρες τοῦ Μάη». Ἀπό προπαγανδιστική ἄποψη, αὐτό μπορεῖ νά ἦταν σωστή γραμμή· πραγματικά, ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τοῦ POUM αὐξήθηκε κάπως στό σύντομο διάστημα προτοῦ τεθεῖ ἐκτός νόμου. Ἀπό ἄποψη τακτικῆς, ὅμως, ἦταν ἴσως λάθος νά ἐγκρίνουν τό φυλλάδιο τῶν Φίλων τοῦ Ντουρρούτι πού ἦταν μιά πολύ μικρή ὀργάνωση καί συνήθως ἐχθρική ἀπέναντι στό POUM. Ἄν πάρουμε ὑπόψη τή γενική ἔξαψη καί τά πράγματα πού λέγονταν κι ἀπ' τίς δυό μεριές, τό φυλλάδιο δέν σήμαινε οὐσιαστικά τίποτα πιότερο ἀπ' τό «μείνετε στά ὁδοφράγματα», ἀλλά μέ τό νά φαίνονται ὅτι τό ἐγκρίνουν, ἐνῶ ἡ Solidaridad Obrera, ἡ ἀναρχική ἐφημερίδα, τό ἀπόρριπτε, οἱ ἡγέτες τοῦ POUM διευκόλυναν τόν Κομμουνιστικό Τύπο νά λέει ὅτι οἱ μάχες ἦταν ἕνα εἶδος ἀνταρσίας, σχεδιασμένης ἀποκλειστικά ἀπ' τό POUM. Πάντως, μποροῦμε νά 'μαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Κομμουνιστικός Τύπος θά τά 'λεγε αὐτά ἔτσι κι ἀλλιῶς. Αὐτό δέν ἦταν τίποτα σέ σύγκριση μέ τίς κατηγορίες πού ἐκτοξεύτηκαν πρίν καί μετά μέ λιγότερα στοιχεῖα. Οἱ ἡγέτες τῆς CNT δέν κέρδισαν πολλά πράγματα μέ τήν πιό ἐπιφυλακτική στάση τους. Τούς παίνεψαν γιά τήν ἀφασίωσή τους, ἀλλά τούς πέταξαν κι ἀπ' τήν Κυβέρνηση κι ἀπ' τήν Τζενεραλιτάτ μόλις δόθηκε ἡ εὐκαιρία.

---

* Ἕνα τελευταῖο φύλλο τῆς INPRECOR ἀναφέρει τό ἀκριβῶς ἀντίθετο — ὅτι ἡ LA BATALLA διάταξε στρατεύματα τοῦ POUM νά φύγουν ἀπ' τό μέτωπο! Αὐτό τό σημεῖο μπορεῖ νά ξεκαθαριστεῖ ἄν ἀνατρέξει κανείς στό φύλλο τῆς ἐφημερίδας τῆς ἡμερομηνίας πού ἀναφέραμε.

'Απ' ό,τι μπορεῖ νά κρίνει κανείς, ἀπ' τά λεγόμενα τοῦ κόσμου, δέν ὑπῆρχε πουθενά κανένας πραγματικός ἐπαναστατικός στόχος. Οἱ ἄνθρωποι πίσω ἀπ' τά ὁδοφράγματα ἦταν ἁπλοί ἐργάτες τῆς CNT, μέ λίγους ἴσως ἐργάτες τῆς UGT ἀνάμεσά τους, κι αὐτό πού προσπαθοῦσαν δέν ἦταν ν' ἀνατρέψουν τήν Κυβέρνηση, ἀλλά ν' ἀντισταθοῦν σ' αὐτό πού θεωροῦσαν, καλῶς ἤ κακῶς, σάν ἐπίθεση τῆς ἀστυνομίας. Ἡ πράξη τους ἦταν βασικά ἀμυντική, κι ἀμφιβάλλω ἄν θά 'πρεπε νά περιγράφεται σάν «ἀνταρσία», ὅπως τό 'χαναν ὅλες σχεδόν οἱ ξένες ἐφημερίδες. Μιά ἀνταρσία συνεπάγεται ἐπιθετική δράση κι ἕνα ὁρισμένο σχέδιο. Γιά νά 'μαστε ἀκριβεῖς, ἦταν ταραχές — πολύ αἱματηρές ταραχές — γιατί κι οἱ δυό πλευρές εἶχαν ὅπλα στά χέρια τους κι ἦταν πρόθυμες νά τά χρησιμοποιήσουν.

'Αλλά ποιές ἦταν οἱ προθέσεις τῆς ἄλλης πλευρᾶς; Ἄν αὐτό δέν ἦταν ἕνα 'Αναρχικό πραξικόπημα, μήπως ἦταν ἕνα πραξικόπημα τῶν Κομμουνιστῶν — μιά προσχεδιασμένη προσπάθεια νά συντριβεῖ ἡ δύναμη τῆς CNT μ' ἕνα μόνο χτύπημα;

Δέν τό πιστεύω αὐτό, μόλο πού ὁρισμένα γεγονότα θά μποροῦσαν νά σέ κάνουν νά τό ὑποπτευτεῖς. Εἶναι σημαντικό ὅτι κάτι πολύ παρόμοιο (ἡ κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου ἀπό ἔνοπλες ἀστυνομικές δυνάμεις πού ἐνεργοῦσαν κατόπιν διαταγῆς ἀπ' τήν Βαρκελώνη) συνέβηκε στήν Ταραγωνία δυό μέρες ἀργότερα. Καί στή Βαρκελώνη, ἡ ἐπιδρομή στό Τηλεφωνικό Κέντρο δέν ἦταν ἕνα ἀπομονωμένο ἐπεισόδιο. Σέ διάφορα μέρη τῆς πόλης ὁμάδες 'Εθνοφρουρῶν κι ὀπαδῶν τοῦ PSUC κατάλαβαν κτίρια σέ στρατηγικά σημεῖα, ἄν ὄχι ἀκριβῶς πρίν ἀρχίσουν οἱ φασαρίες, τουλάχιστον μ' ἐκπληκτική ταχύτητα. 'Αλλά δέν θά πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὅλ' αὐτά συνέβαιναν στήν 'Ισπανία κι ὄχι στήν 'Αγγλία. Ἡ Βαρκελώνη εἶναι πόλη μέ μεγάλη παράδοση στίς ὁδομαχίες. Σέ τέτοια μέρη τά πράγματα συμβαίνουν γρήγορα, οἱ φράξιες εἶναι ἕτοιμες, ὅλοι ξέρουν τήν τοπογεωγραφία κι ὅταν ἀκουστοῦν πυροβολισμοί, οἱ ἄνθρωποι παίρνουν τίς θέσεις τους, σχεδόν σά νά 'ταν ἄσκηση τῆς πυροσβεστικῆς ὑπηρεσίας. Φαίνεται ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι γιά τήν κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου περίμεναν φασαρίες — ἄν κι ὄχι στόν βαθμό πού πραγματικά συνέβηκαν — καί εἶχαν ἑτοιμαστεῖ γιά νά τίς ἀντιμετωπίσουν. 'Αλλ' αὐτό δέν σημαίνει ὅτι σχεδιάζανε γενική ἐπίθεση ἐνάντια στήν CNT. Ὑπάρχουν 2 λόγοι πού μέ κάνουν νά μήν πιστεύω ὅτι κάποια πλευρά εἶχε κάνει προετοιμασίες γιά μεγάλες μάχες:

α) Καμιά πλευρά δέν εἶχε φέρει ἀπό πρίν στρατεύματα στήν Βαρκελώνη. Οἱ μάχες ἔγιναν μόνο μεταξύ αὐτῶν πού βρίσκονταν ἤδη στήν Βαρκελώνη, κυρίως πολίτες κι ἀστυνομικοί.

β) Τά τρόφιμα ἐξαντλήθηκαν σχεδόν ἀμέσως. Ὅποιος ἔχει ὑπηρετήσει στήν 'Ισπανία γνωρίζει ὅτι ἡ μόνη πολεμική ἐπιχείρηση πού οἱ 'Ισπανοί ὄντως ἐκτελοῦν πολύ καλά εἶναι κείνη τοῦ σιτισμοῦ τῶν στρατευμά-

των τους. Εἶναι τελείως ἀπίθανο νά μήν ἀποθήκευαν τρόφιμα νωρίτερα κι οἱ δυό πλευρές, ἄν εἶχαν ὑπόψη τους μιά - δυό ἑβδομάδες ὁδομαχιῶν καί γενικῆς ἀπεργίας.

Τελικά, ἄς δοῦμε τό στραβό καί τό δίκιο τῆς ὑπόθεσης.

Ἔγινε μεγάλος ντόρος στόν ξένο ἀντιφασιστικό τύπο, ἀλλά, ὅπως συνήθως, ἀκούστηκε μονάχα ἡ μιά πλευρά. Ἔτσι, οἱ μάχες τῆς Βαρκελώνης παρουσιάστηκαν σάν μιά ἐξέγερση ἄπιστων Ἀναρχικῶν καί Τροτσκιστῶν πού «μαχαιρώνανε πισώπλατα τήν Ἰσπανική Κυβέρνηση» καί πάει λέγοντας. Τό θέμα δέν ἦταν βέβαια τόσο ἁπλό. Ἀναμφίβολα, ὅταν πολεμᾶς ἕναν θανάσιμο ἐχθρό, εἶναι καλύτερα νά μήν ἀρχίσεις ἐσωτερικές μάχες· ἀλλά πρέπει νά θυμᾶται κανείς ὅτι χρειάζονται δυό γιά γίνει μάχη κι ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν ἀρχίζουν νά χτίζουν ὁδοφράγματα, ἄν δέν ἔχει προηγηθεῖ κάτι πού νά τό θεωροῦν σάν πρόκληση.

Οἱ φασαρίες ξεκίνησαν, φυσικά, μετά τή διαταγή τῆς Κυβέρνησης στούς Ἀναρχικούς νά παραδώσουν ἀμέσως τά ὅπλα τους. Στόν ἀγγλικό τύπο αὐτό μεταφράστηκε σέ ἀγγλικούς ὅρους καί πῆρε τήν ἑξῆς μορφή: ὑπῆρχε ἀπελπιστική ἀνάγκη ὅπλων στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας καί δέν μποροῦσαν νά σταλοῦν γιατί τά κατακρατοῦσαν οἱ ἀντιπατριῶτες Ἀναρχικοί. Τό νά τοποθετεῖς ἔτσι τό ζήτημα, εἶναι σά ν' ἀγνοεῖς τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν πραγματικά στήν Ἰσπανία. Ὅλοι ξέρανε ὅτι τόσο οἱ Ἀναρχικοί ὅσο καί τό PSUC, συσσώρευαν ὅπλα κι ὅταν οἱ μάχες ξέσπασαν στή Βαρκελώνη, αὐτό ἔγινε ἀκόμα πιό κατάφωρο· κι οἱ δυό πλευρές ἔφτιαχναν ἄφθονα ὅπλα. Οἱ Ἀναρχικοί ἤξεραν πολύ καλά ὅτι καί νά παράδιναν τά ὅπλα τους, τό PSUC, ἡ κύρια πολιτική δύναμη τῆς Καταλωνίας, θά κρατοῦσε τά δικά του· κι αὐτό συνέβηκε, ὄντως, ἀφοῦ τέλειωσαν οἱ μάχες. Στό μεταξύ, ὑπῆρχαν ποσότητες ὅπλων πού κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα καί θά 'ταν πολύ εὐπρόσδεκτες στό μέτωπο, ἀλλά πού παρακρατούνταν γιά τίς «μή πολιτικές» ἀστυνομικές δυνάμεις στά μετόπισθεν. Καί πέρ' ἀπ' ὅλ' αὐτά, ὑπῆρχε ἡ ἀσυμβίβαστη διαφορά μεταξύ Κομμουνιστῶν κι Ἀναρχικῶν πού ἦταν μοιραῖο νά ὁδηγήσει ἀργά ἤ γρήγορα σέ κάποια σύγκρουση. Ἀπ' τήν ἀρχή τοῦ πολέμου, τό Ἰσπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα εἶχε αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν μελῶν του σημαντικά, κι εἶχε πάρει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐπιπλέον, εἶχαν ἔρθει στήν Ἰσπανία χιλιάδες ξένοι Κομμουνιστές, πολλοί ἀπ' τούς ὁποίους ἐκφράζανε ἀνοιχτά τήν πρόθεσή τους νά «θάψουν» τόν Ἀναρχισμό, μόλις κερδιζόταν ὁ πόλεμος ἐνάντια στόν Φράνκο. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, δέν μποροῦσε νά περιμένει κανείς νά παραδώσουν οἱ Ἀναρχικοί τά ὅπλα πού 'χαν ἀποκτήσει τό καλοκαίρι τοῦ 1936.

Ἡ κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου ἦταν ἁπλῶς τό σπίρτο πού πυροδότησε μιά βόμβα πού ὑπῆρχε ἤδη. Ὑπάρχει ἀκόμα κι ἡ πιθανότητα νά φαντάστηκαν ὅτι δέν θά ὁδηγοῦσε σέ φασαρίες κεῖνοι πού ἦταν ὑπεύθυνοι. Λέγεται ὅτι ὁ Κομπανύς, ὁ Καταλάνος Πρόεδρος, δήλωσε γελών-

τας λίγες μέρες νωρίτερα, ὅτι οἱ 'Αναρχικοί θ' ἀνέχονταν ὁτιδήποτε*. 'Αλλά σίγουρα δέν ἦταν σαφή ἐνέργεια. Τούς τελευταίους μῆνες ὑπῆρχε μιά μακριά σειρά ἀπό ἔνοπλες συγκρούσεις μεταξύ Κομμουνιστῶν κι 'Αναρχικῶν σέ διάφορα μέρη τῆς 'Ισπανίας. Στήν Καταλωνία, καί εἰδικά στήν Βαρκελώνη, ἐπικρατοῦσε μιά κατάσταση ἔντασης, πού εἶχε ἤδη ὁδηγήσει σέ συμπλοκές στούς δρόμους, δολοφονίες καί πάει λέγοντας. Ξαφνικά, ἔκανε τό γύρο τῆς πόλης ἡ εἴδηση ὅτι ἔνοπλοι χτυποῦσαν τά κτίρια πού εἶχαν καταλάβει οἱ ἐργάτες στίς μάχες τοῦ 'Ιούλη καί στά ὁποῖα εἶχαν προσδώσει μεγάλη συναισθηματική σημασία. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι οἱ 'Εθνοφρουροί μισούνταν διπλά, γιατί τούς ὑποπτεύονταν δικαιολογημένα, γιά ἀμφίβολη πίστη στόν ἀγώνα ἐνάντια στούς Φασίστες**. Εἶναι πιθανό, ὅτι τό συναίσθημα πού κατέβασε τούς ἀνθρώπους στούς δρόμους, στίς πρῶτες λίγες ὧρες, ἦταν σχεδόν τό ἴδιο πού τούς ὁδήγησε ν' ἀντισταθοῦν στούς στασιαστές στρατηγούς στήν ἀρχή τοῦ πολέμου. Φυσικά, μπορεῖ κανείς νά προβάλλει τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς CNT θά 'πρεπε νά παραδώσουν τό Τηλεφωνικό Κέντρο δίχως διαμαρτυρία. 'Εδῶ, ἡ γνώμη τοῦ καθενός θά καθοριστεῖ ἀπ' τή θέση του ἀπέναντι στό ζήτημα τῆς συγκεντρωτικῆς διακυβέρνησης καί τοῦ ἐργατικοῦ ἐλέγχου. Πιό σωστά, θά μπορούσαμε νά ποῦμε: «Ναί, εἶναι πολύ πιθανό νά 'χε δίκιο ἡ CNT, ἀλλά στό κάτω-κάτω γινόταν πόλεμος καί δέν ἦταν ὥρα γιά ν' ἀρχίσουν μάχες στά μετόπισθεν». 'Εδῶ συμφωνῶ ἀπόλυτα. Κάθε ἐσωτερική διαταραχή θά μποροῦσε νά βοηθήσει τόν Φράνκο. 'Αλλά τί ἐπιτάχυνε στήν πραγματικότητα τίς μάχες; 'Η Κυβέρνηση μπορεῖ νά εἶχε ἤ ὄχι τό δικαίωμα νά καταλάβει τό Τηλεφωνικό Κέντρο· ἡ οὐσία εἶναι ὅτι στίς δοσμένες συνθῆκες αὐτό ἦταν μοιραῖο νά ὁδηγήσει σέ σύγκρουση. 'Ηταν μιά προκλητική ἐνέργεια, μιά χειρονομία πού στήν οὐσία ἔλεγε, καί ὑποτίθεται ἤθελε νά πεῖ: «Τέρμα στήν ἐξουσία σας — ἀναλαμβάνουμε μεῖς». Δέν ἦταν λογικό νά περιμένουν τίποτ' ἄλλο, ἔξω ἀπό ἀντίσταση. "Αν διατηρήσει κανείς μιά σωστή αἴσθηση τῶν πραγμάτων, θά πρέπει ν' ἀντιληφθεῖ ὅτι τό φταίξιμο δέν βαρύνε — δέν μποροῦσε νά βαρύνει σέ τέτοιες ὑποθέσεις — ὅλο τή μιά πλευρά. 'Ο λόγος πού ἔγινε δεχτή μιά μονόπλευρη ἐκδοχή εἶναι ἁπλῶς ὅτι κανένα ἱσπανικό ἐπαναστατικό κόμμα δέν εἶχε πάτημα στόν ξένο τύπο. Στόν ἀγγλικό τύπο, θά πρέπει νά ψάξεις πολύ γιά νά βρεῖς ἕνα φιλικό σχόλιο γιά τούς 'Ισπανούς 'Αναρχικούς σέ ὁποιαδήποτε περίοδο τοῦ πολέμου. Τούς δυσφημίζουν συστηματικά, καί, ὅπως γνωρίζω ἀπό προσωπική πείρα, εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά βρεῖς κάποιον πού νά τυπώσει κάτι γιά νά τούς ὑπερασπίσει.

Προσπάθησα νά γράψω ἀντικειμενικά γιά τίς μάχες τῆς Βαρκελώ-

---

* NEW STATESMAN (14 Μάη).

** Μέ τό ξέσπασμα τοῦ πολέμου οἱ 'Εθνοφρουροί εἶχαν πάει παντοῦ μέ τό μέρος τοῦ πιό ἰσχυροῦ. Σ' ἀρκετές περιπτώσεις, ἀργότερα, στή διάρκεια τοῦ πολέμου, λογουχάρη, στό Σαντεντέρ, οἱ ντόπιοι 'Εθνικοφρουροί προσχώρησαν ὁμαδικά στούς φασίστες.

νης, ἄν καί, ὅπως εἶναι φανερό, κανείς δέν μπορεῖ νά 'ναι ἀπόλυτα ἀντικειμενικός σέ τέτοιου εἴδους ζητήματα. 'Αναγκάζεται ἀπ' τά πράγματα νά πάρει θέση καί θά πρέπει νά 'ναι ἀρκετά ξεκάθαρο μέ ποιανοῦ τό μέρος εἶμαι γώ. Ξανά, εἶναι ἀναπόφευκτο ὅτι θά ἔχω κάνει λάθη σέ στοιχεῖα, ὄχι μόνον ἐδῶ ἀλλά καί σ' ἄλλα μέρη αὐτῆς τῆς ἀφήγησης. Εἶναι πολύ δύσκολο νά γράψει κανείς μέ ἀκρίβεια γιά τόν 'Ισπανικό Πόλεμο, ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης μή-προπαγανδιστικῶν στοιχείων. Προειδοποιῶ τόν καθένα γιά τήν μεροληψία μου καί προειδοποιῶ τόν καθένα γιά τά λάθη μου. Ὅμως, ἔκανα ὅ,τι μποροῦσα γιά νά φανῶ τίμιος. 'Αλλά θά δεῖ κανείς ὅτι ἡ περιγραφή πού ἔδωσα εἶναι ὁλότελα διαφορετική ἀπ' αὐτή πού ἐμφανίστηκε στόν ξένο, κι εἰδικά στόν κομμουνιστικό τύπο. Εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξετασθεῖ ἡ κομμουνιστική ἐκδοχή, γιατί δημοσιεύτηκε σ' ὅλο τόν κόσμο, ἔχουν προστεθεῖ σ' αὐτή συμπληρώματα σέ σύντομα διαστήματα κι εἶναι ἴσως ἡ πιό πλατιά ἀποδεχτή.

Στόν κομμουνιστικό καί φιλο-κομμουνιστικό τύπο, ὅλο τό φταίξιμο γιά τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης ρίχτηκε στό POUM. Παρουσίασαν τήν ὑπόθεση, ὄχι σάν αὐθόρμητο ξέσπασμα, ἀλλά σάν σκόπιμη, σχεδιασμένη ἀνταρσία ἐνάντια στήν Κυβέρνηση, μηχανευμένη ἀποκλειστικά ἀπ' τό POUM, μέ τή βοήθεια μερικῶν παραπλανημένων «ἀνεξέλεγκτων»*. Κι ἐπιπλέον, ἦταν ὁπωσδήποτε φασιστική συνωμοσία, πού ἐκτελέστηκε κάτω ἀπό φασιστικές διαταγές μέ σκοπό νά προκαλέσει ἐμφύλιο πόλεμο στά μετόπισθεν καί νά παραλύσει ἔτσι τήν Κυβέρνηση. Τό POUM ἦταν ἡ «Πέμπτη Φάλαγγα τοῦ Φράνκο» — μιά «Τροτσκιστική ὀργάνωση πού δούλευε σέ συνεργασία μέ τούς Φασίστες. Σύμφωνα μέ τή Daily Worker, (11 Μάη):

> «Οἱ Γερμανοί κι 'Ιταλοί πράκτορες, πού κατέφτασαν σέ μεγάλους ἀριθμούς στή Βαρκελώνη γιά νά "προετοιμάσουν" δῆθεν τό περιβόητο "Συνέδριο τῆς Τετάρτης Διεθνοῦς", εἶχαν ἀναλάβει ἕνα μεγάλο ἔργο. Αὐτό ἦταν τό ἑξῆς: Ἔπρεπε - σέ συνεργασία μέ τούς ντόπιους Τροτσκιστές, - νά προετοιμάσουν μιά κατάσταση ἀναταραχῆς κι αἱματοχυσίας, πού θά 'δινε τήν δυνατότητα στούς Γερμανούς καί τούς 'Ιταλούς νά δηλώσουν ὅτι "δέν ἦταν σέ θέση ν' ἀσκήσουν ἀποτελεσματικό ναυτικό ἔλεγχο στίς ἀκτές τῆς Καταλωνίας, ἐξαιτίας τῆς ἀναταραχῆς πού ἐπικρατοῦσε στή Βαρκελώνη", κι ὅτι ἑπομένως, "δέν θά μποροῦσαν νά κάνουν διαφορετικά παρά ν' ἀποβιβάσουν στρατεύματα στήν πόλη".

* Σ.τ.Μ. Θά τούς ὀνομάζαμε σήμερα «αὐτόνομους». Ἤ, σύμφωνα μέ τίς σημερινές, καθωσπρέπει ἐφημερίδες κάθε πολιτικῆς ἀπόχρωσης, «ἀναρχικά κι ἀνεύθυνα στοιχεῖα». 'Η ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται...

»Μ' ἄλλα λόγια, αὐτό πού προετοιμαζόταν ἦταν μιά κατάσταση στήν ὁποία οἱ Γερμανικές κι 'Ιταλικές Κυβερνήσεις θά μποροῦσαν ν' ἀποβιβάσουν στρατεύματα ἤ πεζοναῦτες στίς ἀκτές τῆς Καταλωνίας τελείως ἀνοιχτά, δηλώνοντας ὅτι τό κάνανε "γιά νά διατηρήσουν τήν τάξη"...

»Τ' ὄργανο γιά ὅλ' αὐτά ἦταν ἕτοιμο γιά τούς Γερμανούς καί 'Ιταλούς μέ τή μορφή τῆς Τροτσκιστικῆς ὀργάνωσης, πού ἦταν γνωστή σάν POUM.

»Τό POUM ἐνεργώντας σέ συνεργασία μέ γνωστά ἐγκληματικά στοιχεῖα, καί μέ ὁρισμένα ἄλλα παραπλανημένα ἄτομα μές στίς 'Αναρχικές ὀργανώσεις, σχεδίασε, ὀργάνωσε καί κατεύθυνε τήν ἐπίθεση στά μετόπισθεν, πού εἶχε ὑπολογιστεῖ μ' ἀκρίβεια νά συμπέσει μέ τήν ἐπίθεση στό μέτωπο τοῦ Μπιλμπάο, κλπ. κλπ.».

Πιό κάτω, στό ἴδιο ἄρθρο, οἱ μάχες τῆς Βαρκελώνης γίνονται «ἡ ἐπίθεση τοῦ POUM», καί σ' ἕνα ἄλλο ἄρθρο στό ἴδιο φύλλο, ἀναφερόταν ὅτι «δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἡ εὐθύνη γιά τήν αἱματοχυσία στήν Καταλωνία πρέπει νά χρεωθεῖ στό POUM». 'Η ἐφημερίδα Inprecor (29 Μάη) δηλώνει ὅτι αὐτοί πού ἔφτιαξαν τά ὁδοφράγματα στή Βαρκελώνη ἦταν «μόνο μέλη τοῦ POUM, ὀργανωμένα ἀπ' αὐτό τό κόμμα γι' αὐτό τό σκοπό».

Θά μποροῦσα νά παραθέσω πολλά ἀκόμα, ἀλλά νομίζω ὅτι αὐτά εἶναι ἀρκετά. Τό POUM ἦταν ἀπόλυτα ὑπεύθυνο καί τό POUM δροῦσε κάτω ἀπ' τίς διαταγές τῶν Φασιστῶν. Σέ λίγο, θά δώσω μερικά ἀκόμα ἀποσπάσματα ἀπ' τίς περιγραφές πού δημοσιεύτηκαν στόν Κομμουνιστικό τύπο· θά δεῖ κανείς ὅτι εἶναι τόσο ἀντιφατικές, πού εἶναι τελείως ἄχρηστες. 'Αλλά πρίν τό κάνω αὐτό, ἀξίζει νά ὑπογραμμίσω μερικούς πρωταρχικούς λόγους γιατί αὐτή ἡ ἐκδοχή τῶν μαχῶν τοῦ Μάη, σάν Φασιστική ἀνταρσία πού μηχανεύτηκε τό POUM, ἀγγίζει τά ὅρια τοῦ φανταστικοῦ.

1. Τό POUM δέν εἶχε οὔτε τήν ἀριθμητική δύναμη, οὔτε τήν ἐπιρροή νά προκαλέσει ἀναταραχές τέτοιου μεγέθους. Πόσο μᾶλλον τή δύναμη νά καλέσει σέ γενική ἀπεργία. Ἦταν μιά πολιτική ὀργάνωση χωρίς σταθερή βάση στά συνδικάτα, καί θά μποροῦσε νά ὑποκινήσει ἀπεργία σ' ὁλόκληρη τή Βαρκελώνη στόν ἴδιο σχεδόν βαθμό πού θά μποροῦσε, ἄς ποῦμε, τό 'Αγγλικό Κομμουνιστικό Κόμμα νά ὑποκινήσει γενική ἀπεργία σ' ὁλόκληρη τή Γλασκώβη. Ὅπως εἶπα καί προηγουμένως, ἡ στάση τῶν ἡγετῶν τοῦ POUM μπορεῖ νά βοήθησε στό νά παραταθοῦν ὥς ἕνα βαθμό οἱ μάχες, ἀλλά δέν μποροῦσε νά τίς προκαλέσει, ἀκόμα κι ἄν τό ἤθελαν.

2. Ἡ ὑποτιθέμενη φασιστική συνωμοσία στηρίζεται σ' ἀστήρικτες ὑποθέσεις κι ὅλα τά στοιχεῖα δείχνουν πρός τήν ἄλλη κατεύθυνση. Μᾶς λένε ὅτι τό σχέδιο ἦταν ν' ἀποβιβάσουν οἱ Κυβερνήσεις τῆς Γερμανίας καί 'Ιταλίας στρατεύματα στήν Καταλωνία· ἀλλά κανένα Γερμανικό ἤ 'Ιταλι-

κό μεταγωγικό δέν πλησίασε στήν ἀκτή. Ὅσο γιά τό «Συνέδριο τῆς Τετάρτης Διεθνοῦς» καί τούς «Γερμανούς καί Ἰταλούς πράκτορες», αὐτά εἶναι σκέτος μῦθος. Ἀπ' ὅ,τι γνωρίζω, δέν εἶχε γίνει κάν συζήτηση γιά συνέδριο τῆς Τετάρτης Διεθνοῦς. Ὑπῆρχαν ἀόριστα σχέδια γιά κάποιο Συνέδριο τοῦ POUM καί τῶν ἀδελφῶν-κομμάτων (τό Ἀγγλικό ILP, τό Γερμανικό SAP, κλπ. κλπ.). Αὐτό εἶχε ὁριστεῖ δοκιμαστικά γιά τόν Ἰούλη — δυό μῆνες ἀργότερα — κι οὔτε ἕνας ἀντιπρόσωπος δέν εἶχε φτάσει ἀκόμα. Οἱ «Γερμανοί καί Ἰταλοί πράκτορες» δέν ὑπάρχουν ἔξω ἀπ' τίς σελίδες τοῦ Daily Worker. Ὅποιος πέρασε τά σύνορα ἐκείνη τήν ἐποχή, ξέρει ὅτι δέν ἦταν τόσο εὔκολο νά μπαινοβγαίνουν στήν Ἱσπανία μεγάλοι ἀριθμοί ἀνθρώπων.

Δέν συνέβηκε τίποτα, οὔτε στή Λερίντα, τό κύριο προπύργιο τοῦ POUM, οὔτε στό μέτωπο. Εἶναι φανερό ὅτι ἄν οἱ ἡγέτες τοῦ POUM ἤθελαν νά βοηθήσουν τούς Φασίστες, θά 'χαν διατάξει τήν πολιτοφυλακή τους νά ὑποχωρήσει ἀπ' τή πρώτη γραμμή καί ν' ἀφήσει τούς Φασίστες νά περάσουν. Ἀλλά οὔτε τίποτα τέτοιο συνέβηκε, οὔτε ὑπῆρχαν τέτοιες ὑπόνοιες. Κι οὔτε φέρανε ἀπό πρίν ἔξτρα ἄντρες ἀπ' τήν πρώτη γραμμή, μόλο πού θά 'ταν ἀρκετά εὔκολο νά φέρουν λαθραία, ἄς ποῦμε, 1000-2000 ἄντρες στή Βαρκελώνη μέ διάφορες δικαιολογίες. Καί δέν ἔγινε καμιά προσπάθεια, οὔτε γιά ἔμμεσο σαμποτάζ στό μέτωπο. Ἡ μεταφορά τροφίμων, πυρομαχικῶν, κλπ., συνεχίστηκε κανονικά. Τό ἐξακρίβωσα αὐτό μέ κατοπινές ἔρευνες. Πάνω ἀπ' ὅλα, μιά προσχεδιασμένη ἀνταρσία τοῦ εἴδους πού ὑπονοεῖται, θά χρειαζόταν προετοιμασίες μηνῶν, ἀνατρεπτική προπαγάνδα μές στίς πολιτοφυλακές καί πάει λέγοντας. Ἀλλά δέν ὑπῆρχε οὔτε σημάδι οὔτε φήμη γιά κάτι τέτοιο. Τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτοφυλακή στό μέτωπο δέν ἔπαιξε κανένα ρόλο στήν «ἀνταρσία», θά πρέπει νά 'ναι πειστικό. Ἄν τό POUM πραγματικά σχεδίαζε ἕνα πραξικόπημα, εἶναι ἀδιανόητο ὅτι δέν θά χρησιμοποιοῦσε τίς 10.000 περίπου ἔνοπλους ἄντρες πού ἦταν ἡ μόνη δύναμη κρούσης πού διέθετε.

Θά πρέπει νά 'ναι ἀρκετά ξεκάθαρο ἀπ' ὅλ' αὐτά, ὅτι ἡ Κομμουνιστική θέση μιᾶς «ἀνταρσίας» τοῦ POUM κάτω ἀπό φασιστικές διαταγές, δέν στηρίζεται σέ καμιά ἀπολύτως ἀπόδειξη. Θά προσθέσω μερικά ἀκόμα ἀποσπάσματα ἀπ' τόν Κομμουνιστικό Τύπο. Οἱ Κομμουνιστικές περιγραφές τοῦ ἀρχικοῦ ἐπεισοδίου, τῆς ἐπιδρομῆς στό Τηλεφωνικό Κέντρο, εἶναι διαφωτιστικές: στό μόνο σημεῖο στό ὁποῖο συμφωνοῦν, εἶναι τό σημεῖο ὅπου ρίχνουν τό φταίξιμο στήν ἄλλη πλευρά. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στίς Ἀγγλικές Κομμουνιστικές ἐφημερίδες, τό φταίξιμο ρίχνεται πρῶτα στούς Ἀναρχικούς καί μόνο ἀργότερα στό POUM. Ὁ λόγος γι' αὐτό εἶναι ἀρκετά φανερός. Ὁ «Τροτσκισμός» δέν εἶναι πλατιά γνωστός στήν Ἀγγλία, ἐνῶ κάθε ἀγγλόφωνο πρόσωπο ἀνατριχιάζει καί στό ἄκουσμα μόνο τοῦ ὀνόματος «Ἀναρχικός». Δέ χρειάζεται παρά μόνο νά γίνει γνωστό ὅτι οἱ «Ἀναρχικοί» εἶναι ἀνακατεμένοι, κι ἀμέσως δημιουργεῖται ἡ κατάλληλη ἀτμόσφαιρα προκατάληψης· μετά ἀπ' αὐτό, μπο-

ρεῖ ἄνετα νά μεταφερθεῖ τό φταίξιμο στούς «Τροτσκιστές». Ἡ Daily Worker ἀρχίζει ὡς ἑξῆς (6 τοῦ Μάη):

«Μιά μικρή συμμορία Ἀναρχικῶν, τήν Δευτέρα καί τήν Τρίτη, κατάλαβε καί προσπάθησε νά κρατήσει τά κτίρια τηλεπικοινωνιῶν, κι ἄρχισε νά πυροβολεῖ στό δρόμο».

Τίποτα δέν βοηθάει τόσο πολύ στήν ἀρχή, ὅσο μιά ἀντιστροφή τῶν ρόλων. Οἱ Ἐθνοφρουροί ἐπιτίθενται σ' ἕνα κτίριο πού τό κρατάει ἡ CNT, ἔτσι, ἡ CNT ἐμφανίζεται σά νά 'κανε ἐπίθεση στό ἴδιο της τό κτίριο — στόν ἑαυτό της, δηλαδή. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ Daily Worker δηλώνει:

«Ὁ Ἀριστερός Ὑπουργός Δημοσίας Ἀσφαλείας τῆς Καταλωνίας, Ἀϊγκουάντε, κι ὁ Γενικός Κομμισάριος Δημοσίας Τάξεως τῶν Ἑνωμένων Σοσιαλιστῶν Ροντρίγκε Σαλάς, ἔστειλαν ἔνοπλους ἀστυνομικούς τῆς Δημοκρατίας στό κτίριο Τηλεπικοινωνιῶν γιά ν' ἀφοπλίσουν τούς ἐκεῖ ὑπαλλήλους, πού οἱ περισσότεροι εἶναι μέλη συνδικάτων τῆς CNT».

Αὐτό δέν φαίνεται νά συμφωνεῖ καί τόσο μέ τήν πρώτη δήλωση· μολοντοῦτο, ἡ Daily Worker δέν περιέχει καμιά ἀναγνώριση ὅτι ἡ πρώτη δήλωση εἶναι λαθεμένη. Ἡ Daily Worker τῆς 11 τοῦ Μάη, ἀναφέρει ὅτι τά φυλλάδια τῶν Φίλων τοῦ Ντουρρούτι, τά ὁποῖα εἶχε ἀποκηρύξει ἡ CNT, ἐμφανίστηκαν στίς 4 καί 5 τοῦ Μάη, στή διάρκεια τῶν μαχῶν. Ἡ Inprecor (22 Μάη) ἀναφέρει ὅτι ἐμφανίστηκαν στίς 3 Μάη, π ρ ί ν ἀπ' τίς μάχες, καί προσθέτει ὅτι «παίρνοντας αὐτά τά γεγονότα ὑπόψη» (τήν ἐμφάνιση διαφόρων φυλλαδίων):

«Οἱ ἀστυνομικοί, μ' ἐπικεφαλῆς τόν Διοικητή τῆς Ἀστυνομίας αὐτοπροσώπως, κατάλαβαν τό κεντρικό τηλεφωνικό κτίριο, τό ἀπόγευμα τῆς 3 Μάη. Οἱ ἀστυνομικοί πυροβολήθηκαν ἐνῶ ἐκτελοῦσαν τό καθῆκον τους. Αὐτό ἦταν τό σύνθημα γιά τούς προβοκάτορες ν' ἀρχίσουν ἔνοπλες συγκρούσεις σ' ὁλόκληρη τήν πόλη».

Κι ἐδῶ εἶναι ἡ Inprecor τῆς 29 Μάη:

«Στίς 3 τό ἀπόγευμα, ὁ Κομμισάριος Δημόσιας Ἀσφαλείας, Σύντροφος Σαλάς, πῆγε στό Τηλεφωνικό Κέντρο πού εἶχε καταληφτεῖ τήν προηγούμενη νύχτα ἀπό 50 μέλη τοῦ POUM καί διάφορα ἀνεξέλεγκτα στοιχεῖα».

Αὐτό φαίνεται μᾶλλον παράξενο. Ἡ κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου ἀπό 50 μέλη τοῦ POUM εἶναι κάτι πού θά μποροῦσε νά ὀνομάσει

κανείς χτυπητό γεγονός, καί θά περίμενε ὅτι κάποιος θά τό εἶχε προσέξει τότε. Κι ὅμως, φαίνεται ὅτι ἀνακαλύφτηκε μόνο 3 ἤ 4 ἑβδομάδες ἀργότερα. Σ' ἕνα ἄλλο φύλλο τῆς Inprecor, τά 50 μέλη τοῦ POUM γίνονται 50 πολιτοφύλακες τοῦ POUM. Θά 'ταν δύσκολο νά συγκεντρώσει κανείς μαζί πιότερες ἀντιφάσεις ἀπ' αὐτές πού περιέχονται σ' αὐτά τά λίγα κείμενα. Τή μιά στιγμή ἡ CNT κάνει ἐπίθεση στό Τηλεφωνικό Κέντρο καί τήν ἄλλη δέχεται ἐπίθεση στό ἴδιο μέρος· ἕνα φυλλάδιο ἐμφανίζεται πρίν ἀπ' τήν κατάληψη τοῦ Τηλεφωνικοῦ Κέντρου κι ἀποτελεῖ τήν αἰτία της, ἤ, διαφορετικά, ἐμφανίζεται μετά κι εἶναι τό ἀποτέλεσμά της· οἱ ἄνθρωποι στό Τηλεφωνικό Κέντρο εἶναι διαδοχικά μέλη τῆς CNT καί μέλη τοῦ POUM καί πάει λέγοντας. Καί σέ μιά ἀκόμη μεταγενέστερη ἔκδοση τῆς Daily Worker (3 'Ιούνη) ὁ κ. Τζ. Ρ. Κάμπελλ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Κυβέρνηση κατάλαβε τό Τηλεφωνικό Κέντρο μόνο ἐπειδή τά ὁδοφράγματα εἶχαν ἤδη στηθεῖ!

Γιά λόγους οἰκονομίας χώρου, πῆρα τίς περιγραφές μόνον ἑνός περιστατικοῦ, ἀλλά οἱ ἴδιες ἀντιφατικές ἀνακρίβειες γέμιζαν ὅλες τίς περιγραφές πού δίνονταν στόν κομμουνιστικό τύπο. 'Επιπλέον, ὑπάρχουν διάφορες δηλώσεις πού εἶναι κατάφωρα σκέτο χάλκευμα. 'Εδῶ, λογουχάρη, εἶναι κάτι πού παράθεσε ἡ Daily Worker (7 Μάη) κι εἶπε ὅτι εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπ' τήν 'Ισπανική Πρεσβεία τοῦ Παρισιοῦ:

>«Ἕνα σημαντικό χαρακτηριστικό τῆς ἀνταρσίας ἦταν ὅτι ἡ παλιά σημαία τῆς μοναρχίας κυμάτιζε στά μπαλκόνια διάφορων σπιτιῶν τῆς Βαρκελώνης, μέ τήν πεποίθηση, ἀναμφίβολα, ὅτι αὐτοί πού πῆραν μέρος στήν ἀνταρσία εἶχαν γίνει κύριοι τῆς καταστάσεως».

Ἡ Daily Worker πολύ πιθανόν ν' ἀναδημοσίευσε αὐτή τή δήλωση μέ καλή πίστη, ἀλλά κεῖνος πού 'ταν ὑπεύθυνος γι' αὐτή στήν 'Ισπανική Πρεσβεία, θά πρέπει νά ψευδόταν ἐσκεμμένα. 'Οποιοσδήποτε 'Ισπανός θά καταλάβαινε τήν ἐσωτερική κατάσταση καλύτερα ἀπ' αὐτούς. Μιά μοναρχική σημαία στή Βαρκελώνη! Ἦταν τό μόνο πράγμα πού θά εἶχε ἑνώσει στή στιγμή τίς ἀντιμαχόμενες φράξιες. 'Ακόμα κι οἱ Κομμουνιστές πού βρίσκονταν ἐκεῖ, ἀναγκάστηκαν νά χαμογελάσουν ὅταν τό διάβασαν αὐτό. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ τίς περιγραφές στίς διάφορες Κομμουνιστικές ἐφημερίδες γιά τά ὅπλα πού ὑποτίθεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀπ' τό POUM στή διάρκεια τῆς «ἀνταρσίας». Θά γίνονταν πιστευτές μόνον ἄν δέν γνώριζε κανείς ἀπολύτως τίποτα γιά τά γεγονότα. Στή Daily Worker τῆς 17 Μάη, ὁ κ. Φράνκ Πίτκαιρν, δηλώνει:

>«Ὑπῆρχαν πραγματικά κάθε λογῆς ὅπλα πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπ' αὐτούς σ' ἐκείνη τή βδελυρή πράξη. Ὑπῆρχαν τά ὅπλα πού ἔκλεβαν ἐδῶ καί μῆνες, καί τά ἔκρυβαν, καί ὑπῆρχαν ὅπλα, ὅπως τάνκς, πού ἔκλεψαν ἀπ' τούς στρατῶνες στήν ἀρχή μόλις τῆς

ἐξέγερσης. Εἶναι φανερό ὅτι κάμποσα πολυβόλα κι ἀρκετές χιλιάδες τουφέκια βρίσκονται ἀκόμα στήν κατοχή τους».

Ἡ Inprecor (29 Μάη) ἀναφέρει ἐπίσης:

«Στίς 3 Μάη, τό POUM εἶχε στή διάθεσή του μερικές ντουζίνες πολυβόλα κι ἀρκετές χιλιάδες τουφέκια... Στήν Πλατεία τῆς Ἱσπανίας οἱ Τροτσκιστές χρησιμοποίησαν πυροβόλα τῶν 75 χιλ. πού προορίζονταν γιά τό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας καί πού ἡ πολιτοφυλακή εἶχε κρύψει προσεχτικά στά κτίριά της».

Ὁ κ. Πίτκαιρν δέν μᾶς λέει πῶς καί πότε ἔγινε φανερό ὅτι τό POUM εἶχε «κάμποσα πολυβόλα κι ἀρκετές χιλιάδες τουφεκιῶν». Ἔχω δώσει ἕναν πρόχειρο ὑπολογισμό τῶν ὅπλων πού ὑπῆρχαν σέ τρία ἀπ' τά κυριότερα κτίρια τοῦ POUM — περίπου 80 τουφέκια, μερικές χειροβομβίδες καί καθόλου πολυβόλα. Δηλαδή, ἀρκετά περίπου γιά τούς ἔνοπλους φρουρούς, πού ἐκείνη τήν περίοδο, ὅλα τά πολιτικά κόμματα ἔβαζαν στά κτίριά τους. Φαίνεται παράξενο ὅτι ἀργότερα, ὅταν τό POUM τέθηκε ἐκτός νόμου καί τά κτίριά του καταλήφτηκαν, αὐτά τά χιλιάδες ὅπλα δέν βγῆκαν ποτέ στό φῶς — ἰδιαίτερα τά τάνκς καί τά πυροβόλα, πού δέν εἶναι ἀπό κεῖνα πού μποροῦν νά κρυφτοῦν μές στήν καμινάδα. Ἀλλά κεῖνο πού εἶναι ἀποκαλυπτικό σ' αὐτές τίς δυό δηλώσεις, εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἄγνοια τῶν τοπικῶν συνθηκῶν πού ἐπιδείχνουν. Σύμφωνα μέ τόν κ. Πίτκαιρν, τό POUM ἔκλεψε τάνκς «ἀπ' τούς στρατῶνες». Δέν μᾶς λέει, ὅμως, ἀπό ποιούς στρατῶνες. Οἱ πολιτοφύλακες τοῦ POUM, πού βρίσκονταν στή Βαρκελώνη (σχετικά λίγοι τώρα, μιά κι εἶχε σταματήσει ἡ ἄμεση στρατολογία ἀπ' τίς κομματικές πολιτοφυλακές) μοιράζονταν τούς Στρατῶνες «Λένιν» μ' ἕναν σημαντικά μεγαλύτερο ἀριθμό στρατευμάτων τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Ὁ κ. Πίτκαιρν μᾶς ζητάει νά πιστέψουμε ἑπομένως ὅτι τό POUM ἔκλεψε τάνκς μέ τήν ἀνοχή τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τά «κτίρια» ὅπου εἶχαν κρυφτεῖ πολυβόλα τῶν 75 χιλ. Δέν ὑπάρχει καμιά μνεία γιά τό ποῦ βρίσκονταν αὐτά τά «κτίρια». Αὐτές οἱ πυροβολαρχίες, πού ρίχνανε στήν Πλατεία Ἱσπανίας, ἀναφέρθηκαν σέ πολλά ἄρθρα ἐφημερίδων, ἀλλά νομίζω ὅτι μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα ὅτι δέν ὑπῆρξαν ποτέ. Ὅπως ἀνάφερα προηγούμενα, δέν ἄκουσα βολές πυροβολικοῦ στή διάρκεια τῶν μαχῶν, ἄν κι ἡ Πλατεία Ἱσπανίας ἀπεῖχε μόνο ἕνα μίλι περίπου. Λίγες μέρες ἀργότερα περιεργάστηκα τήν πλατεία αὐτή, καί δέν βρῆκα κανένα κτίριο πού νά ἔφερε σημάδια ἀπό βόλιδες. Κι ἕνας αὐτόπτης μάρτυρας, πού βρισκόταν τριγύρω σ' ὅλη τή διάρκεια τῶν μαχῶν, δηλώνει ὅτι κανένα πυροβόλο δέν ἐμφανίστηκε ποτέ ἐκεῖ. (Παρεπιπτόντως, ἡ ἱστορία τῶν κλεμμένων ὅπλων μπορεῖ νά ξεκίνησε ἀπ' τόν Ἀντόνωφ Ὀβσένκο, τόν Ρῶσο Γενικό Πρόξενο. Αὐτός ὁπωσδήποτε τή μετάδωσε σ' ἕνα γνωστό Ἄγγλο δημοσιογράφο, πού ἀργότερα τήν ἐπανέλαβε μέ καλή πίστη σέ μιά ἑβδομαδιάτικη ἐφημερίδα. Ὁ Ἀντόνωφ -Ὀβσένκο ἔχει τώρα πιά «ἐκκαθαριστεῖ». Τό τί ἐπίδραση θά

εἶχε αὐτό στήν ἀξιοπιστία του, τό ἀγνοῶ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, φυσικά, ὅτι αὐτά τά παραμύθια γιά τάνκς, πυροβόλα καί τά τοιαῦτα, ἐπινοήθηκαν μόνο καί μόνο γιατί ἀλλιῶς θά 'ταν δύσκολο νά συμβιβαστεῖ ἡ διάσταση τῶν μαχῶν τῆς Βαρκελώνης μέ τό ἀριθμητικά μικρό POUM. Ἦταν ἀπαραίτητο νά ἰσχυριστοῦν ὅτι τό POUM ἦταν ἀποκλειστικά ὑπεύθυνο γιά τίς μάχες· ἦταν ἐπίσης ἀπαραίτητο νά ἰσχυριστοῦν ὅτι ἦταν ἕνα ἀσήμαντο κόμμα, δίχως λαϊκό ἔρεισμα, καί «πού ἀριθμοῦσε μόνο λίγες χιλιάδες μέλη», σύμφωνα μέ τήν Inprecor. Ἡ μόνη ἐλπίδα γιά νά γίνουν πιστευτές κι οἱ δυό δηλώσεις ἦταν νά προσποιηθοῦν ὅτι τό POUM διέθετε ὅλα τά ὅπλα ἑνός σύγχρονου μηχανοκίνητου στρατοῦ.

Εἶναι ἀδύνατο νά διαβάσει κανείς τίς περιγραφές στόν Κομμουνιστικό Τύπο, δίχως ν' ἀντιληφθεῖ ὅτι στοχεύουν συνειδητά σ' ἕνα κοινό πού ἀγνοεῖ τά γεγονότα, καί δέν ἔχουν ἄλλο σκοπό ἀπ' τό νά διεγείρουν τήν προκατάληψη. Μέ συνέπεια, λογουχάρη, δηλώσεις, ὅπως τοῦ κ. Πίτκαιρν στήν Daily Worker τῆς 11 Μάη, ὅτι ἡ «ἀνταρσία» κατεστάλει ἀπ' τό Λαϊκό Στρατό. Ὁ σκοπός ἐδῶ εἶναι νά δώσει στούς πάρα ἔξω τήν ἐντύπωση ὅτι ὅλη ἡ Καταλωνία ἦταν σύσσωμη ἐναντίον τῶν «Τροτσκιστῶν». Ἀλλά ὁ Λαϊκός Στρατός παράμεινε οὐδέτερος ὅσο κράτησαν οἱ μάχες· ὅλοι στή Βαρκελώνη τό γνώριζαν αὐτό, κι εἶναι δύσκολο νά πιστέψουμε ὅτι δέν τό γνώριζε ὁ κ. Πίτκαιρν. Ἤ, ξανά, οἱ ταχυδακτυλουργίες στόν Καμμουνιστικό Τύπο, μέ τούς ἀριθμούς τῶν νεκρῶν καί τραυματιῶν, μέ σκοπό νά διογκωθεῖ ἡ ἔκταση τῶν ταραχῶν. Ὁ Ντίαζ, Γενικός Γραμματέας τοῦ Ἰσπανικοῦ Καμμουνιστικοῦ Κόμματος, πού εἶχε μεγάλη δημοσιότητα στόν Καμμουνιστικό Τύπο, ἔδωσε τούς ἀριθμούς 900 νεκροί καί 2.500 τραυματίες. Ὁ Ὑπουργός Προπαγάνδας τῆς Καταλωνίας, πού ἦταν μᾶλλον ἀπίθανο νά ὑποτιμοῦσε τά πράγματα, ἔδωσε τούς ἀριθμούς 400 νεκροί καί 1.000 τραυματίες. Τό Καμμουνιστικό Κόμμα διπλασιάζει τόν ἀριθμό καί προσθέτει μερικές ἑκατοντάδες ἀκόμα γιά γούρι.

Οἱ ξένες καπιταλιστικές ἐφημερίδες, σέ γενικές γραμμές, ἔριξαν τό φταίξιμο γιά τίς μάχες στούς Ἀναρχικούς, ἀλλά ὑπῆρχαν καί μερικές πού ἀκολούθησαν τήν Καμμουνιστική γραμμή. Μιά ἀπ' αὐτές ἦταν ἡ Ἀγγλική News Chronicle, πού ὁ ἀνταποκριτής της κ. Τζών Λάνγκτον - Νταίηβις, βρισκόταν στή Βαρκελώνη κείνη τήν ἐποχή. Παραθέτω ἐδῶ κομμάτια ἀπ' τό ἄρθρο του, «Μιά Τροτσκιστική Ἀνταρσία»:

> «... Αὐτή δέν ἦταν μιά ἐξέγερση τῶν Ἀναρχικῶν. Ἦταν μιά ἄκαρπη πραξικοπηματική ἐνέργεια τοῦ «Τροτσκιστικοῦ» POUM, πού ἐκτελέστηκε διαμέσου τῶν ἐλεγχομένων ἀπ' αὐτό ὀργανώσεων Φίλοι τοῦ Ντουρρούτι κι Ἀντιεξουσιαστική Νεολαία... Ἡ τραγωδία ἄρχισε τή Δευτέρα τό ἀπόγευμα ὅταν ἡ Κυβέρνηση ἔστειλε ἔνοπλους ἀστυνομικούς μέσα στό Κτίριο τῶν Τηλεπικοινωνιῶν γιά ν' ἀφοπλίσει τούς ἐκεῖ ἐργάτες, ἄντρες βασικά τῆς CNT. Ἡ ὑ-

παρξη σοβαρῶν ἀνωμαλιῶν στήν λειτουργία αὐτῆς τῆς ὑπηρεσίας ἀποτελοῦσε σκάνδαλο ἐδῶ καί καιρό καί μεγάλο πλῆθος συγκεντρώθηκε στήν Πλατεία τῆς Καταλωνίας, ἀπ' ἔξω, ἐνῶ οἱ ἄντρες τῆς CNT ἀντιστάθηκαν ὑποχωρώντας ἀπό ὄροφο σ' ὄροφο, μέχρι τήν ταράτσα τοῦ κτιρίου... Τό ἐπεισόδιο ἦταν πολύ σκοτεινό, ἀλλά κυκλοφόρησε ἡ εἴδηση ὅτι ἡ Κυβέρνηση εἶχε στραφεῖ ἐναντίον τῶν Ἀναρχικῶν. Οἱ δρόμοι γέμισαν μ' ὁπλισμένους ἄντρες..."Ως τό βράδυ, κάθε ἐργατικό κέντρο καί Κυβερνητικό κτίριο εἶχε ὀχυρωθεῖ, καί στίς 10 ἡ ὥρα ἔπεσαν οἱ πρῶτοι πυροβολισμοί καί τά πρῶτα ἀσθενοφόρα ἄρχισαν νά τρέχουν, χτυπώντας τά καμπανάκια τους, στούς δρόμους. Τήν αὐγή, ὁλόκληρη ἡ Βαρκελώνη ἀποτελοῦσε πεδίο μάχης... Καθώς προχωροῦσε ἡ μέρα κι οἱ νεκροί πέρασαν τούς 100, μποροῦσε κανείς νά μαντέψει περίπου τί συνέβαινε. Ἡ Ἀναρχική CNT κι ἡ Σοσιαλιστική UGT δέν εἶχαν, στήν κυριολεξία, κατέβει «στό δρόμο». Ὅσο ἔμεναν πίσω ἀπ' τά ὁδοφράγματα ἁπλῶς περίμεναν ἄγρυπνα, μιά στάση πού περιλάβαινε τό δικαίωμα νά πυροβολοῦν ὁποιονδήποτε ὁπλισμένο ἐμφανιζόταν στό δρόμο... ἡ γενική κατάσταση ἀναπόφευκτα ἐπιδεινωνόντανε ἀπ' τούς ἐλεύθερους σκοπευτές — κρυμμένα, μεμονωμένα ἄτομα, συνήθως Φασίστες, πού πυροβολοῦσαν ἀπό τίς σκεπές δίχως κανένα συγκεκριμένο στόχο, ἀλλά κάνοντας ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά μεγαλώσουν τόν γενικό πανικό... Τήν Τετάρτη τό βράδυ, ὅμως, ἄρχισε νά ξεκαθαρίζει ποιός κρυβόταν πίσω ἀπ' τήν ἀνταρσία. Σ' ὅλους τούς τοίχους εἶχε τοιχοκολληθεῖ μιά ἐμπρηστική ἀφίσα πού ζητοῦσε ἄμεση ἐπανάσταση καί τήν ἐκτέλεση τῶν Φιλελεύθερων καί Σοσιαλιστῶν ἡγετῶν. Ἔφερε τήν ὑπογραφή "Φίλοι τοῦ Ντουρρούτι". Τήν Πέμπτη τό πρωί, ἡ καθημερινή* ἐφημερίδα τῶν Ἀναρχικῶν, ἀρνήθηκε ὅτι γνώριζε τίποτα ἤ ὅτι συμφωνοῦσε μ' αὐτό**, ἀλλά ἡ La Batalla, ἡ ἐφημερίδα τοῦ POUM, ἀναδημοσίευσε αὐτό τό ντοκουμέντο μέ μεγάλους ἐπαίνους. Ἡ Βαρκελώνη, ἡ πρώτη πόλη τῆς Ἰσπανίας, βυθίστηκε στήν αἱματοχυσία ἀπό προβοκάτορες πού χρησιμοποιοῦσαν αὐτή τήν ἀνατρεπτική ὀργάνωση».

Αὐτό δέν συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τίς Καμμουνιστικές ἐκδοχές πού παράθεσα παραπάνω, ἀλλά θά δεῖ κανείς ὅτι ἀκόμα κι ὅπως εἶναι, δέν παύει νά 'ναι ἀντιφατικό. Πρῶτα, ἡ ὑπόθεση περιγράφεται σάν «Τροτσκιστική ἀνταρσία» κι ὕστερα δείχνεται πώς ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐπιδρομῆς στό

* Σ.τ.Μ. Ἡ SOLIDARIDAD OBRERA.

** Σ.τ.Μ. Σύμφωνα μέ τόν Φέλιξ Μόροου («Ἐπανάσταση κι Ἀντεπανάσταση στήν Ἰσπανία», ἑλληνική ἔκδοση, ἐκδόσεις Ἀτραπός) ἡ ἡγεσία τῆς CNT τούς κατάγγειλε σάν προβοκάτορες. Ἄν πάρουμε ὑπόψη τό γεγονός ὅτι τόν ἴδιο τίτλο ἐπιφύλαξε ἀργότερα, ἀπ' τήν ἐξορία, καί γιά τόν Σαμπατέ, αὐτό θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σίγουρο.

Κτίριο ἐπικοινωνιῶν, πού δημιούργησε τήν γενική ἐντύπωση ὅτι ἡ Κυβέρνηση εἶχε «στραφεῖ ἐναντίον» τῶν 'Αναρχικῶν. 'Η πόλη γεμίζει ὀδοφράγματα κι ἡ CNT κι ἡ UGT βρίσκονται κι οἱ δυό πίσω τους· δυό μέρες ἀργότερα, ἡ ἐμπρηστική ἀφίσα (στήν πραγματικότητα, ἦταν μιά προκήρυξη) χάνει τήν ἐμφάνισή της, κι ὑπονοεῖται ὅτι ἀποτέλεσε τό ἔναυσμα τῆς ὅλης ὑπόθεσης — τό ἀποτέλεσμα προηγεῖται τῆς αἰτίας. 'Αλλά ἐδῶ ὑπάρχει μιά πολύ σοβαρή διαστρέβλωση. 'Ο Λάνγκτον - Νταίηβις περιγράφει τούς Φίλους τοῦ Ντουρρούτι καί τήν 'Αντιεξουσιαστική Νεολαία σάν «ὀργανώσεις ἐλεγχόμενες» ἀπ' τό POUM. Ὅμως ἦταν κι οἱ δυό 'Αναρχικές ὀργανώσεις καί δέν εἶχαν καμμιά σχέση μέ τό POUM. 'Η 'Αντιεξουσιαστική Νεολαία ἦταν ἡ νεολαία τῶν 'Αναρχικῶν, καί ἀντιστοιχοῦσε μέ τό JSU τοῦ PSUC, κλπ. Οἱ Φίλοι τοῦ Ντουρρούτι ἦταν μιά μικρή ὀργάνωση μές στή FAI, καί γενικά τηροῦσε μιά πολύ ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό POUM. 'Απ' ὅ,τι μπόρεσα ν' ἀνακαλύψω, δέν ὑπῆρχε κανείς πού νά εἶναι μέλος καί τῶν δύο. Θά ἦταν περίπου τό ἴδιο σωστό νά πεῖ κανείς ὅτι ὁ Σοσιαλιστικός Σύνδεσμος εἶναι «ὀργάνωση ἐλεγχόμενη» ἀπ' τό 'Αγγλικό Φιλελεύθερο Κόμμα.Δέν τά γνώριζε αὐτά ὁ Λάνγκτον - Νταίηβις; Ἄν ὄχι, τότε θά 'πρεπε νά γράφει μέ πιότερη ἐπιφύλαξη γι' αὐτό τό πολύ περίπλοκο θέμα.

Δέν ἀμφισβητῶ τήν καλή πίστη τοῦ κ. Λάνγκτον - Νταίηβις· ἀλλά, ὁμολογουμένως, ἔφυγε ἀπ' τή Βαρκελώνη μόλις τέλειωσαν οἱ μάχες, δηλαδή ἀκριβῶς τή στιγμή πού θά μποροῦσε ν' ἀρχίσει σοβαρή ἔρευνα καί σ' ὁλόκληρο τό ἄρθρο του ὑπάρχουν ξεκάθαρες ἐνδείξεις ὅτι ἔχει δεχτεῖ τήν ἐπίσημη ἐκδοχή μιᾶς «Τροτσκιστικῆς ἀνταρσίας» δίχως νά τήν ἐπαληθεύσει. Αὐτό εἶναι φανερό ἀκόμα καί στό ἀπόσπασμα πού ἔχω παραθέσει. «Ὡς τό βράδυ» τά ὀδοφράγματα στήθηκαν καί στίς «10 ἡ ὥρα» πέφτουν οἱ πρῶτες τουφεκιές. Αὐτά δέν εἶναι τά λόγια ἑνός αὐτόπτη μάρτυρα. 'Απ' αὐτά θά 'βγαζες τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι συνηθισμένο νά περιμένεις νά φτιάξει ὁ ἐχθρός σου ἕνα ὀδόφραγμα καί μετά ν' ἀρχίσεις νά τόν πυροβολεῖς. Δίνεται ἐπίσης ἡ ἐντύπωση ὅτι πέρασαν μερικές ὧρες ἀνάμεσα στό στήσιμο τῶν ὀδοφραγμάτων καί τούς πρώτους πυροβολισμούς, ἐνῶ, φυσικά, συνέβηκε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. 'Εγώ καί πολλοί ἄλλοι ἀκούσαμε τίς πρῶτες τουφεκιές νά πέφτουν νωρίς τό ἀπόγευμα. 'Επιπλέον, ὑπάρχουν καί τά μεμονωμένα ἄτομα, «συνήθως Φασίστες», πού πυροβολοῦν ἀπ' τίς στέγες. 'Ο κ. Νταίηβις δέν ἐξηγεῖ πῶς ἤξερε ὅτι αὐτοί οἱ ἄντρες ἦταν Φασίστες. Προφανῶς δέν ἀνέβηκε στίς στέγες γιά νά τούς ρωτήσει. 'Απλῶς ἐπαναλαμβάνει αὐτά πού τοῦ εἶπανε κι ἀφοῦ αὐτά ταιριάζουν μέ τήν ἐπίσημη ἐκδοχή, δέν τά ἐλέγχει. Εἶναι γεγονός ὅτι ἀποκαλύπτει ὁ ἴδιος μιά πιθανή πηγή πολλῶν πληροφοριῶν του μέ μιά ἀπρόσεχτη ἀναφορά στόν 'Υπουργό Προπαγάνδας, στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου του. Οἱ ξένοι δημοσιογράφοι στήν 'Ισπανια ἦταν στό ἔλεος τοῦ 'Υπουργείου Προπαγάνδας, ἄν καί θά νόμιζε κανείς ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὀνομασία αὐτοῦ τοῦ 'Υπουργείου θά 'ταν ἀρκετή προειδοποίηση... 'Ο 'Υπουργός Προπαγάνδας εἶχε φυσικά περίπου τίς ἴδιες πιθανόλώνης, πού θά 'χε, ἄς ποῦμε, ὁ συχωρεμένος Λόρδος Κάρσον, γιά νά δώσει

μιάν ἀντικειμενική περιγραφή τῆς ἐξέγερσης τοῦ Δουβλίνου τό 1916.

Ἀνάφερα τούς λόγους γιά τούς ὁποίους νομίζω ὅτι δέν μποροῦμε νά πάρουμε στά σοβαρά τήν κομμουνιστική ἐκδοχή γιά τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης. Ἐπιπλέον, θά πρέπει νά πῶ κάτι καί γιά τήν γενικότερη κατηγορία ὅτι τό POUM ἦταν κρυπτο-φασιστική ὀργάνωση, πού πληρωνόταν ἀπ' τόν Φράνκο καί τόν Χίτλερ.

Αὐτή ἡ κατηγορία ἐπαναλήφτηκε ξανά καί ξανά στόν Κομμουνιστικό Τύπο, εἰδικά ἀπ' τίς ἀρχές τοῦ 1937 καί μετά. Ἦταν μέρος τῆς παγκόσμιας ἐκστρατείας τοῦ ἐπίσημου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἐνάντια στόν «Τροτσκισμό», τόν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι ἀντιπροσώπευε τό POUM στήν Ἱσπανία. «Ὁ Τροτσκισμός», σύμφωνα μέ τή Frente Rojo (κομμουνιστική ἐφημερίδα τῆς Βαλέντσια) «δέν εἶναι πολιτικό δόγμα. Ὁ Τροτσκισμός εἶναι μιά ἐπίσημη καπιταλιστική ὀργάνωση, μιά ὁμάδα Φασιστῶν τρομοκρατῶν πού ἐπιδίδεται στό ἔγκλημα καί τό σαμποτάζ ἐναντίον τοῦ λαοῦ». Τό POUM ἦταν μιά «Τροτσκιστική» ὀργάνωση πού συνεργαζόταν μέ τούς Φασίστες κι ἀποτελοῦσε μέρος τῆς «Πέμπτης Φάλαγγας τοῦ Φράνκο». Αὐτό πού ἦταν ἀξιοσημείωτο ἀπ' τήν ἀρχή ἦταν ὅτι δέν παρουσιάστηκε καμιά ἀπόδειξη γιά νά στηρίξει αὐτή τήν κατηγορία· ἁπλῶς τήν διακήρυτταν μέ ὕφος αὐθεντίας. Κι ἡ ἐπίθεση ἔγινε μέ ὅσο τό δυνατόν πιότερους προσωπικούς λίβελους καί μέ τέλεια ἀνευθυνότητα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπίδραση πού μπορεῖ νά 'χε πάνω στό πόλεμο. Σέ σύγκριση μέ τό ἔργο τῆς δυσφήμισης τοῦ POUM πολλοί Κομμουνιστές δημοσιογράφοι φαίνεται πώς θεωροῦσαν τήν προδοσία στρατιωτικῶν μυστικῶν ἐπουσιώδη. Σ' ἕνα φύλλο τῆς Daily Worker τοῦ Φλεβάρη, λογουχάρη, ἐπιτράπηκε σέ μιά δημοσιογράφο, τή Γουίνιφρεντ Μπέιτς, νά δηλώσει ὅτι τό POUM εἶχε τά μισά στρατεύματα ἀπ' ὅσα ἔλεγε, στό δικό του τμῆμα τοῦ μετώπου. Αὐτό δέν ἦταν ἀλήθεια, ἀλλά ὑποτίθεται ὅτι ἡ δημοσιογράφος τό πίστευε. Αὐτή καί ἡ Daily Worker, λοιπόν, ἦταν ἀπόλυτα πρόθυμοι νά προσφέρουν στόν ἐχθρό μιάν ἀπ' τίς πιό σημαντικές πληροφορίες πού μποροῦν νά δοθοῦν ἀπ' τίς στῆλες μιᾶς ἐφημερίδας. Στή New Republic, ὁ κ. Ράλφ Μπέιτς ἀνάφερε ὅτι τά στρατεύματα τοῦ POUM «ἔπαιζαν ποδόσφαιρο μέ τούς Φασίστες στήν οὐδέτερη ζώνη» σέ μιά περίοδο πού, πραγματικά, τά στρατεύματα τοῦ POUM εἶχαν ὑποστεῖ μεγάλες ἀπώλειες κι ἀρκετοί ἀπ' τούς προσωπικούς μου φίλους εἶχαν σκοτωθεῖ ἤ τραυματιστεῖ». Μετά, ὑπῆρχε καί κείνη ἡ κακοήθης γελοιογραφία πού κυκλοφόρησε πλατιά, πρῶτα στή Μαδρίτη καί μετά στή Βαρκελώνη καί πού παρουσίαζε τό POUM νά βγάζει μιά μάσκα σημαδεμένη μέ τό σφυροδρέπανο καί ν' ἀποκαλύπτει ἕνα πρόσωπο σημαδεμένο μέ τόν ἀγκυλωτό σταυρό. Ἄν ἡ Κυβέρνηση δέν ἦταν κυριολεκτικά κάτω ἀπό Κομμουνιστικό ἔλεγχο, δέν θά ἐπέτρεπε ποτέ νά κυκλοφορήσει ἕνα τέτοιο πράγμα σέ καιρό πολέμου. Ἦταν ἕνα σκόπιμο πλῆγμα στό ἠθικό ὄχι μόνο τῆς Πολιτοφυλακῆς τοῦ POUM, ἀλλά κι ὁποιων ἄλλων τύχαινε νά βρίσκονται κοντά της· γιατί δέν εἶναι ἐνθαρρυντικό νά σοῦ ποῦν ὅτι οἱ στρατιῶτες πού βρίσκονται δίπλα σου στή πρώτη γραμμή εἶναι προδότες. Στήν πραγματικότητα, ἀμφιβάλλω ἄν οἱ βρισιές ἀπ' τά μετόπισθεν εἶχαν ὀν-

τως σάν ἀποτέλεσμα ν' ἀποθαρρύνουν τήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM, ἀλλ' ὁπωσδήποτε σ' αὐτό στόχευαν, καί στούς ὑπεύθυνους γι' αὐτό, πρέπει νά καταλογισθεῖ τό ὅτι βάζανε τήν πολιτική ἔχθρα πάνω ἀπ' τήν αντιφασιστική ἑνότητα.

Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ POUM σήμαινε τά ἑξῆς: ἕνα σῶμα μερικῶν εἰκοσάδων χιλιάδων ἀνθρώπων, πού προέρχονταν σχεδόν ὅλοι ἀπ' τήν ἐργατική τάξη, μαζί μ' ἀμέτρητους ξένους συμπαραστάτες καί συμπαθοῦντες, πού οἱ πιότεροι ἦταν πρόσφυγες ἀπό φασιστικές χῶρες καί χιλιάδες πολιτοφύλακες, ἦταν ἁπλά μιά τεράστια κατασκοπευτική ὀργάνωση στήν ὑπηρεσία τῶν Φασιστῶν. Αὐτό ἦταν ἀντίθετο μέ τήν κοινή λογική κι ἡ προηγούμενη ἱστορία τοῦ POUM ἦταν ἀρκετή γιά νά τό κάνει ἀπίστευτο. Ὅλοι οἱ ἡγέτες τοῦ POUM εἶχαν πίσω τους ἕνα ἐπαναστατικό παρελθόν. Μερικοί εἶχαν ἀναμιχθεῖ στήν ἐξέγερση τοῦ 1934 κι οἱ πιότεροι ἀπ' αὐτούς εἶχαν φυλακιστεῖ γιά σοσιαλιστική δραστηριότητα ἀπ' τή κυβέρνηση Λεροῦ ἤ τήν μοναρχία. Τό 1936 ὁ τότε ἀρχηγός του Χοακίν Μαουρίν, ἦταν ἕνας ἀπ' τούς ἀντιπροσώπους πού προειδοποίησαν τά Κορτές γιά τήν ἐπικείμενη ἀνταρσία τοῦ Φράνκο. Λίγο μετά τό ξέσπασμα τοῦ πολέμου, πιάστηκε αἰχμάλωτος ἀπ' τούς Φασίστες, ἐνῶ προσπαθοῦσε νά ὀργανώσει ἀντίσταση στά μετόπισθεν τοῦ Φράνκο. Ὅταν ξέσπασε ἡ ἀνταρσία, τό POUM ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἀντίσταση ἐναντίον της, καί ἰδιαίτερα στή Μαδρίτη, πολλά μέλη του σκοτώθηκαν στίς ὁδομαχίες. Ἦταν ἀπ' τίς πρῶτες ὀργανώσεις πού συγκρότησαν ταξιαρχίες Πολιτοφυλακῆς στήν Καταλωνία καί στή Μαδρίτη. Φαίνεται σχεδόν ἀδύνατο νά ἐξηγήσει κανείς αὐτές τίς πράξεις σάν πράξεις ἑνός κόμματος πληρωμένου ἀπ' τούς Φασίστες. Ἕνα τέτοιο κόμμα θά 'χε ἁπλῶς περάσει στήν ἄλλη παράταξη.

Οὔτε ὑπῆρχαν ἐνδείξεις φιλοφασιστικῶν δραστηριοτήτων στή διάρκεια τοῦ πολέμου. Εἶναι συζητήσιμο — ἄν καί τελικά δέν συμφωνῶ — ὅτι μέ τό νά πιέζει γιά πιό ἐπαναστατική πολιτική τό POUM, διαίρεσε τίς Κυβερνητικές δυνάμεις κι ἔτσι βοήθησε τούς Φασίστες. Νομίζω ὅτι ὁποιαδήποτε κυβέρνηση ρεφορμιστικοῦ τύπου θά 'ταν δικαιολογημένη νά θεωρεῖ ἕνα κόμμα σάν τό POUM σάν ἐνόχληση. Ἀλλ' αὐτό εἶναι κάτι πολύ διαφορετικό ἀπ' τήν ἄμεση προδοσία. Δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἐξηγήσουμε γιατί, ἄν τό POUM ἦταν πράγματι ἕνα φασιστικό σῶμα, ἡ Πολιτοφυλακή του παράμεινε νομιμόφρων. Ἐδῶ ὑπῆρχαν 8 μέ 10.000 ἄντρες πού κρατοῦσαν σπουδαῖα κομμάτια τοῦ μετώπου κάτω ἀπ' τίς ἀφόρητες συνθῆκες τοῦ χειμώνα τοῦ 1936-37. Πολλοί ἀπ' αὐτούς βρίσκονταν στά χαρακώματα 4 καί 5 μῆνες συνέχεια. Εἶναι δύσκολο νά τό δεῖ κανείς, γιατί δέν φεύγανε ἁπλῶς ἀπ' τό μέτωπο ἤ γιατί δέν προσχωροῦσαν στόν ἐχθρό. Πάντα ἦταν στό χέρι τους νά τό κάνουν, καί σ' ὁρισμένες περιπτώσεις τό ἀποτέλεσμα μπορεῖ νά 'ταν ἀποφασιστικό. Κι ὅμως, συνέχιζαν νά πολεμοῦν κι ἦταν λίγο μετά τήν διάλυση τοῦ POUM σάν πολιτικοῦ κόμματος, ὅταν τό γεγονός ἦταν ἀκόμα νωπό στήν μνήμη ὅλων, πού ἡ Πολιτοφυλακή του — δέν τήν εἶχε ἀκόμα ἐνσωματώσει μές στό Λαϊ-

κό Στρατό — ἔλαβε μέρος στή πολύνεκρη ἐπίθεση ἀνατολικά τῆς Χουέσκα, ὅπου ἀρκετές χιλιάδες ἄντρες σκοτώθηκαν μέσα σέ μιά δυό μέρες. Τό λιγότερο πού θά περίμενε κανείς, θά 'ταν μιά συναδέλφωση μέ τόν ἐχθρό καί μιά συνεχή διαρροή λιποτακτῶν. Ἀλλά ὅπως τόνισα νωρίτερα, ὁ ἀριθμός τῶν λιποτακτῶν ἦταν ἐξαιρετικά μικρός. Ἐπιπλέον, θά περίμενε κανείς νά ὑπάρχει προπαγάνδα ὑπέρ τῶν Φασιστῶν, «ἡττοπάθεια» καί πάει λέγοντας. Κι ὅμως, δέν ὑπῆρχε ἴχνος τέτοιων ἐκδηλώσεων. Προφανῶς θά πρέπει νά ὑπῆρχαν Φασίστες κατάσκοποι καί προδοσκάτορες στό POUM — ὑπάρχουν σ' ὅλα τ' ἀριστερά κόμματα — ἀλλά δέν ὑπάρχουν ἀποδείξεις ὅτι ὑπῆρχαν πιότεροι ἐκεῖ ἀπ' ὅ,τι ἀλλοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μερικές ἀπ' τίς ἐπ θέσεις στόν Κομμουνιστικό τύπο λέγανε, μᾶλλον ἀπρόθυμα, ὅτι μόνον οἱ ἡγέτες τοῦ POUM ἦταν πουλημένοι στούς Φασίστες κι ὄχι τά μέλη τῆς βάσης. Ἀλλ' αὐτό ἦταν ἁπλῶς μιά προσπάθεια νά χωρίσουν τ' ἁπλά μέλη ἀπ' τούς ἡγέτες τους. Ἡ φύση τῆς κατηγορίας ὑπονοοῦσε ὅτι τά ἁπλά μέλη, οἱ πολιτοφύλακες κλπ, ἦταν ὅλοι ἀναμεμιγμένοι στή συνωμοσία. Γιατί ἦταν ὁλοφάνερο ὅτι ἄν ὁ Νίν, ὁ Γκόρκιν καί οἱ ἄλλοι ἦταν ὄντως πουλημένοι στούς Φασίστες, ἦταν πιό πιθανό νά τό γνωρίζουν οἱ ὀπαδοί τους, πού ἦταν σ' ἐπαφή μαζί τους, παρά οἱ δημοσιογράφοι στό Λονδίνο, στό Παρίσι καί στή Νέα Ὑόρκη. Καί, ὅπως καί νά 'χε, ὅταν ἐξαρθρώθηκε τό POUM, ἡ μυστική ἀστυνομία, πού ἐλεγχόταν ἀπ' τούς Κομμουνιστές, ἐνήργησε μέ βάση τήν ὑπόθεση ὅτι ὅλοι ἦταν τό ἴδιο ἔνοχοι καί συνέλαβε ὅλους ὅσους εἶχαν σχέση μέ τό POUM, φτάνοντας στό σημεῖο νά πιάσει ἀκόμα καί τραυματίες, νοσοκόμες, γυναῖκες μελῶν τοῦ POUM καί, σέ μερικές περιπτώσεις, ἀκόμα καί παιδιά.

Τελικά, στίς 15-16 Ἰούνη, τό POUM διαλύθηκε καί κηρύχτηκε ἐκτός νόμου. Αὐτή ἦταν μιά ἀπ' τίς πρῶτες ἐνέργειες τῆς Κυβέρνησης Νεγκρίν, πού ἀνάλαβε καθήκοντα τό Μάη. Ὅταν ἡ Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή τοῦ POUM εἶχε κλειστεῖ στή φυλακή, ὁ Κομμουνιστικός τύπος παρουσίασε τήν ὑποτιθέμενη ἀνακάλυψη μιᾶς τεράστιας φασιστικῆς συνωμοσίας. Γιά ἕνα διάστημα ὁ Κομμουνιστικός τύπος ὅλου τοῦ κόσμου φλεγόταν μέ κάτι τέτοια πράγματα (ἡ Daily Worker τῆς 21 Ἰούνη, δίνει μιά σύνοψη διαφόρων Ἰσπανικῶν Κομμουνιστικῶν ἐφημερίδων) :

ΙΣΠΑΝΟΙ ΤΡΟΤΣΚΙΣΤΕΣ ΣΥΝΩΜΟΤΟΥΝ ΜΕ ΤΟΝ ΦΡΑΝΚΟ

«Μετά τή σύλληψη μεγάλου ἀριθμοῦ Τροτσκιστῶν ἡγετῶν στή Βαρκελώνη καί ἀλλοῦ... ἔγιναν γνωστές, τό Σαββατοκύριακο, λεπτομέρειες μιᾶς ἀπ' τίς πιό φριχτές ὑποθέσεις κατασκοπείας πού ἔγιναν σέ καιρό πολέμου κι ἡ πιό ἀποτρόπαιη ἀποκάλυψη Τροτσκιστικῆς προδοσίας μέχρι σήμερα... Ἔγγραφα πού βρίσκονται στήν κατοχή τῆς ἀστυνομίας, μαζί μέ τίς πλήρεις ὁμολογίες πού ἔκαναν ὄχι λιγότερα ἀπό 200 ἄτομα, πού ἔχουν συλληφθεῖ, ἀποδεικνύουν, κλπ. κλπ.».

Ἐκεῖνο πού «ἀπόδεἰκνυαν» αὐτές οἱ ἀποκαλύψεις ἦταν ὅτι οἱ ἡγέτες τοῦ POUM μετάδιναν μέ ἀσύρματο στρατιωτικά μυστικά στό στρατηγό Φράνκο, εἶχαν ἐπαφή μέ τό Βερολίνο, καί δροῦσαν σέ συνεργασία μέ τήν μυστική φασιστική ὀργάνωση στήν Μαδρίτη. Ἐπιπλέον, ὑπῆρχαν συνταρακτικές λεπτομέρειες γιά μυστικά μηνύματα μέ ἀόρατο μελάνι, ἕνα μυστηριῶδες ἔγγραφο ὑπογραμμένο μέ τό γράμμα «Ν» (ἀντί τοῦ Νίν) καί πάει λέγοντας.

Ἀλλά τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν αὐτό: 6 μῆνες μετά ἀπό τά γεγονότα, τώρα πού γράφω, οἱ πιότεροι ἀπ' τούς ἡγέτες τοῦ POUM βρίσκονται ἀκόμη στή φυλακή, ἀλλά δέν πέρασανε ποτέ ἀπό δίκη, κι οἱ κατηγορίες ὅτι ἐπικοινωνοῦσαν μέ ἀσύρματο μέ τόν Φράνκο κλπ., δέν ἔχουν κάν διατυπωθεῖ. Ἄν ἦταν πράγματι ἔνοχοι γιά κατασκοπεία, θά εἶχαν δικαστεῖ κι ἐκτελεστεῖ μέσα σέ μιά ἑβδομάδα, ὅπως τόσοι ἄλλοι Φασίστες κατάσκοποι. Ἀλλά οὔτε τό παραμικρό ἀποδεικτικό στοιχεῖο δέν παρουσιάστηκε, ἔξω ἀπ' τίς ἀστήρικτες δηλώσεις στόν Κομμουνιστικό τύπο. Ὅσο γιά τίς 200 «πλήρεις» «ὁμολογίες», πού ἄν ὑπῆρχαν θά ἦταν ἀρκετές γιά νά καταδικάσουν κάποιο, δέν ἀκούστηκε πιά τίποτα γι' αὐτές. Ἦταν στήν πραγματικότητα 200 γεννήματα τῆς φαντασίας κάποιου.

Κι ἐπιπλέον, τά πιότερα μέλη τῆς Ἰσπανικῆς Κυβέρνησης ἀμφισβήτησαν τίς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ POUM. Πρόσφατα, τό ὑπουργικό συμβούλιο ἀποφάσισε, μέ ψήφους 5 ἔναντι 2, τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀντιφασιστῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Οἱ δυό ἀρνητικοί ψῆφοι ἦταν τῶν Κομμουνιστῶν ὑπουργῶν. Τόν Αὔγουστο, μιά διεθνής ἀντιπροσωπεία μ' ἐπικεφαλῆς τόν βουλευτή Τζαίημς Μάξτον, πῆγε στήν Ἰσπανία γιά νά ἐξετάσει τίς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ POUM καί τήν ἐξαφάνιση τοῦ Ἀντρές Νίν. Ὁ Πριέτο, Ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὁ Ἰροῦχο, Ὑπουργός Δικαιοσύνης, ὁ Θουγκαθαγκιτία, Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν, ὁ Ὀρτέγκα υ Γκασσέτ, Γενικός Εἰσαγγελέας, ὁ Πράτ Γκαρθία κι ἄλλοι, ἀρνήθηκαν ὅλοι ὅτι πίστευαν τούς ἡγέτες τοῦ POUM ἔνοχους κατασκοπείας. Ὁ Ἰροῦχο πρόσθεσε ὅτι εἶχε μελετήσει τό φάκελλο τῆς ὑπόθεσης, ὅτι κανένα ἀπ' τά λεγόμενα ἀποδεικτικά στοιχεῖα δέν ἄντεχε στήν ἐξέταση, κι ὅτι τό ἔγγραφο μέ τήν ὑποτιθέμενη ὑπογραφή τοῦ Νίν ἦταν «χωρίς ἀξία» — δηλαδή, πλαστογραφία. Ὁ Πριέτο θεωροῦσε τούς ἀρχηγούς τοῦ POUM ὑπεύθυνους γιά τίς μάχες τοῦ Μάη στήν Βαρκελώνη, ἀλλά ἀπόρριπτε τήν ἰδέα ὅτι ἦταν Φασίστες κατάσκοποι. «Ἀλλά τό πιό σοβαρό ἀπ' ὅλα», πρόσθεσε, «εἶναι ὅτι ἡ σύλληψη τῶν ἀρχηγῶν τοῦ POUM δέν ἀποφασίστηκε ἀπ' τήν Κυβέρνηση κι ἡ ἀστυνομία ἔκανε αὐτές τίς συλλήψεις μέ δική της πρωτοβουλία. Οἱ ὑπεύθυνοι δέν εἶναι οἱ ἀρχηγοί τῆς ἀστυνομίας, ἀλλά τό ἐπιτελεῖο τους πού ἔχει διαβρωθεῖ ἀπ' τούς Κομμουνιστές, ὅπως τό συνηθίζουν». Ἀνάφερε κι ἄλλες περιπτώσεις παράνομων συλλήψεων ἀπ' τήν ἀστυνομία. Ὁ Ἰροῦχο ἐπίσης δήλωσε ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε γίνει «μισοανεξάρτητη» κι ὅτι στήν πραγματικότητα ἐλέγχεται ἀπό ξένα κομμουνιστικά στοιχεῖα. Ὁ Πριέτο ἔκανε σχετικά ἀνοιχτούς ὑπαινιγμούς στήν

ἀντιπροσωπεία ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν μποροῦσε νά δυσαρεστήσει τό Κομμουνιστικό Κόμμα, ὅσο οἱ Ρῶσοι προμήθευαν ὅπλα. Ὅταν μιά ἄλλη ἀντιπροσωπεία, μ' ἐπικεφαλῆς τόν βουλευτή Τζών Μαγκόβερν πῆγε στήν Ἰσπανία τόν Δεκέμβρη, πῆρε τίς ἴδιες σχεδόν ἀπαντήσεις μέ τήν προηγούμενη, κι ὁ Θουγκαθαγκοΐτία, ὁ Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν, ἐπανέλαβε τούς ὑπαινιγμούς τοῦ Πριέτο ἀκόμα πιό ξεκάθαρα. «Ἔχουμε πάρει βοήθεια ἀπ' τή Ρωσία κι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπιτρέψουμε ὁρισμένες ἐνέργειες πού δέν μᾶς ἀρέσουν». Σάν παράδειγμα τῆς αὐτονομίας τῆς ἀστυνομίας, ἔχει ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι ἀκόμα καί μέ διαταγή ὑπογραμμένη ἀπ' τόν Διευθυντή τῶν Φυλακῶν καί τόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης, ὁ Μαγκόβερν κι οἱ ἄλλοι δέν μπόρεσαν νά πετύχουν τή εἴσοδο σέ μιά ἀπ' τίς «μυστικές φυλακές» πού διατηροῦσε τό Κομμουνιστικό Κόμμα στή Βαρκελώνη*.

Νομίζω ὅτι αὐτά πρέπει νά 'ναι ἀρκετά γιά νά φωτίσουν τήν κατάσταση. Ἡ κατηγορία τῆς κατασκοπείας στηριζόταν μόνο πάνω σέ ἄρθρα τοῦ κομμουνιστικοῦ τύπου καί στίς ἐνέργειες τῆς ἐλεγχόμενης ἀπ' τούς κομμουνιστές μυστικῆς ὑπηρεσίας. Οἱ ἡγέτες τοῦ POUM κι ἑκατοντάδες ἢ χιλιάδες ἀπ' τούς ὀπαδούς τους βρίσκονται ἀκόμα στή φυλακή καί τούς τελευταίους 6 μῆνες ὁ κομμουνιστικός τύπος συνεχίζει ν' ἀπαιτεῖ τήν ἐκτέλεση τῶν «προδοτῶν». Ἀλλά ὁ Νεγκρίν κι οἱ ἄλλοι ἔχουν διατηρήσει τήν ψυχραιμία τους κι ἀρνήθηκαν νά σκηνοθετήσουν μιά ὁμαδική σφαγή τῶν «Τροτσκιστῶν». Παίρνοντας ὑπόψη τίς πιέσεις πού ἔχουν ὑποστεῖ, αὐτό εἶναι πρός τιμή τους. Στό μεταξύ, μέ βάση αὐτά πού παράθεσα παραπάνω, γίνεται πολύ δύσκολο νά πιστέψεις ὅτι τό POUM ἦταν πραγματικά μιά φασιστική κατασκοπευτική ὀργάνωση, ἐκτός κι ἄν πιστέψεις ὅτι κι ὁ Μάξτον, ὁ Μαγκόβερν, ὁ Πριέτο, ὁ Ἰρούχο, ὁ Θουγκαθαγκοΐτία κι οἱ ὑπόλοιποι, εἶναι πουλημένοι ὅλοι στούς Φασίστες.

Τελικά, γιά τήν κατηγορία ὅτι τό POUM ἦταν «Τροτσκιστική» ὀργάνωση. Αὐτή ἡ λέξη χρησιμοποιεῖται τώρα μ' ὅλο καί πιότερη ἀσυδοσία καί μέ τρόπο πού εἶναι ἐξαιρετικά παραπλανητικός καί πού συχνά ἔχει τήν πρόθεση νά παραπλανήσει. Ἀξίζει μιά παρένθεση γιά νά τήν ὁρίσουμε. Ἡ λέξη Τροτσκιστής σημαίνει συνήθως 3 ξεχωριστά πράγματα:

1. Κάποιος, πού, ὅπως ὁ Τρότσκυ, ὑπερασπίζει τήν «παγκόσμια ἐπανάσταση» ἐνάντια στό «Σοσιαλισμό σέ μία μόνο χώρα». Πιό γενικά, ἕνας ἐξτρεμιστής ἐπαναστάτης.

* Γιά τίς ἀναφορές τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν βλέπε LE POPULAIRE, 7 Σεπτέμβρη, LA FLECHE, 18 Σεπτέμβρη, τήν ἔκθεση τῆς Ἀντιπροσωπείας Μάξτον πού δημοσιεύτηκε ἀπ' τό INDEPENDENT NEWS, (ὁδός Σαίν Ντενίζ 219, Παρίσι), καί τό φυλλάδιο τοῦ Μαγκόβερν «Τρομοκρατία στήν Ἰσπανία». (Βλ. ἐπίσης τό ὑπο ἔκδοση βιβλίο μας «Ἡ GPU στήν Ἰσπανία: Ἡ σταλινική ἀντεπανάσταση στόν Ἰσπανικό Ἐμφύλιο» — Σ.τ.Μ.).

2. Μέλος τῆς πραγματικῆς ὀργάνωσης πού ἀρχηγός της εἶναι ὁ Τρότσκυ.

3. Μεταμφιεσμένος Φασίστας, πού παριστάνει τόν ἐπαναστάτη καί δρᾶ εἰδικά μέ σαμποτάζ στήν ΕΣΣΔ, ἀλλά, γενικά, μέ τό νά διαιρεῖ καί νά ὑπονομεύει τίς Ἀριστερές δυνάμεις.

Μέ τήν πρώτη ἔννοια, τό POUM θά μποροῦσε ἴσως νά καθοριστεῖ σάν Τροτσκιστικό. Τό ἴδιο καί τό Ἀγγλικό ILP, τό Γερμανικό SAP, οἱ Ἀριστεροί Σοσιαλιστές στή Γαλλία, κλπ. Ἀλλά τό POUM δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τόν Τρότσκυ ἤ τήν Τροτσκιστική («Μπολσεβίκοι-Λενινιστές») ὀργάνωση. Ὅταν ξέσπασε ὁ πόλεμος, οἱ ξένοι Τροτσκιστές πού ἦρθαν στήν Ἰσπανία (15 μέ 20 περίπου) συνεργάστηκαν ἀρχικά μέ τό POUM, σάν τό κοντινότερο μέ τίς ἀπόψεις τους κόμμα, ἀλλά δίχως νά γίνουν μέλη τοῦ κόμματος· ἀργότερα, ὁ Τρότσκυ διέταξε τούς ὀπαδούς του νά ἐπιτεθοῦν στήν πολιτική τοῦ POUM, κι οἱ Τροτσκιστές ἀπομακρύνθηκαν ἀπ' τά κομματικά γραφεῖα, μόλο πού μερικοί παράμειναν στήν πολιτοφυλακή. Ὁ Νίν, ὁ ἀρχηγός τοῦ POUM μετά τή σύλληψη τοῦ Μαουρίν ἀπ' τούς Φασίστες, ἦταν κάποτε γραμματέας τοῦ Τρότσκυ, ἀλλά τόν εἶχε ἀφήσει μερικά χρόνια νωρίτερα κι εἶχε ἱδρύσει τό POUM μέ τή συγχώνευση διαφόρων ἀντιπολιτευομένων Κομμουνιστῶν μ' ἕνα προηγούμενο κόμμα, τήν Ἕνωση Ἐργατῶν καί Ἀγροτῶν. Ἡ παλιά σχέση τοῦ Νίν μέ τόν Τρότσκυ χρησιμοποιήθηκε στόν κομμουνιστικό τύπο γιά ν' ἀποδείξουν ὅτι τό POUM ἦταν πράγματι Τροτσκιστικό. Μέ τήν ἴδια λογική, θά μπορούσαμε ν' ἀποδείξουμε ὅτι τό ἀγγλικό Κομμουνιστικό Κόμμα εἶναι στήν πραγματικότητα Φασιστική ὀργάνωση, λόγω τῆς παλιᾶς σχέσης τοῦ κ. Τζών Στράτσι μέ τόν Σέρ Ὄσβαλντ Μόσλυ*.

Μέ τή δεύτερη ἔννοια, τή μόνη ἀκριβῶς προσδιορισμένη ἔννοια τῆς λέξης, τό POUM ὁπωσδήποτε δέν ἦταν Τροτσκιστικό. Εἶναι σημαντικό νά γίνει αὐτή ἡ διάκριση, γιατί παίρνεται σά δεσμένο ἀπ' τήν πλειοψηφία τῶν Κομμουνιστῶν ὅτι ἕνας Τροτσκιστής μέ τήν ἔννοια 2, εἶναι χωρίς ἐξαίρεση καί τροτσκιστής μέ τήν ἔννοια 3—δηλαδή ὅτι ὁλόκληρη ἡ Τριτσκιστική ὀργάνωση εἶναι ἁπλῶς ἕνας φασιστικός κατασκοπευτικός μηχανισμός. Ὁ «Τροτσκισμός» ἔγινε πλατύτερα γνωστός τότε μέ τίς δίκες γιά σαμποτάζ στή Ρωσία καί τό ν' ἀποκαλέσεις κάποιον Τροτσκιστή, εἶναι σχεδόν τό ἴδιο σά νά τόν ἀποκαλεῖς δολοφόνο, προβοκάτορα, κλπ. Ἀλλά συγχρόνως, ὁποιος κριτικάρει τήν Κομμουνιστική πολιτική ἀπό ἀριστερή σκοπιά, κινδυνεύει νά κατηγορηθεῖ γιά Τροτσκισμό. Εἶναι λοιπόν βέβαιο ὅτι ὅποιος κηρύσσει τόν ἐπαναστατικό ἐξτρεμισμό εἶναι πράκτορας τῶν φασιστῶν;

Στήν πράξη, εἶναι καί δέν εἶναι, ἀνάλογα μέ τήν σκοπιμότητα κάθε φορά ἤ σέ κάθε μέρος. Ὅταν ὁ Μάξτον πῆγε στήν Ἰσπανία μέ τήν ἀντιπροσωπεία πού ἀνάφερα πιό πάνω, ἡ Verdad, ἡ Frente Rojo, κι ἄλλες Ισπανικές κομμουνιστικές ἐφημερίδες τόν κατηγόρησαν ἀμέσως γιά «Τροτσκιστή», κατάσκοπο τῆς Γκεστάπο, καί τά τοιαῦτα. Κι ὅμως, οἱ Ἀγ-

* Σ.τ.Μ. Ἀρχηγός τοῦ φασιστικοῦ κόμματος τῆς Ἀγγλίας.

γλοι Κομμουνιστές ήταν προσεχτικοί καί δέν έπανέλαβαν αυτή τήν κατηγορία. Στόν 'Αγγλικό Κομμουνιστικό τύπο ό Μάξτον γίνεται άπλώς «ένας άντιδραστικός έχθρός τής έργατικής τάξης», πού είναι κάτι τό βολικά άόριστο. 'Ο λόγος, φυσικά, είναι άπλώς ότι άρκετά όδυνηρά μαθήματα έχουν κάνει τόν 'Αγγλικό Κομμουνιστικό τύπο νά φοβάται καί νά σέβεται τό νόμο περί δυσφημίσεως. Τό γεγονός ότι ή κατηγορία δέν έπαναλήφτηκε σέ μιά χώρα όπου θά 'πρεπε ν' άποδειχτεΐ, είναι άρκετή ομολογία ότι είναι ψέμα.

Μπορεΐ νά φανεΐ ότι έχω άσχοληθεΐ μέ τίς κατηγορίες έναντίον τοΰ POUM πολύ πιότερο άπ' ό,τι χρειαζόταν. Σέ σύγκριση μέ τίς τεράστιες συμφορές ένός έμφυλίου πολέμου, αυτή ή άλληλοκαταστρεπτική διαμάχη μεταξύ κομμάτων, μέ τίς άναπόφευκτες άδικίες καί ψεύτικες κατηγορίες, ίσως νά φαίνεται άσήμαντη. Δέν είναι όμως έτσι. Πιστεύω ότι αυτοΰ τοΰ είδους οί συκοφαντίες κι έκστρατεΐες τοΰ τύπου, κι ό τρόπος σκέψης πού άποκαλύπτουν, μποροΰν νά προκαλέσουν τή χειρότερη καταστροφή στήν άντιφασιστική υπόθεση.

'Οποιος έχει ρίξει μιά ματιά στό θέμα, ξέρει ότι ή κομμουνιστική τακτική άντιμετώπισης πολιτικών άντιπάλων μέ ψεύτικες κατηγορίες δέν είναι τίποτα καινούργιο. Σήμερα τό σύνθημα είναι «Τροτσκιστοφασίστας», χτές άκόμα ήταν «Σοσιαλφασίστας». Έχουν περάσει μόνον 6 ή 7 χρόνια άπό τότε πού οί Ρωσικές Κρατικές δίκες «άπόδειξαν» ότι οί ήγέτες τής Δεύτερης Διεθνοΰς, συμπεριλαμβανομένων, λογουχάρη, τοΰ Λέον Μπλούμ κι έπιφανών μελών τοΰ Βρετανικοΰ 'Εργατικοΰ Κόμματος, σχεδίαζαν μιά τεράστια συνωμοσία γιά τή στρατιωτική είσβολή στήν ΕΣΣΔ. Κι όμως, σήμερα οί Γάλλοι Κομμουνιστές μ' άρκετή ίκανοποίηση δέχονται τόν Μπλούμ σάν ήγέτη, καί οί 'Αγγλοι Κομμουνιστές κάνουν τ' άδύνατα δυνατά γιά νά μποΰν στό 'Εργατικό Κόμμα. 'Αμφιβάλλω γιά τήν άποτελεσματικότητα κάτι τέτοιων πραγμάτων, έστω κι άπό σεχταριστική άποψη. Καί στό μεταξύ, δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία γιά τό μίσος καί τή διχόνοια πού δημιουργεΐ ή κατηγορία «Τροτσκιστοφασίστας». Οί άπλοί Κομμουνιστές παρασύρονται παντοΰ σ' ένα δίχως νόημα κυνηγητό έναντίον τών «Τροτσκιστών», καί κόμματα τοΰ τύπου POUM όδηγοΰνται άναγκαστικά στήν φοβερά στείρα θέση τών άπλών άντι-κομμουνιστικών κομμάτων. Ήδη, μποροΰμε νά δοΰμε τήν άρχή μιάς έπικίνδυνης διάσπασης τοΰ παγκόσμιου έργατικοΰ κινήματος. Λίγες άκόμη συκοφαντίες έναντίον άνθρώπων πού ήταν όλη τους τή ζωή Σοσιαλιστές, λίγες άκόμα σκευωρίες όπως οί κατηγορίες κατά τοΰ POUM, καί τό χάσμα μπορεΐ νά γίνει άγεφύρωτο. 'Η μόνη έλπίδα είναι νά κρατηθοΰν οί πολιτικές διαμάχες σ' έπίπεδο όπου νά 'ναι δυνατή ή διεξοδική συζήτηση. 'Ανάμεσα στούς Κομμουνιστές καί σ' αυτούς πού είναι, ή ίσχυρίζονται πώς είναι, πιό άριστερά άπ' αυτούς, υπάρχει πραγματική διαφορά. Οί Κομμουνιστές υποστηρίζουν ότι ό Φασισμός μπορεΐ νά νικηθεΐ διαμέσου τής συμμαχίας μέ μερίδες τής καπιταλιστικής τάξης (τό Λαϊκό Μέτωπο)· οί άντίπαλοί τους ίσχυρίζονται ότι αυτός ό έλιγμός προσφέρει άπλώς στόν Φασισμό νέο έδαφος έπώασης. Τό θέμα πρέπει νά ξεκαθαριστεΐ. Άν πά-

ρουμε τώρα μιά λαθεμένη ἀπόφαση, ὑπάρχει πιθανότητα νά χαντακωθοῦμε σέ μιά κατάσταση μισοσκλαβιᾶς γιά αἰῶνες. Ἀλλά ὅσο δέν παρουσιάζεται ἄλλο ἐπιχείρημα, ἔξω ἀπ' τήν κραυγή «Τροτσκιστοφασίστα», ἡ συζήτηση δέν μπορεῖ κάν ν' ἀρχίσει. Θά 'ταν ἀδύνατον, σέ μένα λογουχάρη, νά συζητήσω τό δίκιο κι ἄδικο γιά τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης μ' ἕνα μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, γιατί κανένας Κομμουνιστής — δηλαδή, κανένας «καλός» Κομμουνιστής — δέν θά μποροῦσε νά παραδεχτεῖ ὅτι ἔχω δώσει μιάν ἀληθινή περιγραφή τῶν γεγονότων. Ἄν ἀκολουθοῦσε πιστά τή «γραμμή» τοῦ κόμματός του, θά 'πρεπε νά πεῖ ὅτι λέω ψέματα, ἤ, στήν καλύτερη περίπτωση, ὅτι ἔχω παραπλανηθεῖ ἀπελπιστικά κι ὅτι ὅποιος ἔχει ρίξει μιά ματιά στούς τίτλους τῆς Daily Worker. 1.000 μίλια μακριά ἀπ' τή σκηνή τῶν γεγονότων, γνωρίζει πιό καλά ἀπό μένα τί συνέβαινε στή Βαρκελώνη. Σέ τέτοιες περιστάσεις δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κανένα ἐπιχείρημα· δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχτεῖ τό ἀπαραίτητο μίνιμουμ συμφωνίας. Ποιός σκοπός ἐξυπηρετεῖται μέ τό νά λέμε ὅτι ἄνθρωποι σάν τόν Μάξτον πληρώνονται ἀπ' τούς Φασίστες; Μόνον ὁ σκοπός τοῦ νά γίνεται ἀδύνατη κάθε σοβαρή συζήτηση. Εἶναι σά νά 'ρχιζε ξαφνικά ὁ ἕνας παίχτης στή μέση ἑνός πρωταθλήματος σκακιοῦ νά φωνάζει ὅτι ὁ ἄλλος εἶναι ἔνοχος ἐμπρησμοῦ ἤ διγαμίας. Τό οὐσιαστικό θέμα παραμένει ἀνέγγιχτο. Ἡ συκοφαντία δέν λύνει κανένα πρόβλημα.

12

Θά 'ταν περίπου 3 μέρες μετά ἀπ' τίς μάχες τῆς Βαρκελώνης πού γυρίσαμε στό μέτωπο. Μετά ἀπ' τίς μάχες — πιό εἰδικά, μετά ἀπό τόν ἀγώνα ὕβρεων στίς ἐφημερίδες — ἦταν δύσκολο ν' ἀντιμετωπίζεις αὐτόν τόν πόλεμο μέ τόν ἴδιο ἀφελή, ἰδεαλιστικό τρόπο ὅπως πρίν. Φαντάζομαι ὅτι δέν ὑπάρχει κανείς πού νά πέρασε μερικές βδομάδες στήν Ἰσπανία, καί νά μήν ἀπογοητεύτηκε ὥς ἕνα βαθμό. Ξαναθυμήθηκα τόν ἀνταποκριτή ἐφημερίδας πού εἶχα συναντήσει τήν πρώτη μου μέρα στή Βαρκελώνη καί μοῦ εἶχε πεῖ: «Αὐτός ὁ πόλεμος εἶναι μιά ὁρωμερή ἐπιχείρηση, ὅπως ὅλοι οἱ πόλεμοι». Αὐτό τό σχόλιο μέ εἶχε σοκάρει βαθιά καί γιά κείνη τήν ἐποχή (Δεκέμβρη) δέν πιστεύω ὅτι ἦταν ἀλήθεια· δέν ἦταν ἀλήθεια οὔτε γιά τώρα τό Μάη· ἀλλά ἄρχιζε νά γίνεται πιό ἀληθινό. Εἶναι γεγονός ὅτι κάθε πόλεμος ὑφίσταται ἕνα εἶδος προοδευτικοῦ ἐκφυλισμοῦ μήνα μέ τό μήνα, γιατί πράγματα ὅπως ἡ ἀτομική ἐλευθερία κι ἕνας φιλαλήθης τύπος, εἶναι ἁπλῶς ἀσυμβίβαστα μέ τή στρατιωτική ἀποτελεσματικότητα.

Τώρα, μποροῦσε κανείς ν' ἀρχίσει νά μαντεύει τί ἦταν πιθανό νά συμβεῖ. Ἦταν εὔκολο νά δεῖ ὅτι ἡ Κυβέρνηση Καμπαλλέρο θά ἔπεφτε, γιά ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιά πιό δεξιά Κυβέρνηση, μέ πιό ἰσχυρή κομμουνιστική ἐπιρροή (αὐτό συνέβηκε κάνα-δυό βδομάδες ἀργότερα), πού

θά 'χε στόχο νά σπάσει τή δύναμη τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων μιά γιά πάντα. Καί μετά, ὅταν θά 'χε νικηθεῖ ὁ Φράνκο — κι ἀφήνοντας κατά μέρος τά τεράστια προβλήματα πού θά γεννοῦσε ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς Ἱσπανίας — ἡ προοπτική δέν ἦταν ρόδινη. Ὅσο γιά τά λεγόμενα τῶν ἐφημερίδων ὅτι αὐτός ἦταν ἕνας «πόλεμος γιά τή Δημοκρατία», αὐτά ἦταν στάχτη στά μάτια. Κανένας λογικός ἄνθρωπος δέν φανταζότανε ὅτι ὑπῆρχαν ἐλπίδες γιά μιά δημοκρατία, ἔστω ὅπως τήν καταλαβαίνουν στήν Ἀγγλία ἤ στή Γαλλία, σέ μιά χώρα τόσο διαιρεμένη καί ἐξουθενωμένη, ὅπως θά 'ταν ἡ Ἱσπανία μόλις τέλειωνε ὁ πόλεμος. Θά 'πρεπε νά 'ναι δικτατορία, κι ἦταν ὁλοφάνερο ὅτι ἡ εὐκαιρία μιᾶς ἐργατικῆς δικτατορίας εἶχε περάσει. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἡ γενική πορεία θά ἦταν πρός τήν κατεύθυνση κάποιου εἴδους Φασισμοῦ. Φασισμός μέ κάποιο πιό εὐγενικό ὄνομα βέβαια καί — ἐπειδή ἐδῶ ἦταν Ἱσπανία — πιό ἀνθρώπινος καί λιγότερο ἱκανός ἀπ' τίς Γερμανικές κι Ἰταλικές παραλλαγές του. Οἱ μόνες ἄλλες ἐναλλαγές ἦταν μιά ἀπείρως χειρότερη δικτατορία ἀπ' τόν Φράνκο, ἤ (πάντα μιά πιθανότητα) ὅτι ὁ πόλεμος θά τέλειωνε μέ τήν Ἱσπανία χωρισμένη εἴτε μέ κανονικά σύνορα εἴτε σ' οἰκονομικές ζῶνες.

Ὅπως καί νά τό 'πιανες τό θέμα, ἡ προοπτική ἦταν ἀπογοητευτική. 'Αλλ' αὐτό δέν σήμαινε ὅτι δέν ἄξιζε τόν κόπο νά πολεμήσεις γιά τήν Κυβέρνηση ἐνάντια στόν πιό ἀπροκάλυπτο κι ἀναπτυγμένο Φασισμό τοῦ Φράνκο ἤ τοῦ Χίτλερ. Ὅ,τι ἐλαττώματα καί νά 'χε ἡ μεταπολεμική Κυβέρνηση, τό καθεστώς τοῦ Φράνκο θά 'ταν ὁπωσδήποτε χειρότερο. Γιά τούς ἐργάτες — τό προλεταριάτο τῶν πόλεων — μπορεῖ τελικά νά μήν εἶχε καί τόση σημασία ποιός θά νικοῦσε, ἀλλά ἡ Ἱσπανία εἶναι πρωταρχικά ἀγροτική χώρα κι οἱ χωρικοί εἶναι σχεδόν σίγουρο ὅτι θά ὠφελοῦνταν ἀπ' τή νίκη τῆς Κυβέρνησης. Ἕνα μέρος τουλάχιστον ἀπ' τά χωράφια πού εἶχαν καταληφθεῖ θά 'μενε στά χέρια τους, ὁπότε θά γινόταν ἐπίσης καί διανομή τῆς γῆς πού ἦταν στήν περιοχή τοῦ Φράνκο κι ἡ οὐσιαστική δουλοπαροικία πού ὑπῆρχε πρίν σέ μερικά μέρη τῆς Ἱσπανίας, δέν ὑπῆρχε περίπτωση νά ἐπανακαθιερωθεῖ. Ἡ Κυβέρνηση πού θά 'ταν στήν ἡγεσία στό τέλος τοῦ πολέμου, θά 'ταν τουλάχιστον ἀντι-κληρική κι ἀντι-φεουδαρχική. Θά κρατοῦσε κάτω ἀπό ἔλεγχο τήν Ἐκκλησία, τουλάχιστον πρός τό παρόν, καί θά ἐκσυγχρόνιζε τή χώρα — θά ἔφτιαχνε δρόμους, λογουχάρη, καί θά προωθοῦσε τήν παιδεία καί τή δημόσια ὑγεία. Εἶχαν ἤδη γίνει μερικά πράγματα πρός αὐτή τήν κατεύθυνση ἀκόμα καί στή διάρκεια τοῦ πολέμου. Ὁ Φράνκο, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, στό βαθμό πού δέν ἦταν μόνο μαριονέττα τῆς Ἰταλίας καί τῆς Γερμανίας, ἦταν δεμένος μέ τούς μεγάλους γαιοκτήμονες κι ἀντιπροσώπευε τήν παλιά κληρικο-στρατιωτική ἀντίδραση. Τό Λαϊκό Μέτωπο μπορεῖ νά 'ταν ἀπάτη, ἀλλά ὁ Φράνκο ἦταν ἕνας ἀναχρονισμός. Μόνον ἑκατομμυριοῦχοι ἤ ρομαντικοί θά μποροῦσαν νά θέλουν τή νίκη του.

Ἐπιπλέον, ὑπῆρχε καί τό θέμα τοῦ διεθνοῦς γόητρου τοῦ Φασισμοῦ, πού τά τελευταῖα ἕνα-δυό χρόνια μέ καταδιώκει σάν ἐφιάλτης. Ἀπ' τό 1930 οἱ Φασίστες εἶχαν κερδίσει ὅλες τίς νίκες· ἦταν καιρός νά φανεῖ ἕνα

χτύπημα, δέν είχε καί τόση σημασία άπό ποιόν. Ἂν μπορούσαμε νά πετάξουμε τόν Φράνκο καί τούς ξένους μισθοφόρους του στή θάλασσα, ἴσως βελτιωνόταν σημαντικά ἡ παγκόσμια κατάσταση, ἔστω κι ἄν ἡ Ἰσπανία ἔβγαινε ἀπ' τήν ὅλη ὑπόθεση μέ μιά καταπιεστική δικτατορία κι ὅλους τούς καλύτερους ἄντρες της στή φυλακή. Καί μόνο γι' αὐτό, θά 'ξιζε νά κερδηθεῖ ὁ πόλεμος.

Ἔτσι ἔβλεπα τά πράγματα τότε. Πρέπει νά πῶ, ὅτι τώρα ἔχω πολύ καλύτερη γνώμη γιά τήν Κυβέρνηση Νεγκρίν ἀπ' ὅ,τι εἶχα γι' αὐτήν ὅταν πρωτοανάλαβε καθήκοντα. Συνέχισε τή δύσκολη μάχη μέ θαυμαστό θάρρος κι ἔδειξε πιότερη πολιτική ἀνοχή ἀπ' ὅ,τι θά περίμενε κανείς. Ἀλλά ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι — ἐκτός κι ἄν χωριστεῖ ἡ Ἰσπανία μέ ἀπρόβλεπτες συνέπειες — ἡ τάση τῆς μεταπολεμικῆς Κυβέρνησης θά 'ναι σίγουρα Φασιστική. Γιά μιά ἀκόμα φορά ἀφήνω αὐτή τή γνώμη ὅπως εἶναι, κι ἐμπιστεύομαι στήν τύχη ὅτι ὁ καιρός θά κάνει καί σέ μένα αὐτό πού κάνει στούς πιότερους προφῆτες.

Μόλις εἴχαμε φτάσει στό μέτωπο ὅταν μάθαμε ὅτι ὁ Μπόμπ Σμάιλη, φεύγοντας γιά τήν Ἀγγλία, εἶχε συλληφθεῖ στά σύνορα κι εἶχε μεταφερθεῖ στήν Βαλένσια, ὅπου τόν ρίξανε στή φυλακή. Ὁ Σμάιλη βρισκόταν στήν Ἰσπανία ἀπ' τόν προηγούμενο Ὀχτώβρη. Εἶχε ἐργαστεῖ ἀρκετούς μῆνες στά γραφεῖα τοῦ POUM κι εἶχε μπεῖ ὕστερα στήν Πολιτοφυλακή ὅταν φτάσανε τ' ἄλλα μέλη τοῦ ILP, μέ τή συμφωνία ὅτι θά 'κανε 3 μῆνες στό μέτωπο προτοῦ γύριζε στήν Ἀγγλία γιά νά πάρει μέρος σέ μιά προπαγανδιστική περιοδεία. Πέρασε κάμποσος καιρός πρίν μπορέσουμε νά μάθουμε γιατί τόν εἶχαν συλλάβει. Τόν κρατούσανε στήν ἀπομόνωση, ἔτσι ὥστε οὔτε δικηγόρος δέν μποροῦσε νά τόν δεῖ. Στήν Ἰσπανία δέν ὑπάρχει — τουλάχιστον στήν πράξη — HABEAS CORPUS καί μποροῦν νά σέ κρατήσουν στή φυλακή μῆνες ὁλόκληρους δίχως κάν νά σοῦ ἀπαγγείλουν κατηγορία, ὄχι μόνο δίχως νά σέ δικάσουν.

Τελικά, μάθαμε ἀπό 'ναν φυλακισμένο, πού εἶχε ἀφεθεῖ ἐλεύθερος, ὅτι ὁ Σμάιλη εἶχε συλληφθεῖ γιά «ὁπλοφορία». Τά «ὅπλα», ὅπως ἔτυχε νά ξέρω, ἦταν δυό χειροβομβίδες τοῦ πρωτόγονου εἴδους πού χρησιμοποιοῦσαν στήν ἀρχή τοῦ πολέμου, τίς ὁποῖες πήγαινε πίσω νά τίς δείξει στίς διαλέξεις του, μαζί μέ θραύσματα ἀπό ὀβίδες κι ἄλλα ἐνθύμια. Ἡ γόμωση κι οἱ πυροκροτητές εἶχαν ἀφαιρεθεῖ — οἱ χειροβομβίδες ἦταν ἁπλῶς μετάλλινοι κύλινδροι καί τελείως ἀνίκανοι νά βλάψουν. Ἦταν φανερό ὅτι αὐτό ἦταν μόνο ἕνα πρόσχημα κι ὅτι εἶχε συλληφθεῖ γιά τή γνωστή του σχέση μέ τό POUM. Οἱ μάχες τῆς Βαρκελώνης μόλις εἶχαν τελειώσει κι οἱ ἀρχές ἐκείνη τήν περίοδο, δέν θέλανε ν' ἀφήσουν κανέναν πού θά μποροῦσε νά διαψεύσει τήν ἐπίσημη ἐκδοχή, νά βγεῖ ἀπ' τήν Ἰσπανία. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι μποροῦσε νά συλληφθεῖ κανείς στά σύνορα μέ λίγο πολύ ἀνόητα προσχήματα. Πολύ πιθανό, στήν ἀρχή, νά σκόπευαν μόνο νά καθυστερήσουν τόν Σμάιλη γιά λίγες μέρες. Ἀλλά τό πρόβλημα εἶναι ὅτι στήν Ἰσπανία, ἔτσι καί μπεῖς στή φυλακή, συνήθως μένεις ἐκεῖ, μέ ἤ χωρίς δίκη.

Βρισκόμασταν ακόμα στήν Χουέσκα, άλλά μας είχαν τοποθετήσει πρός τά δεξιά, απέναντι άπ' τό φασιστικό όχύρωμα πού είχαμε καταλάβει προσωρινά λίγες εβδομάδες νωρίτερα. Είχα αναλάβει τώρα καθήκοντα TENIENTE — κάτι αντίστοιχο μέ τό βαθμό τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ στόν βρετανικό στρατό, νομίζω — μέ περίπου 30 ἄντρες, Ἄγγλους κι Ἰσπανούς, στίς διαταγές μου. Εἶχαν ὑποβάλει τ' ὄνομά μου γιά μονιμότητα, ἀλλά ἦταν ἀμφίβολο ἄν θά τήν ἔπαιρνα. Παλιά, οἱ ἀξιωματικοί τῆς πολιτοφυλακῆς εἶχαν ἀρνηθεῖ νά δεχτοῦν μονιμότητα, πού θά σήμαινε μεγαλύτερους μισθούς κι ἐρχόταν σ' ἀντίθεση μέ τίς ἐξισωτικές ἰδέες τῆς πολιτοφυλακῆς, ἀλλά τώρα ἦταν ὑποχρεωμένοι νά τό κάνουν. Ὁ Μπέντζαμιν εἶχε ἤδη ὀνομαστεῖ λοχαγός κι ὁ Κόπ περνοῦσε ἀπ' τή διαδικασία γιά νά ὀνομαστεῖ ταγματάρχης. Ἡ Κυβέρνηση δέν μποροῦσε φυσικά νά παραγνωρίσει τούς ἀξιωματικούς τῆς πολιτοφυλακῆς, ἀλλά δέν τούς ἔδινε μεγαλύτερο βαθμό ἀπ' τοῦ ταγματάρχη, ὑποτίθεται γιά νά κρατήσει τίς ἀνώτερες θέσεις γι' ἀξιωματικούς τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ καί γιά τούς καινούργιους ἀξιωματικούς τῆς Σχολῆς Πολέμου. Σάν ἀποτέλεσμα, στή δικιά μας μεραρχία, τήν 29η, καί δίχως ἀμφιβολία σέ πολλές ἄλλες, ὑπῆρχε ἡ περίεργη προσωρινή κατάσταση τοῦ νά εἶναι κι ὁ διοικητής μεραρχίας κι οἱ διοικητές ταξιαρχιῶν κι οἱ διοικητές ταγμάτων, ὅλοι ταγματάρχες.

Δέν συνέβαιναν πολλά πράγματα στό μέτωπο. Ἡ μάχη γύρω ἀπ' τό δρόμο τῆς Χάκα εἶχε σταματήσει καί δέν ξανάρχισε παρά μόνο στά μέσα Ἰούνη. Στή δική μας τή θέση τό κύριο πρόβλημα ἦταν οἱ ἐλεύθεροι σκοπευτές. Τά φασιστικά χαρακώματα ἦταν πάνω ἀπό 150 γυάρδες μακριά, ἀλλά βρίσκονταν σέ ψηλότερο ἔδαφος καί, καθώς ἡ γραμμή μας σχημάτιζε μιά προεξέχουσα γωνία, ἔβλεπαν σέ δυό πλευρές μας. Ἡ ἄκρη τῆς προεξοχῆς ἦταν ἐπικίνδυνο σημεῖο· πάντα εἴχαμε ἀρκετές ἀπώλειες ἐκεῖ. Ποῦ καί ποῦ οἱ Φασίστες μᾶς ρίχνανε μέ τουφέκι ρίψης χειροβομβίδων ἤ κάτι παρόμοιο. Ἔκανε ἕναν ἀπαίσιο θόρυβο — ἐκνευριστικό, γιατί δέν τόν ἄκουγες ἔγκαιρα γιά νά σκύψεις — ἀλλά δέν ἦταν πραγματικά ἐπικίνδυνο· ἡ τρύπα πού ἄνοιγε στό χῶμα δέν ἦταν μεγαλύτερη ἀπό μιά μικρή σκάφη. Οἱ νύχτες ἦταν εὐχάριστα ζεστές, οἱ μέρες φοβερά καυτές, τά κουνούπια γινόντουσαν ἐνοχλητικά καί παρά τά καθαρά ροῦχα πού εἴχαμε φέρει ἀπ' τή Βαρκελώνη, γεμίσαμε σχεδόν ἀμέσως ψεῖρες. Πέρα, στούς ἔρημους δεντρόκηπους, στήν οὐδέτερη ζώνη, τά κεράσια ἄσπριζαν πάνω στά δέντρα. Γιά δυό μέρες εἴχαμε καταρρακτώδεις βροχές, τά ὀρύγματα πλημμύρισαν, καί τό παραπέτο βούλιαξε ἕνα πόδι. Ὕστερα σκάβαμε μέρες, μ' αὐτά τά ἀπαίσια ἱσπανικά φτυάρια χωρίς χερούλι πού λυγίζουν σάν τενεκεδένια κουτάλια, γιά νά βγάλουμε τή λάσπη.

Μᾶς εἶχαν ὑποσχεθεῖ ἕναν ὅλμο γιά τό λόχο, καί τόν περίμενα μέ μεγάλη ἀνυπομονησία. Τίς νύχτες βγαίναμε περίπολο ὅπως συνήθως — ἦταν πιό ἐπικίνδυνο ἀπό παλιά γιατί τά φασιστικά χαρακώματα ἦταν καλύτερα ἐπανδρωμένα κι οἱ σκοποί ἦταν σέ μεγαλύτερη ἑτοιμότητα. Εἶχαν σκορπίσει τενεκεδόκουτα ἔξω ἀπ' τά συρματοπλέγματά τους καί ρίχνανε μέ τά πολυβόλα, μόλις ἄκουγαν κάποιο θόρυβο. Τή μέρα τούς πυροβολούσα-

με ἀπ' τήν οὐδέτερη ζώνη. Μπουσουλώντας 100 γυάρδες, μποροῦσες νά φτάσεις σ' ἕνα χαντάκι, κρυμμένο ἀπό ψηλά χόρτα, πού 'βλεπε σ' ἕνα ἄνοιγμα στό φασιστικό παραπέτο. Εἴχαμε φτιάξει φωλιά γιά σκοπευτές μές στό χαντάκι. Ἄν περίμενες ἀρκετά, ἔβλεπες συνήθως μιά φιγούρα μέ χακί νά περνάει βιαστικά ἀπ' τό κενό. Ἔριξα ἀρκετές φορές ἀπό κεῖ. Δέν ξέρω ἄν πέτυχα κανέναν — εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο, γιατί δέν εἶμαι καλός σκοπευτής μέ τουφέκι. Ἀλλά εἶχε μᾶλλον καλαμπούρι, γιατί οἱ Φασίστες δέν ἤξεραν ἀπό ποῦ ἔρχονταν οἱ πυροβολισμοί κι ὑποσχέθηκα στόν ἑαυτό μου ὅτι θά πετύχαινα ἕναν, ἀργά ἤ γρήγορα. Ὡστόσο, ἀντιστράφηκαν οἱ ὅροι — ἕνας Φασίστας ἐλεύθερος σκοπευτής πέτυχε μένα. Ἤμουν περίπου 10 μέρες στό μέτωπο ὅταν ἔγινε αὐτό. Ἡ ὅλη ἐμπειρία τοῦ νά σέ χτυπήσει μιά σφαίρα ἔχει πολύ ἐνδιαφέρον καί νομίζω ὅτι ἀξίζει νά τήν περιγράψω μέ λεπτομέρεια.

Συνέβηκε στή γωνία τοῦ παραπέτου στίς 5 ἡ ὥρα τό πρωί. Αὐτή ἦταν πάντα μιά ἐπικίνδυνη ὥρα, γιατί εἴχαμε πίσω μας τήν ἀνατολή κι ἄν σήκωνες τό κεφάλι σου πάνω ἀπ' τό παραπέτο, διαγραφόταν ξεκάθαρα στό φόντο τ' οὐρανοῦ. Μιλοῦσα στούς ὁπλίτες πού θ' ἄλλαζαν τούς σκοπούς. Ξαφνικά, ἐκεῖ πού ἔλεγα κάτι, αἰσθάνθηκα — εἶναι πολύ δύσκολο νά περιγράψω τί αἰσθάνθηκα, μόλο πού τό θυμᾶμαι πολύ ζωντανά.

Σέ γενικές γραμμές εἶχα τήν αἴσθηση ὅτι βρισκόμουνα στό κέντρο μιᾶς ἔκρηξης. Μοῦ φάνηκε ὅτι ἀκούστηκε ἕνας δυνατός κρότος κι ὅτι μέ τύλιξε μιά ἐκτυφλωτική λάμψη κι ἔνιωσα ἕνα τρομερό σόκ — ὄχι πόνο, μόνο ἕνα βίαιο σόκ, σάν αὐτό πού δέχεσαι ἀπό ἕνα ἠλεκτρικό πόλο· καί ταυτόχρονα, μιά αἴσθηση ἀπόλυτης ἀδυναμίας σά νά μ' εἶχε χτυπήσει κάτι καί ζάρωνα κι ἐξαφανιζόμουνα. Οἱ σάκκοι ἄμμου μπροστά μου ἀπομακρύνθηκαν σ' ἀχανή ἀπόσταση. Φαντάζομαι ὅτι θά αἰσθάνεσαι παρόμοια ἄν σέ χτυπήσει κεραυνός. Κατάλαβα ἀμέσως ὅτι χτυπήθηκα, ἀλλά ἐξαιτίας τοῦ φανταστικοῦ κρότου καί τῆς λάμψης, νόμιζα ὅτι εἶχε ἐκπυρσοκροτήσει ἐκεῖ κοντά κανένα τουφέκι τυχαῖα καί μέ εἶχε χτυπήσει. Ὅλ' αὐτά συνέβηκαν σέ χρονικό διάστημα μικρότερο ἀπό ἕνα δευτερόλεπτο. Τήν ἑπόμενη στιγμή, τά γόνατά μου λύγισαν κι ἔπεσα χτυπώντας μέ δύναμη στό ἔδαφος τό κεφάλι μου, πού, πρός μεγάλη μου ἀνακούφιση, δέν πόνεσε. Ἔνιωθα μούδιασμα καί ζαλάδα, μιά αἴσθηση ὅτι εἶχα χτυπήσει ἄσχημα, ἀλλά καθόλου πόνο μέ τήν συνηθισμένη ἔννοια.

Ὁ Ἀμερικανός σκοπός στόν ὁποῖο μιλοῦσα εἶχε κάνει ἕνα βῆμα μπρός. «Ὤχ! Σέ χτύπησαν;». Ἄνθρωποι μαζεύτηκαν γύρω. Ἀκολούθησε ἡ συνηθισμένη φασαρία. — «Σηκῶστε τον! Ποῦ τόν πέτυχαν; Ἀνοῖχτε τό πουκάμισό του», κλπ. Ὁ Ἀμερικάνος φώναζε γιά μαχαίρι νά μοῦ σκίσει τό πουκάμισο. Ἤξερα ὅτι εἶχα ἕνα στήν τσέπη μου καί προσπάθησα νά τό βγάλω, ἀλλά ἀνακάλυψα ὅτι τό δεξί μου χέρι ἦταν παράλυτο. Μιά καί δέν πονοῦσα, ἔνιωσα μιάν ἀόριστη ἱκανοποίηση. Αὐτό θά 'πρεπε νά εὐχαριστήσει τήν γυναίκα μου, σκέφτηκα· πάντα ἤθελε νά τραυματιστῶ, πράγμα πού θά μέ 'σωζε ἀπ' τόν σκοτωμό, ὅταν θά 'φτανε ἡ μεγάλη μάχη. Τότε μόνο μοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό ν' ἀναρωτηθῶ ποῦ εἶχα χτυπηθεῖ καί

πόσο άσχημα. Δέν ένιωθα τίποτα, άλλά είχα συναίσθηση δτι ή σφαίρα μέ είχε πετύχει κάπου στό μπροστινό μέρος τοῦ σώματος. Όταν προσπάθησα νά μιλήσω, ἀνακάλυψα δτι δέν ἔβγαινε φωνή, μόνο ένα έλαφρό σκούξιμο. Αλλά μέ τή δεύτερη προσπάθεια κατάφερα νά ρωτήσω ποῦ ἤμουν χτυπημένος. Στό λαιμό, μοῦ εἶπαν. Ο Χάρρυ Γουέμπ, δ τραυματιοφορέας μας, είχε φέρει ἐπίδεσμο κι ἕνα ἀπ' τά μπουκαλάκια μέ οἰνόπνευμα πού μᾶς ἔδιναν γιά πρόχειρη ἐπίδεση τραυμάτων. Καθώς μέ σήκωσαν, ἔτρεξαν μερικές γουλιές αἷμα ἀπ' τό στόμα μου κι ἄκουσα έναν Ἱσπανό πίσω μου νά λέει δτι ή σφαίρα είχε περάσει τό λαιμό μου πέρα γιά πέρα. Ένιωσα τό οἰνόπνευμα, πού σέ κανονικές συνθῆκες θά ἔτσουζε σάν τό διάβολο, νά πέφτει πάνω στήν πληγή σάν μιά εὐχάριστη δροσιά.

Ύστερα μ' ἀπόθεσαν ξανά κάτω, ἐνῶ κάποιος πῆγε νά φέρει φορεῖο. Μόλις ἔμαθα δτι ή σφαίρα είχε περάσει πέρα γιά πέρα τό λαιμό μου, τό θεώρησα δοσμένο δτι ἤμουν χαμένος. Δέν είχα ἀκούσει γιά ἄνθρωπο ἤ ζῶο πού νά φάει στό λαιμό του μιά σφαίρα καί νά ἐπιζήσει. Τό αἷμα ἔσταζε ἀπ' τήν ἄκρη τοῦ στόματός μου. «Η φλέβα ἔχει κοπεῖ», σκέφτηκα. Αναρωτιόμουνα πόσην ὥρα ζεῖς, δταν κοπεῖ ή καρωτίδα. Όχι πολλά λεπτά, ὑποτίθεται. Τά πάντα ἦταν θολά. Γιά δυό λεπτά περίπου, ὑπόθετα δτι εἶχα πεθάνει. Κι αὐτό ἐπίσης ἦταν πολύ ἐνδιαφέρον — ἐννοῶ δτι εἶναι ἐνδιαφέρον νά ξέρει κανείς ποιές θά 'ταν οἱ σκέψεις του σέ τέτοια περίπτωση. Η πρώτη μου σκέψη, ἀρκετά χαρακτηριστικά, ἦταν γιά τή γυναίκα μου. Η δεύτερη ἦταν μιά βίαιη ἀγανάκτηση πού ἔπρεπε ν' ἀφήσω αὐτόν τόν κόσμο πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, μέ δόλευε τόσο καλά. Πρόλαβα νά τό νιώσω αὐτό πολύ ἔντονα. Η ἠλίθια ἀτυχία μου μ' ἐξόργισε. Τί ἄσκοπο! Νά μέ καθαρίσουν οὔτε κάν σέ μάχη, ἀλλά σ' αὐτή τή μουχλιασμένη γωνιά τῶν χαρακωμάτων γιά ἀπροσεξία ἑνός δευτερολέπτου. Σκέφτηκα ἐπίσης τόν ἄνθρωπο πού πυροβόλησε — ἀναρωτιόμουνα πῶς νά 'ναι, ἄν ἦταν Ἱσπανός ἤ ξένος, ἄν ἤξερε δτι μέ πέτυχε, κλπ. Δέ μπόρεσα ν' ἀγανακτήσω μαζί του. Σκέφτηκα δτι ἀφοῦ ἦταν Φασίστας θά τόν εἶχα σκοτώσει ἄν μποροῦσα, κι δτι ἄν τόν ἔπιαναν αἰχμάλωτο καί τόν ἔφερναν μπροστά μου κείνη τή στιγμή, θά τοῦ ἔδινα ἁπλῶς συγχαρητήρια γιά τό καλό του σημάδι. Ἴσως, δμως, δταν πεθαίνεις πραγματικά, οἱ σκέψεις σου νά 'ναι τελείως διαφορετικές.

Μ' εἶχαν μόλις βάλει πάνω στό φορεῖο δταν τό παράλυτο δεξί μου χέρι ζωντάνεψε κι ἄρχισε νά πονάει φοβερά. Τότε φαντάστηκα δτι θά τό 'χα σπάσει πέφτοντας, ἀλλά ὁ πόνος μέ καθησύχαζε, γιατί ἤξερα δτι οἱ αἰσθήσεις σου δέν ὀξύνονται δταν πεθαίνεις. Ἄρχισα νά νιώθω πιό φυσιολογικά καί νά λυπᾶμαι τούς φουκαράδες πού ἵδρωναν καί παραπατοῦσαν μέ τό φορεῖο πάνω στούς ὤμους τους. Ἦταν ἑνάμιση μίλι δρόμος ὥς τό ἀσθενοφόρο κι ἡ διαδρομή ἄθλια, ἀνάμεσα ἀπό γλιστερά, ἀνώμαλα μονοπάτια. Ἤξερα πόσο δύσκολο ἦταν, ἔχοντας βοηθήσει στή μεταφορά ἑνός τραυματία λίγες μέρες νωρίτερα. Τά φύλλα ἀπ' τίς ἀσημένιες λεῦκες πού περιτριγύριζαν ἐδῶ καί κεῖ τά χαρακώματά μας, μοῦ χάιδευαν τό πρόσωπο· σκεφτόμουν τί ὡραῖο πράγμα ἦταν νά 'σαι ζωντανός μέσα σ' έναν κόσμο

όπου φυτρώνουν λιωμένες λεύκες. Ἀλλά στό μεταξύ, ὁ πόνος τοῦ χεριοῦ μου ἦταν ἀνυπόφορος καί μ' ἔκανε νά βρίζω καί μετά νά προσπαθῶ νά μή βρίζω, γιατί κάθε φορά πού ἀνάπνεα πολύ δυνατά, τό αἷμα ἀνάβλυζε ἀπ' τό στόμα μου.

Ὁ γιατρός μοῦ ξανάδεσε τό τραῦμα, μοῦ 'κανε μιάν ἔνεση μορφίνης καί μ' ἔστειλε στό Σιετάμο. Τά νοσοκομεῖα στό Σιετάμο ἦταν κάτι ξύλινες καλύβες, πρόχειρα κατασκευασμένες, ὅπου συνήθως οἱ τραυματίες ἔμεναν μόνο λίγες ὧρες πρίν τούς στείλουν στό Μπαρμπάστρο ἤ στή Λερίντα. Ἤμουν ντοπαρισμένος ἀπ' τήν μορφίνη ἀλλά πονοῦσα ἀκόμα πολύ, ἀνίκανος οὐσιαστικά νά κινηθῶ καί κατάπινα συνέχεια αἷμα. Ἦταν χαρακτηριστικό τῶν μεθόδων τῶν ἰσπανικῶν νοσοκομείων ὅτι ἐνῶ ἤμουν σ' αὐτή τήν κατάσταση, ἡ ἄπειρη νοσοκόμα προσπάθησε νά μοῦ δώσει μέ τό ζόρι νά φάω τό φαγητό πού πρόβλεπε ὁ κανονισμός τοῦ νοσοκομείου — ἕνα τεράστιο γεῦμα ἀπό σούπα, αὐγά, κοκκινιστό, κλπ. — καί φαινόταν ἔκπληκτη ὅταν δέν τό δέχτηκα. Ζήτησα τσιγάρο, ἀλλά ἦταν μιά ἀπ' τίς περιόδους ἔλλειψης τοῦ καπνοῦ καί δέν ὑπῆρχε τσιγάρο πουθενά. Σέ λίγο, δυό σύντροφοι πού εἶχαν πάρει ἄδεια νά λείψουν λίγες ὧρες ἀπ' τό μέτωπο, ἐμφανίστηκαν στό προσκέφαλό μου.

«Γειά χαρά! Εἶσαι ζωντανός, ἔ; Μπράβο. Θέλουμε τό ρολόι σου καί τό περίστροφό σου καί τόν ἠλεκτρικό φακό σου. Καί τό μαχαίρι σου, ἄν ἔχεις».

Ἔφυγαν παίρνοντας μαζί ὅλα μου τά φορητά ὑπάρχοντα. Αὐτό συνέβαινε ὅταν τραυματιζόταν κανείς — ὅ,τι εἶχε μοιραζόταν ἀμέσως· καί πολύ σωστά· γιατί ρολόγια, περίστροφα, κλπ. ἦταν πολύτιμα στό μέτωπο κι ἄν ταξίδευαν στά μετόπισθεν μαζί μέ τά ὑπόλοιπα ὑπάρχοντα τοῦ τραυματία ἦταν σίγουρο ὅτι θά τά 'κλεβαν στό δρόμο.

Ὡς τό βράδυ, εἶχαν μαζευτεῖ ἀρκετοί ἄρρωστοι καί τραυματίες γιά νά συμπληρώσουν μερικά ἀσθενοφόρα καί μᾶς ἔστειλαν στό Μπαρμπάστρο. Τί ταξίδι! Λεγόταν ὅτι σ' αὐτό τόν πόλεμο γινόσουνα καλά ἄν τραυματιζόσουνα στ' ἄκρα, ἀλλά πάντα πέθαινες ἀπό τραῦμα στήν κοιλιά. Τώρα κατάλαβα γιατί. Κανένας πού θά 'χε ἐσωτερική αἱμορραγία δέν θά μποροῦσε ν' ἀντέξει τόσα μίλια ταραχουνήματος πάνω σέ δρόμους πού εἶχαν διαλυθεῖ ἀπ' τά βαριά φορτηγά καί δέν εἶχαν ἐπιδιορθωθεῖ ἀπ' τήν ἀρχή τοῦ πολέμου. Γκάπα-γκούπα! Μοῦ θύμισε τά παιδικά μου χρόνια κι ἕνα φοβερό κατασκεύασμα πού τό λέγανε Γῦρος*, στήν Ἔκθεση τοῦ Γουάιτ Σίτυ. Εἶχαν ξεχάσει νά μᾶς δέσουν στά φορεῖα. Ἐγώ εἶχα ἀρκετή δύναμη στό ἀριστερό μου χέρι γιά νά κρατηθῶ, ἀλλά ἕνας φουκαράς ἔπεσε κάτω κι ἕνας θεός ξέρει τί ἀγωνία τράβηξε. Ἕνας ἄλλος πού καθόταν στή γωνία τοῦ ἀσθενοφόρου ἔκανε ἐμετό δεξιά κι ἀριστερά. Τό νοσοκομεῖο στό Μπαρμπάστρο ἦταν γεμάτο καί τά κρεβάτια τόσο κοντά τό ἕνα μέ τό ἄλλο, πού ἄγγι-

* Σ.τ.Μ. Τό γνωστό παιχνίδι τῶν λούνα πάρκ.

ζαν σχεδόν μεταξύ τους. Τό ἑπόμενο πρωί, φορτώσανε μερικούς ἀπό μᾶς στό νοσοκομειακό τραῖνο καί μᾶς ἔστειλαν στή Λερίντα.

Ἔμεινα στή Λερίντα 5 ἤ 6 μέρες. Ἦταν ἕνα μεγάλο νοσοκομεῖο, μέ τούς ἄρρωστους, τούς τραυματίες καί τούς ἁπλούς πολίτες ἀσθενεῖς, λίγο-πολύ ἀνακατεμένους ὅλους. Μερικοί ἀπ' τούς ἄντρες στό θάλαμό μου εἶχαν φριχτά τραύματα. Στό διπλανό κρεβάτι ἦταν ἕνας μαυρομάλλης νεαρός πού ὑπόφερε ἀπό κάποια ἀρρώστια καί τοῦ 'διναν ἕνα φάρμακο πού ἔκανε τά οὖρα του πράσινα σάν σμαράγδι. Ἡ πάπια του ἦταν ἕνα ἀπό τ' ἀξιοθέατα τοῦ θαλάμου. Ἕνας Ἀγγλόφωνος κομμουνιστής, ἀκούγοντας ὅτι ὑπῆρχε ἕνας Ἄγγλος στό νοσοκομεῖο, μέ πῆρε κάτω ἀπ' τήν προστασία του καί μοῦ ἔφερνε ἀγγλικές ἐφημερίδες. Εἶχε τραυματιστεῖ σοβαρά στίς μάχες τοῦ Ὀχτώβρη καί τά 'χε καταφέρει, δέν ξέρω πῶς, νά ἐγκατασταθεῖ στό νοσοκομεῖο τῆς Λερίντα κι εἶχε παντρευτεῖ μιά νοσοκόμα. Ἐξαιτίας τοῦ τραύματός του, τό ἕνα του πόδι εἶχε ἀτροφήσει καί δέν ἦταν πιό χοντρό ἀπ' τό μπράτσο μου. Δυό πολιτοφύλακες μέ ἄδεια, πού τούς εἶχα γνωρίσει τήν πρώτη ἑβδομάδα στό μέτωπο, ἦρθαν νά δοῦν ἕναν τραυματισμένο φίλο καί μ' ἀναγνώρισαν. Δέν ἦταν παρά δεκαοχτάχρονα παιδιά. Στάθηκαν μ' ἀμηχανία δίπλα στό κρεβάτι μου, προσπαθώντας νά σκεφτοῦν κάτι γιά νά ποῦν, καί μετά, γιά νά δείξουν ὅτι λυπόντουσαν πού εἶχα πληγωθεῖ, ἔβγαλαν ξαφνικά ἀπ' τίς τσέπες τους ὅλο τόν καπνό, μοῦ τόν ἔδωσαν καί τό 'βαλαν στά πόδια, πρίν προλάβω νά τούς τόν ἐπιστρέψω. Τί χαρακτηριστικά ἱσπανική χειρονομία! Ἔμαθα μετά ὅτι δέν μποροῦσες ν' ἀγοράσεις καπνό πουθενά στήν πόλη κι αὐτός πού μοῦ δώσανε ἦταν ἡ ἑβδομαδιάτικη μερίδα τους.

Ὕστερα ἀπό λίγες μέρες, μπόρεσα νά σηκωθῶ καί νά περπατάω μέ τό χέρι του κρεμασμένο μ' ἐπίδεσμο ἀπ' τό λαιμό. Γιά κάποιο ἄγνωστο λόγο, πονοῦσε πολύ πιότερο ὅταν κρεμόταν ἴσα κάτω. Ἐπίσης, ἔνιωθα ἕνα ἔντονο ἐσωτερικό πόνο ἀπ' τή ζημιά πού εἶχα πάθει πέφτοντας, κι ἡ φωνή μου εἶχε χαθεῖ σχεδόν ὁλότελα, ἀλλά δέν πόνεσα οὔτε μιά στιγμή ἀπ' τό ἴδιο τό τραῦμα τῆς σφαίρας. Φαίνεται ὅτι ἔτσι συμβαίνει συνήθως. Τό τεράστιο σόκ πού προκαλεῖ μιά σφαίρα, ἐμποδίζει τήν αἴσθηση τοπικά· ἕνα θραῦσμα ὀβίδας ἤ χειροβομβίδας πού εἶναι ἀνώμαλο καί συνήθως σέ χτυπάει μέ λιγότερη φόρα, θά πονοῦσε ἴσως φοβερά. Στό χῶρο τοῦ νοσοκομείου ὑπῆρχε ἕνας ὡραῖος κῆπος μέ μιά λιμνούλα μέ χρυσόψαρα καί κάτι μικρά σκουρόγκριζα ψάρια — ἄχρωμα κατά τή γνώμη μου. Συνήθιζα νά κάθομαι καί νά τά κοιτάζω μέ τίς ὧρες. Ὁ τρόπος πού γίνονταν τά πράγματα στή Λερίντα μέ βοήθησε νά γνωρίσω τό σύστημα τῶν νοσοκομείων στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας — δέν ξέρω ἄν ἦταν τό ἴδιο καί στ' ἄλλα μέτωπα. Ἀπ' ὁρισμένες ἀπόψεις, τά νοσοκομεῖα ἦταν πολύ καλά. Οἱ γιατροί ἦταν ἱκανοί ἄνθρωποι καί δέν φαινόταν νά ὑπάρχει ἔλλειψη ἀπό φάρμακα κι ἐξοπλισμό. Ἀλλά εἶχαν δυό φοβερά ἐλαττώματα, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων, δέν ἔχω καμιά ἀμφιβολία, πέθαναν ἑκατοντάδες ἤ χιλιάδες ἄντρες πού θά μποροῦσαν νά σωθοῦν.

Τό ἕνα ἦταν τό γεγονός ὅτι ὅλα τά νοσοκομεῖα πού βρίσκονταν στήν πρώτη γραμμή χρησιμοποιοῦνταν λίγο-πολύ σάν «κέντρα διερχομένων

τραυματιῶν». Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι δέν σοῦ κάνανε ἐκεῖ θεραπεία, ἐκτός κι ἄν ἤσουν πολύ βαριά τραυματισμένος γιά νά μετακινηθεῖς. Θεωρητικά, οἱ πιότεροι τραυματίες στέλνονταν κατευθεῖαν στή Βαρκελώνη ἤ στήν Ταραγωνία, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης μεταφορικῶν μέσων, συχνά ἔκαναν μιά βδομάδα ἤ 10 μέρες νά φτάσουν ἐκεῖ. Τούς ἀφήνανε νά περιμένουν στό Σιετάμο, στό Μπαρμπάστρο, στό Μονθόν, στή Λερίντα καί σ' ἄλλα μέρη καί στό μεταξύ δέν τούς πρόσφεραν ἄλλη θεραπεία ἔξω ἀπό κανένα καθαρό ἐπίδεσμο καί καμιά φορά οὔτε κι αὐτό. Ἄντρες μέ φοβερά τραύματα ἀπό ὀβίδες, μέ σπασίματα κλπ., τυλίγονταν σ' ἕνα εἶδος θήκης, φτιαγμένης ἀπό ἐπιδέσμους καί γύψο· πάνω σ' αὐτή τή θήκη γράφανε μέ μολύβι μιά περιγραφή τοῦ τραύματος καί συνήθως δέν ἔβγαινε ἀπ' τόν τραυματία παρά μόνον ὅταν ἔφτανε στή Βαρκελώνη ἤ στήν Ταραγωνία, 10 μέρες ἀργότερα. Ἦταν σχεδόν ἀδύνατον νά καταφέρεις νά σοῦ ἐξετάσουν τό τραῦμα καθ' ὁδόν. Οἱ γιατροί ἦταν λίγοι καί δέν μποροῦσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τόση δουλειά καί περνοῦσαν ἁπλῶς βιαστικά ἀπ' τό κρεβάτι σου λέγοντας: «Ναί, ναί, θά σέ περιποιηθοῦν στή Βαρκελώνη». Κυκλοφοροῦσαν συνέχεια φῆμες ὅτι τό νοσοκομειακό τραῖνο θά ἔφευγε γιά τή Βαρκελώνη αὔριο. Τό δεύτερο ἐλάττωμα ἦταν ἡ ἔλλειψη ἱκανῶν νοσοκόμων. Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται δέν ὑπῆρχαν ἐκπαιδευμένες νοσοκόμες στήν Ἰσπανία, ἴσως ἐπειδή πρίν ἀπ' τόν πόλεμο αὐτή τή δουλειά τήν κάνανε κυρίως καλόγριες. Δέν ἔχω κανένα παράπονο μέ τίς ἰσπανίδες νοσοκόμες, μοῦ συμπεριφέρθηκαν πάντα μέ τή μεγαλύτερη καλωσύνη, ἀλλά δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἦταν φοβερά ἄσχετες. Ὅλες ἤξεραν νά βάλουν τό θερμόμετρο καί μερικές πῶς νά δέσουν ἕναν ἐπίδεσμο, ἀλλά αὐτές ἦταν ὅλες κι ὅλες οἱ γνώσεις τους. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ἄντρες, πού ἦταν πολύ ἄρρωστοι γιά νά φροντίσουν μόνοι τους τόν ἑαυτό τους, ἔμεναν πολύ συχνά παραμελημένοι. Οἱ νοσοκόμες μποreῖ ν' ἄφηναν κάποιον δίχως νά ἐνεργηθεῖ γιά μιά ὁλόκληρη βδομάδα καί σπάνια ἔπλεναν αὐτούς πού δέν εἶχαν τή δύναμη νά πλυθοῦν μόνοι τους. Θυμᾶμαι ἕναν φουκαρά μέ σπασμένο χέρι, πού μοῦ 'λεγε ὅτι ἦταν 3 βδομάδες δίχως νά τοῦ πλύνουν οὔτε τό πρόσωπο. Ἀκόμα καί τά κρεβάτια ἀφήνονταν ξέστρωτα μέρες ὁλόκληρες. Τό φαγητό σ' ὅλα τά νοσοκομεῖα ἦταν πολύ καλό — παραῆταν καλό. Ἀκόμα, πιότερο στήν Ἰσπανία ἀπ' ὅ,τι ἀλλοῦ, φαινόταν ὅτι ἀποτελοῦσε ἔθιμο νά μπουκώνουν τούς ἀρρώστους μέ βαριά φαγητά. Στή Λερίντα τά γεύματα ἦταν καταπληκτικά. Τό πρωινό, γύρω στίς 6 τό πρωί, περιλάβαινε σούπα, ὀμελέτα, ραγού, ψωμί, ἄσπρο κρασί καί καφέ. Καί τό μεσημεριανό ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερο κι αὐτά σέ μιά περίοδο πού τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ ὑποσιτιζόταν φοβερά. Οἱ Ἰσπανοί φαίνεται ν' ἀγνοοῦν τί θά πεῖ ἐλαφρύ γεῦμα. Δίνουν στούς ἄρρωστους τήν ἴδια τροφή πού τρῶνε κι οἱ ὑγιεῖς — τά ἴδια πλούσια, παχιά φαγητά, ὅπου τά πάντα πλέουν μές στό ἐλαιόλαδο.

Ἕνα πρωί ἀνακοινώθηκε ὅτι οἱ ἄντρες τοῦ θαλάμου μου, θά φεύγανε τήν ἴδια μέρα γιά τή Βαρκελώνη. Κατάφερα νά στείλω ἕνα τηλεγράφημα στή γυναίκα μου, γιά νά τῆς πῶ ὅτι πήγαινα καί σέ λίγο μᾶς φόρτωσαν σέ

λεωφορεία καί μᾶς πέταξαν στό σταθμό. Μόνο τή στιγμή ἀκριβῶς πού ξεκινοῦσε τό τραῖνο, ἀνέφερε τυχαῖα ὁ νοσοκόμος πού μᾶς συνόδευε ὅτι δέν πηγαίναμε στή Βαρκελώνη ἀλλά στήν Ταραγωνία. Ὑποθέτω ὅτι ὁ ὁδηγός τοῦ τραίνου εἶχε ἀλλάξει γνώμη. «Χαρακτηριστικά ἰσπανικό!», σκέφτηκα. Ἀλλά ἦταν, ἐπίσης, χαρακτηριστικά ἰσπανικό τό ὅτι συμφώνησαν νά καθυστερήσουν τό τραῖνο γιά νά στείλω ἕνα ἄλλο τηλεγράφημα. Κι ἀκόμα πιό χαρακτηριστικό τ' ὅτι τό τηλεγράφημα δέν ἔφτασε ποτέ.

Μᾶς εἶχαν βάλει σέ κοινά βαγόνια τρίτης θέσης μέ ξύλινους πάγκους, καί πολλοί ἀπ' τούς ἄντρες ἦταν βαριά τραυματισμένοι κι εἶχαν γιά πρώτη φορά σηκωθεῖ ἀπ' τό κρεβάτι κεῖνο τό πρωί. Δέν πέρασε πολύ ὥρα καί μιά μέ τή ζέστη μιά μέ τό ταρακούνημα, οἱ μισοί ἦταν σέ κατάσταση κατάρρευσης καί μερικοί ξέρασαν στό πάτωμα. Ὁ νοσοκόμος περνοῦσε ἀνάμεσα στά σωριασμένα σάν πτώματα κορμιά, μ' ἕνα φλασκί γεμάτο νερό, πού τό ζούπαγε μιά στό ἕνα στόμα καί μιά στ' ἄλλο. Ἦταν ἀπαίσιο νερό — ἀκόμα θυμᾶμαι τή γεύση του. Φτάσαμε στήν Ταραγωνία μέ τή δύση τοῦ ἥλιου. Ἡ γραμμή ἀκολουθεῖ τήν παραλία κοντά στή θάλασσα. Καθώς τό τραῖνο μας ἔμπαινε στό σταθμό, ἕνα ἄλλο τραῖνο, γεμάτο ἀπό ἄντρες τῆς Διεθνοῦς Ταξιαρχίας ἔβγαινε καί μιά μικρή ὁμάδα ἀνθρώπων πάνω στή γέφυρα τούς χαιρετοῦσε. Ἦταν ἕνα πολύ μακρύ τραῖνο κι ἀσφυκτικά γεμάτο μ' ἄντρες, μέ πεδινά πυροβόλα δεμένα πάνω στ' ἀνοιχτά βαγόνια κι ἄλλους ἄντρες μαζεμένους γύρω ἀπ' τά πυροβόλα. Θυμᾶμαι μέ περίεργη ζωντάνια τό θέαμα ἐκείνου τοῦ τραίνου πού περνοῦσε στό κιτρινωπό φῶς τοῦ σούρουπου. Τό ἕνα μετά τό ἄλλο τά παράθυρα γεμάτα μελαχρινά, χαμογελαστά πρόσωπα, οἱ μακριές κάνες τῶν πολυβόλων, τά κόκκινα φουλάρια ν' ἀνεμίζουν — ὅλ' αὐτά νά γλιστρᾶνε ἀργά μπροστά μας μέ φόντο τό γαλαζοπράσινο χρῶμα τῆς θάλασσας.

«Extranjeros» — «ξένοι», εἶπε κάποιος, «εἶναι Ἰταλοί!».

Ἦταν ὁλοφάνερο πώς ἦταν Ἰταλοί. Δέν ὑπάρχουν ἄλλοι ἄνθρωποι πού νά μποροῦσαν νά φτιάξουν τόσο γραφικά σύνολα ἤ ν' ἀνταποδώσουν τά χαιρετίσματα τοῦ κόσμου μέ τόσο μεγάλη χάρη — μιά χάρη πού δέν λιγόστευε καθόλου ἀπ' τό γεγονός ὅτι οἱ μισοί περίπου ἄντρες στό τραῖνο πίνανε κρασί ἀπό ἀναποδογυρισμένα ψηλά μπουκάλια. Μάθαμε μετά, ὅτι αὐτά ἦταν ἕνα μέρος τῶν στρατευμάτων πού εἶχαν κερδίσει τή μεγάλη νίκη στή Γκουανταλαχάρα, τόν Μάρτη. Εἶχαν πάρει ἄδεια, καί τώρα τούς μεταφέρανε στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας. Οἱ πιότεροι ἀπ' αὐτούς, δυστυχῶς, σκοτώθηκαν στήν Χουέσκα, λίγες μόνον βδομάδες ἀργότερα. Οἱ ἄντρες μας, ὅσοι ἦταν ἀρκετά καλά γιά νά μποροῦν νά σταθοῦν, εἶχαν πάει στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ βαγονιοῦ γιά νά ζητωκραυγάσουν τούς Ἰταλούς πού περνοῦσαν. Κάποιος κουνοῦσε ἕνα δεκανίκι ἔξω ἀπ' τό παράθυρο. Χέρια γεμάτα ἐπιδέσμους δίνανε τόν «Κόκκινο Χαιρετισμό». Ἔμοιαζε μ' ἀλληγορική εἰκόνα τοῦ πολέμου — τό τραῖνο μέ τούς φρέσκους ἄντρες νά γλιστράει περήφανα πρός τά ἔξω, οἱ ἀνάπηροι νά προχωροῦν ἀργά πρός τά μέσα, κι ὅλη αὐτή τήν ὥρα τά πυροβόλα πάνω στ' ἀνοιχτά βαγόνια νά

κάνουν τήν καρδιά σου νά σκιρτᾶ, ὅπως κάνουν πάντα τά ὅπλα, καί νά ξυπνοῦν ξανά ἐκεῖνο τό ὀλέθριο συναίσθημα, πού εἶναι τόσο δύσκολο ν' ἀπαλλαγεῖς ἀπ' αὐτό, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι στό κάτω-κάτω μεγαλειώδης.

Τό νοσοκομεῖο στήν Ταραγωνία ἦταν πολύ μεγάλο καί γεμάτο μέ τραυματίες ἀπ' ὅλα τά μέτωπα. Τί πληγές πού ἔβλεπε κανείς ἐκεῖ! Εἶχαν μιά μέθοδο νά θεραπεύουν ὁρισμένες πληγές πού φαντάζομαι ὅτι ἦταν σύμφωνη μέ τίς τελευταῖες ἰατρικές μεθόδους, ἀλλά πού ἦταν ἰδιαίτερα ἀπαίσια νά τή βλέπει κανείς. Αὐτή ἦταν ν' ἀφήνεις τήν πληγή τελείως ἀνοιχτή, δίχως ἐπιδέσμους, ἀλλά προστατευμένη ἀπ' τίς μύγες μ' ἕνα κομμάτι πολύ λεπτῆς μουσελίνας, τεντωμένης πάνω σέ σύρματα. Κάτω ἀπ' τή μουσελίνα μποροῦσες νά δεῖς τόν κόκκινο ζελέ μιᾶς μισο-ἐπουλωμένης πληγῆς. Ὑπῆρχε κάποιος πληγωμένος στό πρόσωπο καί στό λαιμό, πού εἶχε ὅλο του τό κεφάλι μέσα σ' ἕνα εἶδος σφαιρικοῦ κράνους ἀπό μουσελίνα. Τό στόμα του ἦταν τελείως κλειστό κι ἀνάπνεε ἀπό ἕνα σωληνάκι πού 'ταν στερεωμένο ἀνάμεσα στά χείλια του. Ὁ φουκαράς, φαινότανε τόσο μόνος, καθώς περιφερότανε πάνω-κάτω καί σέ κοίταζε μές ἀπ' τό πάνινο κλουβί του, ἀνήμπορος νά μιλήσει. Ἤμουνα στήν Ταραγωνία 3 - 4 μέρες. Οἱ δυνάμεις μου ἐπανέρχονταν σιγά-σιγά καί μιά μέρα, περπατώντας πολύ ἀργά, κατάφερα νά φτάσω ὥς τήν παραλία. Ἦταν παράξενο νά βλέπει κανείς τή ζωή μιᾶς παραθαλάσσιας πόλης νά συνεχίζεται σχεδόν κανονικά· τά κομψά καφέ στήν προκυμαία, καί τούς παχουλούς μπουρζουάδες νά κολυμποῦν καί νά λιάζονται στίς πολυθρόνες, λές κι ὁ πόλεμος γινόταν σ' ἄλλη χώρα. Ὡστόσο, ἔτυχε νά δῶ ἕναν κολυμβητή πού πνίγηκε, κάτι πού θά φαινόταν ἀδιανόητο σ' ἐκείνη τή ρηχή καί χλιαρή θάλασσα.

Τελικά, 8 ἤ 9 μέρες ἀφότου ἔφυγα ἀπ' τό μέτωπο, μοῦ ἐξέτασαν τό τραῦμα μου. Στό χειρουργεῖο ὅπου ἐξέταζαν τούς νεοφερμένους, οἱ γιατροί μέ τεράστια ψαλίδια κόβανε τούς θώρακες ἀπό γύψο μέ τούς ὁποίους εἶχαν τυλιχτεῖ οἱ ἄντρες μέ σπασμένα πλευρά, ὤμους, κλπ., στούς σταθμούς πρώτων βοηθειῶν πίσω ἀπ' τό μέτωπο· ἀπ' τήν τρύπα πού ἄφηνε ὁ πελώριος, ἄχαρος θώρακας, ἔβλεπες νά ξεπροβάλλει ἕνα βρώμικο, ἀξύριστο, γεμάτο ἀγωνία πρόσωπο. Ὁ γιατρός, ἕνας ὡραῖος ἄντρας, γύρω στά 30, μέ κάθισε σέ μιά καρέκλα, μοῦ 'πιασε τή γλώσσα μ' ἕνα κομμάτι γάζα, τήν τράβηξε ἔξω ὥς ἐκεῖ πού ἔφτανε, ἔχωσε ἕνα καθρεφτάκι στό λαρύγγι μου, καί μοῦ εἶπε νά κάνω «εεεε!». Ἀφοῦ συνέχισε αὐτό τό κόλπο μέχρι πού μάτωσε ἡ γλώσσα μου καί τρέχανε τά μάτια μου, μοῦ εἶπε ὅτι μιά φωνητική χορδή μου εἶχε παραλύσει.

«Πότε θά ξαναβρῶ τή φωνή μου;» ρώτησα.

«Τή φωνή σου; Ὤ! δέν θά τήν ξαναβρεῖς!», εἶπε εὔθυμα.

Ὡστόσο, ἔκανε λάθος, ἀπ' ὅ,τι φάνηκε. Γιά δυό μῆνες περίπου δέν μποροῦσα νά μιλήσω παρά μόνον ψιθυριστά, ἀλλά ὕστερα ἡ φωνή μου ἔγινε φυσιολογική μᾶλλον ξαφνικά, ἀφοῦ προσαρμόστηκε γιά ἀντιστάθμισμα ἡ ἄλλη χορδή. Ὁ πόνος στό χέρι μου ὀφειλόταν στό ὅτι ἡ σφαίρα εἶχε περάσει ἀπό κάτι νεῦρα πίσω στό σβέρκο. Ἦταν ἕνας σουβλερός πόνος, σάν νευ-

ραλγία, καί συνέχισε νά μέ ταλαιπωρεῖ ἕνα μήνα περίπου, ἰδιαίτερα τή νύχτα, ἔτσι ὥστε νά μή μπορῶ νά κοιμηθῶ πολύ. Τά δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ μου ἦταν ἐπίσης μισο-παράλυτα. Ἀκόμα καί τώρα, 5 μῆνες ἀργότερα, ὁ δείχτης εἶναι ἀκόμα μουδιασμένος — μιά παράξενη ἐπίδραση ἀπό τραῦμα στό λαιμό.

Τό τραῦμα ἦταν κατά κάποιο τρόπο κάτι τό ἀξιοπερίεργο, καί διάφοροι γιατροί τό ἐξέτασαν μέ πολλά «τσ, τσ, τσ», καί «Τί τυχερός! Τί τυχερός!». Ἕνας ἀπ' αὐτούς μοῦ εἶπε μέ ὕφος εἰδικοῦ ὅτι ἡ καρωτίδα εἶχε γλιτώσει τή σφαίρα γιά «ἕνα περίπου χιλιοστό». Δέν ξέρω πῶς τό 'ξερε. Κανένας ἀπ' ὅσους συνάντησα τότε — γιατρούς, νοσοκόμες, φοιτητές, ἢ ἀσθενεῖς — δέν παράλειψε νά μέ διαβεβαιώσει ὅτι ἕνας ἄνθρωπος πού τρώει σφαίρα στό λαιμό κι ἐπιζεῖ εἶναι τό πιό τυχερό πλάσμα στόν κόσμο. Δέν μποροῦσα νά μή σκεφτῶ ὅτι θά 'ταν ἀκόμα πιό τυχερό, ἄν δέν πληγωνόταν καθόλου.

13

Στή Βαρκελώνη, στή διάρκεια τῶν τελευταίων κείνων βδομάδων πού πέρασα ἐκεῖ, ὑπῆρχε ἕνα ἰδιαίτερα ἄσχημο συναίσθημα πού πλανιόταν στόν ἀέρα — μιά ἀτμόσφαιρα καχυποψίας, φόβου, ἀβεβαιότητας καί καλυμμένου μίσους. Οἱ μάχες τοῦ Μάη εἶχαν ἀφήσει πίσω τους ἐπιδράσεις πού δέν μποροῦσαν νά σβηστοῦν. Μέ τήν πτώση τῆς Κυβέρνησης Καμπαλλέρο, οἱ Κομμουνιστές εἶχαν πάρει οριστικά τήν ἐξουσία, ἡ εὐθύνη γιά τήν ἐσωτερική τάξη εἶχε δοθεῖ σέ Κομμουνιστές ὑπουργούς, καί κανείς δέν ἀμφέβαλλε ὅτι θά συνθλίβανε τούς πολιτικούς τους ἀντιπάλους μόλις τούς δινότανε ἡ παραμικρή εὐκαιρία. Τίποτα δέν συνέβαινε ἀκόμα, κι ἐγώ ὁ ἴδιος οὔτε κάν φανταζόμουνα τί ἐπρόκειτο νά συμβεῖ· κι ὅμως, ὑπῆρχε μιά συνεχής ἀόριστη αἴσθηση κινδύνου, ἕνα συναίσθημα ὅτι κάτι τό κακό θά γινόταν ὅπου νά 'ναι. Ὅσο λίγο κι ἄν συνωμοτοῦσες στήν πραγματικότητα, ἡ ἀτμόσφαιρα σ' ἀνάγκαζε νά νιώθεις σάν συνωμότης. Σοῦ φαινόταν ὅτι περνοῦσες ὅλη σου τήν ὥρα κάνοντας ψιθυριστές συζητήσεις στίς γωνίες τῶν καφενείων, καί ν' ἀναρωτιέσαι ἄν ἐκεῖνος στό διπλανό τραπέζι ἦταν χαφιές τῆς ἀστυνομίας.

Τρομακτικές φῆμες ὅλων τῶν εἰδῶν κυκλοφοροῦσαν δεξιά - ἀριστερά, χάρη στήν λογοκρισία τοῦ Τύπου. Μιά ἦταν, ὅτι ἡ Κυβέρνηση Νεγκρίν-Πριέτο σχεδίαζε νά 'ρθει σέ συμβιβασμό γιά τόν πόλεμο. Τότε ἀναγκάστηκα νά τό πιστέψω, γιατί οἱ Φασίστες περικύκλωναν τό Μπιλμπάο κι ἦταν φανερό ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν ἔκανε τίποτα γιά νά τό σώσει. Σημαῖες τῶν Βάσκων κυμάτιζαν σ' ὅλη τήν πόλη, κοπέλες γύριζαν μέ κουτιά ἐράνου στά καφενεῖα, κι ἀκούγαμε τίς συνηθισμένες ἀναμεταδόσεις ἀπ' τό ράδιο

γιά τούς «ἡρωικούς ὑπερασπιστές», ἀλλά οἱ Βάσκοι δέν ἔπαιρναν καμιά οὐσιαστική βοήθεια. Ἔμπαινες στόν πειρασμό νά πιστέψεις ὅτι ἡ Κυβέρνηση ἔπαιζε διπλό παιχνίδι. Τά μετέπειτα γεγονότα ἀπόδειξαν ὅτι ἔπεσα τελείως ἔξω σ' αὐτό, ἀλλά φαίνεται πιθανό ὅτι τό Μπιλμπάο θά μποροῦσε νά 'χε σωθεῖ, ἄν εἶχαν καταβάλει λίγο μεγαλύτερη προσπάθεια. Μιά ἐπίθεση στό μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας, ἔστω καί χωρίς ἐπιτυχία, θά 'χε ἀναγκάσει τόν Φράνκο ν' ἀποσπάσει ἕνα μέρος τοῦ στρατοῦ του. Ἀλλά ἡ Κυβέρνηση δέν ἄρχισε ἐπιθετική δράση παρά μόνον ὅταν ἦταν πιά πολύ ἀργά —γιά τήν ἀκρίβεια, περίπου ὅταν ἔπεσε τό Μπιλμπάο. Ἡ CNT μοίραζε σέ μεγάλες ποσότητες μιά προκήρυξη πού ἔλεγε: «Νά εἶστε ἄγρυπνοι» κι ὑπαινισσόταν ὅτι «ἕνα ὁρισμένο κόμμα» (ἐννοώντας τούς Κομμουνιστές), σχεδίαζε πραξικόπημα. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνας πλατιά διάχυτος φόβος ὅτι θά γινότανε εἰσβολή στήν Καταλωνία. Πιό πρίν, ὅταν ἐπιστρέφαμε στό μέτωπο, εἶχα δεῖ τά ἰσχυρά ἀμυντικά ἔργα πού γινόντουσαν πολλά μίλια πίσω ἀπ' τήν πρώτη γραμμή, καί καινούργια ἀμπρί σκάβοντιν σ' ὅλη τή Βαρκελώνη. Χτύπαγε συχνά συναγερμούς γιά ἀεροπορικές ἐπιδρομές καί γιά ἐπιδρομές ἀπ' τή θάλασσα· τίς πιότερες φορές βέβαια ἦταν δοκιμαστικός, ἀλλά κάθε φορά πού χτύπαγαν οἱ σειρῆνες, σβήνανε τά φῶτα σ' ὁλόκληρη τή πόλη, κι οἱ φοβισμένοι ἄνθρωποι τρέχανε στά ὑπόγεια. Παντοῦ ὑπῆρχαν χαφιέδες τῆς ἀστυνομίας. Οἱ φυλακές ἦταν ἀκόμα γεμάτες μέ κρατούμενους πού 'χαν μείνει ἀπ' τίς μάχες τοῦ Μάη, κι ἄλλοι ἐξαφανίζονταν λίγοι-λίγοι στή φυλακή — πάντα Ἀναρχικοί, φυσικά, κι ὀπαδοί τοῦ POUM. Ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει κανείς, κανένας δέν δικάστηκε ἤ κατηγορήθηκε ἐπίσημα — δέν κατηγορήθηκε κάν μέ κάτι τόσο συγκεκριμένο ὅπως ὁ «Τροτσκισμός». Ἁπλούστατα, ριχνόταν στή φυλακή καί κρατούνταν ἐκεῖ, συνήθως σ' ἀπομόνωση. Ὁ Μπόμπ Σμάιλη ἦταν ἀκόμα στή φυλακή στή Βαλέντσια. Δέν μπορέσαμε νά μάθουμε τίποτ' ἄλλο, ἔξω ἀπ' τ' ὅτι οὔτε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ILP ἐκεῖ, οὔτε ὁ δικηγόρος πού εἶχε ἀναλάβει τήν ὑπόθεση, πῆραν ἄδεια νά τόν δοῦν. Ξένοι ἀπ' τή Διεθνή Ταξιαρχία κι ἄλλες πολιτοφυλακές ἔμπαιναν στή φυλακή σ' ὅλο καί μεγαλύτερους ἀριθμούς. Συνήθως τούς συλλαμβάνανε σά λιποτάκτες. Ἦταν χαρακτηριστικό τῆς γενικῆς κατάστασης ὅτι τώρα κανείς δέν ἤξερε στά σίγουρα ἄν ἕνας πολιτοφύλακας ἦταν ἐθελοντής ἤ τακτικός φαντάρος. Πρίν λίγους μῆνες, ὅποιος κατατασσόταν στήν πολιτοφυλακή, μάθαινε ὅτι ἦταν ἐθελοντής καί μποροῦσε, ἄν ἤθελε, νά πάρει τά χαρτιά τῆς ἀποστράτευσής του ὅποτε ἦταν νά πάρει ἄδεια. Τώρα φαίνεται ὅτι ἡ Κυβέρνηση εἶχε ἀλλάξει γνώμη, ὁ πολιτοφύλακας ἦταν τακτικός στρατιώτης καί θεωρούνταν λιποτάκτης ἄν προσπαθοῦσε νά πάει σπίτι του. Ἀλλά, ἀκόμα καί γι' αὐτό, κανείς δέν φαινόταν νά 'ναι σίγουρος. Σέ μερικά μέρη τοῦ μετώπου οἱ ἀρχές δίνανε ἀκόμα ἀπολυτήρια. Στά σύνορα, αὐτά ἄλλοτε ἀναγνωρίζονταν, ἄλλοτε ὄχι. Ἄν ὄχι, τότε σέ ρίχνανε ἀμέσως φυλακή. Ἀργότερα ὁ ἀριθμός τῶν φυλακισμένων ξένων «λιποτακτῶν» ἔφτασε τίς ἑκατοντάδες, ἀλλά τούς πιότερους τούς ἔστειλαν πίσω στήν πατρίδα τους, ὅταν ἔγιναν ἐκεῖ φασαρίες γι' αὐτό τό θέμα.

Ὁμάδες ἀπό ἔνοπλους Φρουρούς Ἐφόδου περιφέρονταν παντοῦ στούς δρόμους, οἱ Ἐθνοφρουροί κρατοῦσαν ἀκόμα καφετέριες κι ἄλλα κτίρια σέ στρατηγικά σημεῖα, καί πολλά ἀπ' τά κτίρια τοῦ PSUC ἦταν ἀκόμα ὀχυρωμένα κι εἶχαν ἀπέξω φράγματα ἀπό σάκκους ἄμμου. Σέ διάφορα σημεῖα τῆς πόλης, ὑπῆρχαν πόστα ἐπανδρωμένα μέ Καραμπινιέρους τῆς Ἐθνοφρουρᾶς πού σταματοῦσαν τούς περαστικούς κι ἐλέγχανε τά χαρτιά τους. Ὅλοι οἱ γνωστοί μέ συμβούλευαν νά μήν δείχνω τήν ταυτότητά μου τῆς Πολιτοφυλακῆς τοῦ POUM, παρά μόνο τό διαβατήριό μου καί τό ἐξιτήριο τοῦ νοσοκομείου. Καί μόνο νά γινόταν γνωστό ὅτι εἶχες ὑπηρετήσει στήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM ἦταν ἀόριστα ἐπικίνδυνο. Οἱ πολιτοφύλακες τοῦ POUM πού ἦταν τραυματίες ἤ μέ ἄδεια, συναντοῦσαν διάφορες μικροδυσκολίες κι ἐνοχλήσεις — λογουχάρη, δυσκολεύονταν νά εἰσπράξουν τό μισθό τους. Ἡ La Batalla ἔβγαινε ἀκόμα, ἀλλά φοβερά πετσοκομένη ἀπ' τή λογοκρισία κι ἡ Solidaridad κι οἱ ἄλλες ἀναρχικές ἐφημερίδες λογοκρίνονταν ἐπίσης σκληρά. Ὑπῆρχε τώρα ἕνας καινούργιος κανόνας πού ἔλεγε ὅτι τά λογοκριμένα κομμάτια μιᾶς ἐφημερίδας δέν πρέπει ν' ἀφήνονται κενά, ἀλλά νά συμπληρώνονται μέ ἄλλη ὕλη. Τ' ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι συχνά ἦταν ἀδύνατο νά διακρίνει κανείς ἄν κάτι εἶχε κοπεῖ ἤ ὄχι.

Ἡ ἔλλειψη τροφίμων, πού εἶχε διακυμάνσεις σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ πολέμου, περνοῦσε ἕνα ἀπ' τ' ἄσχημα στάδιά της. Τό ψωμί ἦταν λιγοστό κι οἱ φθηνότερες ποικιλίες του νοθεύονταν μέ ρύζι· τό ψωμί πού ἔπαιρναν οἱ στρατιῶτες στούς στρατῶνες, ἦταν ἕνα ἀπαίσιο πράγμα σάν στόκος. Ὑπῆρχε μεγάλη ἔλλειψη ἀπό γάλα καί ζάχαρη κι ὁ καπνός ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτος, ἔξω ἀπ' τ' ἀκριβά λαθραῖα τσιγάρα. Ὑπῆρχε μιά ἔντονη ἔλλειψη ἐλαιόλαδου πού οἱ Ἰσπανοί τό χρησιμοποιοῦν γιά ἕνα σωρό διαφορετικά πράγματα. Οἱ οὐρές τῶν γυναικῶν πού περίμεναν ν' ἀγοράσουν ἐλαιόλαδο, ἐλέγχονταν ἀπό ἔφιππους Ἐθνοφρουρούς, πού καμιά φορά διασκέδαζαν κάνοντας τ' ἄλογά τους νά ὀπισθοχωροῦν μές στήν οὐρά καί προσπαθώντας νά τά κάνουν νά πατήσουν τά πόδια τῶν γυναικῶν. Μιά ἀπ' τίς πιό μικρές ἐνοχλήσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἦταν κι ἡ ἔλλειψη κερμάτων. Τ' ἀσημένια νομίσματα εἶχαν ἀποσυρθεῖ καί δέν εἶχαν βγεῖ ἀκόμα καινούργια στή θέση τους· ἔτσι, δέν ὑπῆρχε τίποτα ἐνδιάμεσο ἀνάμεσα στό κέρμα τῶν δέκα σεντίμ καί στό χαρτονόμισμα τῶν δυόμισι πεσετῶν, κι ὅλα τά χαρτονομίσματα κάτω ἀπό δέκα πεσέτες σπάνιζαν*. Γιά τούς πιό φτωχούς αὐτό σήμαινε ἐπιδείνωση τῆς ἔλλειψης τροφίμων. Μιά γυναίκα πού εἶχε μόνο ἕνα χαρτονόμισμα τῶν δέκα πεσετῶν, μποροῦσε νά περίμενε ὧρες στήν οὐρά ἔξω ἀπ' τόν μπακάλη καί μετά νά μήν μπορέσει ν' ἀγοράσει τίποτα, γιατί ὁ μπακάλης δέν εἶχε ψιλά νά τῆς δώσει ρέστα κι αὐτή δέν μποροῦσε νά ξοδέψει ὅλο τό χαρτονόμισμα.

Δέν εἶναι εὔκολο νά μεταφέρεις τήν ἐφιαλτική ἀτμόσφαιρα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς — τήν παράξενη ἀνησυχία πού δημιουργοῦνταν ἀπό φῆμες πού

* Ἡ ἀγοραστική ἀξία τῆς πεσέτας ἦταν περίπου 4 πέννες.

άλλαζαν συνέχεια, άπ' τίς λογοκριμένες έφημερίδες, κι άπ' τή συνεχή παρουσία όπλισμένων άνθρώπων. Δέ είναι εύκολο νά τή μεταφέρει κανείς, γιατί, κείνη τή στιγμή, τό άπαραίτητο στοιχείο μιάς τέτοιας άτμόσφαιρας δέν ύπάρχει στήν 'Αγγλία. Στήν 'Αγγλία, ή πολιτική μισαλλοδοξία δέ θεωρεῖται άκόμα σάν δοσμένη. Ύπάρχει πολιτική δίωξη σέ μικρό βαθμό — άν ήμουν άνθρακωρύχος δέν θά 'θελα, λογουχάρη, νά ξέρει τό άφεντικό ότι είμαι Κομμουνιστής. 'Αλλά ό «καλός κομματικός», ό «γκάγκστερ-γραμμόφωνο» τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς είναι άκόμα κάτι τό σπάνιο κι ή ίδέα τοῦ νά «έξουδετερώνεις» ή νά «έξαφανίζεις» όποιον τυχαίνει νά διαφωνεῖ μαζί σου, δέν φαίνεται άκόμα φυσική. Στή Βαρκελώνη, όμως, φαινόταν τελείως φυσική. Οί «Σταλινικοί» κρατοῦσαν τά ήνία καί γι' αύτό ήταν φυσικό ότι κάθε «Τροτσκιστής» κινδύνευε. Αύτό πού όλοι φοβόντουσαν ήταν κάτι πού, τελικά, δέν έγινε — ένα καινούργιο ξέσπασμα όδομαχιών, πού, όπως προηγούμενα, θά φορτωνόταν στό POUM καί τούς 'Αναρχικούς. Ώρες-ώρες τσάκωνα τόν έαυτό μου μέ τ' αύτιά στημένα γιά νά πιάσω τούς πρώτους πυροβολισμούς. Ήταν σά νά πλανιόταν πάνω άπ' τήν πόλη ένα τεράστιο, φριχτό πνεῦμα. Όλοι τό παρατηροῦσαν καί τό σχολίαζαν. Καί είναι παράξενο πώς όλοι τό έκφράζανε μέ τά ίδια σχεδόν λόγια: «Ή άτμόσφαιρα αύτοῦ τοῦ μέρους — είναι φοβερή. Σά νά βρίσκεσαι σέ τρελάδικο». 'Αλλά ίσως δέν θά 'πρεπε νά λέω όλοι. Μερικοί άπ' τούς Άγγλους έπισκέπτες πού περνοῦσαν βιαστικά άπ' τήν 'Ισπανία, άπ' τόνα ξενοδοχεῖο στ' άλλο, δέν φαίνεται νά 'χαν παρατηρήσει ότι κάτι δέν πήγαινε καλά μέ τήν γενική άτμόσφαιρα. Ή Δούκισσα τοῦ Άθολ, παρατηρῶ, γράφει, (Sunday Express, 17 'Οκτώβρη 1937): «Έπισκέφτηκα τή Βαλένσια, τή Μαδρίτη καί τή Βαρκελώνη... άπόλυτη τάξη έπικρατοῦσε καί στίς 3 πόλεις, δίχως καμιά έπίδειξη βίας. Όλα τά ξενοδοχεῖα όπου έμεινα ήταν όχι μόνο "κανονικά" κι "εύπρεπή", άλλά κι έξαιρετικά άνετα, παρά τήν έλλειψη βούτυρου καί καφέ».

Είναι μιά ίδιομορφία τῶν Άγγλων ταξιδιωτῶν ότι δέν πιστεύουν ότι ύπάρχει πράγματι καί κάτι άλλο έξω άπ' τά κομψά ξενοδοχεῖα. Έλπίζω νά βρῆκαν λίγο βούτυρο γιά τή Δούκισσα τοῦ Άθολ.

Βρισκόμουν στό σανατόριο «Μαουρίν», ένα άπ' τά σανατόρια πού διεύθυνε τό POUM. Ήταν στά προάστια, κοντά στό Τιμπιντάμπο, τό βουνό μέ τό παράξενο σχῆμα πού ύψώνεται άπότομα πίσω άπ' τή Βαρκελώνη καί πού άπό παράδοση θεωρεῖται ό λόφος άπ' τόν όποῖο ό Σατανάς έδειξε στόν Χριστό τίς χῶρες τῆς γῆς, άπ' όπου προέρχεται καί τ' όνομά του. Τό σπίτι άνῆκε προηγούμενα σέ κάτι πλούσιους άστούς κι είχε καταληφτεῖ όταν έγινε ή έπανάσταση. Οί πιότεροι πού βρίσκονταν έκεῖ ή είχαν άποστρατευτεῖ λόγω άναπηρίας άπ' τήν πρώτη γραμμή, ή είχαν κάποιο τραῦμα πού τούς είχε προκαλέσει μόνιμη άναπηρία — κομμένα άκρα κλπ. Ύπῆρχαν άρκετοί άλλοι Άγγλοι έκεῖ: ό Ούίλλιαμς, μέ σακατεμένο πόδι, κι ό Στάφορντ Κότμαν, ένα δεκαεφτάχρονο άγόρι, πού τόν είχαν στείλει άπ' τά χαρακώματα πίσω, μέ ύποψίες φυματίωσης, κι ό Άρθουρ Κλίντον, πού τό σπασμένο άριστερό του μπράτσο ήταν άκόμα δεμένο σ' ένα άπό κεῖ-

να τά τεράστια συρμάτινα μαραφέτια, πού χρησιμοποιοῦσαν τά ἰσπανικά νοσοκομεῖα, μέ τό ψευδώνυμο «ἀεροπλάνα». Ἡ γυναίκα μου ἔμενε ἀκόμα στό ξενοδοχεῖο Κοντινεντάλ κι ἔτσι συνήθως κατέβαινα τή μέρα στήν πόλη. Τά πρωινά πήγαινα στό Γενικό Νοσοκομεῖο γιά νά κάνω ἠλεκτροθεραπεία στό χέρι μου. Ἦταν μιά περίεργη ἱστορία — μιά σειρά ἀπό ἠλεκτρικές δονήσεις σάν τσιμπήματα, πού ἔκαναν τίς διάφορες ὁμάδες ἀπό μῦς νά τινάζονται πάνω-κάτω — ἀλλά φαινόταν ὅτι ἔκανε καλό· ἄρχισα νά ξανακουνῶ τά δάχτυλά μου καί ὁ πόνος λιγόστεψε κάπως. Εἴχαμε ἀποφασίσει κι οἱ δυό ὅτι τό καλύτερο πού μπορούσαμε νά κάνουμε ἦταν νά γυρίσουμε στήν Ἀγγλία ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερα. Ἔνιωθα ἀκόμα ἐξαιρετική ἀδυναμία, εἶχα χάσει τή φωνή μου, γιά πάντα ἀπ' ὅ,τι φαινόταν, κι οἱ γιατροί μοῦ εἶπαν ὅτι στήν καλύτερη περίπτωση θά περνοῦσαν ἀρκετοί μῆνες γιά νά 'μαι σέ θέση νά πολεμήσω ξανά. Ἔπρεπε ἀργά ἤ γρήγορα ν' ἀρχίσω νά βγάζω λίγα λεπτά, καί δέν φαινόταν λογικό νά καθόμαστε στήν Ἰσπανία καί νά τρῶμε φαγητό πού χρειαζόταν γι' ἄλλους. Ἀλλά τά κίνητρά μου ἦταν βασικά ἐγωιστικά. Εἶχα μιά ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νά φύγω μακριά ἀπ' ὅλ' αὐτά· μακριά ἀπ' τή φοβερή ἀτμόσφαιρα πολιτικοῦ μίσους κι ὑποψίας, ἀπ' τούς γεμάτους ὁπλισμένους ἄντρες δρόμους, ἀπ' τίς ἀεροπορικές ἐπιδρομές, τά χαρακώματα,τά πολυβόλα, τά θορυβώδη τράμ, τό τσάι δίχως γάλα, τά λαδερά φαγητά, καί τήν ἔλλειψη τσιγάρων — ἀπ' ὅλα σχεδόν ὅσα εἶχα μάθει νά συνδέω μέ τήν Ἰσπανία.

Οἱ γιατροί στό Γενικό Νοσοκομεῖο μέ εἶχαν κρίνει ἀνίκανο, ἀλλά γιά ν' ἀποστρατευτῶ ἔπρεπε νά περάσω ἀπό ἰατρική ἐπιτροπή σ' ἕνα ἀπ' τά νοσοκομεῖα κοντά στό μέτωπο καί μετά νά πάω στό Σιετάμο, γιά νά μοῦ σφραγίσουν τά χαρτιά στό ἀρχηγεῖο τῆς πολιτοφυλακῆς τοῦ POUM. Ὁ Κόπ μόλις εἶχε γυρίσει ἀπ' τό μέτωπο γεμάτος χαρά. Εἶχε μόλις πάρει μέρος σέ μάχες κι εἶπε ὅτι θά 'πεφτε ἐπιτέλους ἡ Χουέσκα. Ἡ Κυβέρνηση εἶχε φέρει στρατεύματα ἀπ' τό μέτωπο τῆς Μαδρίτης καί συγκέντρωναν 30.000 ἄντρες καί μεγάλο ἀριθμό ἀεροπλάνων. Οἱ Ἰταλοί, πού εἶχα δεῖ νά πηγαίνουν στή γραμμή ἀπ' τήν Ταρραγώνα, εἶχαν κάνει ἐπίθεση στόν δρόμο τῆς Χάκα ἀλλά εἶχαν ὑποστεῖ μεγάλες ἀπώλειες κι ἔχασαν δυό τάνκς. Ὡστόσο, ἡ πόλη ἦταν σίγουρο ὅτι θά 'πεφτε, εἶπε ὁ Κόπ. (Ἀλίμονο! Δέν ἔπεσε. Ἡ ἐπίθεση ἦταν ἕνα φοβερό φιάσκο καί δέν πέτυχε τίποτα ἄλλο παρά ἕνα ὄργιο ἀπό ψέματα στίς ἐφημερίδες). Στό μεταξύ, ὁ Κόπ ἔπρεπε νά πάει στή Βαλένθια γιά μιά συζήτηση στό Ὑπουργεῖο Πολέμου. Εἶχε ἕνα γράμμα ἀπ' τόν στρατηγό Πόθας, πού ἦταν τώρα ἐπικεφαλῆς τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς — τό συνηθισμένο γράμμα, πού περίγραφε τόν Κόπ σάν «ἄνθρωπο ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης» καί τόν σύστηνε γιά μιά εἰδική θέση στό τμῆμα Μηχανικοῦ (ὁ Κόπ ἦταν μηχανικός στήν πολιτική του ζωή). Ἔφυγε γιά τήν Βαλένθια τήν ἴδια μέρα πού ἐγώ ἔφυγα γιά τό Σιετάμο — 15 Ἰούνη.

Πέρασαν 5 μέρες πρίν γυρίσω στή Βαρκελώνη. Φτάσαμε μ' ἕνα φορτηγό γεμάτο στό Σιετάμο, γύρω στά μεσάνυχτα, καί μόλις ἐμφανιστήκαμε στό ἀρχηγεῖο τοῦ POUM μᾶς ἔβαλαν στή σειρά κι ἄρχισαν νά μᾶς μοιρά-

ζουν τουφέκια καί φυσίγγια, πρίν ρωτήσουν κάν τά ὀνόματά μας. Φαίνεται ὅτι ἄρχιζε ἡ ἐπίθεση, καί πιθανόν νά καλοῦσαν ἐφεδρεῖες ἀπό στιγμή σέ στιγμή. Εἶχα τό ἐξιτήριο τοῦ νοσοκομείου στήν τσέπη μου, ἀλλά δέν μοῦ πήγαινε ν' ἀρνηθῶ νά πάω μέ τούς ἄλλους. Κοιμήθηκα χάμω, μ' ἕνα κουτί ἀπό φυσίγγια γιά μαξιλάρι, καί πολύ κακοδιάθετος καί στενοχωρημένος. Τό γεγονός τοῦ τραυματισμοῦ μου μοῦ εἶχε καταστρέψει πρός τό παρόν τήν ψυχραιμία — π·στεύω ὅτι αὐτό συμβαίνει συνήθως — κι ἡ προοπτική τοῦ νά βρεθῶ κάτω ἀπ' τά πυρά μέ κατατρόμαξε. Ὡστόσο, ὑπῆρχε λίγο «αὔριο», ὅπως συνήθως, δέν μᾶς κάλεσαν, καί τό ἄλλο πρωί ἔδειξα τό ἐξιτήριο τοῦ νοσοκομείου καί ξεκίνησα νά πάρω τό ἀπολυτήριό μου. Αὐτό, σήμαινε μιά σειρά ἀπό μπερδεμένα, κουραστικά ταξίδια. Ὅπως συνήθως, σέ στέλνανε πέρα-δῶθε ἀπό νοσοκομεῖο σέ νοσοκομεῖο — Σιετάμο, Μπαρμπάστρο, Μονθόν, μετά πίσω στό Σιετάμο γιά νά ἐπικυρώσουν τήν ἀποστράτευσή μου, μετά πίσω πάλι στή γραμμή διαμέσου Μπαρμπάστρο καί Λερίντα — κι ἡ συγκέντρωση στρατευμάτων στήν Χουέσκα εἶχε μονοπωλήσει ὅλα τά μεταφορικά μέσα κι εἶχε ἀποδιοργανώσει τά πάντα. Θυμᾶμαι ὅτι κοιμόμουνα σέ περίεργα μέρη — μιά φορά σέ κρεβάτι νοσοκομείου, μιάν ἄλλη σ' ἕνα χαντάκι, μιά σ' ἕνα τόσο στενό πάγκο πού ἔπεσα κάτω τή νύχτα καί μιάν ἄλλη σ' ἕνα εἶδος δημοτικοῦ πανδοχείου στό Μπαρμπάστρο. Μόλις ἀπομακρυνόσουν ἀπ' τό σιδηρόδρομο, δέν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος νά ταξιδέψεις ἔξω ἀπ' τό νά σκαρφαλώσεις σέ φορτηγά πού περνούσανε τυχαῖα. Ἀναγκαζόσουνα νά περιμένεις ὧρες στήν ἄκρη τοῦ δρόμου, 3-4 ὧρες καμιά φορά, μαζί μέ ὁμάδες ἀπό ἀπαρηγόρητους χωρικούς, πού κρατοῦσαν μπόγους γεμάτους πάπιες καί κουνέλια, καί νά κουνᾶς συνέχεια τό χέρι στά φορτηγά πού περνοῦσαν. Ὅταν τελικά πετύχαινες φορτηγό, πού νά μήν ἦταν ἤδη γεμάτο μ' ἄντρες, καρβέλια ψωμιοῦ ἤ κιβώτια μέ πυρομαχικά, τό ταρακούνημα πάνω στούς ἀνώμαλους δρόμους, γεμάτους λακοῦβες, σ' ἔκανε κυριολεκτικά λιῶμα. Κανένα ἄλογο δέν μέ ἔχει ποτέ τινάξει τόσο ψηλά ὅσο αὐτά τά φορτηγά. Ὁ μόνος τρόπος νά ταξιδέψουμε μ' αὐτά, ἦταν νά μαζευόμαστε ὅλοι μαζί κοντά-κοντά καί νά κρατᾶμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Ντράπηκα ὅταν ἀνακάλυψα ὅτι ἤμουν ἀκόμα πολύ ἀδύναμος γιά νά σκαρφαλώσω σέ φορτηγό δίχως βοήθεια.

Κοιμήθηκα μιά νύχτα στό νοσοκομεῖο «Μονθόν», ὅπου πῆγα νά δῶ τήν ἰατρική ἐπιτροπή πού θά μ' ἐξέταζε. Στό διπλανό κρεβάτι ἦταν ἕνας Φρουρός Ἐφόδου, τραυματισμένος πάνω ἀπ' τό ἀριστερό μάτι. Ἦταν φιλικός καί μοῦ ἔδωσε τσιγάρα. «Στή Βαρκελώνη, θά πυροβολούσαμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον», εἶπα καί γελάσαμε κι οἱ δυό. Εἶναι παράξενο πῶς φαινόταν ν' ἀλλάζει τό γενικό πνεῦμα μόλις πλησίαζες τήν πρώτη γραμμή. Ὅλο, ἤ σχεδόν ὅλο, τό φοβερό μίσος τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐξατμιζόταν. Σ' ὅλο τό διάστημα πού βρισκόμουν στό μέτωπο, δέν θυμᾶμαι νά μοῦ φέρθηκε ποτέ ἐχθρικά κάποιος ὀπαδός τοῦ PSUC ἐπειδή ἀνῆκα στό POUM. Κάτι τέτοια ἦταν γιά τή Βαρκελώνη ἤ γιά μέρη ἀκόμα πιό ἀπομακρυσμένα ἀπ' τόν πόλεμο. Ὑπῆρχαν πολλοί Φρουροί Ἐφόδου στό Σιετάμο. Τούς εἶχαν στείλει ἀπ' τή Βαρκελώνη γιά νά πάρουν μέρος στήν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς

Χουέσκα. Οἱ Φρουροί Ἐφόδου ἦταν ἕνα σῶμα πού δέν προοριζόταν βασικά γιά τό μέτωπο καί πολλοί ἀπ' αὐτούς δέν εἶχαν ξαναβρεθεῖ κάτω ἀπ' τά πυρά. Στήν Βαρκελώνη ἦταν οἱ ἀφέντες τῶν δρόμων, ἀλλά ἐδῶ ἦταν quintos (στραβάδια) καί πιάνανε φιλίες μέ δεκαπεντάχρονους πιτσιρικάδες τῆς Πολιτοφυλακῆς, πού 'χαν μῆνες στήν πρώτη γραμμή.

Στό νοσοκομεῖο «Μονθόν», ὁ γιατρός ἔκανε τή συνηθισμένη του τελετουργία, μέ τό βγάλσιμο τῆς γλώσσας καί τό κοίταγμα μέ τό καθρεφτάκι κι ὕστερα μέ βεβαίωσε μέ τόν ἴδιο εὐδιάθετο τρόπο, ὅπως κι οἱ ἄλλοι, ὅτι δέν θά ξανάβρισκα τή φωνή μου καί ὑπόγραψε τήν βεβαίωση. Ἐνῶ περίμενα νά μ' ἐξετάσουν, μές στό χειρουργεῖο γινόταν κάποια φοβερή ἐγχείρηση δίχως νάρκωση — γιατί δίχως νάρκωση, δέν ξέρω. Ἄκουγα νά συνεχίζεται, τό ἕνα οὐρλιαχτό ἀκολουθοῦσε τό ἄλλο κι ὅταν μπῆκα μετά μέσα, εἶδα καρέκλες πεταμένες δεξιά ἀριστερά καί λιμνοῦλες ἀπό αἷμα καί οὖρα πάνω στό πάτωμα.

Οἱ λεπτομέρειες ἐκείνου τοῦ τελευταίου ταξιδιοῦ διατηροῦνται στό μυαλό μου μέ παράξενη διαύγεια. Εἶχα μιά διαφορετική διάθεση, μιά πιό παρατηρητική διάθεση ἀπ' ὅ,τι τούς τελευταίους μῆνες. Εἶχα πάρει τό ἀπολυτήριο, ἐπικυρωμένο μέ τήν σφραγίδα τῆς 29ης Μεραρχίας καί τό πιστοποιητικό τοῦ γιατροῦ, πού μέ χαρακτήριζε «ἀνίκανο». Ἤμουν ἐλεύθερος νά γυρίσω πίσω στήν Ἀγγλία, πράγμα πού μ' ἔκανε νά νιώσω ὅτι μποροῦσα γιά πρώτη φορά σχεδόν, νά κοιτάξω τήν Ἰσπανία. Ἔπρεπε νά μείνω μιά μέρα στό Μπαρμπάστρο, γιατί ὑπῆρχε μόνο ἕνα τραῖνο τή μέρα. Προηγούμενα, εἶχα δεῖ τό Μπαρμπάστρο στά πεταχτά καί μοῦ εἶχε φανεῖ ἁπλῶς σάν ἕνα κομμάτι τοῦ πολέμου — ἕνας γκρίζος, λασπωμένος, κρύος τόπος, γεμάτος θορυβώδικα φορτηγά καί κουρελιασμένους στρατιῶτες. Φαινόταν παράξενα διαφορετικό τώρα. Καθώς τριγύριζα, ἀνακάλυψα εὐχάριστα, ἑλικοειδῆ δρομάκια, παλιά πέτρινα γεφύρια, καπηλειά μέ μεγάλα βραδύρρευστα βαρέλια στό μπόι ἑνός ἄντρα, καί γοητευτικά, ἡμιυπόγεια μαγαζιά, ὅπου ἄντρες ἔφτιαχναν ρόδες γιά κάρα, ἐγχειρίδια, ξύλινες κουτάλες καί φλασκιά ἀπό δέρμα κατσίκας. Παρακολούθησα ἕναν ἄντρα πού ἔφτιαχνε ἕνα φλασκί κι ἀνακάλυψα μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον, κάτι πού ἀγνοοῦσα προηγούμενα, ὅτι τά φτιάχνουν μέ τό τρίχωμα πρός τά μέσα, δίχως ν' ἀφαιρέσουν τίς τρίχες, ἔτσι πού στήν πραγματικότητα πίνεις ἀποσταγμένες τρίχες κατσίκας. Ἔπινα ὁλόκληρους μῆνες ἀπ' αὐτά, δίχως νά τό ξέρω. Καί στό πίσω μέρος τῆς πόλης ἦταν ἕνα ρηχό, καταπράσινο ποτάμι καί δίπλα του ὑψωνόταν κατακόρυφα ἕνας βραχώδης γκρεμός, μέ κάτι σπιτάκια χτισμένα πάνω του, ἔτσι πού θά μποροῦσες νά φτύσεις ἀπ' τό παράθυρο τῆς κρεβατοκάμαράς σου κατευθεῖαν μές στό ποτάμι. Μές στίς τρύπες τοῦ βράχου ζοῦσαν ἀμέτρητα περιστέρια. Καί στή Λερίντα ὑπῆρχαν παλιά, στραπατσαρισμένα κτίρια, πού στίς μαρκίζες τῆς ὀροφῆς τους εἶχαν χτίσει φωλιές χελιδόνια, ἔτσι πού ἀπό μακριά οἱ φωλιές μοιάζανε σάν φανταχτερά σχέδια τῆς περιόδου ροκοκό. Ἦταν παράξενο πώς ἐδῶ κι 6 μῆνες δέν εἶχα μάτια γιά τέτοια πράγματα. Μέ τό ἀπολυτήριό μου στήν τσέπη ἔνιωθα ξανά σάν ἀνθρώπινο ὄν, ἀλλά καί σάν τουρίστας λιγάκι. Ἐνιω-

θα σχεδόν γιά πρώτη φορά ότι ήμουν πραγματικά στήν Ἱσπανία, σέ μιά χώρα πού λαχταροῦσα νά ἐπισκεφτῶ σ' ὅλη μου τή ζωή. Στά ἥσυχα σοκάκια τῆς Λερίντα καί τοῦ Μπαρμπάστρο μοῦ φαινόταν ὅτι διάκρινα φευγαλέα, σάν ἕναν μακρινό ἀπόηχο, τήν Ἱσπανία πού ζεῖ στή φαντασία ὅλων. Λευκά βουνά, βοσκοί, μπουντρούμια τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, Μαυριτανικά παλάτια, καραβάνια ἀπό μουλάρια, γκρίζα λιόδεντρα καί δάση ἀπό λεμονιές, κορίτσια μέ μαῦρες μαντίλες, τά κρασιά τῆς Μάλαγα καί τοῦ Ἀλικάντε, καθεδρικοί ναοί, καρδινάλιοι, ταυρομαχίες, τσιγγάνοι, σερενάτες — κοντολογῆς τήν Ἱσπανία. Ἀπ' ὅλη τήν Εὐρώπη ἦταν ἡ χώρα πού εἶχε κεντρίσει π:ότερο τή φαντασία μου. Μοῦ φαινόταν ὅτι ἦταν κρίμα πού ὅταν ἐπιτέλους κατάφερα νά ἔρθω, εἶδα μόνο αὐτή τή βορειοανατολική γωνιά, στή μέση ἑνός συγκεχυμένου πόλεμου καί κυρίως τό χειμώνα.

Ὅταν γύρισα στή Βαρκελώνη, ἦταν ἀργά καί δέν ὑπῆρχαν ταξί. Δέν εἶχε νόημα νά προσπαθήσω νά πάω στό Σανατόριο «Μαουρίν», πού ἦταν ἔξω ἀκριβῶς ἀπό τήν πόλη, κι ἔτσι κατευθύνθηκα πρός τό ξενοδοχεῖο Κοντινεντάλ, σταματώντας γιά φαγητό στό δρόμο. Θυμᾶμαι τή συζήτηση πού ἔκανα μ' ἕναν σερβιτόρο μέ πολύ πατρικό ὕφος, γιά τίς δρύινες, δεμένες μέ χαλκό, κανάτες μέ τίς ὁποῖες σερβίριζαν τό κρασί. Εἶπα ὅτι θά 'θελα ν' ἀγοράσω μερικές γιά νά τίς πάρω στήν Ἀγγλία. Ὁ σερβιτόρος ἔδειξε κατανόηση. «Ναί, εἶναι ὄμορφες, ἔ; Ἀλλά ἀδύνατον νά βρεῖς σήμερα. Κανείς δέν τίς φτιάχνει πιά — κανείς δέν φτιάχνει τίποτα. Αὐτός ὁ πόλεμος — τί κρίμα!». Συμφωνήσαμε ὅτι ὁ πόλεμος ἦταν θλιβερό πράγμα. Γιά μιά ἀκόμη φορά, ἔνιωσα σάν τουρίστας. Ὁ σερβιτόρος μέ ρώτησε εὐγενικά ἄν μοῦ ἄρεσε ἡ Ἱσπανία, ἄν θά ξαναρχόμουνα στήν Ἱσπανία. Ἡ ἠρεμία αὐτῆς τῆς συζήτησης ἔχει μείνει ζωντανή στή μνήμη μου, ἐξαιτίας αὐτοῦ πού ἀκολούθησε ἀμέσως μετά.

Ὅταν ἔφτασα στό ξενοδοχεῖο, ἡ γυναίκα μου καθόταν στό σαλόνι. Σηκώθηκε κι ἦρθε πρός τό μέρος μου, μέ τρόπο πού μοῦ φάνηκε πολύ ἀνέμελος. Τύλιξε τά μπράτσα της γύρω ἀπ' τό λαιμό μου καί, μ' ἕνα γλυκό χαμόγελο γιά τά μάτια τοῦ κόσμου, μοῦ σφύριξε στ' αὐτί:

«Φύγε ἀπό δῶ!».

«Τί;».

«Φύγε ἀπό δῶ ἀ μ έ σ ω ς !».

«Τί;».

«Μή στέκεσαι δῶ. Πρέπει νά βγεῖς ἔξω γρήγορα».

«Τί; Γιατί; Τί ἐννοεῖς;».

Μ' εἶχε πιάσει ἀπ' τό μπράτσο καί μέ πήγαινε ἤδη πρός τίς σκάλες. Στή μέση τῆς σκάλας συναντήσαμε ἕναν Γάλλο — δέν θά δώσω τ' ὄνομά του γιατί ἄν καί δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τό POUM, στάθηκε σ' ὅλους μας καλός φίλος στή διάρκεια τῶν δυσκολιῶν. Μέ κοίταξε μ' ἀνησυχία.

«Ἄκου! Δέν πρέπει νά 'ρχεσαι ἐδῶ. Φύγε γρήγορα καί κρύψου πρίν τηλεφωνήσουν στήν ἀστυνομία».

Κι όταν κατεβήκαμε τίς σκάλες, ένας υπάλληλος τοῦ ξενοδοχείου, πού ἦταν μέλος τοῦ POUM (δίχως νά τό ξέρει ἡ διεύθυνση, φαντάζομαι), γλίστρησε κρυφά ἀπ' τό ἀσανσέρ καί μοῦ εἶπε μέ τά σπασμένα ἀγγλικά του νά φύγω. 'Ακόμα καί τώρα δέν ἔχω καταλάβει τί εἶχε συμβεῖ.

«Τί στό διάβολο σημαίνουν ὅλ' αὐτά;» εἶπα, μόλις βγήκαμε στό πεζοδρόμιο.

«Δέν τἄμαθες;».

«Ὄχι. Τί νά μάθω; Δέν ἄκουσα τίποτα».

«Τό POUM κηρύχτηκε ἐκτός νόμου. Ἔχουν καταλάβει ὅλα του τά κτίρια. Σχεδόν ὅλοι βρίσκονται στή φυλακή. Καί λέγεται ὅτι ἄρχισαν νά ἐκτελοῦν κιόλας».

Ὥστε αὐτό ἦταν. Ἔπρεπε νά πᾶμε κάπου νά μιλήσουμε. Ὅλες οἱ μεγάλες καφετέριες στή Ράμπλας ἦταν γεμάτες ἀστυνομικούς, ἀλλά βρήκαμε μιά ἥσυχη καφετέρια σέ μιά πάροδο. Ἡ γυναίκα μου μοῦ ἐξήγησε τί εἶχε συμβεῖ ὅσο ἔλειπα.

Στίς 15 'Ιούνη, ἡ ἀστυνομία συνέλαβε ξαφνικά τόν 'Αντρές Νίν μές στό γραφεῖο του καί τό ἴδιο βράδυ ἔκανε ἔφοδο στό ξενοδοχεῖο Φαλκόν καί συνέλαβε ὅλους ὅσους βρῆκε ἐκεῖ, κυρίως πολιτοφύλακες μέ ἄδεια ἀπ' τό μέτωπο. Τό κτίριο μετατράπηκε ἀμέσως σέ φυλακή καί πολύ σύντομα ἦταν γεμάτο ὡς τά μπούνια μέ κάθε λογῆς φυλακισμένους. Τήν ἄλλη μέρα, τό POUM κηρύχτηκε ἐκτός νόμου κι ὅλα του τά γραφεῖα, βιβλιοπωλεῖα, σανατόρια, κέντρα Πρώτων Βοηθειῶν κλπ., ἐπιτάχτηκαν. Στό μεταξύ, ἡ ἀστυνομία συλλάμβανε ὅλους ὅσους μποροῦσε νά πιάσει, πού εἶχαν ὁποιαδήποτε σχέση μέ τό POUM. Σέ μιά δυό μέρες, ὅλα, ἤ σχεδόν ὅλα, τά μέλη τῆς 'Εκτελεστικῆς 'Επιτροπῆς βρίσκονταν στή φυλακή. Πιθανόν, κάνα δυό νά 'χαν ξεφύγει καί νά κρύβονταν, ἀλλά ἡ ἀστυνομία ἐφάρμοζε τό μέτρο (πολύ διαδομένο καί στίς δυό παρατάξεις σ' αὐτόν τόν πόλεμο) νά πιάνει σάν ὅμηρο τή γυναίκα κάποιου, ἄν ἐξαφανιζόταν. Δέν ὑπῆρχε τρόπος ν' ἀνακαλύψεις πόσους εἶχε συλλάβει ἡ ἀστυνομία. Ἡ γυναίκα μου εἶχε ἀκούσει ὅτι ἦταν περίπου 400 μόνο στή Βαρκελώνη. Τώρα πιστεύω ὅτι ἀκόμα καί τότε, οἱ ἀριθμοί πρέπει νά 'ταν μεγαλύτεροι. Εἶχαν συλληφτεῖ κι οἱ πιό ἄσχετοι ἄνθρωποι. Σέ μερικές περιπτώσεις, οἱ ἀστυνομικοί εἶχαν φτάσει στό σημεῖο νά σέρνουν τραυματισμένους πολιτοφύλακες ἔξω ἀπ' τά νοσοκομεῖα.

Ἦταν ὅλα βαθιά ἀπογοητευτικά. Τί στό διάβολο σήμαιναν ὅλ' αὐτά; Μποροῦσα νά καταλάβω γιατί βγάλανε παράνομο τό POUM, ἀλλά γιά ποιό λόγο κάνανε συλλήψεις; Γιά κανένα λόγο, ἀπ' ὅ,τι μποροῦσες ν' ἀνακαλύψεις. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀποκήρυξη τοῦ POUM εἶχε ἀναδρομική ἰσχύ· τό POUM ἦταν τώρα παράνομο κι ἑπομένως, παραβίαζες τό νόμο ἄν ἦσουν παλιά μέλος του. Ὅπως συνήθως, κανείς ἀπ' τούς συλληφθέντες δέν κατηγορήθηκε ἐπίσημα. Στό μεταξύ, ὅμως, οἱ κομμουνιστικές ἐφημερίδες τῆς Βαλέντσια εἶχαν φουντώσει μέ τήν ἱστορία μιᾶς τεράστιας «φασιστικῆς συνωμοσίας», ραδιοεπικοινωνία μέ τόν ἐχθρό, ἔγγραφα ὑπογραμμένα μέ

άόρατο μελάνι, κλπ., κλπ. Ἀσχολήθηκα μ' αὐτή τήν ἱστορία προηγούμενα. Αὐτό πού εἶναι σημαντικό, εἶναι ὅτι ἐμφανίστηκαν μόνο στίς ἐφημερίδες τῆς Βαλέντσια· νομίζω ὅτι σωστά λέω ὅτι δέν ὑπῆρχε ἡ παραμικρή λέξη γι' αὐτήν ἤ γιά τήν ἀποκήρυξη τοῦ POUM σέ καμιά ἐφημερίδα τῆς Βαρκελώνης, κομμουνιστική, ἀναρχική, ἤ δημοκρατική. Μάθαμε γιά πρώτη φορά τήν ἀκριβή φύση τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τῶν ἀρχηγῶν τοῦ POUM, ὄχι ἀπό ἱσπανική ἐφημερίδα, ἀλλ' ἀπ' τίς ἀγγλικές ἐφημερίδες πού ἔφτασαν στή Βαρκελώνη μιά δυό μέρες ἀργότερα. Αὐτό πού δέν ξέραμε τότε ἦταν ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν ἦταν ὑπεύθυνη γιά τήν κατηγορία τῆς προδοσίας καί κατασκοπείας πού τούς ἀποδόθηκε, ὅτι ἀργότερα, ορισμένα μέλη τῆς Κυβέρνησης θά τήν ἀρνιόντουσαν. Γνωρίζαμε μόνο ἀόριστα ὅτι οἱ ἀρχηγοί τοῦ POUM κι ὑποτίθεται κι ἐμεῖς οἱ ὑπόλοιποι, κατηγορούμασταν σάν πουλημένοι στούς Φασίστες. Κι ἤδη κυκλοφοροῦσαν φῆμες ὅτι γίνονταν μυστικές ἐκτελέσεις στίς φυλακές*. Ὑπῆρχαν πολλές ὑπερβολές αναφορικά μ' αὐτό, ἀλλ' εἶναι βέβαιο ὅτι συνέβηκε πραγματικά σέ μερικές περιπτώσεις καί δέν χωράει πολύ ἀμφιβολία ὅτι συνέβηκε στήν περίπτωση τοῦ Νίν. Μετά ἀπ' τή σύλληψή του, ὁ Νίν μεταφέρθηκε στή Βαλέντσια κι ἀπό κεῖ στή Μαδρίτη. Ἀπό τίς 21 Ἰούνη κιόλας, ἔφτασε στή Βαρκελώνη ἡ φήμη ὅτι εἶχε ἐκτελεστεῖ. Ἀργότερα, ἡ φήμη πῆρε πιό χειροπιαστό σχῆμα: ὁ Νίν εἶχε ἐκτελεστεῖ στή φυλακή ἀπ' τή μυστική ἀστυνομία καί τό σῶμα του εἶχε πεταχτεῖ στό δρόμο. Αὐτή ἡ ἱστορία διασταυρώθηκε ἀπό πολλές πηγές, συμπεριλαμβανόμενου καί τοῦ Φεντερίκο Μοντσένυς**, ἑνός πρώην μέλους τῆς Κυβέρνησης. Ἀπό τότε μέχρι σήμερα, κανείς δέν ξανάδε ζωντανό τό Νίν. Ὅταν, ἀργότερα, ἡ Κυβέρνηση ρωτήθηκε ἀπ' τούς ἀντιπροσώπους διαφόρων χωρῶν, τά μάσαγε κι ἔλεγε μόνον ὅτι ὁ Νίν εἶχε ἐξαφανιστεῖ καί δέν ἤξεραν ποῦ μπορεῖ νά βρίσκεται. Μερικές ἐφημερίδες ἔβγαλαν ἕνα παραμύθι, ὅτι εἶχε καταφύγει σέ φασιστική περιοχή. Δέν δόθηκαν, ὅμως, στοιχεῖα γιά νά στηριχτεῖ αὐτό, κι ὁ Ἰρούχο, ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης, δήλωσε ἀργότερα ὅτι τό πρακτορεῖο Ἐσπάνια εἶχε παραποιήσει τό ἐπίσημο ἀνακοινωθέν του*. Ὅπως καί νά 'ναι, θά 'ταν ἀπίθανο ν' ἀφήσουν νά δραπετεύσει ἕνας πολιτικός κρατούμενος τῆς σημασίας τοῦ Νίν. Ἐκτός κιάν τόν παρουσιάσουν ζωντανό στό μέλλον, νομίζω ὅτι πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι δολοφονήθηκε στή φυλακή.

Ἡ ἱστορία τῶν συλλήψεων συνεχιζόταν γιά μῆνες, μέχρι πού οἱ πολιτικοί κρατούμενοι, ἔξω ἀπ' τούς Φασίστες, φτάσανε τίς χιλιάδες. Ἕνα ἀξι-

---

* Σ.τ.Μ. Βλ. «Ἡ GPU στήν Ἱσπανία: Ἡ Σταλινική Ἀντεπανάσταση στόν Ἱσπανικό Ἐμφύλιο». («Ἐλεύθερος Τύπος», ὑπό ἔκδοση).

** Σ.τ.Μ. Πρόκειται, μᾶλλον, γιά τήν Φεντερίκα Μοντσένυ, ἡγετικό στέλεχος τῆς CNT κι ὑπουργό Ὑγιεινῆς στήν Κυβέρνηση Καμπαλλέρο (4.11.1936).

* Βλέπε τήν ἀναφορά τῆς ἐπιτροπῆς Μάξτον στήν ὁποία ἀναφέρθηκα στό κεφάλαιο 2.

σημείωτο πράγμα ήταν ή αυτονομία τών κατώτερων βαθμών τής άστυνομίας. Πολλές άπ' τίς συλλήψεις ήταν όμολογουμένως παράνομες καί διάφοροι άνθρωποι πού ή άποφυλάκισή τους είχε διαταχτεί άπ' τόν 'Αρχηγό τής 'Αστυνομίας, συλλαμβάνονταν ξανά στήν πόρτα τής φυλακής καί όδηγούνταν σέ «μυστικές φυλακές». Μιά χαρακτηριστική περίπτωση είναι κείνη τοῦ Κούρτ Λαντάου καί τής γυναίκας του. Τούς συλλάβανε γύρω στις 17 'Ιούνη κι ό Λαντάου «έξαφανίστηκε» άμέσως. 5 μήνες άργότερα, ή γυναίκα του βρισκόταν άκόμα στή φυλακή, δίχως νά περάσει άπό δίκη καί δίχως νά 'χει νέα τοῦ άντρα της. Έκανε άπεργία πείνας, όπότε ό 'Υπουργός Δικαιοσύνης τήν είδοποίησε διαβεβαιώνοντάς την πώς ό άντρας της ήταν νεκρός. Λίγο μετά, άποφυλακίστηκε, γιά νά ξανασυλληφτεί σχεδόν άμέσως καί νά ριχτεί ξανά στή φυλακή. Ήταν έπίσης άξιοσημείωτο ότι ή άστυνομία, τουλάχιστον άρχικά, φαινόταν τελείως άδιάφορη γιά τήν έπίδραση πού μπορεί νά 'χουν οί ένέργειές της στόν πόλεμο. Ήταν πρόθυμοι νά συλλαμβάνουν άξιωματικούς σέ σπουδαία πόστα, δίχως νά πάρουν προηγουμένως άδεια. Γύρω στά τέλη τοῦ 'Ιούνη, συνελήφθη ό στρατηγός Χοσέ Ροβίρα, διοικητής τής 29ης Μεραρχίας, κάπου κοντά στήν πρώτη γραμμή άπό μιά όμάδα άστυνομικών πού 'χαν σταλεί άπ' τή Βαρκελώνη. Οί άντρες του έστειλαν μιά έπιτροπή νά διαμαρτυρηθεί στό 'Υπουργείο Πολέμου. 'Ανακαλύφτηκε ότι ούτε τό 'Υπουργείο Πολέμου, ούτε ό 'Ορτέγκα, ό άρχηγός τής 'Αστυνομίας, είχαν ίδέα γιά τή σύλληψη τοῦ Ροβίρα. Ή λεπτομέρεια πού μοῦ τή δίνει πιότερο στήν όλη ύπόθεση, μόλο πού, ίσως, νά μήν είναι καί πολύ σπουδαία, είναι ότι δέν έφταναν στό μέτωπο είδήσεις γιά τό τί συνέβαινε. Όπως είδατε, ούτ' έγώ, ούτε κανένας άλλος στό μέτωπο είχε μάθει γιά τή διάλυση τοῦ POUM. Όλα τ' άρχηγεία τής Πολιτοφυλακής τοῦ POUM, τά κέντρα Πρώτων Βοηθειών κλπ., λειτουργοῦσαν κανονικά κι ώς τίς 20 'Ιούνη άκόμα καί στή Λερίντα, πού άπείχε μόνο 100 μίλια άπ' τή Βαρκελώνη, κανένας δέν είχε πάρει χαμπάρι τί συνέβαινε. Οί έφημερίδες τής Βαρκελώνης δέν έγραφαν τίποτα (οί έφημερίδες τής Βαλένθια πού έγραφαν τά παραμύθια περί κατασκοπείας, δέν έφταναν στό μέτωπο τής 'Αραγωνίας) κι άναμφίβολα, ένας άπ' τούς λόγους πού συλλαμβάνανε όλους τούς πολιτοφύλακες πού βρίσκονταν μέ άδεια στή Βαρκελώνη, ήταν γιά νά τούς έμποδίσουν νά γυρίσουν πίσω στό μέτωπο μέ τά νέα. Τό άπόσπασμα μέ τό όποίο είχα πάει στό μέτωπο στίς 15 'Ιούνη, πρέπει νά ήταν περίπου τό τελευταίο πού έφυγε. Μοῦ φαίνεται άκόμα παράξενο πώς κρατήθηκε μυστική ή όλη ύπόθεση, γιατί τά φορτηγά άνεφοδιασμοῦ περνοῦσαν άκόμα έλεύθερα· άλλά δέν χωρεί άμφιβολία ότι κ ρ α τ ή θ η κ ε μυστικό καί, όπως έμαθα άργότερα άπό πολλούς, οί άντρες πού ήταν στήν πρώτη γραμμή, δέν έμαθαν τίποτα, παρά μόνο άρκετές μέρες άργότερα. Τό κίνητρο όλων αύτών, είναι άρκετά φανερό. Ή έπίθεση στήν Χουέσκα άρχιζε, ή Πολιτοφυλακή τοῦ POUM ήταν άκόμα ξεχωριστή μονάδα καί πιθανόν νά φοβόνταν ότι άν οί άντρες μάθαιναν τί συνέβαινε θ' άρνιόντουσαν νά πολεμήσουν. Στήν πραγματικότητα δέν συνέβηκε τίποτα τέτοιο όταν έφτασαν τά νέα. Στίς ένδιάμεσες μέρες, θά πρέπει νά σκο-

τώθηκαν πολλοί άντρες δίχως νά μάθουν ποτέ ότι οί έφημερίδες στά μετόπισθεν τούς άποκαλοῦσαν Φασίστες. Κάτι τέτοια πράγματα είναι λίγο δύσκολο νά τά συγχωρέσει κανείς. Ξέρω ότι ήταν συνηθισμένη τακτική ν' άποσιωποῦν τ' άσχημα νέα άπ' τούς στρατιῶτες κι ἴσως αὐτό νά 'ναι δικαιολογημένο κατά κανόνα. 'Αλλά εἶναι διαφορετική ὑπόθεση νά στέλνεις άντρες στή μάχη καί νά μήν τούς λές κάν ότι πίσω άπ' τήν πλάτη τους τό κόμμα τους ἔχει διαλυθεῖ, οί άρχηγοί τους κατηγοροῦνται γιά προδοσία κι οί φίλοι τους καί συγγενεῖς τους ρίχνονται στή φυλακή.

'Η γυναίκα μου ἄρχισε νά μοῦ λέει τί εἶχε συμβεῖ στούς διάφορους φίλους μας. Μερικοί άπ' τούς 'Αγγλους κι ἄλλοι ξένοι εἶχαν περάσει τά σύνορα. 'Ο Οὐίλλιαμς κι ὁ Στάφορντ Κότμαν δέν εἶχαν συλληφθεῖ ὅταν ἔγινε ἡ ἔφοδος στό σανατόριο «Μαουρίν» καί κρύβονταν κάπου. Τό ἴδιο κι ὁ Τζών Μακνέαρ πού ἦταν στή Γαλλία κι εἶχε ξανάρθει στήν 'Ισπανία ὅταν τό POUM κηρύχτηκε παράνομο — άπερισκεψία του, άλλά δέν ἤθελε νά μείνει άσφαλής ὅσο οί σύντροφοί του κινδύνευαν. Γιά τούς ὑπόλοιπους ἦταν άπλῶς ἕνα χρονικό τοῦ στύλ «ἔπιασαν τόν τάδε» κι «ἔπιασαν τόν δεῖνα». Φαινόταν σά νά τούς «εἶχαν πιάσει» σχεδόν ὅλους. Μοῦ ἔκανε έντύπωση ὅταν ἄκουσα ὅτι «εἶχαν πιάσει» ἐπίσης καί τόν Κόπ.

«Τί; Τόν Κόπ; Νόμιζα ὅτι ἦταν στή Βαλέντσια».

Φαίνεται ὅτι ὁ Κόπ εἶχε γυρίσει πίσω στή Βαρκελώνη. Εἶχε ἕνα γράμμα άπ' τό 'Υπουργεῖο Πολέμου γιά τόν συνταγματάρχη διοικητή τῶν έπιχειρήσεων τοῦ Μηχανικοῦ στό άνατολικό μέτωπο. "Ηξερε ὅτι τό POUM εἶχε διαλυθεῖ φυσικά, άλλά πιθανόν νά μήν τοῦ πέρασε άπ' τό μυαλό ὅτι οί άστυνομικοί μπορεῖ νά 'ταν τόσο ἠλίθιοι ὥστε νά τόν συλλάβουν ένῶ πήγαινε στό μέτωπο μ' έπείγουσα στρατιωτική άποστολή. Εἶχε ἔρθει στό ξενοδοχεῖο Κοντινεντάλ γιά νά πάρει τό σάκκο του. 'Η γυναίκα μου ἔλειπε κείνη τήν ὥρα κι οί ἄνθρωποι τοῦ ξενοδοχείου κατάφεραν νά τόν καθυστερήσουν μέ μιά ψευδοϊστορία, ένῶ τηλεφωνοῦσαν στήν άστυνομία. 'Ομολογῶ ὅτι θύμωσα μόλις ἄκουσα γιά τήν σύλληψη τοῦ Κόπ. "Ηταν προσωπικός μου φίλος, εἶχα ὑπηρετήσει κάτω άπ' τίς διαταγές του, ἤμασταν μαζί κάτω άπ' τά πυρά κι ἤξερα τήν ἱστορία του. "Ηταν ἕνας ἄνθρωπος πού εἶχε θυσιάσει τά πάντα — οἰκογένεια, έθνικότητα, έπάγγελμα — μόνο καί μόνο γιά νά 'ρθεῖ στήν 'Ισπανία καί νά πολεμήσει τό Φασισμό. Φεύγοντας άπ' τό Βέλγιο δίχως ἄδεια καί κατατασσόμενος σ' ἕναν ξένο στρατό, ένῶ βρισκόταν άκόμα στήν έφεδρεία τοῦ Βελγικοῦ στρατοῦ καί νωρίτερα βοηθώντας στήν παράνομη κατασκευή πυρομαχικῶν γιά τήν 'Ισπανική Κυβέρνηση, εἶχε συσσωρεύσει χρόνια φυλάκισης στήν πλάτη του, ἄν ποτέ γύριζε πίσω στήν χώρα του. "Ηταν στήν πρώτη γραμμή άπ' τόν 'Οκτώβρη τοῦ 1936, εἶχε προαχθεῖ άπό άπλός πολιτοφύλακας τέ ταγματάρχη, εἶχε πάρει μέρος σέ μάχες κι έγώ δέν ξέρω πόσες φορές κι εἶχε τραυματιστεῖ μιά φορά. Στή διάρκεια τῶν ταραχῶν τοῦ Μάη, ὅπως διαπίστωσα ὁ ἴδιος, εἶχε έμποδίσει τοπικές μάχες καί πιθανῶς ἔσωσε 10 - 20 ζωές. Κι ὁ μόνος τρόπος γιά νά τοῦ τ' άνταποδώσουν ἦταν νά τόν ρίξουν στήν φυλακή. Εἶναι

σπατάλη χρόνου νά θυμώνει κανείς, ἀλλά κάτι τέτοιες ἠλίθιες κακοήθειες βάζουν σέ δοκιμασία τήν ὑπομονή ἑνός ἀνθρώπου.

Στό μεταξύ δέν εἶχαν «πιάσει» τή γυναίκα μου. Παρόλο πού εἶχε μείνει στό Κοντινεντάλ, ἡ ἀστυνομία δέν εἶχε κάνει καμιά κίνηση νά τήν συλλάβει. Ἦταν φανερό ὅτι τήν χρησιμοποιοῦσαν γιά δόλωμα. Πρίν 2 μέρες, ὅμως, τίς πρῶτες πρωινές ὧρες, 6 ἀστυνομικοί μέ πολιτικά εἶχαν εἰσβάλει στό δωμάτιό μας στό ξενοδοχεῖο καί τό εἶχαν ἐρευνήσει. Πῆραν κάθε κομματάκι χαρτί πού βρῆκαν, ἐκτός εὐτυχῶς ἀπ' τά διαβατήρια καί τό βιβλιάριο ἐπιταγῶν. Πῆραν τά ἡμερολόγιά μου, ὅλα μας τά βιβλία, ὅλα τά ἀποκόμματα ἀπό ἐφημερίδες πού μάζευα μῆνες τώρα (ἀναρωτιέμαι συχνά σέ τί νά τούς χρησίμευσαν ἄραγε;), ὅλα μου τά ἐνθύμια ἀπ' τόν πόλεμο κι ὅλα μας τά γράμματα. (Κατά τύχη πῆραν κι ἀρκετά γράμματα πού εἶχα πάρει ἀπό ἀναγνῶστες μου. Σέ μερικά δέν εἶχα ἀπαντήσει καί, φυσικά, δέν ἔχω πιά τίς διευθύνσεις τους. Ἄν κανείς πού μοῦ ἔγραψε γιά τό τελευταῖο μου βιβλίο καί δέν πῆρε ἀπάντηση, τυχαίνει νά διαβάζει αὐτές τίς γραμμές, τόν παρακαλῶ νά τό δεχτεῖ αὐτό σάν αἴτηση συγγνώμης). Ἀργότερα ἔμαθα ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε κατασχέσει ἐπίσης καί διάφορα πράγματα πού εἶχα ἀφήσει στό σανατόριο «Μαουρίν». Πῆραν ἀκόμα κι ἕναν μπόγο μέ ἄπλυτα ροῦχα. Ἴσως νόμιζαν ὅτι περιεῖχε μηνύματα γραμμένα μέ ἀόρατο μελάνι.

Προφανῶς θά 'ταν πιό ἀσφαλές γιά τή γυναίκα μου νά μείνει στό ξενοδοχεῖο, πρός τό παρόν τουλάχιστον. Ἄν προσπαθοῦσε νά ἐξαφανιστεῖ, θά τήν κυνηγοῦσαν ἀμέσως. Ἡ προοπτική αὐτή μέ ἀηδίαζε. Παρά τίς ἀμέτρητες συλλήψεις, μοῦ ἦταν σχεδόν ἀδύνατο νά πιστέψω ὅτι κινδύνευα. Ἡ ὅλη ὑπόθεση μοῦ φαινόταν τελείως παράλογη. Ἦταν ἡ ἴδια ἄρνηση νά πάρει αὐτή τήν ἠλίθια ἐπίθεση στά σοβαρά, πού εἶχε ὅμως ὁδηγήσει τόν Κόπ στή φυλακή. Ἔλεγα συνέχεια, μά γιατί νά θέλει κάποιος νά μέ συλλάβει; Τί εἶχα κάνει; Δέν ἤμουν κάν μέλος τοῦ POUM. Ναί μέν ὁπλοφοροῦσα στίς μάχες τοῦ Μάη, ἀλλά τό ἴδιο ἔκαναν (ὑπολογίζω) κι ἄλλοι 40 ἤ 50.000 ἄνθρωποι. Ἐξάλλου, εἶχα σοβαρή ἀνάγκη νά κοιμηθῶ καλά ἕνα βράδυ. Ἤθελα νά τό ρισκάρω καί νά γυρίσω πίσω στό ξενοδοχεῖο. Ἡ γυναίκα μου οὔτε νά τ' ἀκούσει δέν ἤθελε. Μέ μεγάλη ὑπομονή μοῦ ἐξήγησε τήν κατάσταση. Δέν εἶχε σημασία τί εἶχα κάνει ἤ δέν εἶχα κάνει. Αὐτό δέν ἦταν ἕνα τσουβάλιασμα ἐγκληματιῶν, ἦταν ἁπλῶς ἕνα βασίλειο τοῦ τρόμου. Δέν ἤμουν ἔνοχος γιά καμιά συγκεκριμένη ἐνέργεια, ἀλλά ἤμουν ἔνοχος γιά «Τροτσκισμό». Τό γεγονός ὅτι εἶχα ὑπηρετήσει στήν πολιτοφυλακή τοῦ POUM ἦταν ἀρκετό γιά νά βρεθῶ στή φυλακή. Δέν ἔβγαινε τίποτα μέ τό νά πιάνομαι ἀπ' τήν Ἀγγλική νοοτροπία ὅτι εἶσαι ἀσφαλής φτάνει νά τηρεῖς τό νόμο. Στήν πράξη, ὁ νόμος ἦταν αὐτό πού ἤθελε ἡ ἀστυνομία. Τό μόνο πού μποροῦσα νά κάνω ἦταν νά μήν τραβῶ τήν προσοχή καί νά κρύβω τό γεγονός ὅτι εἶχα ὁποιαδήποτε σχέση μέ τό POUM. Ψάξαμε τά χαρτιά στίς τσέπες μου. Ἡ γυναίκα μου μ' ἔβαλε νά σκίσω τήν ταυτότητα τῆς πολιτοφυλακῆς πού εἶχε πάνω μέ μεγάλα γράμματα POUM καί μιά φωτογραφία μιᾶς ὁμάδας πολιτοφυλάκων μέ φόντο τήν σημαία τοῦ

POUM — κάτι τέτοια ήταν αρκετά γιά νά συλληφθεῖς. Ἔπρεπε, ὅμως, νά κρατήσω τά χαρτιά τῆς ἀποστράτευσης. Ἀκόμα κι αὐτά ἦταν ἕνας κίνδυνος, γιατί ἔφεραν τή σφραγίδα τῆς 29ης Μεραρχίας, κι ἡ ἀστυνομία θά 'ξερε ἴσως ὅτι ἡ 29η Μεραρχία ἦταν τό POUM· ἀλλά δίχως αὐτά θά μποροῦσαν νά μέ συλλάβουν γιά λιποτάκτη.

Ἐκεῖνο πού ἔπρεπε τώρα νά σκεφτοῦμε ἦταν πώς θά βγαίναμε ἀπ' τήν Ἰσπανία. Δέν εἶχε νόημα νά μένουμε ἐδῶ μέ τή βεβαιότητα ὅτι ἀργά ἤ γρήγορα θά μᾶς συλλάβουν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι θά θέλαμε πολύ νά μείνουμε κι οἱ δυό γιά νά δοῦμε τί θά γινόταν. Ἀλλά ὑποψιαζόμουνα ὅτι οἱ ἰσπανικές φυλακές θά 'ταν ἀπαίσια μέρη· (στήν πραγματικότητα ἦταν πολύ χειρότερες ἀπ' ὅ,τι φανταζόμουνα)· ἔτσι κι ἔμπαινες φυλακή δέν ἤξερες πότε θά ἔβγαινες καί ἡ ὑγεία μου ἦταν σέ ἄσχημη κατάσταση, χώρια ὁ πόνος τοῦ χεριοῦ μου. Συμφωνήσαμε νά συναντηθοῦμε τήν ἄλλη μέρα στό Βρετανικό Προξενεῖο, ὅπου θά ἔρχονταν κι ὁ Κότμαν μέ τόν Μακνέαρ. Θά ἔπαιρνε ἴσως κάνα δυό μέρες γιά νά τακτοποιηθοῦν τά διαβατήριά μας. Πρίν φύγεις ἀπό τήν Ἰσπανία ἔπρεπε νά σφραγιστεῖ τό διαβατήριό σου σέ 3 διαφορετικά μέρη — ἀπ' τόν Ἀρχηγό τῆς Ἀστυνομίας, τό Γάλλο πρόξενο καί τίς μεταναστευτικές ἀρχές τῆς Καταλωνίας. Ὁ Ἀρχηγός τῆς Ἀστυνομίας ἦταν, φυσικά, ὁ κίνδυνος. Ἀλλά ἴσως νά μποροῦσε ὁ Βρετανός Πρόξενος νά τακτοποιήσει τά πράγματα δίχως νά γίνει γνωστό ὅτι εἴχαμε καμιά σχέση μέ τό POUM. Φυσικά θά πρέπει νά ὑπῆρχε κατάλογος μέ τά ὀνόματα τῶν ξένων «Τροτσκιστῶν» ὑπόπτων καί πολύ πιθανόν τά ὀνόματά μας νά ἦταν στόν κατάλογο, ἀλλά μέ λίγη τύχη ἴσως φτάναμε στά σύνορα πρίν ἀπ' αὐτόν. Ὡπωσδήποτε οἱ ἀνακατωσοῦρες καί τά «αὔριο» θά 'παιρναν καί θά 'διναν. Εὐτυχῶς, τουλάχιστον, ἐδῶ ἦταν Ἰσπανία κι ὄχι Γερμανία. Ἡ Ἰσπανική μυστική ἀστυνομία ἔχει λίγο ἀπ' τό πνεῦμα τῆς Γκεστάπο, ἀλλά ὄχι μεγάλο μέρος ἀπ' τήν ἀποδοτικότητά της.

Κι ἔτσι χωρίσαμε. Ἡ γυναίκα μου γύρισε στό ξενοδοχεῖο κι ἐγώ προχώρησα μές στό σκοτάδι νά βρῶ κάπου νά κοιμηθῶ. Θυμᾶμαι ὅτι ἤμουν κακόκεφος κι ἔνιωθα πλήξη. Ἤθελα τόσο πολύ νά κοιμηθῶ ἕνα βράδυ σέ κρεβάτι. Δέν ὑπῆρχε πουθενά νά πάω, κανένα σπίτι πού νά μπορῶ νά βρῶ καταφύγιο. Τό POUM δέν εἶχε οὐσιαστικά καμιά παράνομη ὀργάνωση. Δέ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀρχηγοί θά γνώριζαν πάντα ὅτι ὑπῆρχε πιθανότητα ν' ἀποκηρυχθεῖ τό κόμμα, ἀλλά δέν περίμεναν ποτέ τέτοιο κυνήγι μαγισσῶν. Πραγματικά, ἦταν τόσο λίγο προετοιμασμένοι, πού συνέχιζαν τίς ἐπιδιορθώσεις στά κτίριά τους (μεταξύ ἄλλων, ἔφτιαχναν καί σινεμά στό Διοικητικό Κτίριο, πού ἦταν προηγούμενα τράπεζα), ὡς τή μέρα ἀκριβῶς πού τό POUM βγῆκε στήν παρανομία. Συνακόλουθα, τά ραντεβοῦ καί τά χρυσοφήγετα πού ἔπρεπε νά 'χει κάθε ἐπαναστατικό κόμμα, στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχαν. Ἕνας θεός ξέρει πόσοι ἄνθρωποι — πού τά σπίτια τους εἶχαν ἐρευνηθεῖ ἀπ' τήν ἀστυνομία — κοιμόντουσαν ἐκείνη τή νύχτα στούς δρόμους. Εἶχα περάσει 5 μέρες μέ κουραστικά ταξίδια κι ὕπνο σέ ἀπίθανα μέρη, τό χέρι μου πονοῦσε φριχτά, καί τώρα αὐτοί οἱ χαζοί μέ κυνηγοῦσαν πέρα δῶθε καί ἔπρεπε νά κοιμηθῶ ξανά χάμω. Ὡς

ἐκεῖ ἔφτασαν οἱ σκέψεις μου. Δέν ἔκανα καμιά ἀπ' τίς σωστές πολιτικές σκέψεις. Ποτέ δέν κάνω τή στιγμή πού συμβαίνει κάτι. Φαίνεται ὅτι ἔτσι μοῦ τυχαίνει πάντα ὅταν μπλέκομαι σέ πόλεμο ἤ μέ τήν πολιτική — δέν νιώθω τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπό μιά ἄβολη σωματική κατάσταση καί μιά σφοδρή ἐπιθυμία νά ξεμπερδέψω μ' αὐτές τίς ἀνοησίες. Μετά μπορῶ νά δῶ τήν ἀξία τῶν γεγονότων, ἀλλά ὅσο συμβαίνουν θέλω ἁπλῶς νά εἶμαι ἔξω ἀπ' αὐτά — ἕνα ταπεινό χαρακτηριστικό, ἴσως.

Περπάτησα πολύ ὥρα καί κατάληξα κάπου κοντά στό Γενικό Νοσοκομεῖο. Ἤθελα ἕνα μέρος πού νά μπορῶ νά ξαπλώσω χωρίς νά μέ βρεῖ κανένας περίεργος ἀστυφύλακας καί νά μοῦ ζητήσει τά χαρτιά μου. Δοκίμασα ἕνα ἀμπρί, ἀλλά ἦταν φρεσκοσκαμμένο κι ἔσταζε ἀπ' τήν ὑγρασία. Τότε βρῆκα τά ἐρείπια μιᾶς ἐκκλησίας, γκρεμισμένης καί καμένης ἀπ' τήν ἐπανάσταση. Ἦταν μόνο ἕνας σκελετός, 4 τοῖχοι δίχως στέγη καί στή μέση σωροί ἀπό μπάζα. Ψαχούλεψα στό μισοσκόταδο καί βρῆκα κάτι σάν κοίλωμα ὅπου μποροῦσα νά ξαπλώσω. Τά κομμάτια τῶν τοίχων δέν εἶναι κατάλληλα γιά στρῶμα, ἀλλά ἡ νύχτα ἦταν ζεστή καί κατάφερα νά κοιμηθῶ ἀρκετές ὧρες.

14

Τό πιό ἄσχημο, ὅταν σέ καταζητᾶ ἡ ἀστυνομία σέ μιά πόλη σάν τή Βαρκελώνη, εἶναι ὅτι τά πάντα ἀνοίγουν πολύ ἀργά. Ὅταν κοιμᾶσαι στό ὕπαιθρο, ξυπνᾶς πάντα ἀπ' τά χαράματα καί καμιά καφετέρια τῆς Βαρκελώνης δέν ἀνοίγει πρίν ἀπό τίς 9. Περίμενα ὧρες ὥσπου νά μπορέσω νά πιῶ ἕναν καφέ καί νά ξυριστῶ. Μοῦ φάνηκε παράξενο πού εἶδα νά κρέμεται ἀκόμα στόν τοῖχο τοῦ κουρείου ἡ πινακίδα τῶν Ἀναρχικῶν, πού ἐξηγοῦσε ὅτι τό φιλοδώρημα ἀπαγορεύεται, «Ἡ Ἐπανάσταση ἔσπασε τίς ἁλυσίδες μας», ἔλεγε ἡ πινακίδα. Ἔνιωσα τήν ἐπιθυμία νά πῶ στόν κουρέα ὅτι οἱ ἁλυσίδες τους θά ξαναδένονταν σύντομα, ἄν δέν πρόσεχαν.

Περιπλανήθηκα πρός τό κέντρο τῆς πόλης. Στά κτίρια τοῦ POUM, οἱ σημαῖες εἶχαν κατέβει καί στή θέση τους κυμάτιζαν οἱ σημαῖες τῆς Δημοκρατίας κι ὁμάδες ἔνοπλων ἐθνοφρουρῶν σεργιάνιζαν στίς εἰσόδους. Στό κέντρο Πρώτων Βοηθειῶν, στή γωνία τῆς Πλατείας τῆς Καταλωνίας, οἱ ἀστυφύλακες τό 'χαν γλεντήσει, σπάζοντας τά πιότερα παράθυρα. Τά βιβλιοπωλεῖα τοῦ POUM τά εἶχαν ἀδειάσει καί στήν πινακίδα ἀνακοινώσεων πιό κάτω στή Ράμπλας, εἶχαν κολλήσει μιά γελοιογραφία ἐναντίον τοῦ POUM — αὐτή μέ τή μάσκα καί τό μοῦτρο τοῦ Φασίστα ἀπό κάτω. Στό τέλος τῆς Ράμπλας, κοντά στήν προκυμαία, βρέθηκα μπροστά σ' ἕνα παράξενο θέαμα — μιά ὁμάδα Πολιτοφύλακες, κουρελιασμένοι καί λασπωμένοι ἀκό-

μα ἀπ'τό μέτωπο ἦταν σωριασμένοι κουρασμένα στίς καρέκλες πού ἦταν καί γιά τούς λούστρους. Ἤξερα ποιοί ἦταν — στήν πραγματικότητα γνώριζα ἕναν ἀπ' αὐτούς. Ἦταν πολιτοφύλακες τοῦ POUM κι εἶχαν ἔρθει ἀπό τήν πρώτη γραμμή τήν προηγούμενη μέρα. Βρῆκαν τό POUM ἐκτός νόμου κι ἀναγκάστηκαν νά κοιμηθοῦν στούς δρόμους, γιατί τά σπίτια τους εἶχαν ὑποστεῖ ἔρευνα. Ὅποιος πολιτοφύλακας τοῦ POUM γύριζε αὐτό τόν καιρό στή Βαρκελώνη, εἶχε νά διαλέξει μεταξύ δυό πραγμάτων, ἤ νά κρυφτεῖ, ἤ νά πάει κατευθείαν φυλακή — καθόλου εὐχάριστη προοπτική μετά ἀπό 3 - 4 μῆνες στό μέτωπο.

Βρισκόμασταν σέ μιά περίεργη κατάσταση. Τή νύχτα ἤμασταν κυνηγημένοι φυγάδες, ἀλλά τή μέρα μπορούσαμε νά κάνουμε μιά σχεδόν κανονική ζωή. Παρακολουθοῦσαν κάθε σπίτι πού ἔκρυβε — ἤ πού θά μποροῦσε νά κρύψει — ὑποστηρικτές τοῦ POUM καί ἦταν ἀδύνατο νά πάει κανείς σέ ξενοδοχεῖο ἤ πανδοχεῖο, γιατί εἶχε βγεῖ διαταγή πού ὑποχρέωνε κάθε ξενοδόχο νά εἰδοποιεῖ ἀμέσως τήν ἀστυνομία μόλις ἔφτανε κάποιος ξένος. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἔπρεπε νά περάσει κανείς τή νύχτα στό ὕπαιθρο. Τή μέρα, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, σέ μιά πόλη τοῦ μεγέθους τῆς Βαρκελώνης, ἤσουν ἀρκετά ἀσφαλής. Οἱ δρόμοι ἦταν γεμάτοι Ἐθνοφρουρούς, Φρουρούς Ἐφόδου, Καραμπινιέρους κι ἁπλούς ἀστυφύλακες, ἔξω ἀπό ἕνας θεός ξέρει πόσους χαφιέδες μέ πολιτικά· ὅμως δέν μποροῦσαν νά σταματοῦν ὅποιον περνοῦσε κι ἄν εἶχες κανονική ἐμφάνιση μποροῦσες νά μήν κινήσεις τήν προσοχή. Ἐκεῖνο πού ἔπρεπε νά κάνεις ἦταν ν' ἀποφεύγεις τά καφέ καί ἑστιατόρια ὅπου σέ ἤξεραν προσωπικά τά γκαρσόνια καί νά μήν γυρίζεις γύρω ἀπ' τά κτίρια τοῦ POUM. Πέρασα πολύ ἀπ' τήν ὥρα μου ἐκείνη τήν μέρα καθώς καί τήν ἄλλη, κάνοντας μπάνιο σ' ἕνα ἀπ' τά δημόσια λουτρά. Τό θεώρησα ὡραῖο τρόπο γιά νά περνάω τήν ὥρα μου καί νά μήν πολυφαίνομαι. Δυστυχῶς πολλοί ἄνθρωποι εἶχαν τήν ἴδια ἰδέα καί λίγες μέρες ἀργότερα — ὅταν εἶχα φύγει ἀπ' τή Βαρκελώνη — ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἔφοδο σ' ἕνα ἀπ' τά δημόσια λουτρά καί συνέλαβε ἀρκετούς «Τροτσκιστές», ὅπως τούς γέννησε ἡ μάνα τους.

Στή μέση τῆς Ράμπλας τράκαρα ἕναν ἀπ' τούς τραυματίες ἀπ' τό σανατόριο «Μαουρίν». Ἀνταλλάξαμε τό ἀόρατο κλείσιμο τοῦ ματιοῦ πού συνηθιζόταν πολύ ἐκείνη τήν ἐποχή, καί καταφέραμε νά συναντηθοῦμε διακριτικά σέ μιά καφετέρια πιό πάνω. Εἶχε διαφύγει τή σύλληψη ὅταν ἔγινε ἡ ἔφοδος στό σανατόριο ἀλλά, ὅπως κι οἱ ἄλλοι, ἔμεινε στό δρόμο. Ἦταν μόνο μέ τό πουκάμισο — ἀναγκάστηκε νά τό σκάσει δίχως τό σακάκι του — καί δέν εἶχε λεπτά. Μοῦ περίγραψε πῶς ἕνας Ἐθνοφρουρός εἶχε κατεβάσει τό μεγάλο, ἔγχρωμο πορτραῖτο τοῦ Μαουρίν ἀπ' τόν τοῖχο καί τό 'χε διαλύσει μέ κλωτσιές. Ὁ Μαουρίν (ἕνας ἀπ' τούς ἱδρυτές τοῦ POUM) βρισκόταν αἰχμάλωτος στά χέρια τῶν Φασιστῶν καί κείνη τήν ἐποχή πιστεύαμε ὅτι τόν εἶχαν ἐκτελέσει.

Συνάντησα τή γυναίκα μου στό Βρετανικό Προξενεῖο στίς 10. Ὁ Μακνέαρ κι ὁ Κότμαν ἦρθαν λίγο ἀργότερα. Τό πρῶτο πράγμα πού μοῦ εἶπαν ἦταν ὅτι ὁ Μπόμπ Σμάιλη ἦταν νεκρός. Εἶχε πεθάνει στή φυλακή

στή Βαλέντσια — ἀπό τί κανείς δέν ἤξερε σίγουρα. Τόν θάψανε ἀμέσως καί ἀρνήθηκαν νά δώσουν ἄδεια στόν ἀντιπρόσωπο τοῦ ILP, τόν Ντέηβιντ Μάρρυ, νά δεῖ τό πτῶμα.

Φυσικά ὑπόθεσα ἀμέσως ὅτι ὁ Σμάιλη εἶχε ἐκτελεστεῖ. Αὐτό πίστευαν ὅλοι τότε, ἀλλά τώρα σκέφτομαι ὅτι ἴσως νά 'χα ἄδικο. 'Αργότερα ἀναφέραν σάν αἰτία θανάτου τήν σκωληκοειδίτιδα καί μάθαμε μετά ἀπό ἕναν ἄλλο κρατούμενο πού εἶχε ἀποφυλακιστεῖ, ὅτι ὁ Σμάιλη ἦταν ὁπωσδήποτε ἄρρωστος στήν φυλακή. Κι ἔτσι ἴσως ἡ ἱστορία τῆς σκωληκοειδίτιδας νά 'ταν ἀληθινή. Ἡ ἄρνησή τους ν' ἀφήσουν τόν Μάρρυ νά δεῖ τό πτῶμα μπορεῖ νά ὀφειλόταν σέ ἁπλή κακεντρέχεια. Πρέπει νά πῶ κι αὐτό. Ὁ Μπόμπ Σμάιλη ἦταν μόνο 22 χρονῶν κι ἀπό σωματική ἄποψη ἦταν ἀπ' τούς πιό γερούς ἀνθρώπους πού ἔχω δεῖ. Ἦταν ὁ μόνος ἀπ' ὅσους γνώρισα στά χαρακώματα, Ἄγγλους ἤ Ἱσπανούς, πού ἔκανε 3 μῆνες δίχως ν' ἀρρωστήσει οὔτε μία φορά. Τόσο γεροί ἄνθρωποι δέν πεθαίνουν συνήθως ἀπό μιά σκωληκοειδίτιδα, ἄν ἔχουν τήν κατάλληλη περίθαλψη. Ἀλλά ὅταν ἔβλεπες πῶς ἦταν οἱ ἱσπανικές φυλακές — οἱ πρόχειρες φυλακές πού χρησιμοποιοῦσαν γιά τούς πολιτικούς κρατούμενους — τότε καταλάβαινες τίς πιθανότητες ἑνός ἄρρωστου νά 'χει καλή περίθαλψη. Οἱ φυλακές ἦταν μέρη πού μόνο σάν μπουντρούμια μποροῦσες νά τά χαρακτηρίσεις. Στήν Ἀγγλία θά ἔπρεπε νά γυρίσεις πίσω στό 18ο αἰώνα γιά νά βρεῖς κάτι πού νά συγκρίνεται μ' αὐτές. Οἱ ἄνθρωποι στοιβάζονταν μαζί σέ μικρά δωμάτια, ἔτσι πού δέν ὑπῆρχε καλά καλά χῶρος νά ξαπλώσουν καί συχνά τούς κρατοῦσαν σέ ὑπόγεια καί ἄλλα σκοτεινά μέρη. Αὐτό δέν ἦταν ἕνα προσωρινό μέτρο — ὑπῆρχαν ἄνθρωποι πού ἔκαναν 4 καί 5 μῆνες νά δοῦν τό φῶς τῆς μέρας. Καί τό φαγητό ἦταν βρώμικο καί λιγοστό — δυό πιάτα σούπα καί δυό κομμάτια ψωμί τή μέρα. (Μερικούς μῆνες μετά, ὅμως, φαίνεται ὅτι τό φαγητό καλυτέρεψε λίγο). Δέν ὑπερβάλλω. Ρωτῆστε ὁποιονδήποτε πολιτικά ὕποπτο πού φυλακίστηκε στήν Ἱσπανία. Ἄκουσα περιγραφές τῶν Ἱσπανικῶν φυλακῶν ἀπό ἀρκετές διαφορετικές πηγές, καί συμφωνοῦν μεταξύ τους παρά πολύ γιά νά μήν τίς πιστέψει κανείς. Ἐξάλλου ἔριξα κι ὁ ἴδιος μιά ματιά σέ μιά φυλακή. Ἕνας ἄλλος Ἄγγλος φίλος, πού φυλακίστηκε ἀργότερα, γράφει ὅτι οἱ ἐμπειρίες του στή φυλακή «κάνουν τήν περίπτωση τοῦ Σμάιλη πιό κατανοητή». Ὁ θάνατος τοῦ Σμάιλη δέν εἶναι κάτι πού μπορῶ νά τό συγχωρέσω εὔκολα. Ἐδῶ ἦταν αὐτό τό γενναῖο καί προικισμένο παιδί, πού 'χε παρατήσει τήν καριέρα του στό Πανεπιστήμιο τῆς Γλασκώβης γιά νά 'ρθει νά πολεμήσει τό Φασισμό καί πού, ὅπως εἶχα δεῖ ὁ ἴδιος, εἶχε κάνει τό καθῆκον του στό μέτωπο μέ ἄψογο θάρρος καί προθυμία· καί τό μόνο πού βρῆκαν νά τοῦ κάνουν ἦταν νά τόν πετάξουν στή φυλακή καί νά τόν ἀφήσουν νά πεθάνει σάν παραπεταμένο ζῶο. Ξέρω ὅτι στή μέση ἑνός μεγάλου καί αἱματηροῦ πολέμου δέν ἔχει νόημα νά κάνει κανείς πολύ φασαρία γιά τό θάνατο ἑνός ἀτόμου. Μιά βόμβα ἀεροπλάνου σ' ἕνα δρόμο γεμάτο κόσμο δημιουργεῖ πιότερη ὀδύνη ἀπό πολλές πολιτικές διώξεις. Ἀλλά αὐτό πού μέ ἐξοργίζει σ' ἕνα τέτοιο θάνατο εἶναι πῶς ἦταν τελείως ἄσκοπος. Νά σκοτωθεῖς σέ μάχη — ναί, αὐτό τό περιμένει

κανείς. Ἀλλά νά σέ ρίξουν στή φυλακή, οὔτε κάν γιά φανταστικό ἀδίκημα, ἀλλά ἁπλῶς ἀπό τυφλή κακεντρέχεια καί νά σ' ἀφήσουν νά πεθάνεις μόνος — αὐτό εἶναι κάτι διαφορετικό. Δέν μπορῶ νά καταλάβω πῶς τέτοια πράγματα — ἡ περίπτωση τοῦ Σμάιλη δέν ἦταν ἐξαίρεση — θά μποροῦσαν νά φέρουν πιό κοντά τή νίκη.

Ἐγώ καί ἡ γυναίκα μου, ἐπισκεφτήκαμε τόν Κόπ ἐκεῖνο τό ἀπόγευμα. Ἐπιτρεπόταν νά ἐπισκεφτεῖς κρατούμενους πού δέν ἦταν σέ ἀπομόνωση, ἄν καί δέν ἦταν ἀσφαλές νά πᾶς ἐκεῖ πάνω ἀπό μιά δυό φορές. Ἡ ἀστυνομία παρακολουθοῦσε ὅσους πηγαινοέρχονταν καί ἄν ἔκανες πολύ συχνά ἐπισκέψεις στίς φυλακές σταμπαριζόσουν σάν φίλος «Τροτσκιστῶν» καί μποροῦσε νά κατάληγες κι ὁ ἴδιος μέσα. Αὐτό εἶχε ἤδη συμβεῖ σέ ἀρκετούς ἀνθρώπους.

Ὁ Κόπ δέν ἦταν στήν ἀπομόνωση καί πήραμε ἄδεια νά τόν δοῦμε χωρίς δυσκολία. Καθώς μᾶς περνοῦσαν ἀπ' τίς σιδερένιες πόρτες μές τή φυλακή, ἕνας Ἰσπανός πολιτοφύλακας πού γνώριζα ἀπ' τό μέτωπο, ἔβγαινε μέ συνοδεία δυό Ἐθνοφρουρούς. Τά βλέμματά μας συναντήθηκαν — ξανά τό ἀόρατο κλείσιμο τοῦ ματιοῦ. Καί τό πρῶτο πρόσωπο πού εἴδαμε μέσα ἦταν ἕνας Ἀμερικανός πού εἶχε ξεκινήσει γιά τήν πατρίδα του πρίν λίγες μέρες· τά χαρτιά του ἦταν ἐντάξει, ἀλλά τόν εἶχαν συλλάβει στά σύνορα, ἴσως γιατί φοροῦσε ἀκόμα βαμβακερό παντελόνι κι ἔτσι ἔκανε μπάμ πώς ἦταν πολιτοφύλακας. Προσπεράσαμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον σάν νά εἴμαστε τελείως ξένοι. Αὐτό ἦταν ἀπαίσιο. Τόν γνώριζα μῆνες, εἴχαμε μοιραστεῖ ἕνα μικρό ὄρυγμα, εἶχε βοηθήσει νά μέ κουβαλήσουν στά μετόπισθεν ὅταν τραυματίστηκα — ἀλλά ἦταν τό μόνο πού μποροῦσε νά κάνει κανείς. Οἱ φρουροί μέ τίς μπλέ στολές ἦταν παντοῦ. Θά 'ταν μοιραῖο ἄν ἀναγνωρίζαμε πολλούς ἀνθρώπους.

Ἡ λεγόμενη φυλακή ἦταν στήν πραγματικότητα τό ἰσόγειο ἑνός καταστήματος. Μέσα σέ δυό δωμάτια, γύρω στά 20 τετραγωνικά πόδια τό καθένα, εἶχαν στριμώξει κάπου 100 ἀνθρώπους. Τό μέρος αὐτό θύμιζε εἰκόνες ἀπό τόν Νιουγκέητ* τοῦ 18ου αἰώνα, μέ τήν βρωμιά του, τή μάζα ἀπό ἀνθρώπινα σώματα, τήν ἀπουσία ἐπίπλων—ἕνα σκέτο πέτρινο πάτωμα ἕνας πάγκος καί λίγες κουρελιασμένες κουβέρτες — καί τό θολό φῶς, γιατί τά μετάλλινα παντζούρια ἦταν κατεβασμένα στά παράθυρα. Στούς μαυρισμένους τοίχους ἦταν χαραγμένα ἐπαναστατικά συνθήματα — «Ζήτω τό POUM», «Ζήτω ἡ Ἐπανάσταση» κλπ. Αὐτό τό μέρος χρησιμοποιούνταν γιά πολιτικούς κρατούμενους ἐδῶ καί μῆνες. Ἡ ὀχλοβοή ἦταν ἐκκωφαντική. Ἦταν τώρα ἡ ὥρα τῶν ἐπισκέψεων κι ὁ συνωστισμός ἦταν τέτοιος πού δυσκολευόσουν νά κουνηθεῖς. Σχεδόν ὅλοι οἱ κρατούμενοι ἦταν ἀπό τά πιό φτωχά στρώματα τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ. Ἔβλεπες γυναῖκες νά ἀνοίγουν μικρά δεματάκια μέ φαγητό, πού 'χαν φέρει γιά τούς φυλακισμένους ἄντρες

* Σ.τ.Μ. Φυλακή τοῦ Λονδίνου, διαβόητη γιά τίς φριχτές συνθῆκες διαβίωσης τῶν καταδίκων.

τους. Ἀνάμεσα στούς κρατούμενους ὑπῆρχαν ἀρκετοί τραυματίες ἀπ' τό σανατόριο «Μαουρίν». Δυό ἀπ' αὐτούς εἶχαν κομμένα πόδια — τόν ἕνα τόν εἶχαν φέρει δίχως τό δεκανίκι του καί χοροπηδοῦσε μέ ἕνα πόδι. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνα ἀγόρι ἦταν δέν ἦταν 12 χρονῶν — συλλαμβάνανε ἀκόμα καί παιδιά, φαίνεται. Τό μέρος ἀνέδιδε τήν ἀπαίσια ἐκείνη μπόχα πού ὑπάρχει πάντα ὅταν ἔχεις κλεισμένους πολλούς ἀνθρώπους μαζί δίχως τίς κανονικές ἐγκαταστάσεις ὑγιεινῆς.

Ὁ Κόπ πέρασε σπρώχνοντας μές ἀπ' τό πλῆθος γιά νά μᾶς συναντήσει. Τό στρογγυλό, ροδοκόκκινο πρόσωπό του δέν εἶχε ἀλλάξει καί σέ κεῖνο τό βρώμικο μέρος εἶχε κρατήσει τή στολή του καθαρή κι εἶχε καταφέρει καί νά ξυριστεῖ. Ὑπῆρχε κι ἄλλος ἕνας ἀξιωματικός μέ τή στολή τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ ἀνάμεσα στούς κρατούμενους. Ἀντάλλαξαν χαιρετισμό μέ τόν Κόπ καθώς περνοῦσαν μέ δυσκολία. Ἡ χειρονομία ἦταν κάπως συγκινητική. Ὁ Κόπ φαινόταν νά 'χει ὑψηλό ἠθικό. «Λοιπόν, ὑποθέτω πώς θά μᾶς τουφεκίσουν ὅλους», εἶπε εὔθυμα. Ἡ λέξη «τουφεκίσουν» μ' ἔκανε νά νιώσω ἕνα ἐσωτερικό ρίγος. Μιά σφαίρα εἶχε διαπεράσει πρόσφατα τό κορμί μου κι ἡ αἴσθησή της ἦταν ἀκόμα νωπή στήν μνήμη μου. Δέν ἦταν εὐχάριστο νά σκέφτομαι ὅτι θά συνέβαινε τό ἴδιο σέ κάποιον πού γνώριζα καλά. Κείνη τήν ἐποχή τό θεωροῦσα σά δοσμένο ὅτι ὅλοι οἱ πρωτεργάτες τοῦ POUM κι ὁ Κόπ μαζί τους, θά τουφεκίζονταν. Οἱ πρῶτες φῆμες γιά τό θάνατο τοῦ Νίν εἶχαν μόλις διαδοθεῖ καί ξέραμε ὅτι τό POUM κατηγορούνταν γιά προδοσία καί κατασκοπεία. Ὅλα μαρτυροῦσαν ὅτι θά γινόταν μιά μεγάλη «σκηνοθετημένη», δίκη πού θά τήν ἀκολουθοῦσε ἡ σφαγή τῶν «Τροτσκιστῶν» ἡγετῶν. Εἶναι φοβερό πράγμα νά βλέπεις τό φίλο σου στή φυλακή καί νά ξέρεις ὅτι εἶσαι ἀνίκανος νά τόν βοηθήσεις. Γιατί δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μπορεῖ νά κάνει κανείς. Ἦταν ἀνώφελο ἀκόμα καί νά ἀπευθυνθεῖς στίς Βελγικές ἀρχές, γιατί ὁ Κόπ εἶχε παραβιάσει τό νόμο τῆς χώρας του, ἐρχόμενος ἐδῶ. Ἀναγκάστηκα ν' ἀφήσω τήν πιότερη συζήτηση στή γυναίκα μου γιατί μέ τήν ψιθυριστή μου φωνή δέν ἀκουγόμουν μές στήν ὀχλοβοή. Ὁ Κόπ μᾶς ἔλεγε γιά τίς φιλίες πού εἶχε πιάσει μέ ἄλλους κρατούμενους, γιά τούς φρουρούς, ἀπ' τούς ὁποίους μερικοί ἦταν καλοί ἄνθρωποι, ἀλλά μερικοί κακομεταχειρίζονταν καί χτυποῦσαν τούς πιό φοβισμένους κρατούμενους, καί γιά τό φαγητό, πού ἦταν «γιά γουρούνια». Εὐτυχῶς εἴχαμε σκεφτεῖ νά φέρουμε ἕνα δέμα μέ τρόφιμα καί τσιγάρα. Μετά ὁ Κόπ ἄρχισε νά μᾶς λέει γιά τά χαρτιά πού τοῦ εἶχαν πάρει ὅταν τόν συνέλαβαν. Μές σ' αὐτά ἦταν καί τό γράμμα του ἀπ' τό Ὑπουργεῖο πολέμου, πού ἀπευθυνόταν στόν συνταγματάρχη διοικητή τοῦ Μηχανικοῦ στόν Ἀνατολικό Τομέα. Ἡ ἀστυνομία τό 'χε κατασχέσει κι εἶχε ἀρνηθεῖ νά τοῦ τό ἐπιστρέψει· θά πρέπει νά βρισκόταν μᾶλλον στό γραφεῖο τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας. Ἴσως νά εἶχε μεγάλη σημασία ἄν τό ξαναπαίρναμε πίσω.

Εἶδα ἀμέσως πόσο σημαντικό θά μποροῦσε νά 'ταν αὐτό. Ἕνα τέτοιο ἐπίσημο γράμμα μέ συστάσεις ἀπ' τό Ὑπουργεῖο Πολέμου καί τόν Στρατηγό Πόθας θά ἀπόδειχνε τήν καλή πίστη τοῦ Κόπ. Ἀλλά τό πρόβλημα ἦταν

ν' ἀποδείξουμε ὅτι τό γράμμα ὑπῆρχε. Ἄν τό ἄνοιγαν στό γραφεῖο τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας ἦταν σίγουρο ὅτι κάποιος χαφιές θά τό κατάστρεφε. Ἕνας μόνο θά μποροῦσε νά τό πάρει πίσω, κι αὐτός ἦταν ὁ ἀξιωματικός στόν ὁποῖο ἀπευθυνόταν. Ὁ Κόπ τό 'χε ἤδη σκεφτεῖ κι εἶχε γράψει ἕνα γράμμα πού ἤθελε νά τό βγάλω κρυφά ἀπ' τήν φυλακή καί νά τό ταχυδρομήσω. Ἀλλά προφανῶς θά 'ταν πιό γρήγορο καί σίγουρο νά πάω αὐτοπροσώπως. Ἄφησα τή γυναίκα μου μέ τόν Κόπ, βγῆκα τρέχοντας κι ἀφοῦ ἔψαξα ἀρκετά, βρῆκα ἕνα ταξί. Ἤξερα ὅτι τά πάντα ἦταν ζήτημα χρόνου. Ἡ ὥρα ἦταν 5.30 κι ὁ συνταγματάρχης θά 'φευγε μᾶλλον ἀπ' τό γραφεῖο του στίς 6 καί μέχρι αὔριο ἕνας θεός ἤξερε πού θά μποροῦσε νά βρίσκεται — καταστρεμμένο ἴσως ἤ χαμένο κάπου μές τό χάος τῶν χαρτιῶν πού μαζεύονταν σωρός μέ τίς ἀπανωτές συλλήψεις ὑπόπτων. Τό γραφεῖο τοῦ συνταγματάρχη βρισκόταν στό Τμῆμα Πολέμου κοντά στήν προκυμαία. Καθώς ἀνέβαινα βιαστικά τίς σκάλες ὁ Φρουρός Ἐφόδου πού ἦταν στήν πόρτα, μοῦ 'φραξε τό δρόμο μέ τήν μακριά ξιφολόγχη του καί μοῦ ζήτησε τά «χαρτιά μου». Τοῦ 'δειξα τό ἀπολυτήριό μου. Προφανῶς δέν ἤξερε νά διαβάσει καί μέ ἄφησε νά περάσω ἐντυπωσιασμένος ἀπό τό ἀόριστο μυστήριο τῶν «χαρτιῶν». Τό ἐσωτερικό τοῦ κτιρίου ἦταν ἕνας μεγάλος, μπερδεμένος λαβύρινθος, χτισμένος γύρω ἀπό μιά κεντρική αὐλή, καί σέ κάθε πάτωμα ὑπῆρχαν ἑκατοντάδες γραφεῖα. Κι, ἀφοῦ ἐδῶ ἦταν Ἰσπανία, κανείς δέν εἶχε ἰδέα πού βρισκόταν τό γραφεῖο πού γύρευα. Ἐπαναλάμβανα συνέχεια! «Ὁ Συνταγματάρχης — ὁ διοικητής μηχανικοῦ, τοῦ Στρατοῦ μας!». Οἱ ἄνθρωποι χαμογελοῦσαν καί σήκωναν τούς ὤμους εὐγενικά. Ὁποιος εἶχε κάποια γνώμη μέ ἔστελνε σέ διαφορετική κατεύθυνση — ἀνέβα τούτη τή σκάλα, κατέβα κείνη, μέσα σέ ἀτέλειωτους διαδρόμους πού κατέληγαν σέ ἀδιέξοδο. Κι ἡ ὥρα περνοῦσε. Εἶχα τήν περίεργη αἴσθηση ὅτι ζοῦσα σ' ἕνα ἐφιάλτη: τό ἀνεβοκατέβασμα στίς σκάλες, οἱ μυστηριώδεις ἄνθρωποι πού πηγαινοέρχονταν, οἱ ματιές πού ἔριχνα ἀπό ἀνοιχτές πόρτες σέ χαώδη γραφεῖα μέ χαρτιά ἁπλωμένα παντοῦ καί γραφομηχανές πού χτυποῦσανε· κι ἡ ὥρα περνοῦσε κι ἴσως μιά ζωή παιζόταν κορώνα γράμματα.

Ἔφτασα ὅμως ἔγκαιρα καί πρός μεγάλη μου ἔκπληξη δέχτηκαν νά μέ ἀκούσουν. Δέν εἶδα τόν ἴδιο τόν συνταγματάρχη, ἀλλά τόν ὑπασπιστή ἤ γραμματέα του, ἕναν μικρόσωμο ἀξιωματικό μέ κομψή στολή καί μεγάλα ἀλλήθωρα μάτια, πού βγῆκε νά μοῦ μιλήσει στόν προθάλαμο. Ἄρχισα νά τοῦ λέω τήν ἱστορία. Εἶχα ἔρθει ἐκ μέρους τοῦ ἀνώτερου ἀξιωματικοῦ μου, Ταγματάρχη Κόπ, πού πήγαινε μέ ἐπείγουσα ἀποστολή στό μέτωπο κι εἶχε συλληφθεῖ κατά λάθος. Τό γράμμα γιά τόν Συνταγματάρχη ἦταν ἐμπιστευτικῆς φύσεως καί ἔπρεπε νά τό ξαναβροῦμε δίχως καθυστέρηση. Εἶχα ὑπηρετήσει κάτω ἀπ' τίς διαταγές τοῦ Κόπ πολλούς μῆνες, ἦταν ἀξιωματικός ἀνώτερου ἤθους, ἦταν φανερό ὅτι ἡ σύλληψη του ὀφειλόταν σέ λάθος, ὅτι ἡ ἀστυνομία τόν εἶχε μπερδέψει μέ κάποιον ἄλλο κλπ, κλπ, κλπ. Συνέχισα νά τόν παραμυθιάζω γιά τήν ἐπείγουσα ἀποστολή τοῦ Κόπ στό μέτωπο, ξέροντας ὅτι αὐτό ἦταν τό πιό γερό μου χαρτί. Ἀλλά θά πρέπει νά φαινόταν παράξενο παραμύθι, μέ τά ἀπαίσια Ἰσπανικά μου, πού σέ κάθε

δυσκολία τά γύριζα στά Γαλλικά. Τό χειρότερο ήταν ότι ή φωνή μου έσπασε σχεδόν άμέσως καί μέ φοβερή προσπάθεια κατάφερνα νά βγάλω κάτι σάν κρώξιμο. Έτρεμα μήπως έξαφανιστεί τελείως καί ό μικρόσωμος άξιωματικός κουραζόταν στήν προσπάθεια ν' άκούσει. Άναρωτιέμαι συχνά τί νά σκεφτόταν άραγε ότι είχε ή φωνή μου — άν νόμιζε ότι ήμουν μεθυσμένος, ή άπλώς ότι ή συνείδησή μου ήταν ένοχη.

Όμως μέ άκουσε μέ ύπομονή, κούνησε τό κεφάλι του άρκετές φορές κι έδωσε έπιφυλακτικά τή συγκατάθεσή του γι' αύτά πού έλεγα. Ναί φαινόταν σά νά 'χε γίνει λάθος. Έπρεπε νά έρευνηθεί όπωσδήποτε τό θέμα. «Αύριο». Διαμαρτυρήθηκα. Όχι «αύριο»! Τό θέμα ήταν έπείγον — ό Κόπ έπρεπε νά βρισκόταν ήδη στό μέτωπο. Ό άξιωματικός φάνηκε ξανά ότι συμφωνεί. Έμεινε γιά λίγο σιωπηλός κι ύστερα έκανε τήν έρώτηση πού φοβόμουνα:

«Αύτός ό Ταγματάρχης Κόπ πού ύπηρετούσε;»

Ή φοβερή λέξη έπρεπε νά βγεί: «Στήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM».

«Στό POUM!».

Θά 'θελα νά μπορούσα νά περιγράψω τήν ταραχή καί τόν πανικό πού φάνηκε στήν φωνή του. Πρέπει νά θυμάται κανείς πώς θεωρούσαν τό POUM κείνη τήν έποχή γιά νά τό άντιληφτεί. Ή φοβία τής κατασκοπείας ήταν στό άποκορύφωμά της· πιθανόν όλοι οί καλοί Δημοκράτες νά πίστεψαν όντως γιά λίγο ότι τό POUM ήταν μιά μεγάλη, κατασκοπευτική όργάνωση στήν ύπηρεσία τών Γερμανών. Τό νά πείς τέτοιο πράγμα σ' έναν άξιωματικό τοῦ Λαϊκού Στρατού ήταν σάν νά έμπαινες μές στήν Λέσχη τοῦ Ίππικοῦ* άμέσως μετά τήν ύπόθεση μέ τίς Κόκκινες Έπιστολές καί νά δήλωνες ότι ήσουν Κομμουνιστής. Τά μαύρα μάτια του μέ κοίταζαν λοξά. Άλλη μιά μεγάλη παύση καί μετά είπε άργά:

«Είπες ότι ήσουν μαζί του στό μέτωπο. Τότε ύπηρέτησες καί σύ στήν Πολιτοφυλακή τοῦ POUM;»

«Ναί!»

Έκανε στροφή καί όρμησε μές στό γραφείο τοῦ συνταγματάρχη. Μπόρεσα ν' άκούσω τήν ταραγμένη συζήτηση πού έπακολούθησε. «Αύτό ήταν» σκέφτηκα. Δέν θά παίρναμε πίσω τό γράμμα τοῦ Κόπ. Έπιπλέον άναγκάστηκα νά όμολογήσω ότι ήμουν κι έγώ στό POUM καί, δίχως άμφιβολία, θά τηλεφωνούσαν στήν άστυνομία νά 'ρθουν νά μέ συλλάβουν, τσουβαλιάζοντας άπλώς άλλον έναν Τροτσκιστή. Σέ λίγο όμως, ό άξιωματικός ξαναγύρισε φορώντας τό καπέλο του καί μοῦ έκανε αύστηρά νόημα νά τόν άκολουθήσω. Θά πηγαίναμε στό γραφείο τοῦ Άρχηγοῦ τής Άστυνομίας. Ήταν άρκετά μακριά, 20 λεπτά μέ τά πόδια. Ό μικρόσωμος άξιωματικός βάδιζε μπροστά μέ στρατιωτικό βήμα. Δέν άνταλλάξαμε ούτε μιά λέξη σ' όλο τό δρόμο. Όταν φτάσαμε, στό γραφείο τοῦ Άρχηγοῦ τής Άστυνομίας, είδα

* Σ.τ.Μ. Στήν Άγγλία.

συγκεντρωμένους ἀπόξω, ἕνα πλῆθος ἀπ' τούς πιό ἄθλιους τύπους, προφανῶς καταδότες, πληροφοριοδότες καί κάθε λογῆς χαφιέδες. Ὁ μικρόσωμος ἀξιωματικός μπῆκε μέσα· ἀκολούθησε μιά μακριά συζήτηση γεμάτη ἔξαψη. Μποροῦσες ν' ἀκούσεις τίς φωνές, ὑψωμένες ἀπό θυμό· μποροῦσες νά φανταστεῖς τίς βίαιες χειρονομίες, τό κούνημα τῶν ὤμων, τίς γροθιές στό τραπέζι. Προφανῶς ἡ ἀστυνομία ἀρνιόταν νά παραδώσει τό γράμμα. Στό τέλος, ὅμως, ὁ ἀξιωματικός βγῆκε κατακόκκινος, ἀλλά κρατώντας ἕνα μεγάλο ἐπίσημο φάκελο. Ἦταν τό γράμμα τοῦ Κόπ. Εἴχαμε κερδίσει μιά μικρή νίκη, πού ὅπως ἔδειξαν τά πράγματα, δέν ἔπαιξε κανένα ρόλο. Τό γράμμα παραδόθηκε ἀλλά οἱ ἱεραρχικά ἀνώτεροι τοῦ Κόπ ἦταν τελείως ἀνήμποροι νά τόν βγάλουν ἀπ' τή φυλακή.

Ὁ ἀξιωματικός μοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι θά παράδινε τό γράμμα. Ἀλλά τί θά γινόταν μέ τόν Κόπ; Δέν μπορούσαμε νά τόν βγάλουμε; Σήκωσε τούς ὤμους. Αὐτό ἦταν ἄλλη ὑπόθεση. Δέν ἤξεραν γιά ποιό λόγο εἶχε συλληφθεῖ ὁ Κόπ. Τό μόνο πού μποροῦσε νά μοῦ πεῖ ἦταν ὅτι θά γίνονταν οἱ κατάλληλες ἔρευνες. Δέν εἴχαμε τίποτα ἄλλο νά ποῦμε, ἦταν ὥρα νά χωρίσουμε. Καί οἱ δυό ὑποκλιθήκαμε ἐλαφρά. Καί τότε ἔγινε κάτι παράξενο καί συγκινητικό. Ὁ ἀξιωματικός δίστασε μιά στιγμή καί μετά ἔκανε ἕνα βῆμα καί μοῦ ἔδωσε τό χέρι.

Δέν ξέρω ἄν μπορῶ νά σᾶς ἐξηγήσω πόσο βαθιά μέ συγκίνησε αὐτή του ἡ χειρονομία. Φαίνεται σάν κάτι ἀσήμαντο, ἀλλά δέν ἦταν. Πρέπει νά ἀντιληφθεῖτε ποιά ἦταν τά αἰσθήματα ἐκείνη τήν ἐποχή — τή φοβερή ἀτμόσφαιρα ὑποψίας καί μίσους, τά ψέματα καί τίς φῆμες πού κυκλοφοροῦσαν παντοῦ, τίς ἀφίσες πού οὔρλιαζαν ὅτι ἐγώ κι οἱ ὅμοιοί μου ἤμασταν Φασίστες κατάσκοποι. Καί πρέπει νά θυμᾶστε ὅτι στεκόμασταν ἔξω ἀπ' τό γραφεῖο τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας, μπροστά σέ κείνη τήν ἄθλια συμμορία ἀπό χαφιέδες καί προβοκάτορες, ἀπό τούς ὁποίους ὁ καθένας μπορεῖ νά ἤξερε ὅτι ἤμουν «καταζητούμενος» ἀπ' τήν ἀστυνομία. Ἦταν σά νά ἔδινες τό χέρι δημόσια σ' ἕνα Γερμανό στή Διάρκεια τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Ὑποθέτω ὅτι εἶχε ἀποφασίσει κατά κάποιο τρόπο ὅτι δέν ἤμουν πραγματικά Φασίστας κατάσκοπος· ἦταν πάντως εὐγενικό ἀπό μέρους του νά μοῦ δώσει τό χέρι.

Τό σημειώνω αὐτό, ὅσο τετριμμένο κιάν φαίνεται, γιατί εἶναι κατά κάποιο τρόπο χαρακτηριστικά Ἱσπανικό — οἱ ἐξάρσεις μεγαλοψυχίας πού βλέπεις στούς Ἱσπανούς ἀκόμα καί στίς χειρότερες συνθῆκες. Ἔχω τίς πιό ἄσχημες ἀναμνήσεις ἀπ' τήν Ἱσπανία, ἀλλά ἐλάχιστες κακές ἀναμνήσεις ἀπ' τούς Ἱσπανούς. Μόνο δυό φορές θυμᾶμαι νά θύμωσα σοβαρά μέ Ἱσπανό καί στίς δυό περιπτώσεις ὅταν τό ξανασκέφτομαι, πιστεύω ὅτι ἐγώ εἶχα ἄδικο. Οἱ Ἱσπανοί ἔχουν, δέ χωρεῖ ἀμφιβολία, μιά μεγαλοψυχία, ἕνα εἶδος ψυχικῆς ἀνωτερότητας, πού δέν ἀνήκουν πραγματικά στόν 20ό αἰώνα. Αὐτό εἶναι πού σέ κάνει νά ἐλπίζεις ὅτι στήν Ἱσπανία ἀκόμα κι ὁ Φασισμός θά μποροῦσε νά πάρει μιά συγκριτικά ἤπια κι ὑποφερτή μορφή. Λίγοι Ἱσπανοί διαθέτουν τήν ἀπαίσια ἀποδοτικότητα καί σταθερότητα πού χρειάζεται ἕνα σύγχρονο ὁλοκληρωτικό κράτος. Εἴχαμε ἕνα παράξενο μι-

κρό παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος λίγες μέρες νωρίτερα, ὅταν ἡ ἀστυνομία ἐρεύνησε τό δωμάτιο τῆς γυναίκας μου. Αὐτή ἡ ἔρευνα ἦταν πολύ ἐνδιαφέρουσα καί θά ἤθελα νά τήν εἶχα δεῖ, ἄν καί ἴσως καλύτερα πού δέν τήν εἶδα, γιατί μπορεῖ καί νά 'χανα τήν ψυχραιμία μου.

Ἡ ἀστυνομία ἔκανε τήν ἔρευνα μέ τό γνωστό στύλ τῆς OGPU ἤ τῆς Γκεστάπο. Τίς πρῶτες πρωινές ὧρες ἀκούστηκαν βαριά χτυπήματα στήν πόρτα κι ὅρμησαν μέσα ὀ ἄντρες, ἄναψαν τό φῶς καί ἀμέσως καταλάβανε διάφορες θέσεις γύρω στό δωμάτιο, προφανῶς συμφωνημένα ἀπό πρίν. Μετά ἔψαξαν καί τά δυό δωμάτια (διαθέταμε καί μπάνιο) ἐξονυχιστικά. Χτύπησαν τούς τοίχους, σήκωσαν τά χαλιά, ἐξέτασαν τό πάτωμα, επιασαν καλά καλά τίς κουρτίνες, ἐρεύνησαν κάτω ἀπ' τήν μπανιέρα καί τό καλοριφέρ, ἄδειασαν ὅλα τά συρτάρια καί τίς βαλίτσες καί ψαχούλεψαν ὅλα τά ρούχα καί τά ἐξέτασαν στό φῶς. Κατάσχεσαν ὅλα τά χαρτιά, ἀκόμα κι αὐτά πού ἦταν μές στό καλάθι τῶν ἀχρήστων κι ὅλα τά βιβλία. Πάθανε παραλήρημα ὑποψίας ὅταν βρῆκαν ὅτι εἴχαμε μιά γαλλική μετάφραση τοῦ, «Ὁ Ἀγών μου», τοῦ Χίτλερ. Ἄν εἶχαν βρεῖ μόνο αὐτό τό βιβλίο ἡ καταδίκη μου θά ἦταν σίγουρη. Εἶναι φανερό ὅτι κάποιος πού διάβαζε τόν «Ἀγώνα», πρέπει νά 'ναι Φασίστας. Τήν ἄλλη στιγμή, ὅμως, βρῆκαν ἕνα ἀντίτυπο μιᾶς μπροσούρας τοῦ Στάλιν «Τρόποι Ἐκκαθάρισης τῶν Τροτσκιστῶν κι Ἄλλων Διπλῶν Πρακτόρων», πού τούς καθησύχασε κάπως. Σ' ἕνα συρτάρι ὑπῆρχαν ἀρκετά πακέτα τσιγαρόχαρτα. Διάλυσαν τά πακέτα κι ἐξέτασαν κάθε χαρτί χωριστά μήπως εἶχαν μηνύματα γραμμένα πάνω. Δουλεύανε σχεδόν δυό ὧρες συνολικά. Κι ὅμως, σ' ὅλο αὐτό τό διάστημα *δέν ἔψαξαν τό κρεβάτι*. Ἡ γυναίκα μου ἔμεινε ὅλη αὐτή τήν ὥρα στό κρεβάτι· θά μποροῦσε κάλλιστα νά ὑπῆρχε μισή ντουζίνα ὁπλοπολυβόλα κάτω ἀπ' τό στρῶμα, χώρια πού θά μποροῦσε νά ὑπάρχει ὁλόκληρο ἀρχεῖο τροτσκιστικῶν ἐγγράφων κάτω ἀπ' τό μαξιλάρι. Κι ὅμως οἱ ἀστυνομικοί δέν ἔκαναν καμιά κίνηση ν' ἀγγίξουν τό κρεβάτι, οὔτε κάν γιά νά ρίξουν μιά ματιά ἀπό κάτω. Δέν μπορῶ νά πιστέψω ὅτι αὐτό εἶναι ἕνα συνηθισμένο χαρακτηριστικό τῆς τακτικῆς τῆς OGPU. Πρέπει νά θυμᾶται κανείς ὅτι ἡ ἀστυνομία ἦταν σχεδόν ὁλοκληρωτικά κάτω ἀπ' τόν ἔλεγχο τῶν Κομμουνιστῶν κι αὐτοί οἱ ἄντρες ἦταν ἴσως κι οἱ ἴδιοι μέλη τοῦ Κ.Κ. Ἀλλά ἦταν κι Ἰσπανοί καί τούς πήγαινε πολύ νά βγάλουν μιά γυναίκα ἀπ' τό κρεβάτι της. Αὐτό τό μέρος τῆς δουλειᾶς παραλείφθηκε σιωπηρά, κάνοντας τήν ὅλη ἔρευνα ὁλότελα παράλογη.

Ἐκείνη τήν νύχτα ὁ Μακνέαρ, ὁ Κότμαν κι ἐγώ κοιμηθήκαμε μέσα σέ κάτι ψηλά χόρτα στήν ἄκρη ἑνός ἐγκαταλειμμένου οἰκόπεδου. Ἦταν μιά κρύα νύχτα γιά τέτοια ἐποχή καί δέν κοιμηθήκαμε πολύ. Θυμᾶμαι τίς ἀτέλειωτες ὧρες πού τριγυρίζαμε μέχρι νά μπορέσουμε νά βροῦμε λίγο καφέ. Γιά πρώτη φορά ἀπό τότε πού πρωτοῆρθα στή Βαρκελώνη πῆγα νά δῶ τόν καθεδρικό ναό — ἦταν ἕνας μοντέρνος καθεδρικός ναός κι ἕνα ἀπ' τά πιό ἄσχημα κτίρια τοῦ κόσμου. Εἶχε 4 ὁδοντωτούς ὀβελίσκους στό σχῆμα ἀκριβῶς τῆς μπουκάλας κρασιοῦ. Ἀντίθετα μέ τίς πιότερες ἐκκλησίες τῆς Βαρκελώνης, δέν καταστράφηκε στήν διάρκεια τῆς ἐπανάστασης — τόν ἄφησαν λόγω τῆς «καλλιτεχνικῆς του ἀξίας», ἔλεγε ὁ κόσμος. Νομίζω ὅτι

οἱ 'Αναρχικοί ἔδειξαν κακό γοῦστο, πού δέν τόν ἀνατίναξαν ὅταν εἶχαν τήν εὐκαιρία, μόλο πού εἶχαν κρεμάσει ἕνα μαυροκόκκινο λάβαρο ἀνάμεσα στούς ὀβελίσκους. 'Εκεῖνο τό ἀπόγευμα ἡ γυναίκα μου κι ἐγώ πήγαμε νά δοῦμε τόν Κόπ γιά τελευταία φορά. Δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μποροῦμε νά κάνουμε γι' αὐτόν, ἀπολύτως τίποτα, παρά μόνο νά τόν ἀποχαιρετήσουμε καί ν' ἀφήσουμε χρήματα σέ φίλους 'Ισπανούς νά τοῦ πηγαίνουν τρόφιμα καί τσιγάρα. Λίγο ἀργότερα ὅμως, ὅταν φύγαμε πιά ἀπό τή Βαρκελώνη, τόν βάλανε στήν ἀπομόνωση καί δέν μποροῦσε πιά νά πάρει οὔτε τρόφιμα... 'Εκεῖνο τό βράδυ, κατηφορίζοντας τή Ράμπλας, περάσαμε ἀπ' τό Καφέ Μόκα πού κρατοῦσαν ἀκόμα οἱ 'Εθνοφρουροί. Μπῆκα αὐθόρμητα μέσα καί μίλησα σέ δυό ἀπ' αὐτούς πού 'ταν γερμένοι στόν πάγκο, μέ τά τουφέκια περασμένα στόν ὦμο. Τούς ρώτησα ἄν ξέρανε ποιοί ἀπ' τούς συναδέλφους τους ἦταν ὑπηρεσία ἐκεῖ τήν ἐποχή τῶν μαχῶν τοῦ Μάη. Δέν ἤξεραν καί μέ τήν συνηθισμένη 'Ισπανική ἀοριστία δέν μποροῦσαν νά μοῦ ποῦν πού θά τό μάθαινα. Τούς εἶπα ὅτι ὁ φίλος μου Χόρχε Κόπ ἦταν στή φυλακή κι ὅτι πιθανόν νά δικαζόταν γιά κάτι πού εἶχε σχέση μέ τίς μάχες· ὅτι οἱ ἄντρες πού ἦταν ὑπηρεσία ἐδῶ ξέρανε ὅτι εἶχε σταματήσει τή μάχη καί εἶχε σώσει τή ζωή μερικῶν κι ὅτι θά 'πρεπε νά ἔρθουν σάν μάρτυρες γι' αὐτό τό γεγονός. 'Ο ἕνας ἀπ' τούς ἄντρες στούς ὁποίους μιλοῦσα ἦταν ἀργός, βαρύς στήν ἐμφάνιση καί κούναγε συνέχεια τό κεφάλι του γιατί δέν ἄκουγε τήν φωνή μου μές στό θόρυβο τῆς κυκλοφορίας. 'Αλλά ὁ ἄλλος ἦταν διαφορετικός. Εἶπε ὅτι εἶχε ἀκούσει γιά τήν πράξη τοῦ Κόπ ἀπό κάτι συναδέλφους. 'Ο Κόπ ἦταν «καλός ἄνθρωπος». 'Αλλά ἀκόμα καί τότε ἤξερα ὅτι ὅλα ἦταν ἀνώφελα. Ἄν δικαζόταν ποτέ ὁ Κόπ, θά γινόταν, ὅπως σέ ὅλες αὐτές τίς δίκες, μέ πλαστά στοιχεῖα. Ἄν τόν ἔχουν τουφεκίσει (καί φοβᾶμαι ὅτι εἶναι πολύ πιθανό) αὐτό θά 'ναι ὁ ἐπιτάφειός του: τό «καλός ἄνθρωπος» τοῦ φουκαρᾶ τοῦ 'Εθνοφρουροῦ πού ἦταν κομμάτι ἑνός βρώμικου συστήματος, ἀλλά πού 'χε διατηρήσει ἀρκετή ἀνθρωπιά γιά νά καταλαβαίνει μιά σωστή πράξη ὅταν τήν ἔβλεπε.

Ζούσαμε μιά παράξενη, παρανοϊκή ζωή. Τήν νύχτα ἤμασταν ἐγκληματίες, ἐνῶ τή μέρα καλοστεκούμενοι Ἄγγλοι ἐπισκέπτες — τουλάχιστον αὐτό ἦταν τό κάλλυμά μας. 'Ακόμα καί ὕστερα ἀπό μιά νύχτα στήν ὕπαιθρο, ἕνα ξύρισμα, ἕνα μπάνιο κι ἕνα γυάλισμα τῶν παπουτσιῶν κάνουν θαύματα γιά τήν ἐμφάνισή σου. Τό ἀσφαλέστερο γιά τήν ὥρα ἦταν νά φαίνεσαι ὅσο τό δυνατόν πιότερο ἀστός. Συχνάζαμε στό πιό ἀριστοκρατικό κομμάτι τῆς πόλης, ὅπου δέν ἦταν γνωστά τά πρόσωπά μας, πηγαίναμε σέ ἀκριβά ἑστιατόρια καί φερόμασταν μέ πολύ τυπικό ἀγγλικό τρόπο στά γκαρσόνια. Γιά πρώτη φορά στή ζωή μου ἄρχισα νά γράφω στούς τοίχους. Στούς διαδρόμους πολλῶν κομψῶν ἑστιατορίων ἔγραφα μέ ὅσο πιό μεγάλα γράμματα μποροῦσα. «Ζήτω τό POUM». Ὅλον αὐτόν τόν καιρό, μόλο πού ἐνθουσιαστικά κρυβόμουνα, δέν μποροῦσα νά νιώσω ὅτι κινδύνευα. Ἡ ὅλη ὑπόθεση μοῦ φαινόταν τόσο παράλογη. Εἶχα τήν βαθιά ριζωμένη ἀγγλική πίστη ὅτι «αὐτοί» δέν μποροῦν νά σέ συλλάβουν ἄν δέν παραβεῖς τόν νόμο. Εἶναι ἡ πιό ἐπικίνδυνη πίστη πού μπορεῖ νά τρέφει κανείς στή διάρκεια ἑνός

πολιτικοῦ πογκρόμ. Εἶχε βγεῖ ἔνταλμα γιά τήν σύλληψη τοῦ Μακνεάρ κι ὑπῆρχε πιθανότητα κι οἱ ὑπόλοιποι ἀπό μᾶς νά 'ταν στή λίστα. Οἱ συλλήψεις, οἱ ἔφοδοι, οἱ ἔρευνες συνεχίζονταν δίχως διακοπή· στήν πράξη σχεδόν ὅλοι ὅσους ξέραμε, ἔξω ἀπ' αὐτούς πού ἦταν ἀκόμα στό μέτωπο, βρίσκονταν ἤδη στή φυλακή. Ἡ ἀστυνομία ἀνέβαινε ἀκόμα καί στά Γαλλικά πλοῖα, πού πέρνανε πρόσφυγες κι ἔπιανε ὕποπτους «Τροτσκιστές».

Χάρη στήν χαλωσύνη τοῦ Βρετανοῦ Πρόξενου, πού πρέπει νά πέρασε πολύ δύσκολη βδομάδα, καταφέραμε νά τακτοποιήσουμε τά διαβατήριά μας. Ὅσο πιό γρήγορα φεύγαμε τόσο τό καλύτερο. Θά 'φευγε τραῖνο γιά τό λιμάνι τοῦ Μπού στίς 7. 30΄ τό βράδυ καί μπορούσαμε νά ὑπολογίσουμε ὅτι φυσιολογικά θά ξεκινοῦσε στίς 8. 30΄. Κανονίσαμε νά ναυλώσει ταξί ἀπό πρίν ἡ γυναίκα μου καί μετά νά φτιάξει τίς βαλίτσες, νά πληρώσει τό λογαριασμό καί νά φύγει τήν τελευταία στιγμή ἄν ἦταν δυνατόν. Ἄν ἔδινε στούς ἀνθρώπους τοῦ ξενοδοχείου πολύ μεγάλο περιθώριο, σίγουρα θά τηλεφωνοῦσαν στήν ἀστυνομία. Ἔφτασα στό σταθμό γύρω στίς 7 κι ἔμαθα ὅτι τό τραῖνο εἶχε ἤδη φύγει — ἔφυγε στίς 7 παρά 10. Ὁ ὁδηγός εἶχε ἀλλάξει γνώμη, ὅπως συνήθως. Εὐτυχῶς καταφέραμε νά εἰδοποιήσουμε τή γυναίκα μου ἔγκαιρα. Τό ἑπόμενο τραῖνο θά ἔφευγε νωρίς τό πρωί. Ὁ Μακνέαρ, ὁ Κότμαν κι ἐγώ φάγαμε σ' ἕνα μικρό ἑστιατόριο κοντά στό σταθμό καί μέ ἐπιφυλακτικές ἐρωτήσεις ἀνακαλύψαμε ὅτι ὁ ἑστιάτορας ἦταν μέλος τῆς CNT κι εἶχε φιλικές διαθέσεις. Μᾶς νοίκιασε δωμάτιο μέ 3 κρεβάτια καί ξέχασε νά εἰδοποιήσει τήν ἀστυνομία. Γιά πρώτη φορά ἐδῶ καί 5 νύχτες μπόρεσα νά κοιμηθῶ δίχως νά φοράω ὅλα μου τά ροῦχα.

Τό ἄλλο πρωί ἡ γυναίκα μου κατάφερε νά ξεγλιστρήσει μ' ἐπιτυχία ἀπ' τό ξενοδοχεῖο. Τό τραῖνο εἶχε περίπου μιά ὥρα καθυστέρηση. Ἐκμεταλλεύτηκα τό διάστημα αὐτό γιά νά γράψω ἕνα μεγάλο γράμμα στό Ὑπουργεῖο Πολέμου, λέγοντάς τους γιά τήν περίπτωση τοῦ Κόπ — ὅτι δίχως ἀμφιβολία εἶχε συλληφθεῖ κατά λάθος, ὅτι τόν χρειάζονταν ἐπειγόντως στό μέτωπο, ὅτι ἀμέτρητοι ἄνθρωποι μποροῦσαν νά πιστοποιήσουν ὅτι δέν ἦταν ἔνοχος γιά ὁποιοδήποτε ἀδίκημα κλπ. Ἀναρωτιέμαι ἄν τό διάβασε κανείς αὐτό τό γράμμα, γραμμένο πάνω σέ σελίδες σκισμένες ἀπό σημειωματάριο, μέ τρεμουλιαστά γράμματα (τά δάχτυλά μου ἦταν ἀκόμη μισοπαράλυτα) κι ἀκόμα πιό «τρεμουλ·αστά» Ἰσπανικά. Πάντως οὔτε αὐτό τό γράμμα οὔτε ὁτιδήποτε ἄλλο ἔφερε ἀποτέλεσμα. Τώρα πού γράφω, 6 μῆνες μετά τά γεγονότα, ὁ Κόπ (ἄν δέν ἔχει ἐκτελεστεῖ) βρίσκεται ἀκόμα στή φυλακή, δίχως ἐπίσημη κατηγορία καί δίχως δίκη. Στήν ἀρχή εἴχαμε πάρει δυό τρία γράμματά του βγαλμένα κρυφά ἀπό κρατούμενους πού ἀποφυλακίστηκαν καί ταχυδρομημένα στή Γαλλία. Ὅλα ἔλεγαν τήν ἴδια ἱστορία — κλείσιμο σέ βρώμικα, σκοτεινά δωμάτια, τό φαΐ ἄθλιο καί λιγοστό, σοβαρή ἀρρώστια ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν φυλάκισης κι ἄρνηση ἰατρικῆς περίθαλψης. Ὅλα αὐτά τά 'χω ἐπιβεβαιώσει κι ἀπό ἀρκετές ἄλλες πηγές, Ἀγγλικές καί Γαλλικές. Τελευταῖα ἐξαφανίστηκε σέ μιά ἀπ' τίς «μυστικές φυλακές» ὅπου εἶναι τελείως ἀδύνατον νά ἐπικοινωνήσει κανείς μ' ἕνα κρατούμενο. Ἡ περίπτωσή του εἶναι ἴδια μέ εἰκοσάδες ἤ ἑκατοντάδες ξένων κι ἄγνωστο πόσες χιλιάδες Ἰσπανῶν.

Τελικά περάσαμε τά σύνορα δίχως ἐπεισόδιο. Τό τραῖνο εἶχε θέσεις α' κατηγορίας καί βαγόνι - ρεστωράν, τό πρῶτο πού εἶχα δεῖ στήν 'Ισπανία. Μέχρι τελευταῖα ὑπῆρχε μόνο μιά θέση στά τραῖνα τῆς Καταλωνίας. Δυό ἀστυνομικοί ἔκαναν τό γύρο τοῦ τραίνου, παίρνοντας τά ὀνόματα τῶν ξένων, ἀλλά ὅταν μᾶς εἶδαν στό ρεστωράν φάνηκαν ἱκανοποιημένοι ἀπ' τήν καθώς πρέπει ἐμφάνισή μας. Ἦταν παράξενο πῶς εἶχαν ἀλλάξει ὅλα. Μόλις πρίν 6 μῆνες, ὅταν κυριαρχοῦσαν ἀκόμα οἱ 'Αναρχικοί, ἦσουν καθώς πρέπει ἄν φαινόσουν γιά προλετάριος. Ὅταν κατέβαινα ἀπ' τό Περπινιάν στή Σερμπέρ, ἕνας Γάλλος περιοδεύων ἐμπορικός ἀντιπρόσωπος πού ταξίδευε στό ἴδιο βαγόνι μοῦ εἶχε πεῖ σοβαρά: «Δέν πρέπει νά πᾶς στήν 'Ισπανία μέ τέτοια ἐμφάνιση. Βγάλε αὐτό τό κολάρο καί τή γραβάτα, γιατί θά σοῦ τά βγάλουν στή Βαρκελώνη». Ἦταν ὑπερβολή, φυσικά, ἀλλά ἦταν μιά ἔνδειξη τῆς τότε κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε στήν Καταλωνία. Καί στά σύνορα οἱ ἀναρχικοί φρουροί εἶχαν ἀπαγορεύσει τήν εἴσοδο σ' ἕναν κομψό Γάλλο καί τή γυναίκα του μόνο καί μόνο, νομίζω, γιατί φαίνονταν πολύ ἀστοί. Τώρα εἶχαν ἀντιστραφεῖ οἱ ὅροι· νά φαίνεσαι ἀστός ἦταν ἡ μόνη σωτηρία. Στό γραφεῖο διαβατηρίων ἔψαξαν γιά τά ὀνόματά μας στόν κατάλογο τῶν ὑπόπτων, ἀλλά χάρη στήν ἀνικανότητα τῆς ἀστυνομίας, τά ὀνόματά μας δέν ἦταν καταχωρημένα ἐκεῖ, οὔτε κάν τοῦ Μακνέαρ. Μᾶς ἔψαξαν ἀπ' τήν κορφή ὥς τά νύχια, ἀλλά δέν εἴχαμε τίποτα τό ἐνοχοποιητικό, ἔξω ἀπ' τό ἀπολυτήριό μου κι οἱ καραμπινιέροι πού μέ ψάξανε δέν ξέρανε ὅτι ἡ 29η Μεραρχία ἦταν τό POUM. Κι ἔτσι περάσαμε τά σύνορα κι ἀκριβῶς ὕστερα ἀπό 6 μῆνες πατοῦσα ξανά τό γαλλικό ἔδαφος. Τά μόνα ἐνθύμια ἀπ' τήν 'Ισπανία ἦταν ἕνα φλασκί ἀπό δέρμα κατσίκας καί μιά ἀπ' αὐτές τίς μικροσκοπικές λάμπες στίς ὁποῖες οἱ χωρικοί τῆς 'Αραγωνίας καῖνε ἐλαιόλαδο — λάμπες στό σχῆμα σχεδόν ἀκριβῶς τῶν πήλινων λυχναριῶν πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι 2000 χρόνια πρίν — πού εἶχα βρεῖ σέ μιά κατεστραμμένη καλύβα καί εἶχε μείνει ἄγνωστο πῶς μές στά πράγματά μου.

Πάντως, φαίνεται ὅτι μόλις προλάβαμε καί βγήκαμε. Ἡ πρώτη ἐφημερίδα πού εἴδαμε ἔγραφε γιά τήν σύλληψη τοῦ Μακνέαρ γιά κατασκοπεία. Οἱ 'Ισπανικές ἀρχές τό ἀνακοίνωσαν λίγο πρόωρα. Εὐτυχῶς πού ὁ «Τροτσκισμός» δέν εἶναι ἔγκλημα γιά τό ὁποῖο ἰσχύει ἡ ἔκδοση.

'Αναρωτιέμαι πιά νά εἶναι ἡ πιό κατάλληλη πρώτη ἐνέργεια ἑνός ἀνθρώπου, πού φεύγει ἀπό μιά χώρα πού βρίσκεται σέ ἐμπόλεμη κατάσταση καί πατάει τό πόδι του σέ εἰρηνικό ἔδαφος. Ἡ δικιά μου ἦταν νά τρέξω στό καπνοπωλεῖο καί ν' ἀγοράσω ὅσα τσιγάρα καί ποῦρα μποροῦσαν νά χωρέσουν στίς τσέπες μου. Μετά πήγαμε ὅλοι στό μπάρ καί ἤπιαμε τσάι, τό πρῶτο τσάι μέ φρέσκο γάλα, ἔπειτα ἀπό πολλούς μῆνες. Πέρασαν ἀρκετές μέρες μέχρι νά συνηθίσω στήν ἰδέα ὅτι μποροῦσα ν' ἀγοράσω τσιγάρα ὅποτε ἤθελα. Μισο-περίμενα συνέχεια νά δῶ τίς πόρτες τοῦ καπνοπωλείου κλειστές καί τή δυσάρεστη ἀνακοίνωση «Ὁ καπνός τελείωσε» στή βιτρίνα.

Ὁ Μακνέαρ κι ὁ Κότμαν θά πήγαιναν στό Παρίσι. Ἡ γυναίκα μου

κι ἐγώ κατεβήκαμε στό Μπανιύλς, τόν πρῶτο σταθμό, νιώθοντας ὅτι μᾶς χρειαζόταν λίγη ξεκούραση. Δέν εἴχαμε καί πολύ καλή ὑποδοχή στό Μπανιύλς ὅταν ἀνακάλυψαν ὅτι ἐρχόμασταν ἀπό τήν Βαρκελώνη. Ἀρκετές φορές μπλέχτηκα στήν ἴδια συζήτηση! Ἔρχεσαι ἀπ' τήν Ἰσπανία; Μέ ποιούς πολέμησες; Γιά τήν Κυβέρνηση; Ὤ!», καί μετά μιά αἰσθητή ψυχρότητα. Ἡ μικρή πόλη φαινόταν νά εἶναι σύσσωμη μέ τό μέρος τοῦ Φράνκο, χωρίς ἀμφιβολία ἐπειδή διάφοροι Ἰσπανοί Φασίστες πρόσφυγες εἶχαν πάει ἐκεῖ κατά καιρούς. Τό γκαρσόνι στό καφενεῖο πού σύχναζα, ἦταν ὑποστηρικτής τοῦ Φράνκο καί μοῦ 'ριχνε ἄγριες ματιές κάθε φορά πού μέ σέρβιρε. Τά πράγματα ἦταν διαφορετικά στό Περπινιάν, πού ἦταν γεμάτο ὀπαδούς τῆς Κυβέρνησης καί πού ὅλα τά κόμματα συνωμοτοῦσαν τό ἕνα ἐνάντια στό ἄλλο σχεδόν ὅπως στήν Βαρκελώνη. Ὑπῆρχε μιά καφετέρια ὅπου ἡ λέξη «POUM» σοῦ ἐξασφάλιζε ἀμέσως φιλίες μέ Γάλλους καί χαμόγελα τοῦ σερβιτόρου.

Μείναμε νομίζω μόνο 3 μέρες στό Μπανιύλς. Ἦταν παράξενα ἀνήσυχες μέρες. Σ' αὐτή τήν μικρή ψαράδικη πόλη, μακριά ἀπ' τίς βόμβες, τά πολυβόλα, τίς οὐρές γιά τρόφιμα, τήν προπαγάνδα, καί τήν ἴντριγκα, θά ἔπρεπε νά αἰσθανθοῦμε βαθιά ἀνακούφιση κι εὐγνωμοσύνη. Δέν νιώσαμε τίποτα τέτοιο. Αὐτά πού εἴχαμε δεῖ στήν Ἰσπανία δέν ὑποχώρησαν καί μπῆκαν σέ σωστή προοπτική, τώρα πού βρισκόμαστε μακριά. Ἀντί γι' αὐτό, ξαναγύριζαν συνεχῶς στό νοῦ μας κι ἦταν πολύ πιό ζωντανά ἀπό πρίν. Σκεφτόμασταν, ὀνειρευόμασταν καί μιλούσαμε συνέχεια γιά τήν Ἰσπανία. Μῆνες τώρα λέγαμε ὁ ἕνας στόν ἄλλο ὅτι «ὅταν φύγουμε ἀπό τήν Ἰσπανία» θά πηγαίναμε κάπου δίπλα στήν Μεσόγειο καί θά ἡσυχάζαμε λίγο κι ἴσως κάναμε καί λίγο ψάρεμα· ἀλλά τώρα πού ἤμασταν ἐδῶ δέν ὑπῆρχε τίποτα ἄλλο ἀπό πλήξη κι ἀπογοήτευση. Ὁ καιρός ἦταν ψυχρός, ἕνας ἐπίμονος ἄνεμος φύσαγε ἀπ' τή θάλασσα, τά νερά ἦταν θολά καί ταραγμένα, γύρω ἀπ' τό λιμάνι ἕνα στρῶμα ἀπό ἀποτσίγαρα, φελλούς καί ἐντόσθια ψαριῶν χτύπαγε στίς πέτρες. Μπορεῖ νά φαίνεται παρανοϊκό, ἀλλά αὐτό πού θέλαμε καί οἱ δυό ἦταν νά ἤμασταν πίσω στήν Ἰσπανία. Ἄν κι αὐτό δέν ὠφελοῦσε κανέναν, μπορεῖ ἴσως νά 'κανε καί κακό, ὅμως καί οἱ δυό ἐπιθυμούσαμε νά εἴχαμε μείνει πίσω νά φυλακιστοῦμε μέ τούς ἄλλους. Ὑποθέτω ὅτι δέν κατάφερα ν' ἀποδώσω ἀρκετά καλά τί σήμαιναν γιά μένα ἐκεῖνοι οἱ μῆνες στήν Ἰσπανία. Κατάγραψα μερικά ἀπ' τά ἐξωτερικά γεγονότα, ἀλλά δέν μπορῶ νά καταγράψω τά συναισθήματα πού μοῦ εἶχαν ἀφήσει. Εἶναι ὅλα ἀνάμικτα μέ παραστάσεις, μυρωδιές κι ἤχους πού δέν μποροῦν νά μεταφερθοῦν στό χαρτί. Ἡ μυρωδιά τῶν χαρακωμάτων, ἡ ἀνατολή στά βουνά, πού ἁπλωνόταν σέ ἀπίθανες ἀποστάσεις, ὁ παγερός κρότος πού κάνανε οἱ σφαῖρες, ὁ βρόντος κι ἡ λάμψη ἀπ' τίς βόμβες. Τό καθαρό, ψυχρό φῶς τῶν πρωινῶν στή Βαρκελώνη κι ὁ γδοῦπος ἀπ' τίς ἀρβύλες στήν αὐλή τῶν στρατώνων, τότε τόν Δεκέμβρη πού οἱ ἄνθρωποι πίστευαν ἀκόμα στήν ἐπανάσταση· κι οἱ οὐρές γιά τά τρόφιμα, κι οἱ μαυροκόκκινες σημαῖες καί τά πρόσωπα τῶν Ἰσπανῶν πολιτοφυλάκων — πάνω ἀπ' ὅλα τά πρόσωπα τῶν πολιτοφυλάκων — ἄντρες πού τούς ἤξερα στό μέτωπο καί

πού τώρα είναι σκορπισμένοι ένας Θεός ξέρει πού, μερικοί σκοτωμένοι στίς μάχες, μερικοί ανάπηροι, άλλοι στή φυλακή, οί πιότεροι, ελπίζω, ακόμα ασφαλείς κι υγιείς. Καλή τύχη σέ όλους τους. Ελπίζω νά κερδίσουν τόν πόλεμό τους καί νά διώξουν όλους τούς ξένους άπ' τήν Ισπανία, Γερμανούς, Ρώσους καί Ιταλούς. Αυτός ό πόλεμος στόν όποιο έπαιξα ένα τόσο μικρό ρόλο, μού άφησε βασικά άσχημες αναμνήσεις, κι όμως δέν θά 'θελα νά τόν είχα χάσει. Όταν έχεις αντικρύσει μιά τέτοια καταστροφή σάν κι αυτή — όποια κι άν είναι ή έκβαση, ό Ισπανικός πόλεμος θ' αποδειχθεί πώς είναι μιά φοβερή καταστροφή, ξέχωρα άπ' τίς σφαγές καί τίς σωματικές κακουχίες — τό αποτέλεσμα δέν είναι απαραίτητα ή απογοήτευση κι ό κυνισμός. Αρκετά παράδοξα, ή όλη εμπειρία μέ άφησε όχι μέ λιγότερη αλλά μέ πιότερη πίστη στήν ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Κι ελπίζω ότι ή περιγραφή πού έδωσα δέν είναι πολύ παραπλανητική. Πιστεύω ότι σέ μιά τέτοια υπόθεση κανείς δέν είναι, ούτε μπορεί νά είναι απόλυτα αντικειμενικός. Είναι δύσκολο νά 'σαι σίγουρος γιά οτιδήποτε, έξω άπ' ό,τι είδες μέ τά μάτια σου καί συνειδητά ή ασυνείδητα όλοι γράφουμε μεροληπτικά. Σέ περίπτωση πού δέν τό 'χω ξαναπεί προηγούμενα σ' αυτό τό βιβλίο τό λέω τώρα: προσέξτε τήν μεροληψία μου, τά λάθη αναφορικά μέ γεγονότα καί τήν παραμόρφωση πού προκαλείται μοιραία άπ' τό γεγονός ότι είδα μόνο ένα κομμάτι άπ' όσα συνέβηκαν. Καί προσέξτε ακριβώς τά ίδια πράγματα. όταν διαβάζετε οποιοδήποτε άλλο βιβλίο γι' αυτή τήν περίοδο τού Ισπανικού πολέμου.

Επειδή νιώθαμε ότι έπρεπε νά κάνουμε κάτι, άν καί στήν πραγματικότητα δέν υπήρχε τίποτα πού νά μπορούμε νά κάνουμε, φύγαμε άπ' τό Μπανιύλς νωρίτερα άπ' ό,τι σκοπεύαμε. Μέ κάθε μίλι πρός τό βορρά ή Γαλλία γινόταν πιό πράσινη κι απαλή. Φύγαμε άπ' τά βουνά καί τ' αμπέλια καί μπήκαμε στά λειβάδια καί στίς φτελιές. Όταν είχα περάσει άπ' τό Παρίσι, πηγαίνοντας στήν Ισπανία, μού είχε φανεί παρακμασμένο καί θλιβερό, πολύ διαφορετικό άπ' τό Παρίσι πού γνώρισα 8 χρόνια νωρίτερα, όταν ή ζωή ήταν φτηνή κι ό Χίτλερ ήταν ακόμα άγνωστος. Οί μισές άπ' τίς καφετέριες πού ήξερα είχαν κλείσει από έλλειψη πελατείας κι όλοι κατέχονταν άπ' τήν ψύχωση τού ψηλού κόστους ζωής καί τόν φόβο τού πολέμου. Τώρα, ύστερα άπ' τή φτωχή Ισπανία, ακόμα καί τό Παρίσι φαινόταν χαρούμενο καί γεμάτο κι εύπορο. Καί ή Έκθεση ήταν στό φόρτε της, άν καί καταφέραμε νά μήν τήν επισκεφτούμε.

Καί μετά ή Αγγλία — ή νότια Αγγλία, τό πιό απαλό ίσως τοπίο τού κόσμου. Είναι δύσκολο όταν περνάς από κεί, ιδιαίτερα όταν συνέρχεσαι ήρεμα άπ' τήν ναυτία τού πλοίου, μέ τά βελουδένια μαξιλαράκια τού τραίνου από κάτω σου, νά πιστέψεις ότι συμβαίνει πράγματι κάτι κάπου αλλού. Σεισμοί στήν Ιαπωνία, λιμοί στήν Κίνα, επαναστάσεις στό Μεξικό; Μήν ανησυχείτε, τό γάλα θά βρίσκεται αύριο τό πρωί στό κατώφλι σας καί τό New Stateman θά κυκλοφορήσει τήν Παρασκευή. Οί βιομηχανικές πόλεις ήταν μακριά, μιά μουτζούρα καπνού καί δυστυχίας, κρυμμένη άπ' τήν

καμπύλη τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς. Ἐδῶ κάτω ἦταν ἀκόμα ἡ Ἀγγλία πού γνώρισα στά παιδικά μου χρόνια: ἡ ὑπερυψωμένη σιδηροδρομική γραμμή πνιγμένη στ' ἀγριολούλουδα, τά βαθιά λειβάδια, ὅπου βόσκουν τά μεγάλα, γυαλιστερά ἄλογα, τά ἀργά ποτάμια τριγυρισμένα ἀπό ἰτιές, οἱ πράσινες συστάδες τῶν φτελιῶν κι οἱ καπουτσίνοι* στούς κήπους τῶν σπιτιῶν· κι ὕστερα ἡ ἤρεμη ἐρημιά τῶν περιχώρων τοῦ Λονδίνου, οἱ μαοῦνες στό λασπωμένο ποτάμι, οἱ γνωστοί δρόμοι, οἱ ἀφίσες πού διαφημίζουν ἀγῶνες κρίκετ καί Βασιλικούς γάμους, οἱ ἄντρες μέ τά καπέλα μπόουλερ**, τά περιστέρια στήν Πλατεία Τραφάλγκαρ, τά κόκκινα λεωφορεῖα, οἱ ἀστυφύλακες ντυμένοι στά μπλέ — ὅλα βυθισμένα στόν βαθύ, βαθύ ὕπνο τῆς Ἀγγλίας, ἀπ' τόν ὁποῖο καμιά φορά φοβᾶμαι ὅτι δέν θά ξυπνήσουμε ποτέ, παρά μόνο ἄν μᾶς ταρακουνήσει ξαφνικά τό μουγκρητό ἀπ' τίς βόμβες.

* Σ.τ.Μ. Δελφίνιο τό αἰάντιο. Εἶδος λουλουδιοῦ.

** Σ.τ.Μ. Σκληρό καπέλο μέ στρογγυλό θόλο κι ἀνασηκωμένο γῦρο.

ΑΝΑΠΟΛΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΙΣΠΑΝΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ

1

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα οἱ φυσικές ἀναμνήσεις, οἱ ἦχοι, οἱ μυρωδιές κι οἱ ἐπιφάνειες τῶν πραγμάτων.

Εἶναι περίεργο ὅτι θυμᾶμαι πιό ζωντανά ἀπ' ὁτιδήποτε συνέβηκε μετά στόν Ἰσπανικό πόλεμο, τή βδομάδα τῆς λεγόμενης ἐκπαίδευσης πού κάναμε πρίν μᾶς στείλουν στό μέτωπο — τούς τεράστιους στρατῶνες τοῦ ἱππικοῦ στή Βαρκελώνη μέ τούς γεμάτους ρεύματα στάβλους, τίς λιθόστρωτες αὐλές, τό παγωμένο νερό στήν ἀντλία πού πλενόμαστε, τά ἀπαίσια φαγητά πού γινόντουσαν ὑποφερτά μέ κύπελλα γεμάτα κρασί, τίς γυναῖκες τῆς πολιτοφυλακῆς, μέ παντελόνια, πού κόβανε ξύλα γιά τή φωτιά καί τό προσκλητήριο νωρίς τό πρωί, ὅπου τό πεζό ἀγγλικό ὄνομά μου ἀποτελοῦσε ἕνα εἶδος κωμικοῦ ἰντερλούδιου ἀνάμεσα στά ἠχηρά ἰσπανικά ὀνόματα: Μανουέλ Γκονθάλεθ, Πέντρο Ἀγκουιλάρ, Ραμόν Φενελλόσα, Ρόκουε Μπαλλαστέρ, Τζαίμ Ντομένεχ, Σεμπάστιαν Βιλτρόν, Ραμόν Νοῦβο Μπός. Ἀναφέρω εἰδικά αὐτούς τούς ἄντρες γιατί θυμᾶμαι τά πρόσωπα ὅλων τους. Ἔξω ἀπό δύο, πού ἦταν ἀλῆτες καί θά 'χουν τώρα γίνει, ἀναμφίβολα καλοί Φαλαγγίτες, εἶναι πιθανόν ὅτι ὅλοι τους εἶναι νεκροί. Γιά δυό ἀπ' αὐτούς τό ξέρω ὅτι εἶναι νεκροί. Ὁ μεγαλύτερος θά 'ταν περίπου 25 χρονῶν καί ὁ μικρότερος 16.

Μιά ἀπ' τίς βασικές ἐμπειρίες τοῦ πολέμου εἶναι ὅτι δέν μπορεῖς νά ξεφύγεις ἀπ' τίς ἀηδιαστικές μυρωδιές ἀνθρώπινης προέλευσης. Τά ἀποχωρητήρια εἶναι ἕνα παραδουλεμένο θέμα στήν πολεμική φιλολογία καί δέν θά τά μνημόνευα ἄν τό ἀποχωρητήριο τοῦ στρατώνα μας δέν εἶχε βοηθήσει κι αὐτό νά διαλυθοῦν οἱ αὐταπάτες μου γιά τόν ἰσπανικό ἐμφύλιο πόλεμο. Τό λατινικό εἶδος ἀποχωρητήριου εἶναι στήν καλύτερη περίπτωση ἀρκετά φοβερό, ἀλλά τά δικά μας ἦταν φτιαγμένα ἀπό ἕνα εἶδος γυαλισμένης πέτρας πού γλίστραγε τόσο πολύ, ὥστε χρειαζόταν προσπάθεια νά κρατηθεῖς στά πόδια σου. Ἐπιπλέον ἦταν πάντα βουλωμένα. Τώρα ἔχω στή μνήμη μου ἕνα σωρό ἀηδιαστικά πράγματα, ἀλλά πιστεύω ὅτι αὐτά τά ἀ-

ποχωρητήρια ήταν πού μέ 'καναν νά συνειδητοποιήσω μιά σκέψη ποΰκανα πολύ συχνά: «Έδώ είμαστε, στρατιώτες ένός έπαναστατικοΰ στρατοΰ, ύπερασπίζοντας τήν Δημοκρατία ένάντια στό Φασισμό, πολεμώντας σ' ένα πόλεμο πού έχει κάποιο στόχο κι οί λεπτομέρειες τής ζωής μας είναι έξίσου έξευτελιστικές μ' έκεΐνες τής ζωής στή φυλακή ή σ' ένα άστικό στρατό». Πολλά άλλα πράγματα ένίσχυσαν άργότερα αύτή τήν έντύπωση' λογουχάρη ή πλήξη κι ή ζωώδης πείνα τής ζωής στά χαρακώματα, οί άπαίσιες δολοπλοκίες γιά κομματάκια φαγητοΰ, οί έξευτελιστικοί μικροκαβγάδες στούς όποίους παραδίδονταν άνθρωποι έξουθενωμένοι άπ' τήν έλλειψη ΰπνου.

Ή βασική φρίκη τής στρατιωτικής ζωής (όποιος έχει ύπηρετήσει θά καταλαβαίνει τί έννοώ λέγοντας βασική φρίκη τής στρατιωτικής ζωής). Ή πειθαρχία, λογουχάρη, είναι σέ τελευταία άνάλυση ίδια σέ όλους τούς στρατούς. Οί διαταγές πρέπει νά ύπακούονται καί νά έπιβάλλονται στήν άνάγκη μέ ποινές, οί σχέσεις άξιωματικοΰ καί στρατιώτη πρέπει νά 'ναι σχέσεις άνώτερου πρός κατώτερο. Ή είκόνα τοΰ πολέμου πού παρουσιάζεται σέ βιβλία όπως τό «Ούδέν Νεώτερον άπ' τό Δυτικό Μέτωπο» είναι ούσιαστικά άληθινή. Οί σφαίρες πονάνε, τά πτώματα βρωμάνε, οί άντρες πού δέχονται πυρά συχνά φοβοΰνται τόσο πολύ, πού κατουράνε τό παντελόνι τους. Είναι άλήθεια ότι τό κοινωνικό ύπόβαθρο ένός στρατοΰ, θά έπηρεάσει τήν έκπαίδευσή του, τήν τακτική του καί γενικά τή μαχητική του ίκανότητα κι έπίσης ότι ή συνείδηση ότι έχει τό δίκιο μέ τό μέρος του μπορεί νά τονώσει τό ήθικό του, μόλο πού έπηρεάζει πιότερο τόν άμαχο πληθυσμό παρά τά στρατεύματα. (Οί άνθρωποι ξεχνάνε ότι ένας στρατιώτης κάπου στήν πρώτη γραμμή είναι συνήθως πάρα πολύ πεινασμένος ή φοβισμένος ή ξυλιασμένος, ή πάνω άπ' όλα κουρασμένος γιά νά νιάζεται γιά τήν πολιτική καταγωγή τοΰ πολέμου. Οί νόμοι τής φύσης δέν ίσχύουν γιά έναν «κόκκινο» στρατό πιότερο άπ' ότι γιά έναν «λευκό». Ή ψείρα είναι ψείρα κι ή βόμβα είναι βόμβα, άκόμα κι όταν ό σκοπός γιά τόν όποΐο πολεμάς τυχαίνει νά 'ναι δίκαιος.

Τί χρειάζεται νά τονίζω κάτι τόσο κατάφωρο; Έπειδή τότε, όπως καί τώρα, είναι φανερό ότι τό άγνοεΐ τό σύνολο σχεδόν τής Βρετανικής κι Άμερικάνικης ίντελλιγκέντσιας. Σήμερα δέ θέλουμε νά θυμόμαστε πιά, άλλά γιά ρίξτε μιά ματιά πίσω, σκαλίστε τά άρχεΐα τής New Masses ή τής Daily Worker καί θά δεΐτε τίς ρομαντικές, πολεμοχαρεΐς άνοησίες πού ξερνάγανε οί άριστεροί μας κείνη τήν έποχή! Πάντα οί ίδιες τετριμένες φράσεις! Καί ή στερημένη φαντασίας άναισθησία! Μέ τί ψυχραιμία άντιμετώπισε τό Λονδίνο τόν βομβαρδισμό τής Μαδρίτης! Δέν άσχολοΰμαι μέ τούς προπαγανδιστές τής δεξιάς, τούς Λάν Γκαρβέν, καί τό συνάφι τους' αύτοί είναι πασίγνωστοι. Έδώ όμως ήταν οί ίδιοι άνθρωποι πού 20 χρόνια τώρα γιουχάιζαν καί χλεύαζαν τήν «δόξα» τοΰ πολέμου, τίς ίστορίες γιά ώμότητες, τόν πατριωτισμό, άκόμα καί τήν παλικαριά, καί τώρα άράδιαζαν πράγματα, πού μέ τήν άλλαγή ορισμένων όνομάτων θά ταίριαζαν στήν Daily Mail τοΰ 1918. Άν είχαν

ἀφιερωθεῖ σέ κάτι οἱ Βρετανοί διανοούμενοι, αὐτό ἦταν στό νά δώσουν μιά ἀπομυθοποιητική ἔκδοχή τοῦ πολέμου, τή θεωρία ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι μόνο πτώματα καί ἀποχωρητήρια καί δέν φέρνει ποτέ καλό ἀποτέλεσμα. Λοιπόν, οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πού τό 1933 σέ κορόιδευαν περιφρονητικά ἄν ἔλεγες ὅτι κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες θά πολεμοῦσες γιά τήν χώρα σου, στά 1937 σέ χαρακτήριζαν Τροτσκιστοφασίστα, ἄν ἔκφραζες τήν γνώμη ὅτι οἱ ἱστορίες τῆς New Masses γιά τραυματίες πού ζητοῦσαν ἐπίμονα νά ξαναγυρίσουν στίς μάχες, μπορεῖ καί νά 'ταν ὑπερβολικές. Κι ἡ ἀριστερή ἰντελλιγκέντσια ἔκανε τήν στροφή της ἀπ' τό «ὁ πόλεμος εἶναι κόλαση» στό «ὁ πόλεμος εἶναι ἔνδοξος» ὄχι μόνο δίχως καμιά αἴσθηση ἀσυνέπειας, ἀλλά σχεδόν χωρίς κανένα ἐνδιάμεσο στάδιο. 'Αργότερα οἱ πιότεροι θά κάνανε κι ἄλλα πηδήματα τό ἴδιο ἀπότομα. Θά πρέπει νά ἦταν ἀρκετοί ἄνθρωποι, ἕνα εἶδος κεντρικοῦ πυρήνα τῆς ἰντελλιγκέντσια, πού ἐπιδοκίμασαν τό σύνθημα «γιά τόν Βασιλιά καί τήν Πατρίδα» τό 1935, πού φώναζαν γιά μιά «αὐστηρή γραμμή ἐνάντια στή Γερμανία» τό 1937, πού ὑποστήριζαν τή Λαϊκή Συνέλευση τό 1940 κι ἀπαιτοῦν τώρα ἕνα δεύτερο μέτωπο.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν κοινή γνώμη, οἱ ἐκπληκτικές μεταστροφές ἀπόψεων πού ὑπάρχουν σήμερα, τά αἰσθήματα πού μποροῦν νά ρυθμίζονται ὅπως ὅταν ἀνοιγοκλείνεις μιά βρύση, εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνός εἴδους ὑπνωτισμοῦ πού ἀσκεῖται ἀπ' τίς ἐφημερίδες καί τό ραδιόφωνο. Στήν ἰντελλιγκέντσια θά 'λεγα ὅτι αὐτό εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα χρημάτων καί ἁπλῆς σωματικῆς ἀσφάλειας. Σέ μιά δοσμένη στιγμή μπορεῖ νά 'ναι «ὑπέρ τοῦ πολέμου» ἤ «κατά τοῦ πολέμου», ἀλλά καί στίς δυό περιπτώσεις δέν ἔχουν στό μυαλό τους μιά ρεαλιστική εἰκόνα τοῦ πολέμου. Ὅταν ἐνθουσιάστηκαν μέ τόν ἱσπανικό πόλεμο ἤξεραν, φυσικά, ὅτι σκοτώνονταν ἄνθρωποι καί ὅτι εἶναι δυσάρεστο νά σκοτώνεται κανείς, ἀλλά αἰσθάνονταν ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ πολέμου γιά ἕνα στρατιώτη τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ δέν ἦταν κατά κάποιο τρόπο ἐξευτελιστική. Κατά κάποιο τρόπο τ' ἀποχωρητήρια βρωμοῦσαν λιγότερο κι ἡ πειθαρχία ἦταν λιγότερο ἐνοχλητική. Δέν ἔχεις παρά νά ρίξεις μιά ματιά στό New Statesman γιά νά δεῖς ὅτι τό πίστευαν αὐτό· ἀκριβῶς παρόμοιες ἀνοησίες γράφονται αὐτή τήν στιγμή γιά τόν Κόκκινο Στρατό. Ἔχουμε παραγίνει πολιτισμένοι γιά νά μποροῦμε νά ἀντιληφθοῦμε κάτι ὁλοφάνερο. Γιατί ἡ ἀλήθεια εἶναι πολύ ἁπλή. Γιά νά ἐπιζήσεις πρέπει νά πολεμήσεις καί γιά νά πολεμήσεις πρέπει νά λερωθεῖς. Ὁ πόλεμος εἶναι ἄσχημος, ἀλλά συχνά εἶναι τό μικρότερο κακό. Ὅποιος παίρνει τό σπαθί, πεθαίνει ἀπό σπαθί κι ὅποιος δέν παίρνει τό σπαθί, πεθαίνει ἀπό βρωμερές ἀρρώστειες. Τό γεγονός ὅτι ἀξίζει νά γράφουμε μιά τέτοια κοινοτοπία δείχνει τί μᾶς ἔχει κάνει τόσα χρόνια ὁ κερδοσκόπος καπιταλισμός.

2

Σέ σχέση μ' αὐτά πού μόλις εἶπα, θά προστέσω μιά ὑποσημείωση γιά τίς ὠμότητες.

Ἔχω πολύ λίγες ἄμεσες ἀποδείξεις γιά τίς ὠμότητες πού διαπράχθηκαν στόν ἱσπανικό ἐμφύλιο πόλεμο. Ξέρω ὅτι ἔκαναν μερικές οἱ Δημοκρατικοί καί πολύ πιότερες (συνεχίζονται ἀκόμα) οἱ Φασίστες. Ἀλλά αὐτό πού μοῦ ἔκανε ἐντύπωση τότε, καί μοῦ κάνει ἀκόμα, εἶναι ὅτι πιστεύει κανείς ἤ ὄχι στίς ὠμότητες ἀνάλογα μέ τήν πολιτική του προδιάθεση. Ὅλοι πιστεύουμε στίς ὠμότητες τοῦ ἐχθροῦ καί δυσπιστοῦμε γι' αὐτές τῆς δικῆς μας παράταξης, δίχως νά κάνουμε τόν κόπο νά ἐξετάσουμε τά στοιχεῖα, Τώρα τελευταῖα ἔφτιαξα ἕναν κατάλογο μέ τίς ὠμότητες πού διαπράχθηκαν ἀπ' τό 1918 μέχρι σήμερα· δέν ὑπῆρξε σχεδόν χρόνος πού νά μήν ἔγιναν κάπου ὠμότητες, καί δέν ὑπῆρξε σχεδόν καμιά περίπτωση πού νά πιστεύει καί ἡ Ἀριστερά καί ἡ Δεξιά τίς ἴδιες ἱστορίες. Καί κάτι ἀκόμα πιό παράξενο, ἡ κατάσταση μπορεῖ ἀπό στιγμή σέ στιγμή ν' ἀντιστραφεῖ ξαφνικά, καί ἡ χθεσινή ἀποδειγμένη ἱστορία γιά ὠμότητες μπορεῖ νά γίνει γελοῖο ψέμα, μόνο καί μόνο ἐπειδή ἔχει ἀλλάξει ἡ πολιτική σκηνή.

Στόν τωρινό πόλεμο βρισκόμαστε στήν παράξενη κατάσταση, ἡ «ἐκστρατεία ἐνάντια στίς ὠμότητες» νά 'χει γίνει βασικά πρίν ἀρχίσει ὁ πόλεμος καί κυρίως ἀπ' τήν ἀριστερά, τούς ἀνθρώπους πού φυσιολογικά περηφανεύονται γιά τήν δυσπιστία τους. Τήν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο, ἡ Δεξιά, πού τό 1914 - 1918 καπηλεύτηκε τίς ὠμότητες, ἀτένιζε συμπαθητικά τήν Ναζιστική Γερμανία καί ἀρνιόταν νά δεῖ ὁτιδήποτε κακό σ' αὐτή. Μετά, μόλις ξέσπασε ὁ πόλεμος, ἦταν οἱ χτεσινοί φιλοναζιστές πού ἐπαναλάβαιναν ἱστορίες φρίκης ἐνῶ οἱ ἀντιναζιστές βρέθηκαν ξαφνικά σέ ἀμφιβολία ἄν πράγματι ὑπῆρχε ἡ Γκεστάπό. Κι αὐτό δέν ἦταν μόνο ἀποτέλεσμα τοῦ Ρωσο - Γερμανικοῦ σύμφωνου. Ὀφειλόταν ἐν μέρει στό ὅτι πρίν ἀπ' τόν πόλεμο ἡ Ἀριστερά πίστευε, λαθεμένα, ὅτι ἡ Βρετανία καί ἡ Γερμανία δέν θά πολεμοῦσαν ποτέ ἡ μία τήν ἄλλη καί μποροῦσε λοιπόν νά εἶναι ταυτόχρονα καί ἐνάντια στήν Γερμανία καί ἐνάντια στήν Βρετανία· ἐν μέρει, ἐπίσης, στό γεγονός ὅτι ἡ ἐπίσημη πολεμική προπαγάνδα, μέ τήν ἀηδιαστική της ὑποκρισία καί τόν φαρισαϊσμό της, πάντα τείνει νά κάνει τούς σκεπτόμενους ἀνθρώπους νά συμπαθήσουν τόν ἐχθρό. Ἕνα μέρος ἀπό τό τίμημα πού πληρώσαμε γιά τά συστηματικά ψέματα τοῦ 1914 - 17 ἦταν ἡ ὑπερβολική φιλογερμανική ἀντίδραση πού ἀκολούθησε. Στήν διάρκεια τοῦ 1918 - 33, θά σέ γιουχάρανε στούς ἀριστερούς κύκλους ἄν ἔκφραζες τή γνώμη ὅτι ἡ Γερμανία ἔφερε ἔστω καί λίγη ἀπ' τήν εὐθύνη γιά τόν πόλεμο. Σ' ὅλες τίς καταγγελίες τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν πού ἄκουσα ἐκεῖνα τά χρόνια, δέ θυμᾶμαι νά ἄκουσα ποτέ τήν ἐρώτηση. «Τί θά γινόταν ἄν εἶχε κερδίσει ἡ Γερμανία;», νά διατυπώνεται κάν, ὄχι νά συζητιέται. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ὠμότητες. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀλήθεια γίνεται ψέμα

ἀπ' τή στιγμή πού θά τήν ἐκστομίσει ὁ ἐχθρός σου. Τελευταῖα παρατήρησα ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι πού ἔγραψαν ὅλες τίς ἱστορίες φρίκης γιά τούς Ἰάπωνες στό Νανκίν τό 1937, ἀρνήθηκαν νά πιστέψουν ἀκριβῶς τίς ἴδιες ἱστορίες γιά τό Χόγκ - Κόγκ τό 1942. Ὑπῆρχε ἐπιπλέον μιά τάση νά πιστεύουν ὅτι οἱ φρικαλεότητες τοῦ Νανκίν εἶχαν γίνει ἀναδρομικά ψεύτικες, ἐπειδή ἡ Βρετανική Κυβέρνηση τίς ἐπισήμαινε τώρα.

Ἀλλά δυστυχῶς ἡ ἀλήθεια γιά τίς ὠμότητες εἶναι πολύ χειρότερη ἀπ' τό γεγονός ὅτι λέγονται ψέματα γι αὐτές καί χρησιμοποιοῦνται προπαγανδιστικά. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι συμβαίνουν. Τό γεγονός ὅτι συχνά ἀναφέρουν σά στοιχεῖο ἀμφισβήτησης — ὅτι οἱ ἴδιες ἱστορίες φρίκης ἐπαναλαμβάνονται σέ κάθε πόλεμο — ἁπλά καί μόνο αὐξάνει τήν πιθανότητα νά εἶναι ἀληθινές. Εἶναι φανερό ὅτι ἀποτελοῦν πλατιά διαδομένες φαντασιώσεις κι ὁ πόλεμος προσφέρει τήν εὐκαιρία νά μποῦν σέ ἐφαρμογή. Ἐπίσης, ἄν καί ἔχει πάψει πιά νά 'ναι τῆς μόδας νά τό λέμε, δέν χωράει ἀμφιβολία ὅτι αὐτοί πού γενικά ὀνομάζουμε λευκούς διαπράττουν πιότερες καί χειρότερες ὠμότητες ἀπ' τούς κόκκινους. Δέν ὑπάρχει ἡ παραμικρή ἀμφιβολία, λογουχάρη, γιά τήν συμπεριφορά τῶν Γιαπωνέζων στήν Κίνα. Οὔτε χωρεῖ μεγάλη ἀμφιβολία γιά τή μεγάλη ἱστορία τῶν φασιστικῶν ὠμοτήτων στή διάρκεια τῶν τελευταίων 10 χρόνων στήν Εὐρώπη. Ὁ ὄγκος ἀπό μαρτυρίες εἶναι τεράστιος καί ἕνα ἀξιοσέβαστο ποσοστό αὐτῶν προέρχεται ἀπ' τόν γερμανικό τύπο καί ραδιόφωνο. Αὐτά τά πράγματα συνέβηκαν στήν πραγματικότητα, αὐτό εἶναι κάτι πού πρέπει νά 'χουμε στό νοῦ μας. Συνέβηκαν ἀκόμα καί ἄν τό λέει κι ὁ λόρδος Χάλιφαξ ὅτι συνέβηκαν. Οἱ βιασμοί καί οἱ σφαγές στίς πόλεις τῆς Κίνας, τά βασανιστήρια στά ὑπόγεια τῆς Γκεστάπο, οἱ ἡλικιωμένοι Ἑβραῖοι καθηγητές πού ρίχνονταν σέ βόθρους, οἱ πυροβολισμοί προσφύγων στούς δρόμους τῆς Ἱσπανίας, ὅλ' αὐτά ἔγιναν πραγματικά καί δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τό ὅτι τά ἀνακάλυψε ξαφνικά ἡ Daily Telegraph μέ 5 χρόνια καθυστέρηση.

3

Δυό ἀναμνήσεις, ἡ πρώτη δέν ἀποδεικνύει τίποτα τό ἰδιαίτερο, ἡ δεύτερη, νομίζω, δίνει μιά κάποια αἴσθηση τῆς ἀτμόσφαιρας μιᾶς ἐπαναστατικῆς περιόδου.

Νωρίς τό πρωί ἕνας ἄλλος κι ἐγώ εἴχαμε βγεῖ νά χτυπήσουμε τούς φασίστες σάν ἐλεύθεροι σκοπευτές στά χαρακώματα ἔξω ἀπό τήν Χουέσκα. Οἱ γραμμές μας ἐκεῖ ἀπεῖχαν 300 γυάρδες καί σ' αὐτή τήν ἀπόσταση τά παλιά μας τουφέκια δέν ἔριχναν μέ ἀκρίβεια, ἀλλά ἄν ἔβγαινες σ' ἕνα σημεῖο περίπου 100 γυάρδες ἀπ' τό φασιστικό χαράκωμα, μποροῦσες μέ λίγη τύχη νά ρίξεις σέ κανέναν ἀπό ἕνα ἄνοιγμα στό παραπέτο. Δυστυχῶς τό

έδαφος πού μεσολαβοῦσε ἦταν ἕνα ἐπίπεδο χωράφι μέ πατζάρια, δίχως κάλυψη, ἔξω ἀπό λίγα χαντάκια κι ἔπρεπε νά 6γαίνουμε ὅσο ἦταν ἀκόμα σκοτάδι καί νά γυρίζουμε λίγο μετά τό ξημέρωμα, πρίν γίνει πολύ δυνατό τό φῶς. Αὐτή τή φορά δέν φάνηκε κανένας φασίστας, κι ἔτσι μείναμε πολύ καί μᾶς πρόλαβε ἡ μέρα. Ἤμασταν μέσα σ' ἕνα χαντάκι, ἀλλά πίσω μας ὑπῆρχαν 200 γυάρδες ἐπίπεδου ἐδάφους, μέ τόση κάλυψη πού μόλις καί μετά δίας θά μποροῦσε νά κρυφτεῖ ἕνα κουνέλι. Προσπαθούσαμε νά δροῦμε τό θάρρος νά τρέξουμε, ὅταν ἀκούστηκε φασαρία καί σφυρίγματα ἀπ' τό φασιστικό χαράκωμα. Μερικά ἀεροπλάνα μας περνοῦσαν ἀπό πάνω. Ἐκείνη τή στιγμή ἕνας ἄντρας, πού μᾶλλον θά μετέφερε μήνυμα σέ κάποιον ἀξιωματικό, πήδηξε ἀπ' τό χαράκωμα καί ἔτρεξε κατά μῆκος τῆς κορφῆς τοῦ παραπέτου, μπροστά στά μάτια μας. Ἦταν μισοντυμένος καί κρατοῦσε τό παντελόνι του μέ τά δυό του χέρια καθώς ἔτρεχε. Συγκρατήθηκα νά μήν τόν πυροβολήσω. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν εἶμαι καλός στήν σκοποβολή καί θά 'ταν ἀπίθανο νά πετύχω ἕναν ἄντρα πού τρέχει σέ ἀπόσταση 100 γυάρδες, ἐξάλλου σκεφτόμουνα πῶς θά μπορούσαμε νά γυρίσουμε στό χαράκωμα μας ὅσο οἱ φασίστες εἶχαν συγκεντρωμένη τήν προσοχή τους στ' ἀεροπλάνα. Ἀλλά δέν τόν πυροβόλησα κι ἐξαιτίας τῆς λεπτομέρειας μέ τό παντελόνι. Εἶχα ἔρθει ἐδῶ νά πυροβολήσω «φασίστες», ἀλλά ἕνας ἄντρας πού κρατάει τό παντελόνι του δέν εἶναι φασίστας, εἶναι φανερά ἕνας συνάνθρωπός σου, ὅμοιος μέ σένα καί δέν σοῦ κάνει καρδιά νά τόν πυροβολήσεις.

Τί δείχνει αὐτό τό περιστατικό; Τίποτα τό σπουδαῖο, γιατί εἶναι κάτι πού συμβαίνει σ' ὅλους τούς πολέμους. Τό ἄλλο εἶναι διαφορετικό. Δέν νομίζω ὅτι περιγράφοντάς το μπορῶ νά τό κάνω συγκινητικό γιά σᾶς πού τό διαβάζετε, ἀλλά σᾶς ζητῶ νά πιστέψετε ὅτι εἶναι συγκινητικό γιά μένα σάν ἕνα περιστατικό πού εἶναι χαρακτηριστικό τῆς ἠθικῆς ἀτμόσφαιρας μιᾶς συγκεκριμένης χρονικῆς στιγμῆς.

Ἕνας ἀπ' τούς νεοσύλλεκτους, πού εἶχαν ἔρθει ὅταν βρισκόμουνα στό στρατώνα, ἦταν ἕνα ἀγόρι μέ ὄψη ἀγριμιοῦ ἀπ' τά φτωχά δρομάκια τῆς Βαρκελώνης. Ἦταν κουρελής καί ξυπόλυτος. Ἦταν ἐπίσης πολύ μελαχρινός (ἀραβικό αἷμα, ὑποθέτω) κι ἔκανε χειρονομίες πού δέν βλέπεις συνήθως σέ Εὐρωπαῖο. Μιά ἀπ' αὐτές εἰδικά — τό χέρι τεντωμένο μέ τήν παλάμη κατακόρυφη — ἦταν μιά χειρονομία χαρακτηριστική τῶν Ἐρυθρόδερμων. Μιά μέρα ἐξαφανίστηκε ἀπό τό σάκκο μου ἕνα πακέτο μέ ποῦρα, πού τότε τ' ἀγόραζες ἀκόμα πάμφθηνα. Μᾶλλον ἠλίθια τό ἀνέφερα στόν ἀξιωματικό, κι ἀμέσως ἕνας ἀπ' τούς ἀλῆτες πού ἀνέφερα προηγούμενα δγῆκε μπροστά καί δήλωσε ψέματα ὅτι τοῦ 'χαν κλέψει 25 πεσέτες. Γιά κάποιο λόγο ὁ ἀξιωματικός ἀποφάσισε ἀμέσως ὅτι τό μελαχρινό ἀγόρι πρέπει νά 'ταν ὁ κλέφτης. Ἡ κλοπή τιμωροῦνταν πολύ σκληρά στήν πολιτοφυλακή καί θεωρητικά μποροῦσε καί νά τουφεκιστεῖ κανείς γι' αὐτό. Τό ταλαίπωρο παιδί μᾶς ἄφησε νά τό ὁδηγήσουμε στό φυλάκιο τοῦ σκοποῦ καί νά τό ψάξουμε. Ἐκεῖνο πού μ' ἐντυπωσίασε πιότερο ἦταν ὅτι δέν ἔκανε σχεδόν καμιά προσπάθεια νά ὑποστηρίξει τήν ἀθωότητά του. Στή μοιρολατρική στάση του μποροῦσες νά διακρίνεις τήν ἀπελπιστική φτώχεια

μές στήν όποία μεγάλωσε. Ὁ ἀξιωματικός τόν διάταξε νά βγάλει τά ροῦχα του. Μέ μιά ταπεινότητα πού μοῦ φάνηκε φριχτή, γδύθηκε καί ψάξανε τά ροῦχα του. Φυσικά οὔτε τά ποῦρα, οὔτε τά χρήματα ἦταν ἐκεῖ· στήν πραγματικότητα δέν τά 'χε κλέψει αὐτός. Ἀλλά τό πιό ὀδυνηρό ἀπ' ὅλα ἦταν ὅτι δέν φαινόταν νά ντρέπεται λιγότερο ὅταν εἶχε ἀποδειχθεῖ ἡ ἀθωότητά του. Ἐκεῖνο τό βράδυ τόν πῆγα σινεμά καί τόν κέρασα κονιάκ καί σοκολάτα. Ἀλλά κι αὐτό ἦταν φριχτό — ἐννοῶ τήν προσπάθεια νά ἐξαλείψω μιά πληγή μέ χρήματα. Γιά λίγα λεπτά εἶχα μισοπιστέψει ὅτι ἦταν κλέφτης κι αὐτό δέν μποροῦσε νά ἐξαλειφτεῖ.

Λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα, λοιπόν, στό μέτωπο εἶχα φασαρίες μ' ἕνα στρατιώτη στό τμῆμα μου. Κείνη τήν ἐποχή εἶχα γίνει «cabo» ἤ δεκανέας, κι ἤμουν ἐπικεφαλῆς 12 ἀντρῶν. Ὁ πόλεμος ἦταν στατικός, ἔκανε φοβερό κρύο καί τό βασικό πρόβλημα ἦταν νά πείθεις τούς σκοπούς νά μένουν ξύπνιοι στά πόστα τους. Μιά μέρα ἕνας στρατιώτης ἀρνήθηκε ξαφνικά νά πάει σκοπιά σ' ἕνα ὁρισμένο πόστο, γιατί, ὅπως εἶπε πολύ σωστά, ἦταν ἐκτεθειμένο στά πυρά τοῦ ἐχθροῦ. Ἦταν ἕνα ἀσθενικό πλάσμα καί τόν ἔπιασα καί ἄρχισα νά τόν τραβάω πρός τό πόστο του. Αὐτό ξεσήκωσε τά αἰσθήματα τῶν ἄλλων ἐναντίον μου, γιατί οἱ Ἱσπανοί, νομίζω ἀπεχθάνονται νά τούς ἀγγίζουν, πιότερο ἀπό ὅτι ἐμεῖς. Ἀμέσως μέ περικύκλωσαν ἄντρες πού φώναζαν «Φασίστα! Φασίστα! Ἄσε τόν ἄνθρωπο. Ἐδῶ δέν εἶναι ἀστικός στρατός. Φασίστα» κλπ., κλπ. Τούς φώναξα ὅσο καλύτερα μποροῦσα μέ τά φριχτά ἱσπανικά μου ὅτι οἱ διαταγές πρέπει νά ἐκτελοῦνται κι ἡ φασαρία ἐξελίχτηκε σέ μιά ἀπό κεῖνες τίς ἀτέλειωτες συζητήσεις μέ τίς ὁποῖες σφυρηλατεῖται σιγά - σιγά ἡ πειθαρχία στούς ἐπαναστατικούς στρατούς. Μερικοί ἔλεγαν ὅτι εἶχα δίκιο, ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι εἶχα ἄδικο. Ἀλλά τό θέμα εἶναι ὅτι αὐτός ποῦ πῆρε πιό ζεστά ἀπ' ὅλους τό μέρος μου ἦταν τό μελαχρινό ἀγόρι. Μόλις εἶδε τί συνέβαινε πετάχτηκε ἀπ' τή θέση του κι ἄρχισε νά μέ υπερασπίζει μέ πάθος. Μέ τήν παράξενη, ἄγρια, ἰνδιάνικη χειρονομία του φώναζε, «εἶναι ὁ καλύτερος δεκανέας πού ἔχουμε!» (No hay cabo comoel). Ἀργότερα ζήτησε τήν ἄδεια νά ἔρθει στό τμῆμα μου.

Γιατί μέ συγκινεῖ αὐτό τό περιστατικό; Γιατί κάτω ἀπό ὁποιεσδήποτε φυσιολογικές συνθῆκες θά 'ταν ἀδύνατο νά ξαναδημιουργηθοῦν καλές σχέσεις ἀνάμεσα σέ μένα καί σ' αὐτό τό ἀγόρι. Ἡ ἔμμεση κατηγορία γιά κλοπή δέν εἶχε ἀπαλυνθεῖ, ἴσως καί νά χειροτέρευσε μέ τίς προσπάθειές μου νά τά μπαλώσω. Ἕνα ἀπ' τά ἀποτελέσματα τῆς σίγουρης καί πολιτισμένης ζωῆς εἶναι μιά τεράστια ὑπερευαισθησία, πού κάνει ὅλα τά ἀρχέγονα συναισθήματα νά φαίνονται κάπως ἀποκρουστικά. Ἡ μεγαλοψυχία εἶναι ἐξίσου ὀδυνηρή μέ τή μικροπρέπεια, ἡ εὐγνωμοσύνη τό ἴδιο μισητή μέ τήν ἀχαριστία. Ἀλλά στήν Ἱσπανία τό 1936 δέν ζούσαμε κάτω ἀπό φυσιολογικές συνθῆκες. Ἦταν μιά ἐποχή πού τά μεγαλόψυχα αἰσθήματα καί χειρονομίες ἦταν πιό εὔκολα ἀπ' ὅ,τι συνήθως. Θά μποροῦσα νά περιγράψω καμιά ντουζίνα παρόμοια περιστατικά, δύσκολα νά τά μεταδώσεις, ἀλλά δεμένα στό μυαλό μου μέ τήν ἐξαιρετική ἀτμόσφαιρα κείνης τῆς ἐποχῆς, τά φτωχά ροῦχα καί τίς χαρούμενες πολύχρωμες ἐπαναστατικές ἀφίσες, τήν

γενικευμένη χρήση τῆς λέξης «σύντροφε», τίς ἀντιφασιστικές μπαλάντες σέ λεπτό χαρτί πού πουλιόντουσαν γιά μιά πέννα καί τίς φράσεις ὅπως «διεθνής προλεταριακή ἀλληλεγγύη», πού τίς ἐπαναλάμβαναν παθητικά ἀγράμματοι ἄνθρωποι πού πίστευαν ὅτι σημαίνουν κάτι. Θά μποροῦσες νά αἰσθανθεῖς φιλία γιά κάποιον καί νά τόν ὑπερασπίσεις σ' ἕναν καβγά, ὅταν σέ εἶχαν ψάξει ταπεινωτικά μπροστά του γιά κάτι πού ὑποτίθεται ὅτι τοῦ 'χεις κλέψει; Ὄχι, δέν θά μποροῦσες. Ἀλλά ἴσως νά μποροῦσες ἄν εἴχατε περάσει καί οἱ δυό ἀπό κάποια ἐξυψωτική ἐμπειρία. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπ' τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπανάστασης ἄν καί σ' αὐτή τήν περίπτωση ἦταν μόνο ἡ ἀρχή μιᾶς ἐπανάστασης, πού 'ταν κατάφωρα καταδικασμένη ἀπ' τήν ἀρχή σέ ἀποτυχία.

4

Ἡ πάλη γιά τήν ἐξουσία ἀνάμεσα στά Ἰσπανικά Δημοκρατικά κόμματα εἶναι ἕνα δυσάρεστο μακρινό γεγονός, πού δέν θέλω νά τό ξανασκαλίζω σήμερα. Τό ἀναφέρω μόνο γιά νά πῶ: μήν πιστεύετε τίποτα ἤ σχεδόν τίποτα, ἀπ' ὅσα διαβάζετε γι' αὐτά πού ἔγιναν στό κυβερνητικό στρατόπεδο. Εἶναι ὅλα, ἀπό ὁποιαδήποτε πηγή κι άν προέρχονται, κομματική προπαγάνδα — δηλαδή ψέματα. Ἡ πλατιά ἀλήθεια γιά τόν πόλεμο εἶναι ἀρκετά ἁπλή. Ἡ Ἰσπανική ἀστική τάξη εἶδε τήν εὐκαιρία νά συντρίψει τό ἐργατικό κίνημα καί τήν ἅρπαξε, μέ τήν βοήθεια τῶν Ναζί καί τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων ὅλου τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀμφίβολο ἄν θά μποροῦσε νά ἑδραιωθεῖ κάτι παραπάνω.

Θυμᾶμαι ὅτι εἶπα κάποτε στόν Ἄρθουρ Καῖσλερ, «ἡ ἱστορία σταμάτησε στό 1936» κι αὐτός κούνησε τό κεφάλι του, καταλαβαίνοντας ἀμέσως τί ἐννοοῦσα. Σκεφτόμασταν κι οἱ δυό τόν ὁλοκληρωτισμό γενικά, ἀλλά εἰδικότερα τόν Ἰσπανικό ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀπό πολύ μικρός εἶχα προσέξει ὅτι κανένα γεγονός δέν ἀνακοινώνεται σωστά στίς ἐφημερίδες, ἀλλά στήν Ἰσπανία εἶδα γιά πρώτη φορά ἄρθρα στίς ἐφημερίδες πού δέν εἶχαν καμιά σχέση μέ τά γεγονότα, οὔτε κάν τή σχέση πού ὑπονοεῖται σ' ἕνα κοινό ψέμα. Εἶδα νά γράφουν γιά μεγάλες μάχες ἐκεῖ πού δέν εἶχε γίνει τίποτα καί ἀπόλυτη σιωπή ἐκεῖ πού εἶχαν σκοτωθεῖ ἑκατοντάδες. Εἶδα στρατιῶτες πού εἶχαν πολεμήσει γενναῖα νά καταγγέλλονται σάν δειλοί καί προδότες καί ἄλλους, πού δέν εἶχαν δεῖ κάν τουφεκιά νά πέφτει, νά χαιρετίζονται σάν ἥρωες φανταστικῶν νικῶν· καί εἶδα ἐφημερίδες στό Λονδίνο νά ἐπαναλαμβάνουν καί νά συμπληρώνουν αὐτά τά ψέματα καί πρόθυμους διανοούμενους νά χτίζουν συναισθηματικά ἐποικοδομήματα πάνω σέ γεγονότα πού δέν ἔγιναν ποτέ. Εἶδα, στήν πραγματικότητα νά γράφεται ἡ ἱστορία ὄχι μέ βάση τό τί ἔγινε, ἀλλά τό τί ἔπρεπε νά γίνει σύμφωνα μέ τίς διάφορες «κομματικές γραμμές». Κι ὅμως, κατά κάποιο τρόπο, ὅσο φοβερά κι ἄν

ήταν αυτά, δέν ήταν σημαντικά. 'Αφορούσαν δευτερεύοντα ζητήματα — δηλαδή τήν πάλη γιά τήν εξουσία ανάμεσα στήν Κομιντέρν καί τά ισπανικά αριστερά κόμματα καί τίς προσπάθειες τής Ρώσικης Κυβέρνησης νά εμποδίσει τήν επανάσταση στήν 'Ισπανία. 'Αλλά ή γενική εικόνα τού πολέμου πού ή 'Ισπανική Κυβέρνηση παρουσίαζε στόν κόσμο δέν ήταν ψεύτικη. Τά γενικά ζητήματα ήταν έτσι όπως τά λέγανε ότι είναι. "Οσον αφορά τούς φασίστες καί τούς υποστηρικτές τους, πώς θά μπορούσαν νά πλησιάσουν έστω καί στό ελάχιστο τήν αλήθεια; Πώς θά 'ταν δυνατόν ν' αναφέρουν τούς αληθινούς σκοπούς τους; 'Η δική τους εκδοχή τού πολέμου ήταν σκέτη φαντασία καί κάτω άπ' τίς συγκεκριμένες συνθήκες δέν μπορούσε νά γίνει διαφορετικά.

'Η μόνη δυνατότητα τής προπαγάνδας τών ναζιστών καί τών φασιστών ήταν νά αυτοπαρουσιάζονται σάν Χριστιανοί πατριώτες πού σώζανε τήν 'Ισπανία άπό μιά Ρωσική δικτατορία. Αυτό συνεπαγόταν ότι έπρεπε νά προσποιούνται πώς ή ζωή στήν Δημοκρατική 'Ισπανία ήταν απλώς μιά ατέλειωτη σφαγή (βλέπε τήν Catholic Herald ή τήν Daily Mail, άν καί αυτές είναι παιχνιδάκια μπροστά στό φασιστικό τύπο τής Ευρώπης), καί συνεπαγόταν ότι έπρεπε νά υπερβάλλουν τό μέγεθος τής ρωσικής παρέμβασης. 'Απ' τήν τεράστια πυραμίδα ψεμάτων τού καθολικού καί αντιδραστικού τύπου, σ' όλο τόν κόσμο, άς πάρω μόνο ένα σημείο — τήν παρουσία ενός ρωσικού στρατού στήν 'Ισπανία.

Οί πιστοί λακέδες τού Φράνκο τό πίστευαν καί υπολόγιζαν τήν δύναμή του στό μισό εκατομμύριο. Λοιπόν, δέν υπήρχε ρώσικος στρατός στήν 'Ισπανία. Μπορεί νά υπήρχαν μιά χούφτα αεροπόροι καί άλλοι τεχνικοί, μερικές εκατοντάδες τό πολύ, αλλά στρατός δέν υπήρχε. Μερικές χιλιάδες ξένοι πού πολέμησαν στήν 'Ισπανία, γιά νά μήν αναφέρω τά εκατομμύρια τών 'Ισπανών, ήταν μάρτυρες αυτού. Πάντως ή μαρτυρία τους δέν έκανε καμιά εντύπωση στούς προπαγανδιστές τού Φράνκο, άπό τούς οποίους κανείς δέν είχε πατήσει τό πόδι του στή Δημοκρατική 'Ισπανία. Ταυτόχρονα, αυτοί οί άνθρωποι αρνιόντουσαν εντελώς νά παραδεχτούν τό γεγονός τής γερμανικής ή ιταλικής παρέμβασης τήν ίδια στιγμή πού ό γερμανικός καί ιταλικός τύπος καυχιόνταν ανοιχτά γιά τά κατορθώματα τών «λεγεώνων» τους. Διάλεξα ν' αναφέρω μόνο ένα σημείο, αλλά στήν πραγματικότητα ολόκληρη ή φασιστική προπαγάνδα γιά τόν πόλεμο ήταν αυτού τού επιπέδου.

Αυτό τό πράγμα μέ τρομάζει, γιατί συχνά μού δίνει τήν εντύπωση ότι ή ίδια έννοια τής αντικειμενικής αλήθειας σβήνει άπ' τόν κόσμο. Στό κάτω κάτω, είναι πολύ πιθανό ότι αυτά τά ψέματα ή άλλα παρόμοια θά περάσουν στήν ιστορία. Πώς θά γραφτεί ή ιστορία τού 'Ισπανικού Πολέμου; "Αν μείνει ό Φράνκο στήν εξουσία, διορισμένοι καλαμαράδες θά γράφουν βιβλία ιστορίας καί, γιά νά μείνουμε στό σημείο πού διάλεξα, εκείνος ό ρωσικός στρατός πού δέν υπήρξε ποτέ, θά γίνει ιστορικό γεγονός καί οί μαθητές θά μαθαίνουν γι' αυτόν μετά άπό γενεές. 'Αλλά άς υποθέσουμε ότι τελικά θά νικηθεί ό Φασισμός καί κάποιου είδους Δημοκρατική Κυβέρ-

γηση θά ξανάρθει στήν Ἰσπανία στό ἀρκετά κοντινό μέλλον· ἀκόμα καί τότε πῶς θά γραφτεῖ ἡ ἱστορία τοῦ πολέμου; Τί ἀρχεῖα θά 'χει ἀφήσει πίσω του ὁ Φράνκο; Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι τά ἀρχεῖα τῶν Δημοκρατικῶν μποροῦν νά ξαναβρεθοῦν. Ἀκόμα κι ἔτσι πῶς θά γραφτεῖ μιά ἀληθινή ἱστορία τοῦ πολέμου; Ἀφοῦ, ὅπως τόνισα ἤδη, καί ἡ Κυβέρνηση χρησιμοποιοῦσε σέ μεγάλη ἔκταση τά ψέματα; Ἀπ' τήν ἀντιφατική σκοπιά θά μποροῦσε νά γράψει κανείς μιά γενική ἀληθινή ἱστορία τοῦ πολέμου, ἀλλά θά 'ταν ὅμως μεροληπτική ἱστορία, ἀναξιόπιστη σέ ὅλα τά δευτερεύοντα σημεῖα. Ὅμως, στό κάτω - κάτω, κάποιο εἶδος ἱστορίας θά γραφτεῖ κι ὅταν αὐτοί πού θυμοῦνται τόν πόλεμο θά 'χουν πεθάνει, θά γίνει γενικά δεκτή. Κι ἔτσι στήν πράξη τό ψέμα θά ἔχει γίνει ἀλήθεια.

Ξέρω πώς εἶναι τῆς μόδας νά λέμε ὅτι ἡ γραφτή ἱστορία εἶναι τίς πιότερες φορές ψεύτικη. Εἶμαι πρόθυμος νά παραδεχτῶ ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι στό μεγαλύτερο μέρος της ἀνακριβής καί μεροληπτική, ἀλλά αὐτό πού ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἱστορία θά μποροῦσε νά γραφτεῖ δίχως ψέματα. Στό παρελθόν οἱ ἄνθρωποι ἔλεγαν ψέματα σκόπιμα ἤ χρωμάτιζαν ἀσυνείδητα αὐτά πού γράφανε ἤ πάλευαν ν' ἀνακαλύψουν τήν ἀλήθεια ξέροντας καλά ὅτι θά κάνανε πολλά λάθη· ἀλλά σέ κάθε περίπτωση πίστευαν ὅτι τά «γεγονότα» ὑπῆρχαν κι ὅτι μποροῦσε λίγο πολύ νά τ' ἀνακαλύψει κανείς. Καί στήν πράξη ὑπῆρχε πάντα ἕνας σημαντικός ἀριθμός ἀπό γεγονότα γιά τά ὁποῖα θά συμφωνοῦσαν σχεδόν ὅλοι. Ἄν ψάξετε νά βρεῖτε τήν ἱστορία τοῦ τελευταίου πολέμου στήν Βρετανική Ἐγκυκλοπαίδεια, λογουχάρη, θ' ἀνακαλύψετε ὅτι ἕνα σημαντικό μέρος τῆς ὕλης ἔχει παρθεῖ ἀπό γερμανικές πηγές. Ἕνας Βρετανός κι ἕνας Γερμανός ἱστορικός θά διαφωνοῦσαν βαθιά σέ πολλά πράγματα, ἀκόμα καί σέ βασικά, ἀλλά θά ὑπῆρχε ἀκόμα ἐκεῖνος ὁ πυρήνας, ἀπό οὐδέτερα γεγονότα πού δέν θά τ' ἀμφισβητοῦσε σοβαρά κανένας τους. Ἡ Ναζιστική θεωρία ὅμως ἀρνιέται ὅτι ὑπάρχει ἕνα τέτοιο πράγμα, ὅπως ἡ ἀλήθεια. Δέν ὑπάρχει, λογουχάρη, κάτι τέτοιο ὅπως ἡ «ἐπιστήμη». Ὑπάρχει μόνο ἡ «Γερμανική ἐπιστήμη», ἡ «Ἑβραϊκή ἐπιστήμη» κλπ. Αὐτός ὁ τρόπος σκέψης ὁδηγεῖ σ' ἕναν ἐφιαλτικό κόσμο ὅπου ὁ Ἀρχηγός ἤ κάποια ἄλλη ἄρχουσα κλίκα, θά ἐλέγχει ὄχι μόνο τό μέλλον, ἀλλά καί τό παρελθόν. Ἄν ὁ Ἀρχηγός πεῖ γιά τό τάδε γεγονός: «Δέν συνέβηκε ποτέ» — τότε αὐτό δέν συνέβηκε ποτέ. Ἄν πεῖ ὅτι 2 καί 2 κάνουν 5, τότε 2 καί 2 κάνουν 5. Αὐτή ἡ προοπτική μέ τρομάζει πιότερο ἀπ' τίς βόμβες καί μετά ἀπ' τίς ἐμπειρίες μας τῶν τελευταίων χρόνων αὐτή δέν εἶναι μιά ἐπιπόλαιη δήλωση.

Μήπως ὅμως εἶναι παιδιάρισμα ἤ νοσηρότητα τό νά τρομοκρατεῖ κανείς τόν ἑαυτό του μέ ὁράματα ἑνός ὁλοκληρωτικοῦ μέλλοντος; Πρίν διαγράψουμε τόν ὁλοκληρωτικό κόσμο σάν ἕναν ἐφιάλτη πού δέν μπορεῖ νά γίνει πραγματικότητα, ἄς θυμηθοῦμε μόνο ὅτι τό 1925 ὁ κόσμος τοῦ σήμερα θά φαινόταν σάν ἕνας ἐφιάλτης πού δέν μποροῦσε νά γίνει πραγματικότητα. Ἐνάντια σέ κεῖνο τόν μεταβαλλόμενο φαντασμαγορικό κόσμο ὅπου τό μαῦρο μπορεῖ νά εἶναι ἄσπρο καί οἱ χθεσινές συνθῆκες ν' ἀλλάξουν μ'

ἕνα νόμο, ὑπάρχουν στήν πραγματικότητα μόνο 2 ἀσφαλιστικές δικλεῖδες. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ὅσο κιάν ἀρνιέσαι τήν ἀλήθεια, αὐτή συνεχίζει νά ὑπάρχει ἄς ποῦμε, πίσω ἀπ' τήν πλάτη σου καί συνακόλουθα δέν μπορεῖς νά τήν παραβιάσεις μέ τρόπους πού νά ἐξασθενίζουν τή στρατιωτική ἀποτελεσματικότητα. Ἡ ἄλλη εἶναι ὅτι ὅσο μένουν μερικά μέρη τῆς Γῆς πού δέν ἔχουν κατακτηθεῖ, ἡ φιλελεύθερη παράδοση μπορεῖ νά διατηρηθεῖ ζωντανή. Ἐπιτρέψτε στό Φασισμό ἤ ἀκόμα καί σ' ἕνα συνδυασμό διάφορων Φασισμῶν, νά κατακτήσει ὁλόκληρο τόν κόσμο καί κεῖνες οἱ δυό προϋποθέσεις θά πάψουν νά ὑπάρχουν. Ἐμεῖς στήν Ἀγγλία ὑποτιμᾶμε αὐτοῦ τοῦ εἴδους τόν κίνδυνο, γιατί οἱ παραδόσεις μας κι ἡ ἀσφάλεια πού νιώθαμε στό παρελθόν, μᾶς ἔχουν δώσει μιά συναισθηματική πίστη ὅτι ὅλα στό τέλος διορθώνονται καί αὐτό πού φοβόμαστε πιότερο, στήν πραγματικότητα δέν συμβαίνει ποτέ. Θρεμμένοι γιά πολλά χρόνια μέ μιά λογοτεχνία στήν ὁποία τό Δίκαιο θριαμβεύει πάντα στό τελευταῖο κεφάλαιο, πιστεύουμε μισο-ἐνστιχτώδικα ὅτι τό κακό πάντα αὐτοκαταστρέφεται: μακροπρόθεσμα. Ὁ πατσιφισμός, λογουχάρη, βασίζεται σέ μεγάλο βαθμό σ' αὐτό τό πιστεύω. Μήν ἀντιστέκεσαι στό κακό καί θά καταστραφεῖ κατά κάποιο τρόπο ἀπό μόνο του. Μά γιατί νά τό κάνει; Τί ἀποδείξεις ὑπάρχουν ὅτι θά γίνει ἔτσι; Καί ποιό παράδειγμα ὑπάρχει ἑνός σύγχρονου βιομηχανοποιημένου κράτους πού νά καταρρεύσει δίχως νά προηγηθεῖ ἐξωτερική στρατιωτική ἐπέμβαση;

Σκεφτεῖτε, λογουχάρη, τήν ἐπανεγκαθίδρυση τῆς δουλείας. Ποιός θά μποροῦσε νά φανταστεῖ πρίν ἀπό 20 χρόνια ὅτι ἡ δουλεία θά ξαναγύριζε στήν Εὐρώπη; Λοιπόν, ἡ δουλεία ἔχει ἀποκατασταθεῖ κάτω ἀπ' τήν μύτη μας. Τά στρατόπεδα ἐξαναγκαστικῆς ἐργασίας σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη καί τή Βόρεια Ἀφρική, ὅπου Πολωνοί, Ρῶσοι, Ἑβραῖοι καί πολιτικοί κρατούμενοι κάθε φυλῆς μοχθοῦν φτιάχνοντας δρόμους ἤ ἀποξαιρένοντας ἕλη μέ ἀντάλλαγμα ἕνα πενιχρό συσσίτιο, αὐτά εἶναι ἁπλῶς καθαρή δουλεία. Τό πολύ πολύ πού μπορεῖ νά πεῖ κανείς εἶναι ὅτι ἡ ἀγοραπωλησία δούλων ἀπό ἰδιῶτες δέν ἐπιτρέπεται ἀκόμα. Κατά τά ἄλλα — ἡ διάλυση οἰκογενειῶν, λογουχάρη — οἱ συνθῆκες εἶναι μᾶλλον χειρότερες ἀπ' ὅ,τι ἦταν στίς ἀμερικάνικες βαμβακοφυτεῖες. Δέν ὑπάρχει λόγος νά πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἡ κατάσταση πραγμάτων θ' ἀλλάξει ὅσο διαρκεῖ ὁποιαδήποτε ὁλοκληρωτική κυριαρχία. Δέν μποροῦμε νά συλλάβουμε ὅλες τίς συνέπειες γιατί νιώθουμε μέ τό μυστικιστικό μας τρόπο ὅτι ἕνα καθεστώς βασισμένο στή δουλεία πρέπει νά καταρρεύσει. Ἀλλά ἀξίζει νά συγκρίνουμε τήν διάρκεια τῶν δουλοχτητικῶν αὐτοκρατοριῶν τῆς ἀρχαιότητας, μέ αὐτή ὁποιουδήποτε σύγχρονου κράτους. Πολιτισμοί θεμελιωμένοι πάνω στή δουλεία ἔχουν διαρκέσει τόσο πολύ ὅσο 4000 χρόνια.

Ὅταν σκέφτομαι τήν ἀρχαιότητα, ἡ λεπτομέρεια πού μέ τρομάζει εἶναι ὅτι κεῖνα τά ἑκατομμύρια δοῦλοι, πού στήν πλάτη τους ἀκουμποῦσε ὁ πολιτισμός γιά ὁλόκληρες γενιές, δέν ἔχουν ἀφήσει πίσω τους κανένα ἴχνος. Δέν ξέρουμε κάν τά ὀνόματά τους. Σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλληνική καί Ρωμαϊκή ἱστορία, πόσα ὀνόματα δούλων γνωρίζετε; Ἐγώ μπορῶ νά σκεφτῶ μόνο 2 ἤ τό πολύ 3. Τό ἕνα εἶναι ὁ Σπάρτακος καί τό ἄλλο ὁ Ἐπι-

κτητος. Ἐπίσης, στή Ρωμαϊκή αἴθουσα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὑπάρχει ἕνα κανάτι μέ τό ὄνομα τοῦ κατασκευαστῆ χαραγμένο ἀπό κάτω: Felix fecit. Ἔχω φτιάξει μιά εἰκόνα τοῦ καϋμένου τοῦ Φέλιξ στό μυαλό μου (ἕνας Γαλάτης μέ κόκκινα μαλλιά κι ἕνα μετάλλινο κολάρο γύρω στό λαιμό του) ἀλλά στήν πραγματικότητα μπορεῖ νά μήν ἦταν δοῦλος· ἔτσι μόνο δύο δούλων τά ὀνόματα ξέρω σίγουρα καί πιθανόν ἐλάχιστοι ἄνθρωποι νά μποροῦν νά θυμηθοῦν πιότερα. Οἱ ὑπόλοιποι ἔχουν χαθεῖ μέσα στήν ἀπόλυτη σιωπή.

5

Ἡ σπονδυλική στήλη τῆς ἀντίστασης ἐνάντια στόν Φράνκο ἦταν ἡ ἱσπανική ἐργατική τάξη, ἰδιαίτερα τά μέλη τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων στίς πόλεις. Μακροπρόθεσμα — εἶναι σημαντικό νά θυμόμαστε ὅτι αὐτό ἰσχύει μόνο μακροπρόθεσμα — ἡ ἐργατική τάξη παραμένει ὁ πιό σταθερός ἐχθρός τοῦ Φασισμοῦ, ἁπλά καί μόνο ἐπειδή ἔχει νά κερδίσει πιότερα ἀπό μιά σωστή ἀνοικοδόμηση τῆς κοινωνίας. Ἀντίθετα μέ τίς ἄλλες τάξεις ἤ κατηγορίες δέν μπορεῖ νά ἐξαγοράζεται συνέχεια.

Τό νά ποῦμε κάτι τέτοιο δέ σημαίνει ὅτι ἐξιδανικεύουμε τήν ἐργατική τάξη. Στήν μακρόχρονη πάλη πού ἀκολούθησε τή ρωσική ἐπανάσταση, οἱ χειρώνακτες ἐργάτες ἦταν κεῖνοι πού νικήθηκαν κι εἶναι ἀδύνατο νά μήν νιώσεις ὅτι τό φταίξιμο ἦταν δικό τους. Ἐπανειλημμένα στή μιά χώρα μετά τήν ἄλλη, τά ὀργανωμένα ἐργατικά κινήματα ἔχουν συντριβεῖ μέ ἀνοιχτή ἤ παράνομη βία κι οἱ σύντροφοί τους στό ἐξωτερικό, ἑνωμένοι μαζί τους μέ μιά θεωρητική ἀλληλεγγύη, παρακολουθοῦσαν ἁπλῶς δίχως νά κάνουν τίποτε· καί πίσω ἀπ' ὅλ' αὐτά ἡ κρυφή αἰτία πολλῶν προδοσιῶν ἀποκαλύπτει τό γεγονός ὅτι ἀνάμεσα σέ λευκούς καί ἔγχρωμους ἐργάτες δέν ὑπάρχει οὔτε γιά τά μάτια ἀλληλεγγύη. Ποιός μπορεῖ νά πιστέψει στό ταξικά συνειδητό διεθνές προλεταριάτο ὕστερα ἀπ' τά γεγονότα τῶν τελευταίων 10 χρόνων; Γιά τήν βρετανική ἐργατική τάξη ἡ σφαγή τῶν συντρόφων τους στή Βιέννη, τό Βερολίνο, τή Μαδρίτη ἤ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ φαινόταν λιγότερο ἐνδιαφέρουσα καί λιγότερο σημαντική ἀπ' τόν χθεσινό ποδοσφαιρικό ἀγώνα. Κι ὅμως αὐτό δέν ἀλλάζει τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργατική τάξη θά συνεχίσει νά παλεύει ἐνάντια στό φασισμό, ὅταν οἱ ἄλλες θά 'χουν ὑποκύψει. Ἕνα χαρακτηριστικό τῆς Ναζιστικῆς κατάκτησης τῆς Γαλλίας, ἦταν οἱ ἐκπληκτικές ἀποστασίες ἀνάμεσα στούς διανοούμενους, πού ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν μερικοί ἀριστεροί πολιτικοί διανοούμενοι. Οἱ διανοούμενοι εἶναι αὐτοί πού φωνάζουν πιό δυνατά ἐνάντια στό φασισμό κι ὅμως ἕνα σεβαστό ποσοστό ἀπ' αὐτούς βυθίζεται στήν ἡττοπάθεια ὅταν ὁ κόμπος φτάσει στό χτένι. Εἶναι ἀρκετά διορατικοί γιά νά δοῦνε τήν ἀνισότητα τῆς πάλης κι ἐπιπλέον μποροῦν νά ἐξαγοραστοῦν — γιατί εἶναι φανερό ὅτι

οἱ Ναζί θεωροῦν ὅτι ἀξίζει τόν κόπο νά ἐξαγοράζουν τούς διανοούμενους. Μέ τούς ἐργάτες ἰσχύει τό ἀντίστροφο. Ὄντας ἀδαεῖς ὥστε νά δοῦν ὅτι τούς κοροϊδεύουν, χάβουν εὔκολα τίς ὑποσχέσεις τοῦ φασισμοῦ, ἀλλά ἀργά ἤ γρήγορα ξαναρχίζουν πάντα τήν πάλη. Πρέπει νά τό κάνουν αὐτό γιατί μέ τά ἴδια τους τά κορμιά ἀνακαλύπτουν πάντα ὅτι οἱ ὑποσχέσεις τοῦ φασισμοῦ δέν μποροῦν νά ἐκπληρωθοῦν. Γιά νά κερδίσουν μόνιμα τήν ἐργατική τάξη, οἱ φασίστες θά 'πρεπε νά ἀνεβάσουν τό γενικό βιοτικό ἐπίπεδο, πράγμα πού εἶναι ἀνίκανοι κι ἴσως ἀπρόθυμοι νά κάνουν. Ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι σάν τήν ἀνάπτυξη ἑνός φυτοῦ. Τό φυτό εἶναι τυφλό καί ἄλογο, ἀλλά ξέρει ἀρκετά ὥστε νά κατευθύνεται πάντα πρός τό φῶς καί θά συνεχίσει νά τό κάνει παρά τίς ἀτέλειωτες ἀπογοητεύσεις. Γιά τί παλεύουν οἱ ἐργάτες; Ἁπλά γιά μιά ἀξιοπρεπή ζωή, πού τώρα ἀντιλαμβάνονται πιότερο ὅτι εἶναι τεχνικά δυνατή. Ἡ συνείδησή τους αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἀνεβοκατεβαίνει σάν τήν παλίρροια. Στήν Ἱσπανία, γιά ἕνα διάστημα, οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦσαν συνειδητά κινούμενοι πρός ἕνα στόχο πού ἤθελαν νά φτάσουν καί πίστευαν ὅτι μποροῦσαν νά φτάσουν. Αὐτό ἐξηγοῦσε τό παράξενο ἐλπιδοφόρο συναίσθημα πού ἐπικρατοῦσε στήν Δημοκρατική Ἱσπανία τούς πρώτους μῆνες τοῦ πολέμου. Οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονταν ξεκάθαρα ὅτι ἡ Δημοκρατία ἦταν ὁ φίλος τους κι ὁ Φράνκο ὁ ἐχθρός τους. Ἤξεραν ὅτι ἔχουν τό δίκιο μέ τό μέρος τους, γιατί πολεμοῦσαν γιά κάτι πού τούς χρωστάγε ὁ κόσμος καί πού μποροῦσε νά τούς δώσει.

Πρέπει νά τό θυμᾶται κανείς αὐτό γιά νά δεῖ τόν Ἱσπανικό Πόλεμο στήν ἀληθινή του προοπτική. Ὅταν σκέφτεται κανείς τή θηριωδία, τήν ἀθλιότητα καί τήν ματαιότητα τοῦ πολέμου — καί σ' αὐτή εἰδικά τήν περίπτωση τίς μηχανορραφίες, τίς διώξεις, τά ψέματα καί τίς παρεξηγήσεις — μπαίνει πάντα στόν πειρασμό νά πεῖ: «Κι οἱ δυό παρατάξεις εἶναι ἐξίσου κακές, εἶμαι οὐδέτερος». Στήν πράξη, ὅμως, δέν μπορεῖ κανείς νά 'ναι οὐδέτερος καί δέν ὑπάρχει πόλεμος πού νά μήν ἔχει σημασία τό ποιός θά κερδίσει. Σχεδόν πάντα ὁ ἕνας ἀντιπροσωπεύει λίγο πολύ τήν πρόοδο κι ὁ ἄλλος τήν ἀντίδραση. Τό μίσος πού γέννησε ἡ Ἱσπανική Δημοκρατία ἀνάμεσα σέ ἑκατομμυριούχους, δοῦκες, καρδινάλιους, πλαίυ μπόυ, Blimps*, κλπ., ἦταν ἀρκετή ἀπόδειξη περί τίνος ἐπρόκειτο. Στήν οὐσία ἦταν ἕνας ταξικός πόλεμος. Ἄν εἶχε κερδηθεῖ, ἡ ὑπόθεση τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων θά 'χε ἐνισχυθεῖ παντοῦ. Χάθηκε, κι οἱ μερισματοῦχοι ὅλου τοῦ κόσμου ἔτριβαν τά χέρια τους. Αὐτό ἦταν τό πιό οὐσιαστικό ζήτημα· ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ἁπλή γαρνιτούρα.

* Σ.τ.Μ. BLIMP: Στενοκέφαλος ὑπερεθνικιστής.

6

Ἡ ἔκβαση τοῦ Ἰσπανικοῦ Πολέμου ἀποφασίστηκε στό Λονδίνο, τό Παρίσι, τήν Ρώμη, τό Βερολίνο — πάντως ὄχι στήν Ἰσπανία. Μετά ἀπ' τό καλοκαίρι τοῦ 1937, αὐτοί πού εἶχαν μάτια γιά νά δοῦνε, καταλάβαιναν ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν μποροῦσε νά κερδίσει τόν πόλεμο παρά μόνο ἄν γινόταν κάποια βαθιά ἀλλαγή στή διεθνή συγκυρία κι ὅταν ὁ Νεγκρίν κι οἱ ἄλλοι ἀποφάσισαν νά συνεχίσουν τόν πόλεμο, ἴσως νά ἐπηρεάστηκαν ἐν μέρει ἀπ' τήν προσδοκία ὅτι ὁ παγκόσμιος πόλεμος πού ξέσπασε πραγματικά τό 1939 θά 'ρχόταν τό 1938. Ἡ πολυδιαφημισμένη ἔλλειψη ἑνότητας στό κυβερνητικό στρατόπεδο δέν ἦταν ἡ κύρια αἰτία τῆς ἧττας. Οἱ δημοκρατικές πολιτοφυλακές εἶχαν συγκροτηθεῖ βιαστικά, ἦταν ἄσχημα ἐξοπλισμένες καί δίχως φαντασία στήν στρατιωτική τους δράση, ἀλλά θά 'ταν τέ ἴδιο κιάν ἀκόμα ὑπῆρχε ἀπόλυτη πολιτική συμφωνία ἀπ' τήν ἀρχή. Ὅταν ξέσπασε ὁ πόλεμος, ὁ μέσος Ἰσπανός βιομηχανικός ἐργάτης δέν ἤξερε κάν νά πυροβολήσει μέ τουφέκι (ποτέ δέν ὑπῆρχε ὑποχρεωτική στράτευση στήν Ἰσπανία), κι ὁ παραδοσιακός πατσιφισμός τῆς Ἀριστερᾶς ἀποτελοῦσε μεγάλη τροχοπέδη. Οἱ χιλιάδες ξένοι πού ὑπηρέτησαν στήν Ἰσπανία συγκρότησαν ἕνα καλό πεζικό, ἀλλά ὑπῆρχαν ἐλάχιστοι εἰδικοί ἀνεξαρτήτως εἰδικότητας ἀνάμεσά τους. Ἡ τροτσκιστική θέση ὅτι ὁ πόλεμος θά μποροῦσε νά 'χε κερδηθεῖ ἄν δέν εἶχε σαμποταριστεῖ ἡ ἐπανάσταση, εἶναι μᾶλλον λαθεμένη. Ἡ ἐθνικοποίηση ἐργοστασίων, ἡ καταστροφή ἐκκλησιῶν κι ἡ ἔκδοση ἐπαναστατικῶν μανιφέστων δέν θά 'χαν κάνει πιό ἀποδοτικό τό στρατό. Οἱ Φασίστες νίκησαν ἐπειδή ἦταν πιό δυνατοί· εἶχαν σύγχρονα ὅπλα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δέν εἶχαν. Καμμιά πολιτική στρατηγική δέν μποροῦσε νά τό ἰσοφαρίσει αὐτό.

Τό δυσκολότερο πρόβλημα τοῦ Ἰσπανικοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἦταν ἡ συμπεριφορά τῶν μεγάλων δυνάμεων. Στήν πραγματικότητα τόν πόλεμο τόν κέρδισαν γιά λογαριασμό τοῦ Φράνκο οἱ Γερμανοί κι οἱ Ἰταλοί, πού τά κίνητρά τους ἦταν ἀρκετά φανερά. Τά κίνητρα τῆς Γαλλίας καί τῆς Βρετανίας δέν εἶναι τόσο εὔκολο νά γίνουν κατανοητά. Τό 1936 ἦταν ολοφάνερο γιά ὅλους πώς ἄν ἡ Βρετανία βοηθοῦσε τήν ἰσπανική Κυβέρνηση, ἔστω καί μόνο μέ ὅπλα ἀξίας μερικῶν ἑκατομμυρίων λιρῶν, ὁ Φράνκο θά κατάρρεε κι ἡ γερμανική στρατηγική θά ἐξαρθρωνόταν σοβαρά. Κείνη τήν ἐποχή δέ χρειαζόταν νά 'σαι προφήτης γιά νά δεῖς ὅτι ὁ πόλεμος μέ τή Γερμανία πλησίαζε· μποροῦσες νά προβλέψεις καί πότε θά ξέσπαγε, πέφτοντας ἔξω τό πολύ 1 - 2 χρόνια. Κι ὅμως μέ τόν πιό εὐτελή, δειλό, ὑποκριτικό τρόπο ἡ βρετανική ἄρχουσα τάξη ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά παραδώσει τήν Ἰσπανία στόν Φράνκο καί τούς Ναζί. Γιατί; Ἡ κατάφωρη ἀπάντηση εἶναι ἐπειδή συμπαθοῦσαν τούς Φασίστες. Ἀναμφίβολα αὐτό εἶναι ἀλήθεια κι ὅμως ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς τελικῆς ἀναμέτρησης, προτίμησαν

ν' ἀντισταθοῦν στήν Γερμανία. Εἶναι ἀκόμα πολύ ἀβέβαιο ποιό σχέδιο ἀκολουθοῦσαν ὅταν ὑποστήριζαν τόν Φράνκο καί μπορεῖ νά μήν εἶχαν κανένα ἀπολύτως ξεκάθαρο σχέδιο. Τό ἄν ἡ βρετανική ἄρχουσα τάξη εἶναι ἐξαχρειωμένη ἤ ἁπλά ἠλίθια εἶναι ἕνα ἀπ' τά πιό δύσκολα ἐρωτήματα τῆς ἐποχῆς μας, κι ὁρισμένες στιγμές ἕνα πολύ σημαντικό ἐρώτημα. Ὅσο γιά τούς Ρώσους, τά δικά τους κίνητρα στόν ἱσπανικό πόλεμο εἶναι τελείως ἀνεξιχνίαστα. Πῆγαν στήν Ἱσπανία γιά νά ὑπερασπίσουν τήν Δημοκρατία καί νά ἐμποδίσουν τούς Ναζί, ὅπως πίστευαν οἱ ρόζ*; Τότε γιατί ἐπεμβήκανε σέ τόση μικρή κλίμακα καί τελικά ἄφησαν τήν Ἱσπανία στά κρύα τοῦ λουτροῦ; Ἤ μήπως, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ καθολικοί, ἐπεμβήκανε γιά νά ὑποθάλψουν τήν ἐπανάσταση στήν Ἱσπανία; Τότε γιατί ἔκαναν ὅτι τούς περνοῦσε ἀπ' τό χέρι γιά νά συντρίψουν τά ἱσπανικά ἐπαναστατικά κινήματα, νά ὑπερασπίσουν τήν ἰδιοκτησία καί νά παραδώσουν τήν ἐξουσία στή μεσαία τάξη ἐνάντια στήν ἐργατική; Ἤ, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ Τροτσκιστές, ἐπεμβήκανε μόνο καί μόνο γιά νά ἐμποδίσουν μιά ἱσπανική ἐπανάσταση; Τότε γιατί δέν ὑποστήριξαν τόν Φράνκο; Στήν πραγματικότητα οἱ ἐνέργειές τους ἐξηγοῦνται εὔκολα, ἄν ὑποθέσει κανείς ὅτι δροῦσαν μέ βάση διάφορα ἀντιφατικά κίνητρα. Πιστεύω ὅτι στό μέλλον θά φτάσουμε νά δοῦμε ὅτι ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ Στάλιν, ἀντί νά 'ναι τόσο διαβολικά ἔξυπνη ὅσο τήν λένε, ἦταν ἁπλῶς ὁπορτουνιστική κι ἀνόητη. Ἀλλά ὁπωσδήποτε ὁ Ἱσπανικός ἐμφύλιος πόλεμος ἔδειξε ὅτι οἱ Ναζί ἤξεραν τί ἔκαναν, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί τους δέν ἤξεραν. Τό τεχνικό ἐπίπεδο διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ἦταν πολύ χαμηλό καί ἡ κύρια στρατηγική του πολύ ἁπλή. Θά κέρδιζε ἡ παράταξη πού διέθετε καλύτερο ὁπλισμό. Οἱ Ναζί κι οἱ Ἰταλοί φασίστες ἔδωσαν ὅπλα στούς Ἱσπανούς φίλους τους, ἐνῶ οἱ δυτικές δημοκρατίες κι οἱ Ρῶσοι δέν ἔδωσαν ὅπλα σ' αὐτούς πού ἔπρεπε νά ἦταν φίλοι τους. Κι ἔτσι ἡ Ἱσπανική Δημοκρατία ἀφανίστηκε, χάρη στήν τσιγκουνιά τῶν ἄλλων δημοκρατιῶν.

Τό ἄν ἦταν σωστό νά ἐνθαρρύνουν τούς Ἱσπανούς νά συνεχίσουν τόν πόλεμο, ὅπως ἀναμφίβολα ἔκαναν οἱ ἀριστεροί τῶν ἄλλων χωρῶν, τή στιγμή πού δέν μποροῦσαν νά κερδίσουν, εἶναι ἕνα ἐρώτημα δύσκολο ν' ἀπαντηθεῖ. Προσωπικά πιστεύω ὅτι ἦταν σωστό, γιατί νομίζω εἶναι καλύτερα ἀκόμα κι ἀπ' τήν ἄποψη τῆς ἐπιβίωσης, νά πολεμήσεις καί νά νικηθεῖς, παρά νά παραδοθεῖς ἀμαχητί. Τ' ἀποτελέσματα πού εἶχε αὐτός ὁ πόλεμος στή στρατηγική τῆς διεθνοῦς πάλης ἐνάντια στό Φασισμό, δέν μποροῦν ν' ἀξιολογηθοῦν ἀκόμα. Οἱ κουρελιασμένες, ἄοπλες στρατιές τῆς Δημοκρατίας κράτησαν δυόμισι χρόνια, πού εἶναι σίγουρα πολύ πιότερο ἀπ' ὅτι περίμεναν οἱ ἐχθροί τους. Ἀλλά ἄν αὐτό ἀνάτρεψε τό φασιστικό πρόγραμμα ἤ ἄν ἀνάβαλε ἁπλῶς τό μεγάλο πόλεμο καί ἔδωσε στούς Ναζί πρόσθετο χρόνο γιά νά τελειοποιήσουν τήν πολεμική μηχανή τους, εἶναι ἀκόμα κάτι ἀβέβαιο.

---

* Σ.τ.Μ. PINK: ὁ μετριοπαθής σοσιαλιστής.

Δέν μπορῶ νά σκεφτῶ ποτέ τόν 'Ισπανικό πόλεμο δίχως νά ξαναγυρίσουν στό νοῦ μου δυό ἀναμνήσεις. Ἡ μία εἶναι ὁ θάλαμος τοῦ νοσοκομείου στή Λερίντα καί οἱ μᾶλλον θλιμμένες φωνές τῶν τραυματισμένων πολιτοφυλάκων πού τραγουδοῦσαν κάποιο τραγούδι μ' ἕνα ρεφραίν πού τέλειωνε:

Μιὰ ἀπόφαση

Μάχομαι ὥς τὸ τέλος

Λοιπόν, πολέμησαν πράγματι ὥς τό τέλος. Τούς τελευταίους 8 μῆνες τοῦ πολέμου τά στρατεύματα τῆς Δημοκρατίας πολεμοῦσαν δίχως τσιγάρα καί μ' ἐλάχιστα τρόφιμα. 'Ακόμα καί τότε πού ἔφυγα ἀπ' τήν 'Ισπανία, στά μέσα τοῦ 1937, ὑπῆρχε ἔλλειψη ἀπό ψωμί καί κρέας, ὁ καπνός ἦταν κάτι τό σπάνιο, ὁ καφές κι ἡ ζάχαρη δυσεύρετα.

Ἡ ἄλλη ἀνάμνηση εἶναι κείνη τοῦ 'Ιταλοῦ πολιτοφύλακα πού μοῦ 'σφιξε τό χέρι μές στό φυλάκιο τή μέρα πού κατατάχθηκα στήν πολιτοφυλακή. Ἔγραψα γι αὐτόν τόν ἄντρα στήν ἀρχή τοῦ βιβλίου μου γιά τόν 'Ισπανικό Πόλεμο* καί δέν θέλω νά ἐπαναλάβω ὅσα εἶπα κεῖ. Ὅταν θυμᾶμαι: — ὤ πόσο ζωντανά! — τήν τριμμένη στολή του καί τό ἄγριο, φλογερό, ἀλλά ἄδολό του πρόσωπο, τότε τά περίπλοκα δευτερεύοντα ζητήματα τοῦ πολέμου φαίνονται νά σβήνουν καί βλέπω ξεκάθαρα ὅτι, ὅπως καί νά 'ναι δέν ὑπῆρχε ἀμφιβολία γιά τό ποιός εἶχε τό δίκιο μέ τό μέρος του. Παρά τή συζήτηση γιά τήν ἐξουσία καί τά ψέματα τῶν δημοσιογράφων τό κύριο ζήτημα τοῦ πολέμου ἦταν ἡ προσπάθεια ἀνθρώπων σάν κι αὐτόν νά κερδίσουν τήν ἀξιοπρεπή ζωή πού γνώριζαν ὅτι δικαιωματικά τούς ἀνῆκε. Εἶναι δύσκολο νά σκέφτομαι δίχως κάποια πίκρα τό πιθανό τέλος αὐτοῦ ἰδιαίτερα τοῦ ἀνθρώπου. 'Αφοῦ τόν εἶδα στούς Στρατῶνες «Λένιν» ἦταν ἴσως Τροτσκιστής ἤ 'Αναρχικός καί στίς ἰδιότυπες συνθῆκες τῆς ἐποχῆς μας τέτοιοι ἄνθρωποι ὅταν δέν σκοτώνονται ἀπ' τήν Γκεστάπο, σκοτώνονται συνήθως ἀπ' τήν Γκέ Πέ Ού. 'Αλλά αὐτό δέν ἐπηρεάζει μακροπρόθεσμα τήν ὑπόθεση. Ἡ φυσιογνωμία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πού τόν εἶδα μόνο γιά 2 λεπτά, ἀποτελεῖ γιά μένα ἕνα εἶδος ὀπτικῆς ὑπόμνησης τοῦ τί ἦταν πραγματικά ὁ πόλεμος. Αὐτός ὁ πολιτοφύλακας συμβολίζει γιά μένα τό ἄνθος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐργατικῆς τάξης, πού διώκεται ἀπ' τήν ἀστυνομία σ' ὅλες τίς χῶρες, τούς ἀνθρώπους πού γέμισαν τούς ὁμαδικούς τάφους στά πεδία τῶν μαχῶν τῆς 'Ισπανίας καί πού τώρα, ἑκατομμύρια ἀπ' αὐτούς, σαπίζουν στά στρατόπεδα ἐξαναγκαστικῆς ἐργασίας.

Ὅταν ἀναλογίζεται κανείς τούς ἀνθρώπους πού ὑποστηρίζουν ἤ ὑποστήριξαν τόν Φασισμό, μένει κατάπληκτος μέ τήν ποικιλομορφία τους. Τί

* Σ.τ.Μ. Φόρος Τιμῆς στήν Καταλωνία.

τσοῦρμο. Γιά φανταστεῖτε ἕνα πρόγραμμα πού θά ἔδαζε ὅλους μαζί, γιά λίγο τουλάχιστον, στό ἴδιο τσουκάλι τούς Χίτλερ, Πεταίν, Μόνταγκιου Νόρμαν, Πάδελιτς, Οὐίλιαμ Ράντολφ Χήρστ, Στράιχερ, Μπούχμαν, Ἔζρα Πάουντ, Χουάν Μάρτς, Κοκτώ, Τύσσεν, Πάτερ Κόφλιν, τό Μουφτή τῆς Ἱερουσαλήμ, τούς Ἄρνολντ Λύν, Ἀντονέσκου, Σπένγκλερ, Μπέδερλυ Νίκολς, Λαΐδη Χιούστον καί τόν Μαρινέττι! Στήν πραγματικότητα τό πρόβλημα εἶναι πολύ ἁπλό. Εἶναι ὅλοι τους ἄνθρωποι πού ἔχουν κάτι νά χάσουν ἤ πού λαχταρᾶνε μιά ἱεραρχική κοινωνία καί τρέμουν μπροστά στήν προοπτική ἑνός κόσμου ἐλεύθερων καί ἴσων ἀνθρώπινων ὄντων. Πίσω ἀπ' ὅλες τίς ἀνοησίες πού λέγονται γιά τήν «ἄθεη» Ρωσία καί τόν «ὑλισμό» τῆς ἐργατικῆς τάξης, κρύβεται ἡ ξεκάθαρη πρόθεση αὐτῶν πού ἔχουν χρῆμα ἤ προνόμια, νά μήν τά χάσουν. Εἶναι τό ἴδιο, ἄν καί περιέχει μιά μερική ἀλήθεια, μέ ὅλη κείνη τήν φλυαρία ὅτι ἡ κοινωνική ἀνοικοδόμηση δέν ἔχει ἀξία ἄν δέν συνοδεύεται ἀπό τήν «ἀλλαγή στήν καρδιά». Οἱ θεοσεβούμενοι, ἀπό τόν Πάπα ὥς τούς γιόγκι τῆς Καλιφόρνιας, εἶναι σπουδαῖοι στό θέμα «ἀλλαγή στήν καρδιά», πολύ πιό ἀσφαλές, κατά τή δική τους ἄποψη, ἀπό μιά ἀλλαγή στό οἰκονομικό σύστημα. Ὁ Πεταίν ἀποδίδει τήν πτώση τῆς Γαλλίας στήν «ἀγάπη γιά τίς ἀπολαύσεις», πού ἔχει ὁ κοινός λαός. Αὐτό τό δλέπει κανείς στή σωστή του προοπτική, ἄν αναρωτηθεῖ πόσες ἀπολαύσεις ὑπάρχουν στή ζωή τοῦ ἁπλοῦ Γάλλου χωρικοῦ ἤ ἐργάτη σέ σύγκριση μέ τή ζωή τοῦ ἴδιου τοῦ Πεταίν. Τό φοβερό θράσος αὐτῶν τῶν πολιτικῶν, παπάδων, γραμματιζούμενων κλπ. πού κατηγοροῦν τό σοσιαλιστή τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τόν «ὑλισμό» του! Τό μόνο πού ἀπαιτεῖ ὁ ἐργαζόμενος εἶναι κάτι πού αὐτοί οἱ ἄλλοι θά θεωροῦσαν σάν τό ἀναπόσπαστο μίνιμουμ, πού δίχως αὐτό εἶναι ἀδύνατο νά ζήσει κανείς ἀνθρώπινα. Ἀρκετή τροφή, ἀπαλλαγή ἀπ' τό ἀπειλητικό φάσμα τῆς ἀνεργίας, ἡ δεδαιότητα ὅτι τά παιδιά σου θά 'χουν ἴσες εὐκαιρίες στή ζωή μέ τούς ἄλλους, μπάνιο μιά φορά τή μέρα, καθαρά ροῦχα, μιά σκεπή πού δέν στάζει καί ἀρκετά μικρό ὡράριο γιά νά σοῦ μένει λίγη ἐνεργητικότητα μετά τό τέλος τῆς δουλειᾶς. Κανένας ἀπ' αὐτούς πού κάνουν κηρύγματα ἐνάντια στόν «ὑλισμό» δέν θά θεωροῦσε τή ζωή ἐφικτή, δίχως αὐτά. Καί πόσο εὔκολο θά ἦταν νά φτάσουμε αὐτό τό μίνιμουμ γιά ὅλους, ἄν προσπαθούσαμε νά τό πετύχουμε μόνο γιά 20 χρόνια. Τό νά ὑψώσουμε τό διοτικό ἐπίπεδο ὅλου τοῦ κόσμου στό ἐπίπεδο τῆς Βρετανίας δέν θά 'ταν μεγαλύτερο ἐγχείρημα ἀπ' τόν πόλεμο πού μόλις κάναμε. Δέν ἰσχυρίζομαι καί δέν ξέρω κανένα πού νά τό κάνει, ὅτι αὐτό ἀπό μόνο του θά ἔλυνε τά προβλήματα. Ἁπλούστατα ἡ στέρηση κι ἡ κτηνώδικη ἐργασία πρέπει νά καταργηθοῦν, προτοῦ καταπιαστοῦμε μέ τά πραγματικά προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητας. Τό κύριο πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ φθορά τῆς πίστης στήν προσωπική ἀθανασία καί δέν μπορεῖ νά καταπιαστεῖ κανείς μ' αὐτό ὅσο ὁ μέσος ἄνθρωπος ἤ δουλεύει σάν ζῶο ἤ τρέμει ἀπ' τόν φόβο τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Πόσο δίκιο ἔχουν οἱ ἐργαζόμενοι μέ τόν «ὑλισμό» τους. Πόσο δίκιο ἔχουν πού ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ κοιλιά προηγεῖται τῆς ψυχῆς, ὄχι στήν κλίμακα τῶν ἀξιῶν, ἀλλά χρονικά. Ὅταν τό καταλάδουμε αὐτό, τότε ἡ μακρόχρονη φρίκη πού περ-

νᾶμε γίνεται τουλάχιστον κατανοητή. Ὅλα τά στοιχεῖα πού εἶναι πιθανό νά μᾶς κάνουν νά διστάζουμε — οἱ σειρηνοειδεῖς φωνές ἑνός Πεταίν καί ἑνός Γκάντι, τό ἀναπόφευκτο γεγονός ὅτι γιά νά πολεμήσει κανείς πρέπει νά ταπεινώσει τόν ἑαυτό του, ἡ διφορούμενη ἠθική στάση τῆς Βρετανίας, μέ τή δημοκρατική της φρασεολογία καί τήν κούλικη αὐτοκρατορία της, ἡ ὀλέθρια πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, ἡ βρωμερή φάρσα τῆς πολιτικῆς τῆς ἀριστερᾶς — ὅλ' αὐτά σβήνουν καί τό μόνο πού βλέπεις εἶναι ἡ πάλη τοῦ ἀφυπνισμένου λαοῦ ἐνάντια στούς λόρδους τῆς ἰδιοκτησίας καί στούς πληρωμένους τους ψεῦτες καί τσαναχογλεῖφτες. Τό πρόβλημα εἶναι πολύ ἁπλό. Θά ἐπιτρέψουν στούς ἁπλούς ἀνθρώπους, ὅπως ἐκεῖνος ὁ Ἰταλός στρατιώτης, νά ζήσουν τήν ἀξιοπρεπή ὁλοκληρωμένη ἀνθρώπινη ζωή πού εἶναι τώρα τεχνικά ἐφικτή, ἤ ὄχι; Πιστεύω, ἴσως μέ ἀνεπαρκή στοιχεῖα, ὅτι ὁ ἁπλός ἄνθρωπος θά κερδίσει τή μάχη του ἀργά ἤ γρήγορα, ἀλλά θά ἤθελα αὐτό νά συμβεῖ γρήγορα, ὄχι ἀργά — μές στά ἑπόμενα 100 χρόνια, ἄς ποῦμε, κι ὄχι στά ἑπόμενα 10.000 χρόνια. Αὐτή ἦταν ἡ πραγματική οὐσία τοῦ Ἱσπανικοῦ πολέμου καί τοῦ τελευταίου πολέμου καί ἴσως κι ἄλλων μελλοντικῶν πολέμων.

Δέν εἶδα τόν Ἰταλό πολιτοφύλακα ξανά, οὔτε ἔμαθα τ' ὄνομά του. Μποροῦμε νά τό θεωρήσουμε σίγουρο ὅτι εἶναι νεκρός. Σχεδόν 2 χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ πόλεμος εἶχε χαθεῖ, ἔγραψα αὐτούς τούς στίχους στή μνήμη του:

Ὁ Ἰταλός στρατιώτης μοῦ 'σφιξε τό χέρι
Δίπλα στό τραπέζι τοῦ φυλακίου,
τό δυνατό χέρι καί τό τρυφερό χέρι
πού οἱ παλάμες τους μποροῦν

Νά σμίξουν μόνο μές τόν ἦχο τῶν τουφεκιῶν.
Ἀλλά τί γαλήνη ἔνιωσα τότε
κοιτάζοντας τό τσακισμένο του πρόσωπο
πιό ἄδολο κι ἀπό παρθενικό.

Γιατί οἱ λερωμένες λέξεις πού μέ κάνουν νά φτύνω,
στ' αὐτιά του ἦταν ἀκόμα ἱερές
καί γεννήθηκε ξέροντας ὅ,τι ἐγώ ἔμαθα
μέ τόν καιρό ἀπ' τά βιβλία.

Τά προδοτικά ὅπλα εἶχαν πεῖ τό παραμύθι τους
καί τό χάψαμε κι οἱ δυό

ἀλλά ὁ χρυσός μου ἄνθρωπος ἦταν πράγματι χρυσός.
Ὦ, ποιός θά τό περίμενε ποτέ αὐτό;

Καλή τύχη, Ἰταλέ στρατιώτη!
ἀλλ' ἡ τύχη δέν εἶναι γιά τούς γενναίους
τί θά σοῦ δώσει πίσω ὁ κόσμος;
Πάντα λιγότερα ἀπ' ὅσα ἔδωσες.

Ἀνάμεσα στή σκιά καί τό φάντασμα
ἀνάμεσα στό ἄσπρο καί τό κόκκινο
ἀνάμεσα στή σφαίρα καί τό ψέμα
πού θά κρύψεις τό κεφάλι σου;

Ποῦ νἆναι ὁ Μανουέλ Γκονθάλεθ;
καί ποῦ ὁ Πέντρο Ἀγκουιλάρ;
καί ποῦ ὁ Ραμόν Φενελόσα;
μόνο τά σκουλήκια ξέρουν ποῦ εἶναι.

Τ' ὄνομά σου κι οἱ πράξεις σου ξεχάστηκαν
πρίν καλά - καλά στεγνώσουν τά κόκκαλά σου.
Καί τό ψέμα πού σέ σκότωσε εἶναι θαμμένο τώρα
κάτω ἀπό 'να μεγαλύτερο ψέμα.

Ἀλλ' αὐτό πού εἶδα στό πρόσωπό σου
καμιά δύναμη δέν μπορεῖ νά σβήσει
δέν ἔχει βρεθεῖ ἀκόμα ἡ βόμβα
πού θά καταστρέψει τό κρυστάλλινο πνεῦμα.

1943

ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ

Τό βιβλίο αὐτό εἶναι μιά καταγραφή τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Ὄργουελ σάν πολιτοφύλακα στόν Ἱσπανικό Ἐμφύλιο Πόλεμο. Γραμμένο λίγους μόνο μῆνες μετά τά γεγονότα, μᾶς δίνει ἕνα πορτραῖτο τοῦ Ἐμφύλιου πού ἄρχισε σά μιά γνήσια ἐργατική ἐπανάσταση καί τέλειωσε σά μιά τραγική ἀπώλεια ζωῆς κι ἰδανικῶν. Περιγράφει τή σκληρότητα, τήν ἀνικανότητα, τούς πολιτικούς ἑλιγμούς, τήν κυνική διπλοπροσωπία τῶν Κομμουνιστῶν, πού ὑποστηρίζονταν ἀπ' τή Ρωσία, μέ ἀρκετή ἀμεροληψία κι ἀνθρωπιά ὥστε νά προσφέρει στόν ἀναγνώστη μιά διάφανη εἰκόνα τοῦ πολέμου καί τοῦ πολιτικοῦ χάους πού ὀνομαζόταν Δημοκρατική Ἱσπανία. Αὐτή ἡ ἔκδοση ἐμπεριέχει καί τό μεταγενέστερο δοκίμιο τοῦ Ὄργουελ, «Ἀναπολώντας τόν Ἱσπανικό Πόλεμο».

ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ